ఉప వేదాలు

ప్రాచీనాంధ్ర మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

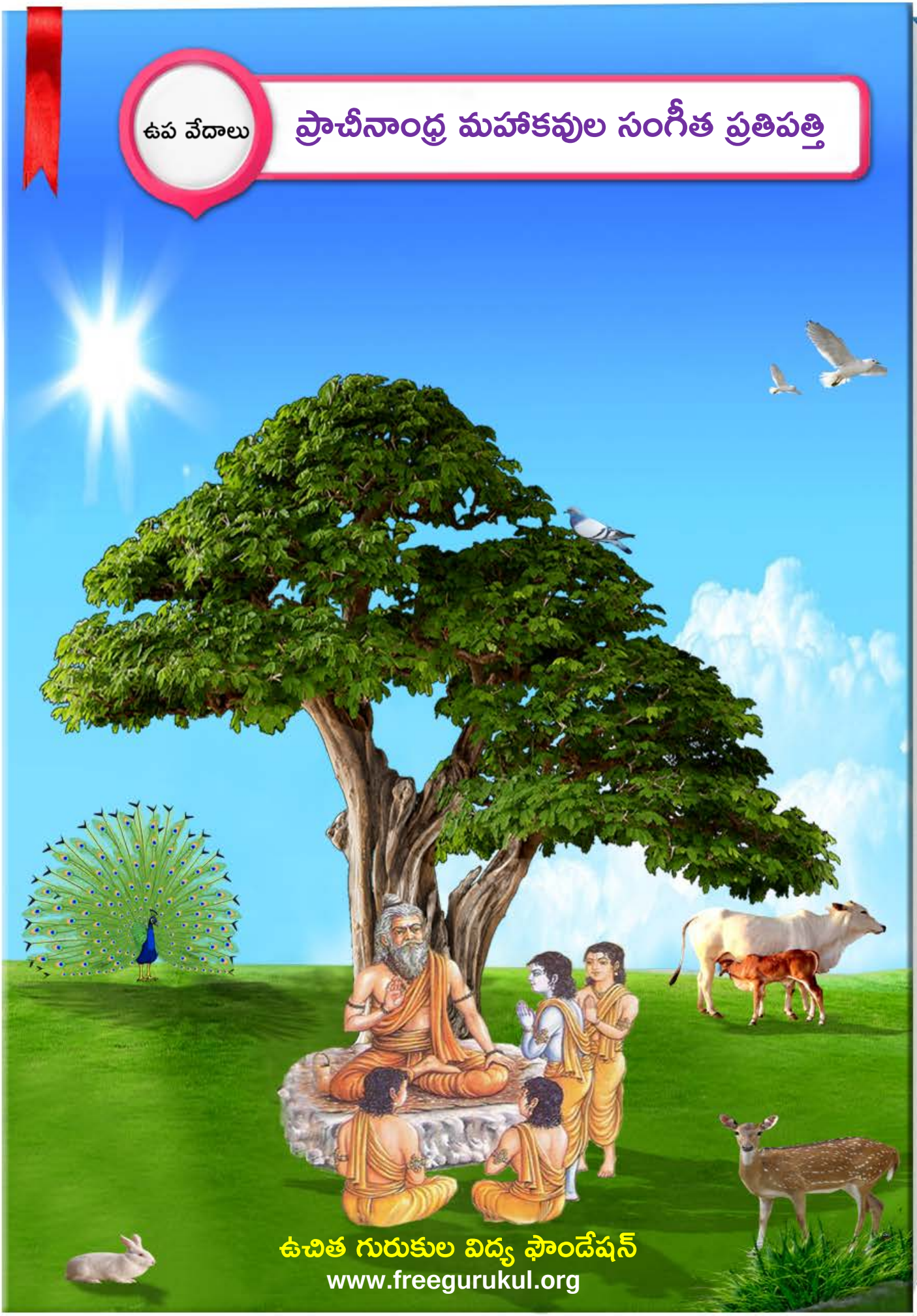

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్
www.freegurukul.org

సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

శంకరాచార్య మధ్యమాం

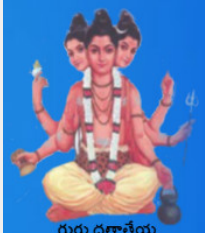
గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజి

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

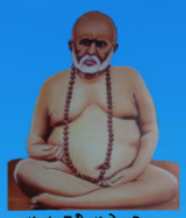
గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస

అమ్మ శారదా దేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయిబాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళ స్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

Free Gurukul

"ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్" ద్వారా విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందించే సేవా కార్యక్రమంలో బాగంగా ఈ పుస్తకాన్ని భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా) నుంచి సేకరించి అందిస్తున్నాము. ఇందుకు మేము వారికి కృతజ్ఞత తెలియచేసుకుంటున్నాము.

సాయి రామ్ వారి సేవల విస్తరణలో బాగంగా ఈ ఫౌండేషన్ స్థాపించబడినది. ఈ స్వచ్ఛంద సంస్థ ద్వారానే అన్ని సేవలు అందించబడును. ఇటువంటి పుస్తకాలు మీరు వ్రాసినట్లయితే (లేక) సేకరిస్తే మాకు తెలియచేయండి. మేము ప్రతి విద్యార్థికి ఉచితంగా అందేలా చేస్తాము, తద్వారా ఉన్నత విలువలు, నైపుణ్యాలు కలిగిన విద్యార్థులను మన దేశానికి అందించవచ్చు. మాతో కలిసి నవ భారత నిర్మాణ కార్యక్రమంలో పనిచేయుటకు, భాగస్వామ్యం అగుటకు ఆసక్తి ఉంటే సంప్రదించగలరు.

ఈ గ్రంధాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: http://www.new.dli.ernet.in
2) ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ వెబ్ సైట్ : www.freegurukul.org
3) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్ : https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement
4) మొబైల్ ఆప్: Free Gurukul

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన,ధర్మ ప్రచారార్ధం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు డిజిటల్ లైబ్రరీ సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఇది లాభార్జన దృష్టిలేని ఉచిత సేవ. ఈ సేవలో అంతర్జాలంలోని(ఇంటర్నెట్) లైసెన్సు / కాపీరైటు అభ్యంతరాలు లేనివి అనుకొన్న పుస్తకాలను గ్రహించటం జరిగినది. అనుకోకుండా ఏవైనా అభ్యంతరకరమైనవి ఉన్నచో మాకు తెలుప మనవి, వాటిని తొలగించగలము అని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

Website: www.freegurukul.org Mobile App: Free Gurukul email: support@freegurukul.org
Facebook: www.facebook.com/freegurukul Help Line / WhatsApp: 904 202 0123

" మన లక్ష్యం: విలువలు, నైపుణ్యాలతో కూడిన విద్య అనేది ఉచితంగా + సులభంగా + ఆకర్షణీయంగా + నాణ్యతతో కూడి అందరికి అందించబడాలి "

ఉచిత గురుకుల విద్య ఫౌండేషన్ – Free Gurukul Education Foundation

సర్వం పరమాత్మ పాద సమర్పణమస్తు

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

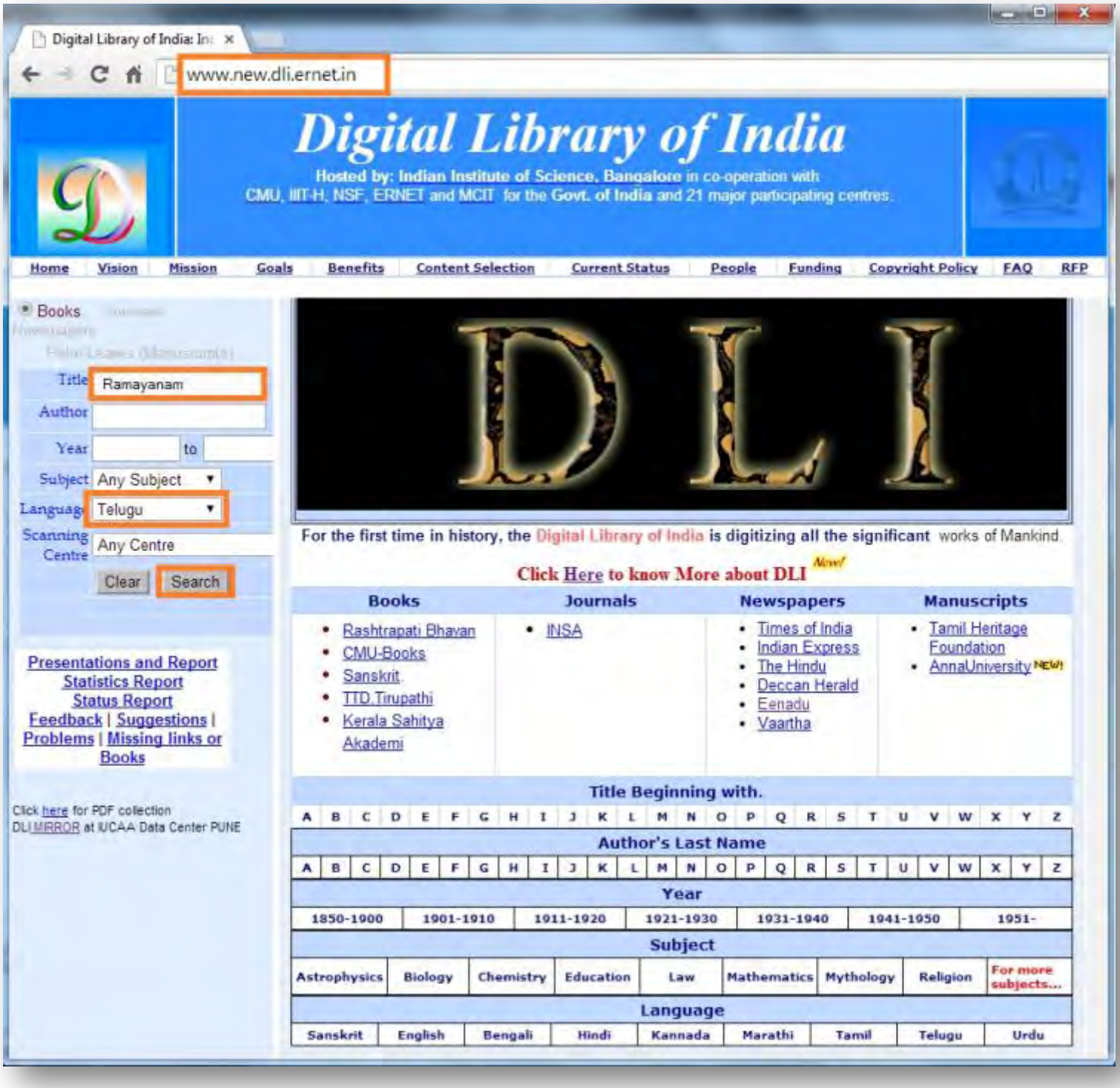

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

ప్రాచీనాంధ్ర మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

శ్రీ నాథాది రఘునాథ పర్యంతము

పిహెచ్. డి. పట్టము నందిన సిద్ధాంత వ్యాసము

రచయిత్రి

శ్రీమతి బూదరాజు వేంకట శారద M.A. M.Phil. Ph.D

ప్రధానాధ్యాపకురాలు

తెలుగుశాఖ

ప్రమిత్వ మహిళా కళాశాల

గుంటూరు

పర్యవేక్షకులు

ఆచార్య శ్రీ బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తం M.A. Ph.I

ప్రధానాధ్యక్షులు తెలుగుశాఖ

నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయము

నగరము - 522 510

ప్రకాశికా ప్రస్తార నివేదిని

ను॥ ధ్యానమ్

ఆ॥ సమర్పణము

గ॥ ఆశీర్వాదములు

మ॥ అభినందనములు

వ॥ శ్రుతి

ధ॥ అనుశ్రుతి

ని॥ లయ

పు. సం

i. కవిగాయక సార్వభౌమయుగము - శ్రీనాథోక్త కర్ణాటబాణి

1. శ్రీనాథ మహాకవి వరుని సంగీత సార్వభౌమము. 52–51
2. వల్లభామాత్యునిగాన వాల్లభ్యము 52–67
3. పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని సంగీత భద్రత 68–81
4. దగ్గుపల్లి దుగ్గన సంగీత పరిచితి 82–83
5. కొఱవి గోపన సంగీతాలాపన 85–99
6. జక్కనార్యుని చక్కని కవనమున చిక్కని సంగీతము 100–104
7. అనంతుని కవితలో కొంతగా పాగిన సంగీత సాంకేతిక ప్రసక్తి 105
8. ఎఱ్ఱయ నృత్యగాన పరిచితి 106–107

i. భక్త కవిగాయక సార్వభౌమయుగము – పోతనార్యాద్యర్చిత నాదాంతర్వాణి

9. పోతనాది మహాకవుల నాదోపాసనా రీతి 110–129
10. పెన్నలకంటి సూరనార్యుని విమల సంగీత విజ్ఞత 130–134
11. పద్మపురాణకర్త మడికి సింగన సంగీత పరిచితి 135–139
12. ప్రథమాంధ్రయుగళ కవుల సంగీర ప్రీతి 140–146
13. గౌరన గాన గౌరవము 147–154
14. కవిభైరవ రాగరమ్యత 155–160

15. వెన్నెలకంటి - అన్నయ్య గానాభిరుచి 161 163
16. తాళ్లపాక తిరువేంగళనాథుని సంగీత పరిపాకము 164–183

iii. గీతి సాహితీ సార్వభౌమయుగము – శ్రీకృష్ణరాయ బృంహిత గానానురంజితవాణి

17. సాహితీ సార్వభౌముని సంగీత రసజ్ఞత. 186-198
18. అల్లసాని పెద్దనాయ్యని జిగిబిలి పాటయందలి జిగిబిగి 199-213
19. ముక్కు తిమ్మనార్యుని ముద్దు పలుకులలో నొదిగిన సంగీతము 214-217
20. కాకమాని మూర్తికవి, మాదయగారి మల్లనల సంగీత ప్రీతి 218-222
21. రాధామాధవ కవి సంగీతారాధన 223-234
22. అయ్యలరాజు రామభద్రకవి తార్యత్రిక ప్రబుద్ధత 235-238
23. ధూర్జటి కవుల సంగీతార్చటి 239–256
24. రామాయణ కవుల సంగీతకము 247-251
25. కందుకూరి రుద్రకవి అందికొనిన సంగీతము 242-257
26. తెనాలి కవుల తెలితేనియ పాట 258-269
27. అద్దంకి గంగాధరుని కవితలో-అందగించిన గానరిరంస 270-275

iv. రాగరస సార్వభౌమయుగము – రామరాజ భూషణకృత గీతికాశ్రేణి

28. రామరాజ భూషణుని సంగీత కళా రహస్య నిధిత్వము 279-355
29. చంద్రికా పరిణయ గానరిరంస 356-360
30. చరికొండ ధర్మన్న సంగీతాభిజ్ఞత 361-379
31. తరిగొప్పుల మల్లనార్యుని యొప్పారిన వీణాసాధన 380-388
32. పింగళి సూరనార్యుని కళా ప్రపూర్ణత్వము 389-394
33. ఎడపాటి ఎల్లనార్యుని నృత్యసంగీత ధావన 395-406
34. దామెర్ల వేంగళ భూపాలుని తౌర్యత్రిక ప్రజ్ఞ 406-413
35. మట్ల అనంత భూపాలుని సంగీత పరిచితి 414-416
36 కాచవిభుని మల్లారెడ్డి సంగీతరీతి 417-420

37. ప్రౌఢకవి మల్లన సుదృఢగాన సాధన 421-431
38. బాణాల శంభుదాసుని సారంగ కావ్యరాగ వైచిత్రి 432-533
39. అప్పప్పకవి బొడ్డుచర్ల తమ్మయ్య ఘట్టప్రఘటుల సంగీతాభిమానము 434-437
40. సారంగు తమ్మయామాత్యుని వైజయంతీ గానము 438-441
41. చదలవాడ మల్లయ్య గానాభిమానము 442-443
42 అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుని శౌర్యత్రిక ప్రీతి 444-445

v కవన గానాభి య సార్వభౌమయుగము-రఘునాథ నిర్మిత శౌర్యత్రికశ్రేణి

43, రఘునాథనాయక గీతిసాహితీ మాధురి 449-460
44. చేమకూర వేంకటకవి గానపరిపాకము 461-463
45. రంగాజమ్మ ఉషాను రాగరమ్యత 464-465
46. చెంగల్వ కాళకవి గాన కళాభిమానము 466-468
47. పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుని గాన సమీరము 469-473
48 గణపవరపు వేంకటకవి వరుని వేంకటేశ్వర విలాస గానము 474-479
49. ముద్దువళని సంగీతకవు ముచ్చట 480-484
50. కాళిందీ కన్యా పరిణయ గానము 485-487
51. రఘునాథ తొండమానుని సంగీత లక్ష్య లక్షణ పరిజ్ఞానము 488-490

vi మన వనుచరిత్రాంతరిత పద్యస్వర రాగ సుధారసథుని 491-505

vii పరిపస్యితానంత రాగ లాపిని

52. ఉపయుక్త గ్రంథ సంకేతిని 508-511

viii నీరాజనమ్ 512

శ్రుతి

శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి, వేత్తి గానరసం ఫణీ
కోవేత్తి కవితారసం మీశ్వరో వేత్తి వా నవా

* * *

సంగీతమపి సాహిత్యం సరస్వత్యాః స్తనద్వయమ్
ఏక మాపాత మధురం అన్య దాలోచనామృతమ్

అను సర్వజను సంవేద్యములగు నీయాభాణకములు, సర్వప్రాణి సమ్మోద జనకమగు సంగీతత్త్వమును విశదమొనర్చునవి. సాత్విక గుణ సంభరితముగా అప్పుడే పుట్టిన శిశువులను, రజోగుణోపేతములై పగబట్టిన పాములకు, తామస గుణాన్వితములై యజమానికి కట్టుబడని పశువులకుఁగూడ సంగీతము సమ్మోహన జనకమగుచుండగా కవిత్వ తత్త్వము సర్వ సృష్టి విధాయకుడైన పరమేశ్వరునకు గూడ సమ్యక్పం వేదమగునో కాదో అనుట సంశయాస్పదమట. అట్టియెడ సర్వజన సకవేద్యమగుటవలన సంగీతము సర్వ లలితకళలను అతిగమించి సర్వ జనామోదమై నెగడుచున్నది అనుట నిర్వివాదాంశము.

అట్టి యీ సంగీతమునకు ప్రతిద్వంద్విగ నిలువగలిగినది సాహిత్య మొక్కటియే. స్థూల దృష్టికి జనసమ్మోహనత్వ ప్రతిపాదనమందు సంగీత సాహిత్యములు ప్రతిస్పర్థులు. సూక్ష్మేక్షిక కవి పరస్పర పరిపోషితములుగా, అవినాభావ సంబంధులుగా గోచరించుచున్నను, సంగీతమునందు సాహిత్యము వ్యక్తము. సాహిత్యమునందు సంగీతము అంతర్నిహితము. సాహిత్యమునందలి శ్రవణ సుఖము, తాళ లయాన్వితత్వము, అక్షర సమత్వము, తంత్రీలయ సమన్వితత్వము మున్నగునవన్నియు సంగీత లక్షణములే. సంగీత స్వరత్వము నందలి అపార మాధుర్యమునకు, ఆలోచనామృతత్వమును ప్రతిపాదించునది సాహిత్యమే. కావుననే మనవారు ఆ సంగీత సాహిత్యముల రెంటిని జగన్మాత యగు బ్రహ్మాణీ వక్షోజాత క్షీర సమములనివారు. స్తన్యంధయ శిశువు మాతృ స్తన్యమును ఇరువైపుల కడుపు నిండుగ తనివార గ్రోలనిదే, ఒకవైపు త్రాగుచు మఱియొక త్రేవ స్పర్శించనిదే తుష్టిని, పుష్టిని పొందనట్లే, కావ్యాంతరిత సంగీత

సాహిత్యముల రెంటిని ఆస్వాదించి ఆనందింపజాలని పాఠకుడు తప్పు సహృదయుడుగా రూపొందజాలడను అభిప్రాయము పైని ఉట్టంకించినచాటు శ్లోకమభివ్యక్త మొనర్చును ఈ శ్లోకాంతరిత భావమును మెచ్చి, తమకు నచ్చిన రీతిలో మన ఆంధ్ర కవి వతంసులందరు, తమ కావ్యములందు గీతిసాహితులకు ఏదియో యొకరీతినున్న అనుబంధమును సమ్యక్ సంభావితము గావించినారు. కొందరు ప్రత్యక్షపద్ధతిలో సంగీతసాహిత్యాను బంధమును దృఢముగ వ్యక్తీకరించినారు. మరికొందరిద్దానిని పరోక్షపద్ధలో భంగ్యంతరముగ నుట్టంకించనారు.

ఈ రీతిని నన్నయనుండి నాచన సోమనార్యుని వఱకుగల ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతిపత్తిని ప్రత్యక్ష పరోక్ష పద్ధతులలో పొడగట్టుచున్న రీతిని బట్టి అనుశీలించి యం ఫిల్. పట్టమునకై లఘు సిద్ధాంత వ్యాసముగా సమర్పించితిని.

పిదప అదే రీతిలో శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముని నుండి రఘునాథ నాయక కవిశేఖరుల వరకు వారి యుగాంతరితులగు కవివరుల కావ్యములందలి సంగీత ప్రతిపత్తిని పరిశోధనాంశముగ గైకొని సిద్ధాంత వ్యాసరచనమును పిహెచ్.డి. పట్టమునకై సమర్పింప వ్యాసంగమును సాగించినాను. ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతిపత్తిని అనుశీలించుటయందు వ్యక్తమ గావించిన సంగీత పారిభాషికములు చర్విత చర్వణములు కాకుండుటకై ఆ ప్రథమ భాగమును సిద్ధాంత వ్యాస గ్రంథమునకు అనుబంధించినాను.

అర్ధ శతాబ్దము క్రిందట గాయకులు వైణికులు సంగీత సభా కార్యక్రమాంతమును సాహితీవిదులనుగూడ నలరించుటకై వీణానుగతముగ నాలపించెడి మను వసు చరిత్రాంతరిత వద్యరీతి యొకటి యుండెడిది. అది రానురాను మనకవారి నేడది పూర్తిగ అప్రచలితమై పోయినది. ఏబది లేక అరువది సంవత్సరముల పూర్వమునాటి సంగీత సభా కార్యక్రమముల విని ఆనందించిన గాన రసికులగు ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు, ఆచార్య గంటి జోగి సోమయాజులుగారు, ఆచార్య కాకర్ల వేంకటరామనరసింహముగారు, బ్రహ్మశ్రీ వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు, శ్రీమాన్ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యుల

వారు వంటి సహస్రమాసాధిక జీవులగువారు కొందరు ఈసంప్రదాయము నెఱింగి యున్నారు.

వీరిలో మా ప్రాచారులంగు ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారు రెండున్నర దశాబ్దముల క్రిందట ఆకాశవాణి సాహితీప్రయోక్తలుగ విజయవాటిక యుండుస్నపుడు నేనొకసారి ఆకాశవాణి సంస్కృత నాటక కార్యక్రమమున పాల్గొనుటకేగితిని. అపుడు ఆచార్యదేవులు నాతోపాటు వచ్చియున్న సంగీత విదుషియగు మా అమ్మతో చిన్ననాటి సంగీత సభా కార్యక్రమముల గురించి ముచ్చటించుచు సభాంతమున వీణానుగతముగ గానము చేయబడెడు మను వసు చరిత్రల పద్యముల నాలపించురీతినిగూర్చి ప్రస్తావించిరి. ఆనాటికే సంగీత సాహిత్యానుబంధము ననుశీలించుచు పరిశోధనము గావింప ఉత్సకతను ప్రదర్శించిన నన్నాశీర్వదించిరి. ఆ సందర్భమున మను వసు చరిత్ర పద్యగాన సంప్రదాయము నెరిగిన మా అమ్మగారిని సంభావించిన, నా పరిశోధన వ్యాసమున మను వసు చరిత్రాంతరిత పద్యగాన రీతిని స్వరపరచి అనుసంధింప వలయునని ఆదేశించిరి. వారి ఆశీర్వాదము నేటికి ఫలించినది. మజ్జనని ఆనాటి ఆచార్యోపదేశమును శిరసావహించి కొన్ని మను వసు చరిత్రములందలి పద్యములను తాను గురుకుల సంప్రదాయములో నేర్చిన విధానము ననుసరించి స్వరపరచినది. వానిని ఈసిద్ధాంత వ్యాసమునకు అనుబంధముగాజేర్చి చరితార్థ నైతినని భావించుచున్నాను.

ఈ పరిశోధన వ్యాసము కవిసార్వభౌముని కర్ణాట గాన ప్రతిపత్తితో పల్లవిత మగుచున్నది. శ్రీనాథుడు ఆంధ్ర సాహిత్యమునందు కావ్యరీతికి శ్రీకారము చుట్టుటతోపాటు గీతి ప్రతిపత్తికి నాందీ శ్లోకమునుగూడ పఠించినాడు. తన కవితా సుందరిని గాన రవిగనేగాక నాట్య మోహినిగఁకూడ గావించి తానే సూత్రధారుడై నేపథ్యమున నిలచి తెరవెడలించినాడు. ఇట్టి గీతిసాహితీప్రతిపత్తి ఈ కవిసార్వభౌముని కవనమున నిబిడమై కర్ణాటరీతి సమన్వితమై ప్రతిభాసించి తీరు తీయములతో నృత్య గానరీతులలో సమ్యక్పం భావితమైనది. ఇట్టి కార్యక్రిక పాండితి శ్రీనాథునికే సాధ్యమని, అట్టిది తదితరా సాధ్యమని మా ఆచార్యదేవులు డా॥ శ్రీ కాకర్ల వెంకటరామ నరసింహముగారు విద్యార్థినీ దశ

యందే నన్నాదేశించిన రీతిలో నాట్యశాస్త్ర సహకృతితో పల్నాటి వీరచరిత్ర మందలి నాట్యశాస్త్రోదీరిత లక్షణానుశీలనమును అమ్మవారిమీదుగని ఇతర గ్రంథ పరిశీలనమునుగూడ గావించినాను శ్రీనాథుడు మూలమై నిలువగ ప్రపుల్లమైన గీతిసాహితీ సమంచిత వసంతగానమునకు సర్వ ప్రకృతి పరవశింప క్రీడాభిరామమై వల్లభుని హృద్గత గీతితో సంవాదముచేసి గీతిరస నాలపించి "మాగిలి మాగిలి వృక్షపు పూగొమ్మల నుండి షట్టము ప్రకాశింపనొలే గొదమ నెమలియై" "నటనమాడి సాపాయనుచు శ్రుతి బట్టినది" అనుచు వల్లభామాత్యుని కవితను గూడ పలకరించినాను.

శ్రీనాథుని యుగమునసున్న కవివరులలో పిల్లలమర్రి పినవీరనాట్యుడు, వల్లభామాత్యుడు తాళ్ళపాకపు కవివరులు మున్నగువారంచదు శ్రీనాథ కర్ణాట రీతిచే ప్రభావితులై అటు దేశిని, ఇటు మార్గిను ఇరువైపుల నిలుపుకొని గీతి సాహితి సమంచిత కవనరీతిని నిర్వహించినారు. ఇట్టి కవన గాన రీత్యనుశీలనమున శ్రీనాథయుగాంతరిత కవులు ప్రదర్శించిన పలుపోలికలను ప్రకరణాంచితముగ దర్శించునాను. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాంధ్రశాఖ విద్యార్థినిగానున్నప్పుడు మా గురుదేవులు డా॥ శ్రీ భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తిగారు (ఇప్పుడు హైద్రాబాద్ విశ్వవిద్యాలయోపాధ్యక్షులు) నాదృష్టిని గౌరన, కొరవి గోపన, జక్కనార్యాదుల గీతవాద్య నృత్యపాండితిపై కేంద్రీకరింపజేసిరి. అట్టానిని పరిశోధనాపథిలో సమ్యగను శీలనాలక్ష్యముగ ననుసంధించితిని. శ్రీనాథ యుగమునకు తరువాతి దయిన కృష్ణరాయల యుగమున ఆంధ్ర కవివతంసుల సంగీత ప్రతిపత్తిను శీలనమున ప్రత్యక్ష పద్ధతి చోటుచేసికొనినది. శ్రీనాథ యుగాంతము వరకు వ్యక్తా వ్యక్తమైన కవితాకన్య రాయల యుగమున పూర్తిగ నవగుంఠనమును దొలగించుకొని గానవినోదముల, నృత్యవిశేషముల రంగమున నిలచి ప్రదర్శించినది. రాయలవారి సాహితీ భువన విజయాస్థాన మండపమున తొలిసారిగ నిషాద స్వర బృంహిత ధ్వానమును పెద్దనార్య దిగ్గజము గావించినది. ఆ మహాత్ముని గీతిసాహితి సమంచిత కవనాభినందనము గావించుటతోనే రాయలనాటి సంగీత రసికతకు శ్రుతి సంతరింపబడినది.

రహిపుట్ల జాత్ర గాత్రముల రాగ్గరగించు విమలగాంధర్వ విద్యానిధియైన

పరూధినిని ఆలాపగతింజొక్కియుండగా సాహితీ ప్రవరాఖ్యులు యెట్ట ఎదుట సాక్షాత్కరింపజేసి గీతిచే సాహితిపై సవాలు చేయించిన ఘనకీర్తి పెద్దనకే దక్కినది.

"వాలాయంకొనగోళ్ళ నీ వలసతన్ వాయించుచో నాటకున్
మేళంబైన వినంచినిన్న మొదలున్ నీవంటమింజేసియా
యాలాపంబె యపేళ బల్కెడుం బ్రభాతాయాత వాతాహతా
లోలత్తంత్రుల మేళవింపగదవే లోలాక్షి! దేశాక్షికిన్"

అని నిద్రాముద్రిత వోలె అన్యమనస్కమైన వాఙ్మయిని పైతాళిక గీతినాలపించి హెచ్చరించినాడీ కవీంద్రుడు. ఆ హెచ్చరికల కులికివడి ఆయత్తమైలేచి అతని సాహితి.

"కమ్రకర సంకరుహ రత్న కటక ఝుంఝుణ ధ్వని స్ఫూర్తితో

తాళ ప్రౌఢిమను ప్రకటించిన తీరుతీయులను సమ్యక్సంభావితము గావించినాను.

రాయలవారి ఆ ముక్త మాల్యద మధుర భక్తి భరిత స్వాంతయై, విష్ణుగా మనియై మేఘరంజినిని నిజక్షేమము గోరి పాడినది. ఇట్టి మధుర భక్తియుత జీవేశ్యైక్య విషయక విరహగీతికా గానము గీతి సాహితి సమరాంగణ సార్వభౌమోద్దీపితముగ ఆ ముక్త మాల్యదాంతరముగ విని, సంగీత రసికులకు సాహితి నిధులకు నివసింప గల్గితనుచు ముదావహము.

ఇర ముక్కుతిమ్మనార్యుని ముద్దు పలుకులలో పారిజాతాపహరణ కావ్యమున 'సరిగమ పదని' సప్తస్వరముల మహతి నధో వాయు నిహతి మొరయించుచు నారదుడు సాక్షాత్కరింపగా ఆ కావ్యనాయక యగు సత్య 'బాల పల్లవ గ్రాస కషాయ కంఠ కల కంఠ వధూ కల కాకలీ ధ్వని యుతముగ అనాహత నాదమును పూరించినది. క్రొవ్వాడి గోళ్ళ తంత్రుల వీణియల మీట గల సమర్థలగు ఆమె చెలులైన అంతఃపురాగనలు ఆ సంగీతమునకు అనుగతముగ జంత్రమును నిర్వహించినారు. ఇయ్యది రాశిలో స్వల్పమైనను వాసిలో

యందే నన్నాదేశించిన రీతిలో నాట్యశాస్త్ర సహకృతితో వల్నాటి వీరచరిత్ర మందలి నాట్యశాస్త్రోదీరిత లక్షణానుశీలనమును ఆమ్మహామహుని ఇతర గ్రంథ పరిశీలనమునుగూడ గావించినాను శ్రీనాథుడు మూలమై నిలువగ ప్రపుల్లమైన గీతిసాహితీ సమంచిత వసంతగానమునకు సర్వ ప్రకృతి పరవశింప క్రీడాభి రామమై వల్లభుని హృద్గత గీతితో సంవాదముచేసి గీతికల నాలపించి "మాగిలి మాగిలి వృక్షపు పూగొమ్మల నుండి షడ్జము ప్రకాశింపన్‌లే గొదమ నెమలియై" "నటనమాడి సాపాయనుచు శ్రుతి బట్టినది" అనుచు వల్లభామాత్యుని కవితను గూడ పలకరించినాను.

శ్రీనాథుని యుగమునసున్న కవివరులలో పిల్లలమర్రి పినవీరనాయుడు, వల్లభామాత్యుడు తాళ్ళపాకపు కవివరులు మున్నగువారందరు శ్రీనాథ కర్ణాట రీతిచే ప్రభావితులై అటు దేశిని, ఇటు మార్గను ఇరువైపుల నిలుపుకొని గీతి సాహితి సమంచిత కవనరీతిని నిర్వహించినారు. ఇట్టి కవన గాన రీత్యను శీలనమున శ్రీనాథయుగాంతరిత కవులు ప్రదర్శించిన వలుపోలడలను ప్రకరణాం చితముగ దర్శించునాను. ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాంధ్రశాఖ విద్యార్థినిగానున్నపుడు మా గురుదేవులు డా॥ శ్రీ భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తిగారు (ఇప్పుడు హైద్రాబాద్ విశ్వవిద్యాలయోపాధ్యక్షులు) నాదృష్టిని గౌరన, కొరవి గోపన, జక్కనార్యాదుల గీతవాద్య నృత్యపాండితిపై కేంద్రీకరింపజేసిరి. అద్దానిని పరిశోధనావధిలో సమ్యగను శీలనాలక్ష్యముగ ననుసంధించితిని. శ్రీనాథ యుగమునకు తరువాతి దయిన కృష్ణరాయల యుగమున ఆంధ్ర కవివతంసుల సంగీత ప్రతివత్త్యను శీలనమున ప్రత్యక్ష పద్ధతి చోటుచేసికొనినది. శ్రీనాథ యుగాంతము వరకు వ్యక్తా వ్యక్తమైన కవితాకన్య రాయల యుగమున పూర్తిగ నవగుంఠనమును దొలగించుకొని గానవినోదముల, నృత్యవిశేషముల రంగమున నిలచి ప్రదర్శించి నది. రాయలవారి సాహితీ భువన విజయాస్థాన మండపమున తొలిసారిగ నిషాద స్వర బృంహిత ధ్వానమును పెద్దనార్య దిగ్గజము గావించినది. ఆ మహాత్ముని గీతిసాహితి సమంచిత కిసనాభినందనము గావించుటతోనే రాయలనాటి సంగీత రసికతకు శ్రుతి సంతరింపబడినది.

రహిపుట్ల జాత్రగాత్రముల రాల్గరగించు విమలగాంధర్వ విద్యావిధియైన

భరూధినిని ఆలాపగతింజొక్కియుండగా సాహితీ ప్రవరాఖ్యులు యెట్టి ఎదుట సాక్షాత్కరింపజేసి గీతిచే సాహితిపై సవాలు చేయించిన ఘనకీర్తి పెద్దనకే దక్కినది.

"వాలాయంకొనగోళ్ళ నీ వలసతన్ వాయించుచో నాటకున్
మేళంబైన వివంచినిన్న మొదలున్ నీవంటమింజేసియా
యాలాపంబె యపేళ బల్కెడుఁ బ్రభాతాయాత వాతాహతా
లోలత్తంత్రుల మేళవింపగదవే లోలాక్షి! దేశాక్షికిన్"

అని నిద్రాముద్రిత వోలె అన్యమనస్కయైన వాణ్మయిని వైతాళిక గీతినాలపించి హెచ్చరించినాడీ కవీంద్రుడు. ఆ హెచ్చరికల కులికిపడి ఆయత్తయైలేచి ఆతని సాహితి.

"క్రమకర సంకరుహ రత్న కటక ఝుంఝుణ ధ్వని స్ఫూర్తితో

తాళ ప్రౌఢిమను ప్రకటించిన తీరుతీయులను సమ్యక్సంభావితము గావించినాను.

రాయలవారి ఆ ముక్త మాల్యద మధుర భక్తి భరిత స్వాంతయై, విష్ణుగా మునియై మేఘరంజినిని నిజక్షేమము గోరి పాడినది. ఇట్టి మధుర భక్తియుత జీవేశ్వరైక్య విషయక విరహగీతికా గానము గీతి సాహితి సమరాంగణ సార్వ భౌమోద్దీపితముగ ఆ ముక్త మాల్యదాంతరముగ విని, సంగీత రసికులకు సాహితి విదులకు నివసింప గల్గితనుట ముదావహము.

ఇక ముక్కుతిమ్మనార్యుని ముద్దు పలుకులలో పారిజాతాపహరణ కావ్య ము 'సరిగమ పదని' సప్తస్వరముల మహతి సథో వాయు నిహతి మొర యించుచు నారదుడు సాక్షాత్కరింపగా ఆ కావ్యనాయక యగు సత్య 'బాల పల్లవ గ్రాస కషాయ కంఠ కల కంఠ వధూ కల కాకలీ ధ్వని యుతముగ అనాహత నాదమును పూరించినది. క్రొవ్వాడి గోళ్ళ తంత్రుల వీణియల మీట గల సమర్థలగు ఆమె చెలులైన అంతఃపురాగనలు ఆ సంగీతమునకు అనుగత ముగ జంత్రమును నిర్వహించినారు. ఇయ్యది రాశిలో స్వల్పమెనను వాసిలో

అసల్పమైనంది తిమ్మనార్యుని సంగీతాభిరుచికి ప్రతికగా పారిజాతాపహరణ కావ్య విషయకముగ నుట్టంకికము గావించితిని.

రాయల సమకాలికుడు కాకున్నను, రాయల యుగాంతర వర్తియైన పింగళి సూరనార్యుని "కళాపూర్ణోదయ" మందలి కథ అంతయు గానామృత వర్షిణీ రాగాలాపనా నేపథ్యముతో ఎట్లు నడచెనో నిరూపింప యత్నించితిని. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము నందు మాటు నడవి సంగీత ప్రభావమును గూడ యథాశక్తిని వ్యక్తీకరించితిని.

కళాపూర్ణోదయనాయిక కలభాషిణి కీర్తనా పాత్ర చిత్రమృదుగీత కళా కలన ప్రవీణ గాన కళలో నెవ్వారిని బోరించక యొక క్షణమేని తరింపగా నేరని అనుసాక్షిద్వాణీబ్రహ్మల తనయుడైన నారదుడే యిందు సూత్రధారుడు. ఆ నారదుని పాత్రమున పింగళి సూరనార్యుని సంగీత కళా వైదుష్యము ప్రదర్శితము. జాంబవతీదేవి సంగీత పాండితి ప్రశంసనమున సూరనార్యుని గాన విజ్ఞానము ప్రవ్యక్త మొనర్చితిని.

రాధామాధవ కవి మధుర భక్తి గీతికగా నాలపించిన రాధామాధవ కావ్యాంతరిత గానాసూన రీతిని గూడ అనుశీలించితిని.

కేవల సంగీతాభిజ్ఞతను మాత్రమే గాంచి మురిసిపోవుట గాక సంగీత కళా రహస్య విధులను జూపించి తరించిపోవు నదవకాశమును గీతి సాహితీ ప్రియులకు గల్గించి ఘనకీర్తిని దక్కించుకొన్న ఏకైకాంధ్ర గీతి సాహితీ సార్వభౌముడుగ భట్టుమూర్తికి పట్టము గట్టవచ్చును. ఆ మహాకవి వరుడు తమ వసు చరిత్రారంభమున తాను సంగీత కళా రహస్య నిధినని చెప్పికొనినాడు. అమ్మహామహుని గీతి సాహితి కళా చణత్వమునకు యథాశక్తిని నీరాజనమెత్తితిని గురుదేవులు ప్రాచార్య డా॥ యస్. వి. జోగారావుగారు వసు చరిత్రాంతరిత పద్యతతియందు ప్రతిభాసించిన రాగము దాలంకార సంత శాస్త్రరీతులపై నా దృష్టిని కేంద్రీకరింప జేసిరి. అయ్యాచార్యోపదేశమును పరిశోధనావధి యందు గూడ మనసు నందిడుకొని పరిశ్రమించి రాగ విధులను గాంచి తరించితిని. ఇమ్మహాకవి పయనిదైన ద్వ్యర్థి కావ్యమగు హరిశ్చంద్ర నలోపాఖ్యానమున

అలంకార శాస్త్ర గ్రంథమగు సరసభూపాలీయమున గూడ క్వాచిత్కముగనై నేను ఎంతో కొంత సంగిత ప్రస్తావన లేకపోలేదు. కాని గ్రంథ విస్తరణభీతిచే ఆలంకారిక దృష్టార్థి అచ్ఛాంధ్రాది చిత్ర కావ్యముల పొంతకు పోనైతిని.

వసుచరిత్ర కారునివలె సంగితరీతి సంభావితముగ చరిగోండ ధర్మనార్యుడు, ప్రౌఢకవి మల్లనార్యుడు, ఎడపాటి ఎల్లనార్యుడు తమతమ కావ్యముల నెట్లు నడిపించిరో పరామర్శించితిని.

దక్షిణాంధ్ర సార్వతమున గితియే సాహితిని పాడించి కవ్వించి నవ్వించినది. ఇంతకు ముందు సాహిత్యము నందలి సంగిత రీతిని శోధించిన ఈ యుగమున సంగితమునందలి సాహిత్యమును పరిశోధింపవలెను ఈ దక్షిణాంధ్ర యుగమున రాజులు రాజకవులై, కవిరాజులై ఆ స్థానమున సాహితి గితికలనాలకించి ఆలపించినారు. రఘూనాథనాయకుడు వాగ్గేయకారకుడైగ ఎంద దీక్షితాయ్యిడను సంగిర శాస్త్ర కారునకు శిష్యుడై వేంకటమఖి పండితుడను బయకారునకు సతీర్థ్యుడై సంగిత ప్రాధాన్యము గల కావ్యములను, సంగీత సుధయను శాస్త్ర గ్రంథమును కూడ రచించినాడు. ఇట రఘునాథనాయకుని కావ్యములను అతని మెప్పు నందిన చేమకూర వేంకట కవి విజయ విలాస కావ్యముకూడ వ్యాసమున ప్రస్తావించినాను.

శ్రీనాథునినుండి రఘునాథుని వరకు సాగిన కవనగాన రీతినిఅనుశీలించుట నా పరిశోధనా వ్యాస ధ్యేయముగ ప్రవర్తిల్లినదిగాన విజయరాఘవాస్థాన కవయిత్రియైన రంగాజమ్మ గానరీతిని, చెంగల్వ కాళ కవి సంగిత పద్ధతిని గూడ పరిశోధనా వ్యాసమున ప్రస్తావించినాను.

ఖండశర్కరాయుతమగు పానకమున తిపి ఏపాటిదో విత్కరించుటవంటిది యక్ష గానాంతరిత సంగీత రీతిని వెదకుట. యక్ష గానముల యందలి సంగీత రీతిని అభినందించుటనక్క సాహిత్య రీతినీ అనుశీలించుట తగినట్టివని. నా వనీ సాహిత్యాంతరిత మగు సంగీత రీతిని ప్రస్తావించుట ఆగుటచే యక్ష గానముల చెంతకెపోనైతిని.

నా నేర్చినంతవరకు శ్రీనాథుని నుండి రఘునాథుని సర్యంతము ప్రవర్తిల్లిన సాహిత్యాంతరిత సంగిత స్ఫూర్తి పండిత జనామోదమై నిలచిన నా జన్మ కదియే మన్నన.

నా పరిశోధన విషయకముగ నాకు గలిగిన సంగీత సాహితీ విషయకము లగు సందేహములను తీర్చి సలహాలను నొసంగిన వారు ఆచార్య వర్యులు, హితైషులు శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు, శ్రీ డా॥ దొణప్పగారు డా॥ S.V. జోగారావుగారు కూడ నున్నారు. చరిత్ర కారులు సంగీత సాహిత్య ప్రవీణులునగు నేలనూతల కృష్ణమూర్తిగారు, శ్రీమతి శ్రీవాత్సవ పౌలస్యగారు కుమారి R.H. లీలగారు కూడ నాకు సహకరించినారు. వారికి నా కృతజ్ఞతలు.

ఉగ్గుపాలతో నాకు సంగీతాభిరుచిని మా అమ్మ కల్గింపగా భయ భక్తులలో సాహిత్యోపాసనా నిరతిని బావల్ల శ్రీ సరస్వతి స్మారకోన్నత పాఠశాలా విద్యార్థిని నున్నపుడు నాలో ప్రవేశించిన మా గురుదేవులు శ్రీమతి భీమరాజు వరలక్ష్మమ్మ గారికి కీ॥ శే॥ పేరలి వెంకట క్రిష్ణయ్య గారికి శ్రీ బి. ఆర్. ఎ. దీక్షితులుగారికి నానమస్సులు. గర్తపురి ప్రభుత్వ మహిళా కళాశాల విద్యార్థినిగా నున్నప్పుడు నన్ను సంగీత సాహిత్య వ్యాసంగమున తీర్చిదిద్దిన కుమారి M. సరోజిని శ్రీమతి T. స్వరాజ్యలక్ష్మి, కి॥శే॥ శ్రీమతి జి. కనకమ్మ గార్లకు (ఆనాటి కళాశాలాధ్యాపికలు) నా నమస్సులు.

ఈ నా పరిశోధనా వ్యాసంగోపయుక్తముగా అనేక సంగీత శాస్త్రజ్ఞులతో ముఖాముఖిని నిర్వహించితిని. అట్టి వారిలో శ్రీ మంచాళ జగన్నాధరావుగారు, డాక్టర్ అరిపిరాల సత్యనారాయణగారు శ్రీ S. పినాకపాణిగారు, శ్రీమతి కోటంరాజు సీతాభాయిగారు, విద్వాన్ శ్రీ శ్లిష్టా సత్యనారాయణ రాజశేఖరంగారు మున్నగు వారెందరో మహానుభావు లున్నారు. వారందరికి నా వందనములు.

ఓపినంత మేరకు ఆంధ్ర వాఙ్మయాంబుధిని, గీర్వాణ భాషాంచిత సంగీత శాస్త్ర మందరాచల సహకృతితో మధించి తదంతర్గత సంగీత సుధాకలశమును వెలార్చుటకు గావించిన నా ప్రయత్నములో నేనెంత మేఱకు కృత్యకృత్యుడ నైతినో సుధీసుమనజ్ఞులే నిర్ణయింతురు గాక.

ఇట్లు
గీతి సాహితీ సహృదయ విధేయ
బూదరాజు వేంకట శారద

అనుశ్రుతి

కవనగాన రసికులైన మాతండ్రిగారు కీ.శే. బూదరాజు హనుమంతరావు గారు చిన్ననాటినుండి నాకు సంగీతసాహిత్యాభిమానమును కల్గించినారు. మా తల్లి శ్రీమతి బూదరాజు సత్యవతమ్మ నాకు అమ్మయేకాక ఆచార్యయునై విద్యా విషయికమగు ప్రోద్బలమొసగినది.

సాహితీరీతిలోనేగాక సంగీతవిషయికముగాగూడ సతీర్థ్యులైన గురువర్యులు డాక్టర్ బొడ్డువల్లి పురుషోత్తమార్యుల నిశిత పర్యవేక్షణ, మాలమ్మ సంగీతవర్యాలోచన గానసదృశమగు పరిశోధనకు శ్రుతిలయలను ప్రకల్పించినది. నా భర్త శ్రీ సి. సుబ్బయ్యనాయుడు, బి.ఏ. బి.ఎల్. గారి నిరంతర ప్రోత్సాహము, కర్తవ్యజ్ఞాపనము రాగమయమగు నా సిద్ధాంత వ్యాసరచనమున స్వరప్రస్తారమై భాసించినది. ఈ పరిశోధనమున నాచే నిరంతరాయముగ సాహిత్యానుశీలనము గావింపజేసిన ఈ ముప్వురికి కృతజ్ఞతలు తెలుపుటకు శక్తిచాలదు.

ఇతః పూర్వము నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయ ప్రాచార్యులుగ ఆంధ్ర శాఖాధ్యక్షులుగ నున్నపుడు నాకు పరిశోధనావకాశము నొసగి సంగీత విషయకములగు నా సందేహములను గొన్నింటిదీర్చి మూడేండ్లు నిరంతరాయముగ పరిశోధనగావించు సౌకర్యమును కలిగించినందులకేగాక నా సిద్ధాంత గ్రంథ ప్రచురణార్థమై ఆర్థిక సహకారమునందించి ప్రోత్సహించిన తెలుగు విశ్వ విద్యాలయ ఉపాధ్యక్షులు ఆచార్య శ్రీ తూమాటి దోణప్ప D. Litt. గారికి నా కృతజ్ఞతాంజలులు.

"గీతం వాద్యం తథా నృత్తం త్రయం సంగీతముచ్యతే" అను నటుల సమగ్ర సంగీతానుశీలనము గావింపనెంచి భరతనాట్యశాస్త్ర, నృత్తరత్నావళ్యాదులనుగూడ పఠించితిని. అపుడు ఆచార్య శ్రీ జమ్ములమడక మాధవరామ శర్మ, ఆచార్య శ్రీ పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు, ఆచార్య శ్రీ రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ గారల వివరణాత్మకాభి భాషణములు నాకు ఉపయుక్తములైనవి. ఏతద్రాగరసాత్మక నాట్యశాస్త్రవిధులకు లక్ష్యములు కాదగినరీతులను ప్రదర్శనా

లక్ష్యములుగ డా॥ S. V. భుజంగరాయశర్మగారిచే రచితములైన కూచిపూడి నాట్య రూపకముల ప్రదర్శనములను ఆచార్య శ్రీ పెంపటి వారి అధ్వర్యమున దర్శించి నెల్లూరి నాట్యాచార్యులు శ్రీ కోటసుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు, గుంటూరులో నాట్యాచార్య గుంటూరు లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రిలుగారు తమ విద్యార్థులకు ఉపదేశించుచుండగా గాంచి, నాట్యాచార్య శ్రీ నటరాజ రామకృష్ణగారు ఆలయ నృత్యాదికములను గూర్చి పత్రికాముఖమున గావించిన రచనములనుచూచి వివేచించుకొనినాను. కాన గురుతుల్యులగు ఈ నాట్యశాస్త్రకారులకు, నాట్యకారులకు నా నమస్కృతులు. గీర్వాణభాషా రచితములగు అనేక సంగీత నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములను అనుశీలింపదగిన అవగాహనమును నాకు కల్గించిన నా సంస్కృతాంధ్రత గురువులు కీ.శే. ఇనపకుదిక శంకరశాస్త్రిగారు, కీ.శే. దువ్వూరి వేంకట రమణశాస్త్రిగారు, శ్రీతుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌదరిగారు, శ్రీ మధుమూదన షడంగిగారు, శ్రీమాన్ శ్రీమత్తిరుమలగుదిమెట్ట నరసింహాచార్యులవారు సదావందనీయులు గీతి సాహితీ చరిత్రచార్యులు డా॥ ఓ. రామచంద్రయ్యగారు వంద్యులు.

మూడేండ్ల గురుతరమగు సిద్ధాంత వ్యాసరచనా బాధ్యతను స్వీకరించిన నేను గృహనిర్వహణమున కృతకృత్యను గాలేనేమోనని సందేహింపక, అడ్డు చెప్పక అనుమతించి ఆశీర్వదించి ప్రోత్సహించుచున్న మా మామగారు శ్రీ చదలవాడ కుమారరావు, బి.ఏ. (రిటైర్డు డిస్ట్రిక్టు రిజిస్ట్రారు) గారికి నా నమస్కారములు.

తాను విద్యాధికుడు గావలెనని ఆరాటపడక తన చెల్లెలు విద్యావతియైన చాలునని తృప్తిపడి నన్ని పరిశోధనము సాగింపుమని ప్రోత్సహించి దీవించుచున్న మా అన్నయ్య శ్రీ బూదరాజు పాండురంగారావు వ్యాసు గారికి నా నమస్కృతులు.

నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయమున ప్రధానధ్యేయముగ పరిశోధనమునుగైకొని పరిశ్రమించు అవకాశము గల్పించి వేతనాదిక సౌకర్యములను సమకూర్చి అనుమతించిన ఆనాటి ప్రభుతోన్నత విద్యాసంచాలకులు డా॥ వి రామచంద్రన్‌గారికి, యూనివర్సిటీ గ్రాంట్సు కమీషన్ ఉపాధ్యక్షులు ఆచార్య బి. రామచంద్రరావు గారికి, మా దొడ్ల కౌసల్య మహిళా కళాశాల అధ్యక్షిణులు కుమారి ఎం.వి.

రంగమ్మగారికి, శ్రీమతి కె. హేమలతమ్మగారికి (నేడు ప్రభుత్వోన్నత విద్యా సంయుక్త సంచాలకులు) నా వందనములు.

నా సిద్ధాంత వ్యాసగుణ నిర్ణాయకులుగా వ్యవహరించి అభినందనలనందించిన ఆచార్య శ్రీ G.V. సుబ్రహ్మణ్యము (Professor and Head of the Dept. of Telugu University of Hyderabad) గారికి ఆచార్య శ్రీ గంధం అప్పారావు (Professor and Head of the Dept. of Telugu, University of Madras) గారికి ఆచార్య శ్రీ చల్లా రాధాకృష్ణమూర్తి (Professor and Head of the Dept. of Telugu Madhurai University Madhurai) గారికి నా కృతజ్ఞతా పూర్వక నమస్కృతులు.

ప్రభుత్వానుమతితో పరిశోధనముగావింప నేను నెల్లూరునుండి నాగార్జున నగరమునకేతెంచునపుడు సమర్పించవలసిన ధ్రువపత్రమును నేనీ పనిని సక్రమముగ నిర్వహింతునని విశ్వసించి నిర్భీకముగా ధ్రువీకరించిన నా సహోద్యోగినులు, మిత్రురాండ్రు శ్రీమతి బి. కనకదుర్గావతి, కుమారి ఆర్. హెచ్. లీలగార్లకు తమ ఆరాధ్యదేవి శారదను నిరాజనమొసగు నవకాశము నొసంగిన శ్రీమతి పిండిప్రోలు వసంతాదేవికి (శారదానికేతనప్రాచార్య) కు నా స్నేహ పూర్వక కృతజ్ఞతలు.

పరిశోధనకాలావధిలో నేను తిరుపతి ప్రాచ్యపరిశోధన పుస్తకభాండాగారమును, శ్రీవేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయమును, హైద్రాబాదు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ పుస్తకభాండాగారమును, కర్నూలు మాకసిరెడ్డి వెంకటరెడ్డి ప్రభుత్వ మహిళా కళాశాల గ్రంథాలయమును, నెల్లూరు మాదొడ్ల కౌసల్య మహిళా కళాశాల గ్రంథాలయము గుంటూరురాష్ట్ర ప్రాంతీయ గ్రంథాలయమును, మా నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయ గ్రంథాలయమును, మా ప్రభుత్వ మహిళా కళాశాల గ్రంథాలయమును దర్శించి అందలి సంగీతసాహిత్యగ్రంథముల నెన్నిటినో అనుశీలించినాను. ఇవియేకాక నాపరిశోధనముకు వలసిన ప్రాచీన కావ్యప్రబంధములు పరశ్శతములు నెల్లూరు రేబాలవారి పురమందిరగ్రంథాలయమున పుట్టినింట నున్నట్లు తనివితీర చదివికొనినాను. కాన ఈ ప్రాచీన

పుస్తక భాండాగారాధిపతులగు రేబాలవారికి ఆద్యముగ తదితర గ్రంథాలయాధి నేతలకు క్రమముగ నా కృతజ్ఞతల నర్పించుచున్నాను.

నా సిద్ధాంత వ్యాసరచనమున మేలుప్రతిని సంతరించుటకు సహకరించిన పుత్రసముడు చి. డా॥ సిహెచ్. బాబావలిరానకు, పుత్రికవంటిదైనచి. సిహెచ్. లక్ష్మి లంకమ్మకు, సోదరి చేరాల జానకమ్మకు నా అభినందనలు.

నా సిద్ధాంత గ్రంథమును సర్వాంగ సుందరముగ ప్రచురించి యిచ్చిన గుంటూరు - శ్రీ లక్ష్మి ప్రెస్ అధినేతలగు శ్రీ కాట్రగడ్డ బ్రహ్మయ్యగారికి, చి॥ శ్యాంబాబుకు నా అభినందనములు.

ఇట్లు
గుణజన విధేయ
బి.వి. శారద

లయ

తెనుఁగు భాష సంగీత యోగ్యత : సహజ శ్రావ్యతాగుణమువలన స్వదేశీయులచే "దేశ భాషలందు తెలుగు లెస్స" యనియు, విదేశీయులచే The Itation of the East" అనియు మన్నలనందినది మన తెలుగు భాష టి యాంధ్రభాషయందలి చందోనియములందు అలంకారక స్థితియందు వ్యాకరణ తియందు అంతర్నిహితమైయున్న సంగీత యోగ్యతానుశీలనము గావించుట హడ పరిశోధన వ్యాసమందు అవశ్యకమే.

ఆంధ్రభాషాచ్ఛందమునకు సంగీతమందలి లయాత్మికతను బోలిన గుణ మున్నది. ఇది ఈ భాషకు మూదలయైన సంస్కృత భాషాచ్ఛందము నందును నున్నది. ఆదికవి వాల్మీకి నోట మొదట వెల్వడిని మాట "మానిషాద" శ్లోకమైనది. అది మాటగా పాటగా ముత్యాల పేటగా కవితాగాన మోహిని గళసీమ నలంకరించినది. ఈ శ్లోకపు పెత్తుగడలోనే మానిషాద- "మగ పస్సమా" అను స్వరాక్షరములు పెలువడుట ఒక విశేషము. ఇందలి మా పధ్యమమునకు 'ని' విషాదమునకు "షా" షడ్జమునకు "ద" ధైవతమునకు గ' గాంధారమునకు ప్రతీకలు వీనిని ఆరోహణాక్రమమున సవరించి, "సగమ నిసా" యగును. దానికి అవరోహణాక్రమమున "సానిధమగాసా" యగును ఇది హిందోళమను నొక మార్గ రాగమునకు ప్రస్తారము మానిషాద శ్లోక మును హిందోళమున గానము చేసిన అలనాటి యా ఆదికవి హృదయాందోళము హిందోళరాగ భావాన్వితమై గమ్యమానమగును.

"మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్వమగమమః శాశ్వతీః సమాః
యత్ క్రౌంచమిదునాదేకం అవధీః కామ మోహితమ్.

అనుచు తన హృదయాంతరముల ఆవిర్భవించిన శ్లోకము శ్లోకమై తన చెవులకే వింత గావించినపుడు ఆదికవి అద్దాని ప్రవృత్తినిట్లు వితర్కించుకొనినాడు.

"తాళబద్ధోక్షర సమస్తంత్రీలయ సమన్వితః
శోకార్తస్య ప్రవృత్తోమే శ్లోకోభవతు నాన్యథా"

ఈ తొలి శ్లోకము గీతికి ఆధారషడ్జమై అనంత ప్రణవ నాదమైన మలి శ్లోకము తాళలయాశ్రితమై, గణయతి సంస్థితి బద్ధమై కవితకు ఛందనమై గీతికి అందమైనది. ఆవు కంచె మేసిన దూడ అంచున మేయదు గాన-అన్నిట సంస్కృతము ననుసరించిన —ఆంధ్రభాషకు సంస్కృతచ్ఛందోరీత్యను కరణము గూడ ఆది నుండియే అలవడినది. అయినను కొన్ని కవితా ప్రక్రియలలో చందోరీతులు గాన సహకృతిలో చక్రనేమి క్రమమున వేఱొకవంకకు జరిగి పోయినవి. వృత్తములు మారి నృత్తములు గావించి ద్విపదలతో చిందులు వేసినవి. అది శివకవి యుగమై గీతి తన సహకృతిలో సాహితిని శివాలాడించి నది. శ్రీనాథ యుగములో కోటలో గంభీర ముద్రతో కావ్యగానము గావించిన గీతి సాహితులే పేటలో వీరపదములపాడి ప్రజల నాడించి పాడించుట జరిగినది ప్రబంధయుగమున సంగీత కళా రహస్యములను కాంభోజిరాగ విపంచికార వసుధాపూరంబుతోరంబుగా వెల్లడించిన సాహితియే దక్షిణాంధ్ర యుగాంతమున యక్ష గానముల నయితము మాని లక్ష్యమొక్కటి లేక వీధిభాగవతముల నాడుట ప్రారంభించినది. అట్టియెడ రగడలు తాళాధ్యాయము నారంభించి లాక్షణికు గూడ కవ్వించి 'సై" అనిపించుకొని లక్షణ గ్రంథముల కెగబ్రాకినవి. అప్పక వ్యాడులు దేశి రచనలను మార్గ పద్ధతిలోని తాళముల కన్వయించి లక్షణ లక్షి తము గావించినారు. ఆధునిక యుగమున భావములు అభావములై గేయములే గాయములై కట్టుబాట్ల కట్లను సైతము పట్టించుకొనక మొరాయించినవి. "ఛందో సర్ప పరిష్వంగాలను చట్‌ఫట్‌మచే తెంపేస్తామని ప్లేట్లు ఫిరాయించినవి. పద్య ములు పద్యగ్రంథి గద్యములై గజ్జలు కట్టుకొనినవి. వచన పద్యములు వస్తాదులై పూర్వ పద్యముల నడుములు విరుగదంతామని బెదిరించినవి. ఇట్లు దీలావడిన సాహితీకి తన చేయినందించి ఇక గీతియే స్వాతంత్ర్యోద్యమములో వందేమాతరమ్మని మంత్రములో ధైర్యము చెప్పి మా కొద్దీ తెర్లదొర తనమని మధ్యమములో మాటలు గలిపి స్వాతంత్ర్యము మా జన్మ హక్కని తారముతో గొంతెత్తి చాటినవి. అపుడుసాహితి వైప్లవ్యగీతికాతాదాత్మ్య మందినది. కవిత లోని ఛందోరీతి గీతిలోని లయాత్మకంగా శిలాక్షరమైన నిత్యమైన అనాదినుండి ముద్రాక్షరమై నేటివఱకు నిలిచియే యున్నది.

ఇట్టి పరిస్థితులలో ప్రత్యేకముగ ఆంధ్ర భాషలోని ఛందోనియతియందలి

సంగీతరీతిని అను శీలనము గావించుకొన వలసియున్నవి. తెనుగు భాషా ఛందస్సులలోని సజాతీయ వర్ణావృత్తి యతిగా నియతి నందినది. సమానమగు ద్వితీయా వ్యంజనావృత్తి ప్రాసగా ప్రాసయతిగా పద్యరచనలో నిబంధింప బడుటచే ఈ సాహితికి అశేషమైన సంగీత యోగ్యత ఒక విశేషముగా సంతరింప బడినది. సంస్కృత శ్లోక రచనలో ఈ యతి ప్రాసల నిర్బంధము లేదు. ఇది యైచ్ఛికమైన నిషేధముకాలేదు. అటయతి కేవలము విరామము. ప్రాసశబ్దాలంకార మాత్రముగ తెలుగు ఛందోనియతి కలవాటుపడిన కవి సంస్కృత రచన చేయునపుడు ఐచ్ఛికముగ వానిని నిబంధించుకొనుట కద్దు. యతి ప్రాసలకు పోలి అక్షర ప్రమోదములు తెలుగు భాషా వాసన ఇసుమంతయే నీ లేనీ సంస్కృతకవి కవితలో గూడ పొడగట్టుట గూడ గన్పట్టును. ఇవి యిట సౌభగులను సంతరించు పట్టుల మాత్రమే ఇట్టి విజయదేవునీ రచనల కువికి పట్టెనవి.

ఉదా :— "లలిత లవంగ లతా పరిశీలన కోమల మలయ సమీరే"

భాషా సహజమగు మార్దవాధిక్యతను బట్టియే సంస్కృతమున కన్న మిన్నగ తెలుగున ఈ యతి ప్రాసాది నియమములు నియతములైనవి. అట్టియెడ కోమలతా విరహితములగు భాషలలో ఈ నియములు ప్రస్తమై యుండుటయు సహజమే. అసంఖ్యాకములుగా వెలువడిన ఆంధ్ర జానపద గీతిలకందు సామెతలందు శిలాక్షరములందు గూడ యతిప్రాసలు ఆమెతత్తె చవులూరి చినవి. అవి మధుర మధురములై భావభరితములై నిసర్గ సుందరములైన . అట్టి రీతికి ఉదాహరణముగ మొదట ఒక జానపదగేయము.

"అగ్గి మెరుపుల చీరె ఆ భామ గట్టె
అద్దాల రైకానుఆ భామ దొడిగె
తల యంటులార్చింది తల సిక్కెదీసొ
ఎండి సిక్కంటితో ఎలిసిక్కదీసె
పగిడి సిక్కంటితో పాపిడ్లె దీసె"

తరువాత ఈ తెనుగు జాతీయములు ఉదాహరింపదగును.

"శ్రుతి లేని పాట మతిలేని మాట"

"నారుపోసిన దేవుఁడు నీరు పోయక మానడు"

ఇట్లు ఆంధ్ర భాషాచ్ఛందో నియతి యందలి లయాత్మికతను అను శీలించిన పిదప ఆంధ్ర భాషాలంకార స్థితియందలి సంగీత నియతిని గూడ పరిశీలింపవలెను.

ఆంధ్ర సాహిత్యమందలి శబ్దాలంకారములకు సంగీతమందలి స్వరాలంకార ములకు చక్కని పోలికలున్నవి. ఇందలి శబ్దాలంకారములతో సంగీతములోని స్వరకల్పనమునందలి రాగ ప్రస్తారమునందలి దశవిధ గమకములందలి చమత్కృతులున్నవి.

"సకాంతమపి నిర్భూషం విభాతి వనితా ముఖం"

"అధాలంకార రహితా విధవేవ సరస్వతీ" అనుచు నిట్లు ఆలంకారికులు సాహిత్యమందలి ఆలంకారికావశ్యకతను ఉగ్గడించిరి.

"శశినా రహితేవ నిశా విజతేవ నదీలతా విపుష్పేవ

అవి భూషితేవ కాంతా గీతి రలంకారహీనా స్యాత్" అని వర్ణాలంకార ప్రకరణమున భరతముని వక్కాణ సంగీత రత్నాకర వ్యాఖ్యలో ఉదాహృత మైనది. సంగీతమందలి స్వరాలంకారముల ఆవశ్యకత గమ్యమానమైనది. కవిత్వమందలి శబ్దాలంకారములగు అనుప్రాసము క్తవద గ్రస్తాలంకారాదికములం దలి ఛాయలు సంగీతమందలి స్వరాలంకారములందున్నవి. గీతి సాహితులు రెండును శ్రుతి సుఖ ప్రతిపాదకములే యను ప్రాథమిక లక్షణమునకివి తార్కాణములు.

కవిత్వమందు ప్రయుక్తములగు శబ్దాలంకారములలో అను ప్రాసమన్న కవుల కనురాగము అలంకారికులకు ఆమోదము మిన్న. అందలి ఛేకానుప్రాసము సామాన్యముగ శాబ్దిక చండ తాండవమునే గాక సుకుమార పదలాస్యముగ గూడ ప్రయుక్తమగుచుండును.

"అదరడనెడ లేక రెండు రెండక్షరంబు

లెనయు నియమంబు ఛేకమౌ నెట్లటన్న"

"స్ఫురత్కృపాచల ప్రతాప.....
ర్చి రంగ దానబుద్ధి వైభరిన్ హరిన్ హరిన్ సుధా
హరున్ హరున్ గిరిన్ గిరిన్ మహోనలున్ నలున్ రమా
గురున్ గురున్ జయింప.....

ఇందు హరిన్ హరిన్, గిరిన్ గిరిన్ ఇత్యాదిగా రెండేని అక్షరములు ఆవృత మగుటలో ఊర్మి యను స్వరాలంకారము ప్రతిపాదితమైనది.

ఇట్టి శ్రవణ పేయధ్వని సముపాదనయందు సంగీతమందలి స్వరాలంకార మగు ఊర్మికి ఛేకాను ప్రాసముతో సామ్యమున్నది. అట్టాని లక్షణమిది.

"తుర్యగానే కలైకైకహోనాద్యత్రా పరాస్తథా
సః ఊర్మిః స్యాత్"

"సమ సమరిప రిప గధ 3 గధ గధ 3 పుని" మని ఇందలి స్వరావృత్తిలో హరికిన్ హరికిత్యాది అక్షరాకృతి పొడ కట్టుచున్నది.

"త్రిస్స్వరాశ్చేత్ కళాః పూర్వపూర్వత్యాగోర్ధ్వ సంక్రమైః"
తదాక్షేపః

"సరిగ రిగమ గమప మపద పదని" అను లక్షణముగల ఆక్షేపమను స్వరాలంకారమునకు లక్ష్య మిట్లుండును.

"సరిగ రిగప ఎపని పనిప పనిప నిపగ పగరి గరిస" ఇత్యాదిగ సాగి పోవు స్వర ప్రస్తారములోని స్వరస్థపకములలో సరిగలోని రిగ ముక్తమై 'రిగమ'లో రిగ మఱల గ్రస్తమగు రీతిలో కవిత్వటందలి ముక్తపద గ్రస్తాలం కారము ధ్వనించుచున్నది. ప్రసిద్ధమగు నీ అలంకారమును తడవ పనిలేదు. లక్షణములు కోకొల్లలు. అయినను ఒక లక్షణమును మచ్చునకిచ్చిన జాలునట. ముక్తపదగ్రస్తరీతిసను శీలనము గావించును.

"మదనాగతురంగ.....మణి మయ నదనా
సదనామయ.....రదనా
రదనాగేంద్ర....."

"కలాం ప్రముచ్య మంద్రాదీ ద్విరుక్తోర్ధ్వ స్వరాన్వితం"

అను లక్షణముగల స్థలితమను స్వరాలంకారమునకు లక్ష్యమిటులుండును.

సగరి మమరిగస రిమగ పపగ మరి
గపమ ధధ మపగ మపగ పప గమగ

ఇట్లు సాగిపోవు స్వరావృత్తిలో పలుమారులు గాంధార స్వర మొక్కటి పునరావృత్తి నందినది.

దీనిని పోలిన ఒక్క అక్షరావృత్తికే ప్రాధాన్యమిచ్చెడి వృత్యను ప్రాస మనెడి అలంకారము కవిత్వ మందున్నది. అద్దాని లక్షణమిది.

"ఒక్క వర్ణంబు కడదాఁక నుద్ధరింపఁ
బరగు జృంభణ వృత్త్యను ప్రాసమయ్యె"

దానికి లక్ష్యమిది.

"నమద విపక్ష శిక్షణ విచక్షణ దక్షిణ.....

ఇందలి క్షకారావృతి స్ఖలిత స్వరాలంకార లక్ష్యమందలి గాంధాసర స్వరావృతికి సంవాది. ఇట్టి పోలికలను నేనింతకన్న మిన్నగ సాహితీ కోవిదులకు సంగీత కోవిదులకు మనవి చేయనవసరము లేదు. స్వరత్వము నందలి సుఖమయశ్రుతి అక్షరత్వమునందలి శ్రవణ పేయత్వమునకు సాజాత్యము నెత్తి చూపుట చర్విత చర్వణమే యగును.

గీతి సాహితులకు రామరాజ భూషణునిలో నున్న బంధుత్వము అందఱు ఎఱిగినదే. అట్టియెడ నేను ఉదాహరణములనందులకే కావ్యాలంకార సంగ్రహమునుండి గైకొంటిని.

తెలుగు భాషాచ్ఛందోలంకార రీతులలోని గీతి సామ్యములను పరిశీలించిన పిదప తెనుగు భాషా వ్యాకరణ నియతి యందలి సంగీత పద్ధతిని అను శీలనము గావింపవలెను.

అజంతతా మార్దవము విదేశీయ భాషలలోని ఇటాలియన్ భాషకు భూషణము. దానిని మించిన అజంతతా పరిణామము తెలుగు భాషణములో సహజ

ముగా గలదు. అందులకే "The italian of the East!" అని ఆంధ్ర భాషను కొనియాడుట.

ఇదియే కాక మన భాషకు స్వర సమీకరణమును రీతిగూడ మాధుర్యమును ప్రతిపాదించినది. దీనికే భాషా శాస్త్ర పరముగ "The law of vowel hormony లేక vocalic assimilation అనియు అందురు. దీని లక్షణము కాల్డువెల్డ్ పండితునిచే ఆంగ్లమున నిట్లు చెప్పబడినవి. దీనికుదాహరణముగ ఈ క్రిందివానిని చెప్పవచ్చును.

కత్తి + లు > కత్తులు, రవి + లు > రవులు
కలికి +లు > కలుకులు, రాముని + కు > రామునికి
అరు + తి > అరితి, చూచితి + వు > చూచితివి

స్వర సమీకరణము అన్ని భాషలకన్న తెనుగులో పరాకాష్ఠనందినదని కాల్డ్‌వెల్డ్ పండితుని అభిప్రాయము. ఈ పద్ధతివలన ఉచ్చారణ సౌలభ్య మధికమై మన భాష గాన యోగ్యమైనది. శ్రుతి మాధుర్యమున కనువవుట వలననే ఆంధ్రభాషలో గీతి సాహితుల కితోధిక సహకృతి నిబిడమైనది.

భిన్నములగు వ్యంజనములు సమాన వ్యంజనములుగ మారుటయే వర్ణ సమీకరణము. ఈ పద్ధతి సహజ మార్దవమును ఆంధ్ర భాషకు చేకూర్చి సంగీతమునకు ఈ భాషకు దగ్గర చేసినది. సంస్కృతమునుండి అసంఖ్యాక ములుగ తత్సమ పదములు తెనుగు భాషలోనికి ఈ పద్ధతిలోనే ప్రవేశించినవి. సంస్కృత బాషా సహజమగు ఉచ్చారణ కాఠిన్యము ఈ వర్ణ సమీకరణరీతి వల ననే విడనాడి సౌలభ్య సంపాదితమైనవి.

అగ్ని > అగ్గి భక్తి > బత్తి సత్యము > సత్తెము

అన్యము > అన్నెము పుణ్యము > పున్నెము ఇవన్నియు సంపూర్ణవర్ణ సమీకరణమునకే కాదు సంపూర్ణ గాన యోగ్యము లగుటకును ఉదాహరణములే.

"అగ్గి మెరుపుల చీరె ఆ భామ గట్టె" అని పాడు పలుకుబడిలోని సౌల భ్యము అగ్ని మెరుపుల చీరె ఆ భామ గట్టె అనుటలో లేదు గదా; అన్నెమో

పున్నెమో అదీ నేను ఎఱుగ" అని ఆలపించుటకు బదులు అన్యమో పుణ్యమో .....అని అని యుచ్చరించుటలో సౌలభ్యము కాదుగదా.

వర్ణ సమీకరణము వలన శ్వాసములగు వ్యంజనములు మృదుత్వమును పొంది నాదములుగా మాఱి ఉచ్చారణకు విశేష సౌలభ్యమును చేకూర్చుచున్నవని బ్లూంఫీల్డ్ మొదలగు భాషా వేత్తలు భావించుచున్నారు.

తీగ > తీవ: మామ > మావ మున్నగు రూపములలో నాదములైన వర్ణములు నాదతరములుగనో, నాదతమములుగనో మాఱుచున్నవి. వ్యాకరణ సిద్ధములగు నీ మార్పులు భాషకు విశేష కోమలత్వమును చేకూర్చుచున్నవి. తీగ > తీవ, పగలు > పవలు మొదలగు వానిలో నాదమగు గకారము నాదతమమగు వకారముగా మాఱినది.

మామ>మావ, మామిడి > మావిడి: చీమ>చీవ ఇత్యాదులలోని అనునాసికము, నాదతరమును అగు మకారము నాదతరమగు అను నాసిక వకారముగ మాఱినది .ఇట్టి వ్యాకరణ సిద్ధమగు మార్పు భాషను మృదుత్వ యుక్తముగావించి సంగీతమునకు అనుకూలతను సాధించినది.

అడగు > అణగు: పుడక > పుణక మొదలగు రూపములతో 'ద, కారము ణ' కారముగా మాఱుట యూఫెనీ అను నొక రీతి పద్ధతివలన సంతరింపబడినది. సంగీతానుకూల్యతను సంపాదించుచున్నది.

కొన్నిచోట్ల పాక్షిక వర్ణసమీకరణముగూడ భాషామార్దవమునకు విశేషముగ తోడ్పడుచున్నది. ఇది ఏకదేశమందుగాని, సంధింపబడిన రెండు పదముల కలయికతోగాని పొడగట్టి మృదుత్వమును ప్రతిపాదించుచున్నది. దీనినే ఆంగ్లమున Partial assimilation అందురు.

వాక్+మయము > వాఙ్మయము
నిండు+వెఱ > నివ్వెఱ
నెఱ+మనము > నెమ్మనము
మూడు+జగములు > ముజ్జగములు

వేడి+నీళ్లు > వేణ్ణీళ్ళు
చలి+నీళ్ళు > చన్నీళ్లు
పూచెను+కలువలు > పూచెన్గలువలు

తోచెను+చుక్కలు > తోచెన్జుక్కలు మున్నగు ఉదాహరణములందు. మార్పు మఱొక విధముగా జరిగినది. అది పార్శ్వమందున్న మహానాదమగు అనునాసిక వర్ణప్రభావమున శ్వాసమగు కకారము గకారముగ మాఱినది. అనగా ప్రక్కనున్న వర్ణగముల లక్షణములను కొంతగా పొందుటచే నిదియు పాక్షికవర్ణ సమీకరణమే అయినది. గనడదవా దేశసంధిలోని మార్పును ఇట్టిదే. ఇవన్నియు ఉచ్చారణసౌలభ్యముతోపాటు శ్రుతిసుఖమునకు తాళ సౌలభ్యమునకు ఉద్దిష్టము లైనవే ఇట్టి మార్పుగూడ వర్ణసమీకరణమేయని ఇందు శ్వాసములగు వ్యంజనములు మృదుత్వమునుపొంది నాదములుగ మాఱి ఉచ్చారణసౌలభ్యమును పొందుచున్న బ్లూమ్ ఫీల్డు మహాశయుని ఆశయము. ఇంతకు ముందిది ముచ్చటించుకొన్న మాటయే.

అక్షరముల నాదత్వములోని భేదమును వివిధవర్ణమునుబట్టి ఇట్లు పరిశీలింప వచ్చును.

"గ జ డ ద బ" (Sonents) నాదతరములు.

జ ఞ ణ న మ (More sonents) నాదతమములు. ఇవి వ్యంజనములు అయినప్పటికి స్వరమునకు దగ్గరగానుండును. అచ్చులు మహానాదములు. ఇందు "అ, ఆ" లు మహోత్తమనాదములు. ఇందలి నాదములు, "నాదతమములు, మహానాదములు, మహోత్తమనాదములు అను శబ్దములనుబట్టి వీనికి సంగీతముతో నెంతటి దగ్గరి చుట్టరికమున్నదో నిర్ణయింపవచ్చును. సంగీతము నాదాత్మకము గదా! కాబట్టి "నాదతనుమనిశం శంకరమ్మ" ని గానముచేయుట జరిగినది. అందుకే ఆ యనంతలయాత్మకుని అనాహత నాదస్వరూప పరమాత్ముని నుతించుటకు తానమును ప్రకల్పించుకొన్నారు సంగీతవిదులు. ఆ రూపగుణవర్ణ రహితుని స్తుతించుటకు భాషచాలదు. భావములందవు. అందులకే అనంతా యనియే అనంతగానము నొనర్చుచున్నారు. తను విస్తరణే అనుధాత్వర్థము చెప్పుకొన్నను ఆ పరమేశ్వరుని తనమే తానమైనదని అనుకొనవలెను. ఈ

అనంతతానమున "అ ఆ" లు మహాత్తమనాదములు మహోదాత్త ప్రాణములై భాసించినవి. నకారము ఆ పెంట నాదతమమై ప్రతిభావించినది. తకార మొక్కొక్కచో 'తదరిన' గా మారుటలో దకారము నాదితమైనది. 'ఆనంతా దరిన' అను అక్షరముల ఆంధ్రసాహితి దరిన సంగీతమై తానమైనది. అది అనంతుడు అచింత్యుడనగు నా పరమాత్మకు ప్రతీకయై మనోధర్మ సంగీతరీతికి పతాక అయినది

ఇట్లు ఆంధ్రభాషలోని ఛందోవియతి అలంకారరీతి వ్యాకరణ సంస్థితి సర్వము సంగీత సర్వస్వమేయని ఆంధ్ర సాహితియందలి గీతిప్రతిపత్తిని స్థాలీపులాకన్యాయమున నాకున్నంత లఘుపరిజ్ఞానముతో నా పరిశోధన వ్యాసారంభమున వివరింపబూనుకొన్నాను.

కవి గాయక సార్వభౌమ యుగము
శ్రీ నాథోక్త కర్ణాట బాణి

"శివుడుద్దండ తాండవ గురుండుని
శాబ్దిక చండ తాండవమ్ము నిర్వహించి
లలన పార్వతి సుకుమార లాస్య జననియని
లలిత మౌస్వరాక్షర నృత్యమ్ము గూర్చి
పార్వతీ పరమేశ్వరార్చనమును
కర్ణాట కవన గానమున నిల్పిన
శ్రీనాథ కవి గాయక సార్వభౌమ
యుగవాణీ నమశ్శతంబునీకు"

కవిగాయక సార్వభౌమ యుగము

శ్రీనాథాను వర్తులగు మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

1. శ్రీనాథ మహాకవివరుని సంగీతసార్వభౌమము.
2. పల్లభామాత్యుని గాన వాల్లభ్యము.
3. పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని సంగీత భద్రత.
4. దగ్గుపల్లి దుగ్గన సంగీత పరిచితి.
5. కొఱవి గోపన సంగీతాలాపన.
6. జక్కనాచార్యుని చక్కని కవనమున చిక్కని సంగీతము.
7. అనంతుని కవితలో కొంతసాగిన సంగీత సాంకేతిక ప్రసక్తి.
8. ఎఱ్ఱయ్య నృత్యగాన పరిచితి.

శ్రీనాథ మహాకవివరుని సంగీత సార్వభౌమము

శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముని కవితాగానమున కనుగతముగ ఒక రసహేలగ రాగలీలగ వినుతగీర్వాణవాణి తనచేతి పసిడి కిన్నర వీణను కర్ణాటముగా పలికించినది. ఆవాణీవీణాప్రత్యాణము కవిసార్వభౌముని వివిధ సాహితీప్రక్రియలందు నిలిచిపోయినది. అది రాగమాలికగా మార్గదేశీయరీతులలోతును తఱచిన కావ్యపురాణములలో కూడ అంతర్గత ప్రభావము నెఱపినది. గానమునకు ఆలాపినీ ఝుంకృతివలె సంగీతము శ్రీనాథుని కవనమునకు అనుశ్రుతిఅయినది.

పురాణసంహిత శ్రీనాథకవితలో అగ్రతాంబూలమందుకొన్నది. అపుడు సాహితితోపాటు గీతియును తిష్ఠవేసినది. శ్రీనాథుని పురాణరచనలలో భీమేశ్వర పురాణము ఆద్యము. ఇందాతని ఆరాధ్యదేవత వాగ్దేవి పలికించిన వీణాప్రత్యాణ నినదము అడుగడుగున వినవచ్చును. ఆదక్షవాటి మహాపుర మధ్యంబున "గంధర్వాప్సరో భామినీ చరణాంభోరుహనూపురస్వనముల జంకించు ఝుంకారములు" ఆకవితా నాట్యసంరంభమున స్వరజతులై, ఉలికిజతులై పలికినవి. అది మ్రోందగ ఝుంకృతివలె నినదింపగా కవిసార్వభౌముని హృదయము స్పందించినది. ఆయానందాతిరేకముతో కవిరాజు గాయకసార్వభౌముడై ఇట్లాలపించినాడు.

"ప్రౌఢి పలికింప సంస్కృత భాషయంద్రు
పలుకు నుడికారమున నాంధ్రభాషయంద్రె
వ్వరేమనుకొన్న నాకేటి కొఱంత
నాకవిత్వంబు నిజము కర్ణాటభాష"*

ఈపద్యమున కవిసార్వభౌముడు సలక్షణమైన తన తెలుగు కవితను తానే కర్ణాటమనుకొనుటకు పరమార్థమేమై యుండుననునది పరిశీలనార్హము. అద్దానిని పర్యాలోచించిన శ్రీనాథుడు తనకవితలో గానరీతిని కర్ణాటముగ ధ్వనింపజేసెనేమో అని యనుకొనుటకు అనువున్నది. శ్రీనాథుడు తన కవిత్వప్రౌఢిమ సంస్కృతరీతీ సమంచితమని అందలి పలుకు నుడికారము ఆంధ్రభాషానుగత

---

* భీ.పు. I.15.

సహజమార్దవసమన్వితమని అందరి శ్రుతిసుభత్వము కర్ణాటరీతి ప్రవర్తితమని సూచించినట్లనిపించును. "కర్ణే లటతీతి కర్ణాటః" అను వ్యుత్పత్తిని కర్ణాట పదమునకు చెప్పుకొన్నది గీతికి, సాహితికి కూడ అన్వర్థమగును. ఇది గీతికి బాహిరకముగ, సాహితికి ఆంతరంగికముగ నుండవలసిన ధర్మము.

శ్రీనాథుని కాలమున సంగీత సరస్వత్యారాధనము తెలుగునాట తెలివిమీఱ సాగినది. కాటచు వేమవిభుడు సంగీతరత్నాకరమును వ్యాఖ్యానింపదొరకొనుట కాయవసేనాని వృత్తరత్నావళి గీతరత్నావళుల రచించుట శ్రీనాథయుగముననే జరిగినది. గానమునకు కర్ణాటములో జతగూడుట భాస్కరరామాయణముననే పొడకట్టినది.

"లాటీ ఛందస చర్చలోల మహిళా లావణ్య సామాగ్రిక
ర్ణాటీ గీతకళా సరస్వతి కళింగాంతః పురేపల్లికా
వాటీ మంజరీ గౌడవాటనయనావక్షో జహోరాళియై
పాటంపందగు నీయుక్తి రథినీపాయాగ్రణీ సాహిజీ!"

భా.రా. కిష్కింధ.

ఇందలి కర్ణాటగీతి, కళాసరస్వతీ అను పలుకుబడి గమనార్హము. కవి సార్వభౌముడు అలవోకగా సంగీత సాంకేతిక పదజాలమును పాల్కురికి సోమనాథునివలె ఎక్కడను ఏకరువుపెట్టలేదు. అతడు అనుభవ రసికుడు గాన తాను వినిన, చూచిన లౌకికరీతులను మాత్రమే అర్థవంతముగ నుట్టంకించును. కనులారగాంచి హర్షించి చెవులారవిని ఆనందించిన సంగీతక విశేషములను గ్రంథోక్తిత మొనర్చెను. కవి కర్మకవి అనహజము గాదుగాన కేవల సాధారణోక్తులను ఉదాత్తీకరించును. తాను దాక్షారామమునగాంచిన నట్టువరాంధ్ర ఆటపాటలను గంధర్వోపనిషద్రహస్యములుగా పక్కాణించిన శైవద్యమే అందులకొక ఉదాహరణము.

"గంధర్వోపనిష ద్రహస్యములు పక్కాణింతురాలావ సం
బంధప్రస్ఫుట ఝుంట ఝుంట పదగుంభస్థావ పర్గావళి
సంధాన క్రమవిన్యసంత్రములన్ సాయాహ్న కాలంబులన్
గంధర్వాప్సరసల్ ప్రదోషవనికా కల్పద్రుమచ్ఛాయలన్"

ఇది గంధర్వోపనిష ద్రహస్యములను ఆలాపసంగతితో యుంటు యుంటు అని లయాత్మకముగ వెలియించిన గానమును ప్రసిద్ధులు, నాట్యమున సిద్ధహస్తులు నగు గంధర్వాప్సరల పదగుంఠనను ఉదాత్తీకరించిన ముచ్చట, దానికి సాధారణీకరణము ఆనాటి దాక్షారామ విలాసినుల పదక్రమములలో మువ్వలరవళి యుంట యుంట అని నినదించినదనుట మాత్రమే. నృత్యగీతములేగాక వాద్యములు సైతము శ్రీనాథుని భావనలో మహాదాత్తములైనవి. సాధారణ వాద్యవిశేషములగు కిన్నెరలను, కాహళలను కావ్యమున "పసిడి కిన్నెర వీణలని హేమకాహళులని స్వర్ణమయములు గావించును. కాంచినది సాని ఆటయే. అయినను అద్దానిని ఈశాని లాస్యమని సంభావించును. స్వానుభూతల కావ్యాంతరిత నాయికా నాయకుల మానసికానుభూతుల సన్వయించుకొన్ని పట్టుల కవిసార్వభౌముడు గాయక కవిసార్వభౌముడుసయినాడు.*

మునిసార్వభౌముని కాదరాయణుని కాశికావియోగము సురనదీ సైకత చక్రవాక విప్రయోగముపలె నుండెనని ఉపమించుటలో చక్రవాక రాగభావన వ్యంజితమొనర్చెను.**

---

* పరుల దండలతోడి పేణికా భారంబు
పొంకంబు పిఱుఁదులఁబొరవి యాడ

* మణితులాకోటి కోపుల యుణత్కారంబు
రవళి పట్టెల మ్రోఁత యపహసింపఁ
....
సాని యీశానియై మహోత్సవమునందుఁ
గేలసవచంద్రకాంతపు గిన్నెపూని
వీధి భిక్షటన మొనర్చు వేళఁజేయు
పరుల నృత్యంబు జగముల పరులుకొలుపు ధీ.వు. L-105.

** కామినీ విప్రయోగ దుఃఖమునఁ గుందె
చక్రవాకంబు సురనదీ సైకతమున
కాశికా విప్రయోగమునఁ గుందు
భాధరాయణముని సార్వభౌము కరణి

కేవల గానమునేకాక యక్షగాన సరణినిగూడ గంధర్వుల ముఖతః ఇట్లు ప్రస్తావించి యక్షగాన ప్రక్రియను రాలిసారిగ గ్రంథోపస్థితము గావించిన కవివరుడును శ్రీనాథుడే అయినాడు.*

శ్రీనాథుడు తన సంగీత కళాభిమాన విధులను దక్షారామ భీమేశ్వర పుణ్యక్షేత్రమునను నిక్షిప్తము గావించిన నిదర్శనము లనేకములు. అందులకే బెండపూడి అన్నయామాత్యుండు గట్టించిన మొగసాల వాటికి మహోత్సవ మండపమునందు భీమనాథేశ్వరేశ్వరస్వామి మూర్తి బేరోలగంబుంచి కుండలాదండ లానక ప్రేరణీ ప్రేంఖణ కందుక ..... పటల్లీ హల్లీ నకాది నృత్యంబువ లోకింపఁజేసినాడు చంపూచాటు నాటకోదాహరణ జయ ఘోష చక్రవాళ చతుర్భుజ చతురాది ప్రబంధము లాకర్ణింపజేసినాడు. వీణామృదంగ కాంస్య కాహళ వ హధక్కాహుడుక్కాహుడుక్కానక ఝల్లరీ హృద్యవాద్యాను షంగంబు లాదరింపఁజేసి సంగీతరంగంబు లంగీకరింపజేసినాడు. వివిధ విద్యా కలాపంబుం వినోదింపజేసి అలరించినాడు. ఇందుకుండలీదండ లానక ప్రేరణీ ప్రేంఖణాదికములను నాట్యరీతులతోపాటు గీతిసాహితీ ప్రబంధములు వాద్య విశేషములుఅసంఖ్యాంకములుగా ఉట్టంకితములై నవి. ఇట్టివిశేషములకు ఆటపట్టగు పుణ్యక్షేత్రమున కిరవగుటచేతనే ఈభీమేశ్వర పురాణము రసపరిప్లావితమగు కావ్యముగ రూపొందినది. అచట పుట్టిన చిగురుకొమ్మైన చేవయనినట్లు ఇందలి ప్రత్యణువు సంగీతకళావిలాసములకు రాణాచియైనది.

భీమేశ్వర పురాణాంతర్గత ముఖ్యపాత్రలను పాత్రములగావించి అచ్చర విలాసినులతోపాటు ఈశ్వరుని, వ్యాసముపీశ్వరునిగూడ నాట్యకుశలుల గావించినాడు. ఆద్యముగ ఈశుని రాండవకేళిని తన రాష్ట్రిక చండతాండవ సహకృతిలో కనుపమంచెట్లు దొప్పుకట్టించినాడో వీక్షింపుడు.

---

* కీర్తింతురెద్దాని కీర్తిగంధర్వులు
గాంధర్వమున యక్షగాన సరణి భీ.పు. III . 64.

"ఆడెందాండవమార్భటీపటు హరీలాటోపవిస్ఫూర్జిత
క్రీడాడంబర ముల్లసిల్ల గరళగ్రీవుండు జూటాటవీ
క్రోడా మాడుతకోరకోటర రుటీకోటీలుతచ్ఛింఖుపీ
చీడోలావళిపరి స్ఫుటతర స్ఫేతధ్వని ప్రౌఢిమన్"*

మహానటుని తాండవమునకు సంవాదియగు వ్యానమహాముని నాథుని తాండవశైలిని గూడ తానేమాత్రధారుడగుచు శ్రీనాథుడు తన నృత్యాభినివేశము అనితరసాధ్యమని నిరూపించుకొనినాడు.

"అనుచుందాండవమాడుచుండె శివభర్త్యావేశలీలార్భటి
న్ముని శార్దూలముదక్షవాటినడు మన్లోలజ్జటాభానుడై" **

ప్రబంధములలో విరిపగ ఋతుపర్ణన సందర్భమున గానసగు హిందోళ రాగ ప్రసక్తిని శ్రీనాథుడు తనకావ్యములలో గావించుటవలన రాగవివేకమున ప్రబంధకవుల కిమ్మహాకవియే మార్గదర్శకుడాయెననవచ్చును.

"సందుగ్ధార్జవ చంద్రమండల శిఖిజ్వాలా తటిద్వల్లరీ
కందర్పేషుశరాసన చ్యుతతనూ గంధర్వవంశోద్భవర్
హిందోళంబునఁబాడిరచ్చలు భీమేశుంద్రిలోరాధిపున్

మందారద్రుమ వాటియందు సుమనోమైరేయమున్ గ్రోలుచున్" ***

ఇది అలంకారగా దొరలిన హిందోళమనురాగ నామప్రస్తావన అనుకొనరాదు. సంగీతశాస్త్ర గతరాగరసభావ మధురమధనమది. "శిశిరస్య వసంతస్య సంధా హిందోళకః" అనుట తచ్ఛాస్త్రనిర్ణీతి. హిందోళ రాగాలాపము శిశిరమునకు భరతవాక్యము. వసంతమునకు నాంది. ఈ విధికి తగినట్లు అచ్చరలును సుమనోమైరేయమును ద్రావుచు పాడిరనినాడు. సుమనోములనగ పుష్పములు,

---

* భీ.పు. IV - 148.

** భీ. పు. iii 213.

*** "

సుమనోమై రేయమనగా పుష్పాసవము, పుష్పోద్గమము అతిపేలమై వసంతమున భాసించినప్పుడే. తనివితీర పుష్పాసవమును గ్రోలుటకవకాశము కల్గును. కావున ఇట వసంతర్తు శోభతోపాటు హిందోళరాగ భావము కూడ చక్కగా అతికిపోయినది. ఇంతేకాక హారవిలాసమునకూడ హిందోళనము నిట్టి సమయమునకే అచ్చరల చేపాడించుట కానవచ్చును. సౌందర్యవరాసీమలగు అచ్చరలేమలచేత * ** హిందోళముననే పాడించుట బట్టి శ్రీనాథునకు ఈ హిందోళరాగము ఇష్టరాగమని అభివ్యక్తము. హిందోళనము తరువాత ఈ కవికి తదితర రాగములు రుచించును. నన్నెచోడుని కాలమున శంకరు నంకమాలికలును గీతికలవలె శ్రీనాథుని మృదు చర్చరీగీతలు ప్రసిద్ధములై యుండవచ్చును. *** ఈచర్చరీ గీతికలు వసంతోత్సవములలో హిందోళనమున గాన మొనర్చవలెనని సంగీత రత్నాకరాశాసనము. కాని మైరేయ పానావశస్థితిలో మదవతులు ఈ గీతికలను పాడుటలో రాగసాంకర్యము చేసియుందురు. కావుననే చంద్రిక మున్నగు రాగములను రాగముద్రలంకృతులుగ నావద్యమున పొదవినాడేమో శ్రీనాథకవివరుడు. ఏలాపదములకు "ఏలో ఏలేలో" అను నూతపదమువలె చర్చరీగీతలను జాదుర జాదురనుట పల్లవిగా వచ్చును. కాని, చర్చరీగీతికలను గూర్చి వివరణ ఈకవికి పూర్వులగు సోమనాథాదులుగాని అర్వాచీనులగు రామరాజ భూషణాదులుగాని చేయలేదు. నాగరికులలో నాగరకుడైన శ్రీనాథుడు జానపదులలో జానపదుడై తద్దేయ విధానమును విని, జ్ఞాపకముంచుకొని అద్దానిని కావ్యస్థమొనర్చుట అతని వ్యక్తిత్వములోని ప్రత్యేకత.

భీమేశ్వర పురాణమున నున్నంతగ నృత్యగాన వినోదములకు విపులావకాశము కాశీఖండ శివరాత్రిమహాత్మ్యములలో లభింపలేదు. కాశీఖండమునకంతటికిని మకుటాయమానమైన నృత్యగాన ప్రసక్తి విష్ణుమూర్తి పట్టాభిషేక సందర్భమున కగ్పట్టుచున్నది.

---

* "జాదురు జాదురంచు మృదు చర్చరి గీతలు వారుణీరసా
స్వాద మదాతిరేకముల - జంద్రిక కాయగ దక్షవాటికా
కనకవీణలు మీటుచుఁబాడిరచ్చరల్" భీ.పు. v.102.

** సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యము. vol_iv.

*** మూ. సం. క. I 250_261

"చాముండి యొనరించు ఝంపెతాళము
నకు ధ్వంగీకృతుండాడె ప్రేంఖణంబు
చెనుక దిక్కుల నుండి కనకభూషలు మ్రోయ
సూర్యుండు శశియు పీఠోపరిడిరి
పెండికట్లలతోడి వేత్రదండముపూని
సందడి పెడఁగల్గఁజేసె జముఁడు
గాలోచితంబుగాఁ గైవార మొనరించెఁ
బలుకుఁదొయ్యలి గద్యపద్యసరణి,
నఖిలలోకంబులకును బ్రహ్మాండములకు
నాధిపత్యముపూని సింహాసనమున
మునులచే వేల్పులచేత మ్రొక్కుగొనుచు
గత్యుతుండోల గంబుగ్గ యవసరమున" *

ఈ ప్రదర్శనమందు ఆర్భాటమంతయు కేవలము ఊహా జనితముగాదు. పాత్రములు పౌరాణికములే అయినను ప్రదర్శనము మాత్రము కొండవీటి కొటలో తాను కనులార దర్శించిన దృశ్యమే. మార్గ-దేశి పద్ధతులకు మధ్యేమార్గముగ నడుచు కర్ణాటమార్గము అనిన శ్రీనాథునకు మక్కువ ఎక్కువ. క్రొత్తప్రాతల చేలుకలయికకు ప్రాణప్రతిష్ఠయే కర్ణాటబాణి. ఇట్టి పద్ధతి ఈపద్యమున అణువణువున లాణికినలాడినది. ఇందలి సన్నివేశముల పాత్రలు పౌరాణికములు. ఆడిన ఆటమాత్రము దేశిపద్ధతికి చెందిన నాట్యవిశేషమగు ప్రేంఖణము. అది నడచినది ఝంపెతాళమున. ప్రమథమత్యత్రిపుట రూపక ఝంపె అట ఏర తాళములను ఆద్యములగు సప్తతాళములలో ఝంపె కష్టసాధ్యము. పదిఅక్షర కాలములలో నిర్వహింపవలసిన అపధాన పరత్వమిడ ఆవశ్యకమగుట వలననే ఝంపెనను జంపె సుడిపాటము సంగీతప్రపంచమున చోటు చేసికొనినది. అంతటి క్లిష్టమైనదగుటవలననే చాముండి ఆనాట్యమునొనరించెను. చాముండి సప్తమాతృకలలోఝంపె సప్తతాళములలో ప్రముఖతనందుటలోని సాపత్నమిట వ్యక్తము.

---

* పా. ఖం. iv_298.

సుకుమారలాస్య మొనర్పవలసిన లలన పార్వతి శక్తి స్వరూపిణియైన చాముండేశ్వరియై కష్టసాధ్యమైన ఝంపెలాశమును నిర్వహించినది. దానికి తగినట్లు భృంగి, శృంగి, రిట, స్తుండి, నందిక, నందికేశ్వరులలో నాద్యుడగు భృంగి ఉద్ధతమగునీ తాండవసమమగు ప్రేంఖణము నొనరించినాడు.* ఇంతటి ఉద్ధత నృత్తమును భృంగి కావింపగా వెనుక దిక్కుననుండి కనకభూషలు మ్రోయగా సూర్యుడు శశియును వీచోపులిడిరట. వీచోపులకు నై ఘంటుకార్థము వింజామరలని మఱి యీ వింజామరలు వేయునపుడు పనిగట్టుకొని శ్రీనాథుడు కనక భూషలు మ్రోతనెందుకు ధ్వనింపజేసినాడు? అని ప్రశ్నించుటకనువున్నది. అది లయాత్మిక వాద్యధ్వాన ప్రతిపాదితమనుట అద్దానికి సమాధానము. కాలము అనంతము. అది లయాత్మికము. సూర్యచంద్ర గమనాధిష్ఠితము. చామరసేవకు కర్మసాక్షులను నియోగించుకొని శ్రీనాథుడిట నిజముగా శ్రీనాథుడై సాక్షాత్కరించి కాలాధీశుడైనాడు. శ్రీమన్నారాయణుని పట్టాభిషేక సందర్భమున నొనరించు ప్రేంఖణనృత్య ప్రదర్శనము గాన ఆసన్నివేశముగాంచ దివ్యఋషులై అఖిలలోకాగతులయిన మునులు వేల్పులట గుమిగూడినారు. కావుననే అక్కడ యెఱలేని సందడి యొడగూడినది. దానికి నెడగల్గజేసినాడట, వెండికట్టులతోడి వేత్రదండము పూనిజముడు. ఇక జముని పాత్రసార్థక్యము అటగూడిన సందడిని గమ్యమాన మొనర్చుటయే, నాట్యప్రయోగము, విజయవంతమౌట ప్రేక్షక సమూహపుసందడి వలన ధ్వనింపజేసినాడు కవి. కేవలము పాటాక్షరములనబడు జతులచేతనే నిర్వహింపబడవలసిన తాళలయాశ్రితమైన నృత్యము, ప్రేంఖణము ఇందు భావాత్మికతను కాలోచితంబుగా గద్యపద్య సరణిలో బలుకుతొయ్యలి కైవారమొసరించుటతో ప్రతిపాదించినాడు కవి. దేశరీతికి చెందిన జాతరచిందు

---

*"ఏషాం పాటాక్షరై స్తుల్యముతోల్లతైః కరదైః కృతమ్
భ్రమరీభిస్తథా చారీమండలై రుద్ధతైరవి
నర్తనం ప్రేక్షణం ప్రోక్తం చమత్కారైక కారణమ్"

వృత్తరత్నావళి. vii-79.

గీతప్రబంధములను పాటాక్షరములతో సమముగా, ఉత్ప్లుతకరణములతో, భ్రమరులతో, ఉద్ధితమైన చారీమండలముతో నర్తించుట ప్రేక్షణము. ఇది ముఖ్యముగా చమత్కారము గలిగించును.

వంటి ప్రేంఖణనృత్తము శ్రీనాథసూత్రధారుని దర్శకత్వమున గద్యపద్యపరణితో భావాత్మికతను బొదివికొనుట వలన మార్గరీతికి చెందిన నృత్యపరణికి నెదిగినది. ఈమార్గి, దేశివర్ధతుల కలగలుపులలోనే శ్రీనాథుని కర్ణాటకమున్నది. అంతేకాదు వలుకుఁదొయ్యరి గద్యపద్యపరణిలో కైవారమొనర్చుటలో గీతమును సూర్య చంద్రుల కనకభూషానినాదములలో వాద్యమును భృంగీశ్వరుండాడిన ప్రేంఖణమున నృత్యమును ప్రతిపాదించి ఒక్క పద్యములో గీతవాద్య నృత్య త్రయియైన తౌర్యత్రికరీతిని ప్రతిపాదించిన శ్రీనాథుని ప్రతిభ నాస్వరో దర్శనీయము.

ప్రేంఖణమునేగాక గొండ్లినిగూడ నీగ్రంథమునే పటియొకచో నిట్లు నిర్వహింపజేసినాడీ కవివరుడు.

"కొదమ మెగిళ్లు దెరలుసు దడంబడు పలుదవడగం
డ్లు పుష్పాంజలులును నుసుము చప్పుళ్లు పుష్పళ
ధ్వనులునుగా గగన రంగస్థలంబున గ్రోమ్మెఱుంగు
మెఱుంగు బోడిగొండ్లి పరిభవించె"*

జాయపసేనాని నృత్తరత్నాకరమందు ఈగొండ్లి నృత్యపు పుట్టుపుర్వోత్తరములను దెలిపియున్నాడు. గొండ్లిని కుంచరి యనికూడ అందురని ఇది మహారాష్ట్రదేశీయాతమని తెలియుచున్నది. రాగవిబోధకారుడగు సోమనాథుడు దీనికి రూపుదిద్దినాడు. అంతేగాక ఈనృత్యమును పార్వతీదేవి కుండలీ అను నృత్య సుందరికి నేర్పినదిగాన నీగొండ్లికి కుంచరి యనిము నామాంతరమున్నది. ఏది ఎట్లయినను ఇదియొక సుకుమారలాస్యము. త్రీ ప్రయుక్తమనుట స్పష్టము. రసవన్నాట్యప్రయోక్తయగు శ్రీనాథుడిద్దానిని క్రొమ్మెఱుంగు మెఱుంగుబోడిచే నాడించుట ఔచితీసమంజసము. ఆనాట్యప్రదర్శనమునకు కావలసిన నైపథ్య విశేషము నంతటిని గగనరంగస్థలముననే సంతరించి శ్రీనాథుడు ఇట్టి వర్ణనతో అర్వాచీనుడైన ఆనాట్యప్రదర్శనమునకు కావలసిన నైపథ్య విశేషమునంతటిని గగన రంగస్థలముననే సంతరించి శ్రీనాథుడు ఇట్టి వర్ణనతో అర్వాచీనుడగు రామరాజ భూషణునకు ఆరాధ్యుడైనాడు. ఇంటి గీతవాద్యనృత్యత్రయి అయిన సమగ్ర సంగీత వద్ధతిని తాండవ విద్యాప్రధానుడైన పరమేశ్వరుని సుకుమార లాస్యజననియైన పార్వతిని ఆరాధించి సాధించినాడెమో అనుటకీ పద్యపాదము తార్కాణము.

---

* గొండ్లి విపరణమునకై 14వ పేజీ పాదోనిక్షిప్తికను వీక్షింపుడు.

ఇక శివరాత్రిమహాత్మ్యమునందు సంగీత ప్రసక్తులకాస్కారము కథాసు సారిగగూడ తక్కువయే. అందులోను లభ్యమైన గ్రంథము సమగ్రముకాదు. అయినను నాధ్యేయముతో నెమకిన కొన్ని దొరికినవి. కథాసుసారిగ యజ్ఞదత్తుని ప్రథమకళ్యాణవేళ సంగీతమున కవకాశము లభించినది. అది ప్రవర్తితమయి నది కర్ణాటీగానమగుట గమనార్హము. ఆ కర్ణాటకమలముఖులకు శ్రీనాథుడు తెలుగువారి ధవళప్రబంధ గానమును వారిచే నిట్లు పాడించినాడు.

హరిచంధోరుహ లోచనల్గగనరంగా భోగరంగత్తమో
భరనేవధ్యము నొయ్యనొయ్య నడలింపన్ రాత్రి శైలూషికిన్
వరుసన్ మౌక్తికపట్టముల్ నిటలమున్ వర్తింపుచున్ దోఁచెనా
హరిణాంకాకృతి దొర్చెరేకయి సగంబై బింబమై తూర్పునన్

వసుచరిత్రము - iv - 17.

"తానుద్దండ తాండవగుటంటులలన పార్వతి సుకుమారలాస్యజనని

కాశీఖండము -

కల్యాణకటకే పూర్వం భూతమాతృమహోత్సవే
సోమేశః కౌతుకాత్ కాంచిత్ భిల్లీవేషము పేయుషీమ్
నృత్యంతీమథ గాయంతీం స్వయం ప్రేక్ష్య మనోహరమ్
ప్రీతో నిర్మితవాన్ చిత్రగోండ తివిధి మత్యయమ్
యతో భిల్లీ మహారాష్ట్రీ గోండరత్యభిధీయతే
కుండలీం నామ మృద్వంగీం సుకేశీం దివ్యయోషితమ్
సంగీతం కోమలం నృత్తం శిక్షయామాస పార్వతీ
తన్నృత్తం కుండలీ మాహుః తత్సంబంధాత్ పురాతనః

నృత్యరత్నావళి VIII - 162 - 146.

"వేడ్క నృత్యంబులాడిరి వీథులందు
పాడిరొత్తిరి ఏకకుహూ పంచమమున
పంజరంబున ధవళ ప్రబంధ గీతి
కముల యవ్వల కర్ణాటకముల ముఖలు"*

సుకుమారుడు వలచిన చందాల కన్యకసుగూడ సంగీతమును నేర్చిన దానినిగ చిత్రించి ఆమెచే సుకుమారునితో 'సంగీతవాణి'లోనే మాటాడించినాడు. ఆమె సంగీతక మొనరించియే సుకుమారుని ఆకట్టుకొనిన జాణయై అతనితో నిట్లనినది.

"పాణినివారము కమ్మని
ప్రాణము నెరజాణ దేవరా వినవలదా
వీణావాద్యము పాటయు
వేణుస్వానంబువేసవే బృందములన్" **

తాన్మెచ్చిన సానిని ఈశానినిగావించి తనకావ్యమున తాపచ్చిన చందాలనికి సంగీతకాసక్తిని కల్గించి శ్రీనాథుడు భంగ్యంతరమున తన సంగీత నహృదయత నిట పెలార్చినాడు. ఈ శివరాత్రిమహాత్మ్య కీర్తనముతో శ్రీనాథుడు మధ్యమావతిని ఆలపించి పౌరాణిక కర్ణాటగాన ఫణితికి స్వస్తివాక్యమును రాగమయముగా పలికినాడు.

కవిరాజు కావ్యకర్ణాట సంగీతరీతి

పురాణసాహితికి మంగళముపాడి కావ్యరీతికి శ్రీరాగప్రస్తారమును కర్ణాటముగా ప్రారంభించి కవిసార్వభౌముడు గాయకసార్వభౌముడునై గీతి సాహితీ ప్రపంచమున చిరంజీవి అయినాడు. పురాణానువాదమున పూర్వకవుల

---

* శివరాత్రి మహాత్మ్యము ii - 13

** " ii - 60.

Early in the 12th centry Somasekhara Bhulokamaile, a ruling Chieftain in the Deccan (1116-1127 A.D), the author of Manasallasa lailid the music of South India as Karnataka Sangeetha (Carnatic Music) What a Mugic!

భాతి తన సంగీత ప్రతిపత్తిని పరోక్ష పద్ధతిగ కథానుగత సన్నివేశముల నను సరించి సమకూర్చినాడు. ఇక కావ్యరచనా వ్యాసంగమున కావలెనని సన్ని వేశముల కల్పించుకొని ప్రత్యక్ష పద్ధతిలో తన సంగీత సరణిని ప్రదర్శించుట ప్రారంభించినాడు. అది కేవలగానముగాక అట్లని వాద్యనృత్యములుగాక గీత వాద్యనృత్యత్ర యీరూపమును సంతరించికొని ప్రవృత్తమగుట ముదావహ మైనది.

గాంధార గ్రామము నెఱపుచు గగనాంగణమున నధివసించిన నైషధ గీర్వాణిని తన కర్ణాటగానరీతియుత నాదోపాసనతో ప్రసన్నను గావించుకొనినాడు తన కవితాగాన రీతులకు అవాగ్దేవి ప్రముదితస్వాంతయై తదనుగత శ్రుతిలో షడ్జ మధ్యమ గ్రామములనుగూడ తన కచ్ఛపిపై వలికించినట్లు గావించుకొని నాడు. తెలుగు మీటిన ఆదేవిని దివినుండి దివికిదింపి అభినవ భగీరథుండై. నాడిట శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముడు. అపుడు శ్రీనాథుని స్వాంతపీఠిలో నిండు వేడుకతో ఆగీతిసాహితీ విశారద, శారద ఇందు కుంద చంద్ర చందన సారవర్ణయై విహరించి శ్రీనాథకవివరుని కీర్తిస్ఫూర్తి కర్పూరములను దశదిశల వికీర్య మాణము గావించినది. అపుడామె సత్కవుల స్వాంతమను తళుకుబెళుకును చూచుకొనుచు సంగీతవదుల హృదయారామమున పరిసి గుబాళించిన చిన్ని చుక్కల రాజను కేళీసుమంబు నవతంస కుసుమంబు గావించుకొని అలంకృత మైనది. వసిడి కిన్నెరవీణను వలికించి పాటకచ్చేరి చేసినది. అట్టి శుభ సమయమున కవిగాయక సార్వభౌమునగు శ్రీనాథునిచేతి స్వర్ణఘంటలయాత్మికత నెఱపుచు కవితాగానము గావించుచున్న వసిడి ఘంటముతో శ్రుతి కలిపి నైషధ కావ్యకన్యచే నాట్యమాడించినది.

కృతి కర్తయగు శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముని సంగీతాత్మక స్వాంతరీతికి తగిన కృతిభర్తయే అయినాడు మామిడి పింగనార్యుడు అతడు కొలువుండినది కళాభవనము. అతనిని వరివేష్టించిన వారు గీతిసాహితుల కిద్దరికి దగ్గరివారగు కళాకుశలులగు కవిగాయకులు కళావంతులును. ఇట్లు కొలువుండి ఆసకల విద్యా పారీణుడు మామిడి పింగనామాత్యుండు సరససాహిత్య విద్యాగోష్ఠి ప్రసం గంబున అనము శ్రీనాథాఖ్యునింబిల్చి సత్కారంబొప్పగా గారవించి నైషధ సత్కావ్యమాంధ్ర భాషనొనరింపు నాపేరనంకితముగ నని నాడట. అట్టి

కళాభ్యర్చనుని అభ్యర్థనానుసారము రచితమైన నైషధము మూలధాతువునను సరించి విద్వదౌషధమయ్యును సంగీతమును తెలితేనెలో తెలుగుతేనెలో కూడ రంగరింపబడుటవలన ఆంధ్రరసిక కిశోరముల వాస్వాదయోగ్యమై పుష్టిని తుష్టిని గూర్చినది. అందులకే తన పాండితీభేషజము నొలికించి అనుపైన పద్యుల నెల్ల సంగీతామృతమును చిలికించి అందలి సహజ కాఠిన్య పటుత్వములు మటుపించినాడు. శ్రీనాథ భిష గ్వరపండితుడు.

ఇక కావ్యాంతరిత సంగీత ప్రసక్తులనుశీలించిన నిందు వీణావాద్యమున కాద్యమగు స్థానము నొసగి తద్వారమున హర్షాతిరేకమును క్షితిలకు గల్గించి నాడు. అభ్యాసవశమున వీణపై ప్రాణేశ్వరుని కీర్తి ఇంచు గీతముల వాయించు దానినిగ దమయంతిని చిత్రించుట ఇమ్మహాకవి ఉపజ్ఞత. నారద పర్వతులింద్రు దర్శింపనేగిన సన్నివేశమున నారదుని రూపవర్ణనముతో పాటు అతని మాహాతి ధ్యానమును మహత్తర మొనర్చుటయు శ్రీనాథుని మహిమయే

"..... బలసూదనుండొడగోరి నారదోరంబుకుఁజాంగ నమరకట్టి వీణాపహ కార్మికట్టి హస్తాంబురుహాంగుళి నఖశిఖాంతురకోటి నివంచి మీటుచున్*

"ఆపహ సంవహాద్యా నిలఘట్టనముల శత తంత్రి
మూర్ఛ నాస్వరములీన....."**

ఇట దొరలిన ఈవాద్యప్రశక్తివలన నారదుని మహాతి నూటుతంత్రుల వీణయేయని తేటపడుచున్నది. అది గాలితాకుడు మాత్రమననే మూర్ఛనా స్వరములీనునట్టిది యనియు విశదపుగుచున్నది. ఈవీణా ధ్యానమున కనుశ్రుతుల నీను వీణాధ్యానమున పెద్దన తిమ్మనాదులు పరిగ్రహించిరి. *** ****ఈ వీణ

Spelt the title has cost over successive generations for eight Centuries, "History of South Indian Music" By
Sriman R. Rangaramanja Ayyangar, Page - 141.

* శృం. నై. III - 3

** శృం. నై. III - 6

*** వాలాయంగొనగోళ్ల వేళ్ల పెద్దన

**** సరిగపమదని సప్తస్వరమ్ముల మహాతి పారిజా.

ఆంగ్లేయులు Harp వలె మన ప్రాచీనవాద్యమగు స్వరమండలమువలె తంత్రులే ఆయారాగములకు మేళవింప అనువై నదనిపించుకున్నది.

చిన్నగాలి రివటయైనను తీగకు సోకినచో రాగచ్ఛాయ అందులకే గోచరించును. ఇక దమయంతి అంతఃపురము సంగీతకమునకు స్థానకమైనట్లు హర్షాభిభాషణమునకు శ్రుతిగ శ్రీనాథుడిట్లనినాడు "ప్రతోళి రత్నవేదికా మధ్యాసీన సిద్ధగంధర్వంగనా ప్రవర్తిత సంగీతకంబు" అట ప్రవృత్తమైనదట. అంతేగాక అక్కడి అరుగులపై ఆసీనులై సిద్ధగంధర్వదులు "అరుదగు గాంధార గ్రామ మూర్ఛనా సహితముగ సంగీతకమును గీతవాద్య నృత్యములను" నిర్వహింతురట. శ్రీనాథుడు ఎడనెడ సంగీతశాస్త్ర పారిభాషికమగు మూర్ఛనను తడపుచుండును. ఈపదము సంగీతశాస్త్ర సహకృతిలో ఇంతఃపూర్వము వివృతమె. దానినే సంగీత దామోదరకారుడు ఒకించుక స్పష్టముగ ఒకచోనిట్లనినాడు.

"స్వరః సమ్మూర్ఛితో యత్రరాగతాం ప్రతిపద్యతే
మూర్ఛనామితితామాహుః కవయో గ్రామసంభవామ్"*

ఒకచో దమయంతినిగూర్చి సవిశేషముగ ప్రస్తావించిన సందర్భమున శ్రీనాథుడు గానవాద్య ధ్వానమిట్లు కర్ణాటకముగ ధ్వనింపజేసినాడు.

"దీని కంఠమునందు వాగ్దేవి యుండి
వీణ మొఱయించుచున్నది వీనులలర
నదియ ముఖమున వాగ్భార మాశ్రయించి
యమృతధారా ప్రవాహరూపముగా నిల్చె"**

---

* సంగీత దామోదరమ్ : చూ. ప్రా. ఆం. 5. సం. ప్ర. Vol-1-పుట.

** శృం నై. III - 173.

"కవితా గానప్రియవా
గ్వరణ సీమా విభాగవివిధ రేఖలనా
ధవళాక్షి కంఠసీమం
బ్రవిమల రేఖాత్రయంబు ప్రస్ఫుటమయ్యెన్"*

ఈ రెండువచ్యములలో ఇట కంఠమునుండి వెలువడు మధుర ధ్వనముతో పాటు కంఠసీమన ప్రవ్యక్తమై గోచరించు సాముద్రిక లక్షణానుసారి త్రిరేఖలను ప్రతీకలుగ కవితాప్రియ వాగ్విపరణంతోపాటు గానముహాడ ప్రతిపాదితమైంది.

దమయంతీ స్వయంవర పైభవ వర్ణనలలో సంగీతరమువూడ చోటుచేసి కొనుట విశేషము. స్వయంవరాగతులలో నొకటిగానేతెంచిన వాసుకి ఫణా పర్యంత మాణిక్యమంజు మయూఖాంకుర కుంజుమంజుల నభస్కుండై భజగాంగనాసము దాయంబిటువంత యశస్సంగీతగాథా పటల్ దాపుమండగ"** స్వయంవరంబునకే తెంచినాడట.

ఆ పైచర్యీ స్వయంవర పైభవమునుగాంచ "సముత్తుంగ మంగళ మృదు మృదంగ నినాద భంగీ తరంగిత ప్రసంగంబై విబుధ వారాంగనాజనంబు సభా రంగంబునం బ్రాపర్తించె"నట

ఇక ఈ ఆశ్వాసాంతమున కృతి భర్తనుద్దేశించి ప్రవర్తిలిన సంబుద్ధిలో గూడ సంగీతమేధ్వనించి ఆశ్వాసమంతయు రాగరంజితమైంది.

"లాటీ చిత్తసరోవరాళకుటురీ లావణ్యలోలాత్మక
ర్ణాటీ నృత్యకళాపిలోరన సమారంభ ప్రియంభావుకా"***

ఇటు దొరలిన గీతవాద్యనృత్తయి అయిన సంగీతములో నొకటియైన నాట్యప్రసక్తి కర్ణాటీయను పదముతో సమాయుక్తమైనది. శ్రీనాథుని యభి

---

* శృం. నై. III - 786.

** " IV - 127.

*** శృం. నై. IV - 141.

ప్రేతార్థముగా భాషావరముగ నిది కర్ణాటభాషయగుటే కాక సంగీతపరముగ కర్ణాటీనృత్యకళా విలసనమనుట ప్రవ్యక్తము. ఇది ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారి కర్ణాటానురాగ భావనకొక మూర్ఛన.

స్వయంవర నేపథ్యమంతగ రాగమయముగ నంతరింపబడిన అనంతరము దమయంతి స్వయంవరస్థానమునకేతెంచిన తీరులోగూడ సంగీతకమే యిట్లు పెల్లి విరిసినది.

"చతురత్వంగొప్పగా నవ్వరసలు పార్శ్వంబులన్ బాడుచున్" రాగ దమయంతి ఏతెంచగ ఆమె "పార్శ్వంబులందున్న శతపత్రాక్షికరా ట్టోచ్చలిత ధవళరుక్పామరాళి మరాళీకృత లీలాలాస్యరేళి కిసలాయత రళాళీలసంబొప్పు" మీరినదట.* ఇట మరాళి అనువదము హంసకు పర్యాయమగుటయేగాక దేశి, భోగచారి ప్రక్రియలకు సంసూచిక మగుచున్నది.

నృత్తరత్నావళికారుడీ మరాళిరీతిని తన నృత్తరత్నావళులలో విశద పరచినాడు. వేదమువారి సర్వంకషవ్యాఖ్యలో నిద్దానికి మూలమున్నట్లు సంసూచితముకాలేదు. కావునది శ్రీనాథోపజ్ఞమనుకొనవలెను. అట్టిదే మఱియొక స్వకపోల కల్పనము శ్రీనాథకర్ణాటరీతికి దర్పణమై నలదమయంతుల వివాహ వినోద సందర్భముననున్నది. కైశికవృత్తిని గురించి తిక్కనార్యుని గానాభిరుచిలో వివరముగ పర్యాలోచితమైనది. ఆలంకారిక శాసనానుసారము.

**"శృంగారే కైశికీ వీరే సాత్వత్యార భటీపున॥
రసే రౌద్రేచ బీభత్సే వృత్తి సర్వత్ర భారతీ॥
పత్రస్రావృత్తయోహ్యేతా॥ సర్వేనాట్య ప్రమాతృకా॥" అని

యును,

---

* నృత్తరత్నావళి - vi - 76. మరాళి రోలక్షణం (భౌ ఖంబా ప్రతి చూ. శ్లో. సంధ్యావర్త...."

** "సంధ్యావర్తే స్థిత యుగ్మస్థితయుగ్మ పార్శ్వే పాదాగ్రయోరపి రేచితా చరణౌ యత్ర సర్వతస్పామరాళికా"

నృత్తరత్నావళి - VI - 76.

*"న్యాయకాది వ్యాపార విశేషాణాటకాదిషు
యాశ్చ నేపథ్య విశేషచిత్రా స్త్రీ
సంకులా పుష్కల నృత్యగీతా
కామోపభోగ ప్రభవోపచారతాం కైశికీ వృత్తిముదాహరన్తి".

దీనిని బట్టి కైశికీవృత్తి శృంగారరస సంబంధమని గమ్యమానము. ఇక ధ్రువయనునది ప్రబంధప్రక్రియలలో నొకటి. భరతాచార్యుడిద్దానినిట్లు వివరించినాడు.

"ధ్రువాతుగతిభేదోఽయం బృంద సామానిబధ్యతే
తత్రప్రాచేశికా జ్ఞేయా ప్రవేశే గానయోగతః"

ఇంతేకాదు ధ్రువాస్వారస్యము నీక్రింది బాలరామాయణ శ్లోకముగూడ ఇట్లు చాటుచున్నది.

"ధ్రువాహి నామ నాట్యస్య ప్రథమ ప్రాణాః
తథాహి ప్రథయతి పాత్రవిశేషానపి
సామాజిక మనాంసి రంజయతి
అనుసంధధాతిచ రసాన్నాట్య విశేషాషే ధ్రువాగీతిః"**

కాబట్టి ఇంతటి ప్రముఖములగు ప్రాపేశిక మంగళ ధ్రువలు వీనులకింపుగ నంగనలు పాడిరని వానిని ఆసన్నివేశానుసారముగ అనాటి బయకారులు అనగా వాగ్గేయకారులు రచించిరని మాత్రమే శ్రీనాథుడన్నాడని అనుకొనరాదు. ఆ పాటలోని స్వారస్యపుగు శ్రీనాథాభిప్రేరిత కర్ణాటశబ్దార్థ వివేచనలోనే ఆచార్య దేవులు పింగళివారి కర్ణాటశబ్ద వివేచనమాప్రేరితమైనది. ఆచార్యదేవులు పలనాటి వీరచరిత్రా రంభమున ఒనర్చిన నాట్యవిషయ కర్ణాటశబ్ద ప్రస్తావనమే ఇట గానవిశేషమునకుగూడ చక్కగానతికి పోవుచున్నది. అంగనలు ప్రాపేశిక ధ్రువలు వీనుల కింపుగఁ బాడిరనగా కర్ణాటముగా పాడిరని ఇట అన్వయించు

---

* సాహిత్య దర్పణం - (పొకంభా వ్రతి)

** బాల రామాయణము (బేఖంభా వ్రతి)

కొనవలెను. అపుడట కర్ణాటపనుటకు "కర్ణే అటతీతి కర్ణాటకః" అను వ్యుత్పత్తిని అనుసంధించుకొనక తప్పదు. ఇక ఆ ప్రాపేశిక పంగళ ధ్రువలను ఆ యతివలు పాడిన బాణిలో దేశివిధమేగాక మార్గమునందలి తేటయున్నదని శ్రీనాథుడొక మెలికపెట్టినాడు. సామాన్యముగ మార్గమునందు క్లిష్టతయున్నదని పించును. కాని శ్రీనాథుని బాణిలో ఈ క్లిష్టత రాచిపడకొట్టబడి తేట తేర్చబడి నది. ఆపైన మార్గదేశి విధములు రెండునొక్కట సాళగింపబడినవిగూడ. సాళగపనగ రాగసంబంధిగ సంగీతశాస్త్రమున ఛాయాలగమునకు పర్యాయ పదముగ వివరింపబడినది. జనక రాగచ్ఛాయనేగాక అన్యరాగచ్ఛాయనుగూడ ఛాయామాత్రముగ గల్గిన రాగమును ఛాయాలగపుంచుదురు. కావున మార్గిపద్ధతి యైన ప్రాపేశికపంగళ ధ్రువలో దేశివిధంబు ఛాయామాత్రావతితమైనదనుటలోని విధము పర్యాలోచనార్హము. అటులా బాంగోపాల క్షితిపాలాదులచే నిజేచ్ఛాను సారముగ గానము చేయబడెడి రీతి దేశియని, బృహద్దేశియందు క్తమైన సారాంశము. కాని శ్రీనాథప్రోక్తపగు కర్ణాటగీతి రీతిలో దేశిలోగూడ ఒక విధిత మైన విధమున్నదని వ్యక్తము. ఇది కేవలనిజేచ్ఛానుసార ప్రవర్తితముకారాదని చెప్పక చెప్పినట్లైనది. ఇక మార్గిరీతి సంగీతశాస్త్రమున దృఢిణోద్దిష్టమై ధరతోక్తమైన దనియును అది క్లిష్టమయ్యును శిష్టజనసమ్మతమనియును చెప్ప బడినది. ఇక శ్రీనాథాంతేవాసులగు బయకారులు ఈ ప్రాపేశిక పంగళ ధ్రువా గీతికలను వీనులకింపుగ సుగమములుగ రచించిరని భావింపవలెను. అవి పెండ్లి పాటలుగ గానము చేయవలయునుగాన మార్గికిజెందినను తేటనలవరచుకొనినవి. కావుననే దేశివిధంబు మార్గమున తేటనొక్కట సాళగింపబడినది. అది తిల తండుల న్యాయమున రాగమేళనము నొందినది. ఈ గీతికలలో శుద్ధరాగముల రీతి దేశిరాగముల ఖాతిచ్ఛాయాలగ రాగస్థితి యొక్కట గోచరమై ఒక వింతరీతి ప్రతిపాద్యమైనది. అందులకే అవి ఒక్కట దేశిగ పటియొక్కట మార్గిగ విభాసమానమైనది. అదియే శ్రీనాథుని కర్ణాటగాన ప్రతిపత్తియని ఆయన స్వీయ భాష్యముగ ఈవచ్యము మనకు మూదలగ నిలుచుచున్నది. దీనిని "ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽనుధావతి" యని ప్రమాణీకరించుకొనుట కను పున్నది.

ఇక నైషధము తరువాత పర్యాలోకించదగినది హరవిలాసము ఈ ఈ హరవిలాసకావ్యమున వస్తువైవిధ్యమున్నట్లే సంగీతమునగూడ నిందు వివిధభంగులు వివేచనమందినవి. శ్రీనాథరచిత పార్వతీపరిణయగాథ కాళిదాసీయ కుమారసంభవమునకు తీర్చినవిగ్గు. ఈ కావ్యరచనమున శ్రీనాథ కవివరుడు ఒక్కొక్కచో మూలానుసరణము గావించినను గానవిషయమునందే మాత్రము మూలవిధేయతను చూపించలేదు. ఇట్టి పట్టులను స్వేచ్ఛగా మలచుకొని తన యిష్టానిష్టముల ననుసరించి గీతిరీతి నిందను సంధించుకొనినాడు. కాళిదాసీయమున తృతీయసర్గలో అకాలవసంతావిర్భావ ఘట్టమున

"గీతాంతరేషు శ్రమ వారిలే శైః
కించిత్సముద్భాసిత పత్రవేఖమ్
పుష్పాసవ ఘూర్ణిత నేత్రశోభి
ప్రియాముఖం కింపురుషశ్చుచుంబ॥ * అను దీనిని

శ్రీనాథుడు,

దేశికగాని (గాన) మార్గములఁదిన్నని రీతులఁబాడపాడ యా
శ్వాసమునొంది సోలియర వాడిన యంగన మోముఁదమ్మిఁబు
ష్పాసవ ఘూర్ణి తేక్షణములల్లనఁ జుంబన మాచరించియు
ల్లాసమొనర్చె కిన్నర విలాసి హిమాచల కందరంబునన్" **

అనుసరించినాడు.

కాళిదాసీయమున సంగీత సంబంధిగ నిట ప్రస్తావింపబడినది "గీతాంతరేషు" అను వలుకుబడిమాత్రమే. కాని శ్రీనాథుడు దానిని తన స్వేచ్ఛాప్రవృత్యను సారము కర్ణాటక బాణిని ప్రతిపాదించినాడు. "కర్ణే అటతీతి కర్ణాటకః"-అను ఏతత్పదార్థ వ్యుత్పత్తికిట ఆచార్యపింగళి లక్ష్మీకాంతముగారి భావనయగు దేశిమార్గరీతుల నడిమి వాట ప్రక్రియయగు కర్ణాటక మార్గరీతిని అను సంధించు కొనవలెను. కావుననే కర్ణాటకముగా ఆ కిన్నెర విలాసి పాడిన పాటను కవి

---

* కుమారసంభవము —
హరవిలాసము— III—62,

యిట మలచినాడు. దేశిక గాన మార్గమునగాని, దేశికగాని మార్గమునగాని ఎటులైనను తిన్నని రీతులలో బాడిపాడి ఆ శ్వాసము నొందపలసిన పాటయిది. దానికి బాటయునదియే. పాడినదే పాడినట్లయి విసుపుగొల్పగ చపులూరించుచు అనగననగ నతిశయిలిన రాగమయ్యిది. కిన్నరనారి పాలిటికి నాదోపాసనాపధిగ అనంత తానముగ, ప్రణవధ్యానముగ ప్రవర్తిలి ఆమెను అరవాడి సోలిపోవు నంతటి పారవశ్యస్థితికి తెచ్చిన దివ్యగానమది. ఆ ప్రణవధ్యానము కిన్నర విలాసికి ప్రణయ ముప్పతిల జేసినది. ఇదియే శ్రీనాథప్రోక్తమగు కళా రహస్యము అది నృత్యగాన వాద్య విలాసములలో ఏదియైనను కానిండు. కేవలము ఒక ప్రక్రియకు ఒకకోపము ఒకేఒకరీతికి కట్టుబడియుండుట నీరసమని పించునని శ్రీనాథుని భావన. *అందులకే సప్రక్రియులైన కళాపిపాసులకు సంగీత రసికులకు కవితావిలాసులకు చపులూరించు పైనిధ్యమును తన కవనమున కాశీఖండమున గూడ ఇట్టిరీతినే ప్రదర్శించినాడు. అదియే ప్రౌఢి బరికింప సంస్కృతభాషగ, వలుకునుడికారమున నాంధ్రభాషగ శ్రవణవిషయీ భావమును భజించి కర్ణాటకమైనది. అదియే శ్రీనాథ ముద్రగ గానమున నాట్యమున వాద్యమున కవనమున గూడ ఇమ్మహాకవి కావ్యప్రపంచమున ప్రత్యక్షమగుచున్నది.

ఇట్టి విపుల భాష్యాపేక్షిగ ఇంకొక పద్యమున్నది

"అచ్చరులపాడు హిందోళమాలకించి
యిందువేళి ప్రసంఖ్యాన్ మెడలడయ్యె
నిర్జితేంద్రియులయిన నియమపరుల
నంతరాయంబులేమి సేయంగ గలవు"

దీనికి కాళిదాసీయమున మూలశ్లోకమిటులున్నది.

---

* ముని చూడామణి యెల్ల సత్కళలకున్ మూర్ధాభిషిక్తుండు గా
పున, జారి కరణాంగ హారముల్ తాపులేమించి కీర్తించుచున్
శనివారోత్స వవేళ, గగ్గొనియెనా స్థానంబునన్ రాజ సం
దనుడుందానును దేశిమార్గమున గంధర్వావ్సరోద్భూత్తముల్

కా.ఖ. III.19,

"శ్రుతాస్వరోగీతిరపి క్షణేస్మిన్స్వరః ప్రసంఖ్యాపరో బభూవ
ఆత్మేశ్వరాణాం సహి జాతుఖిన్నః సమాధిభేదప్రభవో భవంతి"

ఇందలి గీతము తన సూక్ష్మ శ్రవణశక్తిని వెచ్చించి ఆలకించి శ్రీనాథుడు అప్సరసలిద్దానిని హిందోళమున గానము చేసిరని తెల్పుకొన్నాడు. శ్రీనాథుని మనోప్రవృత్తికి అనుపైన రాగము హిందోళము. అది సంగీత శాస్త్రోక్తముగ మార్గిసంబంధియగు శుద్ధరాగము. అయ్యది మార్గి ప్రక్రియలకు చెందిన ఇతర రాగములగు భైరవినాట శ్రీరాగాదులవలె కేవల శాస్త్రీయ సంగీతముగ శ్రోతలకు వినిపించదు. అట్లని కేవల లలితసంగీతమని దేశ్యగానమని కూడ అనిపించదు. ఆ రాగము కేవలము దాక్షిణాత్య సంగీతపు నిధికాదు. అట్లని ఔత్తరాహిక సంగీతపు పెన్నిధియుగాదు. ఇది కర్ణాట హిందూస్థానీ సంగీత బాణీల రెంటికి రాణాచి. ఉభయత్ర దీనికి ప్రచారమున్నది. రసికులకిద్దానిపై ఆదరమున్నది. అభిమానమున్నది.

* ఈ హిందోళరాగమే తొలి కవితలో ఆదికవి వాల్మీకి నోట నొలికిన మానిషాద శ్లోకమున స్వరాక్షర సంపుటితో నిక్షిప్తమైనది.

స్వరములు ఈరాగము ప్రణయ సమావేశమున శృంగారరస, ప్లావితమై ఆనందబాష్పముల నొలకించును. శోకమయ సన్నివేశమున కరుణ రసాత్మకమై కన్నీటిని చిలికించును. కావుననే ఈ రాగము శ్రీనాథుని కవనమున కాణాచియై కర్ణాట బాణిని పండించుమాగాణమైనది.

---

*"మా నిషాద! ప్రతిష్ఠాం త్వమగమః శాశ్వతీస్సమాః
యత్క్రౌంచమిథునా దేకమవధీః కామమోహితమ్॥" ఇందలి "మానిషాద! మగమః సమాః" అది స్వరములు హిందోళరాగమున ప్రవృత్తములగు స్వరములు.

ఇవి శ్లోకాక్షరములేగాక స్వరాక్షరములగుట గమనార్హము. కావున వాల్మీకి హృదయాందోళనమే హిందోళమున వ్యక్తమైనదని భావించుటకనువైనది.

"నైషధమున వాద్యమునకు ఆద్యమగు స్థానమిచ్చి, హరిలీలాసమున గానమునకు ప్రాధాన్యమిచ్చి, పల్నాటి వీరచరిత్రమున నాట్యమునకు అగ్రాసనాధిపత్యమిచ్చి శ్రీనాథుడు గీతవాద్య నృత్తత్రయియైన సమగ్ర సంగీత తాత్త్వికరూపమును తన కవితయందు సూచించినాడు. ఇట్టియెడల ఈ మహాకవి కవిసార్వభౌముడగుటయే కాక సంగీతసార్వభౌముడుగూడ నెంచినాడు.

శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముడు కన్న కావ్యములలందలి పదగొట్టు చెల్లెలు పలనాటి వీరచరిత్రౌపదాఖ్యాయిక. చివరి బిడ్డ యగుటవలన గోముగ శ్రీనాథ కవివరుడు ఉగ్గుపాలతో ఈ కావ్యకన్యకు సంగీతామృతమును రంగరించి పోసినాడు. ఆమె నడచిన నడక లయాత్మకమై, ద్విపదయైనది. ఆమె పలికిన పలుకు రాగాన్వితమై కథాఖ్యాయిక యైనది. ఈ వీరకథాకావ్యకవిగ శ్రీనాథ కవివరుడు కళాప్రదర్శనమును ప్రథమ విషయముగ నుంచుకొని సంగీతమునిందు విశేషముగ పరిపోషించినాడు. ఈ ధ్యేయముతో నొక క్రొత్తపుంతను త్రొక్కినాడు. అది అనుపున్నచోట ఆ పాదరంతదఘ్నముగ సంగీతప్రసక్తిని గుప్పించుట. లేనిచోట ఆ పొంత పోకుండుట శ్రీనాథుని రంతుపట్టిన కళా విదగ్గత ఈ కావ్యమున దర్శనమిచ్చినది. ఇట్టి వైగ్ధ్యమునకు పలనాటి వీర చరిత్రము దర్పణమగుచున్నది.

ఈ పల్నాటి వీరచరిత్ర సంగీతమునంతటిని అచికొని ఆ కవివరుని హృదయ గ్రంథి విచ్చుకొనగ స్రవించిన తేనెలసోన గాపున సంగీతపు తియ్యదనము అణువణువున ఇందు లొణికిసలాడినది. ఇందలి ఛందస్సు ద్విపద యగుటవలన తాళాత్మక విన్యాసమిందు పుట్టుకతోనే ఊపిరిపోసికొనినది. ద్విపద రచనమున పాల్కురికి సోమనాథుడు పట్టిన ఓంకారము శ్రీనాథుడు చుట్టిన శ్రీకారమైనది. అదిమొదలు ద్విపద తాళబద్ధము, అక్షరసుము తంత్రీలయ సమన్వితమై గీతికి పొత్తిళ్లబిడ్డయైనది. సాహితికి పొత్తులచుట్టమైనది. ఆ బాంధవ్యమే ప్రగాఢమైనది ఈప్రబంధముగ రూపుదిదిద్దుకొనినది. అందులకే ఈ కావ్యము పండితపామరజన రంజకమైనది. పురాణకావ్యకవిగ కోటలో గౌరవాధిక్యతగన్న శ్రీనాథకవిసార్వభౌముడు ఈ ద్విపదకావ్యముచే పేటలో ప్రజాకవి గాయకసార్వభౌముడైనాడు. అందుచేతనే పండితపరిషత్తులందు జయంత్యుత్సవములు పామరుల రచ్చపట్టులందు ఈవీరదాఖ్యాయిగ గానములు

శ్రీనాథకవికి సమాసమన్మార్గముగ నడుకూరుచున్నవి. పామరజనవాణిలో నీపదా ఖ్యాయిక భాషాపిషయమును లవధ్రింశమైనను సంగీతవిషయమును రాగరసస్థిత తాళలయాత్మికతయందు చెక్కుచెదరక చొక్కజేయుచునే యున్నది. అత్యంత పామరులగు బవనీలు, పిచ్చుకుంటలు, జంగమదేవరలు ఒగ్గువారలు పరంపరగ నీపల్నాటి వీరకథ నాలాపించుచున్నారు. తరములు మారినను తాళములుమార్చక లయాత్మికతను తగ్గినట్లే తమ గుమ్మట్లను చిటితాళములను మొరయించుచున్నారు. లయతప్పక, శ్రుతినిపోనీయకనే రాగములను నిర్వహించుచున్నారు. వీరినోట పలుకుచున్న పలనాటి వీరులపాటలోనుపయుక్తములగుచున్న రాగములు మార్గి రాగములు కాకపోవచ్చును. శుద్ధరాగములై స్థిరముగ నొరబాణిలో నిల్వక పోవచ్చును. సాళగసంకీర్ణరీతులలో మార్గిదేశ్యరాగములుకూడ సాంకర్యమునందు వినిపింపవచ్చును. అయినను అట రసవ్యక్తికి రాగరక్తి తగినట్లు అతుకుటే అందలి ప్రత్యేకత. అయ్యది శ్రీనాథ సంకల్పస్థితరాగో ద్దిష్టవేళావిశేషమో! లేక ప్రవ్రవహముగ నడ్డానిని ఆలపించిన గాయక గానప్రభావమో తెలియదు. ఏదియైనైనను దాని ప్రత్యేకతనది నిలుపుకొనుచు కర్ణాటమై ధ్వనించుచున్నది. ఇట కర్ణాటమునకు ఆచార్య పింగళివారి మార్గదేశి ప్రక్రియల కలగలుపు నను సంధించు కొనవలెనుట సహృదయ విమర్శకులకు పరిచితమే.

ఈరాష్ట్రమందలి సంగీతాన్వితస్థితివలన గీతవాద్యనృత్యత్రయియైన తౌర్యత్రికరీతి ఇట ఒక్కచో పుంజీభవించి వెల్లివిరియును. అందువలన ఈ రాష్ట్రము ప్రయోగావస్థలో గీతవాద్యములకు సాధారణలక్ష్యమై నృత్యరీతికి విశేషస్థానమై విలసిల్లును. రతిపతి రాగాత్మికాఖ్యానకము వలన గానమునకు, అతని సహాయకులగు వంతలవారు, గుమ్మట్లు చిటితాళములు మ్రోయించుట వలన వాద్యమునకు కథానుసారిగ వారొనరించు అభినయమువలన నృత్యమునకు ఇయ్యది ఆస్కారకమై తౌర్యత్రికరీతి ఇట ఒక్కసారిగ వెల్లివిరియును.

ఇక కావ్యప్రకరణౌచిత్రి నిపుంచితముగ నిందలి సంగీతప్రస్తారము నసులీలించిన అయ్యది రాశీభూతముగ నలగాముని కొలువులో నధివసించినది. ఈరాజు సభాస్థానమున కంజలోచన యను ఆస్థాన నర్తకి నృత్యము ప్రవర్తిత మైనది. అందునాట్యశాస్త్ర పద్ధతి శతశాతసమగ్రముగ ప్రదర్శితమైనది.

సంగీతశాఖాంతరితమైన భరతనాట్యశాస్త్ర ప్రక్రియావైవిధ్యమంతటికి అది లక్ష్యభూతమై లక్షణవిశేషభాష్యాపేక్షియైనది.

నలగాముని *కొలువుకూటపుటలంకృతిలోనే ప్రత్యేకతయున్నది. ఆ కళాభవనము తీర్చిదిద్దబడుటలోనే కళాత్మికత ఇట్లు వెల్లివిరిసినది.

ముత్యాలపోడుత ముగ్గులు వెట్టి
కప్పురముదకమ్ము కలిపియింతటను
జల్లిరి కలయంపి సత్వరమ్ముగను
....
కాంచన నవరత్న ఖచితమైనట్టి
పీఠమొక్కటి దెచ్చి పెద్దకొల్వునను
నిలిపిరి కాంతులు నిండుగాదిశల"*

ఇట్టి సభాభవనాలంకృతికి తగిన వైభవములో సింగారించుకొని నలగాము డేతెంచినాడు సభకు. పాకశాసను కొల్వుపగిది నన్ను ఆసభలో సముచితాసనము లోలబందుగులు, ఉద్యోగులు, వేదశాస్త్రజ్ఞులు విద్వాంసులు ఆసీనులైరి. అపుడు ముందుగా

"వింతగా గాయకుల్ వీణలుపూని
తంత్రులు బిగియించి తగ ప్రతిజేసి
సరిగ మేళనమై సప్తస్వరములు
ఆరోహణావరోహణ భేదములకు
బహురాగ సంస్కృతి పట్టగా, జేసి
సంచారి సంస్థాయి సరసభావములు
మృదుతర శబ్దార్థ మిళితమైనట్టి
ఘనతరాలంకార గతి పరంపరలు
మూర్ఛనల్ మొదలైన ముఖ్యధర్మములు

---

* పల్నాటి వీరచరిత 660-675. (కల్లు ప్రతిష్ఠ)

జంత్ర గాత్రంబులు జంటగావించి
ఎండిన మ్రాకులు ఇగిరించిచునట్లు
పాడిరి తమతమ ప్రౌఢి మీఱంగ"*

ఇదికవిసార్వభౌముడు వ్యక్తీకరించిన సంగీతసభా వినోదవిధానము అనాదే కాదు. ఏనాడైనను ప్రతి సంగీతసమావేశములో ఈ కార్యక్రమము సాగ వలసినదే. కాని ఆనాటి ప్రత్యేకత ఒకటి ఈనాడతి సక్కత్తుగా మారిపోయినది. అది ఈనాడనలు లుప్తమైనదన్నను తప్పుకాబోదు. జంత్రగాత్రంబులు జంటగా చేసి ఎండినమ్రాకులు ఇగిరించునట్లు పాడుట ఆనాటి గాయకులలో కాననగు ప్రత్యేకత. అది ఈనాడు బొత్తుగా కానరానిగానమైసది. అనగా ఈనాడు సంగీత సభలలో వీణాదికములు వాయించువారు పాడరు. పాడెడివారు. వాయించరు. రెండింటిని ఒకే సమయమున నిర్వహించు సవ్యసాచులు అతిసక్కత్తుగ నుందు రేమో! నాటికి నేటికి సంగీతసభలలో కేవలగానము వాద్యసమాగతము కాకుండ మాత్రము ప్రవర్తితములగుట లేదు. కాని కేవల వాద్యములుగ వీణావేణు వాయిలీనాదికములు లయవాద్యమాత్రానుగతములై వినిపించుచునేయున్నవి.

నేడేదేని సంగీత సమావేశమున గానసభ జరుగుచున్నప్పుడు ప్రధాన గాయకునకు ప్రక్క వాద్యగాండ్రు సహాయకులుగ నుందురు. అనగా గానమునకు వాద్యములు అనుగతములగుచుండునసుట స్పష్టము. కాని శ్రీనాథుని వర్ణనలలో వింతగా గాయకులె వీణనుపూని తంత్రులు బిగించి తగ్రతిజేసినట్లు కలదు. నేడును సంగీత సభాకార్యక్రమ ప్రారంభమున శ్రుతి చూచుకొను 'రివాజు' మాత్రము కన్పట్టుచునేయున్నది. గాయకుడు శ్రుతిచూచుట ననుసరించి ప్రక్క వాద్యములవారు శ్రుతిసుంచుకొనుట నేటి పద్ధతి పూర్తిగ నిర్దుష్టముగ శ్రుతి యుండవలెనను బట్టుదలగల గాయకుడు తన తంబురకు శ్రుతి సరిగాజేసికొనునే గాని ప్రక్కవాద్యగాండ్ర వాద్యములకు తాను శ్రుతిచేయడు. సామాన్యముగా లలితసంగీత కార్యక్రమములలో లేక జంత్రగాత్ర సమ్మేళనములందో (ఆర్కెస్ట్రా) మాత్రమే వీణలు గాయకునకు అనుగతవాద్యములు గానుండునే గాని "మామూలు" సంగీతసభలలో గానమునకు వీణ ప్రక్కవాద్యముగనుండుట

---

* వ. వీ. చ — సలగాముని కొలువుమహాపు పర్వము.

అతిసంకృష్టముగ గోచరమగును. ఆనాడు శ్రీనాథుని నాటి గాయనులు సరిగమలనుగతవాద్యముగ నేటి వాయులీన స్థానమున వీణియయుండి యుండనోపును. తదు గానమున కనుగతములగు ఆవీణియలనుగూడ గాయనులేవూని తంత్రులు మీటించి తగు శ్రుతి చేసెడివారు కాబోలు. అది ఆనాటి పద్ధతి ఏమో! ఇక సరిగమేళనమైన సప్త స్వరములు ఆరోహణావరోహణ భేదములను బహురాగసంస్పూర్తి పట్టుగాఁజేసి అనుపాదములను వివరణ పేజులే. ఆనాటి వీణలు నేటి రఘునాథ మేళవీణియల వలె ఇరువదినాల్గు మెట్లతో అన్నిరాగములను అలవోకగా బల్కించుట కను వైనవికావు. కావున వీణావాదనముగల్గించుటకు ముందు వైణికులు రాగానుసారిగ వీణియపై ఆయాస్వరప్రస్తారములనుసరించి సప్తస్వరములలో నావశ్యకములగు స్వరస్థానములను తంత్రులతోనే అనుసంధించుకొనెడివారు. దానినే మేళగించుట, మేళనములు అనియనుకొనవలెను. అట్టాని భావనయే ఇట "సరిగమేళనమైన సప్తసర్వములు ఆరోహణావరోహణ భేదములువట్టుగా చేసిరసుటలో ప్రవ్యక్త మైనది. శ్రీనాథుడీ మాటలనుబట్టి ఈ కవివరునకు సంగీతలక్షణ వివేకమేగాక శ్రుతిజ్ఞానముతోపాటు లక్ష్యశుద్ధియునున్నట్లు విదితము. ఆ గాయనులు పై పాదములలో సప్తస్వరములకు బహురాగ సంస్పూర్తిని పట్టుగాఁజేసిరసుటయు జరిగినది. రాగానుసారిగ తత్ప్రస్తారము నావైణికగాయనులు చూచికొనిరసుట ప్రధాన విషయము. ఆరాగానుసారిగ అనగా అది సంపూర్ణరాగమో షాడవ రాగమో ఔడువరాగమో నిర్ణయించుకొని తదనుసారిగ వీణియపై ఆయాస్వర స్థానములను ఏడుగ ఆరుగ, ఐదుగ నిలపిరని అవలుకుబడివలన వ్యక్తము. ఇక తరువాతిది "సరసభావముల మృదుతరశబ్దార్థమిళితము గావించుట అనుమాటలలోని అంతరార్థము. సరసభావములు సాహిత్యపరముగ రసవంతములైన భావములు. అద్దానికి సంగీతపరమైన అర్థముగ రసానుసారిగ విదితములైన రాగములలో ధాతుమాతువులను మేళగించి గానముచేయుటయని యనుకొనవలెను. సంగీత సాహిత్యములకు రాగరసపరమైన అవ్యోన్యతయున్నది. బయకారుడు కూర్చిన గీతి శృంగార రససంబంధమైన దానిని గానము చేయవలసిన రాగము మోహన, కల్యాణి, ఖమాచ్, కామవర్ధని మున్నగునవియేకాక శృంగార భావవ్యంజక రాగములను మఱికొన్నింటిని క్రమశః రాగమాలికగగూడ కూర్చవచ్చును. అదియే పక్షు కరుణరసాన్వితమైన ముఖారి, వరాళి, సావేరి, నాదనామక్రియ, భాగేశ్వరి మున్నగు శోకరాగములలోనుండును, లేక యది విప్రలంభశృంగార

రాత్మకమైన హిందోళమో, కాంభోజియో, కానడయో అయియుండనోపును. కావుననే శ్రీనాథుడిట సరసభావములని రాగరసవ్యక్తిని స్మరింపజేసినాడేమో! ఇక మృదుతర శబ్దార్థమిశ్రితమైనట్టి అనుభావన ప్రయుక్తము కావలసిన భాషను గూర్చి శ్రీనాథుడిట ప్రస్తావించినాడను కొనవలెను. భాష మృదుతరశబ్దార్థ మిశ్రితముగావలెననుటలో నయ్యాదిఆలోచనాత్మికత్వమును పొదనికొనియుండటయే కాక ఆపాతమధురమునై యుండవలెననుట విదితము. ఇక "ఘనతరాలంకారగతి పరంపరలని పలుకుబడులలోని భావన పర్యాలోచించవలెను. సాహిత్యవిదులు ఈమాటలలో గొప్పవియగు శబ్దార్థాలంకారములకుఅనువైన నైఘంటికార్థము మాత్రమే దర్శింతురు. కాని సంగీతశాస్త్రకోవిదులకీ పదములలో ఘనరాగములగు 'నాట, గౌళ, అరభి, వరాళి, శ్రీరాగములలో ప్రవృత్తములగు స్వరప్రస్తార సంబంధులగు స్వరాలంకారములు స్ఫురించును. ఈ అలంకారములను సామాన్య ముగ సంగీతము నభ్యసించు విద్యార్థులు ప్రాథమికసాధనలో పాఠముచేయు సప్త తాళ బోధకములగు స్వరసంపుటులని భ్రమింపరాదు. పద్యరచనమునందలి శబ్దా లంకారములు శాబ్దికచండతాండవ జటిలపద గుంఫనాదిక సహకృతితో ప్రవర్తిత మగును. అట్లే ఈ అలంకార స్వర స్తబకములు పుంఖాను పుంఖములుగా స్వర గుంఫనముతో ప్రవర్తితములగును. ఇదియే సంగీతశాస్త్రమున చెప్పబడిన స్వరా లంకారప్రక్రియ. కవిత్వమునందలిశబ్దాలంకారములకుప్రథమావధిపరమావధికూడ శ్రుతిసుఖ ప్రతిపాదకత్వమే. అవరుంద్రాది, మధ్య మంద్రాంత, ప్రసాద, వ్యావృత్తస్థలిత, ఆక్షేపాదికములనిసంగీతశాస్త్రములందు వర్ణాలంకారప్రకరణమున చెప్పబడినవి. ఈ స్వరాలంకారములకు కవిత్వమునందలి శబ్దాలంకారములగు ఛేకానుప్రాస, వృత్యనుప్రాస, ముక్తపద గ్రస్తాదులకునున్న సామ్యములను నన్నె చోడ పోతనాదుల కవనము నందలి గానరీతిని పర్యాలోచించు పట్టుల వివరించుట యైనది. ఈ స్వరాలంకారపు సొబగులను శ్రీనాథుడు ఎఱుగనివాడు కాదు. కావుననే దాని ప్రసక్తి ఈపలుకుబడులందు తెచ్చియుండవచ్చును. ఇక గతి పరంపరలు మూర్ఛన మొదలైన ముఖ్యధర్మములను పైమాటలలోని అంతర్యము. ఈగతి పరంపరలు, మూర్ఛనలు అనునవి సంగీతశాస్త్ర సంబంధు సాంకేతిక పదములు. సంగీతశాస్త్రపాండితి పరాకోటిని ముట్టిన మనోధర్మసంగీతపు మేరలీ పదములు. గతిపరంపరయను నీసాంకేతికపద సంపుటి తాళాన్విత స్వరకల్పనా సంబంధి. మూర్ఛనయనునది శ్రోతృచిత్తసుఖావహమగు పారవశ్యస్థితిని

గల్గించు రాగాలాపనావధికి పరాకాష్ఠ. "మూర్ఛ్యతేయత్ర శ్రోతృచిత్తం సామూర్ఛనా" అని సంగీతశాస్త్రజ్ఞుల వక్కాణి. ఈ మూర్ఛన సాహిత్యము నందలి రసానందస్థితికి సహోదరి. ఏగళిత వేద్యాంతరము అవశమునగు పారవశ్యస్థితి ప్రతిపాదకమగు రససాక్షాత్కృతికిమూర్ఛనాస్థితికింగీచిన చిత్రమగును. యోగిజన యోగ్యమగు బ్రహ్మానందమునకు రసానందమేకాక మూర్ఛనోద్బుద్ధమగు రాగానందముకూడ సబ్రహ్మదారియే. ఇట్టి మంజరీద్విపద సావద్వయమున ఇంతటి రాగరస ప్రక్రియాప్రౌఢిని నిర్వహించి ఆప్రకరమునంతటిని "ఎండిన మ్రాకులిగిరించునట్లు" అను ఉపమానముతో గమ్యమానమొనర్చి శ్రీనాథకవి సార్వభౌముడిట రాగరస సామ్రాజ్యపుటేలికయగు మహాగాయక సార్వభౌముడును అయినాడు.

ఇంత దనుక గానపాండితిని ప్రవ్యక్తమొనరించిన గాయక సార్వభౌముడు ఆ తరువాతి పాదములలో తన నాట్యశాస్త్రాభిజ్ఞతను ప్రదర్శించి నటసార్వభౌముడు కూడ అయినాడు. ఇట శ్రీనాథ కవిసార్వభౌమ ప్రవర్తిత నాట్యవేద పాండితి ప్రాచీనులగు పాలకురికి సోమనాథనాచన సోమనాథాదుల నతికరించినది. కృష్ణరాయ రఘునాథాదులకును ఇది అందని మ్రానిపండైనది. ఈ శ్రీనాథ విష్కృత నాట్యలక్షణ ప్రదర్శనము, 'నభూతోనభవిష్యతి' యని గీతిసాహితీ వేత్త లిరువురిచే, నివాళులంద దగినది. తనపెన్నిధియైన కర్పూర వసంతరాయవి సంగీతపాండితిని, ఆతని సన్నిధిందిన తన సహోద్యోగినియగు లకుమాదేవి నాట్య ప్రతిపత్తిని ఈ సన్నివేశమున పుంజీభవింపజేసి శ్రీనాథ కవివరుడు పాఠకుల మనోనేత్రములందీ సన్నివేశమును బొమ్మగట్టించినాడు. ఇట శ్రీనాథుడనిన మాటలు ఉబుసుపోక కనిన పలుకులుకావు. నాట్యవేదంపు ఋక్కులను ములుకులుగా నొనరించి విరిసిన బాణప్రయోగపు కొలదులివి. అవియంతట వాడియైనవి గావుననే వానికంతటి లక్ష్యశుద్ధి కుదిరినది.

ముందుగా నలగాముని కొలువున గానసభా కార్యక్రమము నిర్వహింపబడినది. దానికనంతర కృత్యముగ నాట్యప్రయోగము ప్రవర్తితమైనది.

"చెలగినాటక జనులుచేరి జోహారు గావించి నిలిచిన వెనుక" కామవిభుండు నవ్వుచు పెలవిచ్చినాడట కంజలోచనయను నాట్యసుందరికి నాట్యంబు చేయుటకు. ఆమెనాట్యము ఆమె యొక్కతె వలననే నిర్వహింపబడదగిన అల్పకార్యములేదు.

ఆమెవెనుక ఐదుప్రక్కల కావలసినంత నేపథ్యము, హాంగుసున్నది. కావుననే వారందరు ముందుగ నాట్యశాస్త్రవిహిత స్థానములలోనే నిలచినట్లు శ్రీనాథుని వక్కాణము వలననే వ్యక్తము.

"పరమృదంగము పెన్న వాయించుమేటి
కుడిభాగమందు కుదురుగానిలచె
తాళమానజ్ఞుఁడు తగనెడపదిశను
నిలచెనుత్సాహంబు తగమదినిండ
ముఖవీణవాయించు ముఖ్యుఁడొకండు
రాగజాలము బాడు రమణులిద్దరును
నిండు వేడుకతోడనిలచిరి వెనుక"

* నృత్తరత్నావళ్యాది నాట్యశాస్త్రములలో విదితములైన బృందవిన్యాసాది లక్షణములలో విదితములైన వర్ధతులకీ పాదములు కుడియెడములుగ సంవాదులు. ప్రధానపాత్రమగు నర్తకి నైపథ్యము ప్రక్కవాద్యములవారు నిల్వదగిన స్థానములు నేపథ్యగాన మొనరించు నట్టు వాంగము వారు పాటింపవలసిన విధులు సహితము జాయపార్యుడు వివరించినాడు. వాని కించుక ఎడమైనను సంవాదిగనే శ్రీనాథుఁడీ సన్నివేశమును గూర్చినాడు.

** జాయపార్యసూచితములగు వాద్యబృందం నిర్వాహకులు నిలువవలసిన స్థానములలో కొన్ని చిన్ని చిన్ని వ్యత్యాసములు శ్రీనాథ ప్రదర్శితాస్థాన నృత్య

ప్రధాన నర్తకి నైపథ్యము :

* రాజ్ఞః (జ్ఞా) పూర్వేద్యురావిష్టా పాత్రః స్నానవతీతతః

....

సజ్ఞాభూయ తతస్సర్వం బృందం రంగథువం విశేత్"

నృత్తరత్నావళి—viii 33–47.

** నృత్తరత్నావళి - VIII 48–54.

అథ బృంద విన్యాసః:

"పాత్రస్య దక్షిణే పార్శ్వే ముఖరీ స్యాన్ముఖస్థితః।

....

రాజ్ఞాం (జ్ఞా?) విద్యావతాంచాగ్రే వైథపథ్యావనాయవ" 48–52.

నన్ని వేశమున గోచరించు చున్నవి. మొత్తము మీద అన్నియును కాకపోయినను కొన్నిటినైనను నాట్యశాస్త్ర లక్షణానుసారము ఈకవివరుడు విదగ్ధతతో ప్రదర్శించుట ముదావహమగునేకాని అన్యముకాదు.

* కంజలోచన రంగప్రవేశముగావించి కలగామున నాట్యమునమెప్పించి నిష్క్రమించుటనుక. శ్రీనాథకవిశేఖరుడు ప్రదర్శించిన నాట్యసంగీత పాండితి నాన్యతో దర్శనీయము. అందలి ప్రతిపదము నాట్యశాస్త్ర విషయక వ్యాఖ్యాపేక్షి యగు పారిభాషికమే. కావుననే ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారీ విషయమున జరుగవలసిన పరిశోధనము శ్రీనాథుని నాట్యశాస్త్ర విషయకమగు వ్యుత్పత్తికి నికషోపలమగునని భావించినారు.

ప్రధాన పాత్రమగు 'కంజలోచన రంగప్రవేశము చేయునపుడు ఆమెను నాట్యశాస్త్ర విహితలక్షణలక్షితగా వర్ణనయముచేసి' నాట్యకత్తియ' ప్రధాన లక్షణమునిట్లు సమన్వయపరచినాడు. శ్రీనాథకవివరుడు.

"కంజలోచన యను ఘనమైన పాత్ర
మదను పట్టపుదంతి మంజులవాణి
భరతశాస్త్రోచితప్రాణముల్ పదియు
కలిగిన యక్కాంత కంతుబాణంబు
వలె వచ్చి సభవారు వర్ణించిచూడ" నించిసదను.

అథ ఆతోద్యమేళనమ్ :

భావిరాంగాంశ భూతేన మధ్య సప్తక వర్తినా
ప్రయోగస్సుభగః సాంద్రః సమ్మతశ్చ సభాసదామ్ 53-55.

శుష్కవాద్యం - పూర్వోక్తలక్షణాత్

గీత నృత్తవిహీనత్వాత్ వాద్యం శుష్కమితిస్మృతమ్ . 56-64

కంజలోచనయను ఘనమైన పాత్ర
మదను పట్టపుదంతి మంజులవాణి
....
చూచి రంభాదులు చోద్యంబునంది
శిరసులు వంచియు సిగ్గును చెంది" ప. పీ. చ. కల్లుప్రతిష్ఠ
751-8.00

మానవకాంతలందరివలె ప్రాణములైదు కల్గియుండక ఈ కంజలోచన ప్రాణములు పది కలిగియుండుటలోని ఆంతర్యము, అందలి వైలక్షణ్యము విచారణీయము. విద్యావతికి విద్య, గానమోహినికి గానము జీవమైనట్లే ఈలాస్య సుందరికి లాస్యమే ప్రాణమనుట నిర్వివాదాంశము. లాస్యమునకు ప్రధానాంగములను లాస్యాంగములని, అవి పదియని భరతాచార్యుడు నాట్యశాస్త్రమున చెప్పినాడు. జాయపసేనానియు ఈలాస్యాంగములు దశసంఖ్యాకములనియే అనినాడు. కావునను కవితాచతురుడైన శ్రీనాథుడు కేవల నాట్యశాస్త్రకారునివలె లాస్యాంగముల నెక్కడెప్పుడు రసావహచమత్కృతి పరిప్లావితముగ శాస్త్ర సత్యము కవితాసత్యమై ధ్వనించి స్ఫురించునట్లు "భరతశాస్త్రోచిత ప్రాణముల్ పదియు కలిగిన కాంతగ కంజలోచనను సంధానించినాడు. ఇంతకు ఆలాస్యాంగము లెట్టివి? అని ప్రశ్నించిన సమాధానమొసగుటకు జాయపసేనానియేయున్నాడు. ఆయన 1. గేయపదము 2. స్థితపాఠ్యము 3. ఆసీనము 4. పుష్పగంధిక 5. ప్రచ్ఛేదకము 6. త్రిమూఢకము 7. సైంధవము 8. ద్విమూఢకము 9. ఉత్తమోత్తమము 10. ఉత్తప్రత్యుత్తము అను ఈపదింటిని పేర్కొనినాడు. ఈ లాస్యాంగములగు పదింటియందు నాట్యకర్తియు విదగ్ధుడై యుండవలెనని భరతజాయపాది నాట్యశాస్త్రవేత్తలందఱు నిర్దేశించినారు. తదనుసారమె శ్రీనాథుడును ఈలాస్యాంగములు పదియని అవి ప్రాణతుల్యములని గ్రహించి వానిని పదియగు భరతశాస్త్రోచిత ప్రాణములుగ ప్రతిపాదించినాడు. జీవధాతువుల వంటి ముఖ్యాంగములను ప్రాణతుల్యములని సంభావించుట సహజమేకదా! తాళమునకు ప్రాణతుల్యములైన దశాంగములను తాళదశ ప్రాణములని లాస్యమునకు ప్రాణభూతములైన ఈపదింటిని లాస్యాంగములని సంగీతశాస్త్రమందలి తాళాధ్యాయమున నృత్యాధ్యాయమున వ్యవహరించుట శాస్త్ర మర్యాదాన్వితమేకాని అన్యముకాదు. కావున ఇట్టి ప్రాణపదములైన ఈదశవిధ లాస్యాంగముల విధానమును గుర్తెఱింగిన నాట్యసుందరిని భరతశాస్త్రోచిత ప్రాణముల్ పదియుగల్గిన కాంతగ వ్యవహరించుట శ్రీనాథుని నాట్యశాస్త్ర పాండితికి ప్రతీకయేయగును. అట్టి నాట్యప్రగల్భయైన ఆ నాట్యసుందరి నృత్య ప్రారంభమీ తెలుగున వర్ణితమైనది.

"నాట్యంబునందతి నేర్పరియైన
వేత్రపాణికిఁదగ విసయంబుఁజూపి
ఆతదొసంగిన గజ్జలతి భక్తితోడ
పదములగట్టుక వంచవన్నియల
కాసె గట్టిగగట్టి కడు జవంబమర
మద్దెల తాళంబు మధ్యనిలుచుండి
ఓరజూపులఁబ్రభు నొయ్యనంజూచి"

కంజలోచన నాట్యమును చేయదొరకొనినదట. శ్రీనాథుఁడు వర్ణించిన ఈ ఔపచారికవిధులు ప్రతినాట్యారంభమున నేడు సయితముగానవచ్చుచునేయుండును. పేముబెత్తమునో, చేతికఱ్ఱనో పట్టుకొని శీఘ్ర సూత్రధారికి ప్రతీకగ వేత్ర ధారియై ఈనాటి నాట్యశాస్త్రోపధ్యాయుఁడగు నయ్యవారు నిలచియుండగ శిష్య రాండ్రగు నట్టువరాండ్రు తమ అయ్యవారికి మొదటి మ్రొక్కుగ గురునమ స్కారమును తెలపోవలే గావింతురు. అపుడా నట్టువాంగుఁడగు గురువుగారు ఆశీర్వాద పురస్సరముగ నొసగిన గజ్జెలను భక్తిభావముతో కనులకద్దుకొని ఆ నృత్యసుందరులు ధరింతురు. ఆ గజ్జెలను ధరించుట వెంటనే అయ్యవారు నట్టు వాంగము వారందఱితో వచ్చి రంగస్థలమునకొక ప్రక్కగ తమకు విహితమైన స్థానములలో ఆసీనులగుదురు. ఆ పిదప జతికి కొనుగోలుగ పాఠకు ఎత్తికోలుగ * "తత్తై తాహి త్తతాం తెహి ఇధాత్తాంత" అను శబ్దములు వినవచ్చును. తాళము కొట్టుచు జతులను పలుకు ప్రధాననట్టువాంగుఁడె మృదంగ వాద్యానుగతముగ ఈ పాటాక్షరములనుద్ఘాటించును. దానికితగినట్లు నాట్యగత్తియ వేగాన్వితముగ నాట్యమునల్పుచు మెఱపుతీగవలె నాట్యరంగమును క్షణకాలములో ప్రవేశించును. ఈ తతంగము నాడేకాదు నేటికిని పరిపాటియే. నాట్యప్రదర్శనమందలి ముఖ్యోద్దేశ్యము సభాపతికి, సభకు మనోరంజనము గలిగించుట. ఆసభారంజనము

---

* ఇయ్యది సర్వత్ర విహితముకాదు సంప్రదాయమునుబట్టి ఈజతులు మారుచుండును. వృత్తరత్నావళి vii . 18, 19.

నాట్యసుందరి శాస్త్రప్రాగల్భ్యమునకె నికషోపలము *రాజాస్థానమున నాట్యము చేసిన నాట్యసుందరికి కూడ మానసమున తిష్ఠవేసిన ఊహాసుందరుడో, జీవితమున రసనిష్ఠను ప్రతిపాదించిన వాస్తవసుందరుడో జీవన సహచరుడుగ నుండకపోడు. ఒక్కొక్క తఱి ఆ మనోహరుడు ఆమె నాట్యము చేయుచున్న ఆస్థానమునకే రాజుగా వచ్చును. కాకపోయిన అందొర సామాన్యసభ్యుడైన గావచ్చును. అట్టి తఱి రంగస్థలమధిరోహించి నాట్యము చేయునట్టి ఆలాస్య సుందరి తన ప్రాణేశుని స్వమానసమున భావించుచు గీతార్థముచే గలుగు భావముల వెలార్చుచు సభావతిని మెప్పించి సభారంజనము నొనర్పవలెనని నాట్య శాస్త్రమున విదితము.

కావుననే మనకంజలోచన ఓరజూపుల ప్రథున నొయ్యని జూచినది. అందాల సుందరి ఓరజూపులతో ఆ సలకాములు సైతము అనురంజనమొందు చుండ ఆసలగాముడు రంజితుడు కాకుండునా? అస్తుఅందులకే శ్రీనాథుడు ఈ ప్రసక్తినితెచ్చి నాట్యశాస్త్రవ్యపదేశిత విధినిస్వానుభవ పూర్వక, లకుమావసంత రాజీయ నాట్యహేవాకప్రతీకగ ఆవిష్కరించినాడు. అది పతితల మనోనేత్రములకు మానితమగు కర్పూర నీరాజనోపచుమై మిఱుమిట్లు గొలిపినది.

ఇట్లీ శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముడు కంజలోచనా నాట్య సంరంభమున రంగ స్థల సార్వభౌముడై ఆమూలాగ్రముగ నాట్యశాస్త్రము సందలి యొడుపుల నెన్నింటినో లక్షణానుసారిగ లక్ష్యాన్వితముగ ప్రతిపాదించుచున్నాడు. ఆ కంజలోచన నిలచిన నిలుపులో చూచిన చూపులో తిరిగిన తిరుపులో, ఇదియది యసనేల ఆమె ప్రతి కదలికలో నాట్యశాస్త్రహేవాకములు వెల్లివిరిసినవి. మొదటిదిగ ఆకంజలోచన నిలచిన తీరుస్థానక స్థితికి లక్ష్యమైన నాట్యహేలగ నిట్లురూపొందినది.

ప్రాణేశం భావయంతీస్వం మానసే మనభూపతిం
గీతార్థాన్ పతితాన్ భావాన్ వ్యంజయంత్యనురంజయేత్।
యేషుయేషు ప్రయోగేషు ప్రేక్షకాణాం రుచిర్భవేత్
సమ్యక్ జ్ఞాతేంగితా కామంభంగ్యా తాంస్తాన్ ప్రదర్శయేత్"

* సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితిని
అఖిల దేవతలకు అలరులతోడ
పుష్పాంజలి యొసంగి పూని నాట్యంబు
సమకట్టి వాద్యంబు సభయెల్లఁ గ్రమ్మ

** "గైకోలు విడుదల లీలనకళాకైలి" లో అరంజలోచన నాట్య ప్రారంభము కలిపినదట. సమగ్రతల సంచారసంచితోద్ఘట్టితాదులు భరతమునిసమ్మతములగు స్థానకస్థితులుగ సూచితములైనవి.

ఇట రంజలోచన సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితికి అత్యభూతమౌ తీరులో నించినది. ***సమస్థానము నేలమీద చక్కగ నూనియుడుగని ఇది స్వభావస్థితి యందు గానవచ్చునని వృత్తరత్నావళియందు వ్యక్తము. ఇట్లు అనృత్యసుందరి

---

*పాదలక్షణమ్ :

"సమాగ్రతల సంచారసంచితోద్ఘట్టితాంచితాః
ఇతి పాదతిదాః పంచతథేయుః మునిసమ్మతాః
సమస్థానే స్వభావేచ భూమిసంస్థః సమోదితః
యత్రోత్క్షిప్తోభవేత్ పార్ష్ణిః అంగుష్ఠాంగులయోఽంచితాః"

** వ. వీ. చ. కల్లాప్రతిష్ఠ 964 - 969.

*** "స్యాదగ్రతల సంచారీ సవిక్షేపే నిపట్టనే
....
అతిక్రాంతక్రమోదారగత్యా వ్యర్తిత వర్తితే
స్థిత్వా యత్రత తలాగ్రేణ పార్ష్ణితో ఘట్టనేక్షితిః
ఉద్ఘట్టితః తదాఖ్యేషు కరణేషు సకీర్తితః
ప్రయోగానుకృతే చారీ ప్రసారేచా సకృత్ సకృత్
ఉర్ధ్వమగ్రతలం భూమౌపార్ష్ణి రంగులయోఽంచితాః
యస్మిన్పాదేఽంచితః సస్యాత్ పాదదాగ్రతల చంక్రమే
వర్తితోవ్యర్తితే పాదాహతా భ్రమరకేఽపిచ"

నృత్తరత్నావళి — II 412 - 17.

సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితిలోనుండి అభినేవతలను అలరులతోడ పుష్పాంజలి యొసగుచూని నాట్యంబుచేయుటలో రంగాంతరీతియే ప్రవర్తమైనది. సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితిలోనిలుచుట భరతశాస్త్రోక్తమైన మార్గవద్ధతికిచెందినది. అభినేవతలను అలరులతోడ పుష్పాంజలియొసగి నాట్యముచేయబూనుట దేశరీతిలో ప్రాచుర్యము నందినది. కావుననె ఆయభినేవి మార్గదేశవద్ధతుల రెంటిని సమన్వరించిన శ్రీనాథుని హృదయ సంభవ ఆతని కర్ణాటదాణిని అలవరుచుకొనినది. భరతనాట్యోదీరిత శాస్త్రరీతిలో పుష్పాంజలి నొసగు పద్ధతియున్నను భరతనాట్యము కావించు వారికంటె దేశవద్ధతిలో మూచిపూడి నాట్యమును గానించువారే నేటికిని ఈపద్ధతిని నాట్యప్రారంభమున పాటించి పుష్పాంజలి పట్టుచున్నారు. అందులనే జాయ పార్యుడు ప్రేరణాది దేశనృత్తముల పవరించు పట్టున అలరులతోడ అంజలించు రీతిని ప్రస్తావించినాడు. దేశవిద్యావిశారదులు కుటిలములతో పుష్పాంజలి గావింప వలెననిరిగాన పుష్పాంజలి యనుపేరు ఔపచారికముగ నీపదిని సంగ్రహించిన దనినాడు.

ఇట కంజలోచనచే శ్రీనాథుడు కర్ణాటదాణిలో మార్గదేశరీతుల కలగలుపుగ నాట్యమాడించుటలోని ఆంతర్యము ఏతత్కార్యము. భరతాదిసయోగము దేవల మార్గవద్ధతిలో నిర్వహించిన అందు ఇంపుతగ్గును. అట్లని జాతరచిందుపలె పూర్తిగ దేశ్యనృత్తరీతిలోనాడినది జాతరచిందుపలె నుండి కళారంగము లౌకిక సట్లే సొంపులేనిచగును. ఇట్టిశుష్కనృత్తము సభాస్థానస్థాయికి లగనట్టిదకాలేదు. కావుననే సభారంజకముగ మార్గదేశ ప్రక్రియల సమపాళనమున దేశగీంచిన క్రొత్తపాతల చేలురకలయిరను శ్రీనాథుడు నాడే కనితాలపముగ సంకల్పించి దానిని కళాత్మికముగ నాట్యరీతిగా మలచినాడు. శ్రీనాథకవి పటుడే ఈ నాట్య ప్రయోక్తగుటవలన అటు కవిరులమునరుఇటు కళావారులకుపాడా కర్ణాటదాణి అలవరుచుటలో అతడు ఆద్యుడై ఆరాధ్యుడైనాడు. పుష్పాంజలి నొసంగు లొలిమెట్టుముగిసిన పిదప పులిమెట్టుగ *"కైమోడి కట్టుముల్ కనిపింపజేసి కంజ లోచన యొక నాట్యహేవారమును ప్రదర్శించినది. ఇదిపూడ దేశరీతికిచెందినదే. కంజలోచన పాదములకు గజ్జెలుకట్టుకొనిన పిదప వేగాన్వితముగ అంజలినిండుగ అలరులు నింపికొనిపచ్చి రంగస్థలమున నిలిచిదేవతలను పుష్పాంజలి నొసంగి

* ప. వీ. చ. — 769-779 ....

* సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితిని
అఖిల దేవతలకు అలరులతోడ
పుష్పాంజలి యొసంగి పూని నాట్యంబు
సమకట్టి వాద్యంబు సభయెల్లఁగ్రమ్మ

** "గైకోలు కిడుదల రీషనకళాశైలి" లో ఆకంజలోచన నాట్య ప్రారంభము నరిపినదట. సమగ్రతల సంచారకుంచితోద్ఘట్టితాదులు భరతముని సమ్మతములగు స్థానకస్థితులుగ నుక్తములైనవి.

ఇట కంజలోచన సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితికి లక్ష్యభూతమౌ తీరులో నిలచినది. ***సమస్థానము నేలమీద చక్కగ నూనినయడుగని ఇది స్వభావస్థితి యందు గానవచ్చునని నృత్తరత్నావళియందు వ్యక్తము. ఇట్లు ఆనృత్యసుందరి

---

*పాదలక్షణమ్ :

"సమాగ్రతల సంచారకుంచితోద్ఘట్టితాంచితాః
ఇతి పాదభిదాః పంచభవేయుః మునిసమ్మతాః
సమస్థానే స్వభావేన భూమిసంస్థః సమోపతః
యత్రోక్షిప్తోభవేత్ పార్ష్ణిః అంగుష్ఠాంగుళయోఽంచితాః"

** వ. వీ. చ. కల్లుప్రతిష్ఠ 964 - 969.

*** "స్యాదగ్రతల సంచారీ సవిక్షేపే చికుట్టనే
....
అతిక్రాంతక్రమోదారగత్యు ద్వర్తిత వర్తితే
స్థిత్వా యత్ర తలాగ్రేణ పార్ష్ణితో ఘట్టయేత్క్షితిః
ఉద్ఘట్టితః తదాఖ్యేషు కరణేషు సకీర్తితః
ప్రయోగానుకృతే చారీ ప్రసారేచా సకృత్ సకృత్
ఊర్ధ్వమగ్రతలం భూమౌపార్ష్ణి రంగుళయోఽంచితాః
యస్మిన్పాదేఽంచితః సస్యాత్ పాదదాగ్రతల చంక్రమే
వర్తితోద్వర్తితే పాదాహతౌ భ్రమరకేఽపిచ"

నృత్తరత్నావళి - ii 412 - 17.

సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితిలోనించి అభినేవతలకు అలరులతోడ పుష్పాంజలి యొసగిపూని నాట్యంబుచేయుటలో కర్ణాటరీతియే వ్యక్తమైనది. సమపాదయుతమైన స్థానకస్థితిలోనిలుచుట భరతశాస్త్రోక్తమైన మార్గిపద్ధతికిచెందినది. అభిలదేవతలకు అలరులతోడ పుష్పాంజలియొసగి నాట్యముచేయబూనుట దేశిరీతిలో ప్రాచుర్యము నందినది. కావుననె ఆయలివేణి మార్గిదేశిపద్ధతుల రెంటిని సమన్వయించిన శ్రీనాథుని హృదయ సంభవ అతని కర్ణాటబాణిని అలవరచుకొనినది. భరతనాట్యోదీరిత శాస్త్రరీతిలో పుష్పాంజలి నొసగు పద్ధతియున్నను భరతనాట్యము కావించు వారికంటె దేశిపద్ధతిలో కూచిపూడి నాట్యమును గావించువారే నేటికిని ఈపద్ధతిని నాట్యప్రారంభమున పాటించి పుష్పాంజలి పట్టుచున్నారు. అందులకే జాయపార్యుడు ప్రేరణాది దేశినృత్తముల వివరించు పట్టున అలరులతోడ అంజలించు రీతిని ప్రస్తావించినాడు. దేశివిద్యావిశారదులు కుటిలములతో పుష్పాంజలి గావింప వలెననిరిగాన పుష్పాంజలి యనుపేరు ఔపచారికముగ నీవిధికి సంక్రమించిన దనినాడు.

ఇట కంజలోచనచే శ్రీనాథుడు కర్ణాటదాణిలో మార్గదేశిరీతుల కలగలుపుగ నాట్యమాడించుటలోని ఆంతర్యము వితర్కార్హము. భరతాభినయము కేవల మార్గపద్ధతిలో నిర్వహించిన అందు ఇంపుతగ్గును. అట్లని జాతరచిందువలె పూర్తిగ దేశ్యనృత్తరీతిలోనాడినది జాతరచిందువలె నుండి ఈరంగము త్రొక్కినట్లే సొంపులేనిదగును. ఇట్టిశుష్కనృత్తము సభాస్థానస్థాయికి లగినట్టిదికాలేదు. కావుననే సభారంజకముగ మార్గిదేశి ప్రక్రియల సమపాళముగ మేళగించిన క్రొత్తపాతల మేలుకలయికను శ్రీనాథుడు నాడే కవితారచనముగ సంకల్పించి దానిని కళాత్మికముగ నాట్యరీతిగా మలచినాడు. శ్రీనాథకవి వరుడే ఈ నాట్యప్రయోక్తపగుటవంన అటు కవికులమునకుఇటు కళాకారులకుకూడా కర్ణాటభాణి అలవరుచుటలో అతడు ఆద్యుడై ఆరాధ్యుడైనాడు. పుష్పాంజలి నొసంగు లొలిమెట్టుముగిసిన పిదప మలిమెట్టుగ *"కైముడి కట్నముల్ కనిపింపజేసి కంజలోచన యొక నాట్యహేవాకమును ప్రదర్శించినది. ఇదికూడ దేశిరీతికిచెందినదే. కంజలోచన పాదములకు గజ్జెలుకట్టుకొనిన పిదప వేగాన్వితముగ అంజలినిండుగ అలరులు నింపికొనివచ్చి రంగస్థలమున నిలిచిదేవతలకు పుష్పాంజలి నొసంగి

* వ. పీ. చ. — 769–779.

నది. అంతదనుక నిండుగనున్న పూలదోసిలినిపుడు రిక్తమైనది. ఇచ్ఛాపూర్వకముగ నెద్దానినైన సమర్పణమును గావించుటయే క్రొకోలు అందురు. ఆమెదోసిలి నిండుగనున్న పుష్పములను కళాహృదయముతో సర్వసమర్పణముగావించుటకు ప్రతీకగ సర్వదేవతల కంజలించుటతో వెదజల్లినది. ఇపుడామె హస్తములు రిక్తములైనవి. ఆరిక్తహస్తములను అతిరిక్తముగ ప్రదర్శించిన అందగించదు. కావుననే ఆ నాట్యసుందరి చాతుర్యముతో తనయాట మెచ్చినవారు కన్నులుగ ఘంటా కంకణాదికములు బహుకరింపగ వానితో పాటన తన ముంజేతులను కైముడియను నాట్యహేలతో ప్రదర్శించినది. ఈఔపచారికవిధిని ఇట్లన్వయించుకొనవచ్చును. ఆమె గాజులను గలగలనాడించిన ఝుళం ఝుళధ్వని ప్రయుక్తముగ మజీదంధనరేఖయుక్తములగు తనహస్త ప్రకోష్ఠముల నొకదానితో మజీయొకదాని నానించి మెలిత్రిప్పిచేతులనాడించినది. ఈ అంగికానుభవమే క్రైముడిగ అన్వితమగుచున్నది. కయియనగ చేయి అని ముడియు గా కూర్పు అని అర్థము చెప్పికొనవచ్చును. అపుడు ఈ రెండుపదముల సమాహారముతో ఈ నాట్యహావభావము గమ్యమానము గావించుకొనుట దూరాన్వయంబుగాబోదు.

అటు పిదపటి పాదములలో కంజలోచన నాట్యాభినయమును వ్యక్తముగావించిన తీరులో శ్రీనాథుడు తా భరతశాస్త్రపాండితియైన నిగ్గును లేర్పిమూసలో పోసిజూపినాడు. ఈ పాదములలో పారాడిన నాట్యశాస్త్రోదీరిత పదసంపుటి అపారము. ఈనాట్యశాస్త్రపరిజ్ఞానము ప్రప్రథమమున పాల్కురికి వరమై తదనంతరము శ్రీనాథునకు వరమై భాసించినది.

"పెలయంగ కొమ్మిది విధములైనట్టి
భూచారినాట్యంబు పొందుగానల్పి
పదహారు విధములఁ బరిగిన యట్టి
ఆకాశచారియు నమరంగనాఁడి
అంగహార్యాఖ్యచే నమరు నాట్యంబు
ఎదిటమే తొమ్మిది విధములనాడి
గతిచారిభేదముల్ గనుపడునట్లు

భ్రమణ సంయుతదీప్తి పటిమమీలంగ
పాదభేదంబులు పదభేదములును
స్థానక సంచయసంయుక్తులమర"* నాడి ఆకంజలోచన తన అపార నాట్య వేదపాండితిని ప్రదర్శించినది. ఇట శ్రీనాథుడు నాట్యాచార్యుడై కంజలోచనా నాట్యప్రయోగమున తచ్ఛాస్త్రపారంగతుడై అందలి హేవాకములకు లక్ష్యలక్షణ వివేచనసల్పినాడు ఆనాట్యము నల్పిన తీరులో బౌమ్యాకాశాది చారీ భేదములెన్నియో వెల్లివిరిసినవి. **భరతముని మతానుపాతముగ జాయపార్యుడు ఆ సిద్ధాంతపు మేరగచారి,కరణ, భ్రమణ;మండలాదులను నృత్తరత్నావళియందు వివరించినాడు. ఒక కాలితో చేయువని చారియనియు; రెండుపాదముల కార్యము కరణమనియు, మూడుకరణముల చారము ఖండమనియు తెలియుచున్నది. ఈ ఖండములు మూడో నాలుగో చేర్చిచేయునది మండలమగునట. నడకయందు యుద్ధమున, బాహుయుద్ధమున చక్రము మున్నగువానిని ప్రయోగించుటయందు ఈ చారిప్రచాలనము లేక నాట్యమేసాగదట. ఇట్టిచారిభేదములలో ఆకాశచారులు పదునారని భూచారులు పదునారనియు భరతజాయపాది నాట్యశాస్త్రజ్ఞులన్నారు. కానిశ్రీనాథుడు మాత్రము వెలయంగ తొమ్మిదివిధములైనట్టి భూచారి నాట్యంబులను పొందుగ నాకంజలోచన సలిపినదనినాడు. బహుశః ఆ సుందరి నాట్య ప్రదర్శమున పొందుగతొమ్మిదింటిని మాత్రమే ప్రదర్శించినదనుట శ్రీనాథాభిప్రేరితార్థము గావచ్చును. అంతేగాని భూచారి నాట్యములు నవసంఖ్యాకములుగ శ్రీనాథుడు చెప్పినాడనుటకు మూదంఇదమిత్థముగ గోచరించుటలేదు. తరువాతి

---

* వ. పీ. చ. 769-779

** "కేతితో ద్విత్రిచతుః.....ఖండ సంమాతకాభిధాన్
కరణానాంయిథా కామం షట్కం సప్తకమష్టకమ్
నవకం యావ దేతేషామంగ హారోపతత్సదా"
నృత్తరత్నావళి IV-246-47.)

నృత్తరత్నావళి 10-1
" 3-1; 6-7
" 10-1, 2, 3,4.

పాదములలో నీ కవిశేఖరుడవిన అంగహార్యాఖ్యచేనమరు నాట్యంబు విదితముగా తొమ్మిదివిధముల నాడినదనుటలోని పరమార్థము పర్యాలోచనార్హము. పాదముల చేతనేగాక తదితరావయవముల సంఘాతముచేతఁగూడ కరణవైవిధ్యమును ప్రదర్శింపవచ్చును. కావుననే కరణములు రెండు, మూడు; నాల్గుగాని లేక ఇచ్ఛానుసారముగ అంగహారముల సంఖ్యనే గాక నేతత్పదార్థమును గూడ పర్యాలోచించుట ఆవశ్యకము. దీనికి వృత్తరత్నావళియందు వివరణయున్నది. అంగములను అస్థానములకాహరణముగావించు ప్రక్రియగాన ఇదిఅంగహార మైనదట. అంతేగాక ఇది హారకపయుక్తమైనది. హారసంబంధియగునది కావున విద్వానిని అంగహారమని తచ్ఛాస్త్రజ్ఞులు వ్యవహరించుచున్నారట. *అంగములను హారముగ గూర్చి ఇదియొక ఆరాధనావిశేషముగా ఆత్మ సమర్పణముగా నాట్యమున నటరాజును సమర్పించుచున్నాడుగాన నాట్యకోవిదులు ఇద్దానిని అంగహారమని పిలుచుకున్నారట. కావుననే ఈశ్వరార్చన కళాశాలి యగు శ్రీనాథ నటసార్వభౌముడు ఇద్దానిని ప్రత్యేకించి చెప్పినాడు. **అంతేగాక ఆకంజలోచన ఇట్టి అంగహారములను పాదభేదంబులు, పద భేదంబులు నమరునట్లాడినదనుటలోపాదరేచక పదరేచకస్థితులుస్ఫురించుచున్న వి ఈ పాదరేచకములనుగూడాజాయవనేనాలియే వివరించినాడు. ఆ పిదప "గీతాచారి భేదముల్ గనపడునట్లు ప్రకటన సంయుతదీప్తి వటిమ మీరంగ" ఆ కంజలోచన ఆడినదనియు అనినాడు. అంగహారములు తాళానుసారమగు రీతినసరించి చతురస్ర త్ర్యస్ర గతులమార్పుతో రెండుపదునాఱులుగ వింగడింపవలెను. అప్పుడవి ముప్పదిరెండు అగును.

---

* అంగానాం యోగ్యదేశేషు హరణేన నిరుచ్యతే
అంగహారోఽథవా హారః ప్రయోగో హారయోగతః
అంగనిర్వర్తనీయత్వాత్ అంగహారః ప్రకీర్తితః
నృత్తరత్నావళి-iV-249.

** పాదహస్తకటిగ్రీవారేచకాంశ్చతురో బ్రువే॥
ఉభయోరథవైకస్య పాదస్యధరణీతవే॥
నృత్తరత్నావళి-iV-358.

దానిని ఆ కంజలోచన సమగ్రముగ నిర్వహించి ప్రత్యేకపటిమ మీఱు నట్లు భ్రమణసంయుత దీప్తిని ప్రదర్శించినదని నాదీ కవివరుడు. చతురస్రగతిలో నడుచు నంగహారములలో స్థిరహస్త పరిచ్ఛిన్న పార్శ్వభేద అపరాజిత పర్యస్త భ్రమరాదికములగు ఒక ప్రభేదము భ్రమరము. ఈ భ్రమరమే భ్రమణమని వ్యవహృతమై యుండనోపును.

ఇకపాణి భేధములు, పదభేదములు స్థానకసంచయమమర నా కంజలోచన నాడినదని శ్రీనాథుదనుజలోని లక్ష్యలక్షణ విపేచన మిగిలియున్నది. అందును ముందుగ పాణిభేదంబులు, పదభేదంబులన నేమియో విచారింతము. నాట్యకారులు పాణిభేదములు అనంతములనినారు. "అనంతా వైరసాః"* "అనంతా వైరాగాః" అను ఆభాణకములున్నను ఆయాశాస్త్రకారులు ముఖ్యరసములను ప్రధానములగు రాగములను పేర్కొని వివరించియేయున్నారు. అట్లే ఈపాణిభేదములలోముఖ్యములగు వానిని కొన్నిటిని సంయుతహస్తములని, అసంయుతహస్తములని వింగడించి ఆయాజాతులను విభజించిరి. ఇక పదభేదముం గుఱించి భరతునినుండి జాయపసేనాని వఱకునున్న నృత్తతత్త్వలక్షణజ్ఞులందరు చెప్పియేయున్నారు అవి పదివిధములుగ చెప్పబడియున్నవి. ** వీనినన్నింటిని ఆ కంజలోచన ప్రదర్శించినదని శ్రీనాథుడిట శాస్త్రోక్తముగ ఆక్షేపించినాడు.

స్థానక సంచయ సంయోగమమర నాసుందరి యాడినదనియు శ్రీనాథు డన్నాడు. స్థానకములతే స్థానములనియు వ్యవహారమున్నది. ***ఆ సంగాము

---

* "అభినేయంజగత్పర్యవసంతో ఽభినయోఽ వ్యయం
యదేవ యుజ్యతే హస్తో.... తత్తేషామవ్యవసంతతా"
నృత్తరత్నావళి ii - 287

** "సమాగ్రతల సంచార కుంచితోద్ఘట్టితాంచితాః
ఇతి పాదభిదాః పంచ భవేయుర్మునిసమ్మతాః"

*** తాడితోద్ఘట్టితో ల్లేదో ఘట్టితో సరితోఽగ్రగః - పార్శ్వగః
సూచీసంజ్ఞకోంగుళి పృష్ఠగః
లలాహతిరితి ప్రాహురస్యభేదాన్ పరేదశ"
నృ.ర. ii - 418-19.

"శరీరస్యాంగ విన్యాస విశేషో భావ (యోగవత్) - నేత్రయోః
సహాగకోఽపి నిశ్చలః స్థానముచ్యతే" నృ.ర. iii - 72

నాస్థానన్తర్తకి స్థానకపుసొబగును ప్రదర్శించుటలోని హొయలును శ్రీనాథుడిట ప్రవ్యక్తముగావించినాడు అని ఈపాదముందలి భావవివేచనచేత సువ్యక్తమగును. చేయబోవు చారికనుకూలమగు రీతిలోనే దీనిభావమును జూపుటకై కనుచూపులు శరీరాంగములు సైతము ఒక నిశ్చలస్థానమున నిలిపియుంచుటయే స్థానకము. ఇవి పురుషస్థానకములు, స్త్రీ స్థానకములు, నపుంసకస్థానకములు అని వానివాని అవాంతరభేదన్యాయాదికములతో నాట్యశాస్త్రములందు నిర్వచింపబడినవి. ఇవికాక దేశిస్థానకములని వేఱుగ ఇంకొక ప్రభేదముకూడ చెప్పబడినది. అవి సమపాద పరావృత్త స్వస్తిక వృషభాధికములగు ఇవి ఇరువది మూడుగ పెక్కింపబడినవి. ** వీనినన్నింటిని స్థానకసంచయ సంయోగమమర ఆకంజలోచన నిర్వహించినదని శ్రీనాథుడు పలికినాడు. ఆ తరువాత ఆలాస్య సుందరి నృత్తరీతిని మఱలదేశికి తరలించినదనుచు శ్రీనాథుడు మఱల కర్ణాట బాణిని అందుకొనినాడు. కేవల మార్గిపద్ధతినిగాని పూర్తిగ దేశిప్రక్రియనుగాని అనుసరింపక కవితలో సంగీతసామగ్రిమను గీతవాద్య నృత్యత్రయిగ తౌర్యత్రిక రీతి సంయుతముగ శ్రీనాథుడు సముపాదించుట ఇటగోచరించుచున్నది.

దానికను శ్రుతిగ ముందు మార్గి ప్రక్రియానుసారమా కంజలోచన ప్రదర్శించిన నాట్యహేవాకము ఏతచ్ఛాస్త్రపారిభాషిక పదజాలముచే సువ్యక్తముగావింపబడినది. పిదప పాఠకులకు విసువుగొల్పకుండ పద్ధతినిమార్చి దేశి నృత్యములను ఆకంజలోచనచే కర్ణాటబాణీ విశారదుడగు శ్రీనాథకవివరుడు ఈ రీతిగ ఆడించినాడు.

త్రయోవింశతి దేశిస్థానకాని

** సమపాదం పరావృత్తం స్వస్తికం వృషభాసనం - బ్రాహ్మవైష్ణవ
శైవాని గారుడం సంహతాభిదమ్
వృష్ణోత్తాన తలం వర్ధమానం కూర్మాసనాహ్వయం - ఏకపార్శ్వ
గతం నంద్యావర్తాహ్వ చతురస్రకే
పాణిపార్శ్వగతాభిఖ్య మేకజానుగ (న?) తాహ్వయమ్ - పార్శ్వ
(ప్రార్శ్వి) విద్యైకపాదాఖ్యే నాగ బంధంబదంతకః
ససే సవిషమేనాథఖండే నోవవదేనచ - యుక్తం సూచిత్రయేణేతి
వింశతిస్త్రిభిరుత్తరా - నృ.ర. v - 12 - 15.

"ప్రేరణి దేశిని ప్రేంఖణశుద్ధ
దండికామండలతగ ఏహాచారి
సప్తతాండవములు సల్పి, చిత్రముగ
సభవార లాశ్చర్యసంయుక్తులయిరి"

ఈ దేశినృత్యప్రక్రియలు 'ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతిపత్తి' ప్రథమభాగమున వివరింపబడినవి. * ఇట్లు దేశినిమార్చి మార్గిని, మార్గిని జార్చి దేశిని నవత్వతత్త్వరీతులలో ప్రతిపాదించుటలోని శ్రీనాథుని అంతర్యము జాయపార్యుల భావనలో వ్యంజితమైనది. ** అనాటి కవిపండిత కళాకారులు నృపాలుని అనుమాయులు గాన ఆనృపాల మనోరంజనార్థము క్రొత్త క్రొత్త రీతులు దేశినాట్యపద్ధతిలో ప్రకల్పించుటకు అవకాశముండును. మార్గిలో మార్పునకు తావుండదు. కావుననే ఆనాట్యసుందరి దేశినృత్యములను సరవి ప్రదర్శించి సభారంజనియైనది. మార్గిప్రక్రియాను సారియగు లాస్యమున పౌరుషమార్యము ప్రకటితము. దేశివద్ధతి సంయుతమగు నృత్తమున ఔద్ధత్యము ప్రస్ఫుటము. ఈదేశి నృత్తములో క్కొక్కచో పురుషప్రయుక్తములు గాదగి నంత ఉద్ధతములుగ తాండవ సమములుగ నుండును. అయినను కంజలోచన నలగామ ధరణిపాలునకు క్రొత్త చవులూరింప ఔద్ధత్యము నలవరచుకొని అబల యయ్యు తాండవసమములగు ఆ నృత్తములనన్నింటిని సరవి ప్రదర్శించినదని శ్రీనాథ సూత్రధారుడిట ప్రకటించినాడు. ఈరీతిగ దేశినృత్త ప్రదర్శనము ముగియగ అభినవ ప్రియుడగు నృపాలునలరింప అభినవవిధాతయగు శ్రీనాథుడు నృత్తప్రక్రియను మరల మార్గికిట్లు మరలించినాడు.

---

* నాచన సోమన — ప్రా.ఆం.క.నం. ప్రతిపత్తి పుట. 156-62.

** భవంతి ధరణీపాలాః ప్రాయేణాభినవప్రియాః
అతస్తత్ప్రీతయేఽద్యాపి యద్వదుత్పాద్యతే నవమ్
నృత్తంతతః స్మృతం దేశి తత్తత్ప్రే క్షాసుసారతః" - సం.ర. v-3.

"తరువాత నియమేల తగు చెలులమర
సంయుతాసంయుత చలన సంకుచిత
నానార్థకరములు నాట్యహస్తములు
శిరమును జూపులు చెక్కుట్లబొపులు
దంతోష్ఠకంఠముల్ తగుచుబుకంబు
ముఖమును వక్షము మొదలుగా నెన్ను
అంగంబు లాఱు ఉపాంగములాఱు
ప్రత్యంగ సముదాయంబాయనకు కూడ
ఎనిమిది వడియగు నెసగునంగంబు
రమరంగ నభినయం బార్చర్యముగను
మాచెర్ల చెన్నుడు మహిపంబు తెలుపు
ఆంధ్ర సంస్కృతభాష సమరుగీతముల
భావంబుచెన్నుగా ప్రకటనచేయ
చూచి రంభాదులు చోద్యంబునొంది
శిరములు వంచియు సిగ్గునుచెంది
పుడా భూమీశురడాదరంబొప్ప
వస్త్రభూషణములు వారలకిచ్చె" నుచు *

ఈపాదములలో కవిసార్వభౌముడు నటసార్వభౌముడై హస్తప్రభేదములను, అభినయ పద్ధతులనన్నింటిని తన మానసనందినియగు కంజలోచనచే పాతక హృదయరంగమున నభినయింపజేసినాడు. ఇందుమున్నుగా ఆకంజలోచన తానొక్కతేయ కాక నాట్యబృంద సహకృతితో తగు చెలులమర నాట్యము చేసినదని, తెల్పినాడు. పిదప ఆనాట్యసుందరి సంయుతాసంయుత నాట్య హస్తాదిక విన్యాసము ప్రకటించినదనినాడు. ఈహస్తప్రభేదములు నాట్య శాస్త్రములన్నింటియందు వివరింపబడినవి.

---

* పలనాటి వీరచరిత్రము — 780 - 800.

* నృత్తరత్నావళియందు జాయపార్యుడుహస్త ప్రభేద పద్ధతులన్నిటిని వివరించి వాస్తవలక్షణమును జలధితోబోల్చ అందలి ఉత్తుంగతరంగితత్వజలజంతు సంకులరీతిని హస్తచలన చాలనాదికముల కన్వయించి బొమ్మకట్టించినట్లీ ప్రక్రియను పాఠకహృదయముల హత్తుకొనజేసినాడు. ఇట్టి నాట్యలక్ష్యలక్షణానుసారమా కంజలోచన హస్తాభినయము ముగించి చతుర్విధాభినయన

---

* నృత్తరత్నావళి - పుట 72.

"హస్తలక్షణాని

చతురమకరరాజి ప్రోల్లసత్పద్మకోశం - భ్రమరలలితలీలం హంసపక్షిరామమ్।
ప్రవిచలదలపద్మం కర్కటాద్యైరుపేతం - జలధి జలమివేదం భ్రూమహే హస్తలక్ష్మ॥

అసంయుతహస్తాః

పతాకాత్రిపతాకాఖ్యే భుజంగ మృగశీర్షికే - కర్తరీకటకాసూచీతుక హంస ముఖాభిదాః
కపిత్థఖచే పద్మకోశకాంగుల ముష్టయః - చతురభ్రమరారాల హంసపక్షార్ధ చంద్రకాః
సందంశముకులాభిఖ్యే ఊర్ణనాభాల వల్లవే - తామ్రచూడశ్చవియుతాః చతుర్వింశతి రిత్యమీ

సంయుతహస్తాః

అంజలిః కటకావర్ధమాన స్వస్తిక్ కర్కటాః - కపోతనిషధోత్సంగ గజదంతా వహిత్థకాః
దోలః పుష్పపుటో వర్ధమానో మకర ఇత్యమీ - త్రయోదశవిధాః యుగ్మహస్తాః స్యుర్ముని సమ్మతాః

నృత్తహస్తాః

చతురశ్రావధోద్వృత్తా తథాతలముఖాభిధే - స్వస్తికా ఏప్రకీర్ణాఖ్యే అరాల కటకాముఖే
అవిద్ధవక్రే సూచ్యాస్సారేచితా పద్మకాతితా - ఉత్తాన వంచితాభిఖ్యే వల్లవే సనితంబకా" నృ.ర. 164 - 171.

భేదముల ప్రకటింప దొరకొనినది. ఆకంజలోపల గావించిన అభినయము సామాన్యము. అది అట్టి ఆశ్చర్యమొప్పతిల జేయునంతటిది. ఇంతటి మహత సంభరితమగు నభినయరీతిని అంచలిప్రభేదములగు ఆంగిక, ఆహార్య, వాచిక, సాత్వికములనుగూర్చి ముందుగా నమశీలనముజేయుట నిట ఆవశ్యకము. శ్రీనాథప్రయుక్తమగు నభినయ సంబంధియైన నాట్యసంరంభమునకు మొదటిదిగా ఆంగికాభినయముట్టకింతము. ఈ ఆంగికాభినయనమునుగూర్చి నాట్యవేద ప్రాతిశాఖ్యమున జమ్మలమడక మాధవరామశర్మగారి అభిభాషణసారము సంయుతా సంయుత నాట్యహస్తలక్షణములు.

కేశబంధే లలితాసంజ్ఞే కరిహస్తాభిధేతతః
పక్షవంచితకే పక్షప్రద్యోతే తార్క్ష్యపక్షకౌ
చండిపక్షౌ ద్వౌయా పూర్వమండలే పార్శ్వమండలే
ఉరో మండల వామౌనౌ ఉరః పార్శ్వార్ధమండపే
ముష్టిక స్వస్తికావన్యౌ నలినీ పద్మకోశకౌ
అలపల్లవ నిష్పన్నౌ పుష్పణౌ లలితౌతథా
వలితే చతరాః సృత్తే ఏంశతిః స్యుర్నవాధికాః
యద్యేవం మలితాస్పర్శ్యే షట్షష్టి త్రివిధా అపి
చతుష్షష్టి కరాహ్యేరే నాపతోఽభిహితాః పయా
ఇత్యుక్తం బ్రహ్మపుత్రేణ భరతేనాపి తత్కథమ్
అయుక్తేషుచ సూచ్యాన్యః స్వస్తిక స్సంయుతేష్వపి
తావేవాత్ర సమానాఖ్యౌ నృత్తహస్తౌ ప్రకీర్తితౌ
యత్తు 'నాపత' ఇత్యాహమునిః సత్యం నచాన్యథా
వల్లవావేవ లలితే లతాఖ్యౌ వలితావితి
నిశ్చిత్య నృత్తహస్తేషు హిత్వా తద్ద్వితయం పునః
సోమేశ్వరాదయః కేచితో సప్తవింశతి మాచిరే.

వివరణమునకు రాళ్లపల్లివారి నృత్తరత్నావళి వ్యాఖ్యను 2వ అధ్యాయమున అనుశీలించునది.

శ్రీరాళ్ళపల్లివారి నృత్తరత్నావళి వ్యాఖ్యాంతరితమగు 'అభినయ' వివరణాను సారము ఈ సన్నివేశమునకు గచ్ఛద్వ్యాఖ్యను ప్రకల్పింపనగును. అనుభావ

విశేషములచే రసభావములు అభినీతములు కాగా అభినయము సర్వార్థ భావములను సహృదయ సమాస్వాదనము నందించుచు రసాత్మకసంవేదనము ఉల్లసిల్లజేయును. శాఖాంగోపాంగ సంయుక్తమైన అభినయము నానార్థములు విభావింప జేయునది అయ్యును మహార్థమును నిరూపించును. కావున సాంగోపాంగముగ శిరోహస్త కటీపక్ష పార్శ్వపాదములగు షడంగములలో నాట్యసంగ్రహమున్నది. అంగికాభినయము, శారీరము, ముఖజము, చేష్టాకృతమనియు మువ్విధములు. శాఖాంగోపాంగ ప్రత్యంగములచే దర్శనీయమగునది శారీరము. ఉపాంగములచే మాత్రము నిర్మితమగునది ముఖజము. గతిచారి భేదములచే స్థానక సంవయముల వలన వ్యక్తమగునది చేష్టాకృతము. శారీరాభినయమందు శిరస్సు, హస్తములు, వక్షము, పార్శ్వము, కటి పాదాదికములు సంయుక్తాది నాట్యహస్తాదిక ప్రభేదములు దర్శనీయములు. ముఖజాభినయనమున దృష్టులు "భ్రూమలు, నాసిక, ఓష్ఠ, చుబుక, కపోలాదికములు ప్రదర్శితములగును. ఈ అవాంతర ప్రభేద సంయుతాంగికాభినయ పద్ధతి నంతటిని శ్రీనాథ సూత్రధారుడు 'శివము'ను చూపులు, చెక్కిళ్ళు, బొమలు మున్నగు నెనిమిది పదియుగా నెనగు సంగంబులమరంగ కంజలోచనచే ప్రదర్శింప జేసినాడు. ఆనాట్య సుందరి రంగప్రవేశ సందర్భమున ప్రవ్యక్తమైన నేపథ్య విశేషణమంచే ఆహార్యము రూపుదిద్దుకొనినది. ఇక మిగిలినవి వాచిక సాత్వికాభినయములు. ఈ వాచికాభినయము ద్వివిధ భాషాసంయుత గీతికా గానముచే నిర్వహింపబడివలెనని ఆ ద్వివిధభాషలు సంస్కృత ప్రాకృతములై యుండవలెనని జాయపాధ్యుడనినాడు. కాని శ్రీనాథుని కవనరాజ్యాంగ తంత్రమెపుడు సర్వతంత్రస్వతంత్రము పూర్తిగా ఏ కాష్ఠకారుని ఆశాసనము నాతడు పాటించడు. అట్లని విశృంఖలముగా వ్యవహరించడు. కొంత అటు విటుగ తిలతండుల న్యాయముగా ఏతచ్ఛాస్త్రోక్తవదేశమును గమనించి దానికి ఒక వింతస్వతంత్ర ప్రవృత్తినను గమింపజేసి ఒక చెంతకర్ణాట ధ్వానమును నినదింప జేయును. కావుననే సంస్కృత ప్రాకృతములకుబదులు ఆంధ్రసంస్కృతభాషనుపయోగీతములనిడు వాచికాభినయమున ప్రయోగించినాడు. ఆగీతములందంతర్గతముగనున్న సంగీతవాచంబు సభయెల్ల క్రమ్మ అకంజలోచనతోపాటు శ్రీనాథుని ఘంటము కూడా విట నాట్యమాడినది. ఇంతటి మహోత్కృష్టకావ్యశైలికి నోచుకొన్న అభినయమున కేవలనృత్తమే ప్రవృత్తమైన అది భావాత్మకమైన నృత్యస్థాయికిగాని,

రసప్లావితమైన నాట్యరీతికిగాని ఎదుగదు. కేవలము లయాత్మకమై జాతరచిందు వలె నుండిన నృత్తము కలకాలము సాగదు. కనుకలిలో అందగించదు. అందులకై నాట్యార్హమైన అత్యున్నతరసస్థాయిని ఆది అందుకొనవలెననిన దానికి తగిన గానసహకృతి ఆవశ్యకమగును. గానాదిగతమైనపుడే గదా నృత్తము భావ సాత్రయమై నృత్యముగ నాట్యముగ పరిణతమగును. అట్టియెడ నది వచేళిమమై రసబ్రహ్మమునకు చేరువ చేరువై అనంతత్వము నాచికొనును. కావుననే తన హృదయ సంభవయగు కంజలోచన ప్రదర్శించిన నృత్యమునకు నట్టువాంగము నెరపుచు సూత్రధారుడై నిలచినది జాలక వాగ్గేయకారకుడు కూడ తానేఅయి గీతి ప్రతిపత్తిని ప్రకల్పించినారు. ఆగీతికలు సుసాంస్కృతికములగు మార్గి ప్రక్రియలుగావు. అట్లని కేవల దేశ్యములగు జానపదగీతికలు కావవి. మాచర్ల చెన్నుని మహిమను తెల్పుఆంధ్ర సంస్కృతభాషనమరు గీతికలట అయ్యవి. పురందరదాసుని కాలమునకు కొంచెమటునిటుగ హరిదాసపద్ధతిలో ఆంధ్రదేశము కావలనున్న ప్రదేశములలో భగవన్నుతులను భజనగీతికలుగ గానముచేయు పద్ధతి ప్రాచుర్యమునంది ప్రబలినది. శ్రీనాథకవి సార్వభౌముడును పీఠిక్కికలో మాచర్ల చెన్నుని మహిమను తెల్పుగీతికలు రచించి వానినే ఇట ప్రస్తావించియుండవచ్చును.

ఇట్లు ఈవల్లనాటి వీరచరిత్రము నందలి నలగామ కొలుపు కూటమున ప్రవృత్తమైన కంజలోచన నృత్యమున నాట్యశాస్త్ర ప్రావిణ్యము నంతటిని విరియింపజేసినాడు కవిసార్వభౌముడు. ఇట ఆస్థాన నేపథ్యమున ఆహార్యమును రూపించి గీతరవయితయై వాచికము నెఱపి నాట్యప్రయోక్తయై సూత్రధారత్వము నిర్వహించి కంజలోచనా నాట్యహేలలో ఆంగికము ప్రదర్శించి కవిసార్వభౌముడై పాఠకులకిక సాత్వికానుభూతిని అనుభవైకవేద్యముగ నందించుచున్నాడు. నాట్యప్రయోగము వలన గలిగెడు రసానుభూతిని ఆనందవర్యపపాయిగ అందుకొనెడివారు ద్రష్టలు నటించుపాత్రము సాత్వికము నభినయించి వసు చోద్యముగ సత్వస్థితినుందుకొని రసానందము నందెడువారు మాత్రము ప్రేక్షకులే. కావుననే శ్రీనాథమానసపుత్రికయగు నాకంజలోచన నాట్యాంతరిత భావమును లెస్సగా ప్రకటనచేయగా చూచి రంభాదులే చోద్యమందిరట. చతుర్విధాభినయములలో సాత్వికాభినయ పరిపూర్తిని పటిష్ఠముగ ప్రకటించు

సామర్థ్యము అందఱికుండదు. అది అభ్యాసమువలన లభ్యముకాని సహజగుణము శ్రీనాథహృదయనందినియగు కంజలోచన ఈ సాత్వికాభినయమున గూడ నిష్ణాతృత్వమును ప్రకటించియుండును. కావుననే ఆ అభినయవరాకాష్ఠను దర్శించి రంభాదులే చోద్యమునందిరి. ఆ అప్సరసలు తదభినయమునకు తురీయమైన పరాకోటి ముట్టిన దగునట్టి సాత్వికాభినయమును తాము గావింపలేమైతి మేయని శిరస్సు వంచి సిగ్గిలిరని శ్రీనాథుడిట ధ్వనింపజేసినాడు. అపురపురి కరుగు సన్నాహమునసున్న సహస్రసమానజీవియై అలరారిన శ్రీనాథుడు తన ప్రస్థాన భేరీభాంకృరిని తుదికృతియగు పల్నాటివీరచరిత్ర కావ్యమునసే కర్ణాటముగ నినదింపజేసి ఉండవచ్చును. దివిజకవివరు గుండియల్ దిగ్గురనగ అపురపురి కరుగుటకు ముందుగ ప్రస్థానపాథేయముగ నీవీరచరిత్ర కథాఖ్యాయికను సంతరించి రంభాదులు తన మానస సుతయగు కంజలోచనకు తీసి కట్టనిపించి వారిని నాట్యహేవాకమున సిగ్గిలజేసినాడు. కవిరాజు అప్పటినుండియే దివిజకవి వరుగుండియలు రిగ్గురనుట ప్రారంభమైయుండును. కావుననే శ్రీనాథుడు మనవింతకాలము నిర్భయముగ సాహితీరాజ్యమునకు అరికవివీరభయంకరుడై కవిరాజేంద్రుడైనాడు. గీతి సామ్రాజ్యమునకు సార్వభౌమము రాగపయముగ నెఱపినాడు ఆతని సహచరులగు వల్లభామాత్యనినవీరద్రులీ ప్రాజ్యకవన రాజ్యమును శ్రీనాథముద్రాసనాథముగ విస్తరిలజేసినారు. ఇమ్మహా కవిరాజు రాజ్యాంగము గావింప రాజభాషగ తీర్చిదిద్దికొనిన ఆంధ్రసంస్కృత భాషనపురు కర్ణాటవాణి కర్ణాటవాణి. సహృదయహృదయవాల్లభ్యముంకొనినది.

వల్లభామాత్యుని సంగీతవాల్లభ్యము

కవిసార్వభౌముని కర్ణాటకావ్యభణితికి అను శ్రుతియందగుకృతి వల్లభుని క్రీడాభిరామము. శ్రీనాథముద్రాసనాథమైన కర్ణాటబాణి వల్లభుని వాణిలోనే గాక సంగీతప్రపస్తులలో సైతము సమృద్ధమైనది. ఎత్తికోలు నుండి ముక్తాయింపువఱకు వల్లభునిగాన వాల్లభ్యము ఉల్లము ప్రవేశించి వెల్లువికినది.

"గతి రసికుండగాన కళాపనీయయో మధు
వ్రత వికచారవింద వనవాటికనేమిటికింబరిత్యజిం
చితివటి ప్రదేశమునఁజెట్టులఁజేమల నేమిగల్గినన్
పతినిటు సంచరించెదవు ప్రాఁబడి పోయెనె నీ వివేకమున్" *

ఇందు షడ్వదుని గానకళాకపనీయువని వల్లభుడు సంకభావించి తన కళావాల్లభ్యమును గోచరింపజేసినాడు. తరువాతిదియగు శకునవివక్షలో షడ్జము ఘయూరభాషితమను సంగీతలక్షణమునకు లక్ష్యమునిట్లు భాసింపజేసినాడు.

"మాగిలి పూఁగిలి వృక్షము
పూఁగొమ్మన నుండి షడ్జము ప్రకాశింపన్
జేఁగొదపు నెమలి పల్కెడు
గేఁగోయవివైశ్య పనకుఁ గెలువగు జుమ్మీ" **

సంపెంగ=నూనె అమ్ముకొను ఇతికంఠస్వరము కూడ వల్లభుని కర్ణకుహరములో విట్లు కర్ణాటముగనే ధ్వనించినది. అది శతానందగేహినీ కరరుహ ప్రరోహశిఖరుల పీఠాక్వాణ పాణింధమంబై మధుర స్వరంబున గానసవాధమై కోకిల పంచమ శ్రుతిని గొనరినట్లు శ్రీనాథవాణిని జ్ఞప్తికెలయించి పలికినపుడు తేనియలొలకించినది.

ఇంకొకచో నొకపడతి పల్నాటిపీరుల పాడినపుడు ఆమె అద్దావిని ఆలపించి, అధినియుంచిన తీరులో సంగీతశాస్త్రపునిగ్గు వెల్లి విరిసినది. అది

---

* క్రీడాభిరామము—కథాప్రస్తావన—39

** " శకునము—51

వీక్షించునపుడు ప్రేక్షకులలో సాంగోపాంగముగ అభినయస్ఫూర్తి వెల్లివిరిసినది. "ద్రుతతాళంబున వీరగుంభిత తకధుం ధుం కిటత్కారసం" అను సంగతి ధ్వనించినతీరులో లయాత్మికత వాద్యప్రవృత్తిలో వెల్లుబికినది. ఈ యొక్క పద్దియములోనే వల్లభుడు గీతవాద్య నృత్యత్రయియైన సంగీతసర్వస్వరూపము నిట్లు ఇమిడించినాడు.

"ద్రుతతాళంబున వీరగుంభిత తకధుం ధుం ధుం కిటత్కారసం
గీతి వాయింపుచు నాంతరాళిక యతిగ్రామాభిరామంబుగా
యతిగూడం ద్విపద ప్రబంధమున వీరానీకముందాడె నొ
క్కత ప్రత్యక్షముంగుమారకులు ఫీత్కారంబునందూలఁగన్" *

ఇందుతాళము ద్రుతగతిలో నడచినదని ఇట ప్రయుక్తమైన "తకధుం ధుం కిట" యను జతిలో ప్రవ్యక్తమైనది. ఒక పెబ్బ యొక ఉసిగ దీని నడక వింగడింపబడినది. ఇక నిందు సంగీతపారిభాషిక పదమును అంతరాళిక యతి గ్రామాభిరామము అనునవి వివరణార్థములు. స్రోతోవహ, గోపుచ్ఛ, డమరుక, మృదంగ, పిపీలికాదియతులు సంగీతశాస్త్రమున నున్నవి. కాని ప్రత్యేకించి అంతరాళిక యతియను నామము మాత్రమే శాస్త్రమునందు మృగ్యము. అంతరాళిక మనగా అంతరాళనివాసియగు పిపీలిక యని అన్వయించుకొనినచో దానిని పిపీలికాయతిగ పేర్కొనవచ్చును. అంతేగాక నాట్యశాస్త్రమున అంతరాళమును నాట్యహేవాక మొకటి కన్పట్టుచున్నది. ఈ అంతరాళగహేలతో గూడిన యతి గ్రామాభిరామత్వమియ్యది కావచ్చు ననుకొనుట కనువున్నది. ఇక గ్రామాభి రామంబుగ యతిగూడంబాడుట యనుపలుకుబడిలో శ్రుతిలయ సమాహితత్వము వ్యక్తమగుచున్నది. యతిప్రభేదము తాళసంబంధియగు అక్షర కాలముల సం గణనమునకు జెందినది. గ్రామమనునది స్వరకల్పనావధియగు మనోధర్మ సంగీ తపద్ధతి సంబంధియగు ఒడుపు. ఇందు స్వరాత్మికత, లయాత్మికతలో పర్యవసించు చున్నది.

ఫల్నాటివీరులకథ —116.

"శ్రుతిభ్యస్స్వరాః స్వరేభ్యో గ్రామ సంభవః
గ్రామేభ్యో జాతయో జాతః
జాతిభ్యో రాగసంభవః" అనునీ సంగీతశాస్త్రపద్ధతిని బట్టి శ్రుతి నుండి స్వరములు, స్వరములనుండి గ్రామములు, గ్రామములవలన జాతులు, జాతులనుండి రాగములు ప్రవర్తితములైనట్లు తెలియుచున్నది. "గ్రామః స్వర సమూహః" అని సంగీతశాస్త్రము గ్రామమున కర్థము చెప్పుచున్నది. * ఈగ్రామ ములు మూడని అందలి రెండు భూలోకమున విశ్రుతములని ఒక్కటిమాత్రము స్వర్లోకమునకు పరిమితమని తెలియుచున్నది. ఈపద్ధతిలో అంతరాళిక యను యతి గ్రామాభిరామంబుగ యతిగూడను ద్విపద ప్రబంధముగా నాయువతి పాడుటలో వల్లభుని కవితలో సంగీతశాస్త్ర పద్ధతియేగాక శ్రీనాథుని కవిత యందరిచేతనగు కర్ణాటరీతిగూడ ప్రవ్యక్తమైనది. మొదటిపాదములో దేశీరీతిలో సర్వద్రుతముగ తాళము నిర్వహించుచు పలనాటి గాథను పాడుట ప్రారంభించిన ఆ నెంత కేవలము దేశీబాణీతో ఆగలేదు. మార్గిరీతికి కూడ తనపాటను మార్చి నది. అంతేకాదు ఏతన్మార్గరీతికి పతాకమనదగిన అంతరాళిక యతి గ్రామాభి రామంబుగ నద్దానిని స్వరసంయుతముగ నిర్వహించుచు గానము చేయనారం భించినది ఇట ఒక్కట మార్గప్రతేట మఱియొక్కట దేశి తెలితేనియ యీట ప్రవర్తిల్లకేపి వల్లభుడు శ్రీనాథుని అనుయాయినని చెప్పక చెప్పుచున్నాడు.

పిదప కథాసుపారముగ ఒక బవపీడు ఎకపీరమహాదేవి ఎదుటనిలచి పరశురాముని గాథలనెల్ల ప్రౌఢి పాడిన సందర్భమునుగూడ వల్లభుడు రాగమయమే కావించినాడు.

ద్వౌ గ్రామౌ విశ్రుతౌలోకే షడ్జ మధ్యమ సంజ్ఞకౌ
గాంధార గ్రామమాచష్ట తదాతం నారదో మునిః
ప్రవర్తతే స్వర్గలోకే గ్రామాచసా సమహీతలే
సంగీతదర్పణకరము. కల్లినాథవ్యాఖ్యా- స్వరగతాధ్యాయః.

"కక్ష నిక్షిప్త వికస్వరవిలాస శ్రీనివాసంబు జవనికందుఁ
గట్టిన తంత్రికిఁ గంఠశ్రుతికిఁగూడఁజొక్కంబుగా నారి సొంపుమీఱ
నాలాపముల శుద్ధసాళగ సంకీర్ణ వివిధరాగంబుల చవులఁజూపి
డమ డమ ధ్వనులఁజొచ్చరించి యెడనెడఁ గత్తెరమార్గంబు బిత్తరిల్ల
వాద్యవైఖరిఁగడు నెఱవాదియనఁగ నేకవీరామహాదేవి యొదుట నిల్చి
వరశురాముని కథలెల్లఁ బ్రౌఢిఁబాడెఁ జారుతర కీర్తి జవనీలచక్రవర్తి"*

ఈ పద్యమునందు వల్లభుడు జవనీని స్వరూపసాక్షాత్కృతితోపాటు ఆతని సంగీత విద్యావైశారద్యమును ప్రవ్యక్తమొనరించెను. వావిళ్లవారి క్రీడాభిరామ ప్రతిలో జవనికందు గట్టిన తంత్రియనియున్నది. ఇది జవనీనిగూర్చిన ప్రసక్తి. కాన నాతడు పట్టినవాద్యము జవనికగాక జవనికయైయుండనోపునని తోచుచున్నది. ఇకనాజవనిక తంత్రీవాద్యమని అయ్యది కక్షనిక్షిప్త వికస్వర స్వర విలాస శ్రీనివాసంబని వల్లభుడే అనినాడు. ఆవాద్యమునందు ఒకే ఒక తంత్రి కట్టబడియుండునని ఆ తంత్రీశ్రుతికి కంఠశ్రుతికి పొంకంబు కుదిరిన ఆగానము సొబగు మీఱునని వల్లభుని మాటలవల్లనే వ్యక్తమైనది. కావున ఈజవనిక శ్రుతికు పయుక్తమగు ఏకతంత్రి వాద్యమని ఆయొక్కతంత్రి ఆధారషడ్జమునకో మధ్యమ శ్రుతితో పాడవలయునన్న మధ్యమమునకోశ్రుతిచేయుటకు అనువుగానేయున్నదని పించుచున్నది. జవనికవంటి ఏక తంత్రివాద్యమును జోగులు, సాధులు ఏకతార యను పేరుతో తత్త్వముల పాడునపుడు మీటుచుందురు. జవనికయందు గట్టిన నారి ప్రసక్తి ఈపద్యమునందున్నది.** ఈనాటియసు పదమునుబట్టి ఈవాద్యము

---

* జవనీడు — 130.

** Villupathi : The Leader sits in formt of a long bow (Villan) about six feet long and provides a shythmeie accompaniment by str.king the cord of the bow with a pair of sticks. The bow is made to rest on a pot. A fews bells are suspended from the bow and their rythmic jingling adds interest to the general effect. The prose discaurse is interspessed wine s ngs.

A Diction ary of South Indian Music and Musicians Vol. II, By P., Samboomoorthy.

పల్లవి సుందెనాయని అనుమానించుటకు అనువున్నది. ఆచార్యసాంబమూర్తి గారు రచన విషయంలోను పల్లవట్టు అనునొక వాద్యమునుగూర్చి తెలిపినారు. ఏదియు సిద్ధించినదా? ఇదియే అదియా యను ఎచికిత్సకును ఆస్కారమున్నది.

ఈబవనిక స్వరూప స్వభావములనటులుంచి ఆబవనీడు కథనడిపిన విధానమునుగూడ పర్యాలోచింపవలసియున్నది. జానపదుడైన బవనీడు కథ నడపిన ప్రహసనములోనుండ పల్లవుడు శ్రీనాథుని కర్ణాటబాణిని నిక్షిప్తమొనరించినాడు. ఈబవనీడు కేవలచేరితిలో గాలిపాట పాడక మార్గిసంగీత పద్ధతిలో రాగముల మార్చుట ప్రారంభించినాడు. అతడు మార్చిన రాగములలో శాస్త్రీయమైన మార్గిప్రక్రియా సంబంధంగల శుద్ధరాగములున్నవి. దేశీపద్ధతికిచెందిన ఛాయారాగములుగల కూడాయున్నవి. ఈత్రివిధరాగములను కేవలము పాడుటేగాక అతడు ఆలాపములు చక్కబరించ నిర్వహించినాడు. ఆలాపన లేక ఆలప్తి లక్షణము ప్రకటన సంపుటమున వివృతము.

ఇంటిపేరు బవనీని గానవాల్లభ్యమును ప్రదర్శించి పల్లభుడా పిదప అతని వాద్య వైదగ్ధ్యమును గూడ ప్రవ్యక్త మొనరించినాడు. ఆబవనీడు

"ధమ ధమ ధ్వనులఁబొరారించి
ఎడనెడ గత్తెర మార్గంబు బిత్తరిల్ల
వాద్యవైఖరి గడు నెఱవాచి" యై భేష్ అనిపించుకొనినాడు.

తంత్రవాద్యమునుబట్టిన బవనీడు ధమధమవాద్య ధ్వనులనెట్లు పొరారించియుండునని విచారించినా అతడు అభినయించు వైఖరిలో రసానువాదిగ సన్నివేశమును ప్రకటింప యత్నించుచు ఆనద్ధ వాద్యమునుకూడ చెడకోఘజమునకో కట్టుకొని యుండి అద్దానిని ప్రయోగించియుండును. తన అడుగులను గట్టిగానూనివైచుచు నాళ్లకుగట్టిన గజ్జెలను గంగరలాడించి యుండును. ఇక తదనువాదిగ తనచేత నున్న తంత్రీవాద్యముపైగూడ ధమధమ ధ్వనులకు సంవాదియగు ధ్వనమును ప్రకటించుటకు కత్తెరమార్గమును బిత్తరిలజేసియుండి యుండవచ్చును. తంత్రీ వాద్యములను మీటు తీరులో 'మామూలు మీటు' 'కత్తెరమీటు' అని రెండు విధములగు పద్ధతులున్నవి. వీగను గోటితోగాని, లోహనిర్మితమగు గోటితోగాని పైమండి క్రిందకు మీటుట మామూలుమీటు. వీణపై ఈ కత్తెరమీటు వేయ

పలెనన్న కుడిచేతితో తంత్రిని మీటుచు ఎడమచేతి తర్జనిని, మాధ్యమికను ప్రక్క ప్రక్కనయున్న రెండుమెట్లుపైనుంచి మీటువేసి తర్జనితో ముందు మెట్టుపై తట్టి రెండవమెట్టుపైకి వచ్చిన తర్జనిని, మాధ్యమిక ప్రక్కనజేర్చవలెను. ఈయెడుపు సమగ్రముగ ప్రారంభదశలోనున్న విద్యార్థులకు అనువుపడదు. కత్తెర మార్గంబు బత్తిరిలజేయుటకు వల్లభుడన్నట్లు వాద్యవైఖరి కడునెఱవాది యగుచు తీవ్రసాధన సల్పినవారికే ఇడియనువగును. ఈవాద్యవైఖరి ప్రవ్యక్తము గావించినతీరునుబట్టి వల్లభుడుకూడ వాద్యవైఖరిలో గడునెఱవాదియై సంగీత శాస్త్రమున అభ్యస్తపాండితియేకాక దానికి లక్ష్యశుద్ధినొడగూర్చు సాధన సంపత్తిని సమకూర్చుకొనిన వాడనిపించుచున్నది.

అటు పిదప వల్లభుడు జనంగమ ప్రమద పాడిన పాటలోగూడా సంగీత స్వారస్యమునింపి శ్రోతల కిట్లు వినిపింపజేసినాడు.

"అలరుఁబోఁడి జనంగమ ప్రమద మధ్యానద్ధఘంటాధ్వనున్
చెలఁగందాడె సమస్తలోక జననిన్ శ్రామేక వీరాంబికన్
వలరాజొక్కొక మూర్ఛనా స్వరమున్ బ్రాణంబు గల్పింపఁగా
కలకంఠీ కలకంఠ కోమల కుహూకారంబు తోరంబుగన్"*

ఇట జనంగమ ప్రమద మధ్యానద్ధ ఘంటధ్వనుల్ చెల్యఁగ సమస్తలోక జననిని శ్రీ ఏకవీరాంబికను స్తుతించుచు బాడినది. ఆపాట కనుగతముగ లయాత్మికత చెలియింప ఘంటాధ్వనులు ఆనద్ధవాద్యధ్వనులు కూడ చెలగినవి. తత, ఘన, శుషిర, ఆనద్ధములు నాలుగు చతుర్విధవాద్యములలో ఘనానద్ధములిట ప్రయుక్తములైనవి. ఘనములగు ఘంటాదికముల ధాతునిర్మితి లోహసంబంధి. ఆనద్ధవాద్యముల ధాతునిర్మితి చర్మసంబంధి. మర్దళాదికములు ఆనద్ధములే కావు: నే ఆమాలెత మధ్యమున లోహనిర్మితమగు క్షుద్రఘంటికలతో గూర్చిన యెర్జాబము వంటి మొలనూలును ధరించియుండును. అందలిమువ్వలు తాను గావించు భావప్రకటనానుసారి లాస్యమునకనుగతముగ మ్రోగుచుండగా ఇంకను లయాత్మికతను ప్రతిపాదింపనెచ్చి మెడకు తగిలించుకొనిన ఢోలకువంటి

* మాలెత - 131.

పుష్టిశమును మొరయించియుండును. అంతటి లయాత్మికతా నిర్వహణము గావించుచు భావము వెల్లివిరియగా ఆమెపాడిన పాటలో పలరాజు ఒక్కొక్క మూర్ఛనా స్వరములో నొక్కొక్క ప్రాణమును ప్రతిష్ఠించెననిపించును. శ్రోతృ చిత్తమునకు సుఖావహమగు తన్మయీభవనయోగ్యతను గల్పించి యద్దానికి మూర్ఛతస్థితివి పోలిన సమ్మోహనావస్థను ప్రకల్పించుటే స్వరప్రరోచనయే మూర్ఛనయని సంగీతరత్నాకరాది గ్రంథకారులున్నారు. అట్టి అవశస్థితికి ప్రాణ ప్రతిష్ఠనిట పలరాజుగావించినాడు. సన్నివేశానుతతముగ అవగతమగు నీఅర్థమునే గాక రాగవివేచనా పద్ధతిలోగూడ ఈపద్ధతిని పర్యాలోచింపవచ్చును. ఒక్కొక్క రాగమునకు ఒక్కొక్క స్వరము వాదిగ మఱియొకటి సంవాదిగ, యింకొకటి అనువాదిగ, చేజొక్కటి వివాదిగ నుండును. ప్రభువునకు మంత్రి, సామంత, దండనాథ, శత్రునృపులతోనుండుననుబంధము ఆయాస్వరములతో నాయారాగముల కుండును, సంవాది, నాది, అనువాది స్వరములు ఒక్కొక్కచో ఆరాగచ్ఛాయను గమ్యమానమొనర్చి వ్యావకత్వమును గూర్చి రంజకత్వమునొన గూర్చును. అదియే వివాది స్వరమైన దాటు స్వరము. గ, *కణ స్పర్శనము ప్రవృత్తమైన ఒక్కొక్కచో క్వాచిత్కముగ రక్తిదమగును. అట్లని వివాదిస్వరము ప్రత్యేకించి స్ఫుటముగ నుచ్చరించిన అయ్యది ఆరాగప్రవలత్తికి భంజకమగును. కావుననే సంవాది స్వరప్రయోగమున రాగము ప్రాణితమగును గాన ఆసంవాది స్వరమును జీవస్వరమని, అంశస్వరమని వ్యవహరించుచున్నారు. ఉదాహరణమునకు భైరవి రాగము వాలపించినపుడు 'నీపదమవగారీస' అనువ్వర స్థబకమును గాయకుడు గానముచేసినను వాద్యముపై పలికించినను అందలి నిషాద గాంధారముల అను వాద సంవాదమున ఆరాగమున ఆ జీవస్వరములు గమ్యమానములై ఆరాగచ్ఛాయ ప్రాణితమగును. కావుననే వల్లభుడు సంగీతశాస్త్రాన్వితరాగ వివేకస్వాంతుడై జీవస్వర ప్రతిష్ఠమ మూర్ఛనా ప్రకోచనమును ప్రాణితము గావించుచు మూర్ఛనా స్వరమున్ ప్రాణంబు గల్పింపగా అని ప్రస్తావించియుండును. ఇంతవఱకు వల్లభుడు అవిమదావిలో మార్గి సంగీతశాస్త్రరీతియగున నాహతనాదపద్ధతియున్నది. కేవలము మార్గిగాక అట్లవి అవి పూర్తిగ దేశికి చెందక నడిమివాటముగ నడిచెడి రీతి శ్రీవాత వల్లభుల రచనాంతరిత జీవసరాగమువకు జీవస్వరమగును. కావునన్ను

---

* సంగీత పారిజాతము. రాగసంబంధి వ్యాఖ్య

పద్యమునందతట మార్గి ప్రక్రియను ప్రదర్శించి ఆఖరి పాదమున మాత్రము "కలకంఠీ కలకంఠకోమల కుహూకారంబుతోరంబుగాన్" అని పూరించినాడు. ముందటి పాదములలోనంగీతశాస్త్రసిద్ధప్రక్రియలగు మూర్ఛనాదులజెప్పి అంతమున సహజసిద్ధమగు కోకిల కుహూకారము ననాహతనాదము వినిపించుటలో ఆహత, అనాహత నాదరీతులకు మార్గి, దేశి, ప్రక్రియలకువలె ఒక్కొక కర్ణాటనాదకైలి ప్రతి భాసించినది. ఇట్లు కర్ణాటబాణిని శ్రీనాథునినుండి పుజికిపుచ్చుకొని వల్లభుడు కవిరాజు సంగీత పాండితికి తన గానవైదుష్యమునకు నెయ్యమును దీయగగూర్చు కొనినాడు.

* అకలంకస్థితిగోరి కాల్చెదరు బ్రహ్మానందభావంబునన్
సకలానందమయైక మాతలనుచున్ సంతోష చిత్తంబునన్
తక దుందుమ్మలు తాళముల్ జవనికల్ తందానలమ్మయ్యకున్
ఎక వీరమ్మకు మాహురమ్మకు నథోహ్రీంకారమధ్యాత్మకున్"

అనునీ పద్దియమున ఆకలంకస్థితిగోరి బ్రహ్మానందభావంబులో "ఏక వీరమ్మను మాహురమ్మను భక్తజనులు వివిధవాద్యములు మెరయించి అనేకవిధ ధ్వనములు ప్రచలితములగు చుండగ కొలుతురని వల్లభుడు చెప్పెను. ఈ సకలానందమగు హృదయగ్రంథి విచ్ఛేదనమున దహరాకాశావరణమున నాదో పాసనాత్మకసాధనవలన సులభసాధ్యము. కావుననే ముముక్షులీనాదోపాసనారీతి నెన్నుకొనిరి. ఇందు వల్లభుడు వినిపించినది శుష్కగానమగాదు. అదితకధిమ్మ లగు జతి విన్యాసములతోను, ఏకతాళాదిక తాళప్రభేదములతోను బవనికలు మున్నగు వాద్యములలో సనుగతమై తందాన వదవల్లవి నూతగా గొనినవి. ఇట వల్లభునిగానవాల్లభ్యము కేవలచేశ్యమై పెల్లివిరిసియు అకలంకస్థితిగోరి బ్రహ్మానంద భావాత్మకమై అసత్తునుండి సత్తునకు, తమస్సునుండి జ్యోతికి, మృత్యువునుండి అమృతత్వస్థితికి నెగబ్రాకినది. ఇట్లు ఏకవీరమ్మల మాహురమ్మల ముచ్చట్లను ముగించి వల్లభుడు ఆపిదప జక్కుల పురంధ్రినికొనివచ్చి పతితలమనోరంగమున నిలపినాడు. ఈ జక్కుల సుందరీ వర్ణనమునందీ కవిగీతవాద్య నృత్యత్రయియైన

---

* మావెత - 132. తకదుమ్మల్ మెకతాళముల్ - పాఠాంతరము.

సంగీత సమగ్ర శాస్త్రచరిత్రను ప్రదర్శించినాడు. అంతేగాక ఈపద్దియమునందు శ్రుతి, స్వర, తాళ, రాగ విన్యాసపరిత సంగీతశాస్త్ర పారిభాషికములన్నిటిని ఒక్కచో ప్రవ్యక్తము గావించినాడు.

కోణాగ్ర సంఘర్ష ఘన ఘనధ్వనితాళ
కంత స్వరంబుతో గారవింప
మసిదొట్టుచో నానదనలు కొల్పిన కన్ను
కొడుపు చేఁదాటించు నెడవదనవ
శ్రుతికి నుత్కర్షంబుఁజూపంగ వలయుచోఁ
జెవి వ్రాసు విగియించు దీవగజ్జ
గిల్కాగిల్కానమ్రోయు కింకిణీ గుచ్ఛంబు
తాళమానంబుతో మేళవింప
రాగమునసుండి లంఘించు రాగమునకు
నురు మయూర ద్వయుంబుపై నొత్తిగిల్ల
కాపువల్లీ మహాలక్ష్మి కైటభారి
వలపు వాడుచువచ్చె జక్కులపురంధ్రి"*

ఇట జక్కుల పురంధ్రి ఉరుమయయను నానద్ధవాద్యమును ధరించి అది కన పాటకనుగతమగునట్లు ప్రమోయింపుచున్నది. ఈ ఉరుమను కొడుపుతో దాటించి మొరయింపవలయును. దీనిని ఆచార్య పి. సాంబమూర్తిగారు ఉరిమ యను పేరుతో వివరించినారు. ఆనద్ధవాద్యములగు మృదంగాదికములు సులభముగ నిర్మించుటకు ఒకవైపున చర్మమధ్యమున బోనమునుంతురు. ఈ బోనమును మెత్తగా ఉడికించిన అన్నమును చిదిపి మసితో గూడిన బూడిదతో కలపిచేయుదురు. అద్దానిని ఉరుము కొకవైపు చర్మమునకు మధ్యగా నలికించుటచే వల్లభుడు అద్దానిని మసిబొట్టు బోనమనినాడు. దానిని కొడుపులేక కోణాగ్రముచే దాటించుచు ఆప్రమదధ్వనిచేయుచున్నది. అంతేగాక శ్రుతికినుత్కర్షా ప్రతిపాదనము గావింప వలసినపుడు అనగా హెచ్చుస్థాయిలో తానుపాడనందుకొని నడుమనిగియించియుంచి

* జక్కుల పురంధ్రి - 136.

చెవిత్రాడును చర్మపువటకానులాగును బిగివి గల్గించుచున్నది. అంతేకాక ఆమె ధరించిన కింకిణీగుచ్ఛము వంటి కింకిణియను వాద్యవిశేషము సంగీతరత్నాకరమున నుట్టంకితమైనది. అంతేకాక కింకిణిగుచ్ఛమునకు సమానార్థకముగ ఆచార్య సాంబమూర్తిగారు కింకిణి జాలమనుపేరుతో వివరించినారు. ఇట్లామె ఉరుమును దాటించుచు కింకిణిగచ్ఛమును గిల్కుగిల్కుమని మొరయించుచు సుకుమారమును నుత్కర్షాన్వితమునునగు తన గానమునకస్వీతమగునట్లు అభినయించుచున్నది కూడను. ఇట్లు నృత్యవాద్యానుగతముగ ఆమె అందుకొన్న గానము కేవలమైన గాలిపాటకాదు. అది రాగ వివేక సమన్విలమై ఒక రాగము మండి అలవోకగ వేరొక రాగమునకు లంఘించు రసఝరి. అనగానామె రసోత్కర్షానుసారిగ రాగముల మార్చుచు రాగమాలికలగూర్చుచు కథాకథనము గావించుచున్నదని గమ్యమానమగుచున్నది. ఆకథాకథనమున నడచిన ఇతివృత్తము ఉదాత్తము అది కామవల్లీ మహాలక్ష్మి కైటభారుల వలపుపాట. ఇట్లా మహాలక్ష్మి స్వయంవర సన్నివేశమును వల్లభుడు తన గానవాల్లభ్యసంయుత చాకచక్యముతో అద్దానిని నిరూపించినాడు.

ఇట్లు జక్కుల పురంధ్రిని దర్శించిన పిదప టిట్టిభుడు గోవింద మంచన శర్మ అటనుండి కదలి ముందుకు సాగినాడు. అపుడొకానొక చోట పెళ్లివిరిసిన వాద్యసమ్మేళనాత్మిక ఉద్ధతినిగాంచి టిట్టిభుడు మంచననిట్లు ప్రశ్నించినాడు.

"మంద్రమధ్యతార మానత్రయాభిన్న
మహిమ శృంగ నాదలహరిఁగూడి
డమరు డిండిమంబు డమడమ ధ్వనిమ్రోసె
నద్భుతంబదేమి యార్భటంబు" *

ఈ పద్యమున వల్లభామాత్యుడు ప్రరభసముగ మెరయించిన వాద్య ప్రఘోషమును తన మనోశ్రవణములలో తానువిని మన చెవులలో నద్దానిని ప్రతిధ్వనింపజేసినాడు. అది వివిధ వాద్యముల సమ్మేళనము. అందు మెరయించిన పద్యములలో మహిషశృంగ చిర్మితమగు శృంగవాదములు, డమరుకములు,

---

* అక్కడు - 140.

డిండిమములు మొదలగు సుషిరానద్ధములగు వాద్యములున్నవి. అందు ఉచ్ఛ్రాత మైన ధ్వనము మంద్ర, మధ్య, తార, మానత్రయాభిన్నము. అగాగా నీవాద్య ప్రఘోషమునందొకటి మధ్యస్థాయిలో, మరియొకటి మంద్రస్థాయిలో, వేరొక్కటి తారాస్థాయిలో పరికొన్ని మంద్రమధ్యతార అనుమందర అతితారస్థాయిలోకూడ ఒక్కవరి మొరయుచున్నది. ఇవి కష్ట సాధ్యమగు వాద్య సమ్మేళనము. ఇట్టిది అత్యంత సాధనామూలకమునగాని నిర్దుష్టముగ నిర్వహింపవలను పడదు. నేడిది మహావాద్యసమ్మేళనములందు లుప్తమై పాశ్చాత్యుల బృందమేళనమున వక్రోత్తుగ నిలిచియున్నది. ఆంగ్ల సంగీతరీతిలో క్రైస్తవ క్వైర్ గానమున నీ రీతివారి ఆలయగీతికల నాలపించువట్టుల వినవగును. బృందగానమున 'మెలోడీ' యును వాద్యబృందమున 'హార్మొని' యును పరిఘోషితము గావలయుననుట ప్రాచ్యపాశ్చాత్య సంగీత విదులందరు ఒప్పుకొనినమాటయే.

ఇట్లా సన్నివేశమున మంద్ర మధ్యతార మానత్రయాభిన్నమై అనుమందర అతి తారస్థాయీ సమన్వితమై మొరసిన వాద్యప్రఘోషమున వల్లభుని గాన వాల్లభ్యమేగాక శ్రీనాథుని కర్ణాట ధ్వానముకూడ ఇమిడియున్నది. అది శాస్త్ర వ్యవదేశితముగాదు. శ్రుతి సుఖప్రతిపాదితము.

ఆ పిదప మైలారభటుడు గొండ్లి యాడించుచున్న సన్నివేశము వర్ణితమై నది. ఈ గొండ్లి 'నాచన సోమన నాట్యవినోదము'న్న* వర్ణింపబడినది. నృత్త రత్నావళ్యాది నాట్య, శాస్త్రగ్రంథములలో చెప్పబడిన లక్షణమునకు వల్లభుని క్రీడాభిరామమున లక్షీభుద్ధి కుదిరినది.

ఈపద్యమున ప్రస్తావింపబడిన గొండ్లివి వేటకత్తె నృత్యమనియునందురు. ఇందు గొరగవరుచు గొండ్లియాడుచు మూర్ధాభినయనము గావించుచున్నది. ఆమె మతుమారలఘుదేహమై యుండును. కావుననే వల్లభుడు గోముగ ఆమెనునెట్టిక శింతగాని లేదమను మురిసిపోయినాడు.

---

* ప్రాచీనాంధ్ర కవుల సంగీత ప్రతిపత్తి. ప్రథమ భాగము.

"వీరు మైలాదేవర వీరభటులు
గొండ్లి యాడించుచున్నారు గొరగవడుచు
నాడుచున్నది చూడు మూర్ధాభినయనము
తానునెట్టిక శీలంతగాని లేదు" *

ఈపద్యము తరువాత కొంత గ్రంథపాతమై యుండును. తరువాతిదిగ ప్రచురింపబడిన పద్యమున్నకొల్లాట నృత్యము వర్ణితమైంది. కాని యది కొల్లాటపని ఉక్తముకాలేదు. ఈ కోల్లాట నర్తనమునే 'దొమ్మరియాట' యనియు నందురు. దీని లక్షణమునుగూడ నాచనసోముని నాట్యవినోదమున వివరించితిని. దానికి లక్ష్యసిద్ధిగ నీపద్యము నిలుచును.

"వెనుకకు మొగ్గ వ్రాలికడు విన్నను వొప్పుగ దొట్టె పీల్లలో
మునిగి తదంతరస్థమగు ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చికొంచువే
చెను రసనాప్రవాళమున శ్రీఘ్రముగ్రుచ్చెను నల్లపూసవే
రనువమలీల నిప్పడుచు పాయములిట్టిని యెట్టునేర్చెనో?"**

నృత్తవళీకారుడు వివరించిన భావము నంతటిని ఈ సంగీతరత్నాకర కారుడు ఒక్క శ్లోకములోనే ఇమిడించినాడు.

"భార స్వభూయసో ఓథా ప్రాఢాభ్రమరి కాదిభు
రజ్జు సంచార చతురాశ్చరికానర్తనే కృత
శస్త్ర సంకట సంపాతఫటుకోల్లాటినోమతః"***

---

* మైలారభటులు - 142.
గరగ నృతముపేరిట ఇటీవల ఆకాశవాణివారి సౌజన్యముతో ప్రదర్శితమగుచున్న గీతానుగతలయాత్మికము (డప్పులతో మ్రోగించునది) నగు నృత్తమున వాద్యకారులు మూర్ధామున కుండికలను ధరింతురు గానవిది మూర్ధాభినయనమైనది.

** మైలార భటులు - 144.

*** సంగీతరత్నాకరము - iv భాగము.

ఇట మొత్తము మీదనిదొమ్మరిచూపు నాడెడు తాళము గురుతెక్కిన స్థితిచుచు అదనుండి మనుకి క్రిందనున్న నిల్లకొట్టెలో మునిగిలేచెడివారు. ఆ పిదప వెనుకకు మ్రొగ్గవారి అందరి మంగళ మొక్కునకు గ్రుచుకొనెడివారు. ఆ పిదప నాలుకతో పల్లుపూసలు గ్రుచ్చెడివారని ఈపద్యమువలన దెలియుచున్నది. ఇంతకుముందొకటి రెండు పద్యములుండి తీరవలెను. అంది దొమ్మరిసానె గడదెక్కి ఆడుచు, వగ్గములపైని నడుచుచు ప్రాణసందేహజనకములగు శస్త్రాస్త్రవాలనములనుండి తనుదాను రక్షించుకొనుట వర్ణితమైయుండనోపును. ఈ కోల్హాటనృత్యారంభమున వాద్యప్రఘోషముతో లయప్రాయవలయునని జాయపార్యుడనిన "కాహాలైర్మార్గవద్భిః".... ఇత్యాది శ్లోకార్థము నిరూపించుచున్నది. ఇట్టి కోల్హాటవ్యాంజనమగు పద్యము ఒకటి మైలారభటులాడించు గొండ్లికి ముందున్నది. అట్టిచో మరియొకటి అర్థాలంకారమైనది ఈ కోల్హాట నృత్యారంభమునమన్నట్లయిన బాగుగా అతికిపోయెడిది. పల్లపుడిట్టి సన్నివేశమును రక్తిగట్టించునట్టుల మహాప్రఘోషవర్ణనము చేయుటలోదిట్ట. కాని నాతడు అట్టి పద్ధియమును వ్రాసియుండినను గ్రంథపాత్యమున లుప్తమైయుండనోపును.

ఇట్లు గొండ్లివి, కోల్హాటమును పీఠించిన పిదప సోమన దిట్టములు ముందుకు సాగి యూనా(సా)ది వాద్యసరించు నృత్తానుసారి వాద్యసమ్మేళనమును దరిసిరి. అది ఈపద్యమున వర్ణితము.

"అకలంకస్థితి శీఘపానరుచులై యసాదులు ప్పొంగి యో
యకరోయమ్మకరో యమక్కరోయదీ యట్టీటకోయంచుఁబా
యకతప్పెట్లనుఁదళ్లె తాళములు నింపై పొంపురంజిల్లఁగాఁ
జకజాంజాంజక జాంజజుమ్ము మనుచున్ సాగుంగడున్
వాద్యాముల్" *

ఇట పల్లపుడు ఆప్రాకృతుల పామరభాషణములతోపాటు వాద్యసరించు తప్పెట్లను, ఆనద్ధవాద్యములను, తళియ తాళములను (పళ్లెరములవంటి వానిని) మహావాద్యములను మ్రోయించునపుడు ఉద్భుర్ధమగు జాకజాం జాంజకజాం

---

* మైలార భటులు - 148.

జుంమ్మను ధ్వానమునకుకూడ కావ్యావస్థితికి కల్గించినాడు. ఇందు యసాదులనుట కన్న యానాదులనుట తగునేమో! నేటికిని యానాదులు తదితరానాది జాతులకంటె సంగీత ప్రియులుగ శిశుపానావస్థితిలోకూడ తప్పెట్లను మ్రోయించుచు నృత్తము సల్పుచు గోచరింతురు.

ఇంకొకచో వల్లభుడు లక్ష్మణవధుల యింటిబోనముకంటె వారించనున్న వితంతురత్నంపు రాగమాధురిని గొనియాడి చవులూరించినాడు. ఇట వల్లభుడు వ్యాఖ్యాతగానేగాక సంగీత సహృదయుడైన శ్రోతగాగూడ దర్శనీయుడైనాడు.

"కోయిల పంచమస్వరము క్రోల్చిన భంగిని గంతమెత్తి రా
మాయణ మాఱుకాండములు నత్యుతజాగరవేళఁబాడెనా
రాయ వితంతు రత్నమను రాగముతోడ "నమశ్శివాయ శాం
తాయ సమస్త దోషహరణాయ" సమానమెదానికెవ్వరున్" *

ఇందారాయవితంతురత్నము, అనురాగముతోడ బాడినదను సామాన్యార్థము నేగాక ఆరాయవితంతు+రత్నమను+రాగముతో పాడినదను సంగీతవిశేషార్థమును గూడ విఱుపుతో సాధించుటకనువున్నది. ఈరత్నమనురాగము అచ్యుత జాగరీ వేళ బాడినదనుటలో నారాగప్రవృత్తికి అనువైన వేళ సంసూచితమైనది. రాగ వేళావేళల నెఱుగంగగల సంగీతసమయసారాన్విత ప్రజ్ఞ వల్లభునికి కలదని రాగరసోత్కర్షా సంసూచితములగు మఱికొన్ని సన్నివేశములుకూడ ధృవపఱ్చు చున్నవి. మంచన, టిట్టిభులు ఒక్కచో పాములాటలోని 'నాగసౌరము'ల మ్రోతలు సంగీతము వినినారు.

"కేలి సఖుఁడును దానాలకించి చనియె
నాగసౌరముల మ్రోత యన్నాగరికుఁడు" అపుడు,
"నాగస్వర సుషిరసర
న్నాగ వరాళ్యాదివివిధ నానారాగ
ప్రాగల్భ్యప్రకట ఫణా
భోగములై యాడఁజొచ్చె భోగీంద్రంబుల్" **

---

* పూటకూటి యిల్లు — 170.

** పాములాట — 220.

ఇం దెట్టిదు మిదనిదొమ్మరిదాను నాదెమి తాజాలు గమకెక్కెనస్త్రిమిచు
అదిమంటి మిదుక ప్రంచకుప్పు సీళ్లకొద్దెలో మునిగిలేచెడివారు. ఆ పిదప
వెనుకకు మొగ్గిప్రాలి చంచల మింగిన మిక్కునకు గ్రుచుకొనెడివారు. ఆ
పిదప నాలకతో పల్లవానలు గ్రుచ్చెడివారని ఈపద్యముచేత దెలియుచున్నది.
ఇంతటిముందొకటి దెలిసి పద్యముయందు తీరవలెను. అందే దొమ్మరిసాని
గడదెక్కి ఆమెను, వగ్గములపైని నడుచుచు ప్రాణసందేహజనకములగు
శస్త్రాస్త్రవాలనుండి తనుదాను రక్షించుకొనుచు వర్ణితమైయుండనోపును.
ఈ కోల్హాటన్యాయరంధమున వాద్యప్రఘోషముతో దయ్రహోయవలయునని
తాయపార్యుడనిన "వాహరైర్మార్గపుహై".... ఇత్యాది శ్లోకార్థము నిరూపించు
చున్నది. ఇట్టి కోల్హాటన్యాయమగు పద్యము ఒకటి మైలారభటులాడించు గొండ్లికి
ముందున్నది. అట్టిదే మరియొకటి అర్థాలంకారకమైనది ఈ కోల్హాట నృత్యా
రంభమునమగ్నులయిన బాగుగా అతికిపోయెడిది. పల్లపుకిట్టి సన్నివేశమున
రక్తిగట్టించునట్టుల మహాప్రఘోషవర్ణనము చేయుటలోదిట్ట. కాని నాతరు అట్టి
పద్ధియమున వ్రాసియుండినను గ్రంథపాత్యమున లుప్తమైయుండనోపును.

ఇట్లు గొండ్లివి, కోల్హాటమును పీఠించిన పిదప సోమనపట్టిఘలు ముందుకు
పాగి యావా(పా)ని వారొనరించు నృత్తామపారి వాద్యసమ్మేళనమును దరిపిరి.
అది ఈపద్యమున వర్ణితము.

"అకలంకస్థితి శీఘహానరుమలై యుసాదులు ప్పొంగి యో
యకరోయమ్మకరో యమక్కరోయదీ యట్టీబ్బకోయంచుఁబా
యుకతప్పెట్లమఁదళ్లె తాళములు వింపై సొంపురంజిల్లఁగాఁ
జకజాంజాంజక జాంజజాంజ్ము మసుచున్ సాగుంగడున్
వాద్యాముల్" *

సామర్థశాఖలతోపాటు వారొనరించు తొట్టిపుట్టు, జాపర్థశాస్త్రములను తాళ తాళములను (పల్లెరములవంటి వానిని) తమతమ్యములను ప్రయోగించునపుడు ఉత్కృష్టమగు జాకజాం జాంజకజాం

* మైలార భటులు - 148.

జాంమ్మను ధ్వానమునకుకూడ కావ్యావస్థితికి కల్గించినాడు. ఇందు యసాదులనుచు కన్న యానాదులనుచు తగునేమో! నేటికిని యానాదులు తదితరానాది జాతులకంటె సంగీత ప్రియులుగ శీఘ్రపానావస్థితిలోకూడ తప్పెట్లను మ్రోయించుచు నృత్తము నల్పుచు గోచరింతురు.

ఇంకొకచో వల్లభుడు లక్ష్మణవధుల యింటిబోనముకంటె వారించుచున్న వితంతురత్నంపు రాగమాధురిని గొనియాడి చవులూరించినాడు. ఇచ వల్లభుడు వ్యాఖ్యాతగానేగాక సంగీత సహృదయుడైన శ్రోతగాగూడ దర్శనీయుడైనాడు.

"కోయిల పంచమస్వరము క్రోల్చిన భంగిని గంతమెత్తి రా
మాయణ మాఱుకాండములు నత్యుతజాగరవేళఁబాడెనా
రాయ వితంతు రత్నమను రాగముతోడ "నమశ్శివాయ శాం
తాయ సమస్త దోషహరణాయ" సమానమెదానికెవ్వరున్" *

ఇందారాయవితంతురత్నము, అనురాగముతోడ బాడినదను సామాన్యార్థము నేగాక ఆరాయవితంతు+రత్నమను+రాగముతో పాడినదను సంగీతసవిశేషార్థమును గూడ విఱుపుతో సాధించుటకనువున్నది. ఈరత్నమనురాగము అచ్యుత జాగరీ వేళ బాడినదనుటలో నారాగప్రవృత్తికి అనువైన వేళ సంసూచితమైనది. రాగ వేళావేళల నెఱుగంగగల సంగీతసమయసారాన్విత ప్రజ్ఞ వల్లభునికి కలదని రాగరసోత్కర్షా సంసూచితములగు మఱికొన్ని సన్నివేశములుకూడ ధృవపఱ్చు చున్నవి. మంచన, టిట్టిభులు ఒక్కచో పాములాటలోని 'నాగసొరము'ల మ్రోతలు సంగీతము వినినారు.

"కేలి సఖుఁడును దానాలకించి చనియె
నాగసొరముల మ్రోత యన్నాగరికుఁడు" అపుడు,
"నాగస్వర సుషిరసర
న్నాగ వరాళ్యాదివివిధ నానారాగ
ప్రాగల్భ్యప్రకట ఫణా
భోగములై యాడఁజొచ్చె భోగీంద్రంబుల్" **

---

* పూటకూటి యిల్లు — 170.

** పాములాట — 220.

ఇట మొత్తము మీదనీదొమ్మరియాట నాడెడు జాణలు గడలెక్కి నర్తించుచు అటనుండి దుమికి క్రిందనున్న నీళ్లతొట్టెలో మునిగిలేచెడివారు. ఆ పిదప వెనుకకు మ్రొగ్గవాలి అందలి ముంగర ముక్కునకు గ్రుచుకొనెడివారు. ఆ పిదప నాలికతో నల్లపూసలు గ్రుచ్చెడివారని ఈపద్యముపలన దెలియుచున్నది. ఇంతకుముందొకటి రెండు పద్యములుండి తీరవలెను. అందీ దొమ్మరిసాని గడలెక్కి ఆడుట, వగ్గములపైని నడుచుట ప్రాణసందేహజనకములగు శస్త్రాస్త్రచాలనములనుండి తనుదాను రక్షించుకొనుట పర్ణితమైయుండనోపును. ఈ కోల్హాటనృత్యారంభమున వాద్యప్రఘోషముతో లయప్రాయవలయునని జాయపార్యుడవిన "కాహలైర్మార్గపటహై"..... ఇత్యాది శ్లోకార్థము నిరూపించుచున్నది. ఇట్టి కోల్హాటవ్యంజనమగు పద్యము ఒకటి మైలారభటులాడించు గొండ్లికి ముందున్నది. అట్టిదే పరియొకటి ఆర్భాటసంచూచకమైనది ఈ కోల్హాట నృత్యారంభమునమన్నట్లయిన బాగుగా అతికిపోయెడిది. పల్లఘడిట్టి సన్నివేశమును రక్తిగట్టించునట్లుల మహాప్రఘోషవర్ణనము చేయుటలోదిట్ట. కాని నాతడు అట్టి పద్ధియమును వ్రాసియుండినను గ్రంథపాత్యమున లుప్తమైయుండనోపును.

ఇట్లు గొండ్లివి, కోల్హాటమును వీక్షించిన పిదప సోపసటిట్టిపులు ముందుకు పాగి యానా(సా)ది వారొనరించు నృత్తానుసారి వాద్యసమ్మేళనమును దరిసిరి. అది ఈపద్యమున వర్ణితము.

"అకలంకస్థితి శీఘ్రపానరుచులై యసాదులు ప్పొంగి యో
యకరోయమ్మకరో యమక్కరోయదీ యట్టిట్టకోయంచుఁబా
యకతప్పెట్లుమఁదళ్లె తాళములు నింపై సొంపుగంజిల్లఁగాఁ
జకజాంజాంజక జాంజజాంజ్మ మనుచున్ సాగుంగడున్
వాద్యాముల్" *

ఇటి పల్లఘడి అప్రాకృతుల పామరభాషణములతోపాటు వారొనరించు తప్పెట్లుమ, అసద్ధవాద్యములను, తళిగ తాళములను (పల్లెరములవంటి వానిని) వాద్యములను మ్రోయించునపుడు ఉత్ప్రేక్షగు జాంజకజాంజకజాం

* మైలార భటులు - 148.

జాంమ్మను ధ్యానమునకుకూడ కావ్యావస్థితికి కల్గించినాడు. ఇందు యసాదులనుట కన్న యానాదులనుట తగునేమో! నేటికిని యానాదులు తదితరానాది జాతులకంటె సంగీత ప్రియులుగ శిథుపానావస్థితిలోకూడ తప్పెట్లను మ్రోయించుచు నృత్తము నల్పుచు గోచరింతురు.

ఇంకొకచో వల్లభుడు లక్ష్మణవధుల యింటిబోనముకంటె వారింటనున్న వితంతురత్నంపు రాగమాధురిని గొనియాడి చవులూరించినాడు. ఇట వల్లభుడు వ్యాఖ్యాతగానేగాక సంగీత సహృదయుడైన శ్రోతగాగూడ దర్శనీయుడైనాడు.

"కోయిల పంచమస్వరము క్రోల్చిన భంగిని గంతమెత్తి రా
మాయణ మాఱుకాండములు నత్యుతజాగరవేళఁబాడెనా
రాయ వితంతు రత్నమను రాగముతోడ "నమశ్శివాయ శాం
తాయ సమస్త దోషహరణాయ" సమానమెదానికెవ్వరున్" *

ఇందారాయవితంతురత్నము, అనురాగముతోడ బాడినదను సామాన్యార్థము నేగాక ఆరాయవితంతు+రత్నమను+రాగముతో పాడినదను సంగీతవిశేషార్థమును గూడ విఱుపుతో సాధించుటకనువున్నది. ఈరత్నమనురాగము అచ్యుత జాగరీ వేళ బాడినదనుటలో నారాగప్రవృత్తికి అనువైన వేళ సంసూచితమైనది. రాగ వేళావేళల నెఱుగంగగల సంగీతసమయసారాన్విత ప్రజ్ఞ వల్లభునికి కలదని రాగరసోత్కర్షా సంసూచితములగు మఱికొన్ని సన్నివేశములుకూడ ధృవపర్చు చున్నవి. మంచన, టిట్టిభులు ఒక్కచో పాములాటలోని 'నాగసొరము'ల మ్రోతలు సంగీతము వినినారు.

"కేలి సఖుఁడును దానాలకించి చవియె
నాగసొరముల మ్రోత యన్నాగరికుఁడు" అపుడు,
"నాగస్వర సుషిరసర
న్నాగ వరాళ్యాదివివిధ నానారాగ
ప్రాగల్భ్యప్రకట ఫణా
భోగములై యాడఁజొచ్చె భోగీంద్రంబుల్" **

---

* పూటకూటి యిల్లు — 170.

** పాములాట — 220.

ఇట్లు పాములాటయందలి నాగస్వరముల ప్రాతలో నాగవరాళి రాగాలాపన వినవచ్చుటలో మార్గిదేశి పద్ధతుల కలగాపులగముగా శ్రీనాథకర్ణాటమున్నది. శ్రీనాథసఖుడగు వల్లభుడు ప్రయోక్తగానాలపించిన దేశిరీతియగు పాములాటలో మార్గిప్రక్రియకు చెందిన నాగవరాళి రాగము శ్రుతిసుఖ ప్రతిపాదనమై కర్ణాటమై చెలగినది. అది చతుఃశ్రవములచేగాక కథానాయకులగు వేశ్యాభుజంగుల నలరించి చెవులపండుగ నొనరించినది. పై పద్యమునందలి నాగస్వరము. తత ఘనసుషిరానద్ధవాద్య ప్రభేదములలో సుషిరజాతికి చెందిన వాద్యమగుచున్నది. అద్దానిని మ్రోయించు విధానము ఆ తరువాతి పద్యమున ప్రవ్యక్తముగావించి వల్లభుడు తన వివిధ వాద్యవాదన పరిచితిని వెల్లడించినాడు.

"పూత్కారపవనంబు పూరించు పుక్కిళ్ల
ముసిఁడి పండులతోడ ముద్దుఁగురియ
నందిటి నంకుపూసల పద్దుకట తుంబి
నాద స్వరోజ్జృంభణముల నడఁప
నేడు రంధ్రమ్ములు నిరుఁగేలవ్రేళ్లను
వివృతి సంవృతి లీల విస్తరింప
నాలాప తాళాం తరాంతరంబులయందు
విక్కను శబ్దముల్ చొక్కటముగ

నాగసింధుప్రభేద నానావరాట
రాగ గంధర్వల హరికారాంభణముల
మిహిపదంబుగఁ బాముల వెంగఁడూదె
భోగిరాజులు వర్తింప నాగసారము"*

ఈపద్యమునందు నాగస్వరవాద్య సంబంధియగు నాదోత్పత్తిక్రమము ప్రవ్యక్తమైనది. అందలి సప్తస్వరస్థానములగు సప్తరంధ్రములతీరు వివిధరాగ సంబంధులగు నాలాపములరీతి, తాళాంతరితములగు పద్ధతులు సూచనామాత్రము గవ్యమానములైనవి. ఇందువాగసింధు ప్రభేద నాన(ట) వరాట, రాగ,

* పాములాట - 224.

గంధర్వలహరి కారంభములు పాముల మెంగడూదుటవలన జానపదరీతికి లభ్యము లైనవి. పాములాటయనునీ దేశ్యప్రక్రియలో మార్గిరాగతాళ పద్ధతి ప్రసక్తమౌట వలన కర్ణాటరీతి వెల్లివిరిసినది. ఇటు తరువాత కొంత గ్రంథమున్నది. కాని అందంతగా సంగీత ప్రసక్తిలేదు. చిట్టచివరగ మంగళాచరణమువలె నాగస్వర మూదించి వల్లభుడుసంగీతప్రస్తావననుముగించినాడు. "శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తి గానరసంఫణీ కోవేత్తి కవితారసం ఈశ్వరో వేత్తివానవా" అను ఆభాణకమునకు ఈపాములాట లక్ష్యమై భాసించినది. సంగీతము సర్వప్రాణులకు సామాన్యము. సాత్వికగుణ సంజాతులగు శిశువులకు, రజోగుణసంభరితములైన సర్పములకు తమోగుణసమన్వితములైన పశువులకుకూడ గానము ఆనందజనకమై భాసించు చున్నది. గానాభినందనమునకు జాతితో, భాషతో సంబంధములేదు. అట్టి మహత్వము సంగీతమునకున్నది. కావుననే కవితాకళ ఈ ధర్మమున సంగీతమునకు తీసికట్టగుచున్నది. అందులకే "కోవేత్తి కవితారసం, ఈశ్వరో వేత్తి వానవా" అనుచు సమాధానపరచుకొని గానరసాస్వాదనతో చతుర్విధ పురుషార్థార్జనగావించిన యోగులు, భోగులుకూడ ఉన్నారు. శ్రీనాథ వల్లభులు ఇట్టి కోవకు చెందినవారు కనుకనె భోగమున యోగమును, యోగమునభోగమును కవనమున గానమును సాధించి కృతార్థులైరినారు, ఇట్లు వల్లభుని కవితలో సంగీతము అటు మార్గిగాక ఇటు దేశిగాక మార్గిదేశి ప్రక్రియల మేలుకలయికయై కర్ణాటముగ ధ్వనించి కృతార్థతనొందినది. సాహితియేగాక గీతికూడ శ్రీనాథాను గ్రహమున వల్లభుని వాల్లభ్యముపొంది మురిపెములు, ముచ్చటలు తీర్చుకొని సర్వతో భద్రతనందుకొన్నది.

—o—

పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని సంగీత భద్రత

"పేరు మాత్రమే పిల్లలమర్రిగాని పేరువలెగాదు శాదారపీఠకంబు" అని తమ పిల్లలమర్రి వారిలోగిలినే నలువరాణి కొలువుకూటముగావించి అందు సాహితితోబాటు గీతికికూడ సర్వతోభద్రతను ప్రతిపాదించిన చతురాననచతురుడు పినవీరనార్యుడు. వాణి అతని ఆరాధ్యదేవత. ఆతనిని ఏలికొను రాణి. అంతే కాదు ఆతని జిహ్వాగ్రేర్వాణికూడ. అందువలననే ఆమె ఆతని మధురకవనమునకు తన వీణాప్రక్వాణ వినదములతో నేపథ్యమును సంతరించినది.

ఈ కవి పనికట్టుకొని సంగీతశాస్త్ర పారిభాషికములను తన కవనమున వల్లింపలేదు. అయినను నన్నయ, తిక్కనల కవితయందువలె నీతనికవితలో సంగీతాంతర్గత ప్రభావము సన్నివేశగతముగా గోచరించుచునే యుండును. ఇమ్మహా కవిమౌని కవితాలక్ష్మితోపాటు గీతిలక్ష్మిని సన్నపాద్యప్రౌఢరచనా సంపత్తితో తిక్కయజ్వ వాక్కక్కికామోదమును సంతరించుకొనుటముదావహము. కావుననే ఈ కవి సంగీతాభిమానమిట భంగ్యంతరముగ వ్యంగ్యరీతిలో తిక్కనార్యుని కవితయందున్నవె అశ్వాసాది పద్యములయందుకూడ దర్శన మొసగినది.

"శ్రీవత్సాంకుఁడు భక్తవత్సలుఁడు లక్ష్మీప్రాణనాథుండు"* అను మంగళాచరణాదిలో శ్రీరాగము ధ్వనించినది.

"శ్రీసదన సదారాధిత
వాసుకి కేయూరవంశవర్ధన ...." ** అను ద్వితీయాశ్వాసాది పద్యమున వర్ధనరాగము వినిపించినది. ఇట్లే

"శ్రీకరవతి హితకార్యవి
శాకర సౌందర్యబంధు సత్కవిజన వ
ద్మాకర సూర్యవయోర
త్నాకర గాంభీర వెన్నయప్రభువర్యా!"***

---

* i - i.

** ii - i.

*** iii - i.

ఇక, "శ్రీహస్తముకుర లీలా

మోహన ముఖపంకరుహ...."* అనునీ చతుర్థాశ్వాసాదిలోకూడ శ్రీరాగమే వినవచ్చినది. ఇట్లొక్కక్క రాగనామము ఒక్కొక్కచో గోచరించుటయేకాక రాగమాలికయందు పల్లవితో ప్రారంభింపబడిన రాగము అనుపల్లవచరణములందు పునరుక్తమౌనటుల శ్రీరాగనామము అన్నిట ఆమ్రేడితమైనది. ఇట్లీ రాగనామ నిక్షేపణ సాభిప్రాయమేనని అప్రయత్న సిద్ధముగ దొరలిన మామూలు మాటలుకావని తిక్కనార్యుని సంతతీరీతియందు వివరించితిని. ప్రాచీనకవులు సంగీతశాస్త్రజ్ఞులు కాకపోయినను తదనుభవశూన్యులు మాత్రముకారు. వారు తమ కవితను కర్ణాటముగా శ్రుతిసుఖవహముగ పఠితలు గానముచేయవలయునని ఆశించనంతటి అరసికులని మనమీనాడు భావింపబూనుట అపచారమే యగును.

కేవలము అశ్వాసాదులకాక కథాగానముతోపాటు సాగిపోవు వర్ణనములందు కొన్ని రాగరామములను శ్లేషాలంకారఫణితిలో ధ్వనింపజేయుట నన్నెచోడుని నుండి పురాణప్రబంధకవులు గ్రహించినారు. ఆ బాణిలోనే పినవీరనార్యుడు కొన్ని పద్యములలో రాగనామములు వ్యంజింపజేసినాడు.

"మునిమనో మోహనయుక్తినటీ నాట్య
రంగంబులగు హేమశృంగములును
కనకాబ్జకైరవ కల్హార సౌరభో....
....మరాళిక మంజుల మంజరీ పుంజంబులగులతా
కుంజములును...."**

"సౌధాగ్ర రత్నపంజరముల రంజిల్లు
రాజకీరమనోజ్ఞరవము కంటె
భోగ్యవఖరాగ్రముల మోహనంబైన వలి
మానవీణారవంబు కంటె
కేల కంఠ కంఠుల కలకలరంబులఁగొల్పు
రమణీయ సంగీతరవము కంటె"

---

* iv -

** ii - 101.

"చామర గ్రాహిణీజనముల కరరత్న
వలయమంజరీ రావంబుకంటె
అంచితోద్వానకాసార మధుప భవ్య
వాక కలహంస మధుర రవంబులకంటె
నుత్తమ క్షత్రకులజులు చిత్తగించి యాచ
రింతురు కరుణతో నార్తరవము" *

ఈ పద్యపాదములందలి కొన్నివలుకుబల్కలో రాగనామములు కొన్ని వ్యంజితములు మఱికొన్ని నిర్దేశితములు. అవి హేమ, కల్హార, కలహంస అనునవి. వీనిలో కొన్ని వ్యంగ్యరీతిలో గోచరములు. మఱికొన్ని వాచ్యములుగ అభిప్రేరితార్థసంయుతములు.

కేవలమిట్లున్నవేకాక ఇమ్మహాకవి సంగీతాభిరుచిని రాగాభిమానమును సూటిగ వ్యక్తముగావించిన పట్టులును కొన్నియున్నవి. అట్టి విమర్శనకు కొన్ని

"ఏతెంచెన్మధుమాసలక్ష్మి తరుణీ హిందోళ రాగధ్వను
ల్వేతెంచెన్పటు మీనకేతనములతో విల్లంది పూఁదేవిపైఁ
దోతెంచెన్దలిరాకు గైదువులు దోడ్తోదాత్మిచేఁదీగల
స్వీతెంచెన్జగదేక విక్రమ కళావీరుండు మారుండొగిన్" **

ఈ పద్యమునందలి రాగప్రసక్తివలన వీరనార్యునికి శ్రీనాథునివలెనే హిందోళము ఇష్టరాగమని వ్యక్తమైనది. అంతేకాక ప్రకరణాంచిత సంయుతమై ఇయ్యది "శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగక"మ్మను సంగీతసంప్రదాయమును జ్ఞప్తి కెలయించి వీరనార్యుని సంగీతసమయ సారాన్విత పరిచితిని ప్రదర్శించినది.

"మానముదప్పకుండ సమానదరీముఖ ధ్యాయమాన హే
లావిల పూర్ణరంధ్ర నిచయంబయి కీచకరాజి మ్రోయగా
వావగరాజా కిన్నరుల యంచిత గానవినోదవేళలన్
దానొక వాసికాడువలెఁదక్కిన మూల్కొనఁజేయు తానముల్" ***

---

* iii - 97

** ii - 101

*** ii - 105.

అనునీ పద్యమునందు పినవీరన హిమవన్నగ శేఖరుని సంగీతాభిజ్ఞతను తన సంగీతాభిరుచికొలది వెలయించినాడు. మానముదప్పకుండ అనుటలో "శ్రుతిః మాతాలయఃపితా" అను నాట్యశాస్త్రన్యాయానుసారిగ శ్రుతిలయమానము దప్పని గానరీతి ద్యోతకమగును. అంతేకాక అనాహతనాదరీతిలో అక్కడ వాద్యవిన్యాస నిర్వహణము. అది "అసమానదరీముఖతాయమాన హేలాన్విత మౌటలో సంసూచితము. వాయువు కీచకరాజిలో సాజముగనేర్పడిన రంధ్రములలో ప్రసరించినపుడు సప్తస్వరములు వేణునాదాన్వితములై ధ్వనించి ప్రవ్యాప్తములైనవి. దానిని అనిలుడు గావించిన తాయములుగ నుపమించినాడుకవి. అంతేకాక అట కిన్నరులు ఆయాహేవేళలలో గానవినోదము గావింతురనియు అనినాడు. ఇక హిమవంతుని గానమున వాసికాడుగ మలచుటలో పినవీరనార్యుని సంగీతప్రజ్ఞయే వెల్లివిరిసి ఇట ద్యోతకమైనది. హిమవంతుడు అటనున్న కీచకరాజికన్న అటునిటు సంచరించుచున్న కిన్నరులకన్న అసమానదరీముఖతాయ మాహేలా విలసితుడైన అనిలునికన్న గానమున తానొక వాసికాడు కావలెనని కవి ఆశయము. కావుననే అనిలునిచే అనాహతనాదాన్వితముగ కీచకరంధ్రోద్ధిత నాద సహకృతితో రాగాలాపనమును చేయించినాడు. దేవయోని విశేషాన్వితులు గాన కిన్నెరులచే గాంధారగ్రామ ప్రకల్పనాయుతముగ వల్లవిని పాడించి యుండును. ఇక వీరందరిని మించిన వాసికాడగు హిమవంతుని రాగవల్లవుల నటకరించు తానమునందుకొనుమనినాడు గాబోలు. రాగాలాపనము వల్లవిగానము ఐహికపరిధిలో సాధించు జపతపానుష్ఠానాదికములగు ప్రాథమిక సాధనముల వంటివి. వీనిని అతిగమించిన ధ్యానాను సంధానమున పరబ్రహ్మ సాక్షాత్కారము నందుకొన్న స్థితియందలి మాటలకందలి మైమరపును ముముక్షువుపొందిన స్థితి వంటిది తానము. అనంతానంతయనుచు ఆయనంతుని తనమును అనుభవైక వేద్యముగ భావమున భద్రపరచుకొనిన అనిర్వచనీయగానోపస్థితికి బీజాక్షరయుత మంత్రజప సంయుత ఘోరతపమునకీ తానము సహోదరము. దీనికి సంగీత శాస్త్రమున తనువిస్కారణే అను భూతార్థనహకృతిలో వివరణము లభ్యము. కాని శాస్త్రమునతికరించిన అనుభూతి సాక్షికముగ నీతానము ఉపాసనావరాకాష్ఠగ ఉపాస్య దైవసాక్షాత్కృతి పరామృష్టగ ముముక్షువులచే భావితమైనవి.

శ్రుతిలయజ్ఞులగు గానవిశారదులు నాదోపాసనా మార్గమున అనాయాసముగ పయనించి మోక్షగాములై పరంధామమున పరమాత్మునితో సాయుజ్యసంధానమునందుదురని వేదవేదాంగములన్నియు ఏకగ్రీవముగ ఉద్ఘోషించినవి ఇందువల్లనే. కావుననే ఇట్టి నాదోపాసనాసిద్ధియగు పరబ్రహ్మసాక్షాత్కృతిని సంగీతశాస్త్ర సహకృతితో పినవీరభద్రుడు సర్వతోభద్రముగ వ్యక్తీకరించినాడు. బ్రహ్మణియే రాణియై ఆతని కవనమున రాజ్యమునకు ఏకలిసానిదైనది కావున అంతటి పరబ్రహ్మను సంధానము ఆతనికి అనుభవగమ్యమైనదేమో!

ఇట్టి అలౌకిక పరిధికిచెందిన వానిని తానొక వాసికాడై వ్యక్తీకరించుచు లౌకికపరిధికి అందిన వానినికూడ వీరనార్యుడొక వన్నెకాడై వివరించినాడు. "సవ్యగీతులఁ బ్రేంఖణమును వికసింపజేసి", "సమదరాగస్థితి సంపెంగను విరియింపజేసి" గీతిసాహితీవనమున ఉద్యానవృక్షదోహద క్రియల సచరించినాడు. **

"గాణలై వచ్చు కోకిల గాయకులకు నాఁతి
కంఠంబు దలప సంగీతశాలఁగ" గూర్చినాడు ***

"పూర్వమునందార్యయెరింగిన తెరంగును ఆగిరికన్యచేత బాణుపుత్రి నేర్చినరీతిని ఆరక్షోరాజనందనచేత ద్వారవతీగోపికాపేక వాణులభ్యసించిన తీరును అట్టి శుద్ధదేశి నృత్తంబుల విశేషంబులను.... భిత్తిభాగంబులు చిత్తరువులుగ చిత్తరంజనముగ ప్రత్యక్షభంగి సంగీకరింపజేసి విలసిల్లు నాట్యశాలల" ప్రసక్తులను గూడ తెచ్చినాడు.

మొత్తముమీద పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుని శకుంతలా పరిణయమను శృంగారశాకుంతలమున సంగీత సరస్వతీ వాణీవీణాక్వణనవనేశిమను సంతరించు కొనివదమలో అతిశయోక్తిలేదు.

---

* శృంగార శాకుంతలము - ii - 138.

** " - ii - 182.

*** వీణాబాదన తత్వజ్ఞ శ్రుతిజాతి విశారదః
"శ్రుతిజ్ఞా ప్రయాసేన మోక్షమార్గం నియచ్ఛతి"
సంగీతపారిజాతము - i - 15.

ఇదికాక వీరనార్యుని మరియొక రచన జైమిని భారతమున్నది. ఇది వీర రసప్రధానము. అందువలననే సుకుమారమై లలితలలితమై భావభరితమైనరీతిలో సంగీతక ధ్వానంనందు వినరాలేదు. సందీతమందలి లాలన ప్రచోదనములను వివిధశక్తులలో లాలన శాకుంతలమున శృంగారరసాత్మకమున పరిప్లావితమైనది. ప్రచోధన జైమినీ భారతమున వీరరసాన్వితమై పరిధవిల్ల ప్రవర్తిల్లినది. అందుచే యుద్ధసన్నివేశములనుసరించి వాద్యసముజ్జృంభణము జైమినీయమున ధ్వనించినది.

ఉపాస్యదేవి ఇమ్మహాకవి మనోమందిరమును నలువరాణి కొలువు కూటముగ తీర్చిదిద్దికొనినతీరు ఈ కావ్యావతారికయందలి వాణీస్తుతలో నిట్లు ప్రవ్యక్తమైనది.

"ప్రణవపీఠమున మంత్రవరంపర గొల్వుండు
నేదేవి పేరోలగంబు
భావజ్ఞులకు పరావశ్యంతి మధ్యమావైఖ
రులు ఏదేవివర్ణ సరణి
జపహారకీర పుస్తకవిపంచి సమంచితంబు
నేదేవి హస్తాంబుజములు
కుందేందు మందార కందళీ బృందంబు
చందమే దేవియానందమూర్తి
కాంచనేదేవి కాంచన గర్భచతురవూ
ర్వదంతీ కవాట విస్ఫుటమనోజ్ఞ
చంద్రకాంత శిరోగృహస్థల విహార
మమ్మహాదేవి వాగ్దేవి నభినుతింతు" *

ఓంకారరూపమగు ప్రణవము సంగీతమునకు సాహిత్యమునకు కూడ బీజము. ఆనందము, ఆగీతిసాహితుల రెంటికి కలుగు ఫలస్వరూపమగు పరాకాష్ఠ. కావుననే ప్రణవస్వరూపిణి ఆనందమయియగు ఆవాగ్దేవిని సాహిత్య సంగీత

---

* జైమినీ భారతము - అవతారిక.

ప్రతీకలగు పుస్తక వివంచికలను హస్తాంబుజముల ఘటించిన దానిగ నుతించినాడు కవి. కాబట్టి ఆతని కవితలో ఆపాతమాధుర్య, ఆలోచనామృతత్త్వములు సురుచిరసుమధురములై వెల్లివిరిసినవి.

వీరరస సంయుతమైన ఈగ్రంథప్రారంభమందలి మొదటి సంగీతప్రసక్తి కూడ వీరరసపరిప్లావితమే అయినది. కిన్నరీజన విద్యాలావ పరివర్తిత దిగ్ధ్రామ కాననగీతి ప్రబంధ సంబంధుడుగ కృతిభర్త సాళువనరసింహరాయుడు అభినందితుడైనాడు. ఆయభినందనమందలి గీతప్రబంధములు రెండు సంగీత సంబంధులే.*

కథసాగినపిదప నీరుద్రావ నేతెంచిన హరులసందడి ద్వితీయాశ్వాసమున భీమకర్ణసుతుల "కల్పాంత రుద్రధక్కారావాధికారి సముద్ర వాద్యఘోషముగనే వినవచ్చినది.** అక్కడే ప్రవర్తిలిన సేనాఘోషము బహువాద్యనినాదభీషణమైనది. అట్లే పవనాశ్వుండు భీమాదులతో పురంబున కరిగిన సందర్భమున ధ్వనించిన వివిధ వాద్యములు హృద్యములు సుకుమారనినదయుక్తములుగాన భీషణ ప్రఘోషణయుక్తములు*** అందంద ముందటంగ్రందుకొని చెలంగు మృదంగ ధక్కాహుడుక్కానక ఝల్లరీ మురజకాహళారవంబులు భైరవంబులై మొరయసాగినవనినాడు కవి. ఇందు సుషిరానద్ధ వాద్యములు భైరవములగుటయే కాక భైరవీరాగానుగతములైనవని యనుమానించుటకనువున్నది.

మొట్టమొదట ప్రమీలార్జునులు రణరంగమున కలసికొనినపుడు వాద్యసంకృతులు వినవచ్చినట్లే వారి దాంపత్యఫలమగు బభ్రువాహనుడు రణరంగమునకు బయలుదేరినపుడు ఆతడు తండ్రిని కలసికొనినపుడు వాద్యఘోషణమే పవర్తిలినది. పాజముగ మమతలల్లుకొనవలసిన భార్యభర్తల, తండ్రికొడుకుల సమాగమములలో వైవధ్యమున నాటకీయముగ వాద్యఘోషము ప్రకల్పించిన అది

---

* శుద్ధైః ఛాయాలగైర్యద్వారాగైరాలప్తి సంయుతాః - ప్రబంధాయత్ర గాయంతే గీతాతిదభి ధీయతే.

** జై. భా. II - 14.

*** " ii - 97.

లాలనా సంయుతమగును. కానీ ఈ కావ్యమునందు [illegible] సంభరితమై ప్రచండభేరీ మృదంగ శంఖబిరుద కాహళాసంయుతమై మొరసినది. కథాగమనమట్టిది. కావ్యానుగత వీరరసస్థితి దానికి సంవాదికావలెను. కాన సంగీత మిందు భీషణమై వాద్యానుగతమై ధ్వనించినది. వాద్యమేగాక నృత్యముకూడ ఇందు వీరరసాన్వితమై దేశీయనర్తకీతులలో చిందులు ద్రొక్కినది.

> * "నృపకళేబరంబు మింటికివైచి కందుకక్రీడ నర్తించుధాకిని యొకర్తు
> దంతి దంతమ్ము లాతమ్ముగఁద్రిప్పుచునాడు జొవదమ్ములకుఁబిశాచ
> మొకటి
> యజనంబు చెఱఁగుగానభినయించుచు నీచపాత్రమైయొక ప్రేతపాత్రలాడు
> భుజమునఁగూచిరంబుధరించుకొని సోలుదరిచేసియగుచు భేతాళుడొకడు
> భూతగణములు కరతాళములు మటింపఁచిత్రగతినోర్తు చకచకరుం
> కృతులకు
> దోచు దువాళులు నఖిలదిక్కులు చలింపఁదాండవంబాడు నటభైరవుండు
> బోలి"

---

* జై. భా. v - 196.

కందుక నృత్తాదికములు జాయపార్యునిచే నృత్తరత్నావళియందు నిర్దేశితము లైనవి. దీనికి విపుల వ్యాఖ్యానయుతమగు శ్రీజమ్ములమడక మాధవరామశర్మ గారి నృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్యనులి శ్రీ కీ.శే. రాళ్లపల్లివారి వ్యాఖ్యనుగాని అను శీలించినగును.

అథకందుక నృత్తం :

పద్మగోమూత్రికా నాగచక్ర ప్రభృతిషు స్ఫుటమ్ - వాద్యమానేషు ప్రబంధేషు
నానాపాటేషు వాదకైః
దేశీయనర్తన ప్రోక్తప్రబంధేష్వథకాక్రమాత్ - నర్తకీవేషధారిణ్యః సుమధ్యాః
దీర్ఘలోచనాః
పీవరోరుకటీభారాః పీనోన్నతపయోధరాః - స్పర్ధమానాఃమిథః కాంతిరూప
యౌవనవిభ్రమై
హేమ్నా రూప్యేణ కాంస్యేన రచితాన్ దారుణాఽథవా - అంతశ్చలదయోగోల
నిక్వాణ ముఖరీకృతాన్
దత్వాఽన్యాసాం విజాన్ (తద్వత్) గృహ్ణత్యః వరతఃవరాన్ - మిథో వివిమయే
నైతాన్ స్వీకుర్యకదాచన
కుచ వక్త్రీకృతాసక్తాన్ శకుంతానివ కందుకాన్ - కరైరుద్ధావయంత్యస్తాన్
కౌతుకోత్కుల కుంచితాః

ఇతఃపూర్వము పినవీరనార్యుని గీతవాద్యపరిజ్ఞానము ప్రదర్శితము కాగా ఈపద్యమున నాతని నాట్యశాస్త్రప్రజ్ఞ దర్శనీయమైనది. మొదటిపాదమున డాకిని గావించిన నృత్తమున కందుకనృత్తము ప్రస్తావింపబడినది. కందుకనృత్త లక్షణము జాయపార్యుడు నృత్తరత్నావళియందు ఇట్లు వివరించినాడు. దీనిని ప్రమదలు లోహాదిక నిర్మితములగు కందుకములను (గుండ్లను) ఒకరికొకరు విసరికొనుచు నేపథ్యమున వాద్యానుగతముగ గానముచేయబడుచున్న ప్రబంధముల ననుసరించి నర్తింతురు. కావుననే ఢాకినీపిశాచి కందుకముగా నృపకళేబరమును ముద్దగావించి మింటకి విసరుచు నర్తించినదనినాడు కవి.

ఉర్లంత్కందుక ప్రాప్తిధావల్లోలాక్షి లీలయా
రచయంత్యవాకాశం సరోమీనాజ్ఞసంకులమ్
చారీభిర్గతిభిః పాదైర్లాస్యాంగైరపి కోమలైః
నృత్యంతి వనితా తత్ర తత్ప్యాత్ కందుకనర్తనమ్
vii — 118 - 125.

అథ దండరాసకమ్ :

"పాత్రాణ్యష్టౌ సమారభ్యవర్ధంతే దండరాసకే
క్రమాత్ చత్వారి చత్వారి నాయకేచ్ఛానుసారతః
చతుష్షష్టిర్భవేద్యావత్ యావత్ప్యాద్ద్వి గుణావధిః
అరత్ని సమ్మితౌ దైర్ఘ్యాత్ అంగుష్ఠపరిణామినౌ
దండౌ కనకబద్ధౌతౌ మదనాద్రిమోదృవౌ
సువృత్తౌ మసృణౌ నానావర్ణకైశ్చారు చిత్రితౌ
దధీరన్ పాణిపద్మాభ్యాం అథవాదండచామరే
తురికా దండకాయద్యా తత్తద్దేశీయ-భంగిభిః
ఉక్తేషు వాద్యమానేషు చిత్రబంధేషు వాదకైః
లాస్యాంగ భ్రమరీ పాదచారీభిశ్చారు చంక్రమమ్
పవ్యావనవ్యతశ్చక్రభ్రాంత్యా ఖండప్రయోగకైః
పశబ్దం పంచభిర్ఘాతైః కుర్వీరన్ దండఫేళనమ్
నర్తకీ నర్తనేప్రోక్తా ప్రబంధాస్సకలా అపి
నాయకాగ్రేసరాణాం వాద్యతేత్రయథా నర్తక శిక్షితమ్"
vii - 101 - 107.

ఇక రెండవ పాదమున దంతి దంతమ్ములాతమ్ముగ ద్రిప్పుచు చౌవ దమ్ములకు నాడు పిశాచినీ నృత్తము వర్ణితమైనది. అది నాట్యశాస్త్రలక్షణానుసారిగ పర్యాలోచించిన దండరాసకమగును. దండరాసకలక్షణమును జాయపార్యుడు నృత్తరత్నావళియందు వివరించినాడు. పైని చెప్పిన చెలడాట దండరాసకములు పలువురుగూడి చేయవలసిన నృత్తములు. కాని వీరనార్యుడు వీనిని పిశాచిని, ఢాకిణియను ఒక్కొక్క పాత్రముచే ఆడించినాడు. అట్లు చేయుటకు కారణము విచారణార్హము. వీరనార్యుడీ నృత్తరీతులలో అభిజ్ఞుడైయుండకపోయినచో వాని పేర్లనుకూడ తడివి ఉండెడివాడుకాడు. అట్టియెడల ఏతన్నృత్తరీతిజ్ఞుడైన వీర నార్యుడు బృందనాట్యమును ఏకైక పాత్రముతో నెండులకాడించినాడు అను ప్రశ్నముదయించక తప్పదు. దానికి సమాధానముగ నాకిదితోచుచున్నది. ఇట వీరనార్యుడు వర్ణించినది ప్రకృష్టమైన నాట్యప్రదర్శనముగాదు. అది కేవలము నాట్యాభాసము మాత్రమే. అట్లనుటకు మూదల అద్దానిని నిర్వహించిన పాత్రములు శాకినీ ఢాకిన్యాది భూతగణములగుటయే. ఆభూతప్రేతములైనను ఏతన్నాట్యమును సంపూర్ణముగ నిర్వహింపక వాని వాలకములనుగట్టి ఆడినారు. అంతమాత్రమే బృందము నందైనను విదగ్ధులైన పాత్రములు ఒక్కొక్కరే ముందుండి ఆడుచుండినపుడు తదితరపాత్రములు వారిననుకరింతురు. ప్రాధాన్యత

అథ ఘటిసజీవనృత్తం

"హుడుక్కాం స్కంధసంసక్తాం వాదయంతీ సఖీమి వ-గాయన్తైర్గాయనీభిశ్చ వాంశి
కైశ్చ సమన్వితా
చండాల నర్తకీ వేషా(షా) ధ్వనిశారీరపేశలా - చర్యాప్రభృతిభిర్గీతైః సూడస్థి
తైరపి
గాయంతీ ధన్వినం క్రీడాకిరాతం పార్వతీపతిం - కాహళైర్మర్దలైః కాంస్యతాలైః
కరట యాంచితైః
వాద్యేషు వాద్యమానేషు యతిప్రహరణాదిషు - గతిభిస్సుకుమారాభిః తాలచ్ఛంద
మనోహరమ్
యత్ర నృత్యేదిదం ఖ్యాతం నృత్తం ఘటిసజీవిధిః - ఏవం విధగుణైస్తత్
ప్రయోజ్యం పురుషేణవా నృత్తరత్నావళి 130-134.

ఎట్లైనను ప్రధానపాత్రమునకే యుండును. ఆ తరువాతిపాదమున అజనంబు చెరగుగాధరించి ఒక ప్రేతము చేశీయరీతిలో పాత్రలాడిన లక్షణమునుబట్టి అది భామాకలాపమని అనుమానించుటకు అనువగుచున్నది. వసుచరిత్రమున భట్టుమూర్తి "హరిదంభోరుహలోచనల"ను పద్యమున ఇట్టి తెరగాబట్టిన నేపథ్యమును ఒయ్యనొయ్యన సడలించుటనే సూచించినాడు.

ఆ తరువాతి పాదమున భుజమున కూబరము ధరించుకొని సోలుభేతాళుని నటనము ప్రవృత్తమైనది. *ఇది ఘటినఖీనృత్తమని పోల్చుకొనవచ్చును. దీనిని కూడ జాయపార్యుడు వివరించినాడు. ఇందు హుడుక్కావాద్యముభుజముపై మోచికొని పాత్ర నాట్యమాడవలయును. కావుననే హుడుక్కా వాద్యమునకు బదులు కూబరమును ధరించుకొని భేతాళుడు ఆడినాడు. ఈనటనమును స్త్రీ పురుషులెవరైనను చేయవచ్చును. కావున భేతాళుని నాట్యమాడించినాడు కవి

**ఇక తరువాతి పాదములలో భూతగణములతో నోర్తు కరతాళములు, ఘటించుచుండగ చిత్రగతి చకచక యూంకృతులతో నఖిలదిక్కులు చలింపగ నటించినదనినాడు. ఇందలి కరతాళములు మూన్నగు అట్టహాసములనుబట్టి ఇది భాండిక నృత్తమని వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ నృత్తలక్షణమును కూడ జాయపార్యుడు వివరించినాడు. ఇందు పాత్రము నటభైరవునిపోలి నర్తించినరీతి

అథ భాండిక నృత్తం

"వక్త్రోద్భవేషు వాద్యేషు వాద్యానుకరణేషు చ - వర్తమానేషు తాలేన హస్త తాలయుతేన చ
ఖంజ వామన పోగండ వానరాద్యనుకారిణః - శిఖిసారసహేమాక్ష(?) శుకాదిరుత కారిణః
ఖరోష్ట్రసారమేయాది వాణీనాం విధాయినః - తైః పైర్వచోభిః అశ్లీలైః చేష్టితైశ్చ తథావిధైః
ఉత్కారణాయ జాడ్యస్య హావయుతో నిరంతరం - అత్యంతం వామనీభూతః పాత్రైరత్యంత దుష్కరైః
యత్ర నృత్యంతి భండాస్తత్ భాండికం నర్తనం మతమ్" -

నృత్తరత్నావళి 126-129.

*ఘటీనఖీనృత్త నిర్వచనమునకై 77వ పుటను వీక్షింపవలయును.
హేమాక్షమనగా గ్రామేణులేరిగిన పైడికంటి పక్షి కానోపును.

ప్రోక్తమైనది. ఈ పలుకుబడినిబట్టి ఈనృత్తమున నటభైరవరాగము ప్రయుక్తమగునేమో యనిపించుచున్నది. కొన్ని దేశీయనృత్తములలో నేటికిని ఆనంద భైరవిరాగము వినిపించునేమో!

మొత్తముమీద పినవీరనార్యుడీ పద్యమున ప్రకృష్టమైన నాట్య ప్రదర్శనమును ప్రవర్తిలజేయకపోయినను ఏతన్నాట్యరీతుల ఆభాసములగు వాలకములగట్టించి యైనను కృతకృత్యుడైనాడు. ఆతని నాట్యాభిజ్ఞత వతితలకవ గతమైనది.

ఆ పిదప ప్రసక్తానుగతముగ లవకుశ వృత్తాంతము ప్రవృత్తమైనది. అందు సీతా గర్భరక్షణార్థము గావింపబడిన పుంసవనము వర్ణితము. అట్టియెడ చెలరేగిన వాద్యధ్వానములో భవిష్యత్కథా సంసూచనముగావింపబడి సంగీతక నేపథ్యము ప్రాముఖ్యతనందుకొన్నది. ఆపుంసవనమున మొరయించిన వాద్యరవము మోహనమై సుకుమారమై చెలగలేదు. అది భేరి, కాహళ, ఝల్లరీ, మురజ గంభీరధ్వనులు దిక్కులందోరమై చెలగినట్లైనది. అది రాబోవు సీతారాములను భవింపవలసిన వియోగభీషణత్వమును సంసూచితముగావించినది.

సీత కుశలవులగన్నపుడు పుష్పవృష్టి మురిసికొని మురజధ్వని పెల్లెగయ విసరినది. కుశలవులు పెరిగి పెద్దవారై వాల్మీకి సన్నిధిని విద్యాభ్యాసముగావించి సంగీత శాస్త్రాన్వితముగ రామాయణగానము గావించిరని తెలుపుచు కవి యిట్లనినాడు.

*"మౌని జల్పితంబైన రామాయణంబు స్వరలయగ్రామమూర్ఛనలసంతు తెలిసి
పాడిరాలాపములన్ ద్రిశక్తకములమెరసి కుశుడు వీణయుతాళంబుగొని లవుండు"

ఇందు ప్రసక్తములైన స్వర, లయ, గ్రామ, మూర్ఛనలు సంగీత సాంకేతిక పదములు ఇతః పూర్వము వివృతములే.

---

* జై. భా. vi - 96.

రామాశ్వమేధయాగమున అశ్వరక్షకుడగ శత్రుఘ్నుడు చనునపుడు ఘన వాద్యనినాదములు దిశలు వీడ్వడి ప్రమోయన్వీసు వీథులబరచెనని వర్ణితము. చతుర్విధవాద్యములలో ఘనములో హాదిక నిర్మితము.

యుద్ధానంతరము తండ్రికొడుకులగు రాఘవ లవకుశులు కలిసికొనునపుడు పాగిన వర్ణనలో సంగీతమునకిట్లు ప్రాధాన్యమీయబడినది.

"సంతసమునొంది మునిశిష్యసమితియనువ
నతుల కోదండవల్లకి హస్తులగుచు
జానకీ సుతులరుగుదెంచిరి సమయమెఱిగి
కౌతుకంబున గురుసమక్షమున నిలచి"*

**"ఘోర దురితావహంబగు శ్రీరామాయణము చదివిరి వివిధమగునా
నా రాగరచనఁదుంబురు నారదులన నఖిలజనమనః ప్రమదముగన్"

జానకీసుతులు సమయమెఱిగి కౌతకమున గురుసమక్షమున నిలిచి ఘోర దురితాపహరమగు వివిధమగు నానారాగరచన తుంబురునారదులవలె చదివిరనుట లోనే పినవీరనార్యుని సంగీతసమయసారాన్వితప్రజ్ఞ ప్రవ్యక్తము.

ఇది తిక్కనార్యుని నిర్వచనోత్తర రామాయణాంతర్గతమగు "ఏమిభంగి యైనను బాడుడు తగుసమయమెఱిఁగి"యను పలుకుబడికి సంవాది.

ఆ పిదప కథాసూత్రధారిగ పాడిన పాతాళవర్ణనమున గానరీతి "హాటకేశ్వర భువన డోలాధిరూఢగూడ పాత్కన్యకా గానగుంభమాన తాళకోలాహలముగ వినవచ్చునది"***

* కై. భా. vi - 248.

** కై. భా. vi - 249.

*** " ii - 70.

అది నాగాధివాసమైనను అట ప్రవర్తిలిన రాగములు దిక్తటములుక్కలించిన శంఖభేరీమృదంగ విక్వాణభయదరావములైనవేగాని నాదస్వర సుషిర సుకుమారనాదములు కాలేదు. దీనికి కారణము కావ్యగతి వీరరసాన్వితప్రచోదనా శక్తిభరిత సంగీతప్రవర్తనమే.

కావ్యము ఆదినుండి వీరరసాన్విత ప్రచోదనాశక్తిసంయుత సంగీతము నాలపించినను అంతమున మాత్రము ఏతత్సంగీతబాణిని హర్చిలాలనాసంయుత గానమును ఎత్తుకొన్నది. గీత్యంతమున ప్రవర్తిల్లు మూడు ముక్తాయింపులతోడి మృదంగనాదమువలె కవిత్రయపద్ధతియైన ఆశ్వాసాంత పద్యాంతరిత రాగనామ నిక్షేపణ ధ్వానమిట్లు ఎనవచ్చినది.

"గౌళీమానస రాజహంసకు రరీకందర్ప చోళీకపో
లాలంకార శశీకరాన్విత విలాసా కల్పలాటీ కళా
కేళీ కౌతుక మాళవీ మధుర సంగీతాదరస్వాంతనే
పాళీ కుంకుమపంకలిప్త కుచకుంభవ్యస్త హస్తాంబుజా" *

ఇట్లు పినవీరనార్యుని రెండుగ్రంథములలో ఒకటి సంగీతకమందలి ప్రథమ శక్తియగు లాలనయును, రెండవది ద్వితీయశక్తియగు ప్రచోదనముతోను విందారినది.

ఈ గ్రంథ ద్వయాంతరితమున విరించిరాణి వీణాక్వణనము లలిత లలితముగ భీషణఘోషణముగకూడ ధ్వనించి వీనులకు విందొనర్చినది. పినవీర భద్రుని కవితయందలి సంగీతభద్రతను సర్వతోభద్రముగా నెంచినట.

—o—

* కై. కా. viii - 220.

దగ్గుపల్లి దుగ్గన సంగీతపరచితి

శ్రీనాథునకు బావమఱది దుగ్గుపల్లి దుగ్గన. కవిసార్వభౌమ సకలవిద్యా సనాథ శ్రీనాథమహాకవీంద్ర ప్రసాదలబ్ధ కవితావిశేషుడితడు. కాని శ్రీనాథకవి నాథుని అభిమాన శాస్త్రమైన సంగీతముందు ఏమాత్రము అభిజ్ఞతను ప్రదర్శింప లేదు దుగ్గనార్యుడు.

మామూలు మాటలతో కవిసమయములతో నటనట సంగీతప్రసక్తులు కొన్ని మాత్రమీ గ్రంథమున దొరలినవి.

కృతిభర్తయైన గంగనామాత్యుని సంగీతజ్ఞుడు సకలసాహిత్యకళాసంగత మతియని నుతించియు * తన గ్రంథమున ఎక్కడ సంగీతపాండితిని ప్రదర్శింపకయే ఆతని మెప్పించినాడు.

ఉద్దాలక మహర్షి ఘోటక బ్రహ్మచర్యవ్రతోద్యాపనము చేయింపవలెనని పిప్పలాదబ్రహ్మదేవులు ప్రయత్నించినారు. ఆపట్టున చతుర్ముఖుడదిరోహించి ఏతెంచిన విమానవర్ణనమిట్లున్నది ** "అవ్విమానంబు క్రమక్రమంబున ప్రత్యానన్నంబగుటయు దన్మధ్యంబున అప్సరోనృత్యంబులు గిన్నరగానంబులు దివ్యదుందుభి నిర్ఘోషంబులుఁదుంబురు నారదవిపంచీ స్వన కిలకించితంబులు..... గలిసి వింగియంతయు శబ్దమయంబై యుండెనట. ఇంతగ తౌర్యత్రికమునెఱపిన పిదపనధి శబ్దమయంబై యుండెననుటకు బదులు నాదమయంబై యుండెననవచ్చును. కాని దుగ్గనార్యుని కంతటి సంగీత హృదయత్వములేదు.

---

* "శృంగారచారుమూర్తికి
సంగీతజ్ఞునకు సకలసాహిత్య కళా
సంగీతమతికి ననంతీయ
గంగామాత్యునకు రూపకందర్పునకున్" - నా.కే. i.79.

** నా. కే. పా. - i.

గర్భవతియైన పిదప చంద్రవతి తండ్రియాజ్ఞచే విపినాంతరమున.... పరిత్యక్తయైన పట్టుననాకిన్నర కంఠి విముక్తకంఠియై కెరలెడు దుఃఖభారమున నేడ్వజొచ్చినది. అట మాటవరుసకు ఆమెను కిన్నరకంఠి యనినాడుకవి. అంత మాత్రమేగాని విశేషములేదు.

చంద్రవతికి తృణబిందుడను రాజర్షీంద్రుని ఆశ్రమములో 'ఉభయవంస తారకుండగు దారకుండు అవతరించిన సమయంబున

"అఖిల భూజనములు నానందమునుపొంది
రమరులు కుసుమవర్షము గురిసి
రప్పర స్త్రీలుపోయగ మొప్పనాడిరి
క్రమమునఁ గిన్నరాంగనలు పాడి

రురుశుభధ్వనుల నిర్జరదుందుభులు మ్రోసె"* నని ప్రస్తావించుటలో గీత వాద్య నృత్యత్రయిగా సంగీతసమగ్ర ప్రసక్తి వినవచ్చినది. శాస్త్రపాండితి మాత్రము ఎక్కడనులేదు. ఇక్కడనులేదు.

ఇక చంద్రవత్యుద్దిలకుల వివాహసమయమున రఘు మహారాజు రాజధాని నలంకరించినతీరులో సంగీతకము కొంతచోటు చేసికొన్నది. అన్నిటితోపాటు నాట్యమందిరములను, గాయకాగారములనుగూడ తారమౌక్తి హారతోరణాదులతో నలంకరించిరట.

"దేవగేహముల భూదేవ సద్మములు
.....సభా
.....వందిమగధ
గాయకాగారమాటు శృంగాటకములు" ** అని విట నాట్యమందిరములు వేఱుగ, వందిమాగధ గాయనీగాయకాగారములు వేఱుగ చెప్పబడినవి. అం పరస సంగీత మురళీరవములు ఘనమర్జిత స్ఫూర్తినమరించబడినవట. ***

---

* నా. కే. పా. i - 234.
** " ii - 159.
*** " ii - 164.

ఇక సరస్వతీ చతుర్ముఖులత్తమామలై చంద్రవతీ వధూరత్నమునకు ఆభరణప్రసాధన ద్రవ్యంబులొసగిరట. అపుడామెను సరస్వతీపావిత్ర్యాదులుకై పేపిరి.

"వారును నట్టులపేయగ
భోరన సురమద్యదుందుభులు మొరపెను పొం
పారెడు బర్హిర్ముఖ నర
నారీ మాంగల్యగీతనాదము నెలమిన్" * అని చెప్పబడినది.

ఇక తల్లిదండ్రుల పెండ్లిలోసచికేతుడు ఒనర్చిన ముచ్చటలు ముద్దుగా ప్రస్తావింపబడినపుడు నాడు పెండ్లిళ్లలో పాడెడు దేశ్యగీతులు ప్రస్తావన ఇటుల వినబడినది.

"పరిణయద్రవ్య సంపాదనపరులైన వృద్ధపురంధ్రులు నేగుతెంచు.....
తరుణీ జనులు పెండ్లి ధవళంబులు వాడంగ నాగీతములు దానునమవదించు"

ధవళములు, శోభనములు, మంగళములు అనెడివి వివాహాదిశుభకార్యముల నారీజనములు గానముచేయు గీతిరీతులు. అది ఆనాటికి పాలకురికి కాలమునుండి యున్నవియే. బ్రహ్మ్యమగు వివాహమున జాడిన దేశ్యగీతికలలో శ్రీనాథుని కర్ణాటరీతి గోచరించుచున్నది.

వివాహానంతరము పితామహుడు కొడుకును కోడలిని సంబంధిని అభినందించినాడట. అపుడు

దివ్యదుందుభులగు వాదిత్రంబులు విచిత్రధ్వనులంజెలంగి గంధర్వ గానంబులు నప్సరోనృత్యంబులు నుల్లసిల్లెనట.

ఇంతకన్న, నెక్కుడగు సంగీతప్రసక్తులీ నాసికేతోపాఖ్యానమున మృగ్యములు. దగ్గుపల్లి దుగ్గనాయ్యడు కవిప్రముఖుడైనను ఆతడొనర్చిన సంగీత ప్రస్తావనమాత్రము అప్రముఖమ్. కావున ఇకమీదట కవిప్రముఖతనుబట్టిగాక సంగీత ప్రతిపత్తియందలి ప్రముఖతనుబట్టి ప్రాధాన్యత నొసగుట సమంజస మగునేమో.

---

* నా. కే. పా. ii - 1881 - 1.

కొఱవిగోపన సంగీతాలాపన

అసాధారణ ప్రతిభాశాలియై బహుశాస్త్రప్రజ్ఞాధురంధరుడై ఒప్పు గోప రాజు సంగీతమునగూడ అందెవేసిన చేతితో తన సింహాసనద్వాత్రింశకలో దర్శన మిచ్చుచున్నాడు. ఎడనెడ శాస్త్రపాండితికి గీతిప్రసక్తులను జోడించుటలో నీకవి ప్రజ్ఞ ప్రదర్శితము.

"మంత్రములేని సంధ్యయును మౌనములేని తపంబు వేదవి
త్తంత్రములేని యాగముఁబదజ్ఞతలేని కవిత్వము వృధా
తంత్రులులేని వీణయును దానకరాగములేని గీతమున్
మంత్రులులేని రాజ్యము సమానములన్నియు వ్యర్థకార్యముల్" *

"సంగీతంబు కవిత్వతత్త్వము సౌజన్యంబు భావంబు స
త్సాంగత్యంబు నెఱుంగడేని భువినాశ్చర్యంబుగా వాలమున్
శృంగద్వంద్వములేని యెద్దతండనఁజెల్లుంద్రృణంబాతఁడ
య్యాంగీకంబునమేయడా పనుల భాగ్యంబచ్చటఁగల్గుటన్" **

ఈ పద్యములలో మొదటిదానిలో "తంత్రులులేని వీణయు" రాగతాన రహితమగు గీతమును మంత్రులులేని రాజ్యము నిరర్థకమనినాడు. తానకరాగ యుతముగా గీతముండవలెనని గోపనార్యుడనుటలో అంతరార్థమున్నది. గీతము సంగీత ప్రక్రియా విశేషములలోనొకటి. అయ్యది నాడేగాక నేడును ప్రచారములో భంగ్యంతరముగ నిలచియేయున్నది. ఈగీతములలో భగవద్భక్తి గీతములకున్న విలువ మిగిలిన ప్రేమగీతికలకు, విరహవిషాదగీతికలకు ఉండదు. అయినను ఆ గీతము భక్తిభావయుతమగుటయేగాక అయ్యది సంగీత ప్రక్రియా విశేషరాగ స్వరూపము నావిష్కరించు రాగగీతమో, లక్షణ గీతమో అయివుండవలయునని గోపనార్యుని భావన. ఈరాగ గీతములను సక్రమమైన సంప్రదాయపద్ధతిలో గురుముఖతః అభ్యసించిన సంగీత విద్యార్థికి ఆగీతములోనే ఆరాగలక్షణము అద్దాని ఆలాపన అందలి తానప్రకల్పనావకాశము అవగతమగును. తానమనునది

---

* సి. ద్వా. త్రి. i - 101.

** " i - 192.

సంగీతక సాంకేతికము. ఇది ఇతః పూర్వము వివృతమే. తానకరాగయుతముగా గీతియుండవలయునని యుద్దేశించుటలో గోవనార్యుని సంగీతశాస్త్రాభిజ్ఞత వ్యక్తము. ఇక రెండవ పద్దియమున "సంగీత సాహిత్య కళానభిజ్ఞః సాక్షాత్పశుః పుచ్ఛవిషాణహీనః" అను సంస్కృతాభాణకము మఱింత చమత్కృతిసమంచిత మైనది.

కేవలమిట్టి సూక్తిముక్తావళుల గీతిసహకృతితో గూర్చుటేకాక గోవనార్యుడు కథాగతిలో సాగిపోవు సంగీతప్రస్తావననుకూడ సంతరించినాడు. కమలాకరుడను విప్రపుత్రుడు సకలవిద్యల నేర్చి వివేకినైగావి జనకుని వక్త్రముగాంచనని ప్రతిజ్ఞగావించి ఇల్లువెడలి ఎందేవిజనినాడు. ఆ పిదవనాతడు సకలవిద్యలనేర్చి గృహోన్ముఖుడై చనుదెంచుచు మధ్యేమార్గమున నరమోహినియను సందరిని గాంచి మోహించినాడు. కాని ఆమెను కామించినవాడు ఆమెను ఆశించిన రాక్షసునిచే మడియునని ఎఱిగి ఏమియుచేయలేక తనయింటికే మఱలినాడు. సకల విద్యాపారంగతుడైన తనయువిగాంచి తండియానందించి ఆతనిని పరీక్షించుడని రాజకడకుగొంపోయినాడు. రాజసభాస్థానమున ఆతడు అకంపితుడై శాస్త్రపురాణ కావ్యనిగమస్మృత్యర్థములను, సంగీత సంగతిమర్మములను ప్రసంగించినాడు. ఇట్టి శాస్త్రపరిజ్ఞాన విషయములనుగూర్చి ప్రస్తావించినపుడు గోవనార్యుడు శాస్త్రము లన్నిటితోపాటు సంగీతశాస్త్రమునుగూడ దడవక మానడు. ఈతనికి జ్యోతిశ్ఛంద సంగీతశాస్త్రములు కరతలామలకములు.

ఈ కావ్యమందలి ప్రథమభాగమున రంభా, ఊర్వశుల నాట్యప్రావీణ్య నిర్ణయము విక్రమార్కుడు గావించిన ఘట్టమున్నది. అనంతామాత్యుడు, జక్కనార్యుడుకూడ తమ విక్రమార్క కథాకావ్యములలో ఈ సందర్భమును ప్రస్తావించిరి. కాని గోపరాజు మాత్రము పీరిద్దఱిని మించిపోయి గీతవాద్య నృత్యత్రయియైన సంగీతపరిజ్ఞానము పొంపిపోవ ఈ సన్నివేశమును వెలయించినాడు. ఈ నాట్యారంభమునకు ముందుగ ఇంద్రుడు "సాంగ సంగీత విద్యాది కృత్యములమ అమపుమెఱయగడగి విలువుడనుచు గంధర్వులకుజెప్పి"* ముందు రంభమ ఆడుమనివాడట.

---

* సి. ద్వా. త్రి. I . I . 129.

"గంధర్వల్పదు నాల్గుదోషములు దక్కందాళమానంబులన్
గాంధర్వంబు ధ్రువాప్రబంధసరణిన్ గావింపఁగా వాద్యముల్
ధిం ధిం ధిక్క ధిమిక్క తక్కధికతోం ధిక్కత్తకోజ కిణం
ధింధాఁయుంకకుయుక్క దిగ్దాగూడ ధాధీయంచుం మ్రోసెన్ వెసన్" *

"జంఝారి యెదుట నాట్యారంభమ్మున నూర్వశీవరాజయకృతసం
రంభము నూరుద్వయజిత రంభయునై రంభనిలచె రంగస్థలిపై" **

"సురపతి వంపునఁగూడిన మురజధ్వనుల త్రళద్బదములుగా శృంగా
రరసముగురియ నాడెను దిరువుల మురిపెముల యొఱపుఁదీగయుబోలె"***

ఇవి నాట్యసంరంభమును వర్ణించు పద్యములు. ఇందలి మృదంగ ధ్వనులను వల్కించిన తీరులో కొరవి గోపరాజు గానము నందెవేసిన చేతితో మృదంగముపై గూడ జతులను వల్కించగల్గిన మహామార్దంగికుడని వ్యక్తమగు చున్నది. ఈ పద్యములకు ముందున్న ప్రస్థావనలో గంధర్వులను సాంగ సంగీతవాద్యాది కృత్యములననువు మెఱసినిలువుడని ఆదేవించియున్నది. సంగీత సమగ్రసాంగో పాంగస్వరూపము గీతవాద్య నృత్యత్రయీ విశేషము. కాన గీతముల గానముచేయువారిని వాద్యముల మెఱయించువారినికలిపి బృందమందురు. అందు వాద్యబృందమందలి వారికుండవలసిన ప్రతిజ్ఞానము, వాద్యమేళనము, దక్షత, అన్యోన్యత, ముఖరియను వాద్యప్రధానిని ముఖ్యాంగకుని తదితరుల ననుసరించుట మున్నగులక్షణములిందు వ్యక్తములు. ఈ బృంద లక్షణములను జాయపాధ్యుడు నిర్దేశించినాడు. ఇందు ప్రత్యేకముగ ముఖ్యగాయకునిలక్షణములను గూడ జాయపార్యుడు వివరించినాడు. ముఖ్యగాయకునకు సర్వగీతప్రబంధముల బాడగల్గిన దక్షత, తాళధారితదక్షత, ధీరత సమంచిలాతారావస్థితి ముఖ్య లక్షణములు అవశ్యకములు. తదనుసారమె గోపరాజు ఈపద్యమునందు లక్షణ

---

* సం. ద్వా. త్రి I - i - 129.
** " i - 130.
*** " i - 131.

నిర్దేశముగావించినాడు. ఇట రంభానాట్యానుగీతముగ వాద్యముల వాయించువారే గాక పాడెడు గంధర్వులున్నారు. "వారు పదునాలుగుదోషము దక్కంబాడినార"నుట మొదటి అంశము.

సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథానుసారి గుణసందష్ట, ఉద్దష్టసూత్కారాదులు గాయనదోషములని అవి యిరువదిఐదని ఉట్టంకితములైనవి. కానిగురికి బెత్తెడు దూరమన్నట్లు గోవరాజు ఏలనో వీనిని పదునాల్గనినాడు. సంగీతశాస్త్రకోవిదులదృష్టిలో ఇరువదియైదుగ కన్పట్టిన దోషములు సాహిత్యవిదులకు పదునాల్గుగా తోచియుండవచ్చును. పదునాలుగు మాత్రమే పరమదోషములని మిగిలినవి అంతముఖ్యముగావని గోవరాజు భావన ఏమో!

ఇక "తాళయానంబులన్ గాంధర్వంబు ధ్రువాప్రబంధసరణిన్" గావించుట లోనే ఔచితి. జాయపాది సంగీతశాస్త్రకోవిదులు ముఖ్యగాయకునకు సర్వగీత ప్రబంధగాతృత్వము, తాళధారిత ముఖ్యార్హత అనినారు. గోవనార్యుడు గంధర్వులు తాళమానజ్ఞులై ధ్రువాప్రబంధసరణిన్ గాంధ్వరము నెరపిరనుట తల్లక్షణానుసారియె. ప్రబంధములలో ఉద్వాహ, మేళావక, ఆభోగ, ధ్రువాదికము లని ప్రభేదములున్నవని సంగీతశాస్త్రమున చెప్పబడినవి. వీనిలో ధ్రువాప్రబంధమును శార్ఙ్గదేవుడు ప్రబంధములన్నిటికన్న ఖ్యాతిగాంచి అన్వర్థనామత్వమునందినదనినాడు. ఈ ధ్రువాప్రబంధమున కనుగతముగ ఒక జతి ప్రయుక్తమైనది. అద్దానియందు వినవచ్చిన ధిం ధిం ధిక్కధిమిక్క తక్కఇత్యాది మృదంగతక్కారధ్వనులు వాద్యబృందమునందలి ఘనానద్ధవాద్యకారులు ధ్రువాప్రబంధసరణిలో పాగినపాటకు ఎత్తికోలుగ తాళమునకు కొనుగోలుగ గావించిన

---

1. అథవాద్య బృందలక్షణమ్ :
"కృతానాం వాద్యకవిభిః వాద్యానామాకుశిక్షణం
శ్రుతితత్వంచ స్వవాద్యో గ్రహ మోక్షయోః"
"తాలానుగత్వ ఐకాగ్ర్యముభయో (గ్యంపుటయో) ర్మేలనజ్ఞతా
వామదక్షిణ దక్షత్వమన్యోన్యస్తుతికారితా
ముఖామవృత్తి (వర్తి?) తాచేతి వాద్యబృంద గుణామతాః"
వృత్తరత్నావళి - vii - 180 - 81.

లయవిన్యాసమైయుండును. ఇక అద్దానికి ముక్తాయింపు ధిధి గూడ ధాధియంచు మ్రోసెన్ అనుటలో సంపన్నమైనది. గోపనార్యుని తాళమానజ్ఞత నాట్యవిద్యా వైశారద్యము ఇందు ప్రతిధ్వనించినది. తరువాత పద్యములలో రంభయాడు నపుడు మొరసిన మురజధ్వనులు అభ్రశబ్దములగు నురుములవలె ధ్వనించినవని వర్ణితమైనది. వానలేని వరద, చినుకుపడని ఉరుము ఉండదుకదా! కాన అభ్ర శబ్దములై ధ్వనించిన మురజధ్వనుల కనుగతముగ శృంగారమురసమై వర్షింప నారంభింప తిరువుల మురిపెములు మెఱుపులుకాగ మెఱుపుతీగయై రంభ నర్తించినదట. ఈ తిరుపు తిరువస్సురితాదులగు దశవిధగమకములలో ఒకటి యగుటయేగాక నాట్యశాస్త్ర సాంకేతికమగు నొకనృత్య హేవాకముగూడ.

ఇంతదనుక మన శ్రవణకుహరములలో వాద్యవిన్యాసమును ప్రతిధ్వనించి దానికనుగతముగ గాంధర్వంబునెఱపి కొరవి గోపరాజు వినుకలిని సమగ్రముగ నిర్వహింపజేసినాడు. లోకమున వినుకలికన్న కనుకలికి ప్రాధాన్యముమిన్న. కావున రంభానాట్యమున వినుకలికి ప్రాధాన్యమిచ్చి ఊర్వశీనృత్యమున కను కలికి అగ్రాసనమొసగి కథానుసారిగ అట నటించిన ఆనాట్య పాత్రముల న్యూన తాధిక్యతల చెప్పక చెప్పినాడు.

---

2. అథ ముఖ్యగాయక లక్షణం :
బృందమేలన చాతుర్యం రానిక్యమనురంజనం
త్రిషుస్థానేషు గమకప్రాణగీతి ప్రవీణతా
గంభీర మధుర స్నిగ్ధశ్రావక ధ్వనిశాలితా
తాదృక్శారీర సంపత్తి వివిధాలప్తి నైపుణమ్
సర్వగీత ప్రబంధానాం గాతృత్వం తాలధారితా
విజితశ్రమతాఽయత్త కంఠతా సావధానతా
నర్తకీ సుకలా.... సేన సమతా (సమిత) స్థాయకారితా
శుద్ధసాలగ రాగేషు భాషాంగాదౌచ కౌశలం
గ్రహమోక్షేచ దక్షత్వం ధీరతాఽపాప్త
సర్వరీతిషు వెదగ్ధ్యా వశ్చమత్వం సురేఖితా
నృత్తరత్నావళి - vii - 182 -86.

3. ప్రా. ఆం. క. సం. ప్ర: పుట - 40.

సంగీతమున నేపథ్యమునకన్న స్వయంసారథ్యమునకు మన్ననమిన్న రంభానాట్యసంరంభమున మెచ్చతగినది గంధర్వులు నెఱపిన వాద్యవిజ్ఞానము. తదనుగతముగ ప్రయుక్తమైన గంధర్వగానము మాత్రమే. కాని ఊర్వశి నాట్య విజ్ఞానమున నేపథ్యమునకన్న ఆమె స్వకీయాభినయ వైశారద్యము వ్యక్తము.

కాపురము జేయుతీరు కాళ్లగోళ్లనాదే వ్యక్తమగునను జాతీయమువలె నాకలోక భూలోకనాయకులు అవసరంమిచ్చి సభకేతెంచి సంగీతశాస్త్రిను పారముగ విలచి విలక్షించుచు నాట్యప్రారంభము గావించుటలోక ఊర్వశీనాట్య శాస్త్రప్రావీణ్యత నిట్లు వ్యక్తమయినది. ఆమె,

**"తనువున గీతాలంబనమును జేతులనర్థ ప్యుషితమును నేత్రయుగంబున భావముంబదములఁదాళ నిర్ణయమ్మును మెఱయఁగ లాస్యమునెఱపెన్.

సురకామిని తన నయనములరుదుగఁదలచుట్టి వచ్చుననుట నిజముగ దిరుగుచు పరిమండలితాంబర వల్లవియై నటింపె మరుగొడుగుక్రియన్. ఇది అభినయదర్పణ ప్రతిబింబము.

ఇందు ఊర్వశి నాట్యముచేసినతీరు నభివర్ణించుటలో గోవనార్యుని నాట్య శాస్త్రపరిజ్ఞానము ప్రదర్శితము. ఊర్వశి సుశరీరముతో స్వయముగ గీతాలం బనముగావించినది. చేతులతో అర్థపుష్టిని ప్రకటించినది. అనగా నిందు సంయుతం సంయుతా హస్తప్రభేదములతో పతాక త్రిపతాకాది ముద్రలతో అర్థ ప్యుషితము పత్యక్షీకృతము గావించినదనుట స్పష్టము. ఇక నేత్రయుగమున భావముమకూడ ఆమె ప్రకటించినధనుటవలన ముప్పదియాఱు దృష్టులనుబట్టి సాత్వికాది భావములను ప్రకటించుచు ఆయారసములనట ఆమె ఉప్పతిల్ల చేసినదని తెలిసికొనదగును. ఇక పదములఁదాళ నిర్ణయము గావించినదనుటబట్టి

"ప్రబంధేషు ధ్రువత్వేన ధ్రువ ఇత్యభిధీయతే"

సం. ర. ప్రబంధాధ్యాయము.

* సి. దా. 1వ. భా. I 133 - 134.

తాళగతిననుసరించి ఆమె నడకలను, ఆడుగులను సాగించినదను కొనవలెను. * ఆ పిదప తననయనములరుదుగ తలచుట్టి వచ్చుననుట నిజముగఁదిరుగుచు పరిమండలిలాంబర వల్లవయై మరు గొడుగుక్రియ నటించినదనుటవలన నాట్యశాస్త్రోక్త శిరోభ్రమరిరీతి ప్రవ్యక్తము గావింపబడినది. మరుగొడుగుక్రియ నర్తించుటలో ఛత్రభ్రమరి లక్షణముకూడ వ్యక్తమైనది. ఏతల్లక్షణములకు సంవాదిగ అయ్యప్పర తననయనములరుదుగ తలచుట్టి వచ్చుననుట నిజముగ పరిమండితాంబరవల్లవయై పరిభ్రమించుట గోపనార్యుడు ప్రస్తావించినాడు. అది గాక ఊర్వశి ఆహ్వానమున ప్రవ్యక్తమైన కాపెపోసికట్టిన అంబరవిన్యాసయుత పరిభ్రమణమున వ్యక్తమైన విలాసమున ఛత్రభ్రమరికాలక్షణము సమ్యక్పం వేదితము. ఈ క్రియ ఊర్వశి ఆడిన విక్రమవరుడిదియ వెఱవరి అనినాడు. దానికి శక్రుడు ఇది నీవెట్లెఱింగితివని ప్రశ్నించినాడు. అందులకు విక్రముని సమాధానమిది.

---

* "తదాశిరోభ్రమరికా కథితా నృత్తకోవిదైః - అథవా నిశ్చల తిష్ఠన్
భ్రమయేత్ కేవలం శిరః v - 99
త్వరితం పాణియుగ్మంభ్రమితోత్ఫుల్లపద్మవతీ - ఏషాపి కాథితాత
త్కైః కీరోభ్రమంకీర్త్యా"
విష్ణుక్రాంతవదుత్థాప్య వామాంఘ్రిః కుంచితః పునః - పతనోత్ప
తనైః నల్యైః పాదస్య భ్రమణంజ
యత్రాప్రదక్షిణం కుర్యాత్ సాఛత్రభ్రమరీమతా— v - 87

నేలమీద తలమోపినిలిచి అపైకాళ్లు రెండును మీదకెక్కి అడ్డముగత్రిప్పుట కదలక నిలచి శిరస్సుమాత్రము నిండుగవికసించిన తామర పూలను తిరుగుచున్న చేతులతో వేగముగ త్రిప్పుట శిరోభ్రమరి అందురు. విష్ణుక్రాంతము నందువలె. ఎడదుకాలు కుంచితమైయుండగ ఇంకొకపాదము పతనోత్పతనములతో వేగముగ అప్రదక్షిణముగ తిరుగుట ఛత్రభ్రమరి అగును.

"ఇద్దరును నాట్యమును సరివత్తురిందుకా
స్త్రీవగత ప్రసంగముల సాంగముగానిది యాడెగాననే
నల్లే వివరించి యూర్వశియ యెక్కుడుగ
గైకొంటినన్న నద్దేవుఁడు మెచ్చె" * ఇందు విక్రముని ముఖతః గోపరాజు సంగీతశాస్త్రపరిజ్ఞానమే ఇట ప్రవ్యక్తము.

తదుపరి జీమూతవాహనుని కథనుగూడ సంగీతభంగి తరంగిముగనె నడపినాడు గోపనార్యుడు. నాయకుడగు జీమూతవాహనుడు "సంగీతాకర్ణనమున జరియింపక పేర్కొంగనవుమేయకున్న కురంగముల" గాంచినాడు. ఆతడు ఏకతృంగీత ప్రసంగసాంగత్య కారణముగనుగొనదలచి ఆలయమున ప్రవేశించి నాడు. ఇందు హరిణములు సంగీతశక్తిచే మంత్రముగ్ధముల భంగినుండుటలో

"శకుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగానరసంఫణీ
కోవేత్తి కవితారసం ఈశ్వరోవేత్తివానవా" అను సంగీతరత్నాకరకారుని ఆభాణకమునకు లక్ష్యము కుదిరినది. ఈశ్వరునికికూడ అగమ్యగోచరముగా నున్న కవితారసముకన్న శకునులకు, పశువులకు, పాముంకుకూడ అనుభవైక వేద్యమైన గానరసప్రభావమిట సురుచితమై నాయకునకు ప్రరోచనమైనది. అదియే నాయికాకర్షణాదిక శృంగారరసాత్మక ప్రచోదనకు కారణమైనది. ఎత్తుగడలోనే నాయికయగు మలయవతిని సంగీతసర్వస్వస్వరూపిణిగ తీర్చిదిద్ది ప్రదర్శించి గోపన అర్వాచీనులగు పెద్దన రామరాజభూషణులకు నాయికలకు ఇట్లు పేలుబంతినొడ గూర్చినాడు. **

---

* ఏ. డా. శ్రీ. i - 136.

** పరూపిపీ వృత్తాంతము- "తతనితంబాభోగ ధవళాంశుకములోని.."
గిరికావృత్తాంతము : "పీలుదగుబ్బలు ప్రవేవకవృత్తిదగు గుబ్బ
శాఖుల కవరంజి చాయశాసగ" ii - 30.

"చిన్న చనులమీఁదఁ జేర్చిన వీణియ
చేఁదోడుగా శ్రుతిస్థితులఁదీర్చ
సరిగమపదనుల స్పష్టస్వరంబుల
గమకంబులయ విభేదములనెఱపి
నాదామృతంబు ననచినక్రియన్ దంత్రిఁ
బెనగానె సఖకాంతి గొనలుసాగ
రాగకదంబకంబు రంజిల్లజేయుచు
నాలప్తి వీనులకమృత మొసఁగ
గానరసవశముసఁగనుగవ మోడ్చుచుఁ
బోటిఁగూడవాణి బోటిఁబోలి" * గౌరిబాడుచున్న కన్యకా రత్నమును చూచెనట బాలభేచరుండు. ఇది మలయవతి రూపదర్శనముతోపాటు పొగిన సంగీతపాండితి ప్రదర్శనము. ఆమె తన యుత్సంగశాయినియైన వీణియను వక్షస్థలమున హత్తుకొని శ్రుతులఁదీర్చుచున్నది. 'సరిగమపదని'యను సప్తస్వరముల ప్రస్తారమున.... స్ఫురితాది దశవిధగమకంబుల నెఱపుచు లయ విస్ఫూర్తిని నిర్వహించుచున్నది. అపుడామె కొనగోరుమీటిన వీణాతంత్రినుండి ప్రవ్యాప్తమైన నాదము ప్రతిధ్వనించి అమృతము గురియుచున్నది. సూడాది ప్రబంధ విశేషములు సంగీతశాస్త్రములందు "ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాకములుగ చెప్పబడినవి. అందులో గజలీల, తురగలీల, కలహంసలీల గాథ, క్రౌంచపదాదికముల రాగ కదంబకమొక్కటి. అమలయవతి రాగకదంబకమును రంజిల్లజేయుచు రాగాలప్తులను చేయుచున్నది. ఈ ఆలప్తిలేక ఆలాపనము ఇతఃపూర్వము వివృతము. ఆగానము వీనులకమృతోపమై పండువు చేయుచున్నది. స్వకీయ గాన మాహాత్మ్యమున ఆమెయే కనుగవ మోడ్చుచున్నది. ఇందు సంగీతమందలి వివిధశక్తులగు లాలన ప్రచోదనలలో లాలన పరివ్యాప్తము. ఈమలయవతీ గానపాండితి ప్రదర్శనమున గోపనార్యుడు సంగీతశాస్త్రనిష్ణాతుడుగనేగాక సంగీత సరసహృదయుడుగగూడ దర్శనీయుడగుచున్నాడు. మలయవతీజీమూతవాహనుల వివాహమును సంఘటితము గావించిన సంగీతము వివాహమందీ రీతిగా ప్రవృత్తమైనది.

---

* సిం. ద్వా. త్రి.-I -.v 114.

"అప్సరస్త్రీలు కల్యాణగానంబుల
తెఱఁగొనఁబాడగా....
× × × × × ×
సురలువరిణమింప సురదుందుభులు మ్రోయ
నారదుండున్ దీవెనలుగఁబాడ
విశ్వమెల్లఁబొగడ విశ్వావసువి కూతుఁ
బరిణయించె ఖచరవరసుతుండు" *

మఱియొకచో గ్రహిలుని కథలో సంగీతకమే ఇట్లు చోటుచేసికొన్నది. మంత్రికుమారుడగు నీగ్రహిలుడు తండ్రిమీద అలిగి దేశద్రిమ్మరియైచని ఎట్టకేలకు సకలకళాప్రవీణుడై శ్రీశైలమునకేగి మడిగివచ్చుచు ఒక్కచో ఉష్ణకుండమునుగాంచి అందుజనుటకువెరచి కెలనంగల శిశిరవారిలో స్నాతుండై యొక్క గుడికేగి అందారాత్రి గడుపనిశ్చయించి అట విశ్రమించెను. అంత అర్ధరాత్రమున ఆయుష్ణకుండమునుండి సాంగోపాంగసంగీతలై ఎనమండ్రు కన్నియలేతెంచి శశిమౌళివర్ణించిరి. అపుడు వారు నాట్యసన్నాహము చేయుచో ముందుగానొకతె "నాదవిశోధన (నాదవినోదము) చేయుచుండెనాఁగాహళవట్టి గానగమకశ్రుతి తానవిధానమానఁగన్" ** ఆపిదప "గానభిక్షవేఁడ హీన పర్వంబున వదరుకాయలనంది వచ్చినట్టి వీణియలకు లయలు విప్పిచెప్పెడు తంగినందు ముగురు వాడిరందముగను. ***

ఇంతు వీణానాదానుగతముగ గానము ప్రవర్తితమైనది. ఆపిదప మఱియొక వనిత కాహళమను సుషిరవాద్యవిశేషమునుబట్టి గానగమక శ్రుతి తానవిధాన మానగ సన్నాహముగావింపగా ఇంకొక వనిత నాట్యసన్నాహము గావింప గీత వాద్యనృత్యత్రయియైన సంగీత సమగ్రతౌర్యత్రికరీతి యిట్లు వెల్లివిరిసినది.

---

* ఏం. ద్వా. త్రి. i - iv - 183.
** " ii - viii - 167.
*** " ii - viii - 168.

"శూళాది గీతములును సుతాళము ధ్రువ
గురులఘు యుతంబులుఁదమలో
మేళనమునఁజెడ కుండఁగఁదాళము
వాయించెనొకతె తద్గతి కొలది" *

"గళరవంబులమర గమకంబులోఁ జేర్చు
రాగమున మనంబు రంజిలంగఁ
బ్రియుఁడువోలె నధరబింబంబు చుంబించు
నాశ్రగోలునట్టి వనితయోర్తు" **

"మూఢునైనబట్టి ముఖరునిఁజేయుదు
నవినభంగి సతిమృదంగమంది
కంకణములు తాళగీతి మ్రోయవాయించెఁ
దొయ్యలులకునెద్ది దుష్కరంబు" ***

"తత ఘనమర్దళాదినినదంబులు సర్వదినాల్గు హస్త....
గతులును దృగ్విలాసములుఁగన్నుల వండుగగాఁగ దాళసరి
గతులు చెలంగఁబాదకటకంబులు మ్రోయఁగఁబాడియాడెనొ
క్కతె తొలుకాలు క్రొమ్మెఱుఁగుకైవడి దద్రసభావపుష్టిగన్" ****

"ఎలనాగలు మఱితమలోపలి నృత్తాంగములు లీరువడనాడుచున్ క్రొన్నెలకాల్పు నీకియఁగొల్పి"రని ఈపద్యములలో సంగీతసమగ్ర స్వరూపము విట్లు ప్రదర్శించినాడు గోవన. మొదటిగా ప్రస్తావించిన సూళాదిగీతములో సుతాళమున ధ్రువగురు లఘుయుతంబుగ తమలో మేళనము చెడకుండ తాళము నొకతె తద్గతి కొలది వాయించుటలో శ్రుతిలయల సమ్మేళనము వానిప్రాధాన్యము

---

* సి. ద్వా. త్రి. II - viii - 170.
** " 171.
*** " " 172.
**** " " 173.

వ్యక్తము. ఇందు గోపనార్యుడు ప్రస్తావించిన సూళాదిగీతములనుగూర్చి ఇంచుక విచారింపవలెను. సూడ ప్రబంధమును సంగీతరత్నాకరకారుడు చెప్పినాడుగాని అది వివరణార్హముగలేదు.

ఇక నృత్తరత్నావళికారుడు చెప్పినది మాత్రము కొంతవరకు అర్థమగు చున్నది. * నర్తనమునచూడ శుద్ధమని సాళగమని రెండువిధములు. ఏలా కరణము, వర్ణసరము, కైవారము ఝూంబడము, త్రిభంగి, వర్తని, ప్రాంత రాసకము, ఏకతాళియనునవి తొమ్మిది శుద్ధసూడ ప్రబంధములు. వీవిని స్వరాక్షరములతో సమముక ధాతుకాకువురు తగినట్లు నిర్మించిన వాద్యములకు సరిగ నృత్తము చేయవలెను. ధ్రువము, మంఠమవి, ప్రతిమంఠము, నిస్సారువు, ఆట తాళము, రాసకము ఏకతాళి. ఇవియేడు సాళగసూడాదిప్రక్రియలు. ఇట్టి సూడాది గీతములను ధ్రువానహితముగ తాళయుతముగ వాద్యమేళనము చెడకుండ నొక యువతి గీతాంతరిత గీతిభేదములగు విలంబితద్రుతగతుల ననుసరించి తాళము వాయించిదానిని లయాత్మికము గావించినది. మఱియొక యువతి గళరవములమరి యున్నట్లు రాగాలాపమును గమకాన్వితముగ గానము చేసినది. ఈగమకములు తిరువస్ఫురితాదికములగు దశవిధములని ఇతఃపూర్వము వివృతము. ఆపైన

ద్వివిధః చూడః

"శుద్ధశ్చసాలగశ్చేతి చూడః స్యాన్నర్తనే ద్విధా
ప్రాగేలా శరణం వర్ణసరః కైవార ఝూంబడౌ
త్రిభంగిర్వర్తనీ ప్రాంతే (?) రాసకోఽథైక తాళికా
ఇత్యేతే శుద్ధచూడేఽస్మిన్ ప్రబంధాః కీర్తితాః నవ.
ఏషాం స్వరాక్షరైస్తుయం సదృశం ధాతుకాకుభిః
వివిర్మితస్య వాద్యస్య సమానం నృత్తమాచరేత్
సంగీతస్య యదాస్థాతం తదా సంగీతముచ్యతే
ధ్రువోమఠః ప్రతిమఠః - నిస్సారుః పాటతాళకః
రాస కశ్చైకతాళశ్చ చూడేస్మిః నవ్తసాలగే"

నృ. ర. vii - 80 - 83.

మరియొక ముదిత వాపెగ్రోలు అనగా వేణువు అను సుషిరవాద్యమునుబట్టి అద్దానిని ప్రియునివలె అధరబింబము చుంబించురీతిగా ధ్వనింపజేసినది. మరియొక సతిమూడునైన ముఖరునిజేయుదుననిన భంగి కంకణములనే తాళగతిగ మ్రోయునొక వాద్యవిశేషముగ మార్చివాయించినది ఇట్లీ పద స్తబకములలో గోవనార్యుడు రాగాలాపనాయుత గమకాన్విత విశేషసంయుతగానమును అద్దాని కనుగతముగ ఒక మహావాద్య సమ్మేళనమును నిర్వహింపజేసినాడు.

ఆ తరువాతి పద్యములలో తతఘన సుషిరానద్ధాతి వాద్యనినాదములు సర్వగ అరువదినాలుగు సంయుతా సంయుత హస్తములు దృగ్విలాసములు కన్నుల పండువుగాగ తాళసంగతులుగ పాదకటకంబులు మ్రోయ ఒక్కతె పాడియాడుట వర్ణితమగుటలో గీతవాద్యములకు తగిన నాట్య సన్నాహము సమకూరినది. అపుడాపాటలో, ఆటలోకూడ రసపుష్టి తొణికిసలాడినది. ఆ నృత్త గానముల సమాచారమును గ్రహిలుడు విక్రమునకు నివేదించినాడు. విక్రముడది విని స్వయముగ అద్దానిని గాంచనేగినాడు. అపుడుకూడ ఆ సుందరీమణులు ఆరీతిగ నేతెంచి నృత్యగానముల గావించిరి. అట్టియెడ

"పంచమాది స్వరంబుల శ్రుతులయాది తాళగతుల వతుల
నాగగేయ గీతగాంధర్వ భేదంబులలవరించి పాడియాడునపుడు" *

విక్రముని దృష్టికి ఆ సుందరులు గోచరులైనారు. ఇందు పంచమాది స్వరములు, శ్రుతులు, లయలు, తాళములు, యతులు పరిస్ఫూర్తినొంది పరిజ్ఞ మొందుట ప్రస్తావితము. సంగీతమున ప్రతిలయలకు కుటుంబమున తల్లిదండ్రులకున్నంత ప్రతిపత్తి యున్నది. "శ్రుతిర్మాతా, లయః పితే" అనుట సంగీతమున ప్రథమ సిద్ధాంతము. ఇక ఆసుదతులు గావగేయ గీతగాంధర్వ భేదముల లవరించి ఆడిపాడిరనుటలోని పరమార్థము, పదపారాక్యము స్థూలముగ గావించిన ఏకార్థ బోధకములుగ గావచ్చును. కాని, ఈ గావగేయ గీతగాంధర్వ

* సిర. ద్వా. త్రి. viii , 186

ములకు సూక్ష్మార్థ వివేచన గావించిన విస్తృతార్థ వివరణమున్నది. గానము నిబద్ధమని, అనిబద్ధమని ద్వివిధము. నిబద్ధము శాస్త్రకార లక్షణాంచితము వాగ్గేయకార లక్ష్యాన్వితము, అనిబద్ధము గాన కళాకార మనోధర్మ సంయుతము, అది పౌరుషేయమై దేశిరాగములలో కూర్చబడి జనరంజకమగును. గేయము గానానుకూలము. అది ప్రబంధ ప్రక్రియకు చెందిన ధాతువును గానార్హవా ప్రక్రియ, "గేయం నామ సకల ప్రబంధాను గీతోధర్మః" అని సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్య. అది నిబద్ధమైన రాగతాళములలో నుండక ఇష్టానుసారముగ అబలాబాలగోపాలురచే గానముచేయబడును. ఇక గీతమనగ నిబద్ధమైన గాన ప్రక్రియ. "రంజక సర్వసందర్భో గీతమిత్యభిధీయతే" అని సంగీత రత్నాకరకారుడనగ నృత్త రత్నావళీకారు డద్దానిని.

"శుద్ధైః ఛాయాలగ్నైః యద్వా రాగైరాలప్తి సంయుతాః
ప్రబంధాయత్ర గాయంతే గీతం తదభిధీయతే" అనినాడు. *

ఇక గాంధర్వము అనాది సంప్రదాయమని గంధర్వ ప్రకల్పితమని తెలియుచున్నది. దానికి నృత్తరత్నావళి యంతరితమగు మూమూదలయిది.

"అనాది సంప్రదాయః యద్గంధర్వః సంప్రయుజ్యతే
నియతం శ్రేయసో హేతుస్త ద్గాంధర్వం జగుర్బుధాః" **

ఇక యతి అనునది తాళసంబంధి. తాళదశ ప్రాణములగు తాళమార్గ క్రియ అంగ గ్రహ జాతి కళయతి లయయతులలోనిది యొకటి. అంగముల వ్యత్యాపీతమైన పేరిక యతియైనది. అది సమీ (ఏపీలిక) స్రోతోవాహ, గోపుచ్ఛ, తమర్ధ, మృదంగ, విషమములుగా వివిధములు. ఇట్టి సంగీత శాస్త్రాన్విత రీతిలో గీతమను అలాప సలయుతముగ తాళగతుల కన్వితముగ నానుందరులు గానము చేయదలచి ప్రయోగములలో గోష్ఠవార్యని సంగీతశాస్త్ర వైదుష్యమే ప్రదర్శితము."

---

* నృ. ర.

** ఉ. vii . 56

ఇట్లు మహత్తర సంగీత శాస్త్రరీతిలోనేగాక సంగీత ప్రస్తావనలను గోపనార్యుడు కథాగతి ననుసరించి సామాన్య రీతిలోగూడ కొన్ని పట్టుల గావించినాడు:

"దుందుభిమర్దళ ప్రముఖ తూర్యరవంబులు నిండ వేర్పున
న్పందరులాటపాటల వినోదము సూపిరి తీపులంటగన్" *

ఇది వనితల వనవిహార సంర్భమున ప్రయుక్తమైన ఫాద్యానుకూల గాన ప్రసక్తి.

తెల్లవారినయట్టి తెలుఁగున నావేళఁ
దనమేళనంబెల్ల జనులు వొగడ
హంసనాదములు కాహళులుగఁ దత్పక్ష
లఘుతాడనములు తాళములు గాఁగ
మదములఁగ్రాలు తుమ్మెదల యుంకారము
లమరిన వీణాస్వరములో యనంగ
యోగనిద్ర జెందియున్న విష్ణువి మేలు
కొలుపఁగఁ ధగు గాయకుండవ
బంధు జీవహర్ష ఫరమౌచుఁ దద్రాగము
మయముగా శరత్సమయ మొనర్చె" **

ఇది కథామ గీతముగ సాగిన శరత్కాలిక వర్ణనాంతర్గత సంగీత ప్రస్తావన, హంసనాద రాగములో హంసల కూతితము కాహళీ ధ్వనిగా, తత్పక్ష లఘుతాడనములు తాళములుగ తుమ్మెదల యుంకారము వీణాస్వరముగ వినగల్గిన రాగహృదయుడు సంగీత సహృదయుఁడు గోపనార్యుడు. అందు వలనవే తన అమాన సంగీత శాస్త్ర వైదుష్యముతో సాహితితోపాటు గీతిని తన ద్వ్యర్థింశిక గాథలలో సింహాసనా ధిష్ఠితను గావించినాడు.

---

* సిం. ధ్వ. త్రి. I - vii - 26.

** సిం. ద్వ. ప్ర. vii-87.

జక్కనార్యుని చక్కని కవనమున చిక్కని సంగీతము

విక్రమార్క చరిత్ర రచయితయగు జక్కనార్యుడుకూడ కథామపారిగ 'సంగీతవక్కణ' గావించినాడు. అవతారికనుబట్టి కృతికర్తకేగాక కృతి భర్తకుకూడ సంగీతాభిరుచి కలదని ఆతని సభాస్థాన వర్ణన చాటుచున్నది.

"దత్తిల భరత, మతంగ, కోహళ ద్రవము
ఖసంగీత పారంగతులును
మహిమఁ గొలువగ నాస్థాన మండపమున
జనితమౌ సాహిత్య సరసగోష్ఠిఁ
జిత్తంమగురొత్త జన్నయ సిద్ధమంత్రి కొలువు
కూర్చుండి ననువేడ్కఁ బిలువఁబంచి"

"సంగీత విద్యాప్రసంగ పారంగత గాయకేంద్రులు సముఖమున మెఱయ" *. జక్కనార్యుని విక్రమార్క చరితమును తనకు కృతి ఇమ్మని అభ్యర్థించినాడట కృతిభర్త. అట్టి కృతిభర్తకు తగిన కృతికర్తగాన కథోప క్రమణమున గాయక గుణవర్ణనమునందే విక్రమార్కుని విద్యాభ్యాసమును సంగీతమయముగ మట్టంచినాడు.

'ధర్మార్థ కామశాస్త్ర ప్రపంచంబులు
వల్లవిపాటగా వరిచయించి **

సత్త్వ గీతవిద్యాప్రౌఢి విర్వహించి" **. విక్రముడు మించినాడట. అంతేకాక తన సమగ్ర తౌర్యత్రిక ప్రజ్ఞను విక్రమార్కుడు రంభా, ఊర్వశుల నాట్య శాస్త్ర పరిజ్ఞాన స్వర్థలో చక్కగ వ్యక్తీకరించినాడు.

---

* వి. మా. చ. 1.19

** అ. 1.106

"ఉమాపతి మనుపున నమ్మదవతీమణుల రప్పించి తన నర్తన ప్రవర్తనముల నియోగించినం నంక్యాలంగ్యోర్థ కావ్యవయవముల చతుర్విధవాద్యముల కమపుగాను, గానంబున కనుతానంబుగ నిట్లు పక్రమించి

"కలికి కన్నుల నోయగము మించుఁ దళుకులు
చెలగెడు మగమీల చెలువునొంద
నభినవస్ఫురణమై నభినయించు కరంబు
లలరుఁగెం దమ్ముల ననుకరింప
నిటలంబున నటించు కుటిలకుంతల కాంతి
కొదమ తుమ్మెదల యొప్పిదముచూప
వలవ కంచెలలోని వలచనుంగ నమించి
జక్కనకవభంగి సంభ్రమింప
మంజుమంజీర కంకణ శింజితమున
మదకలహంస నినాదములు దొరయ
సరసగతింబూచి సరసులు సరియన

రంభ సురరాజు మ్రోలనర్తనమొనర్చె" * ననుటలో జక్కనార్యుడు చతుర్విధాభి నయనములలోని అంగి కాహార్యములకు ప్రాధాన్య మొసగినాడు. ఇందు రంభానాట్యములో ఆమె సన్నద్ధమై వచ్చిన తీరులో ఆహార్యపుటింపు అంగికపుటొంపు గోరించినదేగాని నోరెత్తి పలికెడి వాచకపు పెంపగు గానముగాని తద్గీతాను గతాభినయనముగాని చెలయింపలేదు. నాట్యము పందలి ఉత్తరోత్తరోత్కర్షా భావము వ్యక్తము చేయుటలోనే తుది నిర్ణయము ముడివడి యుండును. కావున ఊర్వశీ నాట్య సంరంభమును ఈ తీరున ప్రదర్శింప జేసినాడు జక్కనార్యుడు.

శృంగారమేపార నంగవల్లికయందు
గీతసామాగ్రి యంగీకరించి

* ఉ. హా. చ. ii.90.

కరతలాపలకంబుగాఁ గరాంబుజముల
నర్ధమాద్యం తంబు నభినయించి
భావింపనరుదైన భావ మర్మంబులు
మెఱుగుచూపులలోన మేళవించి
తానమానములలో తాళనిర్ణయలీలఁ
జరణపల్లవముల సంగ్రహించి
యఖిలముమెచ్చ ప్రత్యక్షమైన యన్వర్థనా
ట్య విద్యాదేవత నాదనర్చి
భరతశాస్త్ర మర్మజ్ఞతా ప్రౌఢి మెఱపెనూర్వ

శీకాంత వేల్పుబేరోలగమున". * ఊర్వశీ నాట్య సంరంభ వర్ణనమగు నీ పద్యపుటెత్తు కోలులోనే నాచికాభినయము శృంగార మేపార అంగవల్లికయందు గీతసామాగ్రి యంగీకరించి యనువలుకు బడిలో ప్రస్తావింపబడినది. తరువాతిమూడు పాదములలో ఆంగికాభినయనముతోపాటు సాత్వికాభినయనపు నిగ్గు తీర్పబడినది. ఊర్వశీకాంత కరాంబుజములలో నమలకమట్లు సంయుతా సంయుత హస్త చాలనాత్మిక ముద్రాధారణమున గీతానుగతార్థము ఆద్యంతమభినయింపబడినది. ఇక తరువాతి పాదమున సాత్వికాభినయహేళి ఆమె నిలచి చూచిన చూపులోని హేవాకములో నిట్లు "భావింప నరుదైన భావమర్మంబులు మెరుగు చూపులలోన మేళవించుట"లో ప్రవ్యక్తము. చతుర్విధాభినయనములను వేర్వేరుగా విదగ్ధులుగాని నర్తకులుకూడ నిర్వహింపగలరు. కాని పండిత పాత్రములాడు తీరులోనే ప్రతి చలనచాలనములో ఈ చతుర్విధాభినయములు ఏకత్ర గోచరించును.

"తానమానములలో దాళనిర్ణయలీలఁ

జరణపల్లవముల సంగ్రహించిన" రీతిలో ఊర్వశీకాంత సౌందర్యోత్కర్షాధ్యుతముగ పరిపోషితమైనది. సంగీతశాస్త్ర పాండితిలో పరాకోటి ముట్టిన పండితులు తానమను రాగాలప్త్యనంతరము నిర్వహించి

* వి. మా. చ. i.91.

తదనంతరము సర్వకల్పనమగు స్వరమానముతో కూడిన పల్లవిని నిర్వహింతురు. ఇది స్వరముల వింగడింపులోని లెక్కసరి ననుసరించి యుండును. అయ్యది త్రిస్ర, చతురస్ర, ఖండ, మిశ్ర సంకీర్ణగీతులలో స్వరస్తబకములు మూడుగ, నాలుగుగ, ఐదుగ, ఏడుగ, తొమ్మిదిగ సాగును. స్వరస్తబకములను ఆశుకవిత్వమునందువలె వడివడిగ కల్పించుచు దానికనుగతముగ తాళ నిర్ణయలీల ప్రకల్పించుట గానమునందు సాగును. ఇట ఊర్వశి గానముతో పాటు నృత్యముకూడ నిర్వహింపవలెనుగాన తాను ఆ తాళలీలా నిర్ణయమును చరణ పల్లవముల సంగ్రహించినది. అది కేవల గానమైన అట తాళము హస్త పల్లవములతో అమరియుండెడిది. చరణపల్లవములతో అది సంగ్రహింపబడుట వలన ఊర్వశి తాళమును అడుగులతో, నడకలతో నిర్వహించినదనుట గమ్యమానమైనది. ఆ పిదప భావింప నరుదైన భావమర్మంబులు మెఱుగు చూపులలోన మేళవించినదని ప్రస్తావించి రాగాలావనా సంయుత రాగ భావమునుగూడ జక్కన చక్కగ వ్యక్తము గావించెను. అటుపిమ్మట తానమానమను పలుకులలో రాగాలప్తి పిదప తానము గావించుటతోపాటు తాళనిర్ణయలీల చరణపల్లవముల సంగ్రహించి అను పలుకుబడులలో చరణ పల్లవములతో నృత్యవిషయిక తాళమాన నిర్వహణమునే గావించుటేకాక పల్లవియను గాన ప్రక్రియకుగూడ విస్ఫూర్తి నందించినాడు. అంతేగాక ఈ చరణ పల్లవమను మాటలో చరణములకు పాదములను అర్థములుగాక గీతమందలి పల్లవి ప్రతి చరణాంతమున ప్రవృత్తమగుట గమ్యమానము. కావుననే ఇంతటి గీత నృత్య ప్రౌఢిని ఊర్వశి ప్రదర్శించినదనుటకు ప్రతీకగా "అఖిలములను మెచ్చ ప్రత్యక్షమైన నాట్యవిద్యా దేవతగ నాదనర్చినది." భరతశాస్త్ర మర్మజ్ఞత ప్రౌఢి మెఱసె నూర్వశీకాంత వేల్పు పేరోలగమున"నని కథానుగతముగ తన తౌర్యత్రిక ప్రతిభాస్వాంతముతో ప్రస్తావించినాడు జక్కన. అది విక్రముని తుది తీర్పుగ నిట్లు రూపు దిద్దుకొనుటకు మూలమైనది.

"సర్వజగంబులన్ నటనచాతురిఁదాఁగడు బ్రోడనంచు దు
ర్గర్వముపూని శాస్త్రనీతిగైకొనవొల్లక రంభయాడె నీ
యూర్వశి శాస్త్రసమ్మతసముజ్వల మార్గము దప్పకుండగాఁ
బర్వమొనర్చె నిచ్చటి సువర్ణల కెల్లఁ గళాప్రవీణన్" *

* వి. మా. చ. ii.93.

ఈ ఒక్క సన్నివేశమ్‌గాక ఎడనెడ కొన్ని సంగీత ప్రసక్తులనుగూడ కవి కథానుగతముగ గూర్చినాడు. ఒక చోవర్షర్తు వర్ణనమును నాట్యరంగోప మానముతో మనోజ్ఞముగ తౌర్యత్రికరీతి నిట్లు సంతరించినాడు.

"లలిత గీతిన్మయూరికలు లాస్యమొనర్పగ భేక జంపతుల్
కలకలనాదముచ్చెలగ గర్జన వాద్యములల్లి సిల్లంగం
దళకుసుమాంజలుల్ వెలయ నర్తనశాల యనందనర్చనీ
తలము విచిత్రవారిద వితాన తిరస్కరణీ సమేతమై" **

ఇట్లు చక్కని కవనమున చిక్కని 'సంగీత వక్కణ'ము గావించి జక్కనార్యుడు, తన విక్రమార్క చరిత కావ్యమును తౌర్యత్రిక సంయుతముగావించి చరితార్థుడైనాడు.

** ,, iv.35.

అనంతుని కవితలో కొంతగ సాగిన సంగీత సాంకేతిక ప్రసక్తి

గోవన జక్కనవలెనే అనంతుడు తన భోజరాజీయమున విక్రమ కథా సంధానమును సాగించినాడు. ఈ కవి కథాకథనమందు జరిపిన ఆసక్తి కళా పోషణమున జూపలేదు. అట్లని సంగీతమున నాతడు పూర్తిగ అనాసక్తుడనుటకు వీలు కాకుండ ఒక్కచో ఒక్కుమ్మడిగా మౌలికములైన నాలుగు సంగీతశాస్త్ర సాంకేతికములను రెండు రాగనామములను ప్రయుక్తము గావించినాడు. శాంభుడనువాడు

* "వధూ మృదుగీతనాదముల్వినె"** "ఇవ్విదంబుగ రాగపోషణచేసెడి కీరవాణి యెవ్వరి తీయని ప్రశ్నించినాడు"

"ఈ రాయముల్ సేయులతాంగి యాంగిరస"యని యొక యవ్వ సమాధానమొసగినది. ఇట సంభాషణములో విన్పించిన గీతము, నాదము, రాగపోషణము, రాయము అనునవి స్వచ్ఛములగు సంగీతశాస్త్ర పారిభాషికములు, కీరవాణి లతాంగి యనునవి రాగనామములు. ఈ సాంకేతిక పదములు ఇతః పూర్వము వివృతములు, రాగనామములు ప్రసిద్ధములు. ఇంతకు మించిన సంగీత ప్రస్తావన ఈతని కృతిలో నా పరిశీలనమునకు అగోచరమైన అయినను ఈ కవికి సంగీతమునగల ప్రజ్ఞ చిలుక పలుకులవలె శ్రుత పాండిత్యమనుట సాహసమే యగునుగాని సత్యము కాజాలదు.

---

* భో. రా. v-222

** ,, v-223

*** ,, v-224

ఎఱ్ఱయ నృత్యగానపరిచితి

కొఱవి గోపన సమకాలికుడగు ఎఱ్ఱయామాత్యుడు "సకల నీతికథా విధానము"ను పేరుతో విక్రమార్క కథలనే రచించినాడు. కవి ధ్యేయము కథా గానము. కావుననే కళావిషయ మునంతగా దృష్టినుంచలేదు. ఈతని తోటి కవులగు గోపజక్కనలు ద్వాత్రింశత్పుత్రికా సింహాసన ప్రాప్తి విక్రమార్కునకు గల్గిన పట్టున కథాఖ్యానము గావించినపుడు సమగ్ర సంగీత తౌర్యత్రిక రీతిని వెలివిరియింప జేసినారు. ఎఱ్ఱయ ఈ పట్టున సంగ్రహముగ నాట్యరీతిని మాత్ర మిట్లుటంకించినాడు.

"భరతాచార్య మతంబున
నొర వట్టగరాచి నృత్య మూర్వశి చూపెన్
వరుసన్ దత్తిశమతమున
సరసముగ నాడె రంభ శక్రుడుచూడన్" *

"అపుడు ఇంద్రుడు విక్రమార్కుని చూచి ఈ యిద్దలిలోన శాస్త్ర సిద్ధంబయిన నృత్యం బెవ్వరిదనిన నతండిట్లనియె"

"అంగములు ప్రధానమ్ములు
పాంగప్రత్యంగములు రసాస్పద భావం
బంగీకరింపవని యిది
పంగతి గాదవిరి భరతశాస్త్రవిధిజ్ఞుల్" **
"అంగప్రత్యంగములే
యంగీకరణంబుగాగ నాడెమరంభా
భంగులు శాస్త్రక్రియలను
భంగంబగునంద్రుచూడ భరతవిధిజ్ఞుల్" ***

---

* వ. వీ. క. వి. i.333

** ,, i.335

*** ,, i.336

మఱియు రంభశుద్ధాంగ విధాంగ దేశిమార్గ నృత్యముల నిపుణత చూపినది. "ఊర్వశి మత్తల్లి, హల్లీసక, ప్రేక్షణి, ఫేరణి కుండలి దండలాసకాది నృత్యములచూపినది. విధాంగ లక్షణంబగుటకు శుద్ధాంగములు ఉత్తమములగుట ఊర్వశి మేలనిరి.

ద్వాత్రింశత్పుత్రికాయుక్తంబైన సింహాసనమిచ్చి అనిపిన విక్రమార్కుడు పురమునకు వచ్చి తత్సింహాసనారూఢుండై రాజ్యముచేయుచుండెను.

ఇందు ఎఱ్ఱయామాత్యుడు భరతాచార్య మతము వేఱని, దత్తిళ మతము వేఱని నాట్యమున రెండు తీరులున్నవను విషయమును ఎవరు చెప్పనిరీతిలో చెప్పినాడు. అదిగాక అంగ ప్రత్యంగోపాంగములు అంగీకరణంబగుడు ఆట్లాడుటలోని గుణవిశేషములోని న్యూనాధికతలను ప్రత్యేకముగ చెప్పినాడు. మఱియు శుద్ధాంగ, విధాంగ దేశీమార్గ నృత్యములని నృత్య రీతులలోని విశేషములనుగూడ చెప్పెను. ఈతనికి గీతవాద్యముల మీదకన్న నృత్యముమీదనే మక్కువ ఎక్కువయనిపించెడిని. ఇంతకుమించి ఈ కావ్యమున సంగీత ప్రసక్తులు మృగ్యములు. ☐

కవిగాయక సార్వభౌమయుగము పోతనార్యాంధ్రీకృత నాదాంతర్వాణి

"పలికెడిది భాగవతంబని పలికించెడి వాడు రామభద్రుండని
పలికిన ప్రతిపలుకున రసఝురులొలకించి నింపిన
శబ్ద స్వరాలంకార రస శిల్పి శ్రీరామవామ నాదోపాసకా !
మధుర భక్తకవి గాయకా ! పోతనార్యా ! నమస్కృతులు నీకు"

పోతనార్యయుగాంతరితులగు మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

1. పోతనాది మహాకవుల నాదోపాసనారీతి.
2. పెన్నెలకంటి సూరనార్యుని విమల సంగీత విజ్ఞత.
3. పద్మపురాణకర్త మడికి పింగన సంగీత పరిచితి.
4. ప్రథమాంధ్ర యుగళకవుల సంగీత ప్రీతి.
5. గౌరన గాన గౌరవము.
6. కదిరైరవ రాగరమ్యత.
7. పెన్నెలకంటి అన్నయ్య గానాభిరుచి
8. కాళ్ళపాక తిరువేంగళ వాధుని సంగీతపరిప్రాప్తము.

పోతనాది భాగవతకవుల నాదోపాసనారీతి

భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములను నీ త్రివిధ మోక్షసాధన మార్గములలో భక్తి ఆద్యము. ఇది ముముక్షువును పరందామమునకు చేర్చు చుక్కాని. రాజ మార్గము. ఏతన్నిర్వాణ ప్రస్థానమున పాథేయము నాదోపాసనయైన దాని కుపాదేయము -సంగీతము. భక్తి భావ భరిత నిర్మలస్వాంతుడై పోతనార్యు డును ఆతని యనుయాయులును భాగవత రచనమును నారాయణ భజనకు ప్రతీకగ నిర్వహించిరి. కావుననె యిందు సంగీత ప్రభావము అంతర్గతమై భగవద్గుణ గానయుతమై పలుకునుడికారమున పదసంయోజనమున రాగరవ సమం చితమై ధ్వనించినది. అట్టి భావన భాగవతమందెల్లెడఁ గాననగును. ఈ భావన కాకరము మొదట నారద చరిత్రమందే గోచరము.

"వారల్ కృష్ణచరిత్రముల్ చదువఁగాఁబాడఁగా
నారావంబు సుధారసప్రతిమమై యశ్రాంతమున్ వీనులం
దోరంబై పరిపూర్ణమైన మది సంతోషించి నేనంతటం
బ్రారంభించితి విష్ణు సేవకితరప్రారంభ దూరుండనై" *

ఇట్లు విష్ణు గుణగానమున నారదుడు "మహావిష్ణుని యనుగ్రహంబున నడ్డంబులేక ఈశ్వరదత్తమై బ్రహ్మాభి వ్యంజకమైన సప్తస్వరంబులు దమ యంతన మ్రోయుచున్న యీ వీణాలాపనజేసి నారాయణ కథాగానంబు పేయుచుఁ జరియించుచుండ"నట.

"తీర్థపాదుఁడీడ్యుని చేతుండు విష్ణుండు
తన చరిత్రమేన దవిలిపాడఁ
జీరఁబడ్డ వాని చెలువున నేత్తెంచి
పనుఁడు నామనమునఁ గానవచ్చు" **

---

* భాగ. i.127
** ,, i.129
*** ,, i.130

ఇది కేవలము నారదుని స్వానుభవమగుటయేకాక పోతనార్యునకుగూడ స్వానుభూతి యగునేమో యనుపించుచున్నది. ఇందు సంగీతము సాహితీ సహకృతమగునపుడు వ్యక్తమగు ప్రత్యక్ష ప్రభావయు వ్యక్తము. ఇంతటి సంగీత సమంచిత భక్తిభావ భరిత స్వాంతుడగుటచే నారదుడు మాతునిచే గొనియాడబడినాడని చెప్పుచు పోతనార్యుడు సాహితీవిదులగు సంగీత కోవిదు లందరికి సన్వయించు రీతిలో నుతించి తన గానాభిమానమును ఇట్లు వ్యక్తము చేసెను.

"వాయించు వీణనెపుడు
మ్రోయించు ముకుంద గీతములు జగములకుం
జేయించు జెవుల పండువు
మాయించు నఘాళి నిట్టి మతి మఱిగలఁడే" *

ఏదేని యొకశాస్త్ర ప్రభావము కళాప్రభావముగాని మఱియొకదానిపై నాల్గు రీతులలో ప్రసరించును. అవి ప్రత్యక్ష, పరోక్ష, అతి పరోక్షాంతర్గత ప్రభావములనుట పరిశోధకులందరు ఎఱిగినదే. ఈ చతుర్విధ రీతులలో పోత నార్యుని కవితపై సంగీతము ప్రత్యక్ష ప్రభావము నెఱపి నాదోపాసనా రీతియై సాక్షాత్కరించినది. పరోక్ష, అతి పరోక్ష ప్రభావములు రాగనామముల రాగ ముద్రాలంకార ప్రతీకలతో నిక్షేపించుటలోను పాదకేతిక పదజాలముల సార్థకతను నిర్వహించుటలోను నియంత్రితములైనవి. ఇక నంతర్గత ప్రభావము పోతనార్యుని కవితలో నన్నపార్యుని కవితయందున్నవె అక్షత నాచరమ్యమైనది. అది పదసంయోజనములో శబ్దాలంకారములను, స్వరసంయోజనమున స్వరా లంకారములను దలపించుటలో సార్థకమైనది. ఈ కవివరుని కవితలో శబ్దాలంకార ములగు ఛేకానుప్రాస; వృత్యనుప్రాస, ముక్తపదగ్రస్తాలంకారముల ఛాయలలో సంగీతమందలి స్వరాలంకారముల యొడుపులు ధ్వనించినవి. సహజముగ కవిత్వమునందు అనుప్రాసాది శబ్దాలంకారములు ప్రయుక్తములైన కవులకు మోదము, అలంకారికుల కామోదము మిన్నగా నుండును. వీనియందు సాజమగు

* భాగ. i-134

శాబ్దికచండ పాండవమేక శ్రుతి సుఖ ప్రతిపాదకమగు సుకుమార పదలాలిత్యముగూడ లయానిత్వమై ప్రర్శితమగుట యొకవిశేషము భగవద్గుణ గానమున కనుగతముగ తంబుర ధ్వనించుచుండగ చిటితాళములు మొరయించుచు భక్తి భావావేశములో నుతులను స్తుతులను కీర్తనలుగ కూర్చి పాడుటకు అనువగు శబ్దాలంకారశ్రుతి పోతనార్యుని కవితయందు శ్రుతితోడి లయవలె అంతర్గతమై అనవరతము భాసించును. ఇట్టి శబ్దాలంకారములలో ప్రసిద్ధములగు ఛేకానుప్రాస, వృత్యనుప్రాస, ముక్తపదగ్రస్తాదికములన్నియు స్వరాలంకారములకు దగ్గరిచుట్టములై పోతనార్యుని కవితలో ప్రతిభాసించినవి. అట్టిని కొన్ని మచ్చునకు.

"దరనెడలేక రెండు రెండక్షరంబు

వెనయ వియమంబు ఛేకమౌనెట్లటన్న" * అను లక్షణము కలిగిన ఛేకమునకు లక్ష్యము పోతనకవితలో నిట్లమరియున్నది.

"పల్లవ వైభవాస్పదములు పదములు
కనక రంభాతిస్కారులూరు
అలరుణ ప్రభామనోహరములు గరములు
గంబు సౌందర్యమంగళము గళము
మహితా భావాభావ మధ్యంబు మధ్యంబు
చతురుత్పయోధరాయి చన్నుదోయి
పరిహసితార్ధేందు పటుంబు నిటలంబు
జితమత్తమధుకరశ్రేణి వేణి
బాలజాళుగముల ప్రాపులు చూపులు
కుసుమ శరువివిరుల కొమలు బొమలు
చిత్తతోషణములు చెలువ భాషణములు
జలజనయన ముఖము చంద్రసఖము" **

ఈ ఛేకాలంకారమునకు సంగీతమందు "ఊర్మి"యను అలంకారమునకు

---

* క్రాం. సం. iv - 75.

** భాగ. x - 1711.

పోలికయున్నది. ఈ ఊర్మి లక్షణము సంగీతరత్నాకరమున వివృతము. ఇద్దాని స్వరావృత్తి "సమత సమరిపత గద్యత గధమనిత" అని యిట్లు సాగిపోవు సమత సమరిపత రిపలరెపరెపలలో ఛేకమందలి ఊరులూరులు మంగళము గళము అను నక్షరవృత్తి పైని నుదాహృతమైన పద్యమున గోచరించును. అట్టిదే ఆక్షేపమను నది మఱియొక స్వరాలంకారమగును. దాని లక్షణముకూడ సంగీతరత్నాకరము నందేయున్నది. దానికుదాహృతమగు స్వరవల్లరియిది. "సరిగ,రిగమ-గమవ-మవధ-వధని-ధనిస" అనుచు నిద్దాని స్వరప్రస్తారము సాగిపోవుచుండును. ఈ స్వరస్తబకములలోని సరిగలోరిగము క్తమై గమలో రిగగమఱల గ్రస్తమైనది. ఈ ముక్త స్వరగ్రస్తరీతిలో కవిత్వమందలి ముక్తపదగ్రస్తాలంకారము స్ఫురించును. ప్రసిద్ధమగు నీ అలంకారమునకు పోతనార్యుని కవనమందుదాహరణములసంఖ్యా కములు అయినను మచ్చునకొకటి రెండు.

"పున్నాగ కానవే పున్నాగవందితు
బంధూక కానవే బంధుమిత్రు
మన్మథ కానవే మన్మథాకారుని
వంశంబ కానవే వంశధరునిఁ
జందన కానవే చందనశీతలుఁ
గుందంబ కానవే కుందరదను"
"మానినీ మన్మథు మాధవుఁగానరే
సలలితోదార వత్సకము లార
సలలితోదారవత్సక పైరిఁగానరే
సుందరోన్నత లతార్జునములార
సుందరోన్నత తతార్జునభంజుఁగానరే
ఘనతరలసద శోకంబులార
ఘనతరలసదశోక స్ఫూర్తిఁగానరే
నవ్యరు చిరకాంచనంబులార"*

భాగ. x - 108 - 112.

ఈపద్యములలో స్ఖలితమను స్వరాలంకారము గోచరించును. దానిలక్షణము కూడ సంగీతరత్నాకరమందున్నది. ఇద్దాని స్వరావృతి "సగరిమమగరిస రిమగ వవగమరి - గమమదధమవగ - మవగసవగమగ" ఇట్లు సాగిపోవు స్వరావృతిలో పలుమారు గాంధార స్వరమొక్కటే పునరావృతి నొందినది. దీనిని పోలిన ఒక్క అక్షరావృతికే ప్రాధాన్యమిచ్చెడి వృత్యనుప్రాసమను నలంకారము కవిత్వమునందున్నది. దాని లక్షణమిది.

"ఒక్క వర్ణంబు కడదాక బరగుజ్యంభణ వృత్త్యనుపాసమయ్యె" * ఈ లక్షణమునకు లక్ష్యములుగ పోతనార్యుని కవనమునందుండి మచ్చునకు ఒకటి రెండు—

"బాలరసాల సాలనన పల్లవ కోమల కావ్యకన్యకం
గూళుంకిచ్చి యప్పుడుపుఁగూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాలికులైననేమి గహనాంతర సీమలఁగందమూలకా
ద్దాలికులైననేమి విజదారమతోదర పోషణార్థమై"**

"మందార మకరంద మాధుర్యమునఁదేలు
మధువంబు వోవునే మదనములకు
విర్మల మందాకినీ వీచికలఁదూఁగు
రాయంచచనునె తరంగిణులకు
లలితరసాల పల్లవాదియై చొక్కు
కొయిల చేరునే కుటజములకుఁ
బూర్ణేందు చంద్రికా స్ఫుటిత చకోరకం
బరుగునే పాంథ్రదనీహారములకు"***

ఇందలి ప్రథమ పద్యమందలి లకారావృతి, ద్వితీయ పద్యమందలి మకారావృతి స్ఖలిత స్వరాలంకార లక్ష్యమందలి గాంధార స్వరావృతికి సంవాది.

---

* కా. వం. - iv.

** భాగ. 4 వు. (వావిళ్లప్రతి).

*** ,, vii - 150.

పరిపాకమును నిర్ణయించుటకు అన్నమునంతటిని పట్టిచూడవలసి అక్కర యుండదు. కావున పోతనార్యుని కవనమందలి శబ్దాలంకారములు, సంగీతమందలి స్వరాలంకారములకాప్త బంధువులని ఇంతకన్న మిన్నగ సాహితీవిదులకు, సంగీతకోవిదులకు మనవి చేయనక్కఱలేదు.

ముముక్షువులైన పోతరాజ త్యాగరాజాదుల కవనమునందలి శబ్దాలంకారములలో మంత్రజపములోని ఒడుపులు సిద్ధించినవి. అదికూడ వారి నాదోపాసనారీతికి సహకృతములైనవి. అలవోకగ సిద్ధించిన సంగీతగుణమేకాక పోతనార్యుని కవనములో నాతని సంగీతశాస్త్రపాండితికూడ ఎడనెడ వ్యక్తమైనది. శ్రీకృష్ణుని రాసకేళి వర్ణనముగావించు సందర్భమున ప్రదర్శితమైన ఏతచ్ఛాస్త్ర పాండితి పరిశీలనార్హము.

"సాంద్ర శరచ్చంద్ర చంద్రికా ధవళిత
విమల బృందావన వీథియందు
రాసకేళి మహోల్లాసుఁడై యుత్ఫుల్ల
జలజాక్షుఁడొక నిశా సమయమునను
దనరారు మంద్రమధ్యమతారములవింపు
దళుకొత్త రాగభేదములఁజెలఁగి
దైవత ఋషభగాంధార నిషాదవం
చమషడ్జ మధ్యమ స్వరములోపిఁ

గళలు జాతులు మూర్ఛనల్ గలుగ వేణు
నాళ వివరాంగుళిన్యాసలాలనమున
మహితగీతిఁబాడెనవ్యక్త మధురముగను
బలికజాక్షుండు దామవులంకురింప"*

ఈ పద్యమునందు సంగీతశాస్త్రసాంకేతిక పదజాలములెన్నో ఉట్టంకితము లైనవి. పల్లవిగా పాడుకొనుటకు ప్రథమపాదములో చంద్రికారాగనామము "చంద్రికా ధవళిత విమల బృందావన" మను పలుకుబడిలో సంసూచితమైనది.

---

* భాగ. ii . 188 . 89.

ప్రాచీన కవులకు తమ పద్యములను గానము చేయవలసిన రాగములను తామే సంసూచనముచేయు అలవాటున్నది. అదినన్న పార్యుని సారమతినుండియునున్న వద్దతే. ఈ పద్యమునందు వల్లవిగా చంద్రికారాగము ప్రారంభమైనను పాడెడు వాడు బ్రహ్మగాంధర్వకోవిదుడగు జలజాక్షుడుగాన దానిని రాగమాలికగా గూర్చిన గాని ఆయతని స్థాయికి సరిపోదు. అందులకే ఆ జలజాక్షుడు మంద్రమధ్యమ తారస్థాయిలతో నింపు తళుకొత్త త్రిస్థాయీ సంచారముచేయుచు, రాగభేదముల జెలగి మ్రోయించినాఁడనినాడు. అపుడు దైవత, ఋషభ, గాంధార, నిషాద పంచమ షడ్జ మధ్యమ స్వరములు వ్యత్యస్తములుగ నుండుటగాక ఓలిగ అనగా అరుగ ప్రస్తారము ననుసరించి క్రమానుసారము పలికినవట! అనగ ఈ స్వరములగోలి పలికించుటలోనే ఆరోహావరోహణములేర్పడి వివిధరాగములు పాడుటకు అవకాశము కలుగును. అపుడాయా రాగములలో కళలు, జాతులు, మూర్ఛనలుగల్గవేవేణువృత్తిదారువులంకురింప బూరించినాడట అనాదమహాయుడు గోపాలబాలకుడు. ఈ పలుకుబడులలో సూక్తములైన కళ, జాతి, మూర్ఛనయను సాంకేతిక పదములవెనుక నెంతయొ వివరణము దాగియున్నది. సామాన్యముగ జనసామాన్య వ్యవహారమున కళలను వైచుటయనగ సంగతులు వేయుటయే. కాని సంగీతశాస్త్రమున కళయనునది తాళాంగముగ తాళదళ ప్రాణములలో నొక్కటిగ విహితమైయున్నది. అది అత్యంత సునిశితమైన తాళాక్షరకాలమును సంసూచించును. ఈ కళలు ఏకకళ, ద్వికళ, చతుష్కళలని ఒకటి రెండు వాలుగుగ అక్షరకాలముల భాగములను తెలుపును. దీనినిబట్టి గోపాలస్వామివారు ఆ నృత్యమును లమాత్మికముగ నిర్వహించిరని అటమ్రోగిన మురళీరవము తాళలయాత్మికమై అందలి లవలేశభాగముకూడ సమగ్ర నిర్వహణమున కృతార్థ మైనదని అనుకొనవలయును.

ఇక జాతి. దీనికి సంగీతశాస్త్రమున శ్రుతి రాగ తాళ విషయకము త్రిభంగుల వివరణములున్నది. ప్రవ్రభమున శ్రుతి విషయకముగ వివరింపదొరకొనిన సంగీతశాస్త్రమున ద్వివింశతి శ్రుతులకు సంచజాతులలో రీతులు క్తములైనవి. అవి దీప్త, ఆయత, కరుణ, మృదు, మధ్యమములనునవి. ఇక తాళానుగతమను జాతి లక్షణము. తాళదళ ప్రాణములగు కాలమార్గ క్రియాంగగ్రహజాతి కళాలయ యతి ప్రస్తారములలో జాతి అనునది. ఇధ్రి, ఘుష్టులతో గూర్చిన తాళమానముల

మాత్రము తెలుపును. ఈ లఘువులు ఐదుజాతులుగ విభజింపఁబడియున్నవి. అవి యివి.

1. చతురస్రజాతి లఘువు : నాలుగు అక్షరకాలములుగ 'తకధిన' అని పలుకబడునది.
2. త్రిస్రజాతి లఘువు : మూడక్షరకాలములలో 'తకిట' అని పలుకబడునది.
3. ఖండజాతి లఘువు : ఐదక్షరకాలములలో 'తకతకిట' అని పలుకబడునది.
4. మిశ్రజాతి లఘువు : ఏడక్షరకాలములలో 'తకిటతకదిమి' అని పలుకబడునది.
3. సంకీర్ణజాతి లఘువు : తొమ్మిదక్షరముల కాలములలో 'తకధినతకతకిట' అని పలుకబడును. ఇవి లయవిన్యాసమునకు ఆద్యమును ఆధారమునుకూడ. చివరి జాతిని ప్రాచీన సంగీతపద్ధతియందలి రాగాత్మకరీతికి లక్షణముగ చెప్పవలయును. ప్రథమ రాగపద్ధతిలో జాతిరాగమునకు పర్యాయముగ చెప్పబడినది. అవి సప్తజాతులుగ ఉత్తములైనవి. అవి షాడ్జి, నిషాది, దైవతి, ఆర్షభి అనునవి. అది షడ్జగ్రామమునకు చెందినవి. గాంధాలి మధ్యమ పంచమము మధ్యమ గ్రామనకు చెందినవి. ఇవి రాగోత్పత్తికి మూలములైనవి. ఇంతటి సంగీతశాస్త్ర విహిత ప్రక్రియను అలవోకగ జెప్పగలిగిన పోతనార్యుడు కవనమునేగాక గానమునఁగూడ సహజ పాండిత్యుడను బిరుదమున కర్హుడనవలె. కాని, ఆతడీ శాస్త్రపాండితిని ప్రకర్షించుటకెక్కడ ప్రయత్నింపక దానినిగూడ నాదోపాసనారీతి కువకర్షముగ వినియోగించుకొనినాడు. తృతీయ స్కంధమందలి స్వాయంభువ చరిత్రమున ఆతడు ఒకర్చిన హరిసంసేవనారీతిని వర్ణించు సందర్భమున పోతనార్యుడు తన ధ్యేయమును నాదోపాసనారీతినే ఇట్లు సంసూచికము గావించెను.

"అతి భక్తింబ్రతి వాసరంబును హరివ్యాసంగుఁడై మాధవాం
కిత గంధర్వ వివంచికాకలిత సంగీత ప్రబంధానుమో
దితుఁడై యిష్టవిభూతులందు ననురక్తింబొందలే ప్రొద్దున
చ్యుతసేవైక పరాయణుండగుచు నసోక ప్రభావోన్నతిన్*

---

* భాగ. iii . 798.

"వెండయునమ్మేటి విష్ణుమంగళ కథాకర్ణన ధ్యానానుగాననుభవులు
నలుపుచు
ఏక సప్తతియుగముల స్తోకచరితుఁడగుచు వర్తించె సమ్మోదమతి
శయిల్ల"*

కేవలము సంగీతము పోతనార్యుని కవనమున అలౌకిక పరిధిలోనే ధ్వనించునని లౌకికపరిధిలో నరాలేదని అనుకొననక్కరలేదు. పోతనార్యుడు కవనమును నిర్వహించిన కర్షకుడుగదా! కావుననే లౌకికపానన ఆతని కవిత యందు జీవనవిధాన వర్ణనయందు నెడనెడ గోచరించినట్లే సంగీతముకూడ విన వచ్చినది. భాగవతమునందక్కడక్కడ ప్రయాణ సన్నివేశములందు ప్రస్తావ ప్రఘోషయుగ సంగీతము ధ్వనించినది. పతీదేవి తన తండ్రిచేయు యజ్ఞమును కాంచనేగునపుడు.

"మానిని ధనుచుండ మణిమన్మదాదిన హ్రసంఖ్యాక రుద్రానుచరులు ...
శర్వాణిగతి
శంఖ, దుందుభి, వేణునిస్వనములొప్ప
మానితంబైన వృషభేంద్రయానఁజేసి
యజ్ఞభూమార్గులైయర్థి నరిగియరిగి" ** రట.

అట్లే ధ్రువుడు శ్రీహరి పుత్తెంచిన విమాన శ్రేష్ఠంబు నధిరోహించి నిజ జనని తోడంగూడి పోవునపుడుగూడ

"మతమృదుధ్వని షణ్ణానవ్
మురజాదులు మొరపె విరుల మునురుగురిసెన్
సర్వ దంతర్ధ్వని పాఠకు
భరితక్షులై జెలగెనపుడు భవ్యచరిత్రా!" ***

---

* భాగ. iii - 781.

** ,, iv - 79.

*** ,, iv - 375.

మద్రవతిసుతను వివాహమాడ హరిగైకొని చనునపుడు ఆ వివాహ ప్రస్తావనలో సంగీతమిట్టుల చోటుచేసికొన్నది.

"కొలదికి మీటగాడమరు, గోముఖ, డిండిమ, మడ్డు, శంఖకా
హళమురళీ మృదంగ వణవానక దుందుభి ధక్క కాంస్యమ
ర్దళ మురజాది వివిధ ధ్వనులేపున భూనభోంతరం
బులఁ జెలఁగెన్ నటీనటనముల్ దనరారె మనోహరాకృతిన్"*

రుద్రుడు ప్రచేతసులకు యోగాదేశమను స్తోత్రమును దెల్పిన సందర్భమున ఒక సరసి యందాప్రచేతసులు ఒక దివ్య పురుషునింగవిరట. ఆతడు

"సమధశ్రీక మృదంగ వేణుముఖ భాస్వన్నాదమై దివ్యమా
ర్గ మనోరంజకమై తనర్చు విలసద్గాంధర్వగానంబునె
య్యము సంధిల్లగ వింటుఁదన్మహిమల కత్యాశ్చర్యముం బొంది వే
గమునందక్కమలా కరంబు వెడలెం గౌతూహలోల్లాసియై" **

ఇందు భగవంతుని దర్శనమున ప్రత్యుత్థానముగూడ సంగీతమందెంత ఆవశ్యకమో నిరూపించి భగవంతుడు నాదమయుడని చాటినాడు పోతనార్యుడు

షష్ఠస్కంధమున చిత్రకేతు వృత్తాంతమున నాతడు నారాయణార్చన శీలి యనుటకు పాటించిన నాదోపాసనారీతి ఇట్లు వ్యక్తమైనది.

"ఆడించున్ హరిదివ్య నాటక గుణవ్యాపార నృత్యంబులం
బాడించున్ జలజాత నేత్రవిరుద ప్రఖ్యాత గీతంబులం
గూడించున్ సతతంబు జిహ్వలతుదిన్ గోవింద నామావళుల్
క్రీడంగిన్నర యక్షకామిమలఁజేఁగృష్ణార్పిత స్వాంతుఁడై" ***

---

* భాగ. x - 1100.

** ,, iv - 693.

*** ,, vi - 484.

"వాపించునాత్మలో వైష్ణవ జ్ఞానంబు
నాశించు భాగవతార్చనంబు
భూషించునే ప్రొద్దుఁబుండరీకాక్షని
భాషించు హరికథా ప్రౌఢిమెరసి
ఘోషించు హరినామ గుణవికాయంబులు
పోషించుఁబరతత్వ బోధమరసి
సేవించు శ్రీకృష్ణదేవకనికరంబు
సుఖమునఁజేయునీయనకు బలులు" *

ఇది ఏర్పూరి సింగయ కవితగాగూర్చిన స్కంధము. అతడును పోత నార్యుని అనుయాయియేగాన నాదోపాసనారీత్యనుసారమె భగవద్భజనమును నిర్వహించెను.

"ఘన యమువానదీ కల్లోల ఘోషంబు
సరసమృదంగ ఘోషంబుగాఁగఁ
సాధుబృందావన చరచంచరీకగా
నంబుగాయక సుగానంబుగాఁగఁ
గలహంస సారసకమనీయ మంజుళ
ద్వంబులు దాళశబ్దములుగాఁగఁ
దివినుండి వీక్షించు దివిజగంధర్వాది
జనులు సభాసేనజనులుగాఁగఁ
బద్మరాగాది రత్నప్రభాసమాన
మహిత కాళియ ఫణిఫణా మండపమున
నళినలోచన ప్రఖ్యాత నర్తకుండు
నిత్యలైవుజమునఁజేసి నృత్యమాడె" **

ఇందు నాట్యము గావించినవాడు నళినలోచనుడు. నాట్యరంగము కాళియ

---

* భాగ. iv - 485.

** ,, x - 664.

ఫణీఫణాళియట. ఇక నాట్యానుగతము కావలసిన గానము చంచరీకచయము నిర్వహింపగ నద్దానికి కలహంస సారసములు తాళములు వేసినవట. దీనికి నాఘనయమునానాదీ కల్లోలఘోషమె సరసమృదంగ ఘోషము నిర్వహించినదట. ఇంతటి గీతవాద్య నృత్యత్రయి అయిన తౌర్యత్రిక శోభను ఆభయదకల్లోలస్థితికి ప్రకల్పించి ఆ సన్నివేశమును రౌద్రమంజులావహముగ తీర్చినదీ సంగీతమే.

పోతనార్యుడు ద్వితీయ స్కంధమున ఒకవరి శ్రీకృష్ణపరమాత్ముని రాసకేళి నృత్యలీలను వర్ణించియు తనివి జనక మునుల దశమస్కంధ పూర్వభాగమున ఆ రాసకేళి వర్ణనావిధికి నిట్లు దొరకొనినాడు. ఇందు సంగీతకరీతి తచ్ఛాత్ర పాండితీ విలసితమై గీతవాద్య నృత్య సమగ్ర స్వరూపమై ఇట్లు వెల్లివిరిసినది.

"కర్ణావతంసిత కర్ణికారప్రభ
గండభాగద్యుతిఃగడులు కొలువ
భువన మోహనమైన భ్రూవిలాసంబుతో
వామభాగానత వదనమొప్ప
నప సవ్యకరమృదులాంగుళి చాతురి
షడ్జధ్వనికి మర్మసరణిఁజోప
డాకాలిమీద నడ్డముసాఁచి నిల్పిన
వదనఖద్యుతి భూమిఁబ్రబ్బికొనఁగ
మౌళిపింఛముఁగంతదామమును మెఱయ
విలసిత గ్రామముగనొక్క వేణువందు
బ్రహ్మగాంధర్వగీతంబు పరఁగఁజేసె
జతుర పటమూర్తి గోపాలచక్రవర్తి" *

"ఇట్లు హరి వేణునాదంబు పూరించిన మారవికారహేతువగు తద్గీతం బాలించి సిగ్గులు సాలించి మక్కువలు నెక్కులొత్త గోపికలోపికలులేక.... జిలిబిని ముచ్చటలకుంజొచ్చి తమలోన" **

---

* భాగ. x - 769.

** ,, x - 770.

"భ్రూవిన్యాసములంగుళీ క్రమములుంబొల్పార షడ్జంబుగాఁ
గావించెన్ నటుభంగి బ్రహ్మమగు తద్గాంధర్వ సంగీతమున్" *

"నవగోష్ఠానక రంగమందుఁబరమానందంబుతోఁజూతవ
ల్లవ నీలోత్పల పింఛపద్మదళమాలా పత్రసంపన్నులై
కవలై వేణువులూఁదుచున్ బహునటాకారంబులం గేళితాం
డవమున్ సేసెదరీకుమారకులు వేడ్కంగామినుల్ గంటిరా" **

"ముదితాయేతటినీవయః కణములన్మున్ వేణువింతయ్యెనా
నది సత్పుత్రుని గన్నతల్లి వగిదిన్ నందంబుతో నేఁడు స
మ్మద హంసధ్వని పాటగావికచ పద్మశ్రేణి రోమాంచమై
యొదవం దుంగతరంగ హస్తనటనోద్యగంబు గావింపదే"***

ఈ పై పద్యములలో గీతవాద్యనృత్యసమంచిత సమగ్ర సంగీత స్వరూపము ప్రవ్యక్తము గావించుటయేకాక పోతనార్యుడు వానియందు గొన్ని రాగముద్రాలంకార....నుంచి వానిని గానము సేయవలసిన తీరును సంసూచితము గావించినాడు. ఇందలి మొదటిపద్యమున భువనమోహనమైన భ్రూవిలాసంబను పలుకుబడిలో భువనమోహినీ రాగనామము ఉట్టంకితము. ఏతద్రాగభావనకు తరువాతిదానిలో వివరణము నందుకొన్నది. మారవికారహేతువగు తద్గీతం భావించి యనుమాటలలో శృంగారభావన వ్యక్తమైనది. ఈ భువనమోహినీ రాగము అలౌకికపరిధిలోనేగాక లౌకికపరిధిలోఁగూడ ప్రేయసీప్రియులకు సమ్మోహన మొనర్చుతీరులో మార్దవికారహేతువై శృంగారరసోద్దీపనమును గల్గించు రాగమని ఏతద్రాగనామముమీఁదటికూడ గమ్యమానమగుచున్నది. తరువాతిదియగు "నవ గోష్ఠానకరంగోనము పద్యమున సుకుమారపల్లవ (నల్లనీ) కలితముగ నీలోత్పల్ల రాగము సంసూచితము.

** భాగ. x - 772.

** ,, x - 776.

*** ,, x - 780.

అపిదవ "ముదితాయేతటిన్" అను పద్యమున హంసరాగముఖరి ధ్వనిగ గమ్యమానము-అటుపిమ్మటిదియగు "మురళీనాదాభినందనసంయుత...." మొదలగు పద్యములలో సంగీతమునకున్న సర్వప్రాణిసమ్మోహజనకము 'లాలన' యను గుణము వ్యక్తమై "శకుఃవేత్తి పశుఃవేత్తి వేత్తిగానరసం ఫణీ" అను అభాణకమున కిది సంవాదియైనది. ఇక చివరిదియగు వేణునాదలోలుని బ్రహ్మగాంధర్వ గానమునకు సర్వప్రకృతి పరవశించిన రీతిని పోతనార్యుడొక చిన్న పద్యమున చెప్పి గానమహాత్మ్యమునకు పరాకాష్ఠ చేకూర్చినాడు.

"గిరులెల్ల జలములయ్యెన్
దరులెల్లను బల్లవించె ధరణి గగన భూ
చరులెల్లను జొక్కిరి హరి
మురళీరవామృతముసోక ముద్దియ కంటే"*

ఈ పూర్వభాగమునందే రాసక్రీడాభినందనమున గానమును వాద్యమును మించిన నాట్యమొక్కచో ఉత్తరోత్తరోత్కర్షను గమించినది. ఇట పోతనార్యుడు నృత్తవిద్యార్ణవతర్తుకాములగు నావికులపాలిటికి కర్ణధారియై సాక్షాత్కరించినాడు. ముందు గానవిద్యావినోదము ప్రవర్తితమైనది.

"కళంకరహిత చంద్రవదన లిద్దరు ముద్దియలుద్దుకొని
వీణలందుకొని ప్రవీణలై సొంపుమెఱసి ఇంపుగ పాయించి" రట. దానికి తగివట్లు మురళివాయించుచో నృత్తవిద్యామహార్ణవవేలాచలయితంబయిన .... రాసమండలంబు గల్పించినాడట నందగోపాలుడు. ఆ నవ్వి వేశమున ప్రఖ్యాత నాట్యశాస్త్రాదికములందెప్పబడిన శంఖ, పద్మ, వజ్ర, కంధర్క, చతుర్ముఖ, చక్రనాళ, చతుర్భద్ర, సౌభద్ర, నాగనంద్యావర్త, కుండలీకరణ, ఖురరీబంధ ప్రముఖంబులైన విశేషవాసబంధంబులన్నియునిట ఉక్తంబులైనవి. తానకంబులు —భేదంబులు, వ్యోమచారి, పార్థివచారిభేదంబులు, కరాభావంబులగు హస్త వైభవంబులు, ముద్రలు, కుండలభేదంబులు, చూడ్కులు, ముఖరాగంబులు అవి యివి యనవేల, నాట్యశాస్త్రంపు నిర్దేశితములన్నియు తీర్చెనిట పోతనార్యుడు.**

* భాగ 'x' 792

** భాగ. 'x' - 1082 - 1088

"నడుమలు వీణియాడఁ జిఱుఘుమ్మలు నివ్వటిలంగ హారముల్
మడిపడ మేఖలల్ పదలఁజూడ్కి మెఱుంగులు వర్షఘర్మముల్
పొడమఁగ గుర్రుల్ తలింప శ్రుతిభూషణముల్ మొఱయన్ సకృష్ణలై
పడఁతుక లాడుచుం జెలఁగి పాడిరి మేఘ తటిల్లతా ప్రభన్"*

"అంకరహితేందు వదనలు
పంకజలోచనునిఁగూడి పరఁగ నటింపం
గింకిణుల నూపురంబుల
కంకణముల మ్రోఁతలెసఁగెఁ గర్ణోత్సవమై"**

ఇట గోపాంగనలు కృష్ణమేఘరంజనులగు తటిల్లతలై గానము చేసిరట. ఇందు వాద్యముగ మేఘధ్వాగము గమ్యమానము. కాగా వ్యంగ్యముగా మేఘ రంజన రాగముగూడ స్ఫురించుచున్నది. మేఘరాగము శ్రీకృష్ణప్రతీకమై పురుషరాగముగాగ మేఘరంజని రాగిణి యగుట ఇట గమనార్హము.

అంతేకాక ఆట ప్రవర్తిల్లిన నాట్యము గానానుగతమేగాక ఆ గానము వాద్యానుగతముగకూడ గావించుటవలన సంగీత సమగ్ర స్వరూపమగు తార్యక్రిక రీతి ఇట సశాస్త్రీయముగ ఘర్షోగినది.

"ప్రమద యొకర్తు పాద వివంచి ధరించి కేల నం
ప్రమదనుఁ ధంత్రిమీటుచుఁ దిరంబుగ తాయము సేసి యొక్క తా
గమఁదగనాలపించి సుభగస్వరజాతులు వేఱొక వేఱొక
ప్పుడుతురగఁబాడెదన్ రమణుఁడౌనన ధారుపులంకురింపగన్"

ఇట మాధవుడు వేణువాదలోలుడేగాక గాయకుడుగకూడ దర్శనమిచ్చు చున్నారు. అప్పుడొక ప్రమద పాదంచి మీటుచు తిరంబుగ తాయముచేసినదట. తాయము సంగీతమున స్థాయిమునకు ప్రతీకగ వ్యవహరించుచున్నారు. ఈ తాయము రాగాలాపము ప్రవర్తితమగును. దీనివలన ఆ ప్రమద రాగాలాపనమ్ము గావించి, స్వరజాతులను వేఱువేఱుగ పల్లవులనుగూర్చుచు రాగమును, తాళమును

* భాగ. 'x' - 1083

** భాగ. 'x' - 1084

వల్లి వినికూడ నిర్వహించినదని గమ్యమానమగుచున్నది. గోవసుందరి ఎడ సంగీతశాస్త్రాధీతికి పరాకాష్ఠయగు మనోధర్మ సంగీతమును ఆలవోకగ నాలపించుట ఎక్కడ? బ్రహ్మయంతటి కవి తలచుకొనిన తిమ్మిని బమ్మిని గావించునుగాన ఇది వ్రేతల సంగీతవిద్యగాదని పోతనార్యుని సమగ్ర సంగీత పాండితియని అనుకొనవలెను. ఇట్టివి మనమనుకొనగలమేకాని పోతనార్యుడు మాత్రము తన గీతిసాహితీపాండితీవిభవమును బయిగట్టుకొని ప్రదర్శింప దారకొననే లేదు. కస్తూరిని మూటగట్టి మూలదాచుకొన్నను పరిమళము దాగనట్లు ఆ మహానుభావుని జన్మజన్మాంతర వాసన దాగక సహజపాండిత్యమై అభివ్యక్తినందినది.

"పోతరాజు పలికెడిది భాగవతమట పలికించెడువాడు రామభద్రుండట" యని అనుకొని నిమిత్తమాత్రుడై సాహితీవిదుడైనాడు. నిర్లిప్తుడై ఆ నిరంజనుని భజించుచు గానమునే తత్పాధనముగా గైకొని సంగీతవిదుడైనాడు. ఇట్టి భాగవత కవుల నాదోపాసనాధ్యేయము. వారి మాటలలోనే ఇట్లు వ్యక్తమైనది.

సతతంబును గృష్ణసంకీర్తనంబులు
వీనులకింపుగా వినఁగ వలయు
హర్షంబు తోడుత హరినామ కథనంబు
పాటలనాటలఁబరఁగ వలయు
నారాయణుని దివ్యనామాక్షరంబులు
హృద్వీధి సతతంబు నిలువవలయు
గంజాక్షులీలలు కాంతారములనైన
భక్తియుక్తంబుగాఁబాడవలయు
వెఱ్ఱిమాడ్కని. లీలతో విశ్వమయుని
నొడుపుచును లోకబాహ్యత నొందవలయు
నిఖిలయును విష్ణుమయమని యెఱుఁగవలయు
భేదమొనరింపవలదు...."**

---

* భాగ. 'x' - 1094

** భాగ. xi - 44

ఇట్టి సాదోపాపనాయుతమగు భాగవతము సాహితీవిదులకు, సంగీత కోవిదులకిని ఉభయతారకమై భక్తిముక్తిదాయకమై ఇహపర సుఖసాధకమైన మార్గమును జూపించుననుట అతిశయోక్తిగానేరదు.

పోతనార్యుడును అతని యనుయాయులును గలసి భగవన్నామభజనము షకు ప్రతీకగ నిర్వహించిన భాగవతమేకాక పోతనార్యుడొక్కడే రచించిన వీర భద్రవిజయమను కావ్యమొకటి లభ్యమగుచున్నది. అందు కొన్ని సంగీత ప్రసక్తులున్నవి. ప్రథమాశ్వాసమున పుట్టినింటికిపోయి సంరంభమున దాక్షాయణి వీణనుకూడ కొంచుబోనెంచినపుడు "వీణియ నీవు దేవీణా సుభాషిణి"* అని ఆశాపించినదట. అట్లే అమరావతిఁ విభవవర్ణనముఁజేయుచు కవి అది "బహు వాద్యములచేఁ బరగునట్టిది" యనినాడు.

మదనుని శివునిపైని బాణప్రయోగము చేయుమని ఇంద్రుడు అర్థించుటలో కూడ సంగీతకము చోటుచేసికొని నాదస్వరూపము ప్రముఖమగునట్లు ఈరీతిగ ధ్వనించినది.

కలకంఠ గణముల కలనాదములతోడఁ
గలహంస నాదంబులు గడలుకొనగ
అరయదాకాలి పెండెరము నాదముతోడుం
కారనాదంబు జరణి కొనగ
భూరిసుందర రాజ కీరనాదములతో
వెడవింటినాదంబు నుడికొనంగ
వందందుఁ జెలరేగి యార్చు నాదములతో
శరవేగ నాదంబు జడలుకొనగ"**

మదమదు దండెత్తి శివునకు ఆయత్తముచేసిన అశిబలముల అలజడిలో కూడ సంగీతధ్వనమే వినవచ్చినది.

---

* పారి. i - 125

** డి. మ. ii - 91

'భేరీమృదంగాది చాటునాదంబులు నెనయఁదుమ్మెదల మ్రోయింపఁబంపె'*

ఇక మదన విజృంభణములోకూడ సంగీతకవిజృంభణము ఇట్లు కాన వచ్చినది. "ఆ త్రిభువనసుందరుడు కాముడు సోమజూటునిపై రంగభృంగ మంగళ సంగీతపాఠానేక నిర్మలమహనీయ నినదమోదితమానసుండై కలహంస నాదగణ పరివృతుండై విజృంభించినా"డట.**

పార్వతీ పరిణయ సందర్భమున ప్రవర్తిలిన వేడుకలలో సంగీతమే ప్రముఖపాత్ర వహించినది.

"కమనీయగతుల వాద్యముల మ్రోయించిరి"***
"పుణ్యకాహళులును పుణ్యదుందుభులును
బుణ్యశంఖంబులు పొలచి మ్రోయ
మంగళపాఠక మాగధ వంది జ
నంబులు శుభకీర్తనములు సేయ
కదిసి పేరంటాండ్రు కల్యాణములఁబాడ
పరిజనంబులు తన్ను వలసి కొలువ"****

హిమవంతుడు పరమేశుని నెదుర్కోలనేతెంచిన ముచ్చటలో లగ్నవేళలో గూడ దుందుభి, కాహళ, ధ్వనులు తూర్యరవంబులతో గణాధిపుల్ నందడిచేయ మునిపుణ్య వధూజనకోటి గ్రంతలుకొని పాడుచుండ జరిగినదట.*****

వీరభద్రుఁడ ఇంద్రాదులలో పోరుసందర్భమునగూడ వీరభద్రస విజృంభణ మునకై సంగీతమందలి ప్రమోదనశక్తియే ఇట్లు ప్రకోపించినది.

---

* వీ. వి. ii - 91
** వీ. వి. ii - 95
*** వీ. వి. iii -
**** వీ. వి. iii - 128
***** వీ. వి. iii - 169

"అందంద వీరకాహళ
దుందుభినిస్వాన శంఖతూర్యరవంబున్
క్రందిల్లె వీరపారధి
బృందారక బృందమెల్ల బొరిబొరి వణకెన్"*

ఇట్లు పోతనార్యుని గ్రంథములలో ఆతని సహజపాండితిరీతికి సరిపోయి నట్లే సంగీత ప్రసక్తులున్నవి. పోతనార్యుడు గ్రహించిన భాగవతకథనేగైకొని ఆర్వాచేడగు దోనూరి కోనేరునాథకవి బాలభాగవతమను పేరులో రచించినాడు. ఈ బాలభాగవత రచనమున కోనేరునాథుడు అగస్త్యుడై మహాభాగవత పారావారమును కుడివెడుగచేసి ఆపోశనమువట్ట జూచినాడు. కళావిశేషణముల నుట్టంకించుటలో శబ్దాలంకారాదులతో శైలికి మెరుగులు దిద్దుటలో పోతనాదుల కవనమున సంగీతము చోటుచేసికొన్నది. కాని యీ కోనేరునాథుని కావ్యము కోనేరుమాత్రముగ పరిమితమైనది. పోతనార్యుని కవనసముద్రమునందువలె అనర్ఘరత్నములు వెలికితీయుటకు అందనువులేదు. పోతనయేగాక ఎఱ్ఱన, నెన్నెలగంటి సూరన, తాళ్ళపాక తిరువెంగళనాథాదులు కూడ కృష్ణచరిత్రము నేకరువుపెట్టునపుడు కాళీయమర్దన, రాసనృత్యాది సన్నివేశములలో సంగీతము నకు విశేషప్రాధాన్యము నిచ్చియున్నారు. కాని యీ కోనేరునాథుడు ఆయా పట్టులలో సంగీతకముకెట్టి ప్రాధాన్యమునీక కథాగమనముమీదనె దృష్టిని కేంద్రీకరించినాడు. సామాన్యరీతిలో సంగీతమునుతేర్చి ఇట్లు ప్రస్తావించినాడు.

"ఒకవాడు శారిచంద్రోదయవేళ చి
త్రతరంగ వేణువూతలఁబుసేయ"**
"వేణువంబునుమువేఁ నరపతురాగము సేయుచు"***
"రాసమండలమమమముగ నింప"****

* వీ. వి. iv . 162
** బా. భాగ. v . 146
*** బా. భాగ. v . 147
**** బా. భాగ. v . 148

"ఆడిరి పాటల్ మట్టున నాడుచు నతిసంఘట్టిత బహువిధ విలాస
కమనీయముగన్"*

"ఆడెన్ దాండవమయ్యహీంద్రుతలలందాసక్తులై కిన్నరుల్
పాడన్"**

ఇట్లు అత్యంత సామాన్యముగనున్న సంగీతప్రసక్తులేగాని ఈ గ్రంథమున మచ్చునకైనను సంగీతశాస్త్రాన్విత పాండితీప్రకర్ష గోచరముగాకపోవుటచే ఈ కవి సంగీతశాస్త్రాభిజ్ఞుడనుట సాజమేగాని సాహసము కానేరదు. మొత్తముమీద భాగవత రచనమున సంగీతకము పోతనాదుల సంగీతాభిరుచినిబట్టి చోటుచేసికొని అదియొక నాదోపాసనాత్మకరీతియై భాసిలి గీతిసాహితీరంగములో రెంటియందు ఇహపరసాధనకేకలక్ష్యమై అలరారినది. □

* భా. భాగ. v - 149

** భా. భాగ. v - 116

వేన్నెలకంటి సూరనార్యుని విమలసంగీతవిజ్ఞత

"శ్రీకాంతాకుచహేమకుంభములపైఁ జెల్వారు కాశ్మీర పం
క్తోకంబై తన పేరురంబునఁగడుశోభిల్ల దీప్తిచ్ఛటా
వ్యాకోచంబుగఁగౌస్తుభంబునకు జోడై యున్న మోదించు సు
శ్లోకుండబ్జసవేంద్రు రాఘవునికిచ్చున్ సుస్థిరైశ్వర్యమున్"*

ఇది వెన్నెలకంటి సూరనార్యుని కావ్యాదిమంగళశాసనము. ఇందు సంప్రదాయసిద్ధముగ వినిపించెడి శ్రీరాగముతోపాటు 'కాంతాహేమ' రాగ నామములును స్ఫురించుటచే రాగమాలిక అల్లుకొన్నది.

అవతారికలో ఇష్టదేవతానమస్కృతులలో వినాయకునికి నాట్యాభిరుచి ప్రకల్పితము. పద్మపురాణమునందును ఇట్టి పద్ధతి గలదు.

"జననీస్తన్యముగ్రోలు ప్రాయమున నందుత్సాహంబుతో దేవతా
వనితల్ వేడుకపుట్టఁదాళగతులన్ వాయించుచున్ బాడఁగాఁ
గనదుల్లాసముతోడ బొజ్జగదలంగానాడు లంబోదరుం
డనురాగంబున రాఘవప్రభుని నిత్యశ్రీయుతుంజేయుతన్"**

కృతిభర్త వంశవర్ణన సందర్భమున ఆతని వంశస్థులైన సంగీతజ్ఞుల నెందఱివో ప్రస్తుతించెను. కృతిపతి ఆస్థానమే సంగీతసాహిత్య కళానిలయమని పేర్కొనినాడు.

"లింగభూమిభర్త సంగీతసాహిత్య సరసవిద్యలందు చతురుడయ్యె"***

"సంగీత సాహిత్య సర్వజ్ఞులొకవంకఁ
జొక్కపు భరతజ్ఞులొక్కవంక"****

---

* విష్ణుపురాణము పీఠిక - 1

** ,, ,, - 41

*** ,, ,, - 45

**** ,, ,, - 17

"చూడనేర్చిననాడె చూడంగనేర్చినుగిలి
గాయకుల యిండ్లఁగలిమిగలుగ"*

"సంగీతసాహిత్య సరసత చిత్రమే
తలపోయ రాయపితామహునకు"
"వాలుచూపులచే నివాళించి యొక సీమ
కాళింజిపూని చెంగటనటింప
పంచమస్వరమున పద్మాక్షియొక్కతె
యవధారు చిత్తేశయనుచు బలుక"**

శ్రీదేవి జన్మించిన శుభసందర్భమున విశ్వావసు ప్రభృతులైన అప్సరోగణంబు నృత్యమును అలవోకగా పల్కినాడు. అట్లని సంగీతశాస్త్రపు నిగ్గు నెఱుంగనివాడని పలుకరాదు. సునిశితముగ పరిశీలించిన ఈతడు సంగీతాభిజ్ఞుడను కొనుటకనువున్నది.

అవసరమైన పట్టులందు ఎఱ్ఱనార్యుని మించు సంగీతాభిరుచిని ప్రదర్శించెను. ఇతడు వర్ణించిన కృష్ణుని వేణుగానరీతిచే ఈతడు కాకలుదీరిన సంగీతజ్ఞుడనవలయుననిపించును.

అది యమునాతటి. ఆనాడు షోడశకళాపూర్ణచంద్రికాసాంద్ర సమస్తమై భువనతలమెల్ల పరవశమైపోవుచున్నది. అట్టి శరత్కాలమున కృష్ణుడు గోపికా జనమనోహార్యంబైన సౌకుమార్యంబుతోడ వినోదించుచుండి ఒక్కనాడు నిశా సమయమున

"తన సంగీతవచోవిలాసము సుధాధారాప్రపూరంబుగా
వనజాతాక్షుడు సర్వమోహనకళావర్ధిష్ణువై పెంపుతోన్"***

---

* విష్ణుపురాణము పీఠిక - 62
** ,, - 18
*** ,, iii - 275

"వరగషడ్జాది స్వరంబులు మంద్రమధ్యతారక మార్గములును
పుష్పాంగనా రాగములు ముప్పదిరెండు వాని మొత్తంబులు వరుసనెఱిఁగి
కాలక్రమామానగతులతోఁదాళంబులెఱిఁగి మూర్ఛనవృత్తులేర్పరంచి
గీతంబు దరువు జిక్కిజి బిందు మొదలుగ నొక్కొక్క వర్ణంబునుగ్గడించి
శుద్ధసాళగ సంకీర్ణశోభితములు శ్రుతులజెడకుండ చెవులకు సొగసుగలుగ
వేణునాదంబు మొరయించె రాణమెరయ మదనగోపాలమూర్తి
యమ్మాధవుండు*

ఇప్పట్టున సూరనార్యుని గానపాండితి నిగ్గులుపారెను. ఇట సంగీతము సర్వమోహనకళావర్ధిష్ణుడైన వనజాక్షుని వరముగా పెంపొందెను. ప్రథమ పాదమున కవివరుని సంగీతమగు పరిజ్ఞానము ప్రవ్యక్తము. షడ్జాది సప్త స్వరంబులు మంద్రమధ్యతారక మార్గముల ధ్వనించి, మోహనరాగమాలపించి ఆనందతానముగ పరిణమించెనట. ఒక్క రాగమే కాదు పుష్పాంగనా రాగ ములను రాగరాగిణులు ముప్పదిరెండు మిత్రరాగముల వరుసక్రమంబు లెఱిఁగిన రీతిలో నాలపించబడినవని తెలియనగును. స్వరములో వాది, వివాది, సంవాది, అనువాది స్వరములున్నవి. రాగానుసారిగ దాని ఆరోహణావరోహములనుబట్టి రాగాలప్తి నొనరింపవలెను. అట్టితఱి అందలి స్వరములలో కొన్నిటికి కొన్ని వివాదులగును, కొన్ని సంవాదులగును, కొన్ని అనువాదులు వాదులగును. అనగా రాగమునుబట్టి కొన్ని స్వరములకు మిత్రత్వశత్రుత్వములు, తటస్థములుండును. కాన వాని విమిశ్రత్వమును వరుసనెఱిగి ఆ గాయకసార్వభౌముడు గానము చేసినాడనుభావపడెను. ఈతీరున సూరనార్యుని రాగవివేకము వ్యక్తము. ఇట తాళపరిజ్ఞానమును వెల్లి విరిసినది.

తాళమునకు కాలమార్గక్రియాంగాదులు ప్రాణములు. వీని ననుసరించియే తాళగణముల నియతి ఏర్పడినది. తాళవేగము ముఖ్యముగా నాల్గు రీతులుగ వింగడింపబడెను. అదిత్రస్ర, చతురస్ర, ఖండ మిశ్రములు తాళక్రమమునందు గతులూహింపదగును. మూర్ఛనాదికముల స్థితుల గురించికూడ చెప్పబడెను.

* విష్ణుపురాణము III - 276

శ్రోతృచిత్త సుఖావహత్వము ననుసరించి సమ్మోహనజనకమైన మూర్ఛితస్థితిని శ్రోతకు కల్గించు రాగపు 'రసవట్టు' మూర్ఛనమగును. దానినెరిగి మోహన వంశీగానమును కృష్ణుడు గావించినాడని యిందు వర్ణితము.

నాల్గవ పాదమునందు గానప్రక్రియలగు మార్గదేశిభేదములన్నియు చెప్పబడెను. మార్గప్రక్రియలుగా గీతములు వ్యక్తములు, దేశిప్రక్రియలుగా దరువులు, జక్కిణులు, చిందులు మున్నగు నాట్యోపయోగి గానప్రక్రియలుగూడ ఆ అనంతనాదబ్రహ్మస్వరూపుడు తన వేణువుపై పలికించి రాసలీలకాహ్వానించి నాడని భావింపనగును.

అతడొనరించిన రాగాలాపములలో శుద్ధరాగములు, సాళగ (ఛాయాలగ) రాగములు, సంకీర్ణరాగములుకూడ శోభించెను. వాని శ్రుతులు చెడకుండ చెవులకు పొగసుగులుక కర్ణాటముగ (కర్ణౌఅటతీతి కర్ణాటః శ్రవణ సుఖ ప్రతిపాదితముగ సాగెనవిపించునట్లు కవి అభివర్ణించెను.

ఆ మధుర నాదమున పశుపక్షిమృగాదులతోపాటు వృక్షలతాగుల్మాదులు గూడ వరవశించినవి. చిత్రరూపముల చందముననుండినవి. అపుడు

"ప్రాణేశ్వరుని శయ్యపైనుండి యొక యింతి
కృష్ణలీలలు సాళగించి పాడె
నత్తమామలు చూడ నలివేణి యొక్కతె
తతకారములుచేసి తాళమెత్తె
తల్లిదండ్రుల మ్రోలఁదమకించి యొక లేమ
లీలాగతుల సమాళించి పాడెఁ
జుట్టంబులెల్లనుజూడ నొక్క మృగాక్షి
మెల్లనఁదలయూచి మెచ్చెనతని"*

ఇందు సాగళించి పాడుట, తతకారములుచేసి తాళమెత్తి లీలాగతుల సమాళించి పాడుట సంగీతపద్ధతులకు సంబంధించినవి. ఛాయాలగములగు

* వి. పు. vii . 279

రాగములలో రాగమాలికలగూడి పాడుట సాళగించి పాడుటలో వ్యక్తము. తతకారములుచేసి తాళమెత్తుటలో తత, ఘన, సుషిరానద్ధాదికములగు వాద్య విశేషముల వాద్యాధ్యాయపద్ధతి వెలువరింపబడినది.

1. తతము : వీణలోనగు తంత్రవాద్య విశేషములను వాయించుట
2. ఘనము : కంచుతాళములు లోనగు లోహవాద్య విశేషముల మొరయించుట
3. సుషిరము : వేణువు మున్నగు గాలినూది వాయించెడి వాద్యముల మ్రోయించుట
4. అనద్ధములు : మృదంగాది చర్మమర్దన వాద్యముల ధ్వనించుట

ఇట వంశీధరుడు పూరించిన సుషిరవాద్య సన్నాహమునకొక వల్లవాధర తంత్రీవాద్యముల మీటి తాళక్రమమును చూపించినదనుకొనవలెను. ఒక లేమ లీలాగతులతో వాద్యము నిర్వహించి సుమాళించి పాడుట గమ్యమానము. ఇట్లు మురళీనాదముచే మోహముపుట్టించుచు తన సంగీతపాండితిని ప్రదర్శించి రాస క్రీడా సంగీతమును అ బృందారకచక్రవర్తిచే తాళమానముగ నిర్వహింపజేసెను. ఇంతటి గీతవాద్యనృత్యత్రయియైన కార్యత్రిక సంగీత ప్రతిభను ప్రదర్శించిన సూరనార్యుడు ప్రశంసార్హుడు. □

పద్మపురాణకర్త మడికి సింగన సంగీతపరిచితి

"శ్రీరమ్యంబగు దుగ్ధవార్ధినడుమన్ శేషాహితల్పంబుపై
నారూఢంబుగ విందిరాసహితుడై యానందలీలం గుణా
ధారుండై వరసంయమీంద్రులకు నాత్మజ్ఞానరూపంబు దా
నై రంజిల్లెడు వేడ్క బ్రోచుఁగృపఁ గుండామాత్యునెల్లప్పుడున్"*

ఇది మంగళాశాసన రూపమగు ప్రథమపద్యము పురాణసంప్రదాయ రీతిలో శ్రీరాగాంచితముగనే ప్రారంభింపబడినది.

తొండము మీదికెత్తుకొని దోర్యుగళంబునఁదాళగించుచు
న్గండ మదాంబుధారలంకుంగ్రమ్మెడు తుమ్మెదలొత్తుకాఱుఁగాఁ
గొండలతేని కూర్మిసుతకుం బ్రియమందగ నాడుచున్న వే
దండముఖుండు నవ్యకవితారస సూక్తులు మీకు నీవుతన్"** ఇది యిందలి గణేశస్తుతి. ఇందు గణనాయకుని పరముగ సంగీత సమగ్రస్వరూపము గమ్యమానమైనది. తుమ్మెదల ఝుంకృతి ఒత్తుకాఱుగ శ్రుతియుతముగ నాలపించుచుండుటలో గానమున్నది. దానికి తగిన తాళమును వేయుచు వేదండముఖుండు నృత్యమునొనరించినాడు. కాననిట ఆటపాటలు రెండును ప్రదర్శితములు.

ప్రథమాశ్వాసమున భృగువిద్యాధర సమాగమన విద్యాధరుడు హృద్యతరమగు గానమున అనవద్యుండగు వాడనియు ఆతని మనోహరి నవ్యవీణానాద దివ్యగానంబుల మృడును నారాధించి మెప్పువడసినదనియు కథానుసారిగ చెప్పబడినది.

సుందోపసుందుల చరితమున తిలోత్తమ "వీణక మీటుచున్ వట్టిమ్రాకులు ఇగురులు పెట్టబాడిన"దని చెప్పినాడు. పెక్కు రాగములు గైకొని పాడుచున్న ఆ దివ్యగానంబు మధురంబుగా నేతెంచిన సుందోపసుందుల సహవర్తులగు అసురులమకూడ ఆకర్షించినదని చెప్పినాడు.

---

* వ. పు.

** వ. పు.

గంధర్వకన్యకల వృత్తాంతమున ఈ కవి తన సంగీతపరిచితిని ఏతచ్ఛాస్త్ర సాంకేతిక పదజాలముల నడుపుటలో వ్యక్తీకరించెను. ఇట్లు ఆ వనితలకు మవ్వంబగు జవ్వనంబులు నివ్వటిల్ల స్వరగ్రామతాన మూర్ఛావిశేషంబుల వీణా వాదన నైపుణములు మెరయ మధురగానము చేయుచు చతుర్విధ నృత్తముల ప్రగల్భుడై సమస్త విద్యాకళాభిజ్ఞులగుచు పితృలాలనంబున పెరిగిరని కథాను సారిగ వ్యక్తీకరించెను.

నవమాశ్వాసమున కాళియమర్దనమున కటిసూత్రమంటికా ఘణఘణ నాదముల్ మొరయగా వెన పల్లవాగ్రణి "తాండవమాడె"నని పలికెను. మఱల గోపాలదేవుడు వేణుగానము చేయుటనుకూడ నిట్లు వర్ణించెను.

"మధన శశికోటి లావణ్యమహిమనొప్పి కృష్ణుడు"

"వలవలిపాదమడ్డమిడి వామపాదంబు ధరిత్రిమోపి మలచి త్రిభంగిమై నిలచి మానుగనర్ధనిమీలితాక్షుడై .... ఆలనతదోవనంగుళములార్చుచు నింపెసలార వేణువున్ వెలయగ నొత్తెను కృష్ణుడు అరవిందదళాయతాక్షుడు సౌమ్యమూర్తియై" అని నాట్యగానహేవాకమును వ్రవర్ధించెను. ఆ గానమహాత్మ్యమునిట్లభి వర్ణించినారు.

"పట్టి మ్రాకులు చిగురులుపెట్టె నచటి
ఘనశిలావళి మడుగులుగట్టఁగరిగె
మృగసమూహంబు వినుచు మెలిగ మఱచి
మించి కృష్ణుడు మురళి పూరించునపుడు"** అంతేకాక

"ఘూత్కులు చాచి కమ్మగవమోడ్చి చెవులెత్తి సలీలవైచి.... వ్రాసిన చిత్ర రూపులట్టిదై మేతల్లు మాని గోవులు పైకము ఆ దివ్యగానమునకు వరవశించినట్లు" వివరింపుటలో "ఋర్ధ్వక్షి షభర్ధ్వక్షి ఖేత్తిగానరసంఘణి" యను సంగీతాను శాసనము జ్ఞప్తికెలయించును.

---

* వ. పు.

** వ. పు. ix - 200-210 మధ్య

బలరామకృష్ణుల వివాహసందర్భమున తనసాడు వాడుకలోనున్న రీతిగా పేరంటాండ్రు పాటలు పాడిరని దేశిగానరీతినిగూడ తెల్పెను.

మొత్తముమీద పర్యాలోచించి చూడగ సింగనార్యునికి సంగీత పరిచయమే గాని ప్రాగల్భ్యము లేనట్లు, అభిమానమేగాని అభిజ్ఞత లేనట్లు పద్మపురాణము వలన సువ్యక్తము. □

మడికి సింగన ద్విపద భాగవతము

పద్మపురాణ కర్తయైన మడికి సింగన రచనముగ ద్విపదభాగవత దశమ స్కంధము మఱియొకటి యున్నది. పద్మపురాణమున ప్రదర్శించినంతటి సంగీతోపజ్ఞత సింగనార్యుడేలనో ఈ గ్రంథమున చూపలేదు. మామూలు మాటలలో ఎడనెడ గీతవాద్యముల పేర్కొనినాడు.

రుక్మిణీ వివాహఘట్టమున "వందిసన్నల గీతవాద్యముల్ మోసినవ"వి నాడు*

"పటహకాహళశంఖఫణవాదులొలసిన"వనినాడు.**

రుక్మిణీ వర్ణనమున

"కనకకాహళకాంతిఁగడచి చూపరకుఁ
గనువట్టు కాంతజంఘలు ధన్యమగుచు"*** అని వర్ణించినాడు.

ఆమె వివాహసమయమున

"ఘంటామృదంగ మంగళతూర్యరవములంతట మ్రోసిన"వని****
నాడు.

"రపికతమేర పేరటాండ్రు పాడిరని"*****నాడు

జగదభిరక్షికాండమున వసంతర్తు వర్ణనమున నీమాటలున్నవి

"పాటలు చెవివిని పాటలీతరులు
పాటిల్లె పతులయాపాటలనలరి"******

---

* ద్వి. భాగ. కల్యా. కాం. - 63
** ,, - 63
*** ,, - 87
**** ,, - 247
***** ,, - 257
****** ద్వి. భాగ. జగ. ర. 73-74

గుంపులై యలరెడు గొదసుతుమ్మెదలు
పానాభిరతిఁజొక్క పతులును సతులు
గానంబులొనరించు గతిని జూపట్టి"*

అదే కాండమున శ్రీకృష్ణుడు "పటహశంఖకాహళారావములు"** విని మేల్కాంచెనన్నాడు.

ఇంతకన్న నెక్కుడుగ సంగీతశాస్త్ర ప్రసక్తులీగ్రంథమున లేవు. □

* ద్వి. భాగ. జగ. ర. 76-77

** " " " 427.

ప్రథమాంధ్ర యుగళకవుల సంగీతప్రీతి

నంది మల్లయ ఘంట సింగయలు ప్రథమాంధ్ర యుగళకవులేగాక సంగీత సంప్రదాయము నెఱిగిన కుటుంబములయందు జనించిన మేనమామ మేనయల్లుండ్రగుట ఒక విశేషము. నంది మల్లయ తండ్రియైన నంది సింగయామాత్యుడు "సారస్వతాభినంది"గా "సంగీతనంది"గా మన్నన లందినాడట. దీనినిబట్టి నందివారి యింటి ఆడబడుచునకు పుత్రుడైన ఘంట మల్లయకుకూడ మాతృవంశాయాతమైన సంగీతాభిరుచి యుండుననుట స్పష్టము. ఈ వరాహపురాణమున తొలి పద్యమగు మంగళాశాసనమున "శ్రీ, లీల, కాంతి" రాగములు ధ్వనితములగుటయు*, మలి పద్యమైన ఈశ్వరనమస్కృతియందు పరమశివుడు సంధ్యానటుడుగ ప్రస్తుతింపబడుట** గాంచిన ఈ కవులు సంగీతప్రియులని తెలియుచున్నది.

అవతారిక పిదప ప్రథమాశ్వాసమంతటికి చెప్పుకొనదగిన సంగీతకవు ముచ్చట యియ్యది.

"అచ్చోటందపమాచరింపఁగఁదదీక్షియత్త చిత్తంబునన్
విచ్చేపెన్ సురమౌని నారదుఁడు పాణిన్వీణ తంత్రుల్నిభ

---

* "శ్రీలీలాస్పదమైన కొమ్మున, ధరిత్రీకాంతఁగారుణ్య ల
క్ష్మీ లోలాత్మతనెత్తి లీల బలదాశ్లేషైక శృంగోన్న మ
త్కైలాసంబుమఱోలెనున్న జగదేకస్వామి వారాహదే
హాలంకారుఁడు ప్రోచునీశ్వర నృసింహక్ష్మావధూవల్లభున్"

** తానానందముతోడఁ గుంకుమ వసంతంబాడెనో నాఁగ సం
ధ్యానాట్యావసరభ్రమీగళిత మస్తన్యస్త నాకస్రవం
తీ పీరేరుహరేణువుల్ తనువుపై నింధగ, దీపించు గౌ
రీనాథుండొనఁగూడ గృహస్థరవధాత్రీ భర్త కైశ్వర్యముల్

స్వచ్ఛారంబున మూర్ఛనాస్వర విశేషంబుల్ వెదజల్లగా
నిచ్చన్ పెచ్చుచు దేహచంద్రికలు రాకేందుచ్ఛవిశ్మీరగాన్"* ఇట్లు నారదుని స్వరూపచిత్రణముతోపాటు ప్రవ్యక్తమైన అతని నాదస్వరూపము నారదుని చేతిమహతి ప్రక్వాణప్రక్వణ ధ్వనుల నించుచు మూర్ఛనాస్వర విశేషము లను వెదజల్లినదట. ఇందలి ఈ పలుకుబళ్ళనుబట్టి నారదుడే రాగమునో, తానమునో, పల్లవినో వీణపై పల్కించినాడనుకొనవలెను. ఆ దివ్యగానమున స్వరము సుగీతశాస్త్రోక్తమైన రీతిలో స్వలోరంజితమై భాసిల్లినదనుకొనవలెను. అందు మూర్ఛనావిశేషములుకూడ వెదజల్లబడెను. ఏదేని ఒక రాగమును ఆలపించునపుడు రాగానుసారిగనున్న రాగరంజక ప్రయోగములను గాయకుడు గాని వాద్యమును వలికించువాడుగాని శ్రోతృచిత్తసుఖావహమగునటుల సకృత్తుగ వలికించును. అద్దానిని వినినపుడు శ్రోతృ చిత్తము సమ్మోహితమై ఒక విధమగు మూర్ఛితస్థితిని పొంది అవశమైన ఒక వివశస్థితిని పొందును. ఎంతటి మహా సంగీతశాస్త్రవేత్త అయినను అతిసకృత్తుగ నిర్వహించెడిది మూర్ఛన, అట్టి మూర్ఛవలను వెదజల్లినాడసుటలో భంగ్యంతరముగ జంటకవుల సంగీతప్రీతియే వ్యక్తమైనది.

**ద్వితీయాశ్వాసమున బ్రహ్మ కొలువుతీర్చియుండగా వాటిని దర్శింప

---

* వ. పు. i-89

మూర్ఛన యనునది ప్రాచీన గ్రంథములందు "మూర్ఛ్యతేయధా శ్రోతృ చిత్తం సా మూర్ఛనా" యని చెప్పబడగా కాలక్రమమున అది స్వర చారమునకు పర్యాయముగా రూఢినొందినది.

** నడిచె నింద్రుడు కిన్నరకాహళులు మ్రోయ
గమకించె శిఖిడిండిమములు మ్రోయఁ
జనియె దండధరుండు జయదుందుభులు మ్రోయ
వెళ్ళె దైత్యుఁడు గిడిగిళ్ళు మ్రోయఁ
బోయె నంబుధిరాజు బూరగొమ్ములు మ్రోయఁ
జరగె వాయువు మురజములు మ్రోయ
నరిగె యక్షుండు కిన్నెరవీణయులు మ్రోయఁ
గదలె రుద్రుండు శంఖములు మ్రోయ ii-8

సుధాంధనులేగుదెంచిరని తెల్పుచు అటకేతెంచిన దిక్పాలుర విభవానుసారి వాద్య ధ్వానమును ఈ యుగళకవులు మనకు విన్పించినారు. *ఈ గ్రంథమునకు పీఠికను సంతరించుచు గురువర్యులు శ్రీ పుట్టపర్తి కళాప్రపూర్ణులు "ఇంద్రునిలో మురజములెందుకు రాలేదు. అంబుధి రాజునకు కాహళులెందుకు లేవు. దండ ధరునకు జయదుందుభులెందుకు లేవ"నుచు ప్రశ్నవర్షమును కురిపించి వానికి జవాబులు కవులే చెప్పవలయుననిరి. చమత్కరించుటకు సరస్వతీ పుత్రులట్లనిరే గాని లేనిచో సమాధానములను వారే చెప్పియుండెడివారు. నాకు తోచిన రీతిలో అద్దానికి సమాధానమియ్యది ** మన సంగీతనృత్య గ్రంథములలో బృంద మేళన చాతుర్యము ప్రశంసింపబడినది.

సుకవివంటి ఉత్తమ వాగ్గేయకారకుఁడు బృందమేళన చతురుడగుట హర్షింపదగినట్టిది. కావుననే సంగీతసంప్రదాయమును జన్మతః ఎఱిగిన ఈ యుగళకవులిట బృందవాద్యధ్వాన కాహళులను, డిండిమములను, జయ దుందుభులను, గిడిగిళ్ళను, బూరగొమ్ములను, మురజములను, కిన్నెర వీణియలను శంఖములను ఒకపరి తరఘనసుషిరానద్ధములను చతుర్విధ వాద్య సంఘాతమగు 'నతోద్యమేళనము'గ మొరయింపజేసిరి. ఇంద్రుడు కిన్నెర కాహళులు ధ్వనించుచుండగనేతెంచిన యక్షుడు కిన్నెరవీణియలు మ్రోయగ తరలి వచ్చినాడట. చెప్పిన వాద్యనామమును చెప్పక చెప్పిన ఈ కవులు రెండుచోట్ల ఒకేవిధమగు కిన్నరవాద్య విశేషమును దడవియుండిరని మొదట చెప్పినది మార్గివాద్య ప్రభేదమగు కాహళయని అద్దానిని మొరయించినవారు కిన్నరులని చివరిదిగా చెప్పినది కిన్నెరయను దేశ్యవాద్యమని యెఱుగనగును. ఇవియేకాక ఈ వాద్యములందు కొన్ని అనూనానముగానున్న మార్గివాద్యములున్నవి. మఱి కొన్ని జానపదులుకూడ మొరయించెడి గిడిగిళ్ళు, బూరగొమ్ములు, కిన్నెరులు వంటి వగునవికూడ కలవు. ఈ యుగకర్తయగు శ్రీనాథుడు కర్ణాటబాణిని వరిపోషించినాడు. మార్గిదేశి ప్రక్రియలకు నడిమివాటముగ నడచు శ్రవణసుఖ

---

* వ. పు. పీఠిక 'x''x'

** "గాత్రవాదకసంఘాతో బృందమిత్యభిధీయతే
ఉత్తమం మధ్యమమథో కనిష్ఠమితి తత్త్రిధా"

ప్రతిపాదితమగు శ్రీనాథకర్ణాటబాణిని యీ యుగళకవులు బృందవాద్యమేళనము నందుకూడ ప్రతిపాదించి తమ తౌర్యత్రిక ప్రజ్ఞను వెలయించినారు.

"గీతం వాద్యం తథానృత్తం త్రయం సంగీతముచ్యతే" అనునటుల ఈ యుగళకవుల సమగ్రసంగీత పరిజ్ఞానము మఱల చతుర్థాశ్వాసమున గౌరముఖుని కథలో పొడగట్టినది. అట ఆ మనుజేంద్రశేఖరుడు మణిపీఠిమీద యధివసించిన తఱి ఆతనిని వినోదపరచుటకు ఒక సమగ్రసంగీత సభాకార్యక్రమము సంఘటిత మైనది* ఇట ఒక పద్యమున నట్టువరాంధ్ర ఆహార్యవిశేషములు వ్యక్తముకాగా

---

* "సరసిజద్వయముపై మొరయు తుమ్మెదపిందు
వలెఁగాళ్ళగజ్జెలు గుంకరింప
కంతుని బాణంబు గరి చందమునఁ బింజె
లిడుచుఁగట్టిన చీర గుడుసుపడగ
హిమముగప్పిన రథాంగముల చందమున గం
చెలలోని మెఱుఁగుఁ జన్నులు చలింప
చదలఁబ్రాకిన మెఱసంజభావమునఁ గ్రొ
మ్మడి మీదఁజెంగాని మునుగు విలువ"

నంగముల గీతమర్థంబు హస్తముల దృ
గంచలంబుల నాకూతమంఘ్రి వల్ల
వములఁదాళంబు దెలియ మార్గమున దెలిసి
ముద్దియలు గొందరాడిరి మోహనముగ iv - 128
హరిణీనయనలు గొందఱు
మొరయించిరి కాలమానమునకున్ వీణా
మురజవణవ ఢక్కా ఝు
ల్లరికా ఝుర్ఝరులు ద్రుతవిలంబిత గతులన్ iv - 129
నాళికముఖులు గొందఱు
పాళగసంకీర్ణ శుద్ధపరణి మెఱయగా
నాళతుఱు నేసి పాడిరి
కాళగతులు మంద్రమధ్యకాద్రుతులన్ iv - 130

మఱి మూడు పద్యములలో నృత్తవాద్యగీత రీతులు వ్యక్తములైనవి. నాట్యగతియు కట్టు, బొట్టు, కాళ్ళగజ్జెలు మేలిముసుగులో సహితముగ సంపూర్ణ ఆహార్యరీతిని విశదముగా వర్ణించిన ఈ కవుల నాట్యవైశారద్యమభినందనీయము.

అందానాట్యసుందరి అంగముల గీతము అర్థము హస్తముల, దృగంచలములాకూతమును అంఘ్రిపల్లవముల తాళమును మార్గీరీతినంగీకరించి గావించిన నాట్యరీతి భరతప్రోక్తమగు సిద్ధాంతరీతికి సంవాది* ఆ పిదప నున్న పద్యమున ఆ నాట్యప్రదర్శనమునకు వలసిన నేపథ్యవాద్యరీతియందలి ద్రుత విలంబితగతులలో సాగిన అతోద్యమేళనారీతి వ్యక్తమైనది. నాట్యమునకు వాద్యము అనుగతముకాగా ఏతద్వాద్యవహకారము నందుకొనిన గానపద్ధతి కూడ అత్యంతశాస్త్రరీతియందే యిట ప్రతిపాదితమగుట ముదావహమగు విషయము. ఆ గానము రసమయమగు నాట్యమునకనుగతమగుట వలన వివిధ రాగరీతులిట వెల్లివిరిసినవి. అంతేకాక ఆ నాట్యము లయాత్మకము శ్రుతిసుఖ ప్రతిపాదకమగుట వలన అందు వివిధ తాళగతులు మంద్రమధ్యతార శ్రుతులలో ధ్వనించి ఆనందబ్రహ్మ సాక్షాత్కారమును కల్గించినది. ఇట్టి ఈ ప్రథమాంధ్ర యుగళ కవుల అపార తార్కికపాండితి తదనంతర యుగమునందలి సంగీతజ్ఞులగు రామరాజభూషణ, రఘునాథాదుల కారాధ్యమైనదనుట తథ్యము.

దశమాశ్వాసమునందొకచో రుద్రస్థానమిటుల వర్ణితమై వృత్తగానములకది పథస్థానమై విలసిల్లినది.

"రహిగల రుద్రకన్యకల రాగము వినుటన్
సహపతిలీల భృంగిరుతి నాట్యముగమచున్
ద్రుహిణకపాలపాలికలు త్రుంచిన గద్దియయై
మహిమ సువర్ణకోటి....మాకొలువై విలువన్"

వారదుని వర్ణనమున విరిసిన సంగీతప్రసక్తిలో నారదుని మహతీస్వరూపము

---

* కరేనాలంబయేద్గీతం - హస్తేనార్థం ప్రదర్శయేత్
పదభ్యాం దర్శయేద్భావం - పాదాభ్యాం తాళమాచరేత్
వ. శ్రీ. సీతికళపా. అ. [illegible]

సుస్పష్టమై భాసించెను. నారదుని మహతీనాదమును వర్ణించినవారు ఎందఱున్నను ఆతని మహతిలోని ప్రత్యేకతను గూర్చి సుస్పష్టముగా చెప్పినవారు వీరు ఇరువురే అనవచ్చును.

"ప్రౌఢమై నూరుతంత్రులవీణ వాయించు
సరిలేని జగజెట్టి జంత్రగాఁడు
గానప్రభావాఢ్యులైన తుంబురు పర్వ
తులతోడి కూరిమి చెలిమికాఁడు"* గ నారదుఁడు వర్ణింప బడెను. దానితోపాటు నారదునిది నూఱు తంత్రుల వీణయని మనకు తెలియు చున్నది.

ఏకాదశాశ్వాసమున వైష్ణవిపభాస్థానము నలువరాణి కొలువుకూటమునకు ధీటై భాసించి గానప్రభావాఢ్యమైనది.

"శ్రుతులాకృతులుదాల్చి సుతులు గావింపంగ
నానావిలింపులు సుతులుసేయ
మునులాగను రహస్యములఁబూరనలునల్ప
నప్సరస్త్రీలు నాట్యంబు చూప"

ఇట్లు తపశ్చర్యనొనరించుటకేతెంచిన నారదుడు కథానుసారిగ ఒకచో తాఁజూచిన కొన్ని వైచిత్రులను గూర్చి చెప్పుచు శ్వేతదీపమును గూర్చి ఇట్లు చెప్పెను.** విశ్వమోహనకృత్కిన్నర కామినీమధుర నానాలాపములు నిరంతరము వినవచ్చుచున్నవనినాడు. ఇట్టి నాదాత్మకమైన వర్ణన చేయుటకు కవులకు నాదోపాసనారిరంస ఉండితీరవలెను. నారదునిగాంచి సావిత్రీదేవి పరిహసించినది. దానితో నారదుని వివేకముతోపాటు ఆతని గానవిద్యానైపుణ్యము గూడ చెడిపోయినదని తలంచుటలో కవులదైన గానాభిమానమే వ్యక్తము.

---

* వ. పు. x - 9

**

బ్రహ్మహత్యాపాతక దోషమున విరక్తుడైన నృపతి ఒకచో ప్రకృతులచే సామభూతిపూర్వకముగా విట్లు వృచ్ఛింపఁబడెను. ఆస్థయందేగాక నిరాస్థయందు గూడ సంగీతము చోటుచేసికొనుట యొక ప్రత్యేకత.

"ఉబుసుపోకకునైన నొల్లవు చెవిఁజేర్ప వైణికవల్లకీ వాదనములు"

మఱియొకచో వసంతవర్ణనమున అళిబృందము పాటలు పాడినట్లు వర్ణితమైనది. పపితల మంజుభాషణములును వర్ణింపబడినవి.

"కమలగర్భగేహినీహస్తమణివల్లకీ వినాదబాంధవములైన మంజుభాషణములతో పోల్చబడినవి.

ఈ కవులు ప్రబోధచంద్రోదయమున ఈమాత్రముకూడ సంగీతాభిరుచిని ప్రదర్శించలేదు. ఈ గ్రంథము సాహిత్యరీతిలోనే కథాకథనవిషయమున "తంతిరిగి మాచారమువకు పొమ్మనుచున్న"ట్లున్నది. అందువలన కవులు సంగీతహృదయులయ్యును తమ పాండిత్యమును అంతగా ప్రదర్శించలేదు.

గౌరనార్యుని గాన గౌరవము

ఈ కవి కృతులుగ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన నవనాథచరిత్రములు లభ్యములు. గానానుకూలమగు ద్విపదమునందు కావ్యరచనము చేయుటయందీ కవి సిద్ధహస్తుడగుటచే ఈతని రచనము అపాతమధురమై గానామృతదిగ్ధమైనది.

నవనాథ చరిత్రము ప్రథమమునుండి సంగీత తరంగితమైయున్నది. ప్రథమాశ్వాసమునందే కథితమైన ముక్తశాంతభిక్షవృత్తి రాముని వైభవమున సంగీతవిదుల విభవము ప్రత్యేకించి ఇట్లు పరిపోషితము—

"అలరాగదోషంబులు ఆఱునెనిమిదియు
తొలగించు గుణము లైదును రెండు నెలమి
దలకొని గాత్రజంత్రములనేర్పు
గలగి వాసికినెక్కు గాయకోత్తములు
ననుపమంబగు నరసాంతరంగ కవిత
వినుతాభినయ చతుర్విధ నాట్యములందు
సరిలేని నటీనటులు"* అభిక్షవృత్తిరాముని పరిపేష్టించియున్నారని నాడు. ఇందు ప్రథమముగా గాయనదోషములు గుణములు ఉట్టంకితములైనవి. ఈ గాయనదోషములు ఇతఃపూర్వవివృతములే. ఈ గాయనదోషములు సంగీత శాస్త్రకోవిదులు పాతికవలకు నుట్టంకించినను సాహితీవిదులు వానిని తగ్గించి చతుర్దశసంఖ్యాకములుగ నిరూపించిరి. ఇక ఆ దోషములనపాస్తములు గావించు గుణములు ఐదును రెండని నెలమిన ఏడని అన్నాడేమో గౌరనార్యుడు. గాయన గుణములను సంగీతశాస్త్రజ్ఞులు

"హృద్యశబ్దః సుశారీరో గ్రహమోక్ష విచక్షణః
రాగారాగాజ్ఞ భాషాజ్ఞ క్రియాజ్ఞా ప్రాజ్ఞకోవిదః
ప్రబంధ గాననిష్ణాతో వివిధాలప్తిత త్త్వవిత్" ** ఇత్యాది ఏడుగు

---

* న.నా.చ. i -

** గాయనదోషములు చూ. ప్రా.ఆం.శ.సం.ప్ర. పుట

మించి చెప్పియున్నారు. ఈ గౌరనార్యునకా దోషములలో ముఖ్యములుగ పదునాలుగు కన్పించినట్లే గుణములు ఏడుగ దోచియుండవచ్చును. సంఖ్యను బట్టిగాక చెప్పిన లక్షణములనుబట్టి చూడవలయును. ఈ కవిగాయకునకు జంత్ర గాత్రములలో నేర్పను గుణము ముఖ్యమను భావనతో అద్దానినే యుట్టంకించి నాడు. సంగీతరత్నకళకారుడుకూడ ఇద్దానికే ప్రాముఖ్య మొసగి ఇట్లు గ్రహించినాడు.

"తౌర్యత్రితయ చాతుర్యం హృద్యశారీర శాలితా" వాగ్గేయకారునకు ముఖ్యగుణమనినాడు. తౌర్యత్రితయములనగా గీతవాద్య నృత్యములు.

ఇక నాట్యాభిజ్ఞులు అంగికాహార్యవాచిక సాత్వికాభినయములందు ప్రౌఢలై యుండవలెననుట సాజమేగదా! అందులకే వినుతాభినయ చతుర్విధ నాట్యముల పరిలేని నటీనటులనుగూర్చి ప్రత్యేకించి ప్రస్తావించినాడు గౌరనార్యుడు.

ఇక తరువాతి సంగీతప్రసక్తి శివుని కొలువునుగూర్చిన వర్ణనము విట్లు గానవచ్చినది. పరమశివుడు గంధర్వ కిన్నరచారణ కింపురుషప్రముఖులు పరమ యోగీంద్రులు కొలువగా చింతామణి భద్రపీఠమునఁజిలకొండ కూతును వామాంకముపైనుంచి కొలువున్నాడట.

"భరతకళా ప్రౌఢిఁబరగ వృషేంద్రు
కరమునఁబరిపరి గతులను మొరయ
మురజనాదంబు తుంబురు గీతరవము
నారదరణిత వీణానినాదమును
బలుమారు వీనుల పండువు సేయు
పిలిపిల్లి నట్టరో విభ్రమగతులు
దలకొని లోచనోత్సవము సేయ" *

ఖేచర విద్యాధర కాంతులు రతిన చారువీణారవశ్రవణము సేయుచున్నాడు. అపుడు మురజవాద్యము పరిపరిగతులమొరయుచున్నది. అది కేవల మురజ వాద్యమైనచో వధిపరిగతులు మొరయింపవలసిన అవసరముండదు. కాని అది వృషభేంద్రుని కరమున భరతకళాప్రౌఢిని పరగుచున్నదిగావున తాండవమొన

* వ.వా.చ. 1 - 8 పు.

రించుచు నందికేశుడట భరతమును పట్టుచున్నాడనుకొనుటకు నందికేశ భరత నాట్యశాస్త్రము మూదలయగును. కావుననే నందికేశుడట లక్ష్యలక్షణ సంయుత ముగ తాండవించుచున్నాడనుట కభ్యంతరముండదు. ఆ మురజనాదము తాళ లయాన్వితమై తాళదశ ప్రాణములలో ఒకటియగు "గతి" యను తాళాంగముతో నూపిరిపోసికొనుచున్నది. ఈ గీతియను తాళాంగమునకు త్రిస్ర, చతురస్ర, ఖండ, మిశ్ర సంకీర్ణములను ప్రభేదములున్నవి. అవి స్వరాక్షరకాలముల వింగ డింపునకు సంబంధించియుండును. ఇక ఈ తాళానుగతముగ గీతవాద్యములు ఆవశ్యకములు గాన ఆతుంబురు గీతరవమున లభ్యమైనది. దాని కనుగతవాద్య రవము నారదరణిత వీణానినాదముగాగ అట్టాని ననుసరించిన తాండవలాస్యములు నందికేశుడును అప్సరోగణములును నిర్వహించినారు పురుషప్రయుక్తమగు తాండవమునకు లలనాప్రయుక్త లాస్యమనుగతమైనట్లే నారదప్రయుక్త మహతీ మహన్నాదమునకు ఖచర విద్యాధర కామినీరణితచారు వీణారవము సహకారమై నది. ఈ విధముగ శివుని కొలువున సంగీత సమగ్ర స్వరూపములుగ తౌర్య త్రితయమును ప్రతిపాదించి గౌరనలోచనోత్సవముతోపాటు వీనులవిందు గావించెను. అవియేగాక ఆహతానాహత నాదములను ఆ నాదమయుని కొలువులో ఉపాసనారీతిగా ఏకత్రా ప్రతిపాదించెనోయన పటహభేరీ శంఖపణవ మృదంగ పటుఘంటికా ముఖ్య వాద్యరవముతోపాటు పంచమ శ్రుతిచేయు పరభృతముల అనాహతనాద మాధురినిగూడ సముపాదించినాడు గౌరనార్యుడు.

హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము మఱియొక ద్విపద కృతి. నాదాత్మకుడగు పరమశివుని ఉపాసించు గౌరన కావ్యరచనమునుగూడ నాదోపాసనా రీతియుత లయాత్మికతలో ఉరకలువేయు ద్విపదికాచ్ఛందమున సాగించినాడు. దానికి మూదలగ కావ్యాదిలో ఈ కవిగావించిన పరమేశ్వర స్తుతి.

"శ్రీగిరిజాధీశు శ్రీగిరినాథు
గంధర్వ కిన్నర గాంధర్వలోలుఁ
గంధర శ్యామల కంధరోదారు" *

---

* హ.పా. i . 1,

ఈ ద్విపద పాదములలోనే కావ్యాదిలో చుట్టిన శ్రీకారములో 'శ్రీ' రాగము ధ్వనితమై కంధరశ్యామలోదారు అను పలుకుబడిలో 'శ్యామ' కంధర రాగములు వినవచ్చినవి. కావ్యాదిలో ఉద్దేశ్యపూర్వకముగ ఒకటికిమించిన రాగ నామముల సంసూచనముగావించిన కవి ఉత్తరోత్తర కావ్యరచనలో గానకళా చతురుడుగా గోచరించుట సవిశేషము. ఈ పద్ధతి కవిత్రయము వారినుండి అను శ్రుతముగా సాగుచున్న విశేషమని ఇతఃపూర్వము వివరించితిని.

గౌరనార్యునికి సభావర్ణనమున నిజవిభవానుసారముగ సంగీతకమును ప్రతిపాదించుట అలవాటు. నవనాథచరితమున శివుడు కొలువును తీర్చినట్లే హరిశ్చంద్రమున ఇంద్రుడు భద్రపీఠాసీనుడై సంగీతమునిట్లు వినుచున్నాడు.

"పరమ సమ్మదమునఁబాక శాసనుఁడు
....
విరువమనిజ సభావిలయంబునందుఁ
వరగు చింతామణి భద్రపీఠమునఁ
దనరనాసీనుఁడై తగు ప్రియంబెనఁగ
నారధరణిత వీణానినాదాను
కారియై తుంబురు గానమింపెనఁగ
వినుత రంభానృత్య విభ్రమగతులు
వికాసంబునెరప నొనరంగ గొలువుండి" *

సంగీత సమగ్ర తౌర్యత్రితయమును తుంబురుగానమున నారద రణిత వీణావినాదమున తదనుగత రంభానృత్యమున సమగ్రముగ ననుభవించుచున్నాడు. ఇట్లీ కావ్యమున తౌర్యత్రికరీతి అనేకత్ర గమ్యమానము గావించుటతో గౌర నార్యుని గానగౌరవము ప్రదర్శితమగును.

విశ్వామిత్ర ప్రేషితలైన మతంగ కన్యలు హరిశ్చంద్రు మోహింప వేతెంచి ఆడి పాడుదురు. వారు గావించిన సంగీతకమునగూడ గౌరనార్యుని సంగీతాభిజ్ఞతయే యట్లు వ్యక్తము.

---

* హ.పా. i - 1 -194 - 198.

ఆ మతంగకన్యలు నడిచివచ్చిన తీరులోనే ఒకలయాత్మికతను వ్యంజకము గావించి వారి వీణానుగత గానమున సంగీతావృతమును ఒలికించినాడు గౌర నార్యుడు.

"మదహంస గతులను మఱపించునడలఁ
దడలు మట్టెలు తాళగతులకుఁదాఁక
గతినందియలు గల్లు గల్లునమ్రోయ
మొలనూళ్ల గజ్జెల మ్రోఁతకు రత్న
కలిత కంకణములు గమకంబు సూప'' * ఆ కన్యలు కళావేదియైన నృపుని చేరవచ్చి,

తివిరి మీకృప నేర్చితిమి వీణె మీఁట
నవధారు నృపచిత్తమవధారు దేవ
యని సన్నుతించుచు నాకళావేది
మనసు వేడుకఁగవి మాతంగ సతులు
పవడంబుగల మంచి పసిడి వీణియల
గవుసెనల్ వెడలించి కాంతిరాఁదుడిచి
బాగుగా కుచములపై మోపిదగిన
రాగసంగతులకుఁదా సారెలొత్తి
తుదగోటి కోనలఁదంత్రులగూడ మీటి
ముదమున జీవాళి మొరయఁబట్టించి
నవరత్నకాంతులు ననలొత్తక్రొత్త
రవల కంకణములు రవరవలెసఁగ
నలరునంగుళుల నల్లార్చుచు వీణె
వెలయ వ్రాయించి ప్రవీణతఁజూపి
మఱి మాయూరాదులు మహినెలుగింప
బరగు షడ్జాది సప్తస్వరంబులును
గ్రామత్రయంబును మూర్ఛనలు ముయ్యేడు
నా మువ్వదియు రెండునైన రాగములు

హ.పా. 917 - 22.

వాని మిత్రంబులు వాని భేదములు
వానికి వేళలు వరువతోఁదెలిసి
తగమంద్ర మధ్యమ తారమానముల
మొగియు గాయక దోషములు దొలఁగించి
యాలాపములు సేసి యారాజుమీఁది
సూళాదులింపులు పొగయఁబాడుటయు
నానవ్యమై గీతామృతలహరి
నూవి మహాశ్చర్య మొదవెనవ్వేళ
మొరయు వీణాదండమును జిగురొత్తి
నిరుపమమహామాణిక్యముల్ గరఁగె
వలఁకుల వ్రాసినవన్నె చిత్రములు
దలలు గదల్చె చైతన్యముంబొరసి
క్షోణీవిభవుండును ఋదదీరినట్లు
రాణించుటకు ననురాగమునొంది
వేయుభంగుల రసావేశంబుదాల్చి
మాయురేయని పలుమాఱును మెచ్చి" *

ఈ పాదములలో గౌరవార్యుడు వీణావాద్యమందలి అనాటి మెళకువుల నెన్నిటినో తెలిపినాఁడు. వీణియ మెఱుగుపోకుండ గవుసెన బిగించికట్టి యుండెడివారవి అవసరమగు పట్టున ఆగోసిన తీసి తుడిచి వాయించెడివారవి ప్రథమముగ తెలిపినవాడు కవి. ఈనాటి ఇరువదినాల్గు మెట్ల వీణెవలెగాక పారెలమ (మెట్లు) రాగానుసారిగ షాడవ, ఔడవ, సంపూర్ణముల ననుసరించి అమర్చుకొనెడి వారవియు ప్రస్తావించినాడు. అంతేకాక ఝుమ్మను నాద ప్రాదుర్భావముగూడ వచ్చుటకు ఆనాడు వీణియకు సైతము నేటి తంబురాకువలె జీవాళముంచెడివారవి గౌరవ వలుకులవలన తెలియుచున్నది. ఈ సామాన్య ప్రస్తావనలేకాక ఈ కవి వీణావాదనమున కొన్ని మెళకువల నెఱిగినవాడిని "తదగోడి కావలఁదంత్రులగూడ మీటుటలోనలరు నంగుళుల నల్లార్చుచు వీణె

* హ.పా. i - 942 - 75.

వెలయగాయించి ప్రవీణత జూపుట" లోను తెలియుచున్నది. తుదగోటి కొనతో అనగా చిటికెన వ్రేలిగోటితో మూడు తంత్రులఁగూడ మీటుట అనునీ వీణా వాదనమందలి ఒడుపు బాగుగా వీణవాయించుటయో, లేక వీణవాయించుచుండగా అవధానతతో కాంచుటయో ఎఱిగినవాడు మాత్రమే అనగల్గును. నేటికికూడ వీణా వాదన ప్రక్రియలో తాళలయాత్మికతను ఈ మీటుతోనే వైణికులు నిర్వ హింతురు.

ఆ పిదప "మయూరాదులు మహినెఱిగింపఁబరగు షడ్జాది సప్త స్వరములనుగూర్చి" * ప్రస్తావించుట సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథ సంవాది. అట్లే "గ్రామత్రయములు, మూర్ఛనలు ముయేడ, ముప్పది రెండునైన రాగములు" అనునీ ఈ కవి పలుకుబడులన్నియు సంగీతశాస్త్ర విదితములే. గ్రామములు షడ్జమధ్యగాంధారములు మూడు ప్రసిద్ధములు. అందు గాంధార గ్రామము మాత్రము దేవలోక విశ్రుతము. ఒక్కొక్క గ్రామమునకు ఏడు మూర్ఛనల చొప్పున ఇవి ముయ్యేడగుట సంగీతశాస్త్ర వివృతము. ఇక రాగ సంఖ్యా విచారమున ముప్పదిరెండు ముఖ్యరాగములని రాగ రాగిణీవివక్షా విషయమున సూచితమైనది. అదియే గౌరనార్యుడును వ్యక్తము గావించినాడు. రాగములకు మక్రామిత్రములు, వేళావేళలు సంగీతశాస్త్రమున చర్చింపబడినవి. శుద్ధసాళగ సంకీర్ణములని, రాగాంగ ఉపాంగభాషాంగములని మార్గిదేశి విధానము లని రాగప్రభేదములెన్నియో గలవు. అవియన్నియు గమ్యమానమగునట్లు గౌరనార్యుడు రాగభేదములన్ని ఒక్క కొలికితో పదిపూసలు గుచ్చినాడు. వానికి మంద్రమధ్యమ తారస్థాయిలున్నవని ప్రస్తావించి గాయకదోషములను ఆలాప లక్షణములనుగూడ తడవినాడు. ఈ గాయక దోషములు, ఆలాపలక్షణములు ఇతఃపూర్వము వివృతములే.

సంగీత శాస్త్రసాంకేతికముల తల్లక్షణములు దెలిసినపుడు ఏతత్సంగీత శాస్త్రమహాత్మ్యమునుగూడ ఉగ్గడించనిదే తచ్ఛాస్త్రపాండితి సామగ్ర్యమందదుగావ

---

* "మయూరశ్చాతకచ్ఛాగక్రౌంచ కోకిల దర్దురాః
గజశ్చ సప్తషడ్జాదీన్ క్రమాత్ ఉచ్చారయంత్యమీ"
సం.ర. స్వరగతాధ్యాయము - 46.

గౌరనార్యుడు సంగీతమాహాత్మ్యమును కొన్ని ప్రస్తావనల ద్వారమున గమ్యమాన మొనర్చినాడు. ఆ గీతామృతలహరియందు తేలియాడుటవలననే వీణాదండమిగురొత్తినది. హారమాణిక్యములు గరగినవి. వలకుల వ్రాసిన వన్నె చిత్రములు చైతన్యవంతములైనవి.

కడకు కాశీపురమునందు విన్పించిన పటహభేరీశంఖ పణవ మృదంగపటుమంటికా వాద్యప్రభేదికాప్రఘోషమును ప్రతిపాదించుటలో గౌరనార్యుని వాద్యానుగత గానగౌరవము శతధా ప్రఘోషింపబడినది.

గౌరనార్యుని గానగౌరవమునకు ఆకరములైన ఈ హరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన నవనాథచరితములు సహృదయ హృదయ వీణాతంత్రులను మీటుచున్నవనుట అనుభవైక వేద్యమగు నిజమేకాని అన్యము గాజాలదు.

కవి భైరవ రాగరమ్యత

ఈ భైరవకవి సకలకళాచణుడు. విశేషించి సంగీతశాస్త్రము ఆమూలాగ్రముగా, నెఱిగినవాడు. కావుననే కవులందఱివలె శ్రీకారముతో పద్యము నారంభించుటేగాక అద్దానిని శ్రీరాగమయంబుగా నిర్వహించినాడు.

"శ్రీమన్మూర్తిరుచుల్ తతద్యుతిమున శ్రీనామతింపన్
సీమన్ వామకరంబు సాచివలచే శీర్షోపధానంబుగా
రామంబైన ఫణీంద్ర తల్పమున శ్రీరంగంబునందాశ్రిత
క్షేమస్థేమమతిన్ సుఖించు హరిఁబూజింతున్ దయాంభోధిన్"*

శ్రీరాగము ఘనపంచకములలో ఒకటి. ఇది శుభప్రదమైనో రాగము. విష్ణుప్రీతికరమైనది గావున ఈ లక్షణములను ఉపశ్రుతిగ భైరవార్యుడు శ్రీరంగనాథుని వర్ణనము నిందుగూర్చినాడు. దానికి మూదలగా ఈ పద్యమందలి "ఘన శ్రీనామతింపన్", "క్షేమస్థేమమతిన్ సుఖించు హరిన్" అని పలుకుబళ్లలో శ్రీరాగము, ఘనరాగమనుట భంగ్యంతరముగ ధ్వనితమైనది. కృతినాయకుని అన్వయక్రమ ప్రస్తావనలో ఆతని వంశమువాడైన బాబాజీని గూర్చి ఇట్లనినాడు.

"వినుత సత్యప్రభావిభవ సత్కాంతుల
భీమరుగ్ధాము సుత్రాము సోము
....
....
సౌందర్య సంగీత చాతుర్య జయముల
మరుని దుంబురుని వాగ్వరుని కవిని"** పోలినట ఆ బాబాజి భవ్యలక్షణవిరాజి.

---

* i - 1.

** , i.

అఖిల కళ్యాణ మోక్షలవాలమగు శ్రీరంగావిర్భావ సంరంభవేళ ప్రణవ స్వరూపంబును ప్రభూత వైభవాభిరామంబునునగు శ్రీరంగధామంబున దృగ్గోచరంబగు సంరంభంబున,

"రావించె నిరవద్యరావ నారద వాద్య
కలిత తుంబురు హృద్య గానవిద్య
మొరసెఁగింకిణిరావ మిళితమై డిండిదేవ
సుతుల నర్తన భావగతులు తేవ" *

అనునీ పద్యమున సంగీతకమునందలి తౌర్యత్రికరీతి చోటు చేసికొన్నది.

ఇక ద్వితీయాశ్వాసమున ఇక్ష్వాకుని కథలో ఉగ్రత్వవర్తియగు మార్తాండ కుల మండను తేజోనుభావంబు భావంబులుగలంప నిలుంపు లాత్మపదభ్రంశనాశంక వందరుపురందరు సాలికింజని యత్తెరంగెఱింగించి శతమఖుండుతద్వ్రతభంగంబు సేయనుపాయంబు విచారించి మదనుని అప్సరోబృందమును అటకంపినాడు.

అప్పుడా యప్సరాంగనలు
"సమదరాగంబుల చంపకంబులు
నసమ సమగీతముల హరిఁబ్రియాళములను" ** రాగయుక్తముగ నాదరంబారశంతఱబోడి చేసిరట. ఆ పిదప సంగీతకమును నిర్వహించి ఆముని రాయని చిత్తంబునాకర్షింప నిట్లు కోలాహలము గావించిరట.

"సరిలేని బంగారు జలపోసనము వీణె
మెఱుగుడాచఱుగుబ్బమీఁద నిల్ప
తులలేని వజ్రాంతుల పెల్లుపెదజల్లిఁ
గొనగోళ్ల తంత్రులుగూడ మీటి
నిగ్గులు దులకించు నిరువాలుఁగన్నులు
తళుకు పొలిచె మీఁదఁదడఁబడంగఁ
తళతళలుమెఱుపు పుల్లుపల్లుగ బహుతాళ
గతులు వాయించు సంగతులు నెఱపఁ

---

*

**

గ్రమముతో మంద్రమధ్య తారకలశుద్ధ
మిశ్రసాళగముల రాణమీఱరాగ
వితతిఁదగు పాత్రములు మేళవించి పాడెఁ
దెరవయొక్కతె సంగీత దేవియనఁగ" *

"నిరుపమ వీణావాద్య -
త్వరవితర కుచంబుగదలెఁదరుణీ మంచాం
తరితోన్నత వామపయో
ధర సందర్శనములేమిఁదావడఁకు గతిన్"**

"క్రీడా మయూరంబు నాడించెఁగంకణ
క్వణ చారుకరతాళగతుల నొకతె"***

ఈ పద్యములలో సంగీతశాస్త్రమోదిత ప్రసక్తులెన్నియోగలవు. ఇందు భైరవార్యుని సంగీతాభిజ్ఞత బహువిధముల వ్యక్తమైనది. వాద్యములన్నిటిలో గీతముతోపాటు తాళమును తప్పనిసరిగా నిర్వహింపవలసిన వాద్యము వీణ యొక్కటియే కావున కంకణములు ఘల్లుఘల్లన బహుతాళగతులలో సంగతులు నెఱపనొక తెరవ వాయించినదనినాడు. ఇక ఎత్తుగీతిలో తనదైన రాగ వివేకమును ప్రవ్యక్తమొనర్చి రాగనామయుతముగా సార్థకనామధేయుడైనాడు ఈ కవి భైరవకవి. క్రమముగా మంద్ర మధ్యతారములలో అనుటలో రాగ విబోధనమునందలిస్థాయిస్థితులు వ్యక్తములైనవి. శుద్ధమిశ్రచ్ఛాయాలగ రాగముల ప్రసక్తియునిట ఉట్టంకింతమైనది. రాగవితతిలో తగు మిశ్రమముల మేళవించి పాడుటలో ఆయతివ సంగీతదేవియగుటయేకాక భైరవార్యుడు సంగీతదేవుడై నాడనుటలో అతిశయోక్తిలేదు.

ద్వితీయాశ్వాసమున విభీషణుడు శ్రీరంగశాయికి శ్రీరంగమున ఉత్సవ మాచరించిన ప్రసక్తికలదు. ఆ వైభవమున దొరలిన మాటలలో సంగీత ప్రసక్తులున్నవి.

---

* ii - 20.

** ii - 23.

***

"భేరీమృదంగ శంఖారావముల మించి
చారణస్తోత్ర నిస్స్వనములెనఁగ
....
....
ధ్వజరణత్కింకిణీ తాళసంగతి నింపు
దనరు నచ్చర్లనృత్యములు మొఱయ" *

ఈ పద్యపాదములలో గీతవాద్యనృత్యత్రయియై సంగీతకము సాక్షాత్కరించి తాళసంగతి నింపులుగురికినది.

ఇక తృతీయాశ్వాసమున చిత్రసేనుని కథలో భైరవార్యుని సంగీతాభిజ్ఞత విరాట్స్వరూపమును దాల్చి ఇట విశ్వరూప ప్రదర్శనమునే గావించినది. కథాసారిగకూడ సంగీతమునకిచట మహోన్నత స్థానమున్నది. చిత్రసేనుడు శ్రీరంగ విమానచ్ఛాయను మదిరాపానమత్తుడై దాటి శాపోపహతుడైనట్లు నేలగూలినాడు. ఏ తదపరాధమునకు నిష్కృతిని కాశ్యపమహామున్యుపదేశమును పొంది చంద్రపుష్కరిణిలో అవగాహనముచేసి విష్ణుబిరుదాయుతములైన గానములుపాడి విష్ణుని కృపకుపాత్రుడై పూర్వశక్తిని పొందినాడు. ఈ గానమునాతడు గావించుటను గూర్చి ప్రస్తావించుటలో భైరవార్యుడు తన సంగీతశాస్త్రాభిజ్ఞతను ఒక్కపుటలో వెల్లివిరియించినారు.

"చిత్రరథుండు అభంగ సంగీత ప్రసంగమున నారమామనోహర చిత్తంబు ప్రసన్నతాయత్తంబు చేయబూని....సముద్భవంబులై మంద్రమధ్యమ తాళభేదంబులందమవలన....ద్వివిధంబులైన శ్రుతులకు ఆధారంబులై మయూరాది రుతంబులచేత సంకేతంబగు షడ్జాది సప్తస్వరంబుల వరస్వరమేళనంబు, నభిరామంబగు గ్రామత్రయంబు నవలంబించి మతంగ తుంబురు నారద కోలాహలోదితంబగు మతంబులననేక ప్రకారములైన మూర్ఛనల నింపుగడలొత్తు చతురుత్తరాశీతి తానంబులపమానంబులై సంపూర్ణషాడవ సమేతంబులగు చతుర్వర్ణంబులు ఆశ్రయంబుగఁజెప్పంబడిన ప్రసన్నాది ప్రభృతి కాలంకారికంబులు వదమూడును

బరిస్ఫురింపఁగంపిత స్ఫురితాహత తాందోళితంబులలోనుగాగల సప్తగమకములు మొరయ అష్టాదశ జాతిప్రభూతములై శుద్ధభిన్నగౌళ దేసరి సాదారీతోపరాగ సంజ్ఞల ప్రసిద్ధంబులైన శుద్ధరాగంబులు ముప్పదియాఱును రాగాంగములు ఇరువదియును. భాషాంగములు నలువదియేడును ఉపాంగములు ముప్పదియొకటి క్రియాంగములు మూడునుగా పది తెఱంగుల నూటముప్పదియేడగు రాగంబులు వేళావిభాగంబులతో నాలాపంబుచేసి సమతాళ, పదక్రమ బంధరంబులగు నాసింధువరదు బిరుదాంకితములైన ప్రబంధములు పాడఁదొడగనెనపుడు కర్ణామృతాయమానంబగు గంధర్వ రాగము నాకర్ణించి"*

ఇందు శ్రుతుల లక్షణము "షడ్జం మయూరోవదతి" ఇత్యాదిగా చెప్పబడిన సప్తస్వరసంకేతకములు షడ్జ, మధ్యమ, గాంధార గ్రామత్రయంబులు ఎనుబదినాలుగు తానంబులు సంపూర్ణ షాడవ ఔడవాదికములైన జాతులు ఆద్యములగు రాగస్వరూపములు మంద్రాది ప్రసన్నాది నామంబులతో ప్రసిద్ధులైన స్వరాలంకారంబులగూర్చి కంపితస్ఫురితాహతాదికంబులగు శ్రోతృచిత్త సుఖావహంబులగు 'స్వరకంపనాయాతములగు గమకములనుగూర్చి రాగములలోని అవాంతరప్రభేదములైన శుద్ధరాగాంగ, భాషాంగ, ఉపాంగ, క్రియాంగాదిక రాగలక్షణములగూర్చి వానిని గానము చేయదగు వేళావిభాగంబులంగూర్చి ఇట ప్రస్తావితమైనది. ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి కొక్కొక్క ప్రధానశీర్షికగా సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథములందు చర్చింపబడియున్నది. వానినన్నిటిని ఒక్కపుటలో నిమిడ్చి ఏకధాటిగ నేకరువుపెట్టిన భైరవుని సంగీతపాండిత్య విరుపమానము. కేవలము సంగీతశాస్త్రమునేకాక సంగీతమహత్త్వమునుగూడ భైరవుడు అభినందనాయుతముగా నిట్లు వ్యక్తమొనరించినాడు.

"పెలవులంబులు రాలఁజెవులొగ్గి మృగములు
తరలక మేపులు దలఁగి నిలచె
గగనవీథులఁబారు ఖగములు పాంతభూ
జములపైవ్రాలి నిశ్చలతనొందె

* iii - 265 పద.

మంజుప్రాసాదమణి కుట్టి మంబులు
గఱగి నీరై జాలుగట్టిపాఱఁ
దరులతావంక్తులు మరలఁబ్రాయము వచ్చి
చిగురు....జెలువుమిగిలె

నచటి జనులెల్ల వితరకార్యములు దక్కి
సంతతానంద పరవశ స్వాంతులగుచుఁ
జిత్రధూపులకైవడి చేష్టలుడిగి
యున్నవారున్న చోటనే యుండిరపుడు"*

చతుర్థాశ్వాసమున ఒక్కచో శశిపుష్కరిణీ వర్ణనా సందర్భమున అటగల ఆరామ వర్ణనమున.

"సామంబులంచిత స్వరముగ మునికుమా
రులఁజదివించు కోకిల కులంబు
హరిబండు కిన్నర వరులకు నాలాప
విధములాసించెడి మధుకరములు
నమరవిలాసినీ సముదయంబునకు లా
స్యగతులోజగరపు శిఖావళములు"

ఇట్లు తిర్యగ్విలాసములలోగూడ ఈ భైరవకవి స్వర, ఆలాప, లాస్య గతుల విభాసముల మెరుగునుదిద్దుట మరువలేదు. మొత్తముమీద ఈ భైరవార్యుని శ్రీరంగమాహాత్మ్యము సంగీతతత్త్వముమగూడ వెలయించుచు మహా మహత్వ పూర్ణమై భావించుచున్నదనుట నిక్కము.

వెన్నెలకంటి అన్నయ గానాభిరుచి

వెన్నెలకంటి అన్నయ రచించిన షోడశకుమారచరితమున కథాకథనమే ముఖ్యమైయున్నది. కళావిలాసములకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యము లేదు. కాని, ఎడనెడ ప్రసక్తానుప్రసక్తముగ ఇంచుక సంగీతకరీతి ప్రస్తావితమైనది.

ప్రథమమున కమలాకరుని జన్మసందర్భమున ప్రవర్తిలిన శుభశకునములలో సంగీతకమిట్లు చోటుచేసికొనినది.

"మంగళతూర్య సమాజంబునకు మున్న
నభమున సౌరదుందుభులు మ్రోసె
నర్తకీ మోహన నాట్యంబునకు మున్న
నిర్జరీ నృత్యంబునింగిఁజలఁగె" *

తరువాత ద్వితీయాశ్వాసాద్యంతములనున్న కృతిభర్తసంబుద్ధిలో వాద్యానుగతమైన సంగీతప్రసక్తి ఇట్లు వినవచ్చినది.

"శ్రీమద్విరించి తరుణీ
కోమల వీణావినాదకూలంకష వా
గ్భూమాభిరామ సుకవి
స్తోమ కృతౌన్నత్యయున్న సూరామాత్య" **

"శరదమృత మయూఖశ్లాఘ తేజోమయాంగా!
హరిహర పద్మ ధ్యానధన్యాంతరంగా
నరపతి హృద్యనర్తన - నాట్యరంగా
పరబల తిమిరాశి ధన్యనోజ్జ్వలతంగా" ***

ఇక షష్ఠాశ్వాసమున ఒకశ్లోకము సలక్షణలక్షితమని చెప్పి పదు అద్దానికి మధురాశువిస్తర చిత్రకవితలు చెప్పు చేర్పుతోపాటు

---

* షో.కు చ. i - 30.

** ,, ii - 1.

*** ,, ii - 186.

"నూతన రీతుల ధాతువిభ్రమముల
రసములు మెఱయవర్ణకములాడు" * నేర్పరితనము కలదని పలికినాడు. ఇందు సంగీత రచనావిధానమున ప్రధానమైన ధాతుమాతృ ప్రవక్తి వినవచ్చినది. స్వరరచనయగు ధాతువునకు విభ్రమముగూర్చు రీతిలో రసములు మెఱయ ఆతుకము వర్ణకము పాడునని యిట తెలిసికొననగును. ఈ నాటికిని సంగీతశిక్షణమున గీతములను, వర్ణములను గురువరంపరా పద్ధతిలోనే నేర్పు సంప్రదాయము నిలచియున్నది. ఈ ఆశ్వాసమునందే కృతిపతి సంబుద్ధికై కూర్చిన మందారదామములో సంగీతము ఒకసుమమై వాసించి

"సంగీత సాహిత్యసారవ్యలోల" అను సంబుద్ధిగా భాసించినది. అట్లే సప్తమాశ్వాసమందున్న సంబుద్ధిలో

"వీణావాదన చలదలి
వేణీ వీణాప్రసూన విహరన్మధువ
శ్రేణీగానా కర్ణన
ఘోణీ కృతనేత్ర హరిత గోత్రపవిత్రా" ** అనుచు కృతిభర్త అన్నయాచార్యుని రసికతను, సంగీతాభిరుచిని వ్యక్తపరచెను.

ఇక అష్టమాశ్వాసమున ప్రవర్తిలిన పెండ్లి వేడుకలో పెండ్లికొడుకు తరపి పచ్చ ముచ్చటలో

"వాంఛిత మైత్రీకుతుకోద్భ్రాంతానేక
వేణు వీణాస్తుతి క్వాణములును
లాపిక మోహన లాస్యలీలోచిత
మృదుల మధురధ్వని మహాతరవము" *** అని వినవచ్చుటలో సంగీత కౌశల్యత్రికరణీ సుంజీభూతమై మెఱసినది. ఆశ్వాసాంతమున కృతిభర్త సంబుద్ధితో ఆతని కళాభిజ్ఞత వ్యక్తమై కృతికర్తకన్న కృతిభర్తకే సంగీతశాస్త్ర పాండిత్య మిన్నయని పించుచున్నది.

---

* శో.తు.చ. vi - 13.

** శో.తు.చ vii - 129.

*** ,, viii - 91.

నాటక ముఖకోహాది నాట్యరహస్యా
ధాటన నిపుణ ప్రజ్ఞా
పాటవ చాతుర్యమాత్మ భరతాచార్యా!" * ఇట్లీ 'షోడశకుమార చరిత' కృతిభర్త కృతికర్త లిరువురు సంగీతాభిరుచికి విధానమైరి. కథాప్రధాన మగుటవలన కవికి సంగీతశాస్త్ర ప్రసంగములనెక్కువగ గావించునవకాశము కలుగకయుండి యుండవచ్చును.

* షో.కు.చ. viii - 91.

తాళ్లపాక తిరువేంగళనాథుని సంగీతపరిపాకము

తాళ్లపాక అన్నమాచార్యుని చిన్నిమనుమడు ఈ తిరువేంగళ నాథుఁడు. ఈతని రచనలలో ఉషాకల్యాణమొకటి. ఇందీతడు ఉషాకన్యారచిత వీణావాదన ప్రస్తారము, రాగనమ్మేళన రచనాది ప్రకారమనునొక ప్రకరణమున ప్రత్యేకించి తన సంగీతపాండితిని ప్రవ్యక్తమొనర్చినాడు.

ఉషాకన్య సౌధారోహణముగావించి వెన్నెలరేయిలో రమణీయ శయ్యపై ఉపవసించి వీణావాదనమిట్లు గావించినది.

"గవివెనయూడ్చి చక్కని నవ్వుమోము
నువిదోర్తు కిన్నెరయొనఁగ నావేళ
పలికల గీలించి పలుద జక్కనల
బలుమారు దెగడు గుచ్చిలమీఁద మోపి
మొనవ్రేళ్ల శ్రుతి తంత్రిముట్టి జీవాళి
పనుపడ జీఅనఁబలుకంగఁబెట్టి
సరిగమపధనిస - పనిధపమనుచు
బహువిధాలంకృతుల్వాదు కానంగ
రహిమించి మెయిఁ గ్రామ సంతతులలర
మేళముల్పేసి సమ్మేళముల్గాగ
యాలాప మార్గంబులలర జోపుచును
సంకీర్తనము చిందు జిక్కి జిగీత
ముంబెంచి శుద్ధంబులలర మీటుచును" *

ఉషకు చక్కని నవ్వుమోముగల యువిదయోర్తు గవివెనయూడిచి కిన్నెర అందించినది. దానిని అందుకొని ఉషానుందరి పలకేలగీలించి పలుదజక్కనల పలుమారు దెగడు గుచ్చిలమీద మోపినది. ఈ వర్ణననుబట్టి చూచిన - కిన్నెర వేఱ వీణకన్న ఆకారమున చిన్నదని, దానిని ఆనాటివారు పలికించునపుడు పక్ష స్థలమున కీలించుట కమరునని విదితము. ఇక దానిని మునివ్రేళ్ల ముట్టెడివారని,

* ఉ.కే. I - 413 - 25.

ముందు శ్రుతితంత్రిని పలికించి పిదప మిగిలిన తంత్రులను జీవాపనువడ జీవనబలుకంగ ముట్టెడివారని తెలియుచున్నది. ఈ కిన్నెర 'తంబుర'వలె కేవలము శ్రుతి వాద్యముగాక స్వరప్రస్తారము ననుసరించి వాయించుటకనువగు వాద్యమని తరువాతి ఈ పాదములనుబట్టి ప్రవ్యక్తము.

"సరిగమపదనిస - సనిదపమగరి
సరిగమ రిగమప - సనిదప" మనుచు

బహువిధాలంకృతుల్పాడు కొనగ రహిమించి వాయించుటలోని ఆరోహణా వరోహణములలో శంకరాభరణ రాగసంచారము వినవచ్చుచున్నది. ఈ సంపూర్ణ రాగమును వివిధాలంకృతుల్పాడు కొనంగ ఉషాకన్య రహిమించి వాయించినది. ఈ రాగము శంకరాభరణమగుట దానిని వాయించుటతో ఉషాసుందరికి ఆమె ఇలవేల్పు ఉమాసుందరి వరప్రాప్తి గల్గించుట సవిశేష సంభరితము. బహువిధా లంకృతులు పాడుకొనఁగ సంగీతశాస్త్రాంతరితమగు అలంకారప్రక్రియావిశేషము లన్నియు ఆ ఉషాసుందరి వీణావాదనమునఁ బలికించినదనుటయు గమ్యమానము. సాహిత్యమున శబ్దాలంకారములకున్నంతటి ప్రతిపత్తి సంగీతమున స్వరాలంకార ములకున్నది. సంగీతరత్నాకరకారుడు అలంకారమును.

"విశిష్టం వర్ణసందర్భం అలంకారం ప్రచక్షతే"* అని నిర్వచించినాడు. అంతేకాక ఈ సంగీతరత్నాకర వ్యాఖ్యాకారుడు ఈ అలంకార విశిష్టతను ఇట్లు గ్రహించినాడు.

"శశినా రహితేవ నిశా విజలేవనదీ లతావి పుష్పేన
అవి భూషితేవకాంతా గీతిరలంకారహీనా...."**

ఈ అలంకారములు ప్రసన్నాది ప్రసన్నాంతాదికములుగ వివిధములుగ ఉక్తములైనవి. ఇవి స్వరకల్పనమందలి యెదుపులుగ మనోధర్మ సంగీతోప కారులుగ చెప్పవచ్చును. ఇవియేగాక

---

* సం.ర. వర్ణాలంకారప్రకరణం - 3.

** ,,

"....గ్రామ సంతతులు
మేళములేర్పిసి సమేళముల్గాగ
యాలాప మార్గంబులలరజూపుచును
సంకీర్తనము చిందు జక్కిణి గీత

మంకించి శుద్ధంబులలర మీటుచు" గూడ పాడినదనినాడు. గానము చేసి స్వరకల్పనము గావించుట పాండితీప్రకర్షకు పరాకాష్ఠ. సంగీతరత్నాకర కారుడు "గ్రామః స్వరసమూహః" అనినాడు. అద్దానిని వ్యాఖ్యాకారుఁడు.

"గ్రామవద్గ్రామః యథా లోకే జనసమూహో
గ్రామ ఇత్యుచ్యతే ఏవ యత్రస్వరసమూహః
గ్రామ ఇతి వివక్షితః స్వాగ్రామో
విశ్రుతే లోకే షడ్జ మధ్యమ సంజ్ఞికా"* అని వ్యాఖ్యానించినాడు. దీనివే మఱియొక వ్యాఖ్య అయిన సుధాకరమున తద్వ్యాఖ్యాత ఈ గ్రామమును గూర్చి—

"లోకాశ్రయభూతోహి గ్రామ ఇత్యుచ్యతే. తదుక్తం మతంగేన. యథా కుటుంబినః. సర్వ ఏకీభూతా వసంతి హి సర్వలోకస్య సగ్రామోయత్రనిత్యం స్థితిః" అని వివరించినాడు. ఇట్లీ వ్యాఖ్యల పిండితార్థముగ గ్రామము స్వర సమూహమని భూలోకమున ద్వివిధములైన షడ్జమధ్యమ గ్రామములే విశ్రుతములని తెలియుచున్నది. ఈ గ్రామములను మేళములుచేసి సమ్మేళములుగాగ ఆలాప మార్గములు చూపుచు ఉషాకన్య కిన్నెర వాద్యానుగతముగ గానముచేసినది. ఆమె గానము కేవలము స్వరకల్పనముతో ఆగలేదు. మేళకర్తలలో ప్రచురమగు శంకరాభరణ రాగాలాపముగూడ సాగినది. ఆయాలాపలక్షణము ఇతఃపూర్వము పేర్కొనితము. ఇంతేగాక ఆయుషాకన్య "గ్రామభరితముగ వివిధ మేళములేర్పిసి" ఆయా వివిధ మేళకర్త రాగములతో సంకీర్తనము జక్కిణిచిందు మున్నగు వివిధ గీతప్రక్రియలనుగూడ గానముచేసినది. ఇందలి సంకీర్తనములు తాళ్లపాక వంశము వారి రాగపాండితికి విరుదావళుల వంటివి.. జక్కిణీపదములు జక్కులపురంధ్రుల

స్వంతములుగ ప్రారంభింపబడి సామాన్యులకందరికి మాన్యములైనవి. చిందు నృత్తానుగతమగు గీతిరీతి. దీనిని జాయపసేనాని,

"శ్రవ్యైః ద్రవిడదేశీయైర్గ్లపైః సత్కాకు రీతిభిః
గీతార్థాన మోపేతైః ద్విపదైః చిందుసంజ్ఞకైః" * అని నిర్వచించినాడు.

ఈ చిందు సంజ్ఞకగీతములు ద్రవిడదేశీయాగతములు. ఇట్టి గీతములన్నిటిని శుద్ధరాగములలో అలరునట్లుగా కిన్నెరమీటుచు ఉషాకన్య గానముచేసినది. ఈ ప్రకరణానంతరము సంగీతప్రస్తావన ఉషాకన్య కల్యాణ ఘట్టముననే గోచరించినది.

"పాడరే ధవళంబు పాడవేయునిన
కవగూడి యిద్దరు....
ధవళంబువాడి .... నిలువ
బొమ్మిపేరంబూడ్రు తోడనే వేడ్క
ఘమ్మున పల్లవుల్ గూడి పాడంగ" **

ఇందు దేశిరీతినగానప్రక్రియయైన ధవళము గానముచేయబడుటయేగాక మార్గి సంగీతపద్ధతియైన పల్లవిగూడ ఘమ్మనికూడి పాడబడినది. ఈ ఉషా పరిణయము మార్గిదేశిప్రక్రియల సమపాకములో ప్రవర్తిల్లి తాళ్లపాకవారి గాన పరిపాకపు రుచులలో పాఠకులకు చవులూరించుననుట నిత్య సత్యము.

ఉషాపరిణయమేకాక తాళ్లపాక చిన్నన్న రచనలే మఱిరెండు ద్విపద కావ్యములున్నవి. అవి పరమయోగి విలాస, అష్టమహిషీ కల్యాణ ద్విపదలు. వీనిలో పరమయోగి విలాసమున సంగీతము అవకాశమున్నట్లు అమర్చియే సవిలాసముగ దర్శనమొసగినది. కావుననే మొదటి రెండాశ్వాసములలో తానంతర్ధానమొందిన సంగీతసరస్వతి తృతీయాశ్వాసమున ప్రత్యుత్థానమునంది

** ఉ.క. ii - 1841 - 45.

నిచుళానగరస్థుడగు తిరుపాణయోగి సంగీతోపాసనమున ప్రత్యక్షమైనది. ఈతనిని కవియే గాయకమునియని వ్యవహరించి ఆతని సంగీత చణత్వమును ప్రవ్యక్తము గావించినాడు. ఆతడు గాయకుడేగాక వైణికుడగుట సవిశేషము. అది ఆతని వీణావాదానుగతముగ శ్రీరంగనాథ కల్యాణ గుణకీర్తనమున నిట్లతిశయిల్లినది.

"ఉదయమొందిన నాటనుండి రంగేశు
పదచింతనామృతపానంబు సేసి
....
లాలిత సకల కళాప్రేత్తయయ్యు
నాలీకకుక్షి గానవిలోలుఁడగుచు
వేణువాదనము సల్పు వెన్నుఁడోయనఁగ
వీణాప్రవీణుఁడై వీణచేఁబూని
యరుదెంచి నిచ్చట నాగరికభూమి
హరి దివ్యమూర్తిగా నాత్మ భావించి
....
అలరంగ విభునకు నభిముఖంబుగను
నిలచి తత్పదభక్తి విరతిఁబెంపొంది
తలంపు నెత్తమ్మిలోఁదద్దివ్యమూర్తిఁ
బలుకుఁదద్గుణ దివ్యభవ్య కీర్తనము
నిలిపి హస్తముల వీణియఁగీలుకొలిపి
కలయంగఁదంత్రులొత్కటఁజిందు పఱచి
కోవవేలు శ్రుతి తంత్రిఁగూడంగ మీటి
మూడు మంద్రమధ్యమములు దారకమును
నిరవందజూపి యాయత మొనరించి
స్వరలయ గ్రామమూర్ఛనల పంచులెఱిగి
త్వరిత కంపిత ముఖ్యముల బాగులెసఁగ
వర తపలీల భావములు చొప్పడఁగ
ఘనశుద్ధమును పాగశమును సంకీర్ణ
మునుదేటవడగ జగన్మోహనంబోదవ

వీనుల విందు గావింతగా సామ
గానలోలునకెంత కర్ణామృతముగ
సతతంబు నీగతి సవరేయి దనుకఁ
బ్రతిలేని కూర్మివివంచి మీటుచును
ఎడవడకుండఁబెక్కేడులీగీతిని
గడివోని కూర్మికైంకర్యంబు సేయ
నామహాయోగి గానామృతంబునకు
శ్రీమానిని యెరిగి శ్రీరంగవిభుని
చిత్తంబులోన రంజిలి పద్మమోము
నెత్తమ్మి మిగుల నూనిన ప్రేమఁజూచి
నటులయ్యోగి నాథుగానంబు
వింటిరే వీనుల విందులయ్యెడిని
అమితమై నాకు నయ్యమరులు గ్రోలు
నమృతంబుకంటె మోహనమును చూపెడును" అని నాడట.

దానికా పద్మవాసిని
*దేవతావక దయాదృష్టిఁజెన్నొంది
భావింప నీ ప్రాణప్రదమైన వానిఁ
బరిపూర్ణమైన నీ పదపద్మ భక్తిఁ
బెరసి దేవరకెంత ప్రియమైన వానిఁ
బరువి సంగతి వెలుపలనుంపఁదగునె
పరమాప్తుఁగాఁగఁ జేపట్టి నీ కరుణఁ
దిలకింప నికటవర్తి నిజేసికొనఁగ—"పలయును" అనినదట.

దాననారంగవిభుఁడు మోదించి లోకసారంగాఖ్యునితో
**"నా సద్గుణములు వీణను దెల్పికొనుచు
నానేస్తుడైన గాయకసార్వభౌము

* ప. యో. వి. కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల ప్రతి 1928) III_251_253
** " " III_254

నలవాటి వేగనీయంసంబునందు
నెలమియై విడికొని యిటకుఁదెమ్ము"* అనెను.

ఇట్లు నాదోపాసనాకైంకర్యముతో శ్రీరంగశాయిని మెప్పించి ఆ ప్రభునిచే గాయకసార్వభౌముడని వ్యవహరింపబడినాడు శ్రీ తిరుపాణుడు. ఈ గాయకమౌని గావించిన వీణావాదనానుగత గానకైంకర్యము కేవల భక్తి సంభరితమేగాక సంగీతశాస్త్ర సిద్ధమైనట్లున్నదనుట వలన తిరువేంగళనాథుని సంగీతాభిమానము వ్యక్తమగును. ప్రథమమున ఆ గాయకమౌని హస్తముల వీణియఁబాడు కొలిపి కలియంగ తంత్రులొక్కట నెలకొల్పినాడట. ఆతడు వీణియను శ్రుతిచేసి కొనుటయేగాక ఆ పిదప కొనవ్రేళ్ళ శ్రుతితండ్రి కూడంగ మీటినాడనుట తాళమును నిర్వహించుటకు సూచన నేటికిని వీణియలో లయానుసారిగ ఒక్కట మీటు మూడు తంత్రులను శ్రుతితంత్రులనుటకద్దు. ఇవి శ్రుతిచూచుకొనునపుడు వలుకు పాపాసాలకు అనగా మంద్రమందలి షడ్జమునకు మధ్యస్థాయిలో పంచమమునకు తారాస్థాయిలోని షడ్జమునకు శ్రుతిచేయబడియుండును. కావున వీనిని శ్రుతి తంత్రులను వ్యవహారము తగిపోయినది. ఈ మూడు తంత్రుల నొక్కవరి కొనవ్రేలి గోటితో గూడంగ వలికించుటనే మీటువేయుట యందురు. ఈ మీటులో శ్రుతిలయలు రెండు ఇమిడియున్నవి. ఈ వద్దతి సంకేతిని తిరువేంగళనాథుడు "మును మంద్రమధ్యములు దాటకమును నిరవొందఁజూపి యాయత మొనరించుటలో" సంసూచితమొనరించినాడు. వీణావాదన చతుర్విధమును తరువాతి పాదములలోని "స్వరలయగ్రామమూర్ఛల పంచులెఱింగి స్ఫురితకంపిత ....ముల బాగులెసఁగ వరరసలీల భావములు చొప్పెసగ ఘనశుద్ధమును సాళగమును సంకీర్ణము దేటబడట జగత్మోహనంబొదవ నీమువిందుగా గానముచేయుటలో అతిశయిల్లి ప్రకటి. స్వతః రంజిల్లునది స్వరము. భాషకు అక్షరము మూలధాతువైనట్లు గానమునకిది మూలాధారము.

ఇక లయయనునది కవితకు ఛందమువలె గీతికి అందమునుగూర్చు ప్రాణము. ఇది కాలప్రమాణమును తాళక్షర ప్రాణములతో సూచించును. ఇక తుదోధర్మ సంగీతప్రక్రియలోని స్వరకల్పన రాగాలాపనములందలిది.

* వ. యో. వి. కాకినాడ ముద్రాక్షరశాల ప్రతి (1928) III—255

గ్రామమూర్ఛనలు. సంగీతశాస్త్ర సాంకేతికములు. ఒకే స్వరమును పౌనః పున్యము నొనరించి ఆమ్రేడించుట గ్రామమనబడును. అది గాగ రిగరిసరిగాగ దవగరి గాగదవ గరిగాగ ఇత్యాదిగా స్వరస్తబక రచనములో స్వరకల్పనమును సాగించుట గ్రామమగావించుట యందురు. ఇక మూర్ఛన యనునది "మూర్ఛర్యతే యత్ర శ్రోతృచిత్తః సామూర్ఛనా" యని నిర్వచింప బడినది. వినువారలకు సమ్మోహస్థితిని బోలిన పారవశ్యమును ఘటించు రాగ రంజక ప్రయోగమియ్యది. ఇక పాడునపుడు సాహిత్యమునందలి సభంగాభంగ శ్లేషలవలె ధాతుమాతువుల విఱుపులో రాగభావమును తదంతరితార్థమును ప్రవ్యక్తముగావించి ప్రక్రియను గమకమందురు. ఈ గమకము దశవిధములుగ వింగడింపబడినది. అవియే స్థిరకంపితతాదికములు. తిరువేంగళుడు ఈ గాయకమును "స్ఫురితకంపిత ముఖ్యముల బాగులెసఁగ వరరసరీతి భావములు చొప్పడగ గానము చేసినాడనుటలో ఈ పద్ధతినంతటిని వనిగట్టుకొని చెప్పి తన గానాభిమానమును పెలార్చినాడు. ఇక ఆ గాయకమౌని విష్ణుగానసంకీర్తనమును కేవల సంకీర్తనమువలె గానవాగమాలికగ నిర్వహించినాడను విశేషము "ఘన శుద్ధమును సాళగమును సంకీర్ణమును తేటపడ జగన్మోహనంబొదవ గానము గావించినాడనుటలో ప్రవ్యక్తము. ఇందు ఘనరాగములు సాళగ లేక ఛాయాలగ రాగములు సంకీర్ణరాగములు, అనురాగవిశేషములు సవిశేషములై భాసించినవి. ఈ రాగప్రభేదములు ఇతఃపూర్వము వివృతములు. ఈ రాగము ఫణితి జగన్మోహనముగ నున్నదనుటయేగాక ఇందు జగన్మోహినీ మోహనరాగముల నామములు వినవచ్చుట సవిశేషము. అంతేకాక ఆ మహాయోగి గానామృతములో అమృతవర్షిణి శ్రీరాగనామములు వినవచ్చి అది మోహనము చూపెడుననుటలో మోహనరాగము ఆమ్రేడితమైనది. ఇంతటి శాస్త్రసిద్ధఫణితిలో గానకైంకర్యము గావించిన గాయకమౌనిని రంగశాయి గాయకసార్వభౌముడని వ్యవహరించుట పార్థకము. అతని మూపుపై నెక్కించుకొనిరమ్మని లోకసారంగాఖ్యుని ఆదేశించుటలో గీతికి ఘనసన్మానము గావించుటయైనది.

ఆ తరువాత సంగీతప్రవక్తి విప్రనారాయణచరిత్రమునే దేవదేవి విచలేంద్రు కొలువున వీణాదివిద్యాప్రవీణత జూపినపట్టున ఇట్లు చోటుచేసికొనినది,

"నిచుళకునరిగి యాన్నృపకులోత్తంసు
నిచుశేంద్రుఁబొడగాంచి నేర్పునపుడు
రాణించు రాగవర్ణములలోఁగూడ
వీణానువిద్యాప్రవీణతఁజూపి
తక్కిన కళలయందలి నేర్పునెఱపె"*

ఇది దేవదేవి రాగవర్ణాదికముల గానముచేసి తదనుగతముగ వీణావాదనము గావించి ప్రదర్శించిన సంగీతపాండితిని ప్రవ్యక్తము గావించినదను విషయమును దెలిపినవట్టు. త్యాగయాది సంగీతత్రిమూర్తులు అవతరింపకముందు సంగీతపాండితీ ప్రదర్శనమగు సంగీతసభా కార్యక్రమమున ప్రధానాంశములు గీతవర్ణనములుగనే యుండెడిది. సంగీతత్రిమూర్తులు కృతులు రచించిన తరువాత సంగీతసభలలో కీర్తనలను గానముచేయు పద్ధతి ప్రాచుర్యమునందినది.

ఇక తదనంతర సంగీతప్రసక్తి అష్టమాశ్వాసమున నాదమునిపై గావించిన విద్వత్పరీక్షణమున గోచరించినది. ఇందు విచిత్రమగు తాళధ్వనిగణనపరీక్షణ మిట్లు ప్రస్తావితము. మానవగానరీతిని గానముచేయు వారలిరువురు చోళనాథుని దరికేతెంచి తమ గానవిద్యలతాంతములు క్రమమేర్పడ అవధరింపుడనినారట. అపుడు సభవారెల్లరు విబుధగానంబు నెఱుంగక మెచ్చకుండిరట. అట్టిసమయమున ఆ మానవగాయకుడు "తన విద్య ధరలోన నాథముని దక్కఁగా..... ఇఱుగరమమ" అపుడా భూజాని ఆ నాదమునిని వినయమేర్పడంగ రావించి "అమమమ పింహాసవాసీనుఁజేసి పీఠి పాటలందలి మేలు దేవర విని వాదుదీర్పుగ వలయునమమ" అందులకామౌని గాయకుడు

"మెలయ వారల పాట విని దేవగీతి
పలిపెడివాని మెచ్చఁగఁజేయునపుడు
పామాజికుడు కొంత సందేహపడిన
నా మాటలన్నివి యానాదమౌని
యామెడ వంచభోహంబైన యట్టి

* ఉ. హ. చ. IV. 436, 44. పుట 2..

వేయి తాళములు వేవేగఁ దెప్పించి
యాయెడ నొక్కమాటన్ని తాళములు
వాయించుమనుచు నావాదమాలించి
తలకొని యొక్కొక్క తాళమున్నేసి
పలములటంచుఁ జొప్పడగఁ జెప్పుటయు
సరియైన ముదమంది సభ్యులతోడ
ధరణీవిభుండు పాదములను నెఱింగె"* నట. ఆ పిదప ఈ పన్నివేళమున నాదముని అనుపమసింహాసనాసీను గావించుటలో గీతియును సింహాసనాసీనమైనంతటి ప్రపూజ్యత నందుకొన్నది.

ఇక ఈ గ్రంథమున ముగింపులోనున్న రామానుజాచార్యచరితమునఁగూడ సంగీతమునకవకాశము లభించినది. లక్ష్మణగురుడను గాయకుడు

వరదుడు పరిజన వైభవస్ఫూర్తి
యపచారల గొలువున్న యత్తరి వచ్చె
ఘనమైన తన దివ్యగానంబు నొగను
వినిపించి యానాదవేదిఁ బొక్కింప
వలనుగా మెచ్చనా వరదుఁడు....
పలదు వేడుము నీకు వలయుగర్థమ్ము
లన విని రామానుజాచార్యుని నాకు
వనమాలి వరద....."** అని ప్రార్థించి పొనవిపించు కొనెను.

ఈ గానామానశక్తి భగవంతునికి, భక్తులకు, మహారాజులకు, పరమ యోగులకు సామాన్యమై మెప్పుగొలిపించి పరమయోగివిలాసమేగాక పరమ గానయోగవిలాసమై మాన్యమైనది.

---

* వి. నా. చ.

** ,, viii - 12152 - 12160

ఈ తిరువేంగళార్యుని రచనయే అష్టమహిషీకల్యాణముకూడ. ఇది కల్యాణాత్మకమగు విష్ణుగాథగాన అయ్యవతారమూర్తియైన వేణుగోపాలదేవుని మురళీనినాదము సమయోచితముగ వీకావ్యకథానుగమనమున నేపథ్యగానమై ప్రతిధ్వనించును. కవి, తాను, తన వంశస్థులందఱు సంగీత శాస్త్రవేత్తలేయని సగర్వముగ కావ్యాదిలో చెప్పికొని ఇందు సంగీతము ప్రాముఖ్యతను వహించునని చెప్పక చెప్పికొనినాడు. తన వంశకర్తలలో ఆద్యుడు పదసంకీర్తనాదికర్తయగు అన్నమాచార్యుని ఇట్లు ప్రశంసించినాడు.

"పరమ విద్యాసింధు పారంగతుండు
....వనజాత సర్వసురేంద్రముఖులు
గనలేని వేంకటశ్రీనాథనాథు
....పదములు శోభనాస్పదములౌ తనదు
పదములు బహుదేశపదముల జనులఁ
గనఁజేసి పంచమాగమసార్వభౌముఁ
డనఁ బ్రసిద్ధికినెక్కుడఖిల విద్యలను
నన్నయాచార్యుండె యనఁదాళ్ళపాక
యన్నమాచార్యుండె యతికీర్తిఁజెలఁగె"*

అన్నయాచార్యునికి పుత్రుడగు నరసింహగురుని గూర్చి ఇట్లు ప్రస్తావించినాడు.

"అరయఁదిమ్మాంబకు నాత్మసంభవుఁడు
పాడఁజెప్పగ వర్ణపద్ధతి నీడు
జోడు లేడని సభజొచ్చి పాదించి
పరిగిన ధీశాలి ప్రతివాది దైత్య
నరసింహుఁడనఁగల్గె నరసింహగురుడు"**

---

* అ. మ. క. i - 58 - 66

** ,, i - 70 - 75

ఇక అతని పుత్రుడగు తిరుమలాచార్యవర్యునిగూర్చి చెప్పికొనుచు అతడు

"సంగీత సాహిత్య సార్వజ్ఞగత్వ
మంగళసామ్రాజ్య మహితుఁడై యలరె"* ననినాడు.

తుదకు తననుగూర్చి చెప్పికొనుచు తాను సంగీతసత్కళాధిక్యుడనని పలికినాడు.

"అన్ని విద్యలయందు వరయ మిన్నంటి
యన్నయాచార్యుఁబోలు నన్నయాచార్య
సాత్విక శుభమూర్తి సంగీత సత్క
విత్వాధికుని తిరువేంగళాహ్వయుని
జయయుత శ్రీలబ్ధ సహజకవిత్వ
నయు తిరువేంగళనాథుని నన్ను"**

ఈ ప్రథమాశ్వాసాంతరితమగు వంశగుణగానాంతరము కథాగమనమున కాళియమర్దనాది సన్నివేశములన్నియు సంగీతప్రధానములే.

"బక శుక చక్రకాబక వికధ్వనుల
ప్రకటనర్తక తాళపద్ధతుల్గాఁగ
సంచదా సంచార చంచరీకములు
యంచితరవము గానాళియై చరగఁ
.... ఫణీ ఫణిగ్ర
రటనముల్పటహ సంగ్రాముల్గాగ
విషపాషకావృత విపులాంతరిక్ష
కషణ ఫణాళి రంగస్థలిగాగఁ
జండ వర్ధతి భోగసత్యంబు బెదర
చండమరీచి చండత్కుండలములు
మండిత నిజగండ మండలీయుగళి
తాండవంబాడంగఁ తాండవంబాడి" *** నాడట కాళియఫణి ఫణాళి పైగోపాలదేవుడు.

---

* అ.మ.క. i - 97 - 98.

** ,, i - 111 - 116.

*** ,, ii - 1630 - 1641.

ఇక యమునానదీ తరంగములలోకూడ సంగీతధ్వనమునే ప్రతిపాదించి తన సర్వజ్ఞతను తిరువేంగళనాథుడీ పాదములలో మలచికొనినాడు.

"సంగీత పంచమ షడ్జల్పాడు
లంగీకరించెవోయనఁ జెంతఁబల్కు
కలకంఠముల భుజంగ గ్రాస నిరత
కలకంఠములతోడఁగడు నొప్పుదాని" *

ఈ ద్వితీయాశ్వాసముననే గోవర్ధనోద్ధరణ ఘట్టమున్నది. జడివానకు జడియక గోవర్ధనమును కొనగోటితో ధరియించి గోపగోపికాజనముల రక్షించి ఇంద్ర గర్వభంజనము గావించినాడు గోపాలదేవుడు. పురుషోత్తముని చేత రక్షణనందిన ప్రకృతి పులకించి రాగమయియై భ్రమరరూంకృతి ఆలాపినీధ్వని .....రాగయుతముగ.

"అలరు విల్తుమామయగు చందమామ
కళలలోఁబూర్వనగంబుపై విలచె
....
ఉదురాజుగాంచి పయోధిమిన్నంట
పడిఁబొందెనో యనివఱచెఁజంద్రికలు
పొదలఁబూపొదల నింపుదలర్పఁజిలగి
మొదలు తుమ్మెదలెల్ల మొఱపివా దించె" **

ఇట్లు అనురాగమయుడై భ్రమరరూంకృతిని ఆలాపినీధ్వనమును గావించు కొని చంద్రికాలాపనము గావించుచున్న ప్రకృతికాంత పాటవిని వరవశించి గోపపురుషుడు పురుషోత్తముడై తన వేణుగానామృతమును వర్షింపజేసి సర్వ జగత్తును వరవశింపజేసినాడు. సామాన్య మానవుడు సహితము ఏదేని ఒక చిన్నకార్యమును నిర్వహించిన ఒక కూనిరాగమునుదీయును. అదియాతని ఉత్సాహమునకు ప్రరోచనయగును. ఇట్లు గోపాలదేవుడు కొండంత ఘన కార్యమును కొండనే ఎత్తి నిర్వహించినాడు కావునే ఆ విజయోత్సాహ ప్రరోచన గానముగ బ్రహ్మగాంధర్వముగ పరిణమించినాడు.

---

* అ.మ.క. ii - 1792 - 96.

** ,, ii - 2235 - 41.

"……గోవిందు
డమిత జగన్మోహనాకారుఁడనుచు
మోదించి కల్పకములేందు కాంత
వేదియై సత్కళావేదియై నిలచె
....
చరణంబుపై నొక్క చరణంబు నిలిపి
మరుని నవ్వెడు భంగి మలఁగి త్రిభంగి
సంగీకరించి మోహనభావ మొదవు
గాంగేయ మురళిఁ జక్కగ మోవిఁజేర్చి
వివరంబుగా వేణువివరంబులందు
సవరగా వరకరశాఖలల్లార్చి
ఘనరత్న కంకణాంగణ కాంతివదన
వనజాతమునకు నివాళియై వరఁగఁ
....
మాయురేయన మంద్రమధ్యతారములు
నాయతంబొనరించి యణకువమీఱ
రంగురక్తియు మధురము లుట్టి పడఁగఁ
బొందెడి రసముల పొలుపుదీపింప
వివిధంబులగునేకవింశతి శ్రుతుల
జవకట్టినట్టి యా సప్తస్వరముల
కులమేర్పరించి తద్గోపికా శ్రవణ
ముల కలంకృతులుగా మొగినలంకృతులు
రూపించి గ్రామరాగారోహావరోహ
నైపుణ్య వివిధ వర్ణములు చూపుచును
సమశుద్ధసాళగ సంకీర్ణగతులు
క్రమమున నెదుట రాగములు నర్తింప
నాణమై మిగుల విన్నాణమై యొప్ప
వేణునాదము గావించెనవ్వేళ

గానంబు విమలగానంబు సేయ
తానంబులప్పుత సంతానంబులొనఁగ
జగతిపర్విసపూరిసగమేనిమేసి
మొగి మృగంబుయు మోదంబులు మీడికెత్తి
యరగన్నులిడి మేఁతలాత్మలో మఱచి
సురభులు మోదించి చూపంగఁదొడఁగె
సురగనాథుడు చొక్కుచుండె నీరసపుఁ
దరువులిగెర్పె శిలాతలములు గరఁగె
రాగమోహనమంత రాజంబు సకల
భోగ కన్యకలనాగభోగి కన్నెకల
నరిది నాదరించి హర్షింపఁజేసి
నరనాథ భువనమంతయుఁజొక్కఁజేసి
భువనమోహన రసస్ఫూర్తిచే సకల
భువనముల్మఱపును బొందుచేమరుదు
హరియుఁదన్మయుఁడయ్యెనయ్యెడ నాద
గరిమనేమని చెప్పగావచ్చు?"*

ఇంతగా శ్రోతలకేగాక జగత్కర్తయైన స్థితికర్తకు కూడ మైమఱపు గల్పించిన ఆ మహత్తర గానమహాత్మ్యము అంతరిత శాస్త్రపద్ధతి వించుకనను శీలింతును.

ఆ వంశీమోహనుడు గాంగేయమురళిని మూతిపై నిలిపి త్రిభంగి భంగిమలో వ్యత్యస్తపాదారవిందుడై నిలిచినాడట. ఆతని మురళిలో మోహనభావ మొదవుచున్నది అనగా భంగ్యంతరమున ఆ గానమున మోహనరాగచ్ఛాయ గమ్యమానమగుచున్నదనుకొనవచ్చును. ఆ మురళీమోహనుడు ఎత్తుగడలో ఆ రాగాలాపనయందు మంద్రమధ్యస్థాయిలుగూడ వలికించినాడు. ఆ పిదప రక్తిని కలిగించునట్లు రసోద్దీపకముగ ఏకవింశతి శ్రుతులలో జతకట్టినట్టి సప్తస్వర విన్యాసముమకూడ నిర్వహించినాడు. సంగీతశాస్త్రమున శ్రుతులు ద్వావింశతిగ

* అ. మ. క.

చెప్పబడగ ఈ తిరువేంగళుడు ఈ శ్రుతులు ఏకవింశతి సంఖ్యాకములనినాడు. ఇక ఆ గానలోలుడు గావించిన వేణుగానమున తద్గోపికా శ్రవణములకు అలంకృతులుగ స్వరాలంకారములు రూపింపఁబడినవి. ఈ స్వరాలంకారముల గూర్చి మరల వివరింపబడిలేదు. ఇది ఇతఃపూర్వము వివృతములే. స్వరకల్పనాయుత గానము వివిధాలంకారయుతముగ గానము చేయబడిన తదనంతరము ఆరోహణావరోహణాయుత క్రమపద్ధతిలో వివిధ వర్ణముల గానము కూడ వేణుగాన సహకృతిలో ఆ గోపబాలుడు గావించినాడు. ఆ పిదప శుద్ధరాగములు, సాళగ రాగములు, సంకీర్ణరాగములు కూడ మూర్తిమంతములై ఎదుట నర్తించునట్లు ఆనృత్తము మిగుల విన్నాణము నొందినది.

వివిధ రాగప్రభేదయుతముగ రాగాలాపనము సాగి అలంకార విశేష సంయుతముగ స్వరకల్పనారీతిలో వల్లవి సాగిన పిదప మిగిలినది తానము. తానమును గూర్చి వివరించుట జరిగినది గాన నిపుడు మరల దానిని వివరింపవలేదు. ఆ బ్రహ్మగాంధర్వవిదుడొనర్చిన తానములు అమృత సంతానములను ఒసగినవి. ఇంతవఱకు వేణుగానసహకృత బ్రహ్మగాంధర్వ మహాత్మ్యమును వర్ణించిన తిరువేంగళనాథుడు అది శ్రోతృగతముగ నెట్లు భాసించినదో ఇట్లు పర్యాలోచించినాడు. సంగీతమునకు లాలనప్రచోదనలను ద్వివిధ శక్తులున్నవి. ఆ శక్తులతో సంగీతము సత్వగుణమును, తమోగుణమును, రజోగుణమును క్రమముగ గల్గిన శిశువులను, పశువులను, ఫణులను గూడ ఆకర్షించి పరవశింపజేయును. అంతేకాక చైతన్యరహితములగు స్థాణువులను సహితము కరిగించును. ఈశ్వరునకు గూడ ఏమాత్రము అంతుబట్టని కవితారసమును గానరసము ఈ విశిష్ట గుణముచే సర్వోపభోగ్యమై మించిపోయినది. సంగీతశాస్త్ర ప్రతిపాదితమగు ఏ త్రిగుణాత్మక మహాత్మ్యమును ఆ తిరువేంగళుడు వేణుగోపాలుని మురళీగాన మహిమాన్వితరీతిలో ఇట్లు వివరించినాడు. తమోగుణాత్మకములగు మృగములు, సత్వసంభరితములగు సురభులు రజోగుణోపేతములగు ఉరగములు ఆ వేణుగాన మహిమలో పరవశించినవనినాడు. భోక్తకేగాక గానము కర్తకు గూడ తుష్టి నొసగి పారవశ్యమును ఘటించునను అంశము ఈ వర్ణనమున ప్రతిపాదితము.

భువనమోహన రసస్ఫూర్తిచే సకల
భువనముల్మఱపును బొందుచేమరుదు

హరియుఁదన్మయుఁడయ్యెనయ్యెడ నాద
గరిమనేమని చెప్పగా వచ్చు* ఇట్లు నాదగరిమను ఏమని చెప్పగావచ్చు నని కవి ప్రశ్నించిన తీరులోనే ఏతన్మాహాత్మ్యమును ప్రస్తుతించి సమాధాన మొసగినాడు.

ఆ పిదప మురళీరవళితో తనివితీరనట్లు ఈ ఆశ్వాసముననే తిరువేంగళార్యుడు రాసకేళివినోదవర్ణనమున ఇంకొకపరి గోపాలదేవుని వేణుగానమునిట్లు వినిపింపజేసినాడు.

"రాసమండల మహారంగ మధ్యమునఁ
బలుమాఱుఁజెలఁగి త్రిభంగిగా మెలఁగి
నిలచి యొయ్యారి వన్నియ వేణువంది
లీల నాలోలాంగుళీ పల్లవముల
మేళముల్జేసి సమేళంబుఁగాగ"**

మురళీరవళిని మొరయింపగా ఆ వేణుగానలోలునితోఁ గలిసి రాధ వివంచి మీటి జోడుగానమిట్లు గావించినది.

"శౌరినిచ్చలు విలాస ప్రసూనముల
నారాధనము సేయు నారాతాగదిసి
యంచితగతిఁ బట్టినట్టి వివంచి
వంచివైచిన రీతిఁ బలికించి తోడ
జోడుగానముగా సొగసుగాఁగూడి"*** పాడినది.

ఆ పిదప రాధ

పాడగా నాబాలగోపాలబాలకుఁడు
చంద్రికల్ పొలసిన జాతిగా వెలదలి
మంద్రమధ్య స్వరమార్గమూల్పాపి

---

* అ. మ. క.
** " ii_2751_56
*** " ii_2785_95

పరుసలేర్పడి నిజావళియు భజావళియు
సరసి సాగళము తాయము లేర్పరించి
మార్గదేశిక తాళమానములన్వంత
మార్గంబులై యొప్ప మధురతల్గల్గు
వేళలు జాతులు వేర్వేరఁదెలిసి
దాలుగా గాణ దొడరు మల్లు డిట్లు
వేణునాదంబు గావించె నవ్వేళ
....
చారునాదముల సంచారభేదములు
నీరీతి నటియించి రెంతయు వేడ్క
సరసిజన్ముఁడు విలాసమున రాసమున
పరసనాట్యముఁజూపఁజరఁదె వెండియును
త్వరితాంగ సంగబంధుర రాగబంధ
ములఁ బ్రవర్తిల తానములు నిల్పి నిల్పి
....
అంగహారములయ్యెల లూగుచుండ
నంగహారములనలవు చూపుచును
నీరీతి నటియించె నెంతయుఁ బ్రీతి"*

ఆ రాసనృత్యమునకనుగతముగ గోపాలదేవుడు సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధ.... రీతులలో వేణుగానము గావించుచు అంగహారాదిక నాట్యహేవాకములతో నటించి మించినాడు. నశాస్త్రీయచ్ఛాయాలగాది (సాళగ) రాగములలో తాయములేసి మార్గదేశిక తాళమానముల ననుసరించి లయాన్విత రీతిలో ఒక్కొక్క రాగమును గానము చేయవలసిన వేళలు జాతులు వేర్వేరఁదెలసి తద్రాగ సంచారానుసారముగ మురళిగానము గావించినాడు. గోపాలబాలుడు అపుడా మురళీనాదానుగత వాద్యాను సారిగ ఒక సుందరి కిన్నర మీటుచు తన వాద్యప్రతిభను ప్రదర్శించినది. ఈ సన్నివేశములో తిరువేంగళనాథుడు గీతవాద్యనృత్యాత్మకరీతినిట్లు ప్రదర్శించినాడు.

---

* అ. మ. క. ii_2790_2844

వనజాక్షునెదుట జీ వనజాక్షియొకతె
యనువుగానప్పుడు మోహనముగా నిలచి
మధ్యమాది గ్రామ మండితంబుగను
మధ్యమేళము సింహమధ్య మేళముగఁ
గీలించి యెనఁగెడు గిన్నర నమున
వాలు చేతుల నేఱవాలుగాఁబూని
గుమమంజసల తేటగుంపువైకొనిన
సరలి కిన్నెరకాయ వనుదోయిరాయ
మేలిమియగు తంత్రి మీటి చొక్కముగ
మాళవి యొనరించె యవగడంబుగను
బెళుకు తాళముతోఁ బెరయ సొంపరయ
నలసోదరుని మీఁది పదజక్కిణియు
వన్నెగా వరుసగా వలువగా మిగులఁ
దిన్నగా నున్నగా తేటగా మించ
మిన్నగాఁ జల్లగా మీటుగా నొలసి
వెన్నుని హృదయంబు వికసింపఁబాడ"
"అలయచు భళి భళి యనుచు నానాతిఁ
బులకింపఁదొడఁగెఁ గప్పురపు వీడియము"

ఈ పాదములలో వ్రజసుందరుడే గాక వ్రజసుందరులు కూడ సంగీతజ్ఞులుగ తిరువేంగళనాథుడు చిత్రించినాడు. కావుననే ఒక గోపసుందరి రాగమాలికలుగ గూర్చి మోహనసింహేంద్రమధ్యమ, మాళవి మున్నగు రాగములలో బెళుకు తాళము గూర్చి లయాన్వితముగ బలసోదరునిపైని పదములు పాడినదని వర్ణించినాడు. ఆ సుందరి గీతిరీతికి మెచ్చి వ్రజసుందరుడా భామినికి కప్పురంపు వీడియము బహూకరించెనట.

వ్రజవనితలే కాక శ్రీకృష్ణదేవుని చెంత చేరిన కుబ్జ కూడ యమునాసుందరి ధ్యానమునకు ప్రతిధ్వనిగ "సంగీత పంచమషడ్జమూర్ఛా లంగీకరించెనో యనఁ జెంత పలికెడిదేయైనది.

ఇక శ్రీకృష్ణదేవుని వివాహసన్నివేశములలో ముత్తైదువలు, శోభనములు, మంగళములు, ధవళములు మున్నగు పెండ్లిపాటల నెన్నిటినో దేశికగానరీతుల వెలయించి గానము చేసిరనినాడు ముఖ్యముగా సత్యభామాకృష్ణుల వివాహ పట్టమున చిత్రరేఖ, చిత్రఘోష, రంభ, తిలోత్తమ మున్నగు అప్సరోమణులు ఆడిపాడిరనినాడు. వాద్యముల గూర్చి తెలుపునపుడు వీణా వేణువులలోఁ డమరు డిండిమ మర్ఝరాది రావములు మిన్నంది మార్మ్రోగినవనినాడు. మొత్తముమీద ఈ తిరువేంగళాయ్యుడు సంగీతసహృదయుడే గాక ఏతచ్ఛాస్త్ర పారంగతుడు కూడనని ఆతడు తన కావ్యములందెల్ల గావించిన సంగీతప్రస్తావనలే నిదర్శనములు. తాళ్ళపాకవారి సంగీతవిద్యావరీపాక రుచులు ఈ తిరువేంగళనాథుని కృతులలో వదేశిమములై తరతరముల పాఠకులకు చవులూరించుచునే యుండుననుట నిత్యసత్యము.

గీతి సాహితీ సార్వభౌమ యుగము
అష్టదిగ్గజ కవి బృంహిత గానానురంజితవాణి

మధుర భక్తియుత గానామృత వర్షిణిగా
అముక్తమాల్యదను వెలార్చి
అష్ట కళా దిగ్గజ బృంహిత గీతిసాహితీ రాగ
ప్రబంధమాలికల ధ్వనించి
ఏకశిలారథమ్ము నధిష్ఠించి విద్యానగర
సీమల విహరించిన
శ్రీకృష్ణరాయ మధుర గానానురంజిత
వాణీ నమస్కృతులు నీకు

శ్రీకృష్ణదేవరాయ యుగాంతరితులగు మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

1. సాహితీసార్వభౌముని సంగీత రసజ్ఞత
2. అల్లసాని పెద్దనార్యుని జిలిబిలి పాటయందలి జిగిబిగి
3. ముక్కు తిమ్మనార్యుని ముద్దుపలుకులలో నొదిగిన సంగీతము
4. కాకమాని మూర్తికవి, మాదయగారి మల్లనల సంగీతప్రీతి
5. రాధామాధవ కవి సంగీతారాధన
6. అయ్యలరాజు రామభద్ర కవి తౌర్యత్రిక ప్రబుద్ధత
7. ధూర్జటి కవుల సంగీతార్భటి
8. రామాయణ కవుల సంగీతకము
9. కందుకూరి రుద్రకవి అందుకొనిన సంగీతకము
10. తెనాలి కవుల తెలితేనియ పాట
11. అద్దంకి గంగాధరుని కవితలో అందగించిన గానరిరంవ

సాహితీ సార్వభౌముని సంగీత రసజ్ఞత

రాయలనాడు రసికతాజీవనము పారమ్యము నందుకొన్నది ఆ విద్యానగర సీమలో బాలకవి నుండి బ్రహ్మకవి వఱకు ప్రతి అక్షరాస్యుడు కవితా రసజ్ఞతలో సంగీతరసజ్ఞతను రంగరించుకొని ఆస్వాదించినాడు. అంతదనుక నేవత్యమును నంతరించుచున్న గీతి తెరపెడలి సాహితితో పాటు విజయఘనత రంగస్థలిపై సాక్షాత్కరించి గజ్జెకట్టినది. అట్టి శుభసమయమున గీర్వాణియే వీణను చేతబూని ప్రక్వాణక్షత్వణ నినదముతో శ్రుతి కల్పుకొని గొంతెత్తి నట్టువాంగమును నిర్వహించినది. ఆ మధుర నృత్యగానములతో పరవశించి కృష్ణరాయలు రాజకవి యగుటయే కాక కవిరాజై తన ఆముక్తమాల్యదను ముక్తకంఠనొసర్చి సంగీత రసజ్ఞను గావించినాడు. గురుదేవుడును సంగీత సూర్యోదయకర్తయునైన బండారు లక్ష్మీనారాయణాచార్యుని ఆశీస్సులతో సంగీతశాస్త్ర పారము ముట్టి కృష్ణరాయలు సుమధుర గానముతో సుధురభక్తిని వచేళిమ మొనర్చినాఁడు. అపుడది కేవల గానమే గాక నాదోపాసనయైనది.

"గీతేన ప్రీయతే దేవ సర్వజ్ఞః పార్వతీపతిః
గోపీపతి రవంతోఽపి గీతధ్వని వశం గీతః"*

"విష్ణునామాని పుణ్యాని సుస్వరైరన్వితాని చేత్
భవన్తి సామతుల్యాని కీర్తితాని మనీషిభిః"**

"నాహంవసామి వైకుంఠే యోగినాం హృదయేనచ
మద్భక్తా యత్ర గాయంతి తత్ర తిష్ఠామి నారద"*** ఇత్యాది సంగీత శాస్త్ర వ్యవదేశితా శాసనముల ప్రఘోషమును ఆకళింపుచేసికొని కృష్ణరాయలు సాహితీసమరాంగణ సార్వభౌముడును సంగీత సామ్రాజ్యాధిపతియునై ముక్తి కాంతాకరావలంబనమును గూడి పొందినాడు. అనన్య సంగీత వైదుష్య సమ్మిళిత సాహితీపర్వస్వము ఆముక్తమాల్యద యనదగును. కావుననే గీతవాద్యనృత్య

---

* వ్య. మే. క. హోధరసీ సంగీత కార్యాలయ ప్రతి
** పం. పా. "
*** పం. పా. పు. 11 శ్లో 16 "

త్రయాయైన తౌర్యత్రిక విశ్వరూపమిందు సాక్షాత్కరించినది. అట్టియెడ మున్నుగా శ్రీ విల్లిపుత్తూరి విలాసినీజన చేష్టలో రాయలవారి వీణావాదనచణత్వమే ఇట్లు వ్యక్తమైనది.

"వేవిన మేడపై వలివేణికఁ జంటవహించ విప్పగా
బూవుల గోటమీటు తటిఁబోయెడు తేఁటుల మ్రోత కామిళం
కావహమౌ కృతాభ్యసనలౌటను దంతపు మెట్ల వెంబడిం
జేవడి వీణ మీటుటలుఁ జిక్కెడవించుటలు స్ఫురింబడన్"*

ఈ తద్యమునందలలనలు తెల్లవారిన పెనుక వీణవలె విడుపైన వేణిని ఎడమభుజము పైనుండి క్రిందికి జారవైచి నిలచిన తీరులో వీణియను పైకెత్తి వాయించు ఒడుపు గానవచ్చినది. ఆ పిదప వామకుచోపరి భాగమున ధరియించిన వేణియందలి వాడిన పూలను గోటితో విదిలింప నారంభించిరి. అపుడా సుందరులు కృతాభ్యసనలౌట వలన వీణ వాయించుట వలెనే కొనగోళ్ళను వడివడిగా నాడించుచు పుష్పములను బారమీటిరి. చేతులనాడించెడి ఒడుపును బట్టియే కృష్ణరాయలవారు సౌదరహితముగ నాచేష్టను వర్ణించిన అట మూగవోయిన వీణియయే ప్రయుక్తమయ్యెడిది. వీణియను సమగ్రతనాదమును బట్టియే ప్రాప్తించును. ఇట శ్రీకృష్ణరాయలు వర్ణించిన వీణియలో నాదమెట్లు ప్రుద్ధమగును? రాయలవారు ఆ నాదోద్భూతికి తగిన తనువునే పట్టినారు: లేయెంతయు విలాసినీ జనులు ధరించుటచే పూవులు రూపులుడిగినవి. కాని తావులింకిపోలేదు. కావున పౌరభతృష్ణచే భ్రమరములట మూగి యూంకృతులొనర్చుచునేయున్నవి. ఆ భోగినీజనుల వేణికల నుండి వికీర్యమాణములగుచున్న సుమములున్నవి. ఆ కుసుమములు సుశ్వేతములు. కావున అవి మల్లెలో జాజులో అయిఉండవలెను. అవి యావిడుపాటి వేణికలలో నటనట చిక్కిదంతపు మెట్లవలె భాసించినవి. అపుడా పెన్నెఱివేణి వీణాదండమువలె తోచినది. అపుడా దారిన పోవు రసికులు ఆ వింతనుగాంచి అలరిరి. ఇట్లు కుచోపరిభాగ విన్యస్త వీణతో వేణిని పోల్చుటతోను తెల్లని పూలను దంతపు సరకట్లతో ఉపమించుటలోను వాడిన పూలను బారమీటు ఒడుపులో వడివడిగా తాన్రవకల్పనము గావించునటుల వీణావాదన

* అ. మా. 1—62

ప్రకర్షను దర్శించుటలోను రాయలవారి స్వీయ వీణావాదనాచణత్వమే ప్రచురమై సంగీతసూర్యోదయ కర్తలగు తమ గురుదేవులనొద్ద తామభ్యసించిన సంగీతశాస్త్ర రీతి వ్యక్తమైనది.

రాయలవారికి వాద్యమందేగాక గీతనృత్యములందును అభినివేశమున్నది. ప్రద్దగా నృత్యము నభినందించుచు శ్రోతగా రాయలహారీ కావ్యమున పెక్కు తావుల రాగవివేకమును ప్రదర్శించినారు. అనంతరాగములలో రాయలవారికి మేఘరంజని వసంత మంగళ వైశికము లిష్టరాగములు. సస్యశ్యామలముగ తన పాలితపృథివి శోభింప విచ్చగించెడి ధరణీపతిగ ఆలపింపగనే వర్షము నందించెడి ఈ మేఘరంజనీ రాగమును, పరమ వైష్ణవాగ్రేసరుడుగ సద్యోముక్తిప్రదమగు మంగళకైశికీ రాగమును - రసికావతంసుడుగ వసంతర్తు శోభాదాయికమగు వసంతరాగమును రాయలవారు అభిమానించిరి. మేఘరంజనీ రాగమును గూర్చి రాయలవారు మున్నుగా గానించిన యీ వర్ణన మిగుల హృద్యమై వారి సంగీత హృదయమునిట్లు చాటుచున్నది.

"ఆ పురసౌధవీధి నధరాధర భూముల గర్జ మున్నుగా
నావయికి ప్రసంబడవియట్లు గ(గ్రా(వ్రా)లఘనాళి దాల్చి లీ
లాపరతన్ ఘటింపదురు లాస్యము సేయఁగ మేఘరంజ నా
లాపము సేసి భోషితకలాపిఁగలాపి కలాపకుంతలల్"*

మేఘమండలి నధఃకరించిన ఆ విల్లిపుత్తూరు పురమందలి సౌధవీధిలో వసించెడు కలాపికుంతలలు మేఘరంజనీ రాగాలాపనము గానించి మేఘముల రప్పించి ఆ మేఘ దర్శనోత్సుకలైన కలాపికలనాడింతురట. అట్లే జీవేశ్వరైక్య సంధాయక మధురభక్తి విశేషసంయుతమగు ఆముక్తమాల్యదా చరిత్రమున ఈ మేఘరంజిరాగమొక విప్రలంభ సన్నివేశమున నేపథ్యగానమై ఇట్లు భాసిల్లినది.

"కానిపించి మేఘరంజి మధుగర్వఘడంతు నటంచులోనిజ
కేవలము గోరి పాడి మణిచిత్ర మరుత్త్రిణతౌచితద్యుతి"** ఇందు

* ఆ. మా. II - 14

** ఆ. మా. V - 145

విరహాసహమైన కామినియొర్తు వసంతసంతాపమును పైరింపలేక వర్షోదయము గావింపనెంచి మేఘరంజనీరాగాలాపమున మేఘమండలిని సృష్టించినదట. అంతట కదంబకేతకులు వికసించినవి. తత్పరిమళ మిళితవాయు సంసర్గనము వసంతతాపము కన్న మిన్నకాగా ఆమె మూర్ఛిలినదట. ఇంతటి విరహవృత్తాంతమునకు మేఘరంజనీ రాగాలాపనము కారణమగుట కృష్ణరాయలవారి సంగీతాభిరుచులే తార్కాణమై భాసిలినది.

ఇంకొక్కచో వసంతరాగ విషయికముగ సవత్నీస్పర్ధ యిట్లు వెలయింపబడినది.

"అలరెఁ బ్రియాళునోర్తు ప్రియమౌట వసంతముఁ బాడనవుడ
వ్వెలఁది సవత్ని భక్తికిని వేల్పులు మెత్తురుగాన రాగమన్
ఫలమునఁదన్నుఁ బాడఁగ వసంతుడు దయచేసెఁగాక యా
యెలె నిజశక్తినా యనుచు నీవనకుంగొదవెట్టె నీసునన్"*

ఈ పద్యమున సన్నివేశగతమగు చమత్కృతియే గాక వసంతరాగ వివేచనము గూడ ప్రదర్శితమగుట ముదావహము. "గీత్వాప్రియాళుః" అను దోహదక్రియ వలన ఆమె గావించిన వసంతరాగాలాపనమున నిట ప్రియాళు వృక్షము పుష్పించినది.

"వసంతస్య సహాయస్తు వసంతర్తౌ ప్రగీయతే" అని వసంతరాగమును వసంతఋతువున బాడవలెనను ఆ శాసనానుసారమే గాక ఒక సుందరి ఆ రాగ మామెకు ప్రియమౌట ఆ వసంతరాగాలాపనము గావించినది. అవి సద్యోఫల ప్రదమై ప్రియాళు వృక్షమునకీ గాక సవత్ని ఈర్ష్యకును దోహదక్రియయై రాగ వివేచన కాటపట్టైనది. ఇంకొక్కచో ఋతువర్ణనాద్వారమున రాయలవారు రాగ మాలికను ఒక్క పద్దియమున ఇట్లమిడించినారు.

మరుదూడ మలయాహి గరధూమ్యులను గళ
న్మనసిజ రథవదాంజన కళికలు

* ఆ. మా. ౪ - 133

త్రాసధావచ్ఛిరత్యక్త బాష్పముల్
పికపంచమస్వరోద్భేద వీణ
లబ్జాగమన్మరందాసార జంబువుల్
హిందోళసాఖెన్ముకుందరోమ
లభిసారికాంతుకోద్యన్నీల గుళికలు
జాత్యసుల్లసనాత్త శావతతులు
చైత్ర సంజీవనౌషధీజాత చేత
నాత్మజనిహేతు తరుపునర్యాయి యువతి
కరవిధూత హసంతి కేంగాలచయము
లళులపంక్తులు వసుల నట్టాడఁదొడఁగె*

ఈ పద్దియమంతటి మధురధార మలయాహియను పలుకుబడిలో ఈ భంగ్యంతరమున మలయమారుత లాగమ్రోద గమ్యమానమగుచున్నది. పికపంచమ స్వరోద్భేద వీణలను పదగుచ్ఛమున పంచమశ్రుతి కన్వితమైన వీణా రీతి "పికఃకూజతి పంచమ"మ్మను సంగీతశాణకమునకనుసారి యైనది. "అబ్జాగమాసార జంబువుల్ హిందోళసాఖెన్ముకుందరోచులన్" అనుపాదము "శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగ"మ్మను హిందోళరాగాలాపన విధికనుసంధాన మైనది. హిందోళము మాధవ ప్రియమైన రాగము. దానిని మా(లక్ష్మికి)ధవుడని విష్ణుమూర్తి పరముగ మాధవుధని వసంతునికి గమ్యమానమగునట్లు ఆశ్లేషించి ఉభయత్ర చమత్కృతిని రాయలవారు సాధించినారు. ఇట్లీ పద్యమునందు రాగ మాలికను గూర్చి మఱియొక పద్దియమున "కోకిల పంచమ"మను రాగలక్షణము నిట్లు ధ్వనింపజేసినాడు.

"ద్విజతఁగాంచియు మధుపేవ విడువలేక
జాతిఁబాపిన తేంట్ల నిస్వనముఁ గూడు
కొనుటవోయవఁగోకిల స్వనము పెలఁగెఁ
దపకు మతి పంచమత్వంబు తప్పుకొండ"**

* అ. మా. v - 118
** అ. మా. v - 119

ఈ కోకిల పంచమము పంచమస్వర ప్రధానమగు నుపాంగరాగము దీని లక్షణము సంగీతరత్నాకరమున నిర్వహింపబడినది.

"పంచమే మధ్యమాజాతో: కోకిల పంచమో భవేత్
పంచమాంశగ్రహః పూర్ణో మధ్యమన్యాస సంయుతః"*

ఇది పంచమాంశగ్రహ పూర్ణత్వమనుట వలన నిందు పంచమము ముఖ్య ప్రాణము వంటిది. మధ్యమన్యాససంయుత మనుట వలన నిందు మధ్యమము కూడ ప్రధాన స్వరమే. మధువునకు మధ్యమను నామాంతరమున్నది. ఆ మధ్యమును విడువలేని లేంట్లను తడవుటలో మధ్యమము గమ్యమానమై పంచమ స్వరోదీరిత కోకిలస్వరమున సంపూర్ణముగా కోకిల పంచమరాగ లక్షణము వ్యంజితమై కృష్ణరాయుని రాగవివేకమును వెలయించుచున్నది.

ఇక మంగళకైశికి రాగలక్షణము మఱియొకచో కీలకపాత్రయైన చోట నెగడి ఏతద్రాగ మాహాత్మ్యము నుగ్గడించుచున్నది.

"కలఁడొకరుండు పేరు కొనఁగాని కుల్లంబు మదీయ భక్తుఁడి
య్యిల మును వాఁడు వామనతనే వసియించిన పుణ్యభూమి యం
దుల కొక యోజనత్రయపు దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే
కలఁ జనుదెంచి పాడుమము లాలన మంగళనామకైశికిన్"**

ఈ పద్యమున మాలదాసరి గానము చేసిన మంగళకైశికీ రాగము బ్రహ్మ ముహూర్తమున గానము చేయదగినదని, కృష్ణరాయని మాటల వలన దెలియు చున్నది. ఈ రాగమింతగా మోక్షప్రదమగుటకునిది శ్రీమహావిష్ణు ప్రీతిపాత్ర మైనదిగ కైశిక పురాణమున విట్లున్నది.

శ్రీభగవానువాచ :

"యన్మయాపచితం గీతం స్వరంకైశిక సంజ్ఞితం
ఫలేన తస్య భద్రంతే మోక్షఇష్యామి కిల్బిషాత్

---

* రాగవివేకాధ్యాయః—ఉపరాగాంగాని

** ఆ. మా. vi - 3

యస్తు గాయతి సంయుక్తం కైశికం విష్ణుసన్నిధౌ
స తారయతి దుర్గాణి శ్వపాకో రాక్షసం యథా"*

భక్తిభావావేశమున గానముచేసిన పారవశ్యము కల్గించినను రాయలవారి వక్కాణి యిది

"గండాభోగములన్మదద్రుతులహారుల్గప్పన్నుతుల్పాడి యా
దండన్ ప్రేగులుడించి భక్తిజనితోద్యత్తాండవంబాడు నా
చండాలేతర శీలుడుత్పలకియై చాండాలికన్ మీటుచున్
గుండుల్నీరుగ నెండగాలి వసితాఁకుంజూడ కాప్రాహ్ణమున్"**

కృష్ణరాయవికి గానమందేగాక వాద్యమందును నృత్తమునందును అసమాన పరిజ్ఞానమున్నది. ఎన్నియో వాద్యవిశేషముల నాతడెఱుగును.

"ఆతఁడు తదల్ప పాపఫలమందుట సుంకము దీఱిపోయి త
చ్ఛతదళపత్రనేత్రునకు జాగిలిమొక్కి రణద్విపంచియై
స్తుతికవిత ప్రబంధముల జొక్కఁగఁబాడి యసత్యబీభర
ద్రుతగతి వచ్చి రాత్రిచరుఁ వ్రతపూర్తి గతార్తి విల్లనున్"*** ఇందీ వివంచియను నొక వీణావాద్య ప్రభేదమును గూర్చిన ప్రస్తావన. అట్లే

"చమురైన తోల్కుబునంబు తెంకియును ని
త్తళి శంఖచక్రకుండలమనుర
మత్సోదరక్షయు మావు పెన్వెఱకఁగు
ట్టిన యోటి తిపిరి దండెయును మెఱయఁ
జిటి తాళములు సంకపుటిక నొక్కొక్కమాటు
గతిరయంబునఁదాది కలసి మొరయ"**** అను పద్యపాదమున పొరకాయబుఱ్ఱతో నున్న చిన్ని వీణాప్రభేదము వ్యక్తము.

---

* ఆ. మా. vi - 3
** ,, vi - 7
*** ,, vi - 44
**** ,, vi - 5

గోదావిరహ వృత్తాంతమున మైనముతో మెట్లను అమర్చిన వివంచికను గూర్చి ఆలాపివిని గూర్చి ప్రస్తావితము.

"శ్రీపతిమీఁది గీతముల ప్రేమ వివంచికనంటఁబాడి సం
తాపముపోకి మెట్లమయినంబు కరంగినడించి పాడునా
లాపివిఁదాల్చి పెన్జెనుటలన్మడి తంత్రులు జజ్జుకోఁగలా
లాపిని దానపాడును గళంబును గద్గదమైన మ్రాన్పడున్"*

ఇంకొకచో విష్ణుచిత్తుడు వాదమునగెలచి నగరమున కేతించుచుండగా పుర జనులు గావించిన ఎదురుకోల సన్నాహమునన్నెన్నో తతఘనశుషిరానద్ధ వాద్య ములు వేర్వేఱు వరుసన రాయలవారు పేర్కొన్నారు.

** అబ్భాగవత వతంసము నునిచికొనుపోవు సమయంబున పరస్పర సమేతములగు పౌరజానపద జనములు గలపిమెలసి నడుచునెడ "మృదంగము, ఉపాంగము, ఆవజము, దండె, తంబుర, కిన్నెర, సన్నగాళి, వీణ, ముఖవీణె వాపెక్రోలు, డోలు.... జారుగుమ్మెట, తమ్మెటము, డక్కె, డక్కె, చక్కె, చయ్యంకిలోనగు అసంఖ్యాకవాద్రితతయ వరంవరలు మొరయునెడ.

ఇంకొకచో మురళీగానమునుగూర్చిన ప్రస్తావన గోదావృత్తాంతమునిట్లు గోచరించును.

"అభినవ కువలయశ్యామకోమల మైన
డామూపుమకర కుండలముఁదాల్చి
విస్తులాస్యశ్రీ వయః స్తంభనిక్షిప్త
బింబచ్ఛద భ్రువల్పంబు నిక్కఁ
బరువంపు మంకెన విరిదంపు నరవంపు
వాతెర చంద్రంపువానఁగుతియ
నందంపు మెఱుఁగు వాలారు కన్గవచూడ్కి
శ్రవణకుండల కాంతి నవతుగాఁగ

* అ. మా. v - 153
** ,, v - 35

సప్తభువనాంగ నానురంజనకు సప్త
విధవరీవాహకముగ గానసుధ వెలార్చు
మాడ్కి వేణులపై వ్రేళ్లు మార్చిమార్చి
మరులు కొలిపితె గోవిందమంద సతుల!"* ఇది గోపాలదేవుని భువన మోహన స్వరూపమును దలచికొని ఆముక్తమాల్యద విరాళిగొను సందర్భమున వర్ణితము. ఈపద్యమున వేణుగానాభినందనముతోపాటు శ్యామశ్రీరాగములు రాగ ముద్రాలంకారములై భాసించినవి. సప్తభువనాంగనా స్వరూపమున ప్రవృత్త మైన ప్రకృతిని సమ్మోహితను గావించుటకు ఆ పురుషోత్తముడు సప్తస్వర ప్రవాహముల వెలార్చి రాగసుధ నొలికించుచు వేణువుపై వ్రేళ్లు మార్చిమార్చి ప్రకృతిపురుషతాదాత్మకావశస్థితిని సంగీతామృత వర్షిణిగా వెలయించినాడని ఈ పరమ వైష్ణవుడిట ప్రస్తావించును. ఇట్లు సంగీతోపస్థితమగు నాదోపాసన గావించి ఆముక్తమాల్యదాకర్తగా చరితార్థుడగుటయేకాక భక్తిభరిత సంగీతో పాసనగావించిన ఆముక్తమాల్యదను ఏతన్మాహాత్మ్యమున లోకమాన్యను గావించి నాడు. గోదాదేవిసంగీతరసజ్ఞయగుట గోదాదేవి స్వరూప స్వభావావిష్కృతియందీ రాగమయముగ గావించినాడు. సంగీతకళానికేతనయగు ఆమె కంఠమున ప్రవ్యక్త మగు రేఖాత్రయమును గూర్చి ఇట్లు ప్రస్తావించి ఆమె తనువెత్తుటకూడ తనివి తీరునట్లు రంగభర్త గుణగానము చేయుటకేయననునట్లు ఉద్ఘోషించినాడు.

"కమలదళేక్షణ సంగీ
తమున నిగుడు మంద్రమధ్యతారత్రిస్థా
నములకుఁదీర్చిన లేఖల
క్రమనుగు రేఖాత్రయమున గంఠంబమరున్"**

ఇంకాకచో

"విడువక మీగానము నొగ
గపిడుటయు మఱిపాడుఁడనుటయగ్గే! పాసెం
బడిగినవారే పేదలె?
కొడిమెలుగట్టికుఁడి యతనిఁగొనివనియేలా?"***అని గోపాలదేవిముఖతః

* ఆ మా. v - 67
** ,, v - 18
*** ,, v - 58

ప్రశ్నించి ఆప్రశ్నతోనే సమాధానము విడువక సాగనిడవలయునని మాధుర్యము ఈ నవీనగానానుభూతికి తావలముగావలయునని సంగీతమర్మములను రాయలి మిడించినాడు.

గుడిలోని పూజారికి గుడిపెలువలి మాలదాసరికి ఇలువెడలని ఇంతులకు ఇలనేలెడి రాజులకుకూడ సంగీతము నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానములలో ఒకటైనది. సంజజామున గాయకగోష్ఠి రాజునకు విహితకృత్యములలో ఒకటి గావించినాడు రాయలు. మాలదాసరివృత్తాంతమున నాదోపాసన ముముక్షుజనుల కుసద్యఃఫల ప్రదమని రాయలుదెల్పినాడు. ఆనాదోపసనాత్మకరుణాలవలేశ ప్రసరణమున ఘోర పాపములు సైతము సమయునని బ్రహ్మరాక్షసుని వృత్తాంతమున రాయలు తెల్పి, సంగీతమాహాత్మ్యమును ఉద్ఘోషించినాడు. అందులకే బ్రహ్మరాక్షసుడు తనపాప ఫలము సమసిపోవుటకు.

"సంగీత ఫలంబునఁగో

సంగీ సగమైన దయపొసఁగనీవే"* యని మాలదసరిని బతిమాలినాడు. ఇట అబ్రహ్మరాక్షసుడు సంగీతఫలమనుటకుబదులు పుణ్యఫలమిమ్మన వచ్చును. అట్లనిన ఆతడు కేవలము బ్రహ్మరాక్షసుడేయగును. కాని, సంగీతజ్ఞుడగు కృష్ణ రాయలు మలచిన సంగీతమాహాత్మ్యమెఱిగిన పాత్రకాలేడు. కావున ఆతడు సంగీతఫలమిమ్మని పొగనుగ అడిగినాడు. అందులకే ఆతడు స్వస్వరూపము నందిన పిదప పరబ్రహ్మణ్యమూర్తియై మాలదాసరిని వలగొని "జయ జయ భక్తి సామ్రాజ్య సార్వభౌమ" అనినుతించినాడు. ఇట ఉక్తమైనభక్తి సామ్రాజ్య సార్వభౌమ అను బిరుదము సంకీర్తనా ఫలసమన్వితమగుటవలన ఇట కృష్ణ రాయని గానాభిమానమే వ్యక్తమైనది. రాగద్వేషముల మాటలలోగాక చేతలలో వ్యక్తముచేసి తనయనుయాయులచే చెప్పించురాచపుట్టుక పుట్టిన రాయలుతనదగు గానాభిమానమును తనమాటలలో చెప్పక తనకావ్యాంతరిత పాత్రాత్మచే చెప్పించినాడు.

"వహన సమయమున మహామహిళ మదీయ పూజోపచితోపచారంబుల విశేషఫలంబు గానంబయనవిని వైష్ణవిందాఁగావున"** గోదాదేవిగ జన్మించి గానో

* అ. మా. v - 64

** ,, vi - 90

పాననామూలమునందనకు ప్రియమైనదని చెప్పించినాడు. గానముమూలముననే ఉపాధిగ్రస్తజీవునకు సద్యోముక్తి సంప్రాప్తంబగునని ముక్తకంఠముగ కృష్ణరాయాదులు చాటుటవలనగీతిసాహితిని ఈయుగమున అతిశయించినది.

ఈ కావ్యాంతమందు సంపన్నమైన గోదారంగేశుల వివాహమంగళమున మానవసంగీతమునుగాక దివ్యసంగీతనిర్వహణ దేవుదేవులచే గావించి అద్దానిని సర్వోత్కృష్టము గావించినాడు అందు, 'విధినందన నసందనాదులు సంగీత మాంగల్యంబున అంతరంగమున కిఁపొనగినారట"

"శర్వాణీ వాణీముఖ
గీర్వాణీ జానకీరఘుకులరా
ట్పూర్వాచరిత వివాహా
ఖర్వ సుగీతములు పాడఁగావిభవమునన్"*

ఇక వివాహానంతరమున ఆశ్వాసాంతముగ ఆఁరిమ్రొక్కులు మ్రొక్కినపుడుకూడ ఈ భాగవతవతంసము తనస్వామిని "శేషలవంశీమదనా!" అని ఆవేఱుగానమును తన చెవులార విన్పట్లు వరవశించి సంబోధించి తాను గీతి సాహితీ సార్వభౌముడుగ సంభావితుడైనాడు.

గీతవాద్యములందింతటి ప్రజ్ఞాభిజ్ఞతలు ప్రదర్శించిన కృష్ణరాయలు నాట్య విషయమున కేవలము అభిమానిగ, ద్రష్టగ మాత్రమేవిలఁచినాడు. కృష్ణరాయాభినందితమై ఈకావ్యమున అనాహతరీతిలో మాత్రమే నాట్యము ప్రయుక్తమైనది. కృష్ణరాయలీ విషయమున విశేషప్రజ్ఞనుగాని, ఏతచ్ఛాస్త్రోదీరిత సాంకేతిక పదజాలమునుగాని ఎక్కడ తడవలేదు. ప్రదర్శించినంతమట్టు గీతవాద్యముల విషయమునగూడ ఈకవి సంగీతశాస్త్రాంతరిత సాంకేతిక పదజాలమును ఎక్కడ ఏకరువుపెట్టలేదు. లక్షణముకన్న లక్ష్యముపట్లనే ఈతనికి లక్ష్యమిమ్న. మార్గిరీతులకన్న మార్గికేమార్గముచూపెట్టిన దేశిరీతులకే, ఈకవిరాజు ప్రాముఖ్యత నొసగినాడు. ఇంతటి మహాగ్రంథమున రచించికూడ నెక్కడ సంప్రదాయబద్ధ రాజాస్థాన నృత్యరీత్యభినందనమగు గానసభా ప్రకల్పనమును రాయలవారిందు

* ఆ. మా. vi - 124

గావింపలేదు. కృష్ణరాయనికి పూర్వులగు శ్రీనాథ, గోపన, జక్కనాదులు అర్వాచీనులగు రఘునాథాదులు రాజసభాస్థాన నృత్యముల వర్ణించినారు. కృష్ణరాయలు వర్ణించినంతవఱకు నృత్తరీతులను జానపదనృత్యములుగ మలచి వానిని ప్రకృతి వర్ణనమున వెలయించినాడు. ఒక్కచోవర్షర్తు సందర్భమున వర్ణితమైన నృత్తరీతి యిది.

"అలవర్జన్యుఁడు కేకిపాత్రముల గుంపాడించుచో మేఘమం
దలపున్ మద్దెలగ్రుంగలేవను మరున్మార్దంగికుండర్థినా
త్తలలిన్నేలకు వ్రాలుచున్నెగయుచుందారాడు నత్తెల్ల జ
ల్లులుఁగెంగుచ్చులు నయ్యెధారలునుదల్లోలేంద్ర గోపంబులున్"

వర్షర్తువ్యాజమున వర్జన్యుని మార్దంగికునిగ నుపమించి కేకులను పాత్రములుగ నిలిపి మేఘములను మర్దలములుగ మలచి లయానుసారిగ క్రిందికి వంగుచులేచుచు చేయు నృత్తపు సౌరుమ ఇట రాయలవారు వ్యక్తము గావించినారు. ఇందు నృత్తానుసారిగ మార్దంగికుడుకూడ ప్రదర్శించిన లయానుసారి అంగవిన్యాసము రాయలవారి మర్దళావాదనాభినివేశమును గమ్యమానమొనర్చి ఈ కళావేది వైజికుడేగాక మహామార్దంగికుఁడు గూడనను జనశ్రుతిలో నున్నగాథలకిది యువశ్రుతి, అద్దానికుపస్కారకముగ నింకొక పద్ధియముకూడ ఇట్లొప్పుచున్నది.

"నటనవరకేకి పాత్ర
స్ఫుట యవనికలన మొగుళ్లు పొదిలెన్ భూభృ
త్తటుల నవియాకు దినుచిట
పటరవము పెలంగెఁదాళముల చప్పుడునై"**

ఇంకొకచో ఋతువర్ణనపు వ్యాజమున కాళికాపాత్రముగావించిన నృత్తమును రాయలవారు రక్తిగట్టించినారు. ఇందుప్రయోగమున సుసాధముగాని రంగస్థలసాంకేతిక పరిచాలనాయు తమగు సన్నివేశ ప్రకల్పనమున్నది. కాళికాదేవి

---

* అ. మా. iv - 92

** ,, iv - 115

స్వరూపస్వభావా విష్కరణతోపాటు ఆమెనోటినుండి నిప్పులు రాల్చవలసిన సందర్భమిట్లున్నది. కాళికయను రాగమునామముకూడ ఇట గమ్యమానమైనది.

*"గగనరంగస్థలంబున మిగులఁబ్రౌఢి
మమూనఁగాళిక నిల్చికోలము నటింపఁ
బొరి మొగంబున రాలునిప్పుకలనంగ
గుంపులై రాలె మహీనింద్ర గోపతతులు"

ఆకనమను నాట్యభూమియందు మిగుల నైపుణ్యముతో పట్టులగుంపును కాళికాశక్తి నల్లనిరంగు పులుముకొనిన వేషమును ధరించి నాట్యము గావించినది అదియును కోలమను నృత్యమట.** (నృత్తరత్నావళియందు క్తమైన కోల్హాట నృత్తమునిది పోలియున్నది.) అప్పుడాశక్తియొక్క వికృతకరాళమునుండి రాలిననిప్పుకలేమో అనినట్లు ఇంద్రగోపముల గుంపులు భూమిపైని వికీర్ణములైనవి ఇందు రాయలవారు ప్రదర్శించిన కాళికానృత్తభంగిమను నేటి కూచిపూడి భాగవతులు దేవీనవరాత్ర వేషములలో నిర్వహింతురు. కాని నోటినుండి నిప్పులు రాల్చుచు చేయు ఒడుపునుమాత్రము వారెవ్వరు నిర్వహింపజాలరు. ఇది విద్యుత్పరికర పరిచాలనావస్థితిలోకూడ ఆధునిక రంగస్థలముపై సుసాధము కాజాలదు. చనలచిత్ర గ్రాహకులు యంత్రపరిచాలనా సహకారమున నిర్వహింపగలరు. అట్టి దుర్గమమగు సాధనాప్రక్రియను కృష్ణరాయలు, నాడే తన ఊహాబలముతో దర్శించి ప్రదర్శించినాడా? లేక అంతటి అద్భుతముల నాటినటులు నిర్వహింపగలిగిరా అని ఆలోచించిన రెండును ఆహాయనిపించుచునేయున్నవి.

మొత్తముమీద కృష్ణరాయలీ ఆముక్తమాల్యదా ప్రబంధమున ప్రదర్శించిన గీతవాద్యనృత్యత్రయియగు ప్రతిభరాయలవంటి నిశితపరిశీలక చక్రవర్తికి మాత్రమే సాధ్యము. ఇందు ప్రదర్శితమైన సంగీతకరీతినిబట్టి కృష్ణరాయలు గీతిపాహితీసమరాంగణ సార్వభౌముడుగను సాక్షాత్కరించుచున్నాడు.

---

* ఆ. మా. vi - 98

** నృ.ర.ఆ. vii - 169. 52. చూ.|పా.ఆం.క.సం|ప. 'నాచనసోమన' పుట - 159. ప్ర.భాగము.

అల్లసాని పెద్దనార్యుని జిలిబిలి పాటయందలి జిగిబిగి

గీతిసాహితీ సార్వభౌమము నెఱపిన కృష్ణరాయని విజయభువనము నలువ రాణికి కొలువుకూటమైనది ఆ గీర్వాణివాలారుం గొనగోళ్లపేళ్లవలనతిన్ వాయించుచో నాటకునీ మేళంబైన వివంచినుండి వివిర్గమించిన ప్రక్వాణ ప్రత్యణాత్మక నాందీవినాదము ఆంధ్రకవితాపితామహుని జిలిబిలిపాటకు అనుగతమై జిగిబిగితో మించినది. అల్లసానివారికి సంగీతపాండితి వెన్నతోపెట్టిన విద్యయని కవి గండిపెండార వృత్తాంతమున తొలిసారిగా కృష్ణరాయ సమ్ముఖమున ప్రవర్తిలిన చాటుమాలిక పాటించినది.

ఒకనాడు కృష్ణరాయలు కవిమండలిని "ముద్దుగ గండపెండియర మొక్కరుఁ గోరగలేరు లేరోకో" అని ప్రశ్నించిరట. దానికి కవివరులు కిమ్మనకయుండిన పెద్దనార్యుడు లేచి

"పెద్దన బోలువండితులు పృథ్వివి లేరని నీవెరుంగనే
పెద్దనకీదలంచిశను పేరిమినాకిడు కృష్ణరాజ్ఞృపా" అని సమాధాన మొసగి తతనుగతముగ ఒకసీసమాలికను ఆశువుగవలిగి కృష్ణరాయనువిమెప్పించి ఆగండపెండరడాము నందుకొన్నారట. ఈ ఉత్పలమాలికలో కవిత గానసూన వహకృతితోపచేశమై పరాకోటినందుకొన్నది. ఇందు పెద్దనగారి పెద్దరికము రేవనమందేకాక గానమందును చెల్లుబడియగునన్నట్లు మృదంగ ధ్వానాత్మకములగు ముక్తాయింపులతో సెబాసవదగియున్నది. ఈపద్యమాలికలో పెద్దనార్యుడు సాహితికిచ్చినంత ప్రాధాన్యత గీతవాద్యములకిచ్చి

"కిన్నెర మెట్లబంతి సంగీతపు పన్నతంత్రి, బయకారపు కన్నడ గౌళ వంతు
రాగా తత తాన తాననలవనండివుటాడెడు గోటమీటు ప్రతిమోతలన్
బలె హరువు మొల్లముగావలె నచ్చతెన్గు లీరీతిగ" అను పలుకుబడులలో కిన్నెర సంగీతపు పన్నతీగ అందించిన కన్నడ గౌళవంతు రాగాతత తాన తాననలను, అనగా తానములతో మిళితమైన గీతికలను బయకారులు రచింప వలయునని వానిపొబగు అచ్చతెల్గుతో సమతి చవులూరింపవలయునను భావము

ప్రయుక్తము గావించినాడు. ఈ చాటుమాలికలందు పెద్దనార్యుడు సంగీత సాహిత్యములకు సమప్రాధాన్యమునొసగినాడు, ఇందలిదే "గిరికశేఖర శీతమ యూఖమౌఖికాపాత విధాప్రపూర బహుభంగ ఘనాంగమమార్భపీ జాతకతాళ యుగ్మలయ సంతతిచుంచు వివంచికా మృదంగాతీత తేహి తత్తహిత హాధిత ధందణుధాణు ధింధిమింప్రాదాంతరిత" జతి స్వరూప మొక్కటియున్నది. ఇందు లయబ్రహ్మ విరాట్స్వరూపము సాహితీకరావలంబనమంది సాక్షాత్కరించినది, దానికనుగతమై నేవధ్యమున వాదిత్రధ్వానముగ లయానుకూల పరవార కుహూద్వహహారి కింకిణీ నూతన ఘుల్లలాచరణ సూపురఝూళముళి నినాదము తమ్మిచూలిదొర కైవనపుంజవరాలిచేతి కిన్నెర మేలుబంతి సంగీతపు సన్నతంతి గొళివంతుకారవము మార్మ్రోగినది.

పురాణ వక్రియాంతరిత దీర్వాణివాణీగర్భమునుండి అప్పుడే వెల్వడి రేఖా మాత్రేతివృత్తజీవముతో చిన్నారి నిసువుగ మనలుచున్న ప్రబంధశిశువును ఈ యాకువద్యాంతరిత గానరసాన్విత మధువునందించి పెంచి పెద్దవానినిని జేసినాడు. ఆంధ్ర కవితాపితామహుడు. నాటినుండి తెలుగునాట వెల్వడిన ప్రబంధకవిత గానమోహినియై విబుధులకు ఆపాత మధురిమతో ఆలోచనామృతమును గూడ వంచి యిచ్చినది. అప్పటినుండియే పెద్దనార్యుని రాగహృదయమును అర్థముచేసికొనిన గీతిసాహితీ విశారదులు అందు భంగ్యంతరమున ధ్వనించిన రాగనామములను రాగభావాన్వితముగ మలచుకొని ఆయావిదిత రాగములలో వానిని గానము చేయు సంప్రదాయమును అలవరచుకొనినారు. మొన్నటిమొన్నటివఱకు గురుముఖతః సంగీతాభ్యసనము గావించి ఆరీతియందు నిష్ణాతృత్వమునందు ఆచరణమున సంగీతసాధనతో సాగించి ప్రచారమునగూడ కృతార్థత్వము పాదింపనెంచిన సంగీతవిదులు సంగీతసభాకార్యక్రమములో చివరిమెట్టున మనువసుచరిత్రాంతరిత ములగు పద్యములను గానము చేసేడివారట. ఇప్పుడా గురుపద్ధత్యనుసారముగ మనుచరిత్రములందలి పద్యములను గానమచేయుటయేగాక నేర్చికొనుటకూడ పటుమయమైపోయినది. పంచశతాబ్దులక్రిందట సంగీతాభ్యాసముగాంచిన మా అమ్మగారు సంగీతవిద్యార్థినేదశలోనే ఈమనువసుచరిత్ర పద్యములను ప్రత్యేకించి ఒకరిద్దరు సంగీతవిదులు మాత్రమే వేర్వేడివారట. ఆపద్యపఠనపాఠనము ఆనాటికే పాహితీపిపాసువులకు గురుశిష్యులకు మాత్రమే పరిమితమైపోయినదట.

అట్టియెడ ఈనాడు ఆవద్యపాఠము తామే నేర్పక పోవుటవలన సంగీత గురువు లెవ్వరు తమ శిష్యులకావద్ధతిని దెల్పుటలేదు. ఒకసారి రెండు దశాబ్దులక్రిందట మా అమ్మగారితో నేను ఆకాశవాణీకేంద్రమునకేగి ఆచార్య పింగళి లక్ష్మీకాంతము గారిని చూచితిని అపుడు సంభాషణవశమున మా అమ్మగారియొద్ద కళాశాలయందు గూడ సంగీతభ్యాసనము గావించిన నేను నాసాహిత్యపరిజ్ఞానముతో ప్రాచీనాంధ్ర సాహిత్యాంతరిత సంగీతరీతిని పరిశోధనాంశముగగైకొని పరిశోధన సాగింప నెంచితినని తెల్పితిని. దానికి ప్రాచార్యదేవులు సంతసించి ఈపరిశోధనమున మనవనుచరిత్రముల పర్యాలోచించునపుడు అందలి పద్యములను విధితరీతిలో గురుకుల పద్ధతిలో, విధితరాగములతో గానము చేయవలసిన పద్ధతినెఱిగిన మజ్జనయిత్రి సహకారము ననుసంధింపుమని ఆదేశించిరి. ఆ సందర్భముననేవారు మనువనుచరిత్రములందలి పద్యములను కేవలము మనకిష్టరాగములనుపరించికాక అదంతరిత రాగముద్రానుసారముగ వానిని గానము చేయవలయునను విషయము కూడ నాకు ఉపదేశించినారు. ఏతత్ప్రాచార్యోపదేశానుసారము కొన్ని పద్యము లందలి రాగముద్రాలంకారముల గ్రహించుకొని మా అమ్మను గురుకులపద్ధతిలో గానముచేయుమనినాను నాతావ మా అమ్మ గానమునకు పరిపోయినది. ఆమె తన గురువులు గీతిసాహితీవిదులు కీ.శే. ఆకులకోటయ్యగారు (బాపట్ల) గానముచేయగా, ఆమె వీణాగురువులు కీ॥ కటకం సుబ్బాయనాయుడుగారు (మద్రాసు) వీణాను గతిముగఘనను వనుచరిత్రములందలి పద్యములను గానముచేయుచు వీణపై పల్కించుటతనకు నేర్పినరీతిలో కొన్ని పద్యములను స్వరపరిచినది. వానిని నేను నాపరిశోధన వ్యాసమున కనుబంధముగా చేర్చినాను.

సంస్కృత మార్కండేయ పురాణమున రేఖామాత్రముగమున్న వరూథినీ ప్రవరాఖ్యానమును వెద్దనార్యుడు స్వారోచిషమనువంభవమహాప్రబంధముగ తీర్చిదిద్దుటకు గీతవాద్యనహకృతి ప్రధానవిషయమైనది.

సంస్కృత మార్కండేయ పురాణమున—

"ఇదం పరం ఇదంరమ్యమేతస్మిన్ పరపర్వతే...." * ఇత్యాదిగ పాగిన

---

* వేంపరాలవారి వ్యాఖ్య. సంస్కృత మార్కండేయపురాణ ప్రవక్తి. పుట - 12

కీ. శే. కటకం సుబ్బాయనాయుడుగారు మద్రాసు వీణా విద్వాన్ గారను సుప్రసిద్ధ వైశికవిదుషిక తిమ్మ॥

సంస్కృత శైవవర్ణనమునకు మారన మార్కండేయ పురాణమున అనువాద మిట్లున్నది.

"సురసిద్ధసాధ్య కిన్నర మనోహరకేళి విలసితకంధర విభ్రమములు"* ఇవానిని పెద్దనాయ్యుడు

"తావుల్ క్రేవలఁజల్లు చెంగలువ కేదాఁటు తీరంబునన్
మావుల్ క్రోవులు నల్లివిల్లగొను కాంతారంబునందైందవ
గ్రావాకల్పిత కాయమాన జటిల ద్రాక్షిగుళుచ్ఛంబులం
బూవుందీవెల నొప్పునొక్క భవనంబున్ గారుడోత్కీర్ణమున్"**

ఈ పెద్దనార్యుని పద్యమున గానవచ్చిన మృదంగవిస్వనాత్మకములగు ముత్తాయింపుల అందము వ్యాసుని రచనమున మారన కవనమున గానలేదు. శ్రీనాథ కవిత్వాంతరిత కర్ణాటగానవాణిని ప్రాతకొత్తల పేలుకలయికల సొంపులతో చెవికింపై వినవచ్చి పితృదనముఖలె పెద్దనార్యుని కవితావిన్యాసమున నాస్యమై ఇట్టి పద్యంలో పీఠికి గోచరించినది.

అట్లే వ్యాసుని రచనలలో మార్కండేయ శైలిలో కన్పించని పొలగులదిద్దుకొని పరూధినీ ప్రవరాఖ్యమట్టమిట్లు కావించినది. సంస్కృత మార్కండేయ పురాణమున

"సపేవం చింతయన్ ఖిన్నాకుల భ్రామభవిభూషణే
భ్రష్ట పాశోపమిత్రోపైక్షిప్యం మత్తమంగళుళ్ళం
"తం దదర్శ భ్రమంతం-తో"

మార్కండేయ పురాణము తెనుగుసేత యిది.

---

* మా.పు. (తెలుగు) పెంపరాలవ్యాఖ్య పుట. 28. (రాగమ్ముద్ర) గ్రాంథమువచనము - 22.

** మా.పు. (సం) పెంపరాలవ్యాఖ్య. ఇ. ఖ.

"అనికడు దదితఃమూడుచు హేమాద్రితటంబున సంచరించు వి
ప్రుపి మకరాంకవన్నిభు వరూధిని నాఁజను"*:

ఈఘట్టమున ప్రవరుడు చింతాకులుడైనను

"నిలువేర్పును హాయంబొనరింపగఁజాలు సుకృతి యొకఁడొదవ
దొకో"** యని విచారించి క్రముకపున్నగనారంగ నారికేళాది విటపికాంతర
వీథిఁగెరలు పికశుకాది ద్వనిందవళోని చంద్రకాంతదరులు ప్రతిశబ్దమీను
గంధర్వయక్షగాన మూర్ఛితమగు ఒకకోనగనియొనట. ఇందు పంచషడ్జ
స్వరములను కూజితములుగ పెలార్చు పికకేకుల ధ్వానములలోపాటు దరులుప్రతి
శబ్దమీను గంధర్వయక్షగానరీతియందు గంధర్వయక్షగానరీతికూడ మూర్ఛితమగు
నేవధ్యముగగూర్చుకొని పెద్దనార్యుడు వాతావరణమునుకూడ రాగరంజితముగా
మలచుకొనినాడు. అపిదప "మృగమద సౌరభవ ద్విగుణిత ఘనసారసాంద్ర
పీటిగంధస్థగితేరతర పరిమళమై మగువ పొలుపుబెలుపునొక్క మారుత
మొలపె"*** నని మలయమారుత వర్ణనమును భావించినాడు. ఈవర్ణనమున
"అలవోకగ నామలయమారుత ప్రవరుఁడుమునఁ దేలివచ్చుచు" మలయ
మారుతరాగచ్ఛాయకూడ గమ్యమానమగును. ఉపక్రమియమును మలయమారుత
రాగమున తాళలయాన్వితముగ నీతానుగుణముగ జాపము చేయవచ్చును.
తదనంతరము—

"అతడావాత వరంపరా పరిమళవ్యాపారలీలన్ జవా
న్వేతమిచ్చోటన చేరఁజోయి శబమైన విద్యుల్లతా విగ్రహాన్
కతపక్షేక్షణ చంచరీక చికురం బంద్రాప్యఁజక్ర స్తనిన్
పతనాభిన్ నవలానాకానాక మరున్నారీ శరీరత్నమున్"**** అను
పద్యమున్నది. ఇందలి వరూధిని ప్రథమదర్శనమందే చక్రవాకరాగచ్ఛాయ

---

* మా.పు. II — 18, మారీచ. వెంకటరాలవారి వ్యాఖ్య. 28
** మ.ప II - 18
*** ,, II - 24
**** "అటమన.... కటుల మహాత్ముడుల్లతదరిత్ తరంగ మృదంగ
చిన్వ్య....తాతశైమున్" II — 9
* గు. చ, II , 25

నేపత్యమునందు అనుభూతమైనది. చక్రస్తనిన్ చక్రవాకములవంటి అక్షజములు కలది అను నాభిధేయార్థమును తెఫ్పికొనిన చక్రవాకరాగముద్రగోచరమగును. ఈ చక్రవాకరాగమును గానముచేసిన విన్నవారికి మగ్ధచక్రవాకము విధివ్రాతచే దూరమైనపుడు విలపించు చక్రవాకి పోటి విరహవ్యథ భరితవిషాదభావము అనుభూతమగును.

తదనంతరము వరూధినీస్వరూపము,

"తతనితంబిబాభోగ భవళాంకుకేములోని
యంగదబుద్బుగౌవిరంగు పల్లవ
శశికాంతమణిపీఠి కొజాపొర్గగాయ
లుత్తుంగ కుచపాళి నత్తమిల్ల
దరుణాంగుళీధూత తంత్రీస్వనంబుతో
జిలిబిలిపాటి మొద్దులు నటింప
వాలాపగతిజొక్కి యురమోడ్పుగనుదోయి
రతిపాతమక్క విభ్రమముజెలువ
బ్రౌఢిబలికించు నీతిప్రబంధములకు
గ్రమకళ పంకజహ రత్నకటక ఝుంఝు
ఝధ్వనిస్ఫూర్తి తాళమానములు గొలువ
వింపుదళ్ళ కొత్త వీణవాయింపుచుండి"* అన్నట్లు పద్యమున దృగ్గోచరమగును. దీనిని అనుబంధమున స్వరస్వరచిత్రరీతిలో వాఖ్యరాగమున గానముచేసిన ముచ్చటైన యెడుపుతో లయాన్వితరీతిలో 'తక్కకిట్ట తకతకిట' యని నర్తకుని అంధ్రచాపు తాళమున నర్తనమును వర్ణాదివి వాలాడుం గోనగోళ్ళవేళ అలవతన వాయించుచో తాళమున్ వినించిన మేళంబు గావించినది.

ఈ జిలిబిలిపాటను మొదులు వటింపబాడుటకేనని తదనంతరము ప్రసక్తమైన చెల్మికత్తియ పాటలవలన గమ్యమానమగును. ఈ పద్యమున్ గానము చేయవలసిన రాగాన్వితరీతియేగాక అనాటి వీణావాద్యాన్వగత్తగానరీతిక్రమ ప్రస్తావికము అనాటి వీణాపాటవేగ వీణెలమంటివిధాన్తు. నేటి వీణలకు ఉడిచేతియొద్ద

* పా. భా. II, 27

వీణాకుందము వీణాదండమునకనుసంధితమై యుండును. దండెకు చివరన యాళి ముఖసమీపమున ఒక సొరకాయబుఱ్ఱతోనో, లోహనిర్మితమగు దానిలోనో మఱి యొక కుండికముండును. కాని యానాడు వరూధిని వాయించిన వీణియకు ఉత్తుంగ కుచపాళిన త్తమిట్ల రెండుకాయలున్నట్లు అద్దాని దండి వీణాదండము కన్న చిన్నదియైనట్లు అది వరూధిని వక్షస్థలమునుండి ఎడమభుజముపైని అమరియుండుటవలన దెలియుచున్నది. ఇట్టివీణియలరీతి అలంపురీక్షేత్రమునసున్న దక్షిణామూర్తి స్వరూపమున, మఱిరెండు అందలివీణావాదన రీతులగు దేవ మూర్తుల శిల్పమున గోచరించుచున్నవి. నేడు వీణవాయించునపుడు గానముచేయ కుండుట, గానముచేయునపుడు వీణావాదనముగావింపకుండుట వైణికగాయకులు గావించుచున్నారు. కాని ప్రాచీనాంధ్ర కావ్యములందు వర్ణితమైనరీతిలో కేవల గానమేకాక వీణానుగతముగకూడ గానము వినిపించుచున్నది. అట్లే వరూధినీ వర్ణనమున "తరుణాంగుళీధూత తంత్రీస్వనంబుతో జిలిబిలిపాట ముద్దులు నటింప నాలాపతిగ - బొక్కియుండుట"లో ప్రస్తావితము, గీతమునే రాగముతోగానము చేయదలతురో ఆరాగపుటాలప్తిని మున్నుగావింపు పద్ధతి నేటివలె నాడుగూడ ఆలాపగతిచొక్కియున్న వరూధినీ గానస్థితిలో గోచరమగును. కర్ణాటసంగీత పద్ధతిలో పాడదలచిన గీతమునసరించి ఆరాగమునాలపించు పద్ధతియున్నది. కాని ఔత్తరాహిక సంగీతరీతిలో రాగము ప్రధానము. గీతములు తదనుగతములు ఆ రాగమునుగూడ వారు అద్దానికి విహితములగు వేళావేళల నిర్ణయించుకొని తదనుసారముగ గానముచేయుదురు. *తరువాతనే హిందూస్థానీగాయకులు ఆరాగ పుటాలప్తిని సంస్కృత గానశాస్త్ర గ్రంథములలో నుట్టంకితములైన పద్ధతులలో మంద్రమధ్య తారస్థాయిలలో అల్పిత్వబహుత్వాను సంధానిత జీవస్వరచారము ననుసరించి రాగరంజనప్రయోగముల ప్రదర్శించుచు గానముచేయుదురు. రాగాలప్తి పూర్తియైన పిదవవారు ఆరాగమందలి ప్రక్రియలను మచ్చునకొకటిగ సహకార వాద్యానుగతముగపాడుదురు. ప్రబంధయుగమువఱకుకూడ మనప్రాచీన గ్రంథములందుట్టంకితములైన కొన్ని సంగీతప్రస్తావనలు ఔత్తరాహిక పద్ధతికి కొంతసంవాదులుగనే గోచరించుచున్నవి. మఱికొన్ని కేవలదేశ్యములుగ జానపద ప్రక్రియలు గన్పట్టుచున్నవి. ఈ ఔత్తరాహిక ప్రక్రియ మార్గీరీతియనిపించు

* ఇదినంకెఱిపించినవారు శ్రీమతి కోటంరాజు సీతాలక్ష్మమ్మగారు (బావట్ల)

చున్నది. తదనుసారిగ ఈ వరూధిని అలప్తియొనర్చి చొక్కియు అరాగమును ముగింపక గీతములతోపాటు ప్రబంధములనుకూడ గానముచేసినది. ఈ గీత ప్రబంధములనుగూర్చిన లక్ష్యవివేచన ఇతఃపూర్వము చేయబడినది. ఇంతవఱకు వరూధినీగానము ననుసరించి పెద్దనార్యుడు శ్రుతిసుఖత్వమును ప్రతిపాదించి తదనుగతముగ లయాన్వితస్థితిని సముపాదించి అపాటక్షుసామగ్రియును ఆమె క్రమకరవంకరుహ రుణరుణ ధ్వనిస్ఫూర్తితో చేకూర్చుచున్నాడు. గానమున శ్రుతి మాతృస్థానమునధిష్ఠించును. అందులకే వరూధిని తనగానమునకు తానే పరవశమగుచు శ్రుతితప్పక తాళము నిర్వహించుచున్నదని పెద్దనార్యుడు ప్రత్యేకించి

"క్రమకరవంకరుహరత్నకటక రుణరుణద్వనిస్ఫూర్తి
తాళమానములు గొల్పనింపుదళు కొత్తవీణవాయింపు"* చుండినదని పల్కినాడు.

కేవల గానరీతియేగాక సంగీతశాస్త్రాన్వితరీతిలో వివేచన చేయవలసిన పద్యముగ గోచరించుచున్నదిది.

"వాలారుంగొనవేళ్ల గోళ్లనీవలనతన్ వాయించుచో నాటకున్
మేళంబైన విపంచి విన్న మొదలున్ నీవంబమింజెసియా
యాలావంబె యవేళఁబల్కెడుఁ బ్రభాతాయాత వాతాహతా
లోలత్తంత్రుల మేళవింపఁగదవే లోలాక్షి దేశాక్షికిన్"**

ఇందు విరహాసనయైన వరూధినికి ఆమెచెల్కికత్తియలు ఏదేనిమిషతో మనోవికాసము కల్గింప వీణాపాదనము గావింపుమని యుద్బోధించిరి. నేడు కర్ణాట సంగీతరీతిలో రాగములకు వేళాఫేళలననుసరించి గానముచేయువద్ధతి అంతగా

---

* మ. వ. ii - 27

** ,, iii - 57

లేదు. *కాని, ఔత్తరాహికరీతిలో ఆపద్దతిమీరరాని విధిగ విలచియేయున్నది. అట్టి రాగసమయాన్వితసంప్రదాయమును ఈపద్దియమున సూచించి పెద్దనార్యుడు సంగీతాభిజ్ఞుడుగ అభినందితుడగుచున్నాడు. ప్రవరుడు పాదలేపము కలిగిపోవగ దారివెదకికొనుచు వీణవాయించుచున్న వరూధినిని గాంచునప్పటికి మిట్టమధ్యాహ్నము దాటిపోయి యుండవచ్చును. కావుననది వగటివేళలోనంతిమ ప్రహరమనుట నిర్వివాదము. ప్రవరుడు అటకేతెంచుటే వరూధినీప్రవరాఖ్య ఘట్టమునకు నాందియగును అట్టినాందికి విహితమగురాగమునాట. ఆనాట రాగలక్షణానుసారము దానికి విధితసమయము అంతిమప్రహరమని స్వరమేళ కళానిధి కారుడుట్టంకించినాడు. ఈ స్వమేళకళానిధికర్తయగు రామయామాత్యుడు రాయలయుగాంతరితుడు. ఇట వివంచివి వరూధిని నాటరాగమునకు మేళముగావించి తదనుసారి స్వరములను వివంచియందను సంధించినది. నేడు అన్నరాగముల నభివోకగ వల్కించుటకనువుగ రఘునాథమేళవీణయున్నది. ఆనాటికి అట్టి పొలభ్యములేదు, రాగానుసారిగ మెట్లననుసంధించు వాద్యముగ వీణియగోచరించును. అట్లే యందు మెట్లనుమైనమూతో గూర్చియో లేక తంత్రులనే నేటి స్వరమండలములవలె ఆరాగమునకనుసంధించి మేళనముచేసి వివంచీనాదముగావించుట రాత్రులనాటి ప్రబంధములలో గోచరించుచున్నది. గోదాదేవి వివంచియందలి మెట్లమైనము కలిగిపోగా అలాపివిదాల్చి పాడినట్లు ఆముక్తమాల్యదయందు ప్రస్తావితము.

ఆంగ్లేయుల హార్ప్‌వలె ఔత్తరాహికుల స్వరమండలమువలె వరూధిని

---

* "శుంపూర్ణ స్వరసంయుక్తః షడ్జన్యాస గ్రహాంశకః
యోడీయుః వక్రిమో యాసౌ నాటరాగః స ఉచ్యతే"
స్వ. మేళ. రాగప్రకరణః
"కాంశన్యాస గ్రహాశ్చాత్ర లోపితు గతమనిర్షభః దేశాక్షి
నాటకీ ఋషిః ప్రవోషేప్రాంశనాన్యగ్రహాశ్చ పూర్ణః
పోమనాదకృతరాగవిబోధః
"కాంతోర్థ శీర్షాళయితాక్షిలాషిణో మదాన్మధ్యాపీత్వ్యక్త సంగమోచ్చుకాని
కతోర షడ్జనతి క్షుశారతాదేశాఖ్యకా సామద మూర్ధ్నితేక్షణా"
ంగీత పారిజాతేదేశాఖ్యకాలక్షణ వివక్ష

వివంచియందలి తంత్రులనే నాటరాగమునకు మేళముగావించుకొని అవ్యాహత ముగ ధ్వనించు నానాదమునకనుగతముగ క్రమకర కంకణద్ధిత లయను ప్రకల్పించుకొనుచు నాటయందలి గీతప్రబంధములను గానముచేసి యుండ వచ్చును. పశ్చిమయామమున ఆమె ఈ ప్రవరునిగాంచి ఆతమకమునబడి మేళము గావించిన వివంచిట్లే వదలివైచినది. ఆమెయో, ఆమె చెలులో ఎట్లెట్లో ఆ వివంచిని ఇలుచేర్చియుందురు. ఆవివంచిక ఆనాటరాగమునకు మేళమై ఆవేళ కూడ ప్రభాతాయాతావాతాహతయై నాటరాగమును పల్కియుండును. అపుడామె చెలి ఆమెను ఇక నాటరాగము నువసంహరించి ప్రభాతమైనది గాన వివంచికను దేశాక్షికి మేళనము చేయుమని ప్రబోధించినది.* దేశాక్షి ప్రథమ ప్రహరమున గానముచేయవలసిన రాగము. ఇందు దేశాక్షిరాగవిహిత మేళమేగాక తద్ధ్యానపద్ధతికూడ అనుసంధానితముగావలెను. దేశాక్షిరాగస్వరూపావిష్కృతిలో భంగ్యంతరముగ వరూధినీమనస్థితి ద్యోతకమగును. ప్రవరునిగాంచిన ప్రథమ వీక్షణమాత్రముననే వరూధిని రాగరంజితయైనది. తనంతతావలచివచ్చిన వనితయై చుల్కనయైకూడ ఆమె ప్రవరోత్సంగశాయిని కావలెనను కాంక్షను వీడలేదు. ఇట ఆమె మనస్థితికి దేశాక్షిరాగోపస్థితి పూర్తిగ అతికిపోయినది. "ఎందేడెండము కందళించురహిచేనేకాగ్రతన్ అయింపే పరబ్రహ్మము. అనందో బ్రహ్మయటన్న ప్రాచదువు అనుచు మంజుభాషిణియై వరూధిని ప్రవరునితో

---

*"సన్యాసః సగ్రహః పూర్ణో దేశాక్షీరాగ ఉచ్యతే
ఆరోహే మనివర్జోఽసౌ పూర్వయామేచ గీయతే" స్వ. మె. క. రాగ ప్రకరణమ్.

దేశాక్షిధ్యానపద్ధతి : వివంచియందలి తంత్రులనే నాటరాగమునకు మేళగించియుండవచ్చునను భావన నాకేకాక V.R. కళాశాల నెల్లూరు ఆంగ్లోపన్యాసకులగు శ్రీకుమారస్వామిగారికిని కల్గినది. వారీవిషయమును నాతో ప్రస్తావించిరి. ఈభావనకు శ్రీమంచాళ జగన్నాథశాస్త్రిగారుకూడ అంగీకరించిరి. నేను హైద్రాబాదులో కలిసికొనినపుడు ప్రస్తావించినారు.

"విభాత పాయికరభాషితాప్రియేణ యాక్రీడితి మనుజభాషితే
మనోఽపిగేవ శిశంకమానపాసుదీశ వారీ ప్రమదోన్నతఃసన్"
సంగీతపారిజాతము - ఆహోబలకృతము

వాదించినది. దేశాక్షిరాగధ్యానానుసంధానమున ఆ రాగస్వరూపమున మంజు భాషిణిత్వమున్నది. ఆయచ్చర ప్రాంచద్భూషణబాహుమూలరుచితో పాలిండ్లు పొంగార ప్రవరుని ఆక్రమింపజూచినదని అల్లసాని కవివరుడనినాడు. తదను సారిగ దేశాక్షి రాగస్వరూపమున మనోజవేగ విశంకమానసత్వము చామీకరవేష భూషితరీతి ప్రమదోన్నత స్తనస్థితికూడ నున్నది. వరూధిని ప్రవరునిపై నుంకించు నన్ని వేళము నంతనంతలనుండి ఆమె చెలికత్తె చూచియేయుండును. కావుననే ఆ మనోజవేగవిశంకమానసత్వము ఆవరూధినియందు వసిగట్టిన ఆమె చెలి ఆమె మనస్థితికతికిపోవు దేశాక్షిరాగధ్యానము ననుసంధించుకొని ఆదేశాక్షిరాగముననే ఆలోలాక్షిని తనలోల త్తంత్రుల మేళగింపుమని కోరినది.

ఈనన్ని వేళమున పెద్దనార్యుడు దేశాక్షిరాగలక్షణమెఱిగిన వాడగుటవలన పొలిప్రాయముగ "లోలాక్షి దేశాక్షికిన్ లోల త్తంత్రుల మేళగించుమని చెల్మి కత్తియ అదేశమునను సంధించి సంగీతశాస్త్రాభిజ్ఞుడుగ దర్శనమొసగుచున్నాడు. ఈ నన్ని వేళమున మారనసంగీతవిదుడయ్యును పెద్దనార్యునివలె ఇట్టి రాగ విశేషమును ప్రదర్శింపలేదు. మూలవిధేయముగ మారనార్యుని వరూధిని ఒక్కతే విరచించినది. చెలులప్రసక్తిలేదు. కాని పెద్దనార్యుడీ సంఘటనయందు నాట్య దేశాక్షిరాగముల ప్రస్తావించి తన రాగవివేకమునిందము సంధించినాడు.

ఈ చివరగల పంచమషష్ఠాశ్వాసములలోనే సంగీతకళ ప్రస్తావితము. అది యను సంగీతశాస్త్రంగీతరంగితముకాదు.

"చిలుకలకొల్కి కల్కియొక చేడియ నాటకశాలమేడపై
విలువునవాడు చుండి ధరణీపతిఁజూడఁదలంచి యంచునన్
విలచి రహింగనుంగొనుచు నెయ్యమునందనువల్లి యుచ్చికం
చెల తెగివడ్డఁగొతనము చీరచెరంగున మూపెఁజన్నులన్"** అనుటలో ఆనాటి నాట్యశాలలస్థితి ప్రస్తావితము.

---

* శ్రీ డా. పినాకపాణిగారు సంగీతవిదులు, సాహిత్యాభిమానులు. లోలాక్షియను మాటకు సరిపోవునుగాన దేశాక్షియనువదమును పెద్ద నార్యుడు ప్రయోగించినాడను అభిప్రాయము నాతో వెలిబుచ్చిరి. అపుడు నేను ఈ సంగీత పారిజాలాంతరిత లక్షణమును వివరింపగా వారు అది సాభిప్రాయప్రయోగమని అంగీకరించిరి.

** మ. వ. v - 63

ఇక శాస్త్రీయమున వసంతర్తు వర్ణనమున

"హిందోళంబునఁబాడిరి
బృందారకవతులు విరహిబృందార్తిగఁబ్రజే
చెందేటులు వాసంతిక
విందుమతి శిశువుదాది వెడులిదోచెనా"

ఈపద్యమునందు హిందోళరాగము ప్రసక్తము. "శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళరాగకః" అను సంగీతశాస్త్రకర్తల మేకాక భావముకూడ విట ప్రస్తావితము. హిందోళము సంభోగశృంగారమున విలాపమునొలకించినట్లే విప్రలంభమున కన్నీటినికూడ చిలికించువంతటి రక్తిగలిగిన రాగము. కావుననే పెద్దనార్యుడిది భృంగార్తిగా బృందారకవతులు శిశిరాంతమున దీనిని గానముచేసిరని వాసంతికలిందున శేటులు ఆనందముపొంది శ్రేయ్సినవచినాడు. మొత్తముమీద ఈ స్వారోచిషమను పంథమున సంగీతసాహిత్యములేక త్రోవస్థితినంది అభినందితములై ధాతుమాత్రపులతో ఇందలిపద్యముల గానముచేయు సంప్రదాయమునకు తావంపేర్పడినది. గానామకూలత పెద్దనార్యునికవనమునందే యున్నది. అందువలననే అల్లసానివారి మనుచరిత్రము రాగకావ్యమై తరతరముల వరసుల అనురాగమునకు పోషకమైన్నది. అందతి జిలిబిలిపాట వచోరమమై జిగిబిగిఖాచికొన్నది.

రాగకావ్యాంతరిత రాగానుబంధము

రాగాత్మక స్థితినిబట్టి మనుచరిత్రమును అలంకారికులు రాగకావ్యమని నారు. అవతారికయందలి ఇష్టదేవతాస్తుత్యాత్మకములగు అయిదువద్యములను ఘన రాగపంచమమున గానముచేయు సంప్రదాయమున్నది. "శ్రీవక్షోజకురంగనాభి" నను వద్యమందలి రాగముద్రాలంకారోపక్రమతిగ ఇద్దానిని శ్రీగానమున గానము చేయనగును. "ఉల్లమునందక్కటిమూనుట" అను వద్యమునందు ప్రవ్యక్తమైన కారుణ్యాతిశయరాగ భావాతిరేకమునుబట్టి ఇద్దానిని కరుణరసస్థాయియగు శోక రీతిలో వరాళిరాగమున గానముచేయవచ్చును. "నాలుగుమోములన్ విగమనాద" అను వద్యమందలి గంభీరభావాత్మక కధ్వానమునుబట్టి ఇద్దానిని ఆరభియందు పాడవచ్చును. "అంకముచేరి శైలతనయా...." అను వద్యమందలి గణేశస్తుతి సంప్రదాయమునుబట్టి అద్దానిని గౌళరాగముగా గానము చేయవచ్చును"*. "చేర్చుక్కగావిడ్డిచిన్ని జాబిల్లిచే" అను వద్యమును సరస్వతీస్తుత్యనుసారము నాటయందు గానము గావింపవచ్చును**. 'గీతి'కి నాటప్రథమమైనట్లు సాహితికి శ్రీరాగము ఆద్యముగా గోచరించుచున్నది. కావున సాహిత్యరీతి ననుసరించి ప్రతి కావ్యము శ్రీరాగాదిగ శ్రీరాగముతో ప్రారంభమునొందుచున్నట్లు ఇతః పూర్వము విదితము.***

"కలశపాథోరాశి" అను చంద్రవర్ణనాత్మక వద్యమును అందలి 'కళల వెలవగువాడు' అను పలుకుబడినిబట్టి ఇది కళానిధి రాగముద్రాన్వితమని ఎఱుగ నగును.

"అబ్బురపాటు తోడ" నను వద్యమున వికసితోత్పలవంక్తులు పలుకు బడిలోకాననగు రాగముద్రాలంకారము ననుసరించి దానిని నీలోత్పల రాగముని పన్వయింపవచ్చును. అట్లే "మునుపురైకొరిగిరి" అను వద్యమునందలి

---

* శ్రీమహాగణపతిరవతుహార - గణపతిస్తుతి గౌళరాగము

** వరపీరుహాసనప్రియే - సరస్వతీస్తుతి నాటరాగము

*** పన్నపార్యని అనాహతకాధమాధుని

"ఒయ్యారంబునన్ జంద్రికల్" అను పలుకుబడియందలి చంద్రికనుబట్టి ఇద్దానియందు చంద్రికా రాగమును గమనింపవచ్చును.

"దొంగలిరెప్పలన్ గొలగఁజేయుచు" అను పద్యమునందలి "సారంగ యుతము" అను మాటనుబట్టి దీనిని సారంగరాగమున గానముచేయవచ్చును. "అనిమేషస్థితిమాన్పి" అను పద్యమందలి "బోధనలమాన్పె మోహవిభ్రాంతి" అను పలుకులపొందికలో మోహనరాగము వ్యక్తమగుచున్నది.

"ఎక్కడివాడో యక్షతనయేందు జయంతో వసంతకంతులన్" అను పద రచనతో సాగిన ఈపద్యమును కమలామనోహరిరాగమున గానముచేయవచ్చును. "ఇంతలు కన్నులుండ....", "ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్ర" అను పలుకుబడిలో కాంతారాగనామము గమ్యమానము. "చిన్నవెన్నెలకందు" అను పద్యమునందలి గాంభీర్యాతిశయ భావమునుబట్టి ఇద్దానిన అఠాణలాగమునగానము చేపెడి సంప్రదాయమున్నది. అట్లే "సద్యోవినిర్మిన్న సారంగనాభికా" అను పద్యమును సారంగ రాగాన్వితముగ పలుకుదురు. ఇక "ఎందేడెందము తందళించు" అను పద్యమునందు ద్యోతకమగు "కుంభీగీత ప్రదీపకళికాగ్ర" అను పదరచనమునుబట్టి ఇద్దానియందు దీపకరాగముద్రను గమనింపవచ్చును. మొత్తముమీద ఈ ద్వితీయాశ్వాసమున కాననగు పద్యములలో దరిదాపుల యన్నిటియందు రాగముద్రాలంకారములు భాసించుటబట్టి ఈ సన్నివేశమును రాగహృదయముతో పెద్దనార్యుడుకూర్చి మనుచరిత్రమును రాగకావ్యముగ మలచినాడని తోచుచున్నది. ఇట్లే తదనంతరాశ్వాసములోను కొన్ని పద్యము లున్నవి.

పెద్దనార్యుని రాగానుబంధము : మనుచరిత్రమున కొన్ని పద్యములు రాగముద్రాలంకార యుతములుగనున్నవి. మఱికొన్ని రాగముద్రాలంకార విరహితములు, అయినను వీనియందలి భావార్థమునుబట్టి సంగీతవిదులు గానము చేపెడివారు.

"[illegible]" అను పద్యమునందలి రాగభావాతిశయ గాంభీర్యమునుబట్టి అఠాణలో [illegible]

"అక్కడవాడు...." అను పద్యమునందలి "దరిచేరగరాని వియోగసాగర మగ్నతాభావ వీచికను" బట్టి అద్దానిని "కానడ" యందు గానము చేయనగును. "ఎంత తపంబుచేసి...." అను పద్యమునందలి "శూన్యదేహమున నెత్తిన దీప కళిక" యను పలుకుబడినిబట్టి దీనిని దీపకమునగాని, భాగేశ్వరియందుగాని విన వగును. "తరుణిన నన్యకాంతను" అను పద్యమునందలి నిగ్గుదేల్చిన మీగడ వంటి వియోగవ్యధనుబట్టి దానిని బేగడయందు గానముచేతురట. "ఏవిహంగము గన్న నెలుగించుచు" అను పద్యమునందలి చక్రవాకి వియోగవ్యధను పుర స్కరించుకొని అద్దానిని చక్రవాకరాగమున గానముచేయనగును. ఈపద్యములనీ రాగములందే గానము చేయవలయునని రాగముద్రాలంకారములలో భాసించినచో కవ్యభిప్రేతార్థసమంచిత రాగభావవిధి గోచరించును. ఇందలి పద్యములను గాయకులు తమ అభిరుచ్యనుసారము గానము చేసికొనవచ్చును. నేను మా అమ్మ గానముచేయు పద్ధతినిబట్టి ఆచార్య పింగళివారి అను శాసనమునుబట్టి రాగాను శీలనము గావించినాను. అది సహృదయ హృదయ సంవేద్యమై రాగాంచిత మగుటయే నావరిశీలనావధి.

ముక్కు తిమ్మనార్యుని ముద్దుపలుకులలో నొదిగిన సంగీతము

గీతిసాహితీ సార్వభౌముడగు కృష్ణరాయనిని తన అనాహత స్వర బృంహితాత్మకానాహత నాదమాధురితో మురిపించి అష్టదిగ్గజములలో తన ప్రత్యేకత నిల్పుకొనిన కవీంద్రుడు నంది తిమ్మనార్యుడు. ఘంటమల్లయ, నంది పింగనలను 'ద్రవిడమాంధ్ర జంటకవుల'లో మలయమారుత కవీంద్రుడని బిరుదమునందిన సంగీతవిదుడగు ఘంట మల్లనార్యునకు మేనల్లుడగుటవలన ఈ కవికి సంగీతాభిరుచి సహజసిద్ధదము.* అయినను ఈ కవివరుడు లోతునకుదిగి సంగీత శాస్త్రపారిభాషికముల వల్లింపక కేవలము అనాహతరీతియందే అభినందన మొనరించినాడు.

ఈకవిదైన సంగీతాభిరుచికి తొలిపద్యమగు మంగళాశాసనమునందు పార్వతీస్తుతియందు నీతడు ఉట్టంకించిన శ్రీవైజయంతి, కౌస్తుభపాతములందలి రాగనామములు అధ్యయిదర్శనములు.**

ఆ పిదప చెప్పుకొనదగినది. ఈతడు గానించిన వాణీస్తుతియందలి సంగీత ప్రస్తావన.*** ఇందు సరస్వతీదేవి స్వీయగానానుగతమున సఖాంకురముల నయంబున తంత్రులు మీటుచు ఇంపొనరంజేయుచున్న గానము చేతివీణియకుఁ జెక్కులు గీటుచు నేర్పుచున్న వైనముగానువమితము. ఇందు నంది తిమ్మనార్యుడు సంగీతశాస్త్రాభ్యసనమునందలి పైతము అధీతి, బోధ, ఆచరణ, ప్రచారణములయావశ్యకత ఎంతయున్నదో వివరించినాడు.

ఇక కథానుగతముగ నాతడు చిత్రించిన నారదపాత్రవలన కనుగవికన్న వినుకలిగలిగించి 'సతిగమపధని' స్వరములు నభోవాయువిహతిగ మహతీవిర్గత ములుగ మొరయించి వీణామేని గగనారోహణము గానించి పయనించిన తీరును ధ్వనించినాడు.****

---

* "కాశిక గోత్రవిఖ్యాతు.... నాదివాకర తారాసుధాకరముగ" పా. జా. అ. v - 108

** "శ్రీమదికిన్.... కృష్ణరాయనిన్*" పా.జా అ. i - 1

***

**** తన మృదంగితికా.... జేయుత కృష్ణరాణ్ణపున్
సతిగమపదని సంజ్ఞస్వనంబుల.... కడికుతు i - 44

సత్యాదేవి అంతఃపురాంగనలు సంగీతప్రవీణలని శ్రీకృష్ణునివితర్కణమున సంసూచించదలచినాడు.* ఆమెనెచ్చెలులే వాద్యనృత్యముల నందెవేసినవారై వీణం బలికింప, నెమళులనాడింప నేర్చినపుడు అసలు కథానాయిక గీతమునందాధ్యయై యుండవలయునని భావించినాడు తిమ్మనార్యుడు. అందుచేతనే ఆమెచేత వాద్య వన్నాహముతోపాటు కచ్చేరీ చేయించక అనాహతనాదమాధురివి శోకరాగ రసాన్వితముగ "పంజకశ్రీసహమైన మోమున చేలచెరంగిడి బాలపల్లవ గ్రాస కషాయ కంఠ కలకంఠవధూకలకాకలీధ్వనిలో" ఆమెను ఏడ్పించినాడు. ముక్కు తిమ్మనార్యుని ముద్దుకూనయైన సత్య ముచ్చటగా నేర్చిన ఆయేడ్పు నాటికినేటికి గూడ మురివములనొలకించుచు సరసులనలరించుచునేయున్నది. కావుననే కృష్ణ రాయయుగాంతరితుడైన సంగీతకళారహస్యవిధియై తేజరిల్లిన రామరాజభూషణుడు తన వసుచరిత్రమున కథానాయికయగు గిరిజాదేవి విరహాసయై రోదించినతీరులో సత్యభామా శోకము వినదించి దానికనాహతమార్గమును ప్రకల్పించి కాంభోజీ రాగాన్వితముగావించినాడు.** అంభోజశ్రీసభమైన శోభాన్వితత్వము కాంభోజీ రాగమను కొనినయెడల అందలి జీవస్వరము పంచమమని నిర్ధారించుకొనిన యెడల రామరాజభూషణుడు అంతర్గతముగ ధ్వనితమైన తిమ్మనార్యుని సత్యా రోదనమున కాంభోజీరాగమును వసికట్టి అద్దానిని తనవద్యమున బాహాటము గావించినాడనిపించుచున్నది.

తిమ్మనార్యునకు మాతృవంశక్రమాగతమైన సంగీతజ్ఞానము వివికిడి యున్నది. అతడు పవిగట్టుకొని సంగీతశాస్త్రాధ్యయనము గావించియుండకపో వచ్చును. అందులకే ఈతడుచక్కని శ్రోతగా సంగీతహృదయుడుగా సంగీతాభినందనము గావించును. ఈకవీంద్రుడును సంగీతమందలి అద్యముంగు విషయములైన సప్తస్వరసంజ్ఞలు, ఉత్తరదేశరాగములు, గీతగీతికాప్రబంధాదిక ప్రక్రియలు ఎఱిగినవాడు. అట్లని వానిని లోతుపడుదిగి అవాంతరప్రభేదములతో

---

* "కరుణశగత్తుల మందిర మలదిరమలయూతమ్ముల-అడింపకాలకో అతివ లిపుక్రొద్వాడి గోళ్లఁదంత్రులుమీటి వీణమల్యతికింపరేలకో భామ లిపుడు" i - 106

** "ఆ జాబిల్లి వెలుంగు...." వ.చ.

చర్చించవలదు. సాహిత్య ప్రధానముగ తన ప్రబంధమును నిర్మించవలచినాడు గావున సంగీతమునకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యమొసగలేదు.

శ్రీకృష్ణస్వామికి సత్యాపరిచాలికలు కంకణమృదుధ్వని తాళగతింజెలగగా సంపెగహారనెయంటిరనుచు సేవ్యకృత్యాములందు పైతము సంగీతధ్వానమున కవి వ్యక్తపర్చినాడు.

*ఒకచో శ్రీకృష్ణునిమేల్కొలుప నేతెంచిన వైతాళికులు ప్రాభాతిక రమణీయ రాగఫణుతులలో మృదుగీతామృత వాదనలు గీల్కొలిపిరవినాడు. ఆ ఉదయరాగముల వట్టికమదడువలేదు.

**ఆ పిదపనతడు గావించిన శ్రీకృష్ణనామ గానమునందు జయ, చక్రధర, కౌస్తుభ, చంద్రికాదులైన రాగనామములు ఉట్టంకితములు.

అటుపిదప ఆతడుగావించిన.... వర్ణనమున అలవోకగా గీతవాద్యనృత్య త్రయియైః తౌర్యత్రికరీతిని ప్రస్తావించినాడు.

***తరువాత సత్యాకృష్ణులు అమరావతికేగు సన్నాహమున మార్గమధ్య మమున కొన్ని సంగీతప్రసక్తులను గీతిరీతియందే ... గావించుటయందు కవి పరుని సంగీతాభిమానమేవ్యక్తము. "వల్లకియుంబోలె లలితప్రవాళకుళంబును" అనుటలో వీణాదండమునకు ప్రవాళమని, వీణాముఖమునకు కళుభమని నామము లున్నవని కవి ధ్వనించినాడు.

అట్లే "సంగీతంబునుంబోలె విషాదభరితంబమ"టలో సంగీతమునందలి విషాదము గుణదృంహితసమయమని దాని ప్రాముఖ్యమును తెల్పినాడు. వీణారావ విలసితమైమధ్యాధ్వాన ప్రాముఖ్యత తెల్పినాడు.

---

* వైతాళికులన్నుడు ... పణుతాలు పెలగెన్ - ii - 55

** [illegible] ii - 56

*** [illegible] జముచకోర్ వంశవర్ధిపేత చంద్రికాద్రి పీఠసమధిష్ఠ్రమవగ ii - 59

అట్లే కిన్నరులగురించి శ్రీకృష్ణునిచేత సత్యకు చెప్పించు సందర్భమున ఆ కిన్నరుల గానప్రావీణ్యమునిట్లు ఉగ్గడించినాడు.* ఇట్లే విద్యాధరులు, గంధర్వులు, యక్షులుగూడ సంగీతవేత్తలుగానే ప్రశంసితులైనారు** *** ****

అట్లే పుణ్యకవ్రతానంతరము పరమాత్మునిబంటుగానేలిన నారదముని మేళవించినవి సుమదీనిమెట్లని మాంసలాంసమున మహతిజేర్చినాడని తెల్పి వైణికులకు వీణావాద్య విషయమునసుండు భక్తిశ్రద్ధలను వెలార్చినాడు.

మొత్తముమీద కావ్యాంతరితముగ విశేషసంగీతశాస్త్ర వైదుష్యము చూపక పోయినను నందితిమ్మనార్యుడు సంగీతాభిజ్ఞుడేయని నొక్కివక్కాణింపవచ్చును.

---

* "ఉత్పల గంధులుఁదాము.... ఇంద్రునిమీద గీతముల్—
కిన్నరులొయ్య నొయ్యఁబలికించుచుఁధారతరస్వరంబులన్" పా.భా.అ. II - 89

* ఏణీశాబదిలోలనేత్ర.... విష్ఠావరుల్ 2 - 91 పా.అ.

** కనుగొంటే! అకలేందుబింబ.... గ్రామవాస్తవ్యులన్

*** "యక్షుల్ పీరలోయతివ మేళముగూడి పాడుచుందురు 2-92
దిక్పాలసభల" 2 - 93, పా.అ

కాకమానిమూర్తికవి మాదయగారి మల్లనార్యుల సంగీతప్రీతి

కాకమాని మూర్తికవి రాజవాహన చరిత్రము :

"అల్లసానివాని అల్లిక బిగిబొంపు
ముక్కు తిమ్మనార్యుని మఱ్ఱువలుకుఁ
బాండురంగనుకవి పద్యంబువరువును
గాకమానిరాయనికే కలదు" అని ప్రఖ్యాతిగాంచిన ఈ మూర్తికవి రాజవాహనచరిత్రము రచించినారు. ఈతడు సంగీతాభిజ్ఞతను, వీణావాదనమువందు అభిమానమును గలిగినాడనుటకు ప్రథమాశ్వాసపీఠికయందు గావించిన పరవ్యక్తి స్తుతియే తార్కాణము.

"కాయలాయా చన్నుదోయి జోడనిపాద
ములవైచె నావీణ చెలియనిల్ప
నిటుగరంబుల మ్రొక్కి యెత్తిమీఁటిన మీఁదఁ
జేర్చేయ నన్నుతుల్ చేపెననఁగ
వల్లరి వల్కాల్లపిల్ల విర్వుర మొక్క
పైయున్న జోడెవ్వరన్న జాడ
తాగాత్ర లాలనాభోగంబుఁగావింపఁ
దాన మానంబునఁదేని గురియ

దాలువకుదాలుచెల్లుగాఁ కంపితమునఁ
గంపితమయ్యె విధాతృశిరము
రాగమున రాగమబ్బెఁగాస్రష్టకనఁగ
వీణవాయించు కల్యాణి వాణిఁగొల్తు"* ఈపద్యమున మూర్తికవి వీణావాదనవైఖరితోపాటు కల్యాణి రాగనామమును లక్షణమునుగూడ రాగముద్రాలంకారోపపేతముగ తద్రాగాంచితభావగమకాన్వితస్థితియుతముగ వ్యక్తీకరించినారు. రాగాలాపనమనునది మనోధర్మసంగీతమునకు చెందినదై యున్నది. ఈమనోధర్మ

---

* రా. వా. ప. i - 6

సంగీతావధి తానము. తానముతోపాటు రాగాలాపనముగావించి పల్లవిని నిర్వహించు పద్ధతియున్నది. ఇట వాణి కల్యాణీరాగమును గమకాన్వితముగ ఆలాపనముగావించి తానమునుగూడ నిర్వహించినదని పల్లవిని తాళమాన సమేతముగ పలికించినదని "తానమానంబులదేనె గురియ" డాలునకు డాలుచెల్లుగా చాలు కంపితమునకు కంపితమయ్యెనను పలుకుబడులు విశదీకరించుచున్నవి. రాగాలాపనమున స్వరకల్పనమున ప్రయుక్తమగు గమకములు దశవిధములని, పంచదశవిధములని ప్రఖ్యాతములైయున్నవి. అందు

"ఆరోహమవరోహంచడాలు స్ఫురిత కంపితాః
ఆహతః ప్రత్యాహతశ్చత్రిపుశ్చాందోళ మూర్ఛనా" అను దశవిధగమకములు ప్రచురములు. వానిని సంగీతజ్ఞులిట్లు వివరించియున్నారు.

1. ఆరోహణము : సరిగమ పదనిస
2. అవరోహణము : సనిదప మగరిస
3. డాలు : సప పమ సగ సరి సస
4. స్ఫురితము : ససరిరి గగమమ
5. కంపితము : పాపపపప ఒక్క స్థానమందునిల్చి తంత్రి నల్లార్చుట.
6. ఆహతము : సరిరిగగమ
7. ప్రత్యాహతము : సనినిదదప
8. త్రిపుచ్ఛము : సపస రిరిరి గగగ మమమ
9. అందోళము : సరిసపాప రిగరిమామ
10. మూర్ఛన : సరిగమపదని, రిగమపదనిస

తరువాత రంగతక్తమతిలోకూడ కవి సంగీతప్రీతియే వ్యవస్థాప్యజమున నిట్లు వ్యక్తమైనది.

"తలగడ గానమర్చుకొని దక్షిణపాణిని జానువంటఁగా
నలవడఁ జాపుకొన్న పెఱహస్తముచే....ఁడెనన్
బలువిడిఁబాట మెచ్చుచును వారదుఁదెల్పెడు వేల్పుపొల్పుగన్
కలలోనంగరుణించి నన్నుఁబలికు.... వాగ్వైఖరిన్"*

శ్రీలంకవర్ణనమున అప్సరము "మృదంగ కళానటికి" అనిన తీరులోకూడ అతని వాద్యప్రతిభయియే వ్యక్తమైనది.

ఇక ద్వితీయాశ్వాసమున ద్రౌపది స్వయంవరమండపమునకు "కాంచి కాఘంటికల్ కళకళింపనేతెంచిన" దనుచు ఆమెకు "కంకణ పక్వనిక్వణము జక్కిఁజేఁద్రొక్కఁగఱటియానయొత్తు సురటి వీసరిన"దనినాడు. ఇట ప్రయుక్తమైన ప్రతి కదలికలోను ఘనవాద్యవినదమును విని జక్కిఁజే నృత్తమునుగాంచి మూర్తికవి తన సంగీత సరసహృదయముచే ప్రకటించినాడు.

ఇది ద్రౌపదీవివాహసమయమునసాగిన పెండ్లివేడుకలోకూడ సంగీతమునకే ఎనలేని పెత్తనము లభించినది.

"జోడుగఁగూడి ప్రోడఁగమిచొక్కివడన్ ధవళంబు భైరవిం
బాడిబిడిరిద్దఱు జపాకుసుమాధరలా ధరాధినా
ధీరు కళత్రనేత్ర యుగళోత్పల్ల ముల్వికపిల్లవల్లకే
గౌడవరాళి వైఖరి కలకంఠగళోద్యదనర్గళధ్వనిన్"** ఈపద్యమున కవి కవి అముత్తైదువలు భైరవిరాగముతో గౌడవరాళి రాగములోకూడ ధవళములను పాడినట్లు ప్రస్థావించుటనుబట్టి అతని రాగవివేకస్వాంతత ప్రవ్యక్తమగుచున్నది. అంతేకాక వారు గౌరీకల్యాణము ధవళంబు పాడరాదా లతాంగీయని నడుదడి చేయుచు రాగవిషయకస్పర్ధనుగూడ వహించినారని కల్యాణి లతాంగి రాగ నామముల తేడని వ్యక్తీకరించినాడు.

---

*పూర్వా. చ. ౫-7.

"నీకే వచ్చు సువాలయుం ధవళమింతీ యల్లోనేరేళ్ల గా
రీ కల్యాణములంచునింటికడ నీరీతిన్ విజృంభింతువే
వాకీవిచ్చటనంచు నిద్దఱుసతులు వాక్యోపవాక్యంబులన్
గాకైముందలపట్లకుందొడఁగిరా కల్యాణవేదిస్థలిన్"* ఇందు అతివలిద్దరు తలపట్లకుందొడగిరది కల్యాణవేదీస్థలియందు పాగిన గానమున ప్రవర్తిలిన స్పర్థ వలననే అనుటనుబట్టి కవికి గానమునందున్న ప్రత్యేకశ్రద్ధ ప్రవ్యక్తమగు చున్నది.

మొత్తముమీద కాకమాని మూర్తికవికి సంగీతము అభిమాన విద్యయని తన కవనమునందు సంగీతమునకాద్యమగు స్థానమొసగినాడని ఘంటావధముగా వాతని రాజవాహచరిత్ర ప్రబంధము చాటుచున్నది.

మాదయగారి మల్లన రాజశేఖర చరిత్రము :

కృష్ణరాయల ఆస్థానకవివరులలో మాదయగారి మల్లనయుల ఒక్కడనుట సుప్రసిద్ధము. ఈతడు రాజశేఖర చరిత్రమును రచించినాడు. కాని అంకితము మాత్రము కృష్ణరాయునికి గావింపలేదు. ఈ మల్లనార్యునకు రాయలనాటి రసికతా జీవనమును రాగమయముగావించిన సంగీతమునందు ఆనాటివారి అందరివలె అభిమానమున్నదనుటకు ఆతని ప్రబంధాల తరితములగు కొన్ని సంగీతప్రస్తావనలు తార్కాణములగుచున్నవి. అద్యముగ ఆతడుగావించిన వాణీస్తుతి ఇందుల కొక విదర్శనము.

"ఏదేనొక్క పురంధ్రి గానసుధచే హేలాకరాంభోజి పీ
ఠాదండం బిగించెనా నఖరుచుల్ నర్తింపఁ మోయించున
య్యాది బ్రహ్మముఖాగ్రరంగనటి విద్యాబుద్ధి సంసిద్ధిన్
మాదింద్లప్పవికిచ్చుగాత హృదయానందంబు సంధిల్లగాన్"**

ఆ పిదపసాగిన అవంతికాఖ్యపురీ వర్ణనమునకూత సంగీతమునకే ఆద్యమగు స్థానము లభించినది.

---

* రా. హ. చ. iv - 35

** రా. శే. చ. i - 7

"బహువిధామోద మోదితభసల కలభ
వినర విన్నమర ఝంకార వేణునినద
సరసగాయక గానప్రసంగ సౌఖ్య
కరుణకరమగు నావంబ కాశ్యపురము"

తదనంతరము హేమధన్వస్సృవతి సంతానహీనుడై పుత్రోద్భవాకాంక్షియై శివునినారాధింపుచు

"కించిన్మర్దళ నృత్యగీతసరస క్రీడావిధమ్ముల్ ఝకీ
చంచూ చంచదనూనరత్న ఖచిత స్తంభంబులు....
.... విలసిల్లగా నూరూరన్ భూపతి కట్టించెన్....
.... దేవతా నిలయకోటిన్ జాహ్నవీజాటికన్"

ఇక తృతీయాశ్వాసమున కాంతిమతీ విరహవర్ణనమున చెలులామెను—

"పసిడి వీణియగూర్చి పంచమ శ్రుతిమించ
మోయింపవేమిటికి మోహనాంగి" అని ప్రశ్నించినతీరులోకూడ వీణాధ్వానము పంచమశ్రుతి కన్వితమగుతీరు కవికి పరిచితమైన విషయ తెలియుచున్నది. ఇక కాంతిమతీ వివాహసందర్భమున—

"ఏ విధిఁజూచిన నిందుబింబానల, లారితలావ్య కోలాహలంబు
....
ఏచక్కిఁజూచిన నిర్దపుణ్యాంగనా, కల్పిత కల్యాణగానపటుత"లు మొరపినవవి పలుకుటలో కవి సంగీతప్రీతియే వ్యక్తమైనది.

ఈ మాదయగారి మల్లనార్యునకు సంగీత ప్రీతియున్నదిగాని ఆశాస్త్రము నందు ప్రౌఢిమలేదు. మొత్తముమీద ఇది రాయలయుగ సంబంధియైన ప్రబంధమగుటచేత ఈమాత్రపు సంగీతప్రస్తావనయైన నిందున్నది.

రాధామాధవకవి సంగీతారాధన

సాహితీసార్వభౌముడై సంగీతసామ్రాజ్యము నేలుకొనిన కృష్ణరాయని విజయభువనాస్థానమున వీణాపుస్తపాణియై నలువరాణి కొలువుదీర్చినది. కవులు, గాయకులు కవిగాయకులై గాయకకవులై తమ ప్రభువుమెచ్చిన తమకునచ్చిన సంగీతారాధనాత్మకరీతిలో ఆసాహితీ సమర్చనముగావించి ధన్యులైరి.

అట్టి గీతిసాహితీసార్వభౌమునిచే సత్కృతుడై రాధామాధవ బిరుదాంచితుడైన ఎల్లనార్యుడు సంగీతసాహిత్యములకు సమప్రాధాన్యమొసగి తన రాధామాధవ కావ్యరచనమును గావించెను. తన కావ్యమున బ్రహ్మగాంధర్వకళాకోవిదుడైన కృష్ణస్వామినే గాయకునిచేసి నిలిపినాడు. ఆశ్రీకృష్ణమూర్తికి కావ్యనాయికయగు రాధాదేవికి వైవాహికాభిలాషమును కల్గించు మాధ్యస్థము వహించుటకు సంగీతకళాసర్వస్వ స్వరూపిణియగు గీర్వాణినే నియమించును.

ఇక కావ్యరచనారీతిలో సంగీతకమును నేపథ్యమున మొరయించుచు తాను సూత్రధారుడై రాధామాధవుల ప్రణయైకజీవులజేసి పాఠకమనోరంగమున ఆడించి తన నాటకీయచతురతను ప్రదర్శించినాడు. కావ్యాదిన దేవతానమస్కృతులలో కావ్యాంతరిత ముఖ్యపాత్రయగు వాణిని ఆమె నిర్వహించిన రాధామాధవుల వైవాహికమును తన వీణాక్వణనచతురిమతో సంభాషణాచణత్వముతో నిర్వహించిన తీరుగమ్యమానమగునటుల

"ఫల నఖాంకుపుల్క ధంత్రుల జాజుచేసిన
కిన్నరమీటి పాడువాణి దయజేయునాకు వాగ్విభవములు"* అని నుతించి అంతటితో ఆగక పూర్వకవి స్తుతిలోకూడ ఆవాణీవీణాకలక్వాణమును మంజామంజీరధ్వానమునువిని పాఠకులకు వినిపించి ఇట్లు మురియుచున్నాడు.

"వాణీవధూపాణి వీణాకలక్వాణ
కలితభవస్మార్తి కాళిదాసు
భారతీ మంజామంజీర ఝుంకారుల
శబ్దవాఙ్మధుర పార్వభౌము"** అనుచు కావ్యప్రారంభమున కృతనిశ్చయముగ పునఃప్రమాణము గావించుచు

"మాణిక్యవీణా ప్రకలోన్మీలితపక్ష్మములతో (ప్రత్యక్షమై భారతీ తోడగు మమ్మ" అని ఆవాగ్దేవిని మఱలమఱల నర్థించి ఆమెవలననే తనకావ్యకథ పాగ వలయునను భావమును ప్రదర్శించినాడు.

తన కావ్యనాయకుడైన మదనగోపాలమూర్తి తన కలలో కన్పించినపుడు కూడ మురళికాకలనాదములు చెలగగా ఏతెంచినాడు. ఆశ్వాసాంతనకూడ ఆ గోపాలదేవుని "సమగ్రశ్రీబ్రహ్మ గానమాధురి మావిధి" యని మఱిమఱి కొనియాడినాడు. కథోపక్రమణమున పురవర్ణనమునగూడ సంగీతధ్వానము విట్లు ప్రకల్పించినాడు.

"లీలాకిన్నరులప్పురిన్ వికటమల్లీ నికుంజ మధ్యంబులన్
కేళీశైలరవ గృహాంగణములన్ గృష్ణప్రబంధావళుల్
వీణాజాతులెఱింగి వెన్నెలందగన్ వీణాశ్రుతుల్ పాగ
న్నాలాపంబులో జేసిపాడు హరితల్పాహీంద్ర...."*

అప్పురమున లీలాకిన్నరులు కృష్ణుని సంగీతశాస్త్ర సంబంధ విశేషములైన ప్రబంధములను వేళాజాతులెఱిగి వీణావాద్యానుగతముగ ఆలపింతురనినాడు. జాతులను వేళావిశేషమెఱిగినవారు గానముచేసినరని ఎల్లనార్యులనుట లోనే ఆతని సంగీతశాస్త్రవేదిత పాండితివ్యక్తమగును.

ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రములలో ఆద్యములగు రాగములను జాతులని వ్యవహరించుటకద్దు. వానిని విహితవేళలో మాత్రమే గానముచేయుట అనునది మేఱరాని సంగీతశాస్త్రవిహితవిధి. నేడును ఔత్తరాహిత సంగీతజ్ఞులు వేళావేళల విచారించుకొని ఏరాగములనాలపించు నియమమును ఔదలధరియింతురు. కర్ణాట సంగీతమున మాత్రమీపద్ధతిని అంతగా పాటించుటలేదు.

కవికి దేవతామూర్తులనుగూర్చి ప్రసంగించు వట్టులవారి ఆగమనాధిక సంకోచప్రదర్శనముల సంగీతధ్వానమును ప్రకల్పించుట పరిపాటి. కావుననే అట్టి రీతిగనే శ్రీహరి దర్శనకుతూహలమున ఏతెంచిన శివుని ఆగమనమును

* రా. హా. 1 - 76

సంసూచించుచు దైవదుందుభి ధ్వానములు చెలరేగగ నందితాండవగతులకు జతులను పల్కించినాడు. అట్లే మఱియొకచో "నిరవద్యుడైన హరివిజూడ నారదుఁడు నిరంతరము నారాయణశబ్దములుపలుకుచు వీణాదండ ధ్వనులు ఏపారగా ఏతెంచినాడనును. ఇంకొకచో శేషతల్పశాయిని సంగీతశ్రుతి విశేషధ్వాన నేపథ్యమును మొరయించుచు వర్ణించి ఆతని బొడ్డుదామదలోన పొదలుచు అళి వోలె ఝుంకృతి సల్పుచు నలువశ్రుతి ధ్వనులు కులుకుచుండగ నున్నాడమచు ప్రస్తావించును. ఇంకొకచో బాలగోపాలుని తల్లికి ముద్దులుచూపుచు "వల్లవ కామినులకు వలపులుచూపుచు గొల్లలకు కూర్మిచూపుచు బాహ్యనటనవైఖరి మెరయ నటసూత్రధారియై ఉగ్రకాళియఫణిమండలాగ్ర రంగభూమిని తాండవము పూర్వమహిమతో ఆడినాడనును.

అన్యమార్గగాములగు ముముక్షువులు అతికష్టముమీద భగవంతుని అధిగ మించగా భగవంతుడే సంగీతోపాసకుల అగాన ధ్వానముచే ఆకృష్టుడై ఏతెంచి వారి హృదయపీఠముల నధిష్ఠించునను విశేషమును ఈ రాధామాధవకవినమ్మెను కావుననే భగవదారాధనాయత్తులై ఏతెంచెడి వారివెనుక సంగీతమయముగావించి నాడు. తదనుసారిగ పాతాళమున నాగకామినులు శ్రీకృష్ణారాధనమును వెల యించిన రీతివిట్లు వెల్లడించినాడు.

ఇట నాగస్వామి నాగకామినుల గానమునకు వేడ్కతో శిరోప్రాంతములు కదలించెనట. "శిరుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగానరసం ఫణీ" అను సంగీత ప్రాశస్త్యము వెల్లడియైనది. కిన్నెరలు మీటుచు అనంత! చక్రి! అనుచు నాగాంగనలుపాడుటలో భగవన్నామస్మరణమేగాక అద్దానికుపస్కారకమగు నాదో పసనా విధానమగు తానప్రకల్పనము అందావృత్తియగు "అనంతా! అనంతా! అనంతా!" యను అనంతుని తనమునుగొనియాడు నాదాత్మికమహామంత్ర జపము ధ్వనితము.

"నాహం నసామివైకుంఠే యోగినాం హృదయేన చ
మద్భక్తా యత్ర గాయంతి తత్ర తిష్ఠామి నారద" అను భగవదాశయము ఇట అనుసంధానార్హము.

నాగాంగనలేకాక గరుడగంధర్వ కిన్నరాంగనలు సహితము "కృష్ణ సహితుల నాత్మవల్లభులపాపి వల్ల వీవల్లభుని వలచి తత్కీర్తి పాడిరి వర్ణసరణి" అని ప్రస్తావించినాడీ కవి.

ఇట కృష్ణారాధనమును రాధామాధవ ప్రణయవర్ణనారీతిలో గావించుటయే కాక అయ్యారాధనమును తన కావ్యనాయికయగు రాధచేతనేకాక గరుడగంధర్వ కిన్నర నాగాంగనలందఱిచేతను గావింపజేసి ఈ రాధామాధవ కవి జగమే నాద మయమని అయ్యాది ఆరాధనప్రపూర్ణమని ఎలుగెత్తి చాటినాడు. పరమాత్మ యొక్కడే పురుషోత్తముడనియు ఎల్లజీవులు జీవాత్మలనియు జీవాత్మ, పరమాత్మాను సంధానమందుటకు సంగీతారాధనాసంయుతమగు నాదోపాసనమే ఏకైకపథమని తెలుపుటలో పోతనాదుల సంగీత భజనానందరీతి ఈతని కవితకు సంవాది అయి నది. ఏతద్రీతిలో సంగీతము జీవాత్మపరమాత్మలనుచు రాజబాటకాగా గమ్యస్థానము పథివసించిన పరమాత్మపరమము సాగించుచు జన్మజన్మల అవధితో తనను చేరు కొనును. ఆ జీవాత్మ శ్రుతిసుభగాన్వితవిలాసముతోను, లయాత్మకవిన్యాసము తోను నర్తకివలె రాగభరితలాస్యము జరుపుచు తనయొద్దకు రావలయునని విరీషించునపు అపూర్వభావమును రాధామాధవకవి ఈపద్యమున వ్యక్తీకరించి ధన్యుడైనాడు.

"తనియని కాంక్ష నర్తకి విధంబున లేనగు మోముతో ఘన
స్తనమణిహార మర్మరీ.... శబ్దములు కరకంజ కంకణ
ధ్వనులు వితంబకాంచివదవారిజ హంసకథావమ్మున"
.... ఘల్లు ఘల్లుమనగ...."* తనకై ఏతెంచు చున్న రాధను కనఫలయునపు కృష్ణస్వామి ఉవ్విళ్లూరుచున్నాడనుచు కవి ముముక్షులనుకూడ ఉవ్విళ్లూరించినాడు. ప్రపంచమున రాధాకృష్ణుల కృష్ణా దమునకు పచ్చి శృంగారార్థమును చెప్పికొని పరవశించు కామాతురులతోపాటు అద్దానివలనున్నతమును భాష్యముగ వేనోళ్లవలికి తరించి శ్రోతల తరింపజేసిన మోక్షగామును ఉన్నారు. జయదేవుని గీతగోవిందము బాహ్యముగ కామోపభోగ

* కా. మా. II - 53

విషయాన్వితము. అంతరమునది జీవాత్మ పరమాత్మల సంధాయక మోక్షస్థితి మయము. అట్టి ఆ పరంధామమును చేరుకొను నుపాయమును తన కావ్యనిర్మితితో తెలిపి తెలుగునాట వెలుగుబాటను నిర్మించినాడు గనుకనే ఈకవి కృష్ణరాయ సార్వభౌమునిచే రాధామాధవకవిగ వ్యవహృతుడై సన్మానితుడైనాడు.

జీవాత్మయగు రాధ శ్రీకృష్ణపరమాత్మను చేరుకొనుటకు అక్రమ శృంగారమును ఉపస్కారకము గావించుట ఎల్లనార్యుని అభిమతముగాదు. కావుననే ఆత్మానుసంధానమే పరమార్థముగావలసిన దాంపత్యబంధము నా జీవాత్మపరమాత్మల సంధానమున రాధామాధవకవి కల్పించినాడు. ఈ మహా సాయుజ్యస్థితికి విశిష్టాద్వైతరీతి సంవాది. కావుననే రాధాకృష్ణుల అభిలాషా శృంగారపారమ్యముగ స్వయంవరవ్యాజమున సాలోక్యసామీప్యాదుల ఉపస్థితిని కల్పించినాడు కవి. భక్తుని భగవంతుని కలుపుటకు మధ్యవర్తిగ రాయబారిగ విపశ్చిద్వరేణ్యుడైన గురువరుని ఉపదేశమావశ్యకము. హస్తమస్తక సంయోగమున గురుశిష్యయుగళసాధన శైవమతావధి. శంఖచక్రధారణాత్రతు పురస్కృత సమాశ్రయణాత్మక నారాయణమంత్ర స్వీకరణము విశిష్టాద్వైత మత పరమావధి. కావుననే రాధారూపమగు జీవాత్మపరమాత్మాను సంధానమునందుటకు రాయబారము నడుపుటకు వారిని వీరినికాక గీర్వాణినే దివినుండి భువికిట ఎల్లనార్యుడు దింపినాడు. అపుడు దివినుండి భువికవతరించిన ఆవలుకుబడతి సంగీతవాద్య సన్నాహముతో "వలచన్నుగల వీణియ నలవరింపుచు వచ్చి నించినదవి" నాడు కవి. అట్లువచ్చిన పిదప వలుకుల తల్లివలుకులలోకూడ గీతి సాహితికుపస్కారకమై భగవదారాధనోపయుక్తముగావలెనను నిత్యసత్యము ఇట్లు భావించినది.

నీ మోహవలీలలు నర్తింపవోసిన షడువాచాలురు విక్షణడస్మత్కరఫణి వీణావినద లలితకవితల రచియింతురని గీర్వాణికృష్ణునితో పలికిన వలుకులతో నీభావమే ప్రస్తావితము. కృష్ణునియోజితయై రాధాదేవి వశీవమునకు ఆకారద మధురవాణి నామకయై "క్రొత్తముత్యాలకెంబట్టు కుచ్చులమరు వసిడివీణకరంబున బట్టి అందెలోలి మ్రోయగ పాటకురాలనగ నేగిన"దట. తరించుప్రాప్తియున్న తరి భక్తునకు భగవంతుడే రాయబారమంపి తరియజేయునను, తరియజేయును

ముముక్షువులకీ సన్నివేశమున రాధామాధవ కవి సంగీతారాధనా సహకృతితో అందించుచున్నాడు.

ఈ సన్నివేశమున వాణివీణాపాణియై రాధ మ్రోలచేరి కేవలము మాటలతో కాక పాటలతో ఆమె మనస్సును రంజింపచేసి కార్యసాధనమును గావింపనిట్లు దొరకొనును.

"పుండరీకాక్షునకు ఈవిలాసవతి పత్నియగునని తలచి తనవచ్చిన కార్యంబునకు విదియవసరంబని పద్మాసనబంధవంబునఁజక్కనై వీణయందలి పట్టుగానెన వాయందట్టి చేలాంతలములఁగాయలుతుడిచి దేవీ ఆకర్ణింపుమని పలికి"*

"కొలఁదిగ రాగభేదములకుందగు సారెలు సారెనొత్తి తం
త్రులు కొనగోళ్లమీటుచుఁజనుంగవదండె యమర్చి కృష్ణలీ
లలు ప్రకటించి పంచమకలశ్రుతి మాక్రులిగుర్వరాధకున్
పలపులు చిల్కఁగన్మధురవాణి ప్రవీణతఁబాడె వీణతోన్"**

"సరసమృదుగాన కళలం
గరగిన తచ్చంద్రశాలికాస్తంభ సము
త్కరమణి పుత్రికలమరెన్
బురుషుల కౌగిళ్లలోని నెలతులవోలెన్"***

వికసిత పంచమశ్రుతి సవీనరసస్థితిలో ఎండిన వీణెమాక్రు చిగురొత్తగా రాధాప్రాణ వల్లభాంకితమగు గీతంబులను శ్రుతిభూషణంబులు గావించి ఆగీర్వాణి పాడగ ఆమెమ రాధమెచ్చినదట. "అతివ! మధురవాణి యనుపేరు సార్థకము

---

* రా. మా. ii - 62

** ... ii - 63

*** ... ii - 64

నీకు, నిన్నుబోల నీవనేర్తుగాక. ఒరులసాటిగా చెప్పవచ్చునే" అనిగూడ శారదను రాధకొనియాడినదట. ఇట వీణలోని పారెలను మార్చుట వీణకు సాజమైనను ఇట పంచమశ్రుతి వర్ణితమగుట సంగీతశాస్త్రోక్తియే. త్రీగళమునకు వీణ స్వరమునకు పంచమశ్రుతి అమరియుండుట ఇట ప్రవ్యక్తము. ఇక ఎండిన వీణెమ్రాకు చిగురెత్తుట, చంద్రశాలికా స్తంభములు సరసమృదుగాన కళలతో కఱగుట అనునవి సంగీతమహత్వస్ఫోరకములగు కించిదతిశయోక్తి అన్విత కవితాసత్యములు. ఇట్లు కథాగతముగ సరస్వతిరాయభారమును గీతవాద్యాన్విత ముగసాగించి ఎల్లనార్యుడు జీవాత్మకు పరమాత్మకు మాధ్యస్థము వహించు అనూనశక్తి గానమునకున్నట్లు అనుభవైక వేద్యముగా నివేదించెననిపించును.

సంగీతారాధనా సమాయత్తచిత్తుడైన ఈకవి తన ప్రబంధమును కవనము చేతనేకాక గానముచేతకూడ మధురమ్మొగర్చినాడు. అందుచేతనే ప్రబంధో చితృష్టాదశ వర్ణనములుకూడ ఇట సంగీతమయములే అయినవి. ప్రబంధోచితముగ రాధాదేవి విరహమును వర్ణించి ఆయమ విరహాసనయైనస్థితిలో కామునినోమించి నాడు. రాయలనాటి ప్రబంధములన్నిటిలో ఈమ్మథారాధనాదికముల వృక్ష దోహదక్రియాసంబంధి వర్ణనలున్నవి. కాని, ఎల్లనార్యుడు సర్వము రాగమయ ముగ సంగీతమహత్వస్ఫోరకముగ విందు తీర్చిదిద్దుటకు బద్ధకంకణుడైనాడు గావున అద్దానినిగూడ సంగీతమహత్వస్ఫోరకముగ కావించి మదనోత్సవ సంగీత సంచికగ ఈసన్నివేశమును ఆవిష్కరించి నాట్యశాస్త్రాన్విత హస్తవిన్యాసాత్మక కరణాదికరీతుల నిటమేళవించినాడు.

అష్టాదశవర్ణనలలో మధుపేవనమొకటి. ఇందును ఎల్లనార్యుడుసంగీతమును విడువలేదు. ఆసవపానవివశలైన వనితలలో నొక వనితజారుడు త్రొక్కిన దనియు ఒకలలన నటనకేళి యొనర్చినదనియు, మఱికొందఱు సుందరులు మందనదీప్తి చంద్రికలు ఝల్లడిగొల్ప ఝపిండి వీణియలు కొందొకమీటుచును శ్రుతులకూడగ పాడిరి నందసూనుని అనుచు కవి ప్రస్తావించినాడు. జారుడు త్రొక్కుచు పటనకేళియొనర్చుచు మందనరీతిలో భ్రమించుచు పనిడివీణియెలు కొందొకమీటుచుకూడ ఆయింతులు అనసపాన నిపశాత్మలు గాశ్రుతులుగూడక పాడిరని ప్రస్తావించుటలోనే ఎల్లనార్యుని శ్రుతిజ్ఞానమర్మజ్ఞత తెల్లడియగును. ఈ

శ్రుతిజ్ఞానమనునది ఎంతటి కళాకారునైన క్రమస్థితిలోనున్నప్పుడు సవ్యముగ నుండుమగాని మదిరాసేవాదిక వివశాత్మకులైనప్పుడుండదు. కావునే ఎల్ల వార్యుడిట ఉచితజ్ఞుడై సంగీతశాస్త్రసమయాభిజ్ఞతను ప్రదర్శించినాడు.

వివశస్థితిలో నింతలుకూడ శ్రుతులకూడక పాడిరవి వలికిన నోటితోనే స్వవశస్థితిలోనున్న కొందఱి లలనల సంగీత వైదుష్యమునభివర్ణించి కవి తన రాగాభిజ్ఞతనుగూడ ఇట్లు ప్రవ్యక్తము గావించుకొనినాడు. ఇందు కవి అభి వర్ణించిన రాగములోగుండ క్రియకు రాల్గరగించు పరిమళశక్తియున్నట్లు వసంతమునకు ఎండినమ్రాకులు నయితము చిగిరింపజేయు మహత్వమున్నట్లు సంగీతసమయములున్నవి. అట్లే మేఘరంజనికి మేఘవృజనాత్మకశక్తియున్నట్లు కృష్ణరాయాదులన్నట్లే ఈకవియునిట్లభివర్ణించినాడు.

"కలవాణియొకతె చెవికిం
బలరింపుచు మేఘరంజియని జదదశ్రీ
నెలకొలిపి సౌధవీథుల
నలరనాడించె బ్రోది నెమలి కొదమలన్"*

అట్లే పురవర్ణనమున ఒకనూత్నవినిర్మిత నగరమునుగూర్చి ప్రస్తావించుచు అది నానావిధవాద్యరావ విరాజమని యిట్లనినాడు.

"నానావిధదేవార్చన సమయసమాహిత గంభీరభేరి మృదంగశంఖకాహళ పటహడిండిమాది వాద్యతూర్యనాదమేదురంబై లక్ష్మీలీలాభిరామంబును సముజ్జ్వల బాడబికేళో విరాజితంబును అనేక భూభృత్కృతంబ సమాకీర్ణంబై" విరాజిల్లునమష.

అంతేకాక క్రీడాచలంబులందుగ్రేడించు గంధర్వకిన్నరసతుల సంగీత కళల—

* [illegible] పు. 520

"లాస్యోత్తమచంద్రశాలల నటించు
నర్తకుల పాదకింకిణీ నాదగతులఁ
జైత్యసంవిష్టవాగరస సరస వాగ్వి
రచనముల నొప్పెనప్పుడా రాజధాని"* యనుచు అందలి చంద్రశాలల నర్తకుల పాదకింకిణీ నాదగతుల కాలవాలమయిన రీతిని వర్ణించును.

ఇక చివరగ రాధామాధవుల అభిలాషాశృంగారము పరిణతమై పరిణయ శృంగారముగ సుసంపన్నమైనపుడుకూడ కవి ఆవైవాహిక వైభవమున సంగీతకమునకే అగ్రతాంబూల మొసగినాడు. రాధామాధవుల వివాహానంతర విహారమున తదితర ప్రబంధములందువలె సమాగమకేళీవిహారములకు ప్రాధాన్యమీక ఈకవి సంగీతమునకే ఈసన్నివేశమునగూడ పట్టముగట్టినాడు.

ఐహికరీతిలోగాక ఆధ్యాత్మికసంవిధానముతో పర్యాలోచించిన రాధామాధవ సంగమము జీవాత్మ పరమాత్మల పాయుజ్యసంధానమునకు ప్రతీకయనును. కావుననే పరమాత్మ జీవాత్మను తనలో లీనమొనర్చుటకుమున్ను ఆద్దాని శంచేంద్రియములను వశమొనర్చును. అట్టి స్థితియందు జీవాత్మను తన సామీప్యమునకు ఆహ్వానించుకొని తన వశమునందుంచుకొని సాలోక్యమొసగును. చేరువచేరువై కడువచేరువమైన స్థితిమత్స్థితిని ఆ జీవాత్మకనుభూతము గావించును. అపుడా జీవాత్మస్థిరముగ శాశ్వతముగ పరమాత్మలో పాయుజ్యసంధానమునందు కొనవచ్చును. ఇట్టి పన్నాహమంతటిని సమగ్రముగ నిర్వహించి జీవాత్మ పరమాత్మల సంధానస్థితిని సంఘటితము గావించుశక్తి సంగీతమునకు మిన్న. కావుననే ఆబ్రహ్మగాంధర్వమని మురళీవిహారమున—

---

* రా. మా. iv - 120

** "సరి సుందర్మకియు విస్తరించెఁగలగనే పొధాగ్ర రత్నావళుల్
తుతుణి రత్నమొకర్తుకొక్కతె వసంతశ్రీవహించి భా
స్వరగేహాంగణ దావుతోరణ లతాస్తంభలజ్జాలర బల్లచో
త్కర సంశోభుఅంజేస నిల్లపిలె రాగుంతి త్రుళుంపంగనో

"అమృత రసోపమాన జలజాక్షమనోహర వేణుగానం
దమునసన్ బ్రమత్తబర్హిణ కదంబమము నాట్యము సల్పి....
....
సుమధుర షడ్జస్వరము చూపుచుఁదన్నయనాభిరామమై" నదట.

అపుడు సర్వప్రకృతి ఆ పురుషోత్తముని మురళీరవమున వరవశింపగ వృక్షములు నయితము కలమురళీనముల్లసిత గానకళను వికసించి హరిపుష్ప మంజరులు పూజచేసినవి. మృగీమృగావళులు సులలితధీరనేత్రముల సొంపులు దేల్చినవి. సురభులు రయప్రోచలిత కర్ణములతో పరువులెత్తినవి. తన్నికట మహీధరరత్నజాలములు కఱిగి నిర్ఝరములగతి పారినది. ఇది సంగీతసమారాధనమున జడప్రకృతులగు పక్షిమృగనంతతులకుగూడ కవి కల్పించిన అవకాశము ఇట్టి యానళినాయతాక్షు మధురాధరవేణురవామృతమున వీనులునిండినది ఒక్క రాధకేకాదు ఆ మాధవారాధనావకాశము సహస్రసంఖ్యాకమగు వల్లవ స్త్రీ నికర మంతటికి లభించినది. అపుడు వేణుస్వనసవ్యశ్రావ్యనినాద మధుర కథానంద జగన్మానసుడై కృష్ణుడందరి నలయించుటలో కావ్యకథ ముగిసినది. ఆ ముగింపులో తరుణీకంకణస్వరన్నినదలు మధుకరోత్కరశ్రుతి విరాళములు వేణునాదసంవాదులై యమునలో కావ్యగతముగ ధ్వనించి పతితృహృదయమున ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. ఆమహాధ్యానము రాధామాధవకవి సంగీతారాధనమున నేవళ్యగానమై ఈప్రబంధమున నిండి నిబిడీకృతమైనది.

ఈ రాధామాధవకవిదే ప్రతిష్ఠితొక రచన విష్ణుమాయానాటకము ముద్రితమై లభ్యమగుచున్నది. ఇంకొకటి తారకబ్రహ్మరాజీయమనునది ఉన్నదట. ఆ కావ్యము ఏలనో ఈనాటికి అసూర్యంపశ్యమై తాళపత్రాంతరములలోదాగి ప్రాచ్య లిఖితభాండాగారములందే నిలిచియున్నది.

రాజాస్థానస్థ ప్రబంధరచనమున సంగీతదస్పష్టావితముగ నిర్మించిన ఎల్లనార్యుడు విష్ణుమాయానాటకమున తన సంగీతాభిరుచినే మాత్రము ప్రవ్యక్తము కావించలేదు. కృష్ణదీక్షాదీక్షితుడగు ప్రీకవియిందు తరితర ప్రముఖకవులవలనె ఏలనో అవాన్ తిక్షేత్ర సంగీతశాస్త్రమున ప్రవర్తించినాడు. కొన్నియెడల మాత్రము [illegible] లో సంగీత విషయములను ప్రస్తావించినాడు.

ఒక్కచో మలయానిల ప్రసరణమున సాగిన సంగీతప్రసక్తి అది.

*"గంధర్వ మధురగానము
బంధుర దుంధుభిరవంబుఁబైపై....
సంధుల మొరయఁగ దక్షిణ
గంధవము వీఁచె దివ్యగంధంబుతోనన్"

మఱియొకచో వైకుంఠపట్టణ విలాసమునుచూచి ఆశ్చర్యపడి ఆదిలక్ష్మి యోచించు సందర్భమున దొరలిన సంగీతప్రసక్తి ఇట్లున్నది.

**"చారుమృదంగభేరి జయశంఖ విరావము లాసికాంఘ్రి మం
జీర ఝుళంఝళం ధ్వనివిశేషము గానకళా మనోజ్ఞ వీ
ణారవముందురంగ భట నాగ చరద్రధపౌరలోక గం
భీర రవంబునుంజెవికిఁబెక్కువఁజూపెఁబయోధి కన్యకున్"

ఇందు ప్రత్యేకించి సంగీత విశేషకముగా వివరింపవలసినదేమియు కన్పట్టుటలేదు. నాగచరద్రథపౌరలోక గంభీరరవంబులన్నిటితోపాటు మృదంగ భేరీ జయశంఖవీణారవములుకూడ నిట నుట్టంకితములు. అంతమాత్రమే.

రాధామాధవ ప్రబంధమున రాధకు కృష్ణునిపై వివాహాభిలాషను కల్పింప సంగీతమును సాధనముగఁగొని వీణియమీటుచు సంగీతవైదుష్యమును ప్రదర్శించి మెచ్చులుకొనిన వాణి ఇట విష్ణుమాయా నాటకమునఁగూడ ఒక పాత్రమైనది. కాని యీకావ్యమున ఆమెపరార్థముగ జూపినంతమాత్రపు సంగీతరీతిని స్వీయాను భవమువచూపి నిజేశుని ప్రేరేప ప్రయత్నించలేదు. వీణమీటినది మాత్రమేగాని రాగమయియై గొంతువిప్పలేదను విషయమీ పద్యమున వ్యక్తము.

---

* శా. మా. ii 143

** ,, ii - 155

"అంగజుఁడు వెల్లిగొల్పంగ నంగకముల
నెల్లఁగళకార ధైర్యంబు....
బ్రహ్మదేవునిపైఁ బ్రేమపాఁ పడిచి
పీణియనుమీటి పాడుచు విద్రుమోష్ఠి"

చతుర్థాశ్వాసమున తన ఆరాధ్యదైవమును నుతించు సందర్భమున ఒకచో నాదేవుని—

"నారదవీణా మధురధ్వని ముదితహృదయా" అని సంబోధించును. ఇంకొకచో ఒక దండక మధ్యమమున.

ఇంద్రాది దిక్పాలనాళీకనేత్రక సురస్త్రీలు గాంధర్వకాంతామణుల్ నాగ కన్యల్ మహాసిద్ధ విద్యాధరాజ్ఞాననల్ దేవవారాంగనల్ వేణువీణా మృదంగాది వాద్యధ్వనుల్ తాళమానంబులన్ మ్రోయంగాఁదావకీన స్ఫురద్వంశ సంపూర్ణ సంగీత జాతస్మరస్ఫీతచేతో వికారంబులన్ పాడుచుందురవియు నుతించినాడు. అంతకుమించి ఈవిష్ణుమాయానాటకమున తన సహజ సంగీతాభిజ్ఞతను ఈకవి వరుడు వెల్లడింపకుండుట విచారణీయము.

అయ్యలరాజు రామభద్రకవి

రామాయణేతిహాసమును ప్రబంధరీతిలోమలచి అందు ప్రబంధోచిత వర్ణనావైచిత్రితోపాటు సంగీతకరీతినికూడ కొందరు ప్రబంధకవులు ప్రస్తావించిరి.

అట్టి ప్రబంధమండలిలో అయ్యలరాజు రామభద్రుని రామాభ్యుదయము అతని సంగీతాభిరుచిసమన్వితమై తేజరిల్లినది. ఈ కవికి సంగీతమున విశేషాభిరుచికలదనుట సత్యసముచితము. సంగీతప్రస్తావన ఉన్నంతమట్టుకు పరిశీలించిన ఇక్కవివరునకు ఆహత సంగీతకరీతికంటె అనాహతమార్గి సంగీతప్రక్రియ కంటె దేశివద్ధతియందభిరుచి యున్నట్లు గన్పించుచున్నది.

కథానుగతముగ నవకాశము కల్పించుకొని ఈకవివరుడు ఒకటిరెండుపట్ల మాత్రమే గావించిన సంగీతప్రస్తావనలో ఆద్యముగ దశరథమృగయా వినోద సందర్భమున నీకాంతాకవర్ణన ప్రవర్తిల్లినది.

"సింహనఖాంకురచ్ఛిన్న వారణకుంభ
జనితముక్తఫల శర్కదిలము
దవ గంధవహబంధు దహ్యమానేక
కాశికాగరుధూపగంధిలంబు

మృదులషడ్జ స్వరోద్గీతభిల్ల పల్ల
వాధర గీతికావర్ణనాతిథీతి
పరవశాత్మపటీరనోపర కుటీర
లీన ఫణియగునక్కాన కానమై"*

ఈపద్యమున రామభద్రకవి "షడ్జహంమయూరో వదతి" అను స్వర సంకేతమును చమత్కరించినాడు. దశరథుడు వేటాడిపోయిన కోనలలోనున్న భిల్లపల్లవాధరలు షడ్జస్వరోదితముగ గీతికా గానముచేయగా అది మయూర

---

* రా. మా. ii . 25

కూజితమను భ్రాంతినంది కోటరకుటీరములందు ఫణులు లీనములైనవని చమత్కరించుట కవి యభిమతము. కాని యిది "శకుర్వేత్తి పకుర్వేత్తి గాన రసంఫణీ" యను ప్రఖ్యాత సంగీతాభిమానమునకు విప్రపత్తియై గీతికాకర్ణనాతీతితో ఫణులు కోటరాంతరితములగు కన్వయమును కుదురుటలేదని కొందరు విమర్శించిరి.

ఫణులు గానాస్వాదనాలోలుపములగుట సాజమ్. కాని ఆ భుజంగములైనను నాదస్వర వాద్యానుగతముగ ప్రత్యేకించి ప్రవర్తితమగు స్వరస్థకములతో గూర్చిన గీతనాగరాళి, పున్నాగ వరాళ్యాది రాగముల వినినపుడు వర వశించునేగాని ప్రతిస్వరమును ప్రతిరాగమును వినినపుడు వితన్మయతనందఁ జాలవు. ఇట కవి చెప్పినది. ఆ భిల్లవల్లవాధరలు గావించినది పృథులషడ్జ స్వరాన్వితమైన గీతికనాలపించిరని. అనగా వారాలపించిన గీతికలలో షడ్జము న్యాసస్వరముగనో, అంశస్వరముగనోయుండి ఆమ్రేడితమైయుండును. వారు పలికిన ఆషడ్జస్వరము అనాహతనాదయుతమై నెమలికూతవలె నినదించియుండును. అందుచే సర్పములు జాతివైరమువలన మయూరములట చరించుచున్నవను భ్రాంతినంది కోటరలీనములైనవి. ఇందు కవి షడ్జస్వరమును మయూరోదితమను న్యాయమును గడించుటతోపాటు భిల్లాంగనలు వెలార్చిన అనాహతనాదమాధురిని కూడ ప్రవ్యక్తముగావించుట మోదావహమగునేగాని గర్హణీయముగాదు.

ఇట్లు ఒక్కచో సందేహాస్పదముగానున్న సంగీతప్రస్తావన గావించిన మాత్రమున కవిపూర్తిగా సంగీతానభిజ్ఞుడనుట సాహసమేయగును.

ఋష్యశృంగుని దోడ్తెర వయసమైన వేశ్యలు గొంచువచ్చిన వీణెలే మలహరులను మ్రోయుచున్నవని చెప్పి కవితనదైన వాద్యానుగతమగు మలహరీ రాగాభిమానమును వ్యక్తీకరించినాడు.*

"అట్టి బిరుదులు కలదియుఁబెట్టుబిరుదు
తామడిరంచుఁదమ్ము కోరులాడ వీణ
మలహారులు మ్రోయ నాందోళికలన వచ్చి
డిగ్గిపొడగన్న వెలయాండ్రరీతిఁజూచి"

రామా. ii - 28

"అనుమతిగాంచి దండియలుపొంగ ముమద్దెల తాళమావెజం
బునుఁగొనిమేళమై మునితపోవనికింజని నిల్చిరొక్కెడన్"*

వాద్యబృందముతో తరలిరనుచు నాట్యసన్నాహమునకు వలసిన వాద్య విన్యాసమును పేర్కొనుటలో కవివరుని సంగీతపరిచితి వ్యక్తము.**

ఈకవికి కేవల సంగీతాభిరుచియేకాక కొలదిపాటి శాస్త్రపరిచితికూడ కలదనుటకు తార్కాణముగా ఒక్కచో గాయకవేళాది దోషములగూర్చి యుగ్గడించినాడు. సంగీతశాస్త్రములందు గాయనదోషములును, రాగవేళావేళలను గూర్చి నియమములున్నవి. అట్టి మేరలనుమీఱుట సంగీతశాస్త్రకారులదృష్టిలో దోషము.***

"హరి హయాయుధరేఖలను గడల్వేయించి
యల ముధారారజ్జువుల బిగించి
జలదంబులను నీలివలలెల్లడల నిల్ప
వివిధ గర్జావాద్యరవముగొల్ప
ధేవమీఱఁదటిన్నటి వంక్తిఁబ్రేరించి
నోపుగా మెఱుమలు గొవఁగఁజేసి
నరసులనొక పొంపు సంధిల్లఁగావించి
పెక్కుదిక్కుల వారిఁబెంపుచేసి
యలరెఁదొలకంతఱి పేర్చి మాటవాడు
మీటువాటిల్లవలరాచ మెచ్చువడసి"**** ఈపద్యమున రామభద్రకవి

---

* రామా. ii - 89

** "అకళంకేందు ముఖీశిఖామణి యొకర్తాలావమున్ చేపెగా
న కళాదేవతవోలెఁబల్లవిత వీణాదండ కాండంబుఁదో
దకితస్థాణువుగాఁజగత్త్రితయమున్ వాగబ్ధినోలాడగా
యకవేళాది సమస్తదోషపరిహారాకుంత కంఠధ్వనిన్" రామా.ii-129

*** గాయన దోషములు-రాగవేళలు చూ. "శ్రీ.ఆంధ్ర సంగీత." భా.-1

**** రామా. vi - 18

తొలకరితఱి పేరియాటవారు ఆడిన దేశినృత్త విశేషమునుగూర్చి వివరించినాడు. పేరియాట యనుటవలన మొదట యిది పేరిణినృత్తమేమో అనిపించును. కాని ఇందలి నృత్తవిశేష రీతిననుశీలించినచో ఇది కోల్లాట నృత్తరీతియని నిర్ధారింప ననువుపడును.*

ఈ కోల్లాట నర్తనమున కోల్లాటమాడువారు అంచితము మొదలగు కరణములతో వింతవింతగా తోలువగ్గములమీద నడచుచు పొడవైన వెదురుగడల మీద చాలదుష్కరములైన భ్రమరులు చేయుచు ప్రాణసందేహము గలిగించు నట్లు అయుదములనుండి తప్పించుకొనుచు కాహలలు మార్గపటహములు మున్నగు వివిధ గర్జావాద్యరవములు లయమోయించు ఆడుదురు. ఈ కోల్లాట నర్తనమును తొలకరివేళలో వర్షములుపడిన ఆనందసమయములో గ్రామీణులు ఆడించుకొని ఆనందించెడి వారేమో! అందువలననే రామభద్రార్యుడిద్దానిని వర్షత్తువనసంధించి తొలకరిపేరియాటగా నుట్టంకించి యుందునని తోచు చున్నది.

ఇట్లు కావ్యాంతరిత ప్రసక్తులలో గన్పట్టిన గీతవాద్య నృత్తప్రసక్తుల ననుశీలించిన అయ్యలార్యుడు సంగీతాభిజ్ఞుడేయని నిర్ధారింపవచ్చును.

---

* "కోల్లాట నృత్తరీతి" చూ. "నాచనసోమనాథుడు" శ్రీ. అం.శ.సం.ప్ర. పుట - 159. నృత్తప్రకరణము 149 - 152.

ధూర్జటి కవుల సంగీతార్చటి

కవిధూర్జటి కవితయందలి అతులిత మాధురీ మహిమాన్వితరీతిలో వెల్లివిరియని గానరీతి;

స్తుతమతియై చెలంగిన కవిధూర్జటి పల్కులకేల గల్గెనో అతులితమాధురీ మహిమయని ప్రశంసార్హుడైన ఈకవి ఏలనో గానమహిమను తనకవనమున జూపలేదు. అట్లని యాతడు పూర్తిగ సంగీతానభిజ్ఞుడనుటకు వీలువడని అణిముత్యములవంటి పలుకులు కొన్ని కాళహస్తిమహాత్మ్యమున నిక్షిప్తములై యున్నవి. అందు మొదటిమాట కాళహస్తుల స్వర్ణము ప్రవ్యక్తము చేయువట్ల సర్పరాజు మనోగతిని వర్ణించునపుడు ఇట్లు ప్రవృత్తమైనది.

"బహువిధ తానసంపన్న, గానంబుల
నిక్కి చొక్కెడు తననెప్పు వదలిరో"*

ఇందు ధూర్జటికవి బహుసంఖ్యాకములైన తానములను, కూటతానంబులను గూర్చిన సంగీతశాస్త్రరీతిని ఎఱిగినవారనుట నిర్వివాదము.

ఇంకొకచో వేశ్యకూతుల కథలో గానమాహాత్మ్యమునుగాని నాట్యపద్ధతిని గాని చొప్పించుటకెంతయో అనువున్నది. కాని కవి ఒకవైపు కథాకథన భారమును మఱియొకవైపు భక్తిభావావేశము వహించియున్నారుగాన మాటలతోనే అద్దానిని పోనిచ్చి

"రసికులు మీగానరవమావ వచ్చితి
పాడరె శివభక్తి పాడుగామ" అనిపించినాడు. అట్లే అంతకు ముందు ఆవేశ్యమాత

"కోకిల వాణిపాడు తన కూరిమి బిడ్డలదొట్ల పెట్టికా
కొక్కక కళావిలాసములంగలయర్థముశోల పాటగా

అట్లే తనకూతుల సంగీతవిశారదలంజేయగోరి

---

* కా. మా. II - 114

"నిరుపమకలనాద పరివాది నవీణ
లాదిగాఁగల గానయంత్రములును
దత్తిణ భరతమాత నాంజనేయనోహళ
మతంగప్రముఖ లాస్యాగమములు" నంతరించినదట.

ఆవేశ్యబాలికలుకూడ లోకసామాన్య వివాహగానములు ఉమాగిరీశస్తుతిగాగ పాడుచుందురట.

వాణీచతురాననుల కథలో వాణి ఝుళంఝుళం నాదంబులపీను వజ్రనిర్మిత తులాకోటి ద్వయంబునుగైనేసినదేగాని వీణాది విద్యావినోదముల నలరించలేదు. ఇంతకుమించి ఈ గ్రంథమున సంగీతప్రసక్తులు చెప్పుకొనదగినంతగాలేవు. సహజసరస సహృదయుడగు వీకవి అతులిత మాధురీమహిమాన్విత నవితాగాన వినోదముల విని ఆనందించి తనకవనమున అద్దానివి ప్రతిక్షేపించినాడేమోకాని గానరీతిగా స్థానము ప్రకల్పింపలేదు.

కుమార ధూర్జటి సంగీతార్భటి

కుమార ధూర్జటికవి ధూర్జటి వంశాంకురము. తన వంశకర్త కవిత యందున్న అతులిత మాధురీమహిమ ఈతని యిందుమతీ పరిణయకావ్యమున సంగీతసుధామాధురీమిళితమై సంగీతార్భటిగ పరిణమించినది.

కృత్యాదిన కృతిభర్త అభ్యర్థనలో కూడ
ఇది నవ్యతరసుధయే సుమీ కాకున్న
విబుధాళి 'గణియించు విధముగనునె
....
ఇది వింత విరిదీగయే సుమీకాకున్న
మధురసాధిక విజృంభణము గనునె
ఇది పల్కుఁజెలిగుణాస్పద వీణయేసుమా
కాకున్న సద్వర్ణగరిమ గనునె

యనఁగ.... మెచ్చనగు ప్రబంధమమర నొసరింపు"* మని సంగీతకధ్వనాంచితముగనే సంభాషణము సాగినది. ఇట గీతిసాహితులకు ఏకత్ర వీణానాదమై సద్వర్ణగరిమయైన సంగమము లభించినది.

ఇక కథోపక్రమణము జరిగినతరువాత రఘుమహాదీరుడు తనకడుకేగుదెంచిన క్షౌత్పని ఆతని గురువగు నారదుని క్షేమమడుగునపుడు పరతంతుమునీశ్వరుడని వ్యవహరించినాడు. నారదుడు వీణామునిగ ప్రసిద్ధుడగుటయే ఇట ధ్వనించినది.

ద్వితీయాశ్వాసమున ఇందుమతికథలో అజునిగాంచి విరహసహాయైన సందర్భమున చెలులామెస్థితిని ఎఱుగదోరి కురిసించిన ప్రశ్నావళిలో ఆమె కౌర్యత్రికరీతియే ఇట వ్యక్తమైనది.

"పాటలాధర పాటపీటుఁజొచ్చఁగఁజాతి
గోట పీతియుతంతి మీటవేమి?
మమ్మురమ్మనమని గారవము గ్రమ్మకరమ్ము
నెమ్మినెమ్మికి ఆట నేర్పవేమి?"**

---

* ఇం. వ. i . 33
** ,, ii - 83

కుండిన పురప్రముఖుడైన శివశర్మ తమ రాకుమారి సందేశమును అజాని కడకు గొంపోయి రాయబారియగుటయేకాక తన వర్ణనానైపుణ్యమును వ్యక్తమగు తీరులో ఆమె అందచందముతోపాటు ఆమె విద్యానైపుణ్యము వ్యక్తము చేయుటలో సంగీతముకాద్యపగు స్థానమొసంగినాడు. ఆమె కలరవ కోకిలవీణా కలరవముల గెల్పులనుపెల్పి ఆమె సంగీతపాండితిని వ్యక్తముచేయుచు

"పాణి ప్రవాళ సంధరిత ప్రవాళమై
నఖరుచుల్ తంత్రుల నాట్యమాడ
కనుదోయి చూపులన్కుచు శ్రుతులనంటి
....
తాళగతుల నేర్పుతల జూపుటయేగాక
తాళవృత్తత కుచద్వయముదాల్చ
వాణి చందాన నానటత్పాణి కటకచటుల
కంకణ గణఘనస్వన మెసంగ
వివిధ మృదుతాన తానప్రవీణయగుచు
వీణ వాయించు నెరనాగ వేడుకలర"*

అనురాగభావమును గనుదోయి చూపుల ; శ్రుతులనొనరించుటయందును; తాళగతుల నేర్పుచూపుటయందును వివిధ మృదు తాన తాన ప్రవీణియగుచు వీణవాయించుటయందును మున్నుగాగల వేడ్కకలలో అయెలవాగ సంగీతశాస్త్ర ప్రౌఢియే వ్యక్తమైనది. "అతులిత శ్రీవిలాసంబు శ్రుతులదాల్చ"నను పలుకుబడిలో శ్రీరాగాళావసము వ్యక్తముకాగా కాహళములో "అన్నువలమిన్న జంఘికలంచు" అనిన మరియొక పదవల్లరిలో కాహళావాద్య స్వరూపము బొమ్మకట్టినది.

ఇందుమతీ జిషంఖక-విరహవేదనసందిన అజకుమారిని అంతరాంతరముల లోని అలజడి పసిగట్టిన రీతిలో సంగీతకమే ఇట్లుచోటు చేసికొనినది.

* ఇం. ష. ii - 169

"ఇటియేమీ ధరణీతిలేంద్ర తనయుండినాళ్లరీతిన్ సభా
సదులాహ్లాదముతోడ మ్రొక్కులిడగా సాహిత్య సాహిత్యనం
వదల నీగానవినోదవైఖరుల శుంభత్ప్రౌఢి వర్తించడం
చుడారల్ పల్కగ మందహాసకలనన్ జూచున్ తదీయాస్యముల్"

ఇందుమతిని వనవిహారమున వినోదపెట్టి విరహమును మరపింపయత్నించి నపుడు.

"పాటలగంధులు పాటలఁబాడుచు
....
రాగమనిఁగద రాగముతంటక
కిన్నరగైకొనఁగ కిన్నెర చేసెదు"* ఇత్యాదిగ గీతవాద్యములు ప్రస్థావితములైనవి.

చతుర్థాశ్వాసమున రాయబారిగానేగిన పాండు తిరిగి పురమునకేతెంచి తాను గాంచిన అజమహారాజు నగరమును వర్ణించు సందర్భమున

"అమిత కల్యాణ మణితోరణాభిరామ
మతుల హృద్యానవద్య వాద్య స్వనంబు
ధరణి సురవేదశాస్త్ర బంధురరవంబుత
త్పురీ వరమత్యద్భుత ప్రదంబు"** అనుచు వేదశాస్త్రబంధురవంబులో కల్యాణమయ సంగీతధ్వనమునే మేళవించి వివరించినాడు. సూర్యోదయమునకు ముందరి వేకువ తేకువలోకూడ "మాగధవల్ల మధురగీతస్వనంబులు, వల్లవీవి తానములు, తానమానంబులననూనంబగు గానంబుల జాణలగు వారల శిక్షణమున ప్రతిక్షణమునున నవిరళగతిఁజలగి బాడు గానరీతియు, విప్రవీరుల హరికీర్తన ధ్వనులును కలగి మెలవి ఒక్కుమ్మడిగా ధ్వనించిన సంగీతమునకే అవకాశ మొసంగినది.***

---

* ఇం. వ. ii - 95

** ,, iv - 8

పంచమాశ్వాసమున పెండ్లిపేరుకలో సంగీతమునకే ప్రముఖస్థానము లభించినది. రఘుపతి పాలుడు అజకుమారుని పెండ్లికొడుకు గావించు వేడుకలో_

"కలకంఠీతతి పాటనీటినయఁ గాంధర్వ మేళంబు గుం
పులు సొంపులీ వెలయింపు వాద్యరవమంభోరాశి జృంభద్వితా
వలసత్త్వోధిఁ జెలంగ నయ్యజుఁడు రేవఁ బెండ్లిపీటన్ వసించె" నట*

ఇట అజుని పెండ్లిపీటపై కూర్చుండబెట్టి ముచ్చటలనచ్చటల తీర్చు కొన్నది గీతియే

"బ్రహ్మజాశీర్వచః ప్రౌఢితో జోడుగఁ
బాట లాధరపెన్ పాటలమర
పంధిమాగధ హృద్యవాక్యారవమ్ము
శంఖభేరీ ధ్వనుల్...."**

అజుడు పెండ్లికొడుకై కాబోవు అత్తవారింటి స్వయంవరమున పాల్గొనుటకు తరలివచ్చునప్పుడు ఆతనికి వేగు నడచినదిట సంగీతకము.

"పచ్చనెడన్ నృపాలసుతవర్యుని మ్రోల నుపాంగ నిస్స్వనో
ద్యచ్చరణాంగదారవ మృదంగజతాళ జదింధిం మధ్వనుల్
మేచ్చ పటించ మీరపణిగణముల్ నటియించె వేడ్కన
య్యబ్బిర ముద్దుగుమ్మల క్రియల్ నయనాభినయ ప్రపీణతిన్"***

అజుడు ఇటగీతిలో వాద్యవృత్తములగూడ జతగల్పి వేడుకలుపచరించినది.

---

* ఇం. మ.

** ,, వ - 32

*** ,, వ - 33

"…. అయ్యజువి శంఖారావ
గంభీర జయభేరి కావిధాన
గజ ఘంటికా ఘణంఘణనాద బృంహిత
హయహేషిత స్వనహరిహయాది
వర్ణిత సుమబృంద వాసనాగత భృంగ
రవ దివ్య కామినీ రచితగీత
వివిధ జనస్తోత్ర వితతధ్వ స్మూర్తులే
కీభవించి…"*

నవమూర్ఛమాన జలధిరవము చందాన వెలపినప్పుడేమి చెప్పననుచు కవియే అనాహత నాదమాధురీ ప్రఘోషణమును ప్రతిధ్వనింపజేసినాడు.

స్వయంవరమును చూడగోరి అరుదెంచినవారుకూడ "మర్దళ విరావతాళ సమ్మర్దనినదమలర నేతెంచినా"రట. అంతఃపురమునందుగల కాంతామణులు పెండ్లిపాట.

"పెండ్లిపాటలు తనరంగ ప్రియమెసంగ నొండొరుల సందడింపుచు మచితలీల" పెండ్లికుమార్తెను స్వయంవరమండపమునకు కొనితెచ్చినారు. స్వయంవరానంతరము,

"ఉరుతర శోభనస్తవములుల్లసిల్లన్ పటుహృద్యవాద్యముల్ మొరయగ" పెండ్లిపీటపై వధువనధివశింపజేసినారు. అపుడు భేరీమృదంగగంభీరనాదంబులు వందిమాగధకీర్తనలు గ్రందుకొనగ వివిధ మర్దళ తాళీనవీరరవము మెరయ వారాంగనాతతులు నృత్యమాడ పెండ్లిపేడుకలో సంగీతార్భటి గ్రందుకొనినది. అప్పుడు దశదిశాపటల వాద్యధ్వనులు కడుమించినవని సంగీతమేళంబు సందడించె నని తెల్పుచు కవి మొరసినాడు. ఇట్లు సంగీతము ఆర్భాటము నెఱప

---

* ఇం. వ. v - 54

**

***

****

సాహిత్యము పౌరోహిత్యము వహించి ఇందుమతి అజమహారాజుల వివాహము నిర్వహింప కావ్యము మంగళాంతమై ముగిసినది. కుమారధూర్జటి సాహిత్య సాహిత్యములో సంగీతాకృతితో కవనమునునడిపి అతులితమాధురీ మహిమాన్వితముగ ఇందుమతి పరిణయగాథను ప్రకల్పించినాడు ఈకవికి అమేయసంగీత శాస్త్రపాండితియున్నను లేకున్నను ఆతడు కల్పించిన కథాప్రకల్పనమునమాత్రము సంగీతార్హతని అందించి ఈతని సంగీతప్రేతిని వెలయించినది.

ఈకవి రచనమే కృష్ణరాయవిజయమను మఱొక ప్రబంధమున్నది ఇందు ఈతడు సంగీతప్రసంగము నెక్కుడుగా చేయలేదు. కతిపర్తి అర్వేటి చిన వేంకటాద్రిగారి సభాస్థానమునమున్న "సరసమృదుల సంగీతవిశారదా పరాజిత నారదమునీ నాయకులగు గాయకుల ప్రసక్తి" దెచ్చినాడు. ద్వితీయశ్వాసమున కృష్ణరాయని పట్టాభిషేక సందర్భమున "శంఖ కాహళభేరీప్రచండ వాద్య రవములు నిండినవనినాడు. అనవద్య చిత్రవాద్య స్వనంబు తోడ భేరీవిరావము భోరుగలుగ రణరంగము మించినదనినాడు. ఇంతకంటె మించిన సంగీత ప్రసక్తులిందేమియులేవు.

రామాయణ ప్రబంధకవుల సంగీతప్రస్తావన

ప్రబంధయుగమున సంగీతకము కవనసహకృతియై రామాయణకథా కావ్యములందుగూడ శాస్త్రోచితప్రతిపత్తితో తేజరిల్లినదనుటకు కంకంటి పాపరాజకవి ప్రణీతమగు రామాయణము మూదలయగుచున్నది. ఈతడు విష్ణుమాయా విలాసయక్షగాన కర్తయగుటంజేసి ఈతనికి సంగీతకము వెన్నతోపెట్టిన విద్యయగుననుట నిర్వివాదము. యక్షగానము సంగీతకప్రధానమగుట ఆవశ్యకము. కాని కథానుగతముగ రామాయణమునందు సంగీతకము ప్రతిమించి రాగమున బడుట కవకాశముండదు. అయినను కవి సంగీతచతురుడగుటవలన కథాక్రమానుసారమే ఔచితీ సహకృతముగ సంగీతసభా సన్నివేశమును ప్రకల్పనము గావించి తనదైన సంగీతప్రతిపత్తిని ప్రదర్శించినాడు. కథానుగతముగనేకాక అంకితసమయమునగూడ కవిదైన సంగీతారాధనమే ప్రవ్యక్తము.

తన కావ్యమునంకితముగ గైకొననేతెంచిన బ్రహ్మగాంధర్వ విద్యా విదుడగు మదనగోపాలమూర్తి మురళీదాచేతగల జగన్మోహనుడై కవివరుని స్వప్నసీమలో నేలుకొనినాడు * అంతేకాక కవివరుడు ఇతః పూర్వము అంకిత మొనగిన విష్ణుమాయా విలాసయక్షగానమునందుగల సుధానుసారి వాక్కులఁ జొక్కియున్నారమనినాడు మదనగోపాలుడు.**

---

*"తలను వలగొన్నపించెంపు దండవాడు
విమల శతపత్ర జైత్రనేత్రములవాడు
మురళీదాచేతఁగల జగన్మోహనుండో
కండు నాస్వప్నమునను సాక్షాత్కరించె" ఉ. రా. పీఠిక - 19

**"శ్రీవెలయమున్న విష్ణుమయా విలాస
యక్షగానంబు మాకె సమర్పణముగఁ
జేసితది యాదిగా మేమువీసుదాన
సారి వాక్కులఁజొక్కియున్నార మనఘ!" ఉ. రా. పీఠిక - 22

అవతారికయందేకాక కథానుగతముగగూడ కొన్ని పట్టుల పాపయాయలడు సంగీతప్రస్తావనను గావించియున్నాడు. సీతారాములు రావణవధానంతరము తిరిగి స్వస్థానాయాతులై, అయోధ్యాస్థితులై సుఖముగానున్నపుడు కవి తీరికగా సంగీతక వినోదమును గల్పించినాడు. అది విలాసార్థము గల్పించినదయ్యును సంగీతకళావిన్యాసముగా నద్దానిని తీర్చిదిద్దుటలో పాపరాయుని సంగీతశాస్త్రకృతి వెల్లివిరిసినది. ఇందు గీతవాద్య నృత్యత్రయియైన తౌర్యత్రిక విధానము ప్రస్తావితము.

రామచంద్రుడు సభాభవనమునధివసింపగ వందిమాగధులు అమ్మహా మహుని కైవారమొనర్చిరి. తదనంతరము వాద్యానుగతమైన గానము వినిపించినది. ఆ పిదప నాట్యాభినయనము ప్రదర్శితము. సభాంతరమున ప్రదర్శితమైన నాట్యభంగులలో దేశ్యనృత్యహేవాకము వెల్లివిరియుటచే దేశిప్రక్రియందు కుచికున్న అభిరుచి ప్రవ్యక్తమైనది.*

---

*"గవి పెనదీసి హొన్ను జిగికాయలు చన్నులఁదాఁకఁ తంత్రు
క్కవరునదీటి మెట్టులొడికంబుగ నొత్త స్వరంబులన్నియున్
సరుపువహింపఁదాళలయ సంగీతి గీతములున్....
ప్రవణత నొక్కలేమ నరపాలునకున్ వినిపించె పీణియన్"

ఉ. రా. vi - 134

"స్వర్గములయారెమేలు శ్రుతిబాగురె మూర్ఛన కంపితంబు బా
పురె బళిరయ్యడాల్ మెఱసెఁబో నెరమీటు కులంబు తాయమ
ద్దిర స్ఫురితంబులమ్మయని తేవియలొక్కెడి జిల్గుపాటలోఁ
దరుణి వివంచిమీటె వసుధాపతి మెచ్చుకొనన్ రసజ్ఞతన్"

ఉ. రా. vi - 135

"తంబురమీటి పేతావతి తానములెంతయు విస్తరించి రా
గంబమరక్తి రాలుగరగన్ ఛిలుఘోడులు వల్లవింప న
మ్యాంబుజపీ మనోహర కుల్యాగజి మీదివదంబు పాడినన్
క్రొంబులకల్ జవించె నభకున్ తలవంచిరి పైణికాగ్రవరల్"

ఉ. రా. vi - 136, ఉ. రా. vi - 137, 138.

ఈవద్యములందెన్నో సంగీతసాంకేతికములు దొరలినవి. కథానుగతముగ గూడ ఇట్టి పారిభాషికములు* కేవల శ్రుతిపాండిత్యముగాకాక పాపరాజుతనదైన బహునిర్మల శ్రుతమునకు ప్రతీకగా ప్రయోగించుట గమనార్హము.

తదనంతరము లవకుశుల రామాయణగానమున తన సంగీత కళా ప్రవణత్వమును ప్రదర్శించినాడు. వాల్మీకి గురువరుడు శిష్యులు లవకుశులను—

"ప్రవణతమీఱ మీరు కవపాయక రామకథాప్రపంచమీ
....
.... చదువఁగా వలయు నీజసులందఱున్ వినన్"**

"స్వరములుఁదాళముల్ లయలు సారపుమీటు కొలంబులేర్పడన్
జిరముగ మీకు నారదుఁడు నేసిన శిక్ష ఫలింప నింక మీ
రిరువురు పీఱెలూని దిసమిచ్చవది సర్గలలెక్క రాఘవే
శ్వరు సభఁబాడుఁడప్పిఁపని చారుచరిత్రమునఖ్యులౌనసన్"***

"అన్యోన్య హస్తదండావృత్తులెసఁగనొం ... దొరుల
యావలా వలవచ్చి.... ....
కంకణమంజీర కాంచికల్ మ్రోయన - వ్యావసన్య స్ఫూర్తిఁజూపి చూపి
తాళవాద్య రవానుకూలముగామంద - ద్రుత మృదుగతులను దిరిగిదిరిగి
యనువమ రసోదయంబున నభినవాతి చిత్రవర్తనభంగులఁజెలఁగి చెలఁగి
విడివడిన మన్మథోన్మద ద్విరదములన సఖులు హల్లీసకము సల్పిసంతసిల్ల"
ఉ. రా. vi - 140

* స్వరము, శ్రుతి, మూర్ఛన, కంపితము, డాల్, తాయి, స్ఫురితము; తానము, పుష్పాంజలి, పదచాళిక, జక్కణి; కొరవంజి, పీరణ, హల్లీసకము, మంద, ద్రుత, మృదుగతులు.

** ఉ. రా. viii - 46

*** ,, viii - 46

"సమయముఁజూచి యొక్క దివసంబున రాముని యజ్ఞశాలన
క్కొమరులుపోయి యందుఁగవఁగూడి వినంచికలూని తానమా
న మానములును రాగముల్ వినవినన్ జెలువై చెవులానసండఱున్
ప్రమదవయోధిలోమునఁగఁ బాడిరి రామచరిత్ర మింపునన్"*

"శ్రుతులు బెరయుట స్వరములచొప్పు విడక
చాలశుద్ధతగనుట దోషములఁబాసి
ఘన విధముగాన షడ్జంబుఁగలసిమెలసి
అక్కవలవారి గానంబు నొక్కనర్చె"**

"జనక కుమారి కాత్మజులు సారెలు చక్కఁగఁబెట్టి మేళవిం
చిన కవపీణియల్ మొరయఁజేయుచుఁబాడిరి రంగురక్తులన్"***

"స్వరములయారె మేలుశ్రుతి బాగురె మూర్ఛన కంపితంబు బా
పురె బళిరయ్యెడార్ నెఱపెఁబోనెఱమీటు కులంబు తాయమ
ద్దిర స్ఫురితంబులమ్మయని తేనియలెక్కెడి వారిపాట లా
దరణము మీఱఁగా వినిముదంబొదవన్ బతిమెచ్చెనెమ్మదిన్"****

మొత్తముమీద కంకంటి పాపనాయ్యడు కళాయుగంధరుడై ఈరామాయణ ప్రబంధనిర్మాణమును గావించినాడనుట ధన్యరగాదు.

మొల్లరామాయణము : కంకంటి పాపరాజువలె రామాయణ గానమును గావించిన కవయిత్రిమొల్ల తన కావ్యాంతరితముగ సంగీతకప్రస్తావనను గావించుట అంత అవశ్యముగ నెంచలేదు. ఆమె లాలనప్రబోధనములను సంగీత శక్తులో ప్రబోధనమునకే కొంత ప్రాధాన్యమిచ్చినది అదియును రావణాసురుడు

---

* ఉ. రా. viii - 51

** ,, viii - 52

*** ,, viii - 60

**** ,, viii - 62

రాముని ఏదుర్కొన నేగునపుడు వాద్యప్రఘోషణములను మెరయించినది. అట్టి యెడ ఆమె వక్కాణించిన వాద్యనామములు కొన్ని కనవి వినవి కూడనున్నవి.

"భేరుల్ తమ్మటల్ పెల్లునిస్సాణముల్
బూరగొమ్ములు కంచువీరణములు
సుకిలన్రోవులు వీరమద్దెలన్ గిడుగిళ్లు
పైవైన తప్పెటల్ పిల్లఁగ్రోళ్లు
తారలు చమ్మటతారలు శంఖముల్
కాహళల్ పసిఁడిడక్కులును బిరుదులు
గాలిగొమ్ములు దోళ్లు కైవళ్లు రుంజలు
ఛత్రసంఘంబులు చామరములు

బోరుకలఁగంగ దిక్కులు బూరటిల్ల
దనుజ వర్గంబులిటవంకఁదవిలి కొలువ
పెడలె నన్నాహమడరంగ వీరరరవము
కరువుగట్టిన చందంబు గానఁబడఁగ"

ఇంతకుమించి సంగీతప్రస్తావనకు సమగ్రముగ గావించుటకు అవకాశమును ఆమెకు రామాయణగ్రంథమున కలుగలేదను కొనవచ్చును.

కందుకూరి రుద్రకవి యందుకొనిన లయవిన్యాసము

రుద్రకవి కృతములగు జనార్దనాష్టక నిరంకుశోపాఖ్యాన సుగ్రీవ విజయ కావ్యత్రయమున గానపటిత అందగించినది. రాయలనాటి సంగీతరసికత ఈతని సుగ్రీవవిజయమున రూపుదిద్దుకొన్నది. కోటలోని రాజుగారికి సంస్కృత నాటకములతోపాటు ప్రజలిచ్ఛగించు వీథినాటకములుగూడ నచ్చుబాటగుచున్న రోజులివి. కావున కేవలము గ్రామ్యభాషలో పామరజనులు అస్తవ్యస్తముగానాడు కొనెడి వీథినాటకములరీతిని కొంచెము సంస్కరించి ఈ కందుకూరి రుద్రకవి సుగ్రీవవిజయమను యక్షగానమును రచించియుండవచ్చును. అందువలన సుగ్రీవ విజయమే తొలియక్షగానమని సాహితీవరులు అభిప్రాయపడుచున్నారు. యక్ష గానమనునది గీతికి సాహితికి, చేకిమార్గికి మధ్యేమార్గమున నడుచు మధురరచన. ఇందు రుద్రకవి రాగన్యాసమును ప్రదర్శనలకు వదలివైచి లయవిన్యాసమును ఛందోవైవిధ్యముమలచికొని రచనను సాగించినాడు.

ఈ యక్షగానమున నీకవి త్రిపుట, ఝంపె, ఆటతురచఝంపె ఏకతాళాదికములకు అర్ధచంద్రికలు, ద్విపదలు, రగడలు మున్నగు లయాత్మిక ఛందో విన్యాసముల ప్రతిపాదించినాడు. ఇవి ఒక్క తెలుగునడకగలవిగాక భిన్న గతులలోనున్నవి. మృదంగజతి విన్యాసమునను సరించి వీనిని వింగడింప వచ్చును.

రగడలను తాళలయమానపద్ధతులకు లాక్షణికాగ్రేసరుడైన అప్పకవి అనంతరకాలమందిట్లు అనుశాసించినాడు.

తుదనేడు లఘువులు తొలగించి చదివిన
ద్రిపుటకు వృషభగతి పదయుగము
లలితగడఫలనొక్క లఘువుమానిన ఝంపె
యగు ద్విరదగతి సమపదయుగము
గురుతగు రచ్చెరకుఁదురగ వల్గనాహ్వయ
మేకతాళమో మధుర గతికి

సంఘికిర్వదినాలుగట తాళమున మాత్ర
లోలి విశ్రాంతి పధ్నాలుగింటఁ
దెలియ వర్ణంబు నర్ధచంద్రికలు వీలు
యక్షగాన ప్రబంధంబులతుకవచ్చు
రగడ భేదంబు లవియంద్రుఁదగి కవీంద్రు
లలిత నిజసేవకస్తోమ యద్విధామ"*

ఇందురచ్చెరయని అప్పకవి అనిన ప్రక్రియ పిదప రగడయని వ్యవహృతమైనట్లు భావింపవచ్చును. ఈ రగడాలోనింకను అనేక విధములైన జానపద కవితారీతులను జేరినవి. అవి, ఏలలు, జోలలు, సువ్వాలలు, ఆరతులు, ధవళములు, చందమామసుద్దులు, వెన్నెలపదములు, నివాళిపదములు, విరాళి పదములు, తుమ్మెదపదములు, గొబ్బిపదములు, కోకిలపదములు, చిలుక పదములు, అల్లోనేరేళ్లు, నీసకందార్ధములు, త్రిభంగులు, ద్విపదలు, త్రిపదలు, చౌపదులు, షట్పదులు, మంజరులు, జక్కులరేకులు మున్నగునవి.

ప్రప్రథమమున రుద్రకవి కందుకూరి జనార్దనస్వామిని కొనియాడు సందర్భమున త్రిపుటతాళములో ఒకగీతివిట్లు గూర్చినాడు.

"లలితగాత్రుడు శుభచరిత్రుడు
దలితశత్రుఁడు సుజనమిత్రుడు
నలిననేత్రుఁడు కందుకూరి జనార్దనుండతఁడు"** ఇది "తకిట, తకతక, తకిట తకతక" అను మృదంక విన్యాసము కనువుగ సాగిపోవును. అట్టిదే ఝంపెతాళముతో గూర్చినది మఱొకటి,

"ఇనవంశతిలక నేనిభతనూభవు మంత్రి
నవిలజుఁడు నాపేరు హనుమంతుఁడంద్రు
కపులకెల్లను రాజు కార్యజడ్గములు
నిపుణుడు సుగ్రీవుడ పరిమితబలుఁడు"***

---

* సు. వి. i - 2
** ,, i - 2
*** ,, i - 7

దీనికి మృదంగ విన్యాసము—

"తకతకిట తకతకిట తకతకిట తకిట" అనిన తగియుండును. కరుచ ఝంపెలో వింకొకటి యిట్లున్నది.

"వనచరోత్తములెల్ల వచ్చి
మంచిదినముచేకొని నన్ను దెచ్చి
కపిరాజ్య పట్టంబుగట్టి"*

దీనికి తగిన మృదంద విన్యాసమియ్యది.

"తకతకిట తకతకిట తకిట
తకిటతక తకిటతక తకిట"

ఆ పిదప ఏకతాళములో గూర్చినరచనలు చకచకసాగి తకతకమని మృదంగము పలికించినట్లేయున్నది.

"ముక్కులు చెక్కులు మూపులు పీపుల్
....
గళములు శిరములు జానులు పీనుల్
కరములు నురములు కాళ్లనువేళ్లన్"**

"తకధిమి తకధిమి తకధిమి"యని సాగిపోవి నడకయిది.

ఇక ఒకే ప్రక్రియకుచెందిన అర్ధచంద్రికలను వివిధవిన్యాసములలో వేర్వేరు నడకలతో విచిత్రముగాగూర్చి రుద్రకవి బ్రహ్మాణినేగాక లయబ్రహ్మను గూడమపాపించివాడవిపించుకొనినాడు. వానికుదాహరణములు కొన్ని

---

* మ. పె.

** మ. పె. 4 వ. క్ష. 1

"చదువులు దెల్పిన జిలచరవతికిన్
కుధరము మోసిన కూర్మంబునకున్
మేదినదాల్చిన యాదిమ కిటికిన్"*

దీనికి మృదంగ విన్యాసమిది.

"తకితక తకతక తకతక తకిట"

ఇట్లే వివిధ మృదంగ జతివిన్యాసములలో సాగిపోవు మఱికొన్ని యర్ధ చంద్రికలున్నవి.

"కన్నులనశ్రుల్ గ్రమ్మగ వగచున్
ఔరా విధివశమని తలయూచున్"**

"అంత నెత్తురుటేరులంతటనె వచ్చెన్
రక్కసుని ఘోషములు నెక్కసము లాయెన్"***
"స్వర్ణకుంభములందు గంగాజలము దెచ్చి
అంబుజాప్త తనూజుకభిషేకమును జేసి"****

ఇట్టి యర్ధచంద్రికలేకాక కొన్నిధవళములుకూడ ఇట్లు కూర్చబడినవి.

"శ్రీరాముఁడు గుణధాముఁడు వారిజదళలోచనుఁడు
కూరత రావణుఁగూలిచే నారీమణిఁదేవలయున్"*****

ఈనాడు జానపదుల పాటలలోగూడ సరిగనివిపించని ఏలలనుగూడ కొన్నింటిని కందుకూరి కవి సుగ్రీవవిజయమున విశేషించినాడు.

---

* సు. వి. 1 - 1
** సు. వి. పు. 12 - 2
*** ,, 14 - 2
**** ,, 40 - 1
***** ,, 40 - 4

అట్టి ఏలకిదియొక మచ్చుతునక.

"భానువంశమునుఁబుట్టి
దానవ కామునిగొట్టి
పూనిముఖము నిర్వహింపవా!! ఓ రామచంద్రా!!
మౌనివరులు సన్నుతింపగా
రాతి నాతిఁజేసి పురా
రాతి చేతివిల్లు విఱిచి
భూతలేంద్రు పెల్లమెచ్చగా
సీతను వివాహమాడవా!! ఓ రామచంద్రా!!"*

భరత వాక్యమునుగూడ లయాత్మికతో గూడిన నీద్విపదలలోమలచి కందుకూరి రుద్రకవి తనకావ్యమిట్లు మంగళాంతము గావించినాడు.

"మనుజేశ్వరుఁడు పోయె మూల్యవంకదమునకు
కినతనూభవుఁడు కిష్కింధకేతెంచె
తారాసమేతుడై తరుణీకృతోప
చారుఁడై వేడ్కలు నలువుచునుండె"**

మొత్తముమీద ఈసుగ్రీవవిజయ యక్షగానమున కందుకూరి రుద్రకవి లయకెక్కువ ప్రాధాన్యమిచ్చి చందోరీతికే అందమును విసూత్నరీతిలో సంతరించినాడు

ఈకవిదే నిరంకుశోపాఖ్యానమును గ్రంథమింకొకటి యున్నది. ఇందు విగమశర్మవలె బ్రతికిచెడిన విరంకుశునకు తండ్రిచేయించిన విద్యాభ్యాసమున సంగీతాభ్యాసముకూడ మన్నడిట్లు,

"చదివించెన్ ద్రయీవాచ్యముల్ గఱపెశాస్త్రముల్ వతంపించెన్
.... గానక్రియా విదువింగా నొనరించెన్"***

---

* మ. వి. 41 - 2

** సు. వి పు. - 43

*** వి. కు. పా. 1 - 94

ఇక నిరంకుశుని యౌవనప్రాదుర్భావవర్ణనలో నృత్తరీతియే యిట్లు సొబగు మీఱినది.

"బాల్యసంపూర్ణ భావంబుపాయఁబాయ
దరుణ యౌవన లక్ష్మిన ర్తనముసూపె
బిత్తరము జూపు పాతరక త్తెవోలె"*

అట్లే నారదుని స్వరూప స్వభావావిష్కృతిలో ఆతనితోపాటు ఆతని మహతీధ్వానమిట్లు

"ఆనంద జలధి ఘూర్ణిలు మాడ్కి మాయతా
హతచేత మహతి మ్రోయుఁగగా"** వర్ణితమై వాద్యరీతి ప్రతిధ్వనించినది.

ఇంకొకచో

నిపుణత దీపించు నృత్యవైఖరి చేత
పెంపొనహించిన పెద్దఱికము
సరస సంగీతసాహిత్య పరిచయమునఁ
బ్రాదు చెందిన బహుమాన పాటవము"

ఇంకొకచో పైశాచిక చేష్టలోగూడ సంగీతకమునకే స్థానము గల్పించినాడు కవి.

"సంగీతమాధురిఁజవిదేల్చు నొకవేళ"

ఇట్లు నిరంకుశోపాఖ్యానరచనను సాగించిన రుద్రకవి గానామకూలముగ తదనుగత నాట్యాభినయమునకు సరిబోవునట్లు జనార్దనాష్టకమునుగూడ రచించినాడు. ఈతని రచనలలో లయవిన్యాస సంగీతశాస్త్రమునకు విగ్గుదేలిన న్యాసమై పొగుడ అమరినది.

---

* ని. కు. పా. ii - 8

** ని. కు. పా.

తెనాలి కవుల తెలితేనియ పాట

తెనాలి రామలింగకవిగా ఉద్భటారాధ్యచరిత్రము రచించి తెనాలి రామకృష్ణుడై ఘటికాచలమహాత్మ్య, పాండురంగమహాత్మ్యములను రచించిన ఈ కవి వరుడు సంగీతమున గొప్ప ప్రజ్ఞను చూపించలేదు. అలవోకగ, ప్రసక్తాను ప్రసక్తముగమాత్రమే కొంత సంగీతప్రస్తావన ఈతని కవనమున క్వాచిత్కముగ గోచరించును.

ఈతని వంశస్థులలోని రామభద్రకవి తన యిందుమతీ పరిణయమున సంగీతప్రజ్ఞను చూపించినాడు. ఈ వంశస్థుడేయగు తెనాలి అన్నయ్య కవి తన సుదక్షిణాపరిణయమున రామకృష్ణునివలె సంగీతవిషయమున చెప్పుకొనదగినంత ప్రజ్ఞను చూపించలేదు. ఈవంశమున ఒక్కకవియందైన సంగీతప్రజ్ఞ కన్పించుచున్నది గాపున ఈవంశస్థులందరు సంగీతవిముఖులనిగాని, విరసులనిగాని చెప్పలేము.

ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము : ఈ గ్రంథము 1925వ సంవత్సరముననే ముత్యాలవారిచే మాహిష్మతీ ముద్రణశాలయందు ముద్రింపబడినది. ప్రతి బహు పురాతనమైనది కావున వదునెనిమిది పుటలు ఉత్పన్నములైనవి. మిగిలప్రతియే లభించుచున్నది.

శాపవశమున రాక్షసత్వమునొందిన ఖేచరుల వర్ణించువట్టున వారి దురవస్థనుగని కవి సానుభూతి చూపించునెవమునవారు సంగీతమునకు దూరమైరనియే చెప్పి విచారించుట ఈతని సంగీతాభిరుచికి తార్కాణము.

"అలకా చైత్రికదాంతికస్థితమణి వ్యాకీర్ణ చోళసగం
బులు.... .... పే
దులపై కూర్చుండి మీటారిగత్తెలగు నింతుల్వాడ మోదించు వా
రలకా యీ దురవస్థదైవగతిఁదీర్పన్ శక్యమే...."*

* ఉ చ. i - 134. పు. 19

"వీణా నినాదంబు వీసుల నాలించు
వనిభూత కహకహధ్వనుల మఱచి"*

"అల కైలాసమునందు హేమమయ కూటాగ్రగ్రరత్న ని
ర్మల పీఠంబుల నిల్చి పార్శ్వములఁబ్రేమన్ వల్లభుర్ తోడుగాఁ
గల రాగంబుగ మేళవించి కడువేడ్కన్ సిద్ధకాంతామణుల్
శిలలెల్లన్ గరగంగఁబాడుదురు వరిశీలించి తత్కీర్తులన్"**

ద్వితీయాశ్వాసమున మదాలసుని వృత్తాంతమున వేశ్యబాలికను వర్ణించు సందర్భమున ఆ సుందరి

చదివెన్ గమకకళారహస్యములు శిక్షన్గాంచె వీణాదులన్
బ దిలంబయ్యె సమస్త నాట్యకలనా పాండిత్యహేలన్ మదిన్"***

ఇట్లామె లలితకళావిలాసములు వివరించి ఒకనాడామె బాలేందుచూడుని గుడికేతెంచి.

ప్రీతిన్ కన్నులు మ్రోడ్చుచున్ విలసన శ్రీయొప్పనాదేవుపై
గీతంబుల్ పొబగొందఁబాడె రసముల్.... తానంబులన్"****
"కల మృదు స్వరంబుగల కంజదళాక్షులగూడి పాడనక్కలికి పాటకు
శిలలు గరంగెఁదర్వులను జేకురు వల్లవలక్ష్మి"***** అని తద్గానాభి నందనము గావించినాడు కవి.

అటుపిదప గ్రంథము జీర్ణమైనది. దొరికినంతమట్టుకు సంగీతప్రసక్తి ఈ గ్రంథమున ఇంతమాత్రమే.

ఘటికాచల మహాత్మ్యము : ఈగ్రంథమున మానసపరోవర వర్ణన సందర్భమున సంగీతప్రస్తావన గోచరించినది.

---

* ఉ. చ. i - 135
** ,, i - 172
*** ,, ii - 42
**** ,, ii - 151
***** ఉ. చ. ii - 153

"తేట పూఁబోడుల పాట ముత్తయిదువల్
వచరించు సోబాన పాటగాఁగ"*

ఇట సోభనమను దేశగానరీతి సోబానమని వరివర్తితమగుట గమనార్హము.

"ఘణిఘణిల్లని పాదకటక నిక్వణముల్
వ్రతుల ధైర్యములొ కాలొకలొనర్ప"** అని లలిత రూపభాజ నంబగు వారణానారీజనంబుల నడలలోని లయాత్మికత వర్ణితమైనది.

ఘటికాచల క్షేత్రముల అంబుజాక్షునకు కల్యాణమహోత్సవంబాచరించు సందర్భముననే ఏతెంచిన అవనీనాయకుల వైభవవర్ణనమున వారలకు

"చామరంబులువీఁచు చామకరంబుస
హేమకంకణరనంబింపు గులుక
పటహ భేరీశంఖ ఫణవముర్దళ ముఖ్య
వాద్యధ్వనుల్ దిశావలయ మద్రువ"*** అట వాద్యరము చెలగిన దనినాడు.

"హోమపూర్వకముగ నుత్తుంగ గరుడరే
తన పటంములనెత్తి తాళమాన
విధియు దవ్వకనుండ వివిధ వాద్యంబులు
మొరయఁజేయు తదవసరమునందు"****

ఇందిరాదేవి మంగళాష్టకముల మలవుసెలగ హరికి తలఁబ్రాలు ప్రోసిన దట. ఇంతకుమించి వాద్యాదికముల ముచ్చటలైనను ఇకలేవు.

---

* ఘ. మా. i - 5

** ,, ii - 217

*** ,, iii - 59

**** ,, iii - 62

పాండురంగ మహాత్మ్యము : ప్రథమాశ్వాసాది మంగళాశాసన పద్యమున ఈకవి 'శ్రీ, కాంతామణి' అను రాగనామములను నిక్షేపించినాడు. ఇది అప్రయత్నసిద్ధమని అనుకొనుటకన్న అభిప్రేతార్థసంయుతమని అనుకొనుటమిన్న. కవి వల్లమాలినంతగ పాండురంగమాహాత్మ్య స్ఫోరకములగు వైష్ణవగాథల వర్ణించు సందర్భమునను ఈగ్రంథమున తదితరములగు గ్రంథములలోనున్న పాటదైన సంగీతప్రసక్తిని తడువలేదు. ఉన్నంతమట్టుకు నిగమశర్మ కథలోనే కొలదిగ సంగీతమును గూర్చిన ప్రస్తావనము వ్లవకన్యావర్ణనమున** ఆమె పంచత్వమునొందిన పిదప నిగమశర్మగావించిన పరిదేవనమున గోచరించినది.

ఈ ఆశ్వాసాంతమున కృతిపతి సంబుద్ధిలో ఆతనిని "సారసంగీతపోషా!" అనినుతించుట గమనార్హము. ఇంతకుమించి సంగీతప్రసక్తియే యిందులేదు.

---

* "శ్రీకాంతామణిఁగన్మొఱంగి ధాత్రిన్ మంచినన్ దత్పతి
శ్రీకాందని మీఁది కుబ్బెనఁగ శ్రీవత్సముందాల్చి ము
ల్లో కంబుల్పొదలించు కృష్ణుడు దయాళుండేలు శ్రీవైష్ణవ
స్వీకారార్హ విరూరి పట్టణపతిన్ వేదాద్రి మంత్రీశ్వరున్"

** "కాఁపుంగెంజిగురాకుఁబోఁడి పరలోకంబంత ప్రాపించుచున్
వాపాదంబున నాతఁడొందు గడ రూపాజీవరాజాననం
దాపించచ్ఛడుగుచ్ఛ పచ్ఛవి మదాంధన్ బంధురశ్రోణి పీ
ణా పాణింధమపాణి నొక్క వ్లవకన్యంగూడి క్రీడింపఁగన్

పాం. మా. iii - 88

"సన్నపు సిబ్బెముల్గలుగు చన్నులఁబయ్యెదకొంగ వాలఁగాఁ
గిన్నెర వీణెమోపి శ్రుతిగీల్కొన సారెలు చక్కనొత్తియు
ద్యన్నఖర ప్రమాణములఁదంత్రులు మీటుచు నాలపించుసీ
తిన్ననియెల్గు నాచెవులఁదేవియలొల్కుచవుల్ దలంచెదన్"

పాం. మా. iii - 64

ఇందుమతీ పరిణయము - తెనాలి రామభద్రకవి

ఈతడు ప్రథమమైన మంగళాచరణపద్యముననే శ్రీమనరాగమని స్మరింప జేయుటలోనే సంగీతజ్ఞుడనుటకు ప్రబలతార్కాణము లభించుచున్నది.

తత్శ్రీలలితాంగి వక్షమునఁజెన్నుగఁగెం ప్రేల తాళి లీలనొ
వేళఁబొసంగ రంగలరు వేంకట భూమిధరానేత యా
నీలఘనాఘన ప్రతిమ నిర్మల దేహుఁడు శౌరినిత్యమున్
బాలచురీకులాబ్ధి హిమభామనిఁగృష్ణనృపాలుఁ బ్రోవుఁగన్"*

దేవతాస్తుతులలోగూడ ఏదోయొక సంగీతరీతియో, ప్రక్రియయో ప్రస్తావనగ ధ్వనింపజేసినాడు. రామభద్రకవి.

"ధవళతరస్మేర తరుణ ముఖాంభోజి
తారకాంచిత దృగ్వితానమౌ హరిణాక్షి
చంద్రికావరపింఛ సదృశమోహన వేణి
సర్వమంగళ మంగళాచరణ మహిత"** యని. ఇందు ధవళము, మంగళాచారగీతములనువి ప్రబంధప్రక్రియలు. కాంభోజి, చంద్రిక, మోహన రాగముల ప్రసక్తి వినవచ్చినది. అట్లే సరస్వతీస్తుతిలో ఆమె

"అవని నాదబ్రహ్మమౌ తానే తనయట్లు
వీణియఁ బలికించు బాణయనగ
రస భావభావుక రసనాగ్రమండిన
స్థలులపైనాడు నర్తకియనఁగ"*** మెఱయునట.

ఇందులో గీతవాద్యనృత్యత్రయిఅయి సంగీతకము సరస్వతీస్వరూపమున మొరపినట్టి.

---

* ఇం. షే i. - 1
** " i. - 4
*** "

కవియేకాక పాలచూరి కృష్ణధాత్రీవిభుండుకూడ సంగీతాభిమానియైనట్లు ఆతని కొలువులో హృదయానంద సంధాయక బృందమున్నదనుటలోను వీణా వాదన ప్రవీణతా తృణీకృత వాణికులగు వైణికులున్నారనుటలోనే తెటతెల్లమగు చున్నది. కృతికర్తకు కృతిభర్తకుకూడ సంగీతము హృదయానందకరమే అయినది. ఇది కేవలము ఊహాగానముగ పోసికటానికి మొదలగనొక పద్యమున నుట్టకించినాడు.

"..... ....
....

గాయకాఖిల కవినాయకాప్త సుధీవి
కాయకాంక్షిత ప్రదాయకుఁడు

నసినమాన్య ప్రభాంసదవన రాజి
గేళహీ శంఖమర్దళ కాహళీద్ధ
రవ హరిద్దంతి నిభగజ నివహహాయుఁడు
విష్ణునిభవుండు పాల్చూరి కృష్ణనృపుఁడు"*

ఇక శాలిగోప్యోషముల గాలిపాటలలోగూడ రాయములను ప్రకల్పించిన దిట్ట ఈతడు.

"తాయిన్ పాటలవాడ నన్యకలకంఠ ప్రాంతిచేఁగోయిలల్
డాయల్బూని యదల్ప హస్తములు లీలన్ జూచుచోఁబల్లవ
శ్రీయంచున్ గడుఁజేరఁజెంతదఱచై చెల్వొందు చెంగల్వలన్
ప్రేయంబూయవి ముగ్ధభావమున నావిన్ శాలిగోప్యోషముల్"**

ఇక కథలోపడిన పిదపకూడ అజమహారాజు వెడలిన స్వయంవర ప్రస్తావనలో కవి సంగీతసాహిత్యములరెంటిని ఒక్కుమ్మడిగానే రవళించినాడు.

---

* ఇం. వ. i - 61

** ,, i - 110

"భానురామ్నాయ విద్యానురాశీర్వాద
వారముల్ బిరుదుకై వారములను
శోభన గాయక స్తోమ సవీన స
ద్గేయముల్ స్తుతి వాఙ్మికాయములును
భేరికా మర్దళ భూరికాహళ్యాది
వాద్యములనవద్య పద్యములును"*

ఆ పిదప భూనాయకుడు వృషవన్నామక గిరిని కనుగొన్నాడట. అద్దాని వర్ణనమునగూడ సంగీతమునకు స్థానమిట్లు లభించినది.

"పొదలు కిన్నర వధూమృదుగాన సరణిలో
మధుపాంగనల పాట మాఱుమలయ
.... అప్సరసల

రసలలిత తతమణితభరము గముల
గలసి విలసిల్లు శుకపిక కలకలముల
కలవరములను శ్రుతిసుఖగరిమ వినుచు
ధరణి ధరమౌళి యీయద్రితట వనాళి"**

"అతుల వనమాలికా సం
యుత ముఖ్యతటినటన్మయూర కలాపాం
కితము నవవేణూ నాదాం
చితమిగ్గిరి కృష్ణమూర్తి జెలఁగెడు గంటే"*** అని అనుకొచినాడిట. అంతేకాక ఆగిరి మహాత్మ్యాభినందకముగాగూడ సంగీతకమే యిట్లు జాలువారినది.

గంధర్వ గానసంగతులకు నవిలపూ
రితకీచకములు శ్రుతులు గూర్ప
దివ్యలోక మృదంగ ధింధిమిధ్వనికిలం
ధరవిర్భర ధ్వనుల్ తోడుసూప

* ఇం. వ. ii - 87
** ,, ii - 100
*** ,, iii - 130

నటదప్సరోజన నయనావళికి దృష్టి
పాత్రములై శిఖిప్రతతులొలయ
బంధుర గీతప్రబంధ సద్భావంబు
ననిలకంపిత శాఖాలఖ్యయింప

స్నిగ్ధ శశికాంతమణి కాంత శిఖిరసీమ
రచ్చసేయుచుఁజూచు సురప్రభులకు
నాట్యసాహాయ సామాగ్రి ననువుకొల్పు
నరవరోత్తమ యీధరాధర వరంబు"*

ఈకవి వతంసునకు నాయిక ఏడ్పులోగూడ కలకంఠీ రాగవిన్యాసమే ఒక్కచో నిటుల వినిపించినదట.

"అలావణ్యవతీ వతంసము మనోజాభీల వహ్నిజ్వల
జ్వాలా జ్వాలముమెచ్చ నేడ్చెఁగను ప్రేకల్‌దొట్టి బాష్పాంబువుల్
దాలుంగు బ్జఁబొర్లి పారఁగలకంఠ శ్రీకలారావ పీ
జాలోల స్వరమాధురీరసము శ్రవ్యంబై విరాజిల్లగన్"**

తమ్మెదరొద సహింపలేక విరహాసహయైన నాయిక ఉపాలంభించుటలో కూడ గీతికయే యిట్లు చోటుచేసికొన్నది.

"నెమ్మిప్రియమాడ రానీ
యుమ్మను రావమున గీతదాతురి మెరయన్
గొమ్మచివుడడ్డగిర్రమక
తమ్మెదని గేలిసేయ దోసముగాదే"***

---

* ఇం. వ. iii - 132
** ,, iii - 136
*** ,, iii - 137

నాయిక వలపు వందులిరులిటులుండగ అటనాయకుని తలపు తందనాలును కొంతగ గానమయములే అయినవి.

"ఆత్మహుంకారమునఁదేఁటి ఝుంకార. మొనరింప బ్రమయుఁగోకిల వాణి పాటలనుచు"* నిటుల వెచ్చనూర్చినాడట నాయకుడు. ఇట్లు రాగనామముగ అనురాగరీతిని పెలార్చుటయందీ రామభద్రకవి దిట్టయనుటకు ఈతనిప్రబంధమున ప్రస్తావనలు మఱికొన్నియున్నవి.

ఈతడు పెండ్లిలో తలయంటుట పెండ్లికి తరలివచ్చుట మున్నగు ముచ్చటలలోకూడ రాగతాళరీతిని వాద్యసహకృతిని వినినాడు.

"జడవిప్పు తావి. నూనియఁ
దడఁబడ హారములో త్తువోఁదలయంటెన్
గడగడ వడక వలగ్నము
కడియమ్ముల రవము తాళగతులకు మెరయన్"**

ఇందు పెండ్లికొడుకునకు తలయంటిన ముచ్చటలో కడియముల రవము వాద్యసహకృతి నినదించి తాళగతులకు మెరయుట గమనార్హము.

"అజుడు సురేంద్ర గౌరవంబు....
దాల్చి గంభీర భేరీమృదంగ శంఖ
వేణు వీణాదిరవములు వేడ్కసేయఁ
బ్రకటతరవంది బృందపాపఠ్యమాన
నిజ జయోన్నిద్ర బిరుదాంక నికరమడల"***

ఇట పెండ్లికి తరలునపుడు అజుడుదాల్చిన సురేంద్రగౌరవము అభివేడ్కసేసిన భేరీమృదంగ శంఖ వేణువీణాదిరవములతో గమ్యమానమైనది.

---

* ఇం. మ. iii - 140
** ,, iv - 180
*** ,, iv - 109

"కాకల్యంచిత కోకిలారవముతోకన్ వీఁకలన్మీఱి వీ
ణా కంఠుల్ మునుమున్నగ వరుస పెంటంబాడ ప్రీణావతుల్
డాకల్దీరెడి బెళ్కు చూపుగమినంతమర్యి కోధింప గౌ
రీ కల్యాణ పుఁబాటఁబాడిరి ధరిత్రీలేఖ రేఖావతుల్"*

ఇందు గౌరీకల్యాణమును గౌరీరాగమున పాడిరవియును, కాకభోయినచో కాకలీస్వరాంచితముగ కోకిలారవ రాగమున పాడిరనికూడ ఊహించుట కలదు వున్నది.

ఇట్ల వేడుకలు మీఱ భోజునితో రఘువు వియ్యమందుట ఇతర రాజ కులమునకు కన్నెఱ్ఱయై కయ్యమునకు కాలద్రువ్విరి. వియ్యముతోపాటు కయ్య మునుగూడ నిర్వహించికొనిన పిదప అజుడు ఇందుమతితో బయలుదేరి తమ రాజధాని చేరినాడు. అటు పురజనులు, ఇటు రాజబంధువులు గీతిసాహితుల జంట వోలె ఎదురుకోలు దీర్చినారు. అందు సాహితితోపాటు సంగీతకముకూడ ఇట్లు వినవచ్చినది.

"విరుదులును ఛత్రచామర బృందములును
బాణవిద్యలు నాట్యముల్ పాఠకాళి
గద్యపద్యస్తవంబులు గానములును
సానికూతులగని పురస్థలిని దనర"**

*"శ్రవణానందన రీతినగ్రనరణిన్ సంగీతమేళంబుతో
గవగఁబోటులు పాఠకుల్దవళముల్ కాంభోజీరాగమునన్
పూదండల్ పైపైచుచుం జదువగుంపుల్ గాఁజులున్ గొల్చిరా
చివురుంబోఁడుల మిన్న యిందుమతి వచ్చెఁబచ్చబావల్లకిన్"

ఈ పద్యమున అత్తింటి గృహప్రవేశమునకు తరలివచ్చుటకు పెండ్లి కూతురు దుఃఖించుటతోపాటు సంగీతకరీతులలో విస్మృతమైపోవుచున్న ధవళ

---

* ఇం. వ. iv - 128
** ,, iv - 197

మను ప్రక్రియ ఇట రాగాన్వితమై కాంతిల్లినది. ధవళములు, శోభనములు మున్నగు జానపద గేయరీతుల ప్రసక్తులు అటనట ప్రబంధములలో గోచరించును. కాని వానిని ఏరాగమున ఎట్లు చదివెడివారో యథాతథముగ వినిపించిన కవి ఈ రామభద్రుడగుట సవిశేషము. ఈ తెనాలి కవీంద్రుడిట ధవళము కాంభోజీరాగమున పాడెడివారనితెల్పి ఆప్రక్రియకు జీవముపోసి వెదికి తెచ్చిన ట్టివాడైనాడు.

మొత్తము మీద 'ఇందుమతీ పరిణయము' సాహిత్యావాప్తికేగాక సంగీత ప్రాప్తికికూడ నోచుకొనినదై అలరారుచు సంగీతస్థానమే తెనాలిగడ్డపై సంగీత ధ్వనమును ఆనాడే దశదిశలకు ప్రతిధ్వనించినదనుట దబ్బరకాదు.

---

* ఇం. ప. 4 . 14

ఇందు ప్రథమమున వాణిస్తుతిలో కిన్నర వాద్యప్రసక్తి ఇట్లున్నది!

"ఉదురు గుబ్బలమీదిగదియించి సరకట్ల
కిన్నెర పలికించు కిసలయోష్ఠి"*

ద్వితీయాశ్వాసమున దిలీపపట్టాభిషేక సంరంభమున—

"ఎట నాలకించిన హిమశైల కన్యకా
కమనీయ కల్యాణ గానరవము
ఎచ్చోటఁదెలిసిన హృద్యద్వాద్య
గంభీర నిర్ఘోష కలకలంబు
లెచటనిలచిన గాయక ప్రచుర విచల
దచల వీణా సముత్కర్ష హర్షవేళ"** అని సంగీతమునకు ముచితస్థాన మొసగినాడు.

మఱల చతుర్థాశ్వాసమున ఒకయింతి తనను గూర్చి తాను పరిచయము చేసి ను సందర్భమున విట్లనినది.

"నేర్తునొక కొంత గానవిద్య"*** అనుచు ఆమె గానవిద్య ప్రదర్శనా నములగూర్చి ప్రసంగించినది.

"వాణీసభ గౌరీసభ హరిరాణీసభన్ సంచరింతు రాజిత వీణా
క్వాణోల్లాస విలాస ధురీణ కళాకలిత మాధురీ సాధురీతిన్"****

ఆ రోజులలో మానవులేకాక చదువగఁబాడగ నేర్చిన రాచిలుకలుఁదెడివని వి యనినాడు.*****

మామూలు మాటలతో అభిమానముతో సంగీతమునగూర్చి ప్రస్తా ంచుటయేతప్ప ఈకవి సంగీతశాస్త్ర ప్రజ్ఞయున్నట్లనిపించదు.

---

* ఇ. వ. i - 5

** ఇం. వ. ii - 117

*** ఇం. వ.

**** ఇం. వ. iv - 64, 65. పు 67

***** ఇం. వ. iv - 10

అద్దంకి గంగాధరుని కవితలో అందగించిన గానరిరంస

ఈ గంగాధర కవి తపతీసంవరణ ప్రబంధమును రచించి మల్కిభ రాముడను మహమ్మదీయ ప్రభువునకు అంకితమిచ్చెను. కృతిభర్త మహమ్మదీయు డైనను హైందవసంస్కృతిని అందున ఆంధ్రసాహితిని ఆదరించి గీతిరీతిని ఆరాధించినవాడుగుటకు ప్రథమాశ్వాసాంతమందలి పద్యమొకటి ప్రబలతార్కాణమై భాసించుచున్నది.

"శృంగారవతీ మన్మథ
సంగీత రసైకలోల సాహిత్యకళా
రంగస్థల జిహ్వారణ
రంగస్థలనిహత శత్రురాడ్గజసింహా"*

ఆతడేగాక ఆతని అంతఃపురముకూడ సంగీతరసికతా సంపన్నమని ఈ క్రింది పద్యము వ్యక్తము గావించుచున్నది.

"కాంచి ధరియించెఁగాళింగ పుత్రిక
యడవంబుఁదాల్చెనంగాన కాంగి
వీజనంబులు వీచె భోజేంద్రనందన
వసిఁడి పావలు వట్టెబాంధ్యతనయ
కేరళేంద్ర కుమారి గిండికేల ధ్వంచెఁ
గేకయతనయ .....
"..... ....
....

వాంధ్ర భామిని వీణియనాలపించె
గానమొనరించె కర్ణాట కమలగంధి
పాంద్రవిభవంబుతోడ దేవేంద్రుఁడవఁగ
వరసుధైయున్న మలకేంద్రు సమ్ముఖమున"**

---

* త. సం. i . 99

** ,, i - 13

ఇవికాక రాగనామములను నిక్షేపించి మఱియొక పద్యమును ఇభరామ ప్రభువుని ఇల్లాండ్రను సూచించి ఆతని సంగీతరసికతను ఇట్లాలపించినారు.

"కాంభోజ రాజన్య కన్యకా రత్నంబు
చేరె వీక్షింపు చిత్తేశ దేవ
కుంతల నీలాళికుంతల కొలువున
కరుదెంచెనిప్పుడే పరకుమయ్య
ఘూర్జర మదవతీ కులతిలకంబటె
ప్రజఱుల్లఁదొడగె పరాకుస్వామి"*

ఇందలి కాంభోజ, రత్న, కుంతల, ఘూర్జరి, తిలకములను పలుకుబడులు రాగనామములు. వీనిని కవి అభిప్రేరితార్థ సమ్మతముగనే ఇట నిక్షేపించినాడనుట నిర్వివాదము.** ఇంతటి సంగీతసహృదయుడు కృతిభర్త యగుటవలననే కవి సంగీతధీవిభవమును ఎత్తుగడనుండి చూపించు శ్రీరాగనాథమును మంగళాచరణ పద్యాదిలో నిక్షేపించి అది ఘనరాగమగుట సూచించినాడు.

కవి తాను సంగీతజ్ఞుఁడనని ఆసంగతి కృతిభర్త ఎఱుగునని వ్యంగ్య రీతిలో మనకిట్లు సంసూచించినాడు.

---

* త. సం. i - 12

** "శ్రీసతి మించుగాఁగఁదులసీ దళమాలిక కౌస్తుభోజ్జ్వలం
బై సుచాపలీలఁజెలువందఁగ మేఖలకవంబు గర్జితం
బై సొబగొంద శారిఘనుఁడై కరుణార్థవ కృష్ణచేవిలా
యానతఁబ్రోచు గావుత నృపాగ్రణి మల్కిభరాము కాహిపుల్"

శ్రీరాగము శుభప్రదమైన సంపదుద్దామమై చెలువొంతుకీతి ఉద్దంకిరమైనది. అంతియేకాక ఈ శ్రీరాగము విష్ణుప్రీతికరమగు రాగమగుట కాత్రిఘనమదవి నుతింపబడుటనుబట్టి ఈ రాగము ఘనపంచక రాగములందొక్కటియగుట సం సూచితమగుచున్నది యిందు.

"గంగాధర సు కవీంద్రయ
భంగుర భవదీయ వాక్యపద గుంభనముల్
గంగాధర మౌళినట
ద్గంగాతటినీతరంగ గంభీరంబుల్"*

ఇక కథారంభముగావించిన పిదపసంవరుణుని గుణౌద్ధత్యము తెలుపుటకు గూడ సంగీతమునే సాధనముగాగైకొనుటలో ఈతడు సంగీత సరసహృదయుడని చెప్పక చెప్పినట్లై కాళిదాసుని రఘుగుణ గానముజ్జ్వరిల్ల కెలయించి ఇక్షుచ్ఛాయా నిషాదిన్యః అను రఘువంశ శ్లోకమిట ఆలపింపబడినట్లై నది.

"శాలివనంబులందిరుగు శాలికలన్ రొద జేసిరొప్పుచున్
జేలఁబడింజరించి నను జేలచెరంగున నానాన శ్రీయాం
భోలవముల హరించుచు నృపుంగవు నాతనిఁబాడు చుండురా
బాలవయః కథానుగుణవద్ధతిఁబామర భామినీ జనుల్"**

కవి యేదేవి ప్రస్తావింపవలసినప్పుడు దానివి కేవలము సాహితీపరము గానేకాక సంగీత సహకృతితోడ నెఱనెఱగావించుట ఈ కావ్యమునందు గానవగును. తపతీదేవి పెంపుడు రాచిలుక సంవరుణుని దరిజేరినపుడు అద్దానిని గాంచిన సంవరుణుని భావనలో సంగీతరీతికూడ ఇట్లు చోటు చేసికొనినది.

"కలిగెఁబో మనకేళి కనకపంజరిశారి
కలనెల్ల జరివింపఁగడుఁగునొజ్జ
....
....
చేరెఁబో మనబోది చిలుక చేడియలకు
శారిపైఱ్ఱి నేర్పు నాయకుండు
"తాళెఁబో మనగృహాంతర మయూరములకు
నాట్యంబు శిక్షించు నటవిభుండు"***

---

* తి7 వం॥ 16
** ,, 26
*** ,, ii - 5

అట్టిదే తృతీయాశ్వాసమునందలి అంధకారవర్ణన. ఇందు సాత్యముగూడ చోటుచేసికొనుట యొకవిశేషము.

"చటుల తాండవనటన్నిటల నేత్రువియందె
వలుకుల గతిమించెఁ బక్షిరవము
భ్రమణలాస్య వికీర్ణభవజటా పటలంబు
తతి సంజకెంజాయ గానుపించె
నుత్థాన సమయ సముద్యదీశ్వర గాంగ
జలకణచ్ఛాయఁజుక్కలు చెలంగె
నట నటేశోదీర్ణపటు గర్భనేత్రాగ్ని
కణములోయన దీపకళిక లెసగె

గహకహారాగ భిన్నదిక్తటము గాఁగ
నట్టహాసంబుతో నాట్యమాడు హరుని
కంఠకాకోల రుచులుపైగప్పినట్లు
బెట్టిదంబుగఁజీఁకటి పిక్కటిల్లె"*

ఇక వసంతర్తు వర్ణనమున కవి తన రాగవివేకాన్వితి మహత్వమిట్లు ప్రవ్యక్తము గావించుకొనినాడు. ఇట "శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళ రాగక"మ్మను అభాణకము వద్యభావము నందిమిడి పోయినది.

"కేళివనాంతరాళమునఁ గేవరనూవన్మరన్మరందముల్
గ్రోలి విటీవిటుల్ శిశిరకుంజములందు వసంతవేళకున్
బాళెమెఱలగి కిన్నెరత (కిన్నరులు) బంగరు వీణె మేళవించి హిం
దోళమొనర్చి పాడిరి మనోభవు దిగ్విజయాంక గీతముల్"**

ఒకవచనమున కవి కొన్నిరాగములు సుస్పష్టరకించి హృదయము రాగ మయమైయున్నపుడు మాటలుగూడ రాగభావిప్లావితములై వ్యక్తమగుచు భంగ్యంతరముగ ఇట్లు ప్రవ్యక్తమొనర్చిపోడు.

---

* త. సం. iii - 18

** ,, iv - 18

"అయ్యవసరంబున రసాలకిసలయ గ్రసనోత్కంఠ కషాయ కంఠ కలకంఠకాకుంఠ కుహూకార కుహుకాకలీ కోలాహలధ్వాన బధిరిత పథిక జన సహస్రంబులగు వసంత ఘస్రంబులేతెంచిన మలయమారుత వ్యాజంబున వన దేవతలు వసంతంబులాడందలంచి వెదజల్లిన తత్ప్రతీకారంబుగ మకరంద రసంబులు చిందుచు సరవిరి నెత్తపునెత్తమ్మి చిమ్మంగ్రోవింబూఁదేనె సోనలు చిమ్మందలంచిన"

ఇందు రాగనామములగు కలకంఠ, కోలాహల, వసంత, మలయ మారుతములు గమనార్హములు. చిమ్మంగ్రోవితో పూఁదేనెసోనలు విరజిమ్ము తీరులో రాగరస భావన ప్లావితమగుతీరునుగూడ గమనింపవచ్చును.

ఇక శబ్దాలంకారములలో స్వరాలంకారముల విశేషించురీతి నన్నెచోడ పోతనార్యులనుండి ఉన్నదియే. అదియును గంగాధరుడు తనకవనమున తప్పి పోనియలేదు.

"హరి నీలములచాలు నలఖాలములడాలు
కడుదేలునడఁగప్పు బడఁతి కొప్పు
పగడంబుల మెరుంగు జిగికెంపుల హొరంగు
గెలువంబరగులీవి చెలువమోవి
....
....

చిలుక పలుకుల నమృతంబు చిలుకుఁబలుకు
మరలు తళుపులు మరుచి మరులుకొలుపు
చలివేఁగు కళలను మాపు చెలదిరూపు
తుదకుగనివానవలవీను బొలఁతిమేను"*

కొన్నిచోట్ల గంగాధర కవి విశ్లేషణమును సంగీతశాస్త్రవిహితరీతిలో గానించి వసుధాంతరహస్యమగునట్లు ఈరీతిగా సమర్థించును.

---

* త. పం. iv - 56

"భాస్వరంబైన మదకోకిల స్వరంబు
పంచమంబని పెద్దలు పల్కువిందు
నీమధురభాషిణీ మధ్యసీమదెల్ల
మధ్యమంబౌట యాశ్చర్యమహిమయెపుడు"**

మఱికొన్ని చోటుల గంగాధరకవి సంగీతకమందలి దేశ్యగానరీతినిగూడ పట్టంకించినాడు.

"గౌరీ కల్యాణంబట
నారీమణుపెల్లఁబాడ నవ పుణ్యకళా
పారీణుండైన వశిష్ఠుం
దూరీకృత నియతిధారవోపెన్ దపతిన్.

ఈ అద్దంకి గంగాధర కవి వసుచరిత్రకారునకు ప్రాచీనుడనుచున్నారు గావున గీతిసరస్వతి తెరవెడలకముందు కైసేసికొనిన తీరు ఇట కవి నిర్వచించిన నేపథ్యపుసౌరులో గోచరించుచు సంగీతసంప్రదాయ ప్రకటనాపూర్వక నాట్యాతిశయ ప్రదర్శనమునకు ఇది పూర్వరంగమై భాసించుచున్నదనుట అతిశయోక్తి కానేరదు.

* భ. స. iv, 61

రాగరస సార్వభౌమ యుగము రామరాజ భూషణకృత గీతికాశ్రేణి

మోహనాంగి నర్తనపుటందియల్ ఘల్లు
ఘల్లుమనగ ధారుణి దిగ్గురనినట్లు
కల్యాణికమ్ర వీణానుగత గానమ్మున దశ
దిశల్ పరవశించి ప్రతిధ్వనించినట్లు
గిరికాహృదయ కందరమ్ము వనుమయమై
కమలాలయమ్ముగా రూపొందినట్లు
విలసిల్లిన రామనృపభూషణయుగ రాగరస
మంజు వాణి నీకు నానమస్సు

రామరాజ భూషణయుగానువర్తులగు మహాకవుల సంగీతప్రతిపత్తి

1. రామరాజభూషణుని సంగీత కళారహస్య విధిత్వము.
2. చంద్రికా పరిణయగానరిరంస.
3. చరికొండ ధర్మన్న సంగీతాభిజ్ఞత.
4. తరిగొప్పుల మల్లనార్యుని ఒప్పారిన వీణాసాధన.
5. పింగళి సూరనార్యుని కళాప్రపూర్ణత్వము.
6. ఎడపాటి ఎల్లనార్యుని నృత్యసంగీత భావన.
7. దామెర్ల వేంగళభూపాలుని తౌర్యత్రికప్రజ్ఞ.
8. మట్ల అనంతభూపాలుని సంగీతపరిచితి.
9. కాచవిభుని మల్లారెడ్డి సంగీతరీతి.
10. ప్రౌఢకవి మల్లన సుదృఢ గానసాధన.
11. బాణాల శంభుదాసుని సారంగ కావ్యరాగవైచిత్రి.
12. అప్పన్నకవి, బొడ్డుచర్లతమ్మయ్య, మట్టుప్రభువుల సంగీతాభిమానము
13. సారంగ తమ్మయామాత్యుని వైజయంతీ గానము.
14. చదులవాడ మల్లయ గానాభిమానము.
15. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుని తౌర్యత్రికప్రీతి.

రామరాజ భూషణుని సంగీత కళారహస్యనిధిత్వము

శ్రీనాథకవిసార్వభౌముడు స్థాపించిన ప్రాజ్యగాన సామ్రాజ్యమహనీయ స్థితికి రాయమార్తాండుడు మూలమై నిలచినాడు. అపుడు ఆంధ్రకవితా పితామహుడు అద్దానినిప్రోవ తదాస్థానస్థ కవిప్రముఖులాయోన్నత్యమును వెలయింప ఆగీతిసాహితీ సామ్రాజ్యము తెలుగునాట విస్తరిల్లినది. కావి విధివశమున నారాయ భాస్కరుడస్తమించిన పిదప ఆప్రాజ్య గానసామ్రాజ్యమున చీకటులలముకొన్నవి. అట్టియెడ గీతిసాహితీ రహస్యకళానిధియై తేజరిల్లి రామరాజభూషణకవి చంద్రుడా యంధకారముల తొలగించి వెన్నెలలు కురిపించినాడు. అమ్మహాగాయక కవిచంద్రోదయ ప్రముదిత స్వాంతముతో సంగీతార్ణవము ఉప్పొంగినది. సాహిత్యాంబరము జ్యోత్స్నావికాసముతో తేజరిల్లినది. అట్టియెడ,

"....శ్రీరామ పదారవింద భజనానందున్ జగత్ప్రాణనం
దనకారుణ్య కటాక్షలబ్ధ కవితాధారా సుధారాశి సం
జనితైకైనదిన ప్రబంధ ఘటికానద్యశ్శత గ్రంథక
ల్పను సంగీతకళారహస్య నిధి"* యైన

రామనృపభూషణ కవీంద్రుని బిల్వంబంచి వసుచరిత్రమును రచింపుమని అభ్యర్థించి కర్ణాటరాజ్యపునరుజ్జీవకుడగు తిరుమలయశౌరిశ్రీవాథప్రోక్త కర్ణాట కవన గానరీతికిగూడ పునర్వవస్థాపనము గావించినాడు.

సాహితీవిదులచే మహోత్కృష్ట ప్రౌఢప్రబంధమని ప్రశంసింపబడుచు వసుచరిత్రము గీతికోవిదులచే రాగకావ్యముగ కొనియాడబడుచున్నది. ఇందలి ప్రతిపద్యము రాగరసనిష్యందియగుటి విశేషము అయ్యదినాన్యతో దర్శనీయము. ఇందలి ధారాశుద్ధి శ్రుతిలయాన్వితము. ఇతివృత్తము సంగీతరసోపపన్నము ఈకవి కోలాహలుడు తనకావ్యకన్యకు గానరసమును రంగరించిన తెలితేనెలుగ్గులిడి గీతిసాహితీ విజయాంక గేయసుధారసమున నలరించినాడు. తన కావ్యసుందరిని

---

* వ చ. i - 16. ఇట ప్రబంధమునకు సాహితీపరమైన అర్థమేకాక సంగీత ప్రక్రియాన్వితార్థముకూడ గమ్యమానము.

గేయవిశారదనుచేసి కిన్నరమీట వీణవలికింపగ గీతములు ప్రబంధములు వన్నియు పాడచెప్ప అని వారితచాతురి గలుగెనట్లుగ విద్దెలుమప్పి పెద్దదానిని గావించినాడు. అంతేకాదు.

"వీణావాదనవేళలన్ ఘుమఘుమావిర్భూతి నింపన్ జగ
త్ప్రాణాచంచల తైలశూన్య నవదీపశ్రేణి కాపాదియై
రాణింపన్ ముఖలక్ష్మికన్ ముకురమై రంజిల్ల"* తనలేబట్టికె ఒక మాణిక్యాయతనమును స్వీయకవన గానసామ్రాజ్యమున నిర్మించియిచ్చినాడు. నాటి నుండి నేటివఱకు ఆకావ్యకన్యక గానమోహినియై వాద్యసుందరియై వసుచరిత్రాంతరిత ప్రాజ్యమాణిక్య భవనరాజోపరితలమున నిలిచి తరతరాల సంగితరసజ్ఞులను యుగయుగాల సాహిత్యాభిజ్ఞులను అలంచుచునేయున్నది.

సంగీత కళారహస్య నివేదనాత్మక రచనాప్రణాళిక :

ఇట్టి గీతిసాహితీ సమంచితభవ్యగుణోపేతమగు వసుచరిత్రా మహాప్రబంధ నిర్మాణ ధురంధరుడైన రామరాజభూషణ కవీంద్రుడు కవనకళా రహస్యవిధియే గాక ప్రత్యేకించి తాను సంగీతకళారహశ్యనిధినని అవతారికాంతంతముగ స్వీయాత్మానుభవసంవేదము గావించుకొనినాడు. ఇద్దాని సార్థక్యానుశీలనమే ఇమ్మహాకవి సంగీతప్రతిపత్తి నవగాహనము చేసికొనుట.

ఈతని అనన్య సంగీతశాస్త్రపాండితీ ప్రకర్షణ వరమావిధిగ దర్శనీయమగు ప్రథమ పరిశోధనావధి రాగవివేకము. రెండవది తచ్ఛాస్త్రాంతర్గత ప్రక్రియా పరిశీలనాత్మకమగు గీతప్రబంధాదికనామాదిక క్షేపణము. మూడవది సంగీతమాహాత్మ్యాభినందనము.

ఈ మహాకవివర్యుడు సంగీతకళావేదియై తేజరిల్లుచు రాగవివేకాన్వితగాన తత్త్వవిశేషణమును గాథారీతిలో ప్రబంధాంతరితముగ ప్రస్తావించిన తీరు ప్రథమముగ అనుశీలనార్హమగును. అద్దానిని గుర్తింపవలయుననిన ఈకవికి

* వ. చ. iii. 83.

సహజసిద్ధమగు ద్వ్యర్థఘటనా చమత్కృతిని ఆద్యముగనవగతము గావించుకొన వలెను. ఈతని రాగనిక్షేపణము సామాన్యదృష్టికి సాహిత్యపరముగ, సన్నివేశ గతముగ ప్రస్తుతార్థమువలెనే గోచరించును. వనిగట్టుకొనియందలి సంగీతభావన నరయవలెనని రాగహృదయములో సూక్ష్మేక్షికతో దర్శించి తరింపవలెను. ఇందలి రాగనిక్షేపణాత్మక గూఢరీతి నెఱిగి నెమకిన సంగీతహృదయులకు సాహితీసరసాంతఃకరణులకు మాత్రమే. ఈ సంగీతపరమార్థము అప్రస్తుతార్థ సంయుతధ్వనియై మనోహరమగురీతిలో గోచరించును. రామరాజభూషణార్య కృతములగు ఈరాగ రహస్యచమత్కృతులన్నియు ఇట వివరించి ఈ పరి శోధనవ్యాసము అపారమగు గ్రంథవిస్తరమగునను భీతివలన, ఇద్దానినిముగించిన పిదప ఈకవీంద్రుని సంగీతరహస్యనిధిత్వమును ప్రత్యేక గ్రంథముగ వెలయింప వలెనను ఉద్దేశ్యముతోడను నేనిందుకొన్ని రాగరహస్యముల మాత్రమే సంవే దించుచున్నాను.

కాపురము చేయుతీరు కన్యాముఖావలోకన సన్నివేశముననే కాన్పించు నటుల అవతారికయందే మంగళాచరణమున ఇమ్మహాగాయక కవివరుని సంగీత పాండిత్య పరిపూర్ణమైన రాగవివేకాన్వితస్వాంతము బహిర్గతమైనది. ఇట్టి దేవతా స్తుతులలో మొదటి రెండుపద్యములయందు ఈతని రాగవివేకము, తరువాతి రెండు పద్యములయందు సంగీతశాస్త్ర సాంకేతిక పదజాల ప్రక్షేపణ నైపుణ్యము వ్యక్తమగుచున్నది. తరువాతి పద్యములలో తద్గానమున మాహాత్మ్యవిపంద నముతోపాటు మహాగాయకాభినందనతజ్ఞుల, పురస్కృతి, గాయకాధమకుట్టికారాదుల గూర్చిన తిరస్కృతి గోచరించును. తదనంతరములగు కృతిపతి వంశావళి లక్షణాత్మకములగు పద్యములకూడ కేవల మీయొక్క ప్రయోజనమునకే ఉద్దిష్టములు గాకుండునట్లు కవివరుండిందు కొన్ని ప్రబంధ నామాదికముల నిక్షేపించుట సవిశేషము. అనితర సాధ్యము.

ఈరీతిగా నీసంగీత కళారహస్యనిధిత్వమును, తన ప్రబంధ ప్రణాళికను అవతారికయందే నిక్షేపించి తనరచనా విధానమంతయు ఈతీరులోయుండునని తజ్ఞులకు ఎఱిగించినటుల దోచుచున్నది.

రాగవివేకము : భంగ్యంతరముగ, వ్యంగ్యరీతిలో అప్రకృతార్థసంయుతముగ వెలయించినను పెల్లడిఅయిన ఈతని రాగవివేకమునకు మూదలగ మంగళాచరణ గీతికయే నిలుచుచున్నది. ఈపద్యమున శ్రీరాగము రాగముద్రాలంకారోపస్థితిగంది ధ్వనించుచున్నది. శ్రీరాగము శుభాస్పదము సంపత్కారకమగుటవలన కృతి కర్తకు కృతిభర్తకుకూడ శ్రేయోప్రతిపాదకమై కావ్యాదిలో మంగళాచరణ సంయుతమై నిలుచునర్హతకు నోచుకొన్నది.

"శ్రీభూపుత్రి వివాహవేళ నిజమంజీరాగ్ర రత్నస్వలీ
లాభివ్యక్తిపరాంఘ్రి రేణుభవకన్యాలీల యంచున్ మదిం
దా భావింప శుభక్రమాకలనచేదధ్వత్నముంగవ్వు సీ
తా భామావతి ప్రోవుతందిరుపలేంద్ర శ్రీమహారాయనిన్"*

నాట, గౌళ, వరాళి, ఆరభి, శ్రీరాగములతో గూర్చిన ఘనరాగపంచకమున శ్రీరాగము చివరిది. ఈ ఘనరాగస్తబకమున ఆద్యమగు నాటరాగము దృశ్యకావ్యప్రపంచమున తత్ప్రయోగమున నాందియై ధ్వనించిన చివరిదయైన శ్రీరాగము శ్రవ్యకావ్యజగత్తులో మంగళాచరణమున వినవచ్చుననుట నన్నపార్యుని కవనాంతరిత గానరీత్యనుశీలనమునందే వివృతము. రామరాజభూషణుడు తనకు సహజసిద్ధమైన ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషాన్విత చమత్కృతితో శ్రీరాగ స్వరూపము ఇట వెలయించినాడు. ఆద్యములగు పురుషరాగములలో శ్రీరాగ మొకటియనుట ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రకారులగు హనుమదాదుల మతమని సంగీత దర్పణమున పురుషరాగములగూర్చి రామరాజభూషణుడు ఈ పద్యమును

---

*ప. చ. 1 - i
చూ.పా ఆం.క.సం.ప్ర.ప్రభా. 'నన్నయ' - పుట

** "భైరవో కైశికశ్చైవ హిందోళో దీపకస్తథా
శ్రీరాగో మేఘరాగశ్చ షడేతే పురుషాహ్వయాః"
"అష్టాదశాబ్దః స్మర చారుమూర్తిః - ధీరోల్ల సత్పల్లవకర్ణపూరః
షడ్జాది పేవోఽరుణవస్త్రధారి శ్రీరాగరాజః క్షితిపాలమూర్తిః"
సం ద. రాగాధ్యాయము - 243 - 244

అప్రకృతార్థ సంయుతముగ శ్రీరాగస్వరూప స్వభావావిష్కరణము గావించుట ముదావహమగు విషయము. కల్యాణవేళలో ప్రత్యక్షమైన సీతాభామావతిదగు ధీరోల్లాసమూర్తి అష్టాదశాబ్ద మాత్రమగు శ్రీరామరాజక్షితిపాలమూర్తికి సంవాది. ఇది సంపదుద్దామము శుభాస్పదము, ఇందు వర్ణితమైన కల్యాణశుభసమయ మద్దానికి అనువాడి. ఈపద్యమందు శ్రీరామచంద్రుని వరముగ ప్రయుక్తమైన స్వలీలాభివ్యక్తియను గుణవిశేషము పురుషరాగమునకు సహజలక్షణమగుట స్వాభావికము. ఇట్లు రామరాజభూషణ కవీంద్రుడు ఆద్యమగు మంగళాచరణ పద్యమున రాగధ్యానలక్షణమును పద్యాంతరితముగ ఆవిష్కరించిన తనఉపాస్య దైవము శ్రీరామచంద్రుని రూపమునద్దానికి సముపాదించి ఆ కల్యాణరాముని పతితృహృదయరంగమున ప్రతిష్ఠాపించి కృతకృత్యుడైనాడు.

ఈ రాగధ్యానములనువి నాదోపసనా విషయికముగ అంతర్ముఖత్వము వహించిన ఋషితుల్యులగు గాయకమౌనులచే దర్శింపబడును. భగవద్ధ్యానాను సంధానమునుబోలిన అనంతస్మరణాత్మకమగు తానమును నిర్వహించుచునో రాగమును ఆలాపనము గావించుచునో లేక మంత్రభజనమువలె పల్లవి నను సంధించుచునో యుండినపుడు ఆరాగమూర్తివారి అంతర్దృష్టికి గోచరించినతీరు ఆరాగస్వరూప స్వభావిష్కృతిగ ధ్యానశ్లోకరూపముగ బహిర్గతమగును. అట్టి రాగధ్యానానుసంధానమును తన కవనవిధానమున మొట్టమొదటగా ఆవిష్కరించిన ఘనకీర్తి పెద్దనార్యునకు దక్కినది.* అన్నిట పెద్దనకు అనుయాయియై సంగీత సమారాధనమున వారసుడై నిలచిన రామరాజభూషణుడు ధ్యానానుసంధాన విషయమునగూడ గ్రహించి తన కవనమునందు వలుతావుల ఈరీతిని విడిపించినాడు. ఎత్రగీతికి మనోహరమగు మఱియొక ఉదాహరణముగ నిలుచునది రెండవ పద్యమునదోచు జగత్కాల్పనీమ నవతరించిన సిరియగు సీతాభామా స్వరూపా విష్కరణము.

సకల లోకాభివంద్యకలా కలావంబు
దొరయు నెమ్మోము చందురునితోడ

---

* "వాలాయంగోనగోళ్లపేళ్ల ..." పుట.

బహుదివ్యఫలపరిపాక సౌభాగ్యంబు
నెరపు కెమ్మోవి మానికముతోడ
నవయవశ్మ్రీవిధానంబునై తగు నురో
భవ సుధా పూర్ణకుంభములతోడ
నమ్లాన సుమమాలి కాభిరూప్యము దాల్చు
లలిత భుజాకల్పలతలతోడ

నడరి జనకాబ్ధిసీమ రామాభిధాన
హరి కహీనగుణప్రోత హరళరాస
గిరిమథన యత్నమునఁదోఁచు సిరియశేష
రాజ్యము లొసంగుఁదిరుమల రాయమణికి"*

ఈపద్యమున ఈ సంగీతకళారహస్యనిధి లలితారాగధ్యానాను సంధాన రూపకముగ భూపుత్రి పెండ్లికూతురై నిలచినప్పటి సుకుమార సుందర సలలిత స్వరూపమును మన కనులకు పంటగ మనోరంగమున ప్రతిష్ఠింప దొరకొను చున్నాడు.

లలితము స్త్రీరాగములలో ఒక్కటి. ఇట్టిదానిని ఔత్తరాహ సంగీతశాస్త్ర విదులు రాగిణియందురు. ఇది హిందోళమను పురుషరాగమునకు వరాంగన యట.*** ఇద్దాని స్వరూపము.

"ప్రపుల్ల సప్తస్వరమాల్యయుక్త గౌరీకృశాంగీ వరుణీచలాక్షీ
వినిశ్వ సత్పాదవళాత్వ్రిభాలే విలాసవేషా లలితోపదిష్టా"** అను శ్లోకమున ఉట్టంకితము. పెండ్లి కుమార్తెగనున్న సీతాభామామణి విలాస వికాసాన్వితస్వరూపమును ఈ సంగీతకళాచణుడిట మలచినాడు. సిరికి అవరావ తారయగు సీత గౌరవర్ణభాసితోజ్జ్వలయగుట స్పష్టము. ఆమె స్వయంవర మండప

---

* వ. భ. i - 2

** సం. ద. రా. అ. 233

*** "వేళావళిరామకరి దేశాఖ్య పంచమంజరీ
లలితా సహితా ఏతాః హిందోళస్యవరాంగనాః" సం.ద.రా.అ. 263

స్థితయగుటవలన హరళరానన గిరిమథన యద్దనఁదోచు పిరిగనువమింపబడినది. కావున ఆతరుణి సిగ్గుదొంతరలమధ్యన భాసించుట ఇట "తరణీచలాక్షీ" యను లలితరాగ ధ్యానమున ప్రయుక్తములైన విశేషణములకు ప్రతీకయగుచున్నది. ఇట లలితాధ్యానమునఁదోచిన సప్తచ్ఛదమాల్యయుక్తయగు గౌరవర్ణభాసితోజ్జ్వలాంగి స్వరూపము స్వయంవర వధువుఅయి వరమాల చేతధరించి నిలచియున్న సీతాభామామణికి సంవాదియగుటకు అభ్యంతరములేదు. కావున సీతాస్వరూపమున అమరినంతవరకు లలితారాగలక్ష్మి రూపమును ప్రత్యక్షము గావించి రామరాజ భూషణుడిట రాగవివేకమును ప్రదర్శించి తన సంగీత కళారహస్యనిధిత్వమును సార్థకము గావించుకొనినాడు.

"అరిగాఁబంచమ మేవగించి నవలాలవ్వేళ హిందోళ వై
ఖరి సూపంబికజాత మాత్మరవభంగ వ్యాకులంబై వసీ
ధర నాలంబిత పల్లవ వ్రతవిధుల్ తాల్పందటీయధ్వనిన్
సరిగాఁగైకొనియెన్ వసంతమ మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్"*

"చిపురుంగైదువువేల్పు చైత్రమున నక్షీణధ్వజోత్సేవ వై
భవుఁడై తెమ్మెర తేరిపైగదలిరాఁబ్రత్యంగ్ర సాలాగ్రహ
ర్మ్య విటంకంబులు ప్రాఁకి వల్లివనజాన్యల్ పల్లిరుత్పుల్ల వ
ల్లవ హస్తంబుల భావిభావుక ఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రొవ్విరుల్"**

ఇది రామరాజభూషణుని రాగవివేసమునకు తానకమగువట్టు. ఈపద్యమున వసంతావిర్భూతి సంసూచితము. శిశిరస్య వసంతస్య సంధౌ హిందోళకమ్మవి సంగీతబుతువేళావిధి. ఈ హిందోళవసంతముల ప్రసక్తిని శ్రీనాథుడు ఆయాకు అర్వాచీనులగు కవులు పెక్కురు గావించిరి. కాని సర్వాతిశాయిగ రామరాజ భూషణుడు రాగనామమును రాగవేళనుదడవి యూరుకొనక రాగలక్షణ వివేచన మునుగూడ చేసియున్నాడు. ఇది సంగీతశాస్త్ర పారంగతుడగుట ఈతనికే తగినది. హిందోళ రాగలక్షణము రామరాజభూషణునికి పూర్వులగు సంగీత

* వ. చ. i - 130
** ,, i - 132

శాస్త్రజ్ఞులచే నిర్వహింపబడినతీరు వేఱు. ఆతని కర్వాచీనులగువారు మాత్రమే రామరాజభూషణుని ఈరాగసిద్ధాంతమున కనుగుణముగ పెల్పిరి. సంగీతరత్నాకరమున హిందోళ రాగలక్షణము

"దైవతార్షభికావర్జః స్వరనామజ జాతిజః
హిందోళకోరిధత్యంతః షడ్జన్యాసగ్రహాంశకః
ఆరోహిణీ ప్రసన్నాద్యే శుద్ధమధ్యాఖ్య మూర్ఛనః
కాకలీ కలితో గేయో వీరరౌద్రాద్భుతేరసే
వసంతే ప్రహరీమధ్యే మకరధ్వజవల్లభః
సంభోగే వినియోక్తవ్యో వసన్త స్తత్సముద్భవః"* ఈ రీతిగ చెప్పబడినది.

రామరాజ భూషణుని సమకాలికుడగు రామయామాత్యుడు సైతము

"హిందోళవో రిధత్యంతః ఔడవః సంగ్రహాంశకః
సన్యాసః శుభయోగేపి సరాగః సర్వకాలికః"** అనినాడు.
సంగీతరాజమను ఉద్గ్రంథమును రచించిన కృష్ణతి సంభకర్ణుడును—
"దైవత్వార్షభికా వర్జ్యశ్శుద్ధజాతి సముద్భవః
గ్రహాంశన్యాస షడ్జన్య దైవతార్షభి వర్జితం:
....
వీరస్యాద్భుతరసో వియోజ్యో వాసరాంతిమే
యామేవ సంతకాలేవ శంబరారి ప్రియంకరః
సంభోగేచ విశేషేణ హిందోలః స్యాదిహౌడువః
కేచిత్ భూషభళోవేన హిందోలం షడ్జ సంశ్రితం"*** రాగలక్షణము ఇచ్చియున్నాడు.

---

* సం. త. (బొ. వి.) 93, 94, 95
** స్వ. మ్ క. వి. రాగవివేచము (బౌకంఖాప్రతి)
*** సం. రా. 499 - 502

ఇక సంగీతదర్పణకారుడును దరిదాపుల రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడగు చతుర దామోదరుడు కూడ హిందోళమును,

"హిందోళరిషభత్యక్తః సత్రయః కథితో బుధైః
మూర్ఛనా శుద్ధమధ్యాస్యాత్ ఔడవ కాకలీయుతః"*

ఇతః పూర్వసిద్ధాంతానుసారము నిర్వచించినాడు. ఇక కవిచక్రవర్తియగు జగదేకమల్లుడు సంగీతచూడామణియందు ఈ హిందోళమును సంగీతసమయ సారోద్ధరణముగా నిట్లనినాడు.

"మార్గ హిందోళరాగాంగ హిందోళోవేతి సంజ్ఞకః
అంశే న్యాసేగ్రహే షడ్జః తస్య తారేతి మధ్యమః
షడ్జ స్వరోణవేత్మంద్రే తాడితోరిష వర్జితః
స వయోఃకపితశ్చైవ శృంగారే వినియుజ్యతే"**

చతుర్దండీ ప్రకాశికాకారుడగు వేంకట మఖి రామరాజభూషణునకు అర్వాచీనుడు. అతడు హిందోళరాగలక్షణమును రామరాజభూషణు మతానుసారముగ నిట్లు నిర్వచించినాడు.

"హిందోళస్త్వౌడవో రాగః పంచమర్షభవర్జితః
షడ్జగ్రహాణ సంయుక్తో గాంధర్వ స్సర్వేణ బుధైః"***

ఏవం విధోక్తముగ సంగీత గ్రంథములన్నిటియందు హిందోళము ఋషభదైవత స్వరవర్జ్యమగు ఔడవ రాగమని వ్యక్తము. కాని మూర్తికవి ఈహిందోళ రాగలక్షణమును అరిగా పంచమ మేవగించి హిందోళవైఖరి అవ్వేళ నవలామణులు చూపిరని నాడు. ఇందరుపూర్వులు సమకాలికులగు సంగీతకారులు హిందోళమును ఋషదైవత స్వరవిరహితమనుచుండగ రామరాజభూషణుడు ఈ హిందోళమును ఋషభత్యక్తమగుచు పంచమవర్జ్యమనిగూడ ఎందులకనినాడను

---

* సం. ద. 222

** సంగీత చూడామణి రా 8. (శ్లోకంబావ్రతి)

*** సం. సం. ప్ర. హిందోళమువివేచనా.

విచికిత్స ఉదయించుట సాజము. నేడు హిందోళమును ఆనాడు మూర్తికవి అనినట్లే ఋషభపంచమ వర్జ్యరాగముగానే సంగీతవిదులు గానము చేయుచున్నారు. ఈతనికించుక అర్వాచీనులగు సంగీతపారిజాత, సంగీతచూడామణి కారులును, తదితరులును ఈ హిందోళనమును ఋషభపంచమ వర్జ్యమనియే నిర్వచించినారు. కావున ఈరాగమునుగూర్చిన అభిప్రాయద్వైవిధ్యము సంగీతకారులలో రామరాజ భూషణుని కాలమునకే యుండయుండును కావున సంగీతకళానిధియగు ఈకవి స్వామభవపురస్కృతముగ వివేచగావించుకొని తనకునచ్చిన లోకముమెచ్చిన రీతిలో ఇద్దాని రాగరంజకస్థితిని అనుశీలించి ఈ హిందోళనమును ఋషభపంచమ వర్జ్యముగనే తన గ్రంథమున నిక్షేపించియుండును. ఇట్టి రాగలక్షణములను శ్లేషానుప్రాణిత ధ్వనియుతముగ మంత్రమువలె మహారహస్యముగ తన పద్యములలో ఇమిడించుట వలకనే వసుచరిత్రము మహాప్రౌఢ ప్రబంధమైనది లేనియెడల ఇదియు తదితర సంగీతగ్రంథములందొకటై పరిగణింపబడి గీతి సాహితీ సమంచితమై ఉభయతారకమైన మహారాగప్రబంధమను ప్రభనందెడిది గాదు. రామరాజభూషణ మతానుసారముగ సంగీతపారిజాతకారుడగు అహోబల పండితుడును సంగ్రహ చూడామణికారుడగు గోవిందార్యుడును హిందోళ రాగ లక్షణమును నిర్వచించినారు. ఈ అహోబలుడే హిందోళమును మార్గహిందోళ మును వేర్పఱచి హిందోళము 'రిప' త్యక్తమని మార్గహిందోళనము 'రిప' యుక్తమని నిర్దేశించినాడు.** రామరాజభూషణుని "ఆరిగావంచమమేవగించిన" హిందోళము అహోబలుడు సంగీతపారిజాతమున తదనంతర కాలమున వ్యక్తీక రించిన హిందోళమునకు సంవాదిగానున్నది. ఇట్టి ఏకాభిప్రాయము రామరాజ

---

* "నటభైరవీ మేళాచ జాతో హిందోళనామకః
నవ్యాపం సాంస్కృతంశ్చైవ షడ్జగ్రహముచ్యతే
వక్రాఽరోహేఽవరోహేచ 'రిప' వర్జ్యం విదుః బుధాః
సరిగేమ దనిస సనిదమ గరిస"
—"హిందోళేఽథ'రిపో'చ ద్వ్యేకోమలౌ దైవతోద్భవేత్"
సం.పా.రా.వ్ర. 6 - 420

** "హిందోళో రిపయోగేన మార్గహిందోళకో భవేత్"
సం.పా. రాగ. 422

భూషణాహోబలులకు ఏర్పడుటకు కారణము వారిద్దఱు ఒకే కోవకుచెందిన హనుమన్మతానుయాయులగుటయే.

హిందోళ రాగవిషయమున ఈసిద్ధాంతమిటులుండ వసంత రాగలక్షణమున ఇంకొక రాద్ధాంతమున్నది. భూషణునకు పూర్వము సమకాలికముగగూడ వసంతము సంపూర్ణరాగము. నేడది ఔడవ షాడవమనుటకద్దు. మాయామాళవ గౌళజన్యమని కొందఱు, సూర్యకాంత రాగజన్యమని మఱికొందఱు భావించు చున్నారు. దీని ఆరోహణావరోహణములు.

"సగమదనిసా
సనిదమగరిస"

సంగీతరత్నాకరమున దీని లక్షణమిట్లున్నది.

"వంసంతే ప్రహరేతుర్యే మకరధ్వజవల్లభః
సంభోగే వినియోక్తవ్యో వసంతః తత్పముద్భవ,
పూర్ణః తల్లక్షణో దేశీహిందోళోఽ పేక్ష్యతధ్యతే
వసంతం లక్షయతి వసంత ఇతి పూర్ణః సప్తస్వరః
ఏతావతా కారణాదభూత్ పూర్ణహిందోళాత్ భేదః"*

ఈ వసంతమునే నృపతి కుంభకర్ణుడు.

"పాంశన్యాసగహః పూర్ణోమన్దనిః స ఏకమ్యితః
భూయిష్ఠ రిసపౌదైమే వల్భిమే ప్రహరే బుధైః"**

"రాగః శుద్ధః వసంతాఖ్యః సన్యాసః సగ్రహావ చ
గీయతే సర్వయామేషు సర్వదామంగళ ప్రదః"*** అని భూషణుని సమకాలికుడగు రామయామాత్యుడు స్వరమేళకళావిధి యందవినాడు. ఈమూర్తి

---

* సం. ర. 96. రా.వి.అ.

** సం. రా. జ. 78. రాగాంగము.

*** స. మే. క శుద్ధరాగవివేచన (కోకంధాప్రతి).

కవికి సహాధ్యాయియైన చెరుకూరు లక్ష్మీంద్రుని పుత్త్రుడగు చతుర దామోదరుడు ఈవసంత లక్షణమునిట్లు నిర్వచించినాడు.

"వసంతా స్యాత్ సంపూర్ణా సత్రయీ కథితాబుధైః
శ్రీరాగ మూర్ఛనైవాత్ర గేయరాగ విశారదైః"*

తదితరములగు అర్వాచీనలక్షణ గ్రంథములైన సంగీతపారిజాత సంగీత చూడామణులయందు.

"అంతర గాంధార కాక స్వరేతర శుద్ధారోహ 'రిప' వర్జితావరోహ 'వ' వర్జిత సంగ్రహాన్యాసాంశము"గా నుత్తమైనది.

సంగీత పారిజాతమున నీవసంతము—

"షడ్జాది మూర్ఛనే మాన్తేగనీ తీవ్రా వసంతకే" అని నిర్వచింపబడినది ఇద్దాని వివేచనమున సంగీతసమయ సారోద్ధరణముగ.

"శ్రీరాగసంభవః సోఽయం వసంత సముదీరితః
మన్యంతే రాగిణీ కేచిత్ వాసంతీ స్తచ్చ శ్రియస్త్రికా
స్యాత్తంత్రి కృతిమత్వంవై ఋషభే మధ్యమద్వయోః
పంచమేన సుహీనా సాయుక్తా స్యాద్వక్ర షాడవా
ఆరోహే ఋషభన్యస్తా వాదీస్యాత్ మధ్యమస్తథా
సంవాదీ షడ్జ ఏవాత్రాఽఽరోహణే క్లిష్టమధ్యమా
స్యాతాం త్వారోహేచ దివసే ప్రథమే దశే"** ఇట్లు ఇద్దానిని సుద్దం కించి మఱి తన మాటలుగ నీపారిజాతకారుడు ఈ రాగలక్షణమును ఇట్లనినాడు

---

*-సం. 'ద. 240

** "కణాన్వర్ణ ద్రుతే యుక్తో రక్తిఘ్నశ్చ సవర్జితః" అని భరతాను శాసనము.

"వివాదీ తానక్రియాత్మకః ద్రుతగీతో నరక్తిఘ్నః" అని కీ.శే. విష్ణుదిగం బరుల వక్కణ్ణ 'దీపిని'యందు వివాదిస్వరమును క్వాచిత్కముగ ప్రయోగింప వచ్చునమట స్పష్టము.

"పూర్వాః మేశేతు వాసంతి సంపూర్ణా ... కోమలా
మధ్యమే చాపి క్లిష్టత్వం గాంధారేణ చవాదినీ
సంవాదినీ మధ్యమేన వివాదీ పంచమస్వరః
చతుర్థే ప్రహరే రాత్రౌ గీయతే గీతకోవిదైః"

ఇద్దాని వ్యాఖ్యానమున మతాంతరముగ రాగచంద్రికయందు

"మృదు రీరిత రేతీవ్రా షడ్జర్ష్యేశ్చ ద్విమధ్యమః
షడ్జవాదీ సంవాదీ వసంతర్తౌ వసంతకః"* శ్లోకము నుదాహరించినాడు.

ఈ మతాంతరములన్నిటిని పరిశీలించి పిండితార్థముగ వసంతముమున్నుగా సంపూర్ణరాగమై భాసించినదని అనాటికే ఈరాగమునఋషభము మృదుతరము పంచమము వర్జ్యముగను లేక చ్యుతముగనోయున్నట్లు భాసించునను మతము గమ్యమానము. రావున నీసంగీత కళారహస్యవిధి ఈవాదములన్నిటిని పరిష్కరించి నడిమివాటముగ పికజాతమాత్మరవ భంగవ్యాకులంబై వల్లవవ్రత విధిం దాల్చెననినరిగా ఇద్దానిని ప్రస్తారమున సంపూర్ణభావోన్నతిని చూపినాడు. పంచమ మిందు వివాదియగుటవలన ఈపంచమస్వరమును దృఢముగ వల్కరాదు ** పలికినట్లు పలుకనట్లుగా కణస్పర్శమాత్రమున వివాదిస్వరమును అనవచ్చునని, అది రక్తిఘ్నముకాదని కాన పంచమమును లవలేశమాత్రముగనని తదనంతర స్వరమగు మధ్యనుమున నూనిక చూపవలయునను సంగీతరహస్యమునీ గానకళా నిధి (వల్లవ=వత్+లవ) వల్లవ విధియందు గమ్యమాన మొనర్చినారు. ఈ రాగభావావిష్కృతిలో పికజాతమునకు అగ్రతాంబూలమీబడినది. హిందోళమును గానముచేసినవారు నవలామణులుకాగా వసంతమను పికజాతము సంపూర్ణ భావోన్నతి గల్గించురీతిలో గానముచేయ బద్ధకంకణత్వము దాల్చినది. ఇందీ పికములకంతటి ప్రాధాన్యత నొసగుటకు ఆరాగధ్యానముల ప్రయుక్తములైన శ్లోకార్థము మూదలయగుచున్నది. ఇది సంగీత పారిజాతమునమున్న వసంత రాగ ధ్యానము.

రా. అ. రా. చ. 229

** సం. పా. 439 రా. ప్ర.

"శిఖండి బర్హోచ్చయబద్ధచూడః పుష్పావికం చూతలతాంకురేణ
భ్రమర్మదా వాసమనంగ మూర్తిర్మతో మతంగస్థ వసంరాగః
మయూర పక్షోచ్చకిరీట భూషితః సమావృతాశ్చాళికులైః సమంతతః
కరే ధృతం యేనరసాల మంజరీం సువేషవాసోరసికో వసంతః"*

రాగవిబోధమున వసంతధ్యాన మీరీతిగనున్నది.

"కేళగ కింశుక ఏష ప్రమేతంతామ్రాంకురపికస్య ముఖే
అరుణ వసనో వసంతో గౌరసువేషో రసాలగతః"**

సంగీతరత్నాకరమున ఈ వసంత రాగధ్యానమిట్లు ఉపస్థితము.

"శిఖండ బర్హోచ్చయబద్ధ చూడా కర్ణావతంసాస్ఫురదామ్రపత్రా
ఇందీవరశ్యామ తనుః మనోజ్ఞా వసంతికాస్వాసం మంజులశ్రీః"***

సంగీతరాజమున ఈవసంత రాగధ్యానమిట్లున్నది.

"షట్పదనో దశకరో వసంతో విద్రుమప్రభః
సుతాలశంఖ ఖట్వాంగః ఫలచక్రాబ్జ భృత్కరః
సవీణేచ కరౌ యస్యవరదా భయదౌతథా
వాహనం కోకిలా చైత్రవైశాఖే గీయతే స చ"****

ఈధ్యాన శ్లోకములన్నిటియందు వసంతరాగమూర్తితోపాటు పిక స్మరణ మున్నది. పికజాత ప్రవసక్తిలేనియెడల కోకిలకులమునకు ప్రధానకబళమగు మాతలతాంకురములను, రసాలమంజరులను, తామ్రాంకురములను గూర్చిన స్మరణమైన ఉన్నది. కావున వసంతరాగాధిష్ఠాన దైవతమునకు పికమువాహనమని అద్దానివశుడు పోషించి పాలించునని గమ్యమానము. అందువలననే ఈ సంగీత

---

*

**తా. పి. రా. ప్ర. 943

***సం. డ. రా. ప్ర. 462

****సం. రా. రాగోలాసః 643

కళారహస్యనిధి పికజాతమునకంతటికి ప్రాధాన్యతనిచ్చి అయ్యవి ఆత్మరవభంగ వ్యాకులంబులై వసీస్థలి నాలంబిత పల్లవవ్రత విధుల దాల్చినవనినాడు. "ఈ అరిగా వంచమమేవ" అను వద్దియమునందలి పూర్వార్థమున హిందోళమున ఉత్తరార్థమును వసంతమున గానముచేసెడి పద్ధతి సంగీతగురుకుల క్రమాయాత మగు సంప్రదాయమునసున్నది.

ఈ గానరసజ్ఞశేఖరుడు వసంతరాగలక్షణమును సమగ్రముగ గమ్య మానము గావించిన తదనందరము ఆవసంత రాగధ్యానమును తదుపాస్యమూర్తి స్వరూప స్వభావావిష్కృతినిట్లు గావించినాడు.

"చివురుంగైదువు వేల్పు చైత్రమున నక్షీణ ధ్వజోత్క్షేపవై
భవుఁడై తెమ్మెర తేరిపైగదలిరా బ్రత్యగ్రసాలాగ్ర హ
ర్మ్య వితంకంబులు ప్రాఁకి వల్లివనజాన్యల్ సల్లిరుత్ఫుల్ల ప
ల్లవ హస్తంబుల భావిభావుకఫలోల్లాసంబుతోఁ గ్రొవ్విరుల్"*

ఇంతదనుక వసంతరాగ సౌభాగ్యానుశీలనము గావించిన వసంతధ్యానమున ఆ రాగమూర్తి అనంగమూర్తిగ అధ్యవసితము. కొందఱు ఆ అనంగమూర్తికి వాహనముకోకిల అన్నారు. కాని ఆతని తేరునుగూర్చి ఎవ్వరును ప్రస్తావించ లేదు. కావున మన కళావిధి ఆ వసంతరాగమూర్తికి రథోత్సవమును వసంత రాగవేళనుబట్టి చైత్రమున గావింపనెంచినాడు. ఏతదుత్సవ వైభవమునకు తగిన రథముగ తెమ్మెరను ప్రకల్పించినాడు. తెమ్మెరను సంస్కృతీకరించినది అనిల మగును. అనిలమునకు సంగీతమునకు సన్నిహిత సంబంధమున్నది.

"నకారం ప్రాణనామానం దకారం అనలం విదుః
జాతః ప్రాణాగ్ని సంయోగాత్ తేన నాదోభిధీయతె" అనునది చతురా మోదరోక్త విషయము. ఇట్లే గాయకకుల్ల గురువైన త్యాగరాజస్వామి ప్రాణా నిలసంయోగమున ప్రణవనాదము సప్తస్వరములై వరగుణవిస్తారమతి రాగాన్విత మగు మోక్షముగలదాయను కృతిలో అనినాడు. వాయువు జగత్ప్రాణము.

---

* వ. చ. i - 133

తద్వాయు ప్రేరకములగు సుషిరవాద్యవిశేషములు సంగీతవాద్యములందు ప్రధాన మ్ములగుటమబట్టి సంగీతమున ప్రాణానిలముసకున్న ప్రాధాన్యత గమనీయము అట్టి జగత్ ప్రాణాసంభూతుడగు ఆంజనేయుడు నాదోపాసకులలో అద్యుడు. ఆ జగత్ప్రాణసందన కారుణ్యకటాక్షలబ్ధ కవితాసుధారాశియైనవాడు గనుకనే రామరాజ భూషణుడు వసంత రాగోపాస్యమూర్తికి తెమ్మెరనుతేరు గావించి రథోత్సవముగావించి అరాగధ్యానముకొక కొత్త అందమును ప్రతిపాదించినాడు

ఇక తరువాత పాదములలో "పల్లవ వనజాస్యలు ఉత్ఫుల్ల వల్లవముల నల్లిరవి" నాడు. ఈవల్లవమునచ్యుత పంచమము వసంతమున ప్రయుక్తమగు ననుట దూరాన్వయముగాక తజ్జాలకు సమీపస్థితమై భావుకోల్లాసంబగునేగాని సుదూరము గాబోదు.

ఈరీతిగ సంగీతకళారహస్యవిధి హిందోళవసంతరాగముల రెంటిని అనుశీలించి భావిభావుకవల్లోల్లాసంబులైన ఈరాగములు రెండు భాసించుతీరును ప్రతిపాదించి క్రాంతదర్శనుడైన కవిగాయకుడై నిలచినాడు.

అనంతర పద్యమందలి—

"షహిళామండల భ్రమరకా మర్దంబు శ్యామాముహు
ర్ముహురుద్భిలిత వక్రభేద నిపుణంబు"* అను పలుకులలో శ్యామరాగశాస్త్రము ప్రసక్తము. ఈ శ్యామరాగమునే పూర్వసంగీతశాస్త్ర గ్రంథములలో ప్రాచ్యరాగమనిపించుచున్నది.

ఆ పిదప—

"కలకంఠార్భటి నొందొయంబిలుఘమన్ గాఢచ్ఛదాచ్ఛాదికల్"** ఇత్యాదిగ పాతిత పద్యములు కూడ రాగనామముట్టంకితము.

"ఓక బాయసనపాయ-ఏకగేయసముదాయ
మొకసీమ నానామయూర నిస్వన

* వ. చ. i . 132
** ,, i . 133

మొకవంక నకలంక మకరాంకహాయహేష
లొకక్రేవ వనదేవయువతి గీత
మొకచెంత సురకాంతలకరాంత తతనాద
మొకదారి నవశారి కోదితంబు
లొకయోరఁబటుచారణ కుమార ఫణితంబు
లొకదంద నలిమండకల గాన

మొక్క మొగిమ్రోయఁగదళీ గృహోపవన్న
కిన్నరీ బృంద బృంద సంగీతరీతి
సమసు నతవేల కోలాహలాముల కలిమి
నధిప యీయద్రి కోలాహలాఖ్యమొక్కొ"* అనునీ పద్యమున అతోద్య సమ్మేళనాత్మకమగు కోలాహల విజృంభణమున ధ్వనితమైన కోలాహల రాగలక్షణానుసారి కోలాహలముగూడ వినిపించును. ఆపిదప పరిశిష్టమగు రాగ లక్షణమైన కలహారీతిని తరువాతి పద్యములో వసురాజు కోలాహల గర్వాప నోదముగావించిన ప్రస్తావనలో గమ్యమాన మొనర్చి తదనంతరము కోలా హలుని మాటలలో ఈ రాగలక్షణమునిట్లమర్చినాడు.

"సను సువ్వెత్తుగఁబాఱు మీటితివి నానాధైర్యసామగ్రి మ
జ్జనకున్ మున్నె తృణీకరించి కృపా స్వాంతంబునంబ్రోవు మిం
కనరేంద్రాయని గట్టువేఁడెడి నినుంగంటే తృణగ్రాహి మా
తన నీలాశ్మదరీముఖాగ్ర నిచలద్వాతూల మంద్రధ్వనిన్"** అనుపే పద్యమున కోలాహలరాగమునందుఁబ్రవర్తిలు స్వరసమాహ్వాయమును అనూన రాగ వివేకస్వాంతుడై వివరింపఁదొరకొను మున్నాడు.

సంగీతరత్నాకరమున ఈకోలాహల రాగలక్షణమిట్లుటంకితము.

"కోలాహలాటక్క భాషా పగ్రహాంశాన వర్జితా
స ధమంద్రామభూయిష్ఠా కలహే గమకాన్వితా"***

---

* వ. చ. ii - 7

** వ. చ.

*** సం.ర.రా.వి.అ. 242

"కోలాహలస్తక్కభవ స్తదంగం సాంశగ్రహో మధ్యమ మంద్రహీనః
నిషాదతారః సకలైః స్వరైశ్చ తారైర్యుతః షడ్జగానారభ్యః
వర్షాసుగేయః స్వనినాదవచ్చ నిరూప్యతే వర్తనికాస్య సమ్యక్"*

ఇది సంగీతరాజ లక్షణము.

ఇక సంగీతపారిజాతమున—

"మోహీభూతో కోల్లహాసం స్యాద్గాంధారాదిక మూర్ఛనః
అవరోహే దవర్జ్యః స్యా దౌడవః పరికీర్తితః"**

ఈ కోలాహలరాగము వివాదవిశేషమున ప్రయుక్తమగుటకు తగినట్లే ఇందలి స్వరప్రస్తారము నైతము వివాదగ్రస్తము. ఈ కోలాహలమే కోల్లాస మనియు వ్యవహృతమగుచున్నట్లు పారిజాతకారుడనినాడు. ఒకచో ఈరాగము 'వ' వర్జితమనియున్నది. వేరొకచో ధవర్జ్యమని యున్నది

అట్లే సంగీతరత్నాకరపాఠమున ఒకచో 'రిమ' మంద్ర యని యున్నది. వాటినన్నిటిని పర్యాలోచించిన రామతాజభూషణు మతము నిర్ధారితమగును: స్వర సంగీతరహస్యముగ సప్తవిధరత్నములు సప్తస్వరప్రతీకలుగ నిర్దేశితములు: అందు ముక్తావళము షడ్జమునకు నీలము ఋషభమునకు సంకేతములనుట పృష్టము. కావున నీ సంగీతకళారహస్యవిధి సప్తరత్న సంకేతమున గూఢముగ నీకోలాహల రాగలక్షణమును వ్యంజితము గావించెను. ఏవం విధ గూఢరాగ రత్నాన్వేషణమే ఈప్రసుచరిత్రమున సాగక రాగలక్షణములు వాచ్యములు గావించినయెడల నిట్యాది ప్రౌఢప్రబంధము గాక ఏసంగీతశాస్త్రగ్రంథమో అయెడిది. కావ్యాంతరిత కాంతా సమ్మితియందలి ఇష్టార్థావగూహనము రమణీయమై హృద్యయ సంవేద్యమగును. కావుననే ఈమహాకవి గాన కళావేదియై అభిప్రేరితార్థమును గూఢముగనేయుంచి అవశ్యకతయున్న వారద్దానిని అన్వేషణకై యత్నింపుదురనున్నట్లున్నది. కావుననే ఇందలి సంగీతరహస్య రత్నవిధికై గవేషణము సావింపగోరువారు. ఈఅపార ప్రబంధపారావారము

---

* సం. రా. ఖి. అ.

** సం. పా. రా. అ. 242

తలమున్కలుగ మునిగికేలి వీలైనంతవఱకు ఆ రాగరత్నాన్వేషణము గావించిరి. అట్టి కుశలులగు పరిశోధకులకు తదంతర్గత సంగీతాదిక శాస్త్రవిషయికరత్నములు కొంతదనుక లభ్యములైనవి. ఇట్లుగాక ఈశాస్త్రగవేషణము ఈతకుమించినలోతు అనుకొనెడి వారీ ప్రబంధపారావార తీరమున విహరించి తృప్తినందిరి. అట్టి వారికిందలి గూఢశాస్త్ర విషయములవగతముకాలేదు ఏవంవిధశాస్త్రవిషయకరీతిలో గరిష్ఠములైన పద్యములలో కోలాహల రాగలక్షణ సంయుతమగు "నను నువ్వెత్తుగ" అను పద్యము ముఖ్యము. ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రగ్రంథములగు సంగీతరత్నాకరాదులందుఁగూడ ఈకోలాహల రాగలక్షణము నిర్దేశితము. ఇయ్యది పంచమ వర్జ్యరాగము కావుననే ఈపంచమ స్వరలోపము "ఉవ్వెత్తుగాఁ బాఱమేటితివి" అను పలుకుబడిలో "పా" (పంచమము) పాఱమీటుటలో నిర్దేశితమైనది. వీణావాదన రీతిలో పాఱమీటుట యనగా దాటు స్వరముగ స్వరచంక్రమణము గావించుటయే. 'అతోద్యమేళనమున నందగించు కదన కుతూహల రాగ విన్యాసము స్వరసంయుత గానముగ తదనుగత వాద్యసమ్మేళనములో వినినయెడల సేనావాహిని కదనకుతూహలముతో సమరాంగణమున కురుతుచున్నట్టి భావన కలుగును. అట్లే కోలాహల రాగముకూడ "కలహే గమకాన్వితా" యను తల్లక్షణానుసారము ప్రచోదనా శక్తియుతమనిపించుచున్నది. ఇది రామరాజ భూషణుని కాలమున గానవ్యవహారము ప్రచలితమైయుండి యుండును. కాని ఈనాడీ రాగము అపూర్వరాగముగాకూడ వినబడుటలేదు. అయినను ఏతద్రాగ లక్షణాన్వితముగనిది ఉత్తేజభావ ప్రతిపాదకమగు ప్రచండ రాగమనుట స్పష్టము.

ఇక ఇందలి స్వరప్రవృత్తి ననుశీలించిన ఇందు పంచమము వర్జ్యస్వరము కాగా మధ్యమము భూయిష్ఠధ్వన్యుపేతమై ధైవతఋషభములు మంద్రస్థాయి ప్రయుక్తములని గమ్యమానమగుచున్నది. షడ్జమిందు గ్రహస్వరము అంశ స్వరముగాకూడ ప్రయుక్తమగుచున్నది.

ఇట్టి ఈరాగలక్షణమును సంగీతకళారహస్యవిధియగు ఈకవి గూఢరీతిలో ఇందు నిక్షేపించినాడు. సంగీతశాస్త్రమున షడ్జర్షభాదులకు ముక్తాఫలనీల వజ్రాదిక రత్నరహస్య సంకేతమున్నదని ఇంతపూర్వము వివృతము. ఏతత్సంకేతాను సారము ఋషభమునకు నీలాశ్మము సంకేతమగుచున్నది. అయ్యది మంద్ర

స్థాయిలో ప్రయుక్తమగును "గట్టువేడెడి తృణగ్రాహినూతన నీలాశ్మదరీముఖాగ్ర విచల ద్వాతూల మంద్రధ్వనిన్" అనువలుకుబడిలో వ్యక్తము. నీలాశ్మముతృణ గ్రాహియనుటలో గడ్డికరచి దీంపడి ధైర్యసామగ్రి తృణీకృతముకాగా వేరు కోలునక్యుక్తపరుట సంవేద్యమగుచున్నది. దైవతమునకు సంకేతముగ ధైర్య సామగ్రియందలి 'దై' దైవతమునకు సంకేతమగుట తచ్ఛాస్త్రజిజ్ఞాసువులకు అన్యులకువలె దూరాన్వయమనిపించదు. ఇట్టి కోలాహలరాగలక్షణమును పద్యము సందిమిడించి రామరాజభూషణుడు వ్యక్తీకరించిన దాన్నికన్ని విధముల తగ్గి పోవునట్టి రాగలక్షణమును శైవసంగీత సాస్త్రోద్ధరణముగ సంగీతపారిజాతకారుడు ఇట్లొసగినాడు.

"దైవత్యాక్షభికాయుక్త శుద్ధజాతి సముద్భవ
షడ్జన్యాన గ్రహాంశ్చ కోల్లాసో రిధ దుర్బలః"*

కోలాహలమునకు కోల్లాసమని కొల్లాసమని నామాంతరము ఉన్నట్లు సంగీతపారిజాతకారుని వక్కాణ.

ఈ కోలాహలరాగము విస్తృతపరిధిని గలిగి తానప్రకల్పనకు స్వర రచనకు రాగాలాపనమునకుఁగూడ అనువగు రాగమని రామరాజభూషణుడే తరువాత ఇట్లు సంసూచించినాడు. ఈవచనమున కోలాహలరాగము తాన ప్రకల్పమునకు అనువైనదని తజ్ఞులు గ్రహింపవలెనని తానమగు సంగీతపారి భాషికమును ఆమ్రేడించి "కోలాపల సంతానంబు సంతాన కుసుమవాసనా పమాగతసారంగ సంగీతభంగీతరంగంబులు పొంగంబులుగాఁబాడ వేల్పుగాణీల పాణిరిత మాణిక్యవీణా మధురరాణామృతంబులఁగరఁగి" యను పదవల్లరిలో సూచించినాడు. ఇది బృందగానపద్ధతి. కోలాహల రాగాన్వితమగు ఈ బృంద గానము కోలాహల పర్వత ప్రథమదర్శనమునందె నేపథ్యగానముగా—

"ఒకచాయగనపాయ పికగాయ సముదాయ" అను పద్యమున ప్రారంభము నొందినది.

---

* సం. పా. రా.అ. 252

బృందగానమనునది నేడు క్రైస్తవులు గావించు ప్రార్థనాసమారోహమున నెక్కుడుగ గోచరించుచున్నది గాన నేటి యువత ఈబృందగానరీతి పాశ్చాత్య నాగరికత వరప్రసాదమని భావించుట కద్దు. అదికేవలము భ్రమాపతితము. మనకీ బృందగాన నేపథ్యగానాదికరీతులు ఆద్యములనుటకు భరతనాట్యశాస్త్ర సంగీత రత్నాకర నృత్తరత్నావళ్యాదులందు ఆకరములున్నవి.

"గాతృవాదకసంఘాతో బృందమిత్యభిధీయతే
ఉత్తమః మధ్యమమధో కనిష్ఠమితి తత్త్రిధా"*

"కృతానాం వాద్యకవిభిః వాద్యానా మాశుశిక్షణం
శ్రుతిజ్ఞాన పరత్వంచ స్వవాద్యగ్రహ మోక్షయోః
తాలానుగత్వమై కాగ్ర్యముభయో (గ్యంపుటయో?) ర్మేలనజ్ఞతా
వామ దక్షిణ దక్షత్వ మన్యోన్యస్తుతి కారితా
ముఖానుదృత్తి (వర్తి?) తాచేతి వాద్యబృందగుణాఃమతాః"

ఇదియేగాక ముఖ్యగాయక బృందగాయక లక్షణములుగూడ నుద్దంకితములైనవి.

"ఒక చాయ ననపాయ పికగేయ" అను పద్యమునందు పికగేయ సముదాయముల పంచమస్వరధ్వనులు నానామయూర వినదములగు షడ్జస్వరధ్వనులు చిలుకల పలుకులను వంతపాటలతో కూడియున్న ప్రధానగాయక బృందమున నున్న వనదేవతల గీతములు సురకాంతల కొసగోళ్లవేళ్ల మీటబడుచున్న తంత్రీ

---

* సం. ర. iii - 203

** పీనులవిందై యమృతపు సోనల పొందై యమంద సుమదళనీ.."
వ. చ. ii - 14

*** నానాగాయన గాయనీమణులు గానంబుర్వి నాలింపమో
నానాటన్ నగభేది వీటఁగల గంధర్వాప్సరో గీత వి
ద్యా నైపుణ్యము లెన్నియెవి వినమో యందైన విందైన విం
దై నాదంబొనగూర్చునే మనకి ట్లానంద సందోహమున్" ii - 46

స్వనములకు అనుగతములైన చారణకుమార ఫణితంబులగు పురుషకంఠ స్వరముతో సమపన్నములై ఒక్కపరి కిన్నరీబృంద బృందగీతరీతి ఆ కోలాహలాద్రిపై ధ్వనించి అయ్యది కోలాహలాఖ్యమని సార్థకనామధేయ మందుటకు సహకరించినవనినాడు. ఇందు వాద్యసంఘాతము స్త్రీపురుషగాయకుల శ్రుతి వైవిధ్యమునుబట్టి నిర్ణీతమైన తార మంద్రస్థాయి ప్రభేదములలో ఒక్కుమ్మడిగా నొదిగిపోయినది. అట షడ్జ పంచమాది....మంజుల కర్ణాటమగు ధ్వనము ప్రవర్తిలి వాద్యానుగతమగు బృందగాన పద్ధతియందుండవలసిన మాధుర్యమంతయు నెల్లివిరిసినది. ఈ బృందాగానరీతి రామరాజభూషణాధ్యునకు బాగుగనలవాటువడిన పద్ధతికావటయును. అందువలననే ఈ బృందగానమును కోలాహల రాగాన్వితముగ వాద్యసంఘాత సహకృతముగ ఈ సంగీతకళా రహస్యవేది సలక్షణముగనిట ప్రతిపాదించినాడు.

వసురాజు దవుదప్పులనుండి "నవ్యామృతా వ్యాహతస్వాదంబైన నాదంబు" వినినాడు అది షట్పదీనాదంబో, కలకంఠనాదమో మరున్నారీ వల్లకీ నాదంబోయని నిర్ణయించి చెప్పుటకు వలనుపడని ఒక అవ్యక్తమధుర నాదముగ వీనులవిందొనగూర్చి పరమానందాను సంధానకమై భాసిల్లినది. ఈ మహామృత రసోపమాన నాదమిట విరవచ్చుటలో గిరికావసురాజుల కల్యాణ నాటకమున నాందీగానము ప్రారంభమైనది. నాట్యశాస్త్ర సంప్రదాయ సిద్ధముగనాందిని నాట రాగమున గానము చేయువలయుననుట ఒక విహితవిధి కావుననే ఈకవి మహా నాటక సూత్రధారియై వీనులవిందైన నాందీగానమును నాటయించే ఆరంభించి నాడు. ఏచేని గానమును ఒక సంగీతవిదుడు వినినయెడల ఆతడు ఆగానాభి నందనము గావించుతోపాటు ఆరాగనామమును పోల్చుకొని అందలి రాగ

---

* అనవిని కేళికా సచివుఁడాస్వనపుల్లన నాలకించి యో
జనవర వల్లకీరవము సంగతిఁబాడెడారెవ్వరో నిసూ
కనగతి నిమ్మహాద్రిపయిఁ దన్మృదు పంచమ షడ్జశయ్య కా
య్యన నెలఁగిచ్చెవింటె ప్రమదాకుల కోకిల కేకిలోకముల్" అనునీ వద్యసంఘాతమున నీసంగీతకళాభిజ్ఞుడు నాటరాగలక్షణానుశీలనగ ఇట్లు గాఖించినాడు.

లక్షణమును స్వీయానుభావముతో సమన్వయించుకొనును. అదే విధముగ ఇట వసురాజు "నానా గాయక గాయనీమణులు గానంబుర్వి నాలింపమో నానాటన్ నగ భేదివీటగల గంధర్వాప్సరో గీతవిద్యానైపుణ్యములెన్నియేని విరమో అందైన నిందైన విందై నాదంబొనగూర్చునే మదికి నిట్లానంద సందోహమున్" అని వితర్కించుటకు ఆరంభించినాడు. ఈ వితర్కణమునందె రాగముద్రాలంకారోపస్థితినంది "నానాటన్ నగభేది వీటగల" అని పలుకుబడిలో నాటరాగ ప్రస్తావన వినవచ్చుచున్నది. ఇట్టి నాటరాగనామమును వినిపింపజేసి ఈసంగీతకళారహస్య

మధ్యమోదీచ్యవా జాతోర్భట్టస్తార స్థ షడ్జకః
మధ్యమాంశగ్రహన్యాసః సంపూర్ణశ్చ సమస్వరః
సంగీతరత్నాకర రాగవివేకాధ్యాయః - నిరుపపదరాగః
ఛాయానట్టాతు సట్టైవ మంద్రపంచమ భూషితాః
నట్టోపాంగం నిషాదేన గాంధారేణచ కంపితా" రా. అ. 242

"తజ్జా సమస్వరానట్టా తారగాంధార పంచమా
సన్యాసాంశగ్రహా మంద్రనిషాదా తారదైవతా" 224.

భరతశ్లోకోద్ధరణముగ సంగీతసమయ సారోదాహృతముగ సంగీత చూడామణికర్త నాటనిట్లు వివరించినాడు.

షడ్జాంశ - గ్రహన్యాసా సంపూర్ణా చ సమస్వరా
తథా తారాచ మంద్రాచ యావద్గాంధార పంచమే
భాషాయామంజరీ తన్యఅంగక నాటాభిధీయతే జగదేకః (భరతకోశః)

షడ్జాంశాచ గ్రహన్యాసా సంపూర్ణాచ సమస్వరా
తథా తారాచ మంద్రాచ యావద్గాంధారపంచమే పార్శ్వదేవ సంగీత సమయసారంః

సంగీతపారిజాతమున నాటరాగము.

రిస్తు తీవ్రతరో యస్మిన్ గాంధారస్త్రీ ప్రసంగకః
ధస్తు తీవ్రతరం ప్రోక్తో నిషాద స్తీవ్రనామకః
అవరోహేఽథ గౌనుస్తౌ నాటే రీస్వరమూర్ఛనః" సం.పా. రా అ.

నిధి ఇక నాటరాగలక్షణ వివేచనమును గావింప బూనుచున్నాడు నాట రాగము ప్రాచీనతమము. ఇది సంగీతరత్నాకరమున 'శుద్ధ' గావ్యపహృతము. రామయామాత్యుడు రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడు. ఈతడు తన స్వరమేళ కళానిధి రచనమున సంగీతరత్నాకరమును ప్రాముఖ్యముగ గైకొనలేదని తద్వ్యాఖ్యాకారిని వక్కాణ. రామరాజభూషణుడుమాత్ర అటు కేవలము సంగీత సంగీతరత్నాకరమును అధికారిక శాస్త్రగ్రంథముగ గైకొనక ఇట సమకాలికులగు రామయామాత్యాదుల వక్కాణమునే నిక్కచ్చిగ వ్యక్తీకరింపక శ్రీనాథుని 'కర్ణాటబాణి' వలె మధ్యేమార్గముగ తన రాగవివేక సమన్వయమును గావించు కొనినాడు.

నాటరాగమున తీవ్రగాంధార సంయుతమగు తీవ్రతర ఋషభము ప్రయుక్త మగును. ఈరాగమున తీవ్రనిషాదసంయుతమగు తీవ్రతర ధైవతము కలదు ఆరోహణమున ధైవతగాంధారములు వర్జ్యస్వరములు, భూషణునినాడు నాటకు ఆరోహణము సంపూర్ణముగా వచ్చును. నేడా రోహణముగూడ సంపూర్ణముగాదు. ఋషభవర్జ్యముకూడ. ఆనాటి రాగము సంపూర్ణౌడవ జాతికిచెందినది. ఇందు ఋషభస్వరాత్మకమగు అభిరుద్గత యూర్ధ్వనకలదు. ఇందు ఋషభమే గ్రహ స్వరము. గాంధార నిషాదములు ఇందు శుద్ధములగుటవలన ఇది శుద్ధమేళమగునని ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రముల వక్కాణము.

రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడగు రామయామాత్యుడు,

"శుద్ధ స్వరస్తు సపపాః షట్ శ్రుత్యృషభ ధైవతే
....చ్యుత మధ్యమగాంధారచ్యుత షడ్జనిషాదకః
స్వరైరమీభిః సంయుక్తః శుద్ధనామ్నశ్చ మేళకః
శుద్ధనాట ప్రభృతయోరాగా అతోభవంతి చ"* అనినాడు.

ఈ రాగమున సమవలు శుద్ధములు. ఋషభము షట్శ్రుతియుక్తము ధైవతము షట్శ్రుతి సమంచితము. చ్యుతమధ్యమ గాంధారములు చ్యుతషడ్జ

* స్వ. క. శుద్ధరాగవివేదన

నిషాదములు ఈరాగమునందు ప్రయుక్తములగుననుచు రామయామాత్యుడు ఇద్దాని లక్షణమును వక్కాణించెను. మన రామరాజభూషణుడు రామయామాత్యునకు ధీటైన సంగీతకళారహస్యవేది కావున ముందటి పద్యమున రాగనామమును ఉద్ధంకించి తదుపరియగు నీపద్యమున కేళీసచివుని మాటలుగ వల్లకిస్వన సంగతిలో ఎవ్వరో ఈనాటరాగమును పాడుచున్నారని ఆరాగమందలి స్వరసంభూతిని స్వీయాసంభూతితో వివేచించి" తన్మృదు పంచమ షడ్జశయ్యకొయ్యన నెలుగిచ్చె వింటె ప్రమదాకుల కోకిల కేళిలోకమున్" అనుచున్నాడు.

ఇటఃపూర్వము ఉక్తములైన సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథములందలి నాటరాగలక్షణమున వినబడని చ్యుతపంచమషడ్జనిషాదములు షట్‌శ్రుతి ఋషభ ధైవతములను స్వరములస్మరణము రామయామాత్యుని నాటరాగలక్షణమందు రామరాజభూషణుని నాటరాగ వివేచనమునందు వినబడుచున్నవి. రామయామాత్యునకు రామరాజభూషణుడు సమకాలికుడగుటచే స్వరమేళకళావిధియందాతడు ఉద్ధంకించిన వికృతిస్వరవివక్షను అవగాహనము చేసికొని యుండుననుట స్పష్టము.

"సప్తానాం వికృతానాంతు సోద్దేశం లక్ష్మ చఫ్మహే
చ్యుతః షడ్జశ్చతో యశ్చచ్యుతః స్యాత్ పంచమస్తథా
స్యాత్ సాధారణ గంధారోఽంతర గాంధార ఏవచ
స్యాత్‌కైశిక నిషాదోఽధాన్యః కాకలీనిషాదకః"*

"చ్యుతషడ్జస్వరో లక్ష్యే నిషాదత్వేన కీర్తితః
చ్యుతషడ్జ నిషాదాభిధానం తస్యవిధీతే
చ్యుతస్య మధ్యమస్యాపి గాంధార వ్యవహారతః
చ్యుత మధ్యమోగాంధార సంజ్ఞాఽ స్వక్రియతేమయా
చ్యుత పంచమమాచక్షే లోకామధ్యమ సంజ్ఞయా
అస్మాభిః కథ్యతేసో తచ్చ్యుత పంచమ మధ్యమః
శుద్ధగాంధారకే తత్ర పంచశ్రుతి ఋషభోఽభిధా
సాధారణేపి గాంధారే షట్ శ్రుత్యృషభ నామాచ"**

స్వ క. వికృతస్వరవివక్ష
**

నిధి ఇక నాటరాగలక్షణ వివేచనమును గావింప దొడగుచున్నాడు నాటరాగము ప్రాచీనతమము. ఇది సంగీతరత్నాకరమున 'శుద్ధ' గానస్వరూపమును. రామయామాత్యుడు రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడు. రాజకీయ తన స్వరమేళ కళానిధి రచనమున సంగీతరత్నాకరమును ప్రాముఖ్యముగ గైకొనలేదని తద్వ్యాఖ్యాకారుని వక్కాణ. రామరాజభూషణుడుమాత్రం అటు పేరుగల సంగీత సంగీతరత్నాకరమును అధికారిక శాస్త్రగ్రంథముగ గైకొనెను ఇట సమకాలికులగు రామయామాత్యాదుల వక్కాణమునే విస్మరించి మంత్రీశ్వరుడగు శ్రీనాథుని 'కర్ణాటబాణి' వలె మధ్యేమార్గముగ తన రాగవివేక సమన్వయమును గావించుకొనినాడు.

నాటరాగమున తీవ్రగాంధార సంయుతమగు తీవ్రతర ఋషభము ప్రయుక్తమగును. ఈరాగమున తీవ్రనిషాదసంయుతమగు తీవ్రతర దైవతము కలదు ఆరోహణమున దైవతగాంధారములు వర్జస్వరములు, ఋషభవర్జితమగును నాటకు ఆరోహణము సంపూర్ణముగా వచ్చును. నేడా రోహణముగూడ సంపూర్ణముగాదు. ఋషభవర్జ్యముకూడ. అనాదీ రాగము సంపూర్ణౌడవ జాతిని చెందియుంది. ఇందు ఋషభస్వరాత్మకమగు అభిరుద్గత యూర్ధ్వగరలదు. ఇందు ఋషభమే గ్రహస్వరము. గాంధార నిషాదములు ఇందు శుద్ధములగుటవలన ఇది శుద్ధమేళమగునని ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రముల వక్కాణము.

రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడగు రామయామాత్యుడు,

"శుద్ధ స్వరస్తు సపపాః షట్ శ్రుత ఋషభ దైవతే
....చ్యుత మధ్యమగాంధారచ్యుత షడ్జనిషాదకః
స్వరైరమీభిః సంయుక్తః శుద్ధనామ్నాశ్చ మేళకః
శుద్ధనాట ప్రభృతయోరాగా అతోభవంతి చ"* అనినాడు.

ఈ రాగమున సమవలు శుద్ధములు. ఋషభము షట్శ్రుతియుక్తము దైవతము షట్శ్రుతి సమంచితము. చ్యుతమధ్యము గాంధారములు చ్యుతషడ్జ

* స్వ. క. శుద్ధరాగవివేచన

నిషాదములు ఈరాగమునందు ప్రయుక్తములగుననుచు రామయామాత్యుడు ఇద్దాని లక్షణమును వర్ణించెను. మరి రామరాజభూషణుడు రామయామాత్యునకు దీటైన సంగీతకళారహస్యవేది కావున ముందటి పద్యమున రాగనామమును పట్టుకొనుచు తదనంతరమగు నీపద్యమున కేళీసచివుని మాటలుగ వల్లకిస్వన సంగతిలో ఎవ్వరో ఈనాటరాగమును పాడుచున్నారని ఆరాగమందలి స్వరసంఖ్యాతిని స్వీయాసంఖ్యాతితో పోలించి" తన్మధ్యమ పంచమ షడ్జశయ్యకొయ్యన నెలుగిచ్చె పిండెడు ప్రమదాటల కోకిల కేలలోకమున్" అనుచున్నాడు.

ఇట్లీకార్యము ఉక్తములైన సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథములందలి నాటరాగలక్షణమును పోలియుండని చ్యుతపంచమషడ్జనిషాదములు షట్‌శ్రుతి ఋషభ దైవతములను స్వరములస్మరణము రామయామాత్యుని నాటరాగలక్షణమందు రామరాజభూషణుని నాటరాగ వివేచనమునందు వినబడుచున్నవి. రామయామాత్యునకు రామరాజభూషణుడు సమకాలికుడగుటచే స్వరమేళకళానిధియందాతడు ఉట్టంకించిన వికృతిస్వరవివక్షను అవగాహనము చేసికొని యుండుననుట స్పష్టము.

"సప్తానాం వికృతానాంతు నోద్దేశం లక్ష్మ చక్ష్మహే
చ్యుతః షడ్జశ్రుతో యశ్చ్యుతః స్యాత్ పంచమస్తథా
స్యాత్ సాధారణ గంధారోఽంతర గాంధార ఏవచ
స్యాత్ కైశిక నిషాదోఽధస్తః కాకలీనిషాదకః"*

"చ్యుతషడ్జస్వరో లక్ష్యే నిషాదత్వేన కీర్తితః
చ్యుతషడ్జ నిషాదాభిధానం తస్యవిధీతే
చ్యుతస్య మధ్యమస్యాపి గాంధార వ్యవహారతః
చ్యుత మధ్యమోగాంధార సంజ్ఞాఽ స్వక్రియతేమయా
చ్యుత పంచమమాచష్టే లోకామధ్యమ సంజ్ఞయా
అస్మాభిః కథ్యతేసో తచ్చ్యుత పంచమ మధ్యమః
శుద్ధగాంధారకే తత్ర పంచశ్రుతి ఋషభోఽభిధా
సాధారణేపి గాంధారే షట్ శ్రుత్యృషభ నామాచ"**

స్వ క. వికృతస్వరవివక్ష
**

విధి ఇక నాటరాగలక్షణ వివేచనమును గావింప దొరకొనుచున్నాడు నాటరాగము ప్రాచీనతమము. ఇది సంగీతరత్నాకరమున 'ఇష్టి' గావ్యవహృతము. రామయామాత్యుడు రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడు. ఈతఁడు తన స్వరమేళకళానిధి రచనమున సంగీతరత్నాకరమును ప్రాముఖ్యముగఁగైకొనలేదని తద్వ్యాఖ్యాకారుని వక్కాణ. రామరాజభూషణుడుమాత్ర అటు కేవలము సంగీత సంగీతరత్నాకరమును అధికారిక శాస్త్రగ్రంథముగగైకొనక ఇట సమకాలికులగు రామయామాత్యాదుల వక్కాణమునే నిక్కచ్చిగ వ్యక్తీకరింపక శ్రీనాథుని 'కర్ణాటబాణి' వలె మధ్యేమార్గముగ తన రాగవివేక సమన్వయమును గావించుకొనినాడు.

నాటరాగమున తీవ్రగాంధార సంయుతమగు తీవ్రతర ఋషభము ప్రయుక్తమగును. ఈరాగమున తీవ్రనిషాదసంయుతమగు తీవ్రతర ధైవతము కలదు ఆరోహణమున దైవతగాంధారములు వర్జ్యస్వరములు, భూషణునినాడు నాటకు ఆరోహణము సంపూర్ణముగా వచ్చును. నేడా రోహణముగూడ సంపూర్ణముగాదు. ఋషభవర్జ్యముకూడ. అనాదీ రాగము సంపూర్ణౌడవ జాతికిచెందినది. ఇందు ఋషభస్వరాత్మకమగు అభిరుద్గత యార్చనకలదు. ఇందు ఋషభమే గ్రహస్వరము. గాంధార నిషాదములు ఇందు శుద్ధములగుటవలన ఇది శుద్ధమేళమగునని ప్రాచీన సంగీతశాస్త్రముల వక్కాణము.

రామరాజభూషణునికి సమకాలికుడగు రామయామాత్యుడు,

"శుద్ధ స్వరస్తు సవపాః షట్ శ్రుత్యృషభ దైవతే
....చ్యుత మధ్యమగాంధారచ్యుత షడ్జనిషాదకః
స్వరైరమీభిః సంయుక్తః శుద్ధనాట్యశ్చ మేళకః
శుద్ధనాట ప్రభృతయోరాగా అతోభవంతి చ"* అనినాడు.

ఈ రాగమున సమవలు శుద్ధములు. ఋషభము షట్శ్రుతియుక్తము దైవతము షట్శ్రుతి సమంచితము. చ్యుతమధ్యమ గాంధారములు చ్యుతషడ్జ

* స్వ. త. శుద్ధరాగవివేదన

నిషాదములు ఈరాగమునందు ప్రయుక్తములగుననుచు రామయామాత్యుడు ఇద్దాని లక్షణమును వక్కాణించెను. మన రామరాజభూషణుడు రామయామాత్యునకు ధీటైన సంగీతకళారహస్యవేది కావున ముందటి పద్యమున రాగనామమును ఉద్బంకించి తదుపరియగు నీపద్యమున కేళీసచివుని మాటలుగ వల్లకిస్వన సంగతిలో ఎవ్వరో ఈనాటరాగమును పాడుచున్నారని ఆరాగమందలి స్వరసంఖ్యాతిని స్వీయాసంఖ్యాతితో వివేచించి" తన్మృదు పంచమ షడ్జశయ్యకొయ్యన నెలుగిచ్చె వింటె ప్రమదాకుల కోకిల కేకిలోకమున్" అనుచున్నాడు.

ఇటఃపూర్వము ఉక్తములైన సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథములందలి నాటరాగలక్షణమున వినబడని చ్యుతపంచమషడ్జనిషాదములు షట్‌శ్రుతి ఋషభ ధైవతములను స్వరములస్మరణము రామయామాత్యుని నాటరాగలక్షణమందు రామరాజభూషణుని నాటరాగ వివేచనమునందు వినబడుచున్నవి. రామయామాత్యునకు రామరాజభూషణుడు సమకాలికుడగుటచే స్వరమేళకళానిధియందాతడు ఉద్బంకించిన వికృతిస్వరవివక్షను అవగాహనము చేసికొని యుండుననుట స్పష్టము.

"సప్తానాం వికృతానాంతు నోద్దేశం లక్ష్మ వక్ష్మహే
చ్యుతః షడ్జశ్చుతో యశ్చచ్యుతః స్యాత్ పంచమ స్తథా
స్యాత్ సాధారణ గంధారోఽంతర గాంధార ఏవచ
స్యాత్‌కైశిక నిషాదోఽధ్వనః కాకలీనిషాదకః"*

"చ్యుతషడ్జస్వరో లక్ష్యే నిషాదత్వేన కీర్తితః
చ్యుతషడ్జ నిషాదాభిధానం తస్యవిధీతే
చ్యుతస్య మధ్యమస్యాపి గాంధార వ్యవహారతః
చ్యుత మధ్యమోగాంధార సంజ్ఞాఽ స్వక్రియతేమయా
చ్యుత పంచమమాచష్టే లోకామధ్యమ సంజ్ఞయా
అస్మాభిః కథ్యతేసో తచ్చ్యుత పంచమ మధ్యమః
శుద్ధగాంధారకే తత్ర పంచశ్రుతి ఋషభోఽభిధా
సాధారణేపి గాంధారే షట్ శ్రుత్యృషభి నామాచ"**

స్వ క. వికృతస్వరవివక్ష
**

చ్యుతషడ్జ స్వరము నిషాదమే కావున దీనిని చ్యుతషడ్జనిషాద మనియు అనవచ్చును. చ్యుతమధ్యమము గాంధారమే యగును. కావున దీనిని చ్యుత మధ్యమ గాంధారమనవచ్చును. చ్యుతపంచమము మధ్యమమే యగును. కావున దానిని చ్యుతపంచమ మధ్యమ మనవచ్చును. శుద్ధగాంధారము పంచశ్రుతి ఋషభ మగును. సాధారణ గాంధారము షట్‌శ్రుతి ఋషభమగును. కావున ఈనాటరాగ మునకు సమగ్రలక్షణముగ సంగీతచూడామణి ఉద్ధరణమగు నిద్దానిని గ్రహింప వచ్చును.

"షట్‌శ్రుత్యృషభ అతంరగాంధార షట్‌శ్రుతి దైవత స్వరకా
కలేనిషాద ఇతరశుద్ధ స్వరారోహావరోహే గద వర్జితం: చ
సాన్యాసాంశ" అని నాట రాగలక్షణము గోచరించుచున్నది. దీనినిబట్టి ఈనాటరాగమున ఋషభముకన్న రెండు అంశములెక్కువగు షట్ శ్రుతి ఋషభము సాధారణ గాంధారమికన్న నెక్కుడుగ అంతరగాంధారముండునని తెలియుచున్నది. చ్యుతపంచమము శుద్ధమధ్యమముకన్ననొక అంశమెక్కుడుగ నుండి మధ్యమముగనేనిట వల్కును. షట్‌శ్రుతి దైవతము చతుశ్శ్రుతి దైవతముకన్న రెండంశములు ఎక్కుడుగనుండును. నిషాదము కాకల నిషాదము కన్న నెక్కువ అంశలో చ్యుతషడ్జముగ వల్కును. ఇక పరిశిష్టయగు షడ్జమ మునకు వికృతిలేదు. ఈసంగీత శాస్త్రాంతరిత లక్షణముల గమనించి పద్యమున వించినాడు కవియనుట స్పష్టము. ఆద్యములగు మనపంచకమార్గి రాగములలో నాటమొదటిది ద్రుహిణోద్దిష్టములగు ఆనాదిరాగములు మార్గిరాగములు. కావున ఇది దేవలోకాయాతములనుట స్పష్టము. ఇట నాటనామమును "నానాటన్" అను పదమున నిక్షేపించి ఆ గానము నగభేది పీటగల ధంధర్వాప్సరో గీతవిద్యా నైపుణ్యములకు సంవారిగామన్నట్లు ఉపమించినాడు. అంతేకాక ఈరాగము నందలి స్వరసమామ్నాయమును వ్యక్తముగావించి కవి వల్లకీరవ సంగీతిన ఇద్దానినెవరో గానముచేయుచుండగానందు అంతరితమగు మృదుపంచమషడ్జ శయ్యకు కోకిలకేకి లోకములు వెలుగునిచ్చుచున్నవనుచు ఆకూజితములందమరి యున్న పంచమ షడ్జస్థితివిట్లు వివేంచినాడు.

"షడ్జం మయూరో వదతి .... పుష్పసాధారణే కాలేపికః కూజతి పంచమ"మ్మని షడ్జ పంచమాదులగు సప్తస్వరములకు ప్రతీకలయిన పక్షులజ్యేది

రవములు ఉక్తములు. తదనుసారిగ ఇచ్చ కోకిలములు కేకులు తాము సక్రమగు పంచమషడ్జముల పల్కుచుండుగా నీరాగమునందలి పంచమషడ్జములు చ్యుతములై ధ్వనించినవని ప్రమదాకులములైనవియై విజయగర్వముతో ప్రముదితములైనను తమరవములు చ్యుతములైనందులకు ఆకులములై ప్రతిధ్వనులీనినవని రామరాజ భూషకవీంద్రుడిట నన్నివేళగతముగ ప్రస్తావించి తన అసాధారణ రాగవివేకము ప్రదర్శించినాడు.

"నానాసూన వితాన వాసనల నానందించు సారంగమే
లా నన్నాల్లదటంచు గంధఫలి బల్కాకం దపంబంది యో
షానాసాకృతిఁదాల్చి సర్వసుమనస్సారభ్య సంవాసియై
పూనెంబ్రేక్షణమాలికా మధుకరీ పుంజంబు లిర్వంకలన్" అనునీ పద్దియ

---

* నాట రాగారోహణ - సగామ పనిసా
నాట రాగావరోహణ - సనిపా మరీసా

"పామపా మగమ - గాపగామ రిస - రీసరీస సనిపా - నిసరీ - ససనీ రిసా" ఇత్యాదిగ ఈ నాటరాగసంచారము సాగును.

పారిజాతకారుడు—

"అతి తీవ్రతమోతః స్యాన్మస్తు తీవ్రతరో మతః
ధస్తు తీవ్రతరోనిః స్యాత్తు.... షడ్జాది మూర్ఛనే
సన్యాసే మధ్యమా.... చ రాగే సారంగసంజ్ఞకే
వాచస్పతీ సుమేలశ్చ సారంగః సమజాయతే" పారిజాతః రా.ప్ర. 402

సన్యాసం సాంశకం చైవ సషడ్జః గ్రాహముచ్యతే
ఆరోహణేషు సంపూర్ణమవరోహే గవర్జితమ్
సరిగమ పదనిస - సనిదపమగరిస" తృతీయ - 4

ఇది ప్రతి మధ్యమ రాగము.

ఇక మధుకరీ రాగలక్షణము సంగీతచూడామణి (జగదేకమల్ల) యందు గన్పట్టుచున్నది.

మున సారంగమధుకరీ రాగనామము ధ్వనించి తద్రాగలక్షణ సమన్వయముగూడ నీ గానకళాధురీణుడు గావించుచున్నాడు.

సారంగమునకు సాలంగమువియు నామాంతరము దృష్టము. ఈ సారంగ రాగలక్షణము గోవిందాచార్య కృతమగు సంగ్రహ చూడామణియందుకూడ వివృతముగుటవలన నిదియెన్నడు ప్రచురితము కాలేదనుట స్పష్టము. రామరాసు రాగస్వరూపమున విప్రతిపత్తి మాత్రము గోచరము.

సంగీతశాస్త్రమున సారంగరాగమునకు గాంధారస అవరోహణమున షడ్జమని వర్ణితము. నేటి గానకోవిదులు ఈరాగస్వరూపము ఆరోహణావరోహణలలో మారిపోయినను రాగసంచారమును ఇట్లుగీ విధము గావించుచున్నారు.

| |
సరిసపామ దాపా సాస నీదాపాదపమరీ - గమరీసా
పమద పాపమ నిదాపమ - సనిదపమ - రినినిదపమ
దాపమ పమమ రీసా
| |
సాసా నిద పదపమ దపాపమ రిగ మరిస అని ఈరాగసంచారమంతటి యందును గాంధారము క్వాచిత్కముగ గోచరించుచున్నది.

"నానాసూన వితానవాసనల" అనగా నానావిధ సూనవర్ణవితాన సంకేతములగు వితతస్వరముల నానందించి సారంగము ఏలనో తన అవరోహణమున ఒల్లదంచు గంధఫలి గాంధారస్వరము సంకేతము అదిగాలుగుటేకాక తద్గత స్వర్ణ వర్ణమునలనగూడ గాంధారమునకు సంకేతమగు కనకచంపకము(సంపెంగపువ్వు)

"గతారా మంద్రమధ్యాశ్చ గ్రహాంశన్యాసదైవతా
పంచస్వరాచ్చ పూర్ణాచ మతా మధుకరీతిసా" (మతంగ పోక్తబహద్దేశి)
"మధ్యము మంద్రతార గాంధారాంశక గ్రహన్యాసా
సంపూర్ణ సమశేషా మధురరవ మధుకరీప్రోక్తా" (భరతకోశః)

మనమునగుంది తపంచాచరించి సుమనస్సౌరభ్య సంవాసమై తారాగాంధారమై ముచుకరీరాగమున విశ్వంకలన్ అనగా ఆరోహణావరోహణముల రెంటియందు ప్రేక్షణీయమైన గాంధారస్వర ప్రవృత్తిపై మన సంగీతకళారహస్యనిధి ఇట చమత్కరించుచు సారంగమధుకరీ రాగములరెంటిని వివేచించినాడు.

"ఇది సంధింపఁగ పేళయంచు వసురాజేంద్రుండు నీరంధ్రనీ
రదవార ప్రతిసీర శుల్వడిన తారాభర్తలీలన్ లతా
చ్ఛదసంఘాదికఁబాసి నిల్చెనెదుటసీ సారంగరాగప్రభ
న్మద భృంగీరుతి వందిమాగధ కథామాధుర్యముం దెల్పగన్"*

సారంగ రాగలక్షణమును సంగ్రహ చూడామణికారుడు.

"వాచస్పతి సుమేలశ్చ సారంగో సమజాయత
న స్యాసం సాంశకంచైవ స షడ్జ గ్రహముచ్యతే
ఆరోహణే సంపూర్ణమవరోహణే గవర్జితః"** అనినాడు.

రాగవిబోధకర్తయగు సోమనాథుడీ రాగలక్షణమును—

"సారంగరాగమేళే తీవ్రతర రితీవ్రతమగ మృదుపాశ్చ
తీవ్రతమ దా మృదుసా శుచి.... న్ముఖరాగః
"సంపూర్ణ సారంగః సాంశన్యాసగ్రహోఽపరాహ్ణరుచిః"*** అని రాగవేళనుకూడ సంసూచించినాడు.

ఇక సంగీతపారిజాతకారుడగు అహోబలపండితుడు—

"అతి తీవ్రతయోగః మస్తుతీవ్రతరో మతః
దస్తు తీవ్రతరోనిః స్యాత్తీవ్రః షడ్జాదిమూర్ఛనే
సన్యాసీ మధ్యమాంశేచ రాగే సారంగసంజ్ఞకే"**** అని తెలిపినాడు.

---

* వ. చ. iii. 45

**

***

****

ఈ సారంగరాగము భూషణుని కావ్యమునుండి ప్రథితమై అర్వాచీన కావ్యములందు ప్రాచుర్యమునందియుండును. ఈ సారంగరాగనామము ప్రాచీనమగు సంగీతరత్నాకరమున నాపరిశోధనమున కందలేదు. ఈకవి కర్వాచీనులగు పైవారి వక్కాణములలో మాత్రమే ఈరాగలక్షణము కన్పట్టినది. ఈ రాగమునకు గాంధారము అవరోహణమున వర్జ్యస్వరమని యొకవాదమున్నది. మరల నీ రాగమునకే తీవ్రతమయగు ఋషభ పంచమములతోపాటు గాంధారముగూడ తీవ్రతరమని మఱియొక వాదమున్నది. సహజముగ రాగవిషయకముగనున్న మతప్రభేదములను పరిశీలించి చెవికి ఇంపనిపించిన తనకునచ్చిన శ్రోతలు మెచ్చినరీతినే భూషణకవి అటనట సముపాదించుననుట ఇతఃపూర్వము "అరిగా పంచమమేవగించి" అను పద్యమున దృష్టము. అదేరీతిగ "నానాసూన వితాన వాసనల" అను పద్దియమున సారంగ రాగాంతరితస్వర ప్రవృత్తియందలి గాంధారస్వరలోపము ఒకవంక చూపినాడు. ఇపుడీ పద్దియమున సారంగరాగ స్వరూపమునందలి మంతారమగు గాంధారప్రాముఖ్యతను సంసూచింప దొరకొనుచున్నాడు. సంగీతశాస్త్రములందు స్వరగతాధిష్ఠాన దేవతారీతి యున్నది. ఏతద్రీత్యనుసారముగవిట ఈ సంగీతవేది గాంధార స్వరసంబంధియగు శశాంకుని (రాజు) వసురాజేంద్రుడునుటలో రాజు=చంద్రుడు అను నుపమానముగ తారాభర్తను రూపించి తీవ్రతర గాంధారచారమునిట సంకేతించినాడు. నీ రంధ్ర నీరదవారప్రతిషేధ యందలి మదభృంగీత్వమునందలి అసితప్రభయందు పంచమ స్వరప్రవృత్తినికూడ సంకేతించి మధ్యాహ్నవేళలో గిరికాప్రభమ దర్శనము వసురాజునకు కల్పించి ఈరాగము అపరాహ్నమున గానోపయోగియని తెలిపినాడు.* అదియేకాక ఇది బిరుదుకైవారాదికములను వంది మాగధగీతరీతిలో గానముచేయుట కనువైనదను రాగభావనమునుగూడ తెలిపినాడు. ఇది అపరాహ్న కాలమున గానము చేయదగినది గావున మధ్యందికృత్యములను స్నపతి వెరవేర్పవలయునను హెచ్చరికలోనిది గానము చేయబడినదేమో! ఈరీతిగ ఈపద్యమున సారంగరాగభావోత్కర్షను వ్యక్తీకరించి ఈ సంగీతకళారహస్యవిధి తన రాగరత్నవిధిలో సారంగరత్నమును నిక్షేపించుట ముదావహమగు విషయము.

---

* ఇతి సారంగః ద్వితీయప్రహరోక్తం సం. పా. 99

"తనకప్పు నెఱిగప్పుననె పూనిగౌరీ స
మాఖ్యమించఁజనించి సట్టియార్య
తన చాపలము చూపుల నెచూపి పిరులెల్ల
కడఁజల్లవచ్చిన కమలపాణి
తన పాండిమము నవ్వులనెయుంచి గాంధర్వ
మవనికిఁదెచ్చిన హంసయాన
తన యదృశ్యత నడుమనెదాల్చి సాంగమై
మొనసినయతనుననమ్మోహలిద్య
గావలయు నీపెలఁది దీనికాంతి గుణకళాభి
రూప్యములెఱిగించి యామహేశు
నానగోద్ధారకుని నాప్రజాధినాదునా జగన్మో
హనుని దెత్తుననుచు చనియె...."* అను పద్యమునందు గౌరీ లక్షణ సమన్వయంబు గావింపనొరకొనినాడు. గౌరియనునది సంగీతశాస్త్రమున ఒక రాగముగ, ఏలాపదదేవతగ వృత్తముగ దృశ్యమానము. గౌరీరాగము మార్గిసంగీతరీతిలో ప్రముఖమగు రక్తిజనకమగు రాగము. దీనికి గౌడియను నామాంతరముకూడ దృష్టము—

రాగవిషయకముగ నిది ఋషభస్వరాదికము.

"రిస్వరాది స్వరారంభారి కోమలధ కోమలా
గతీవ్రాసాని తీవ్రాచ గౌరీగాంశ స్వరాత్మనా
దారోహే అవరోహేచసాని కంపన మనోహరా
ఆరోహే యది గాంధారో మధ్యమవిధి మూర్ఛనా"**

ఇందు ఋషభధైవతములు కోమలములు గాంధారనిషాదములు. తీవ్రములు ఇందువాది స్వరమునిషాదము సంవాది గాంధారము. ఆరోహణమున గాంధార దైవతములు వర్జ్యములు, కావునవిది ఔడువ సంపూర్ణజాతికి చెందినది.

---

* వ. చ.

** సం. ర. ఆకాదమ్రవతి.

ఆరోహణము 'రిగమ పదనిస' అవరోహణము. 'సనిద పమ గరిస' మధ్యమ స్వరావధి పర్యంతసంచారము ఈరాగముననుండును. గోధూళివేళ ప్రయుక్తమగు పార్వతీప్రియంకరమగు రాగమిది. రత్నాకరమున నిది యిట్లు నిర్వచితము.

"హిందోళభాషా గౌరీ స్యాత్ షడ్జన్యాస గ్రహాంశికా
పంచమోత్పన్న గమకా బహుళాధరి వర్జితా
షడ్జ మంద్రావయో క్తద్యా ప్రియ సంభాషణోబుధైః"
"గౌరీచ వక్రా సంపూర్ణాయ స్వాం వాదీచ పంచమః
సంవాదినీ చ షడ్జేన కృత్రిమర్షభ ధైవతా
మధ్యమా భ్యాగతా తత్రాఽవ్యవరోహే క్లిష్టమధ్యమా
శుద్ధే స్వాదుత్తరాన్మే చ యామేతుర్యగ తేదినే"*

"పార్వత్యాః రాగినీ చైషా తస్మాద్గౌరీత్యుదీరితా" దీని ధ్యానముద్రా స్వరూప స్వభావమునిట్లు గమ్యమాన మొనర్చుచున్నది.

"శ్యామా మదోన్మత్త కళేబరా కరా విభాతి తంత్రీకరయోః సుగాయికా
వితాంతయత్తాన విభూషిత గతిర్గీత స్వగౌరీరసికాది నాంతరే"** సంగీత దర్పణమునందీ గౌరీ రాగధ్యానము.

"నివేశయంతీ శ్రవణేవసంత సమాత్రమాంకురం కోకిల వాదరమ్యా
శ్యామా మధుస్వందిత సూక్ష్మనాదా గౌరీ యముక్తా కిలకోహలేన"***

రామరాజభూషణ కవీంద్రుడొక్కకచో రాగసమన్వయమును స్వరూప ధ్యానమునుబట్టిచేసి స్వరసమన్వయమునుకూడ చేయుటకద్దు. అదే పద్ధతిలో నిట గౌరీరాగ స్వరూపమున గిరికా సౌందర్యోత్కర్షను రాగవినోధమునందలి ఈ గౌరీస్వరూపధ్యానములో సంగీతపారిజాత, సంగీత దర్పణములందలి ధ్యానరీతిని సమన్వయించి గమ్యమాచు మొనర్చిచున్నాడు.

---

* సం. ర. అకాడమీప్రతి
** సం. పా. (బొరంభాప్రతి)
*** సం. ద. 226 (బొ.ప్ర)

"క్షీరోద్గారి వా సా సహజ సుహాసా ప్రలంబ బాహులతా
కర ధృతీ సాహిచ్ఛత్రా గౌడీ గౌరీ సరోజాక్షి"*

గౌరీ రాగ స్వరూపిణిగ నీసంగీతరహస్యవిధి రాగధ్యాన స్పృహతో వెలార్చిన గిరిక సుశ్యామ కేశపాస వీణాపాణి నితాంత తానవిభూషిత గానరసిక, కోకిల నాదరమ్య, మధుస్వందిత సూక్ష్మనాదక్షీరోద్గాసిత శుభ్రవస్త్రాన్విత సహజ సుహాసిని. ఏవం విధగుణ గరిష్ఠగా గిరికను రామరాజభూషణకవీంద్రుడు తన పద్ధియందు నిట్లు నిక్షిప్తమొనర్చెను. ఈ లక్షణములను తనకవ్వు నెఱి గొప్పననెపూని గౌరీసమాఖ్యను మించుటయందు పాండిమము నవ్వులనెయుంచి అవనికి తెచ్చుటయందు వీణావాదన ప్రౌఢిచే చెలులరంజిల్ల చేయుటయందు సంసూచించినాడు. ఇక స్వరసంచారవిహిత స్వరరీతినే పద్ధియమున నీ సంగీత కళారహస్యవిధి గూఢరీతిలో నిట్లు వగూహనము గావించును.

ఈ రాగమున సంవాది గాంధారము. గాంధారమునకు 'గ' సంకేతము కావున గాంధార సంవాదిత్వము అభంగశ్లేషమున విరిచి నెఱి, గ+ఒప్పు+నెఱి గొప్పు 'గ' సాధిలచి ఈరాగము గౌరీసమాఖ్య జనించినట్టి ఆర్య (మార్గి) రాగ మని సంసూచితముగావించెను. అట్లే ఋషభస్వరమిందు కోమలముగాన సిరిలలో 'సి' నివలికించి అద్దానికోమలత్వమును కృత్రిమర్షభత్వమును చావలముచూపులనే చూపిసిరులెల్లకడ జల్లుటలో సంకేతించును ఇక పంచమమునకు సంక్షేపరూపము 'మ' లేకపాయును గావచ్చును. గౌరీచ వక్ర సంపూర్ణయస్యాంవాదీచ పంచమః" కావున పాండిమమున పంచమస్వర సంకేతమగు 'పా' ను ధ్వనించి అద్దానినామె నవ్వులనెయుంచి దేవలోక స్థితమగు గాంధర్వమునే అవనికి తెచ్చినదనినాడు. ఇట్లు వీలైనంతవరకు ఈ సంగీతకళారహస్యవిధి ఈరాగస్థిత స్వరచారము అ రాగమున గమ్యమానమొనర్చి గౌరీరాగాత్మికయగు గిరికాకాంత గుణకళాభి రూపంబుల వెలార్చినాడు.

---

* సం. ద. 226 (బొ. ప్ర)

"ఆ జాబిల్లి వెయింగు వెల్లికలడాయన్ లేక రాకానిశా
రాజశ్రీ సఖమైన మోమునంబిటాగ్రంబొత్తియెగ్గెత్తి యా
రాజీవాననయేడ్చె గిన్నరవధూరాజత్కరాంభోజ కాం
భోజీ మేళవివంచికారవ సుధాపూరంబు తోరంబుగాన్" ఈ పద్దియమున ధ్వనించిన కిన్నర వధూరాజత్కరాంభోజ కాంభోజీ మేళవివంచికారవ సుధా పూరంబు రామరాజ భూషణార్య సంచితసంగీత స్వర్ణనిధీ స్వారస్యమునకు నికషోపలము. ఈ కాంభోజీరాగము నేడు హరి కాంభోజి జన్యముగ వ్యవహారమునసున్నది. కాని రామరాజభూషణుని కాలమునాటికిది కాంభోజీమేళరాగమని విఖ్యాతము రాగములలో జన్యజనక విధానము రామరాజభూషణుని కాలమునాటికున్నదియే సంగీతరత్నాకరమునసిది కకుభజనిత భాషారాగముగ మాళవ కౌశికభాషా రాగముగ వివిధరీతులలో నుట్టంకితమైనది.

సంగీత పారిజాతమునసిది,

"కాంభోజీ తీవ్ర గాంధారాగాంధారాదిక మూర్ఛనా
ఆరోహే మని హీనా స్మాన్మధ్యాంశ స్వరభూషితా
యదా గాంధారహీనా స్యాన్మూర్ఛనా చోత్తరాయతా"* అని వివృతమైనది ఈ కాంభోజినే కామోదియని యందురని పారిజాతకారుడనిరాడు.

"కాంభోజీ కకుభస్యస్యాద్భాషా ధాంశగ్రహాంతిమా - సద సంవాదినీ పూర్ణారిఫ సంవాదినీ తథా అనునది కకుభభాషారాగమగు కాంభోజీరాగ లక్షణము, అట్లే

సాద్యాన్తాంశాని బహుశా గమత్కారి ప్రోజ్ఝితా - కాంభోజీ మంద్రషడ్జాది భాషామాళవకౌశికే" అనునది మాళవ కౌశిక విభాషా రాగలక్షణము సంగీత రాజమునినది.

"భాన్తగ్రహాంశాసని దైశ్చభూటిః కాంభోజీ కేయం కకుభస్యసూతా భాషాంగకం యాష్ఠిక సమ్మతస్య కాంభోజికా తుల్యవరాచపూర్ణా ఇమాం శ్రీషడ్జాం విధరిం విభోధి హిందోల జామాముః అతద్వి లోక్య శుచా వియుక్తా కరుణే రసేచ సంచారివర్ణప్రగుణాం వదంతి" అని ప్రోక్తమైనది.

* సం. పా. 420

పారిజాతకారునికన్న పూర్వుడైన చతుర దామోదరుడీ కాంభోజిని కామోదియనియే వ్యవహరించి

"ధాంసన్యాసగ్రహ పూర్ణా పౌరవీ మూర్ఛనామతా
మల్లారని కటే గేయా కామోదీప నిగద్యతే
శివభూషణ కేదారయుక్తా సర్వసుఖప్రదా"* అనుచు అద్దాని ధ్యానమును

"పీతం వసానా వనసం సుకేశా వనేరుదంతీ పికనాదధూనా
విలోకయంతీ విదిశోఽతి భీతా కామోదికా కాంతమనుస్మరంతి"** అని ప్రవ్యక్తము గావించినాడు.

సంగ్రహ చూడామణియందు కాంభోజీమేళలక్షణము. హరి కాంభోజిరాగ జన్యమగు కాంభోజీరాగలక్షణముకూడ వేర్వేరుగనుక్తములైనవి. ఈ రెండింటిలో రాగరసప్రవృత్తివిబట్టి కాంభోజీమేళలక్షణమే రామరాజభూషణోక్త రాగలక్షణ సంవాదిగనిట్లు గోచరించుచున్నది.

"చమ్రుత్యృషభాంతర గాంధారభూషణభూషితాః
చతుశ్శ్రుతి ధైవతా చ సకైశిక విషాదితా
లసంత తర శుద్ధాచ పూర్ణారోహావరోహతా
షడ్జన్యాస గ్రహాంశ్చ.....బేర్జశోభితా
కరుణరస సంపూర్ణా మహీ సౌభాగ్యధాయినీ
హరి కాంభోజి కావ్యష్టవింశోఽయ మధికారకః"***

రామరాజభూషణాన్వయి సమకాలికుడు సహాధ్యాయియగు రామయామాత్యుడీ కాంభోదీరాగమును మేళమనక జన్యమనక ప్రకృష్టమగు రాగముగనిట్లు ఉట్టంకించినాడు.

---

* సం. పా. 420

** ,, 420

*** సంగ్రహ చూడామణి (బౌ.ప్ర)

"సన్యాసా న్గ్రహసాంశా సంపూర్ణాపి క్వచిత్ క్వచిత్
ఆరోహేమని వర్జ్యాఽసౌ కాంభోజీ సాయమీరికా"

ఏవంవిధ ప్రోక్తములగు కాంభోజీరాగలక్షణముల వివేచించిన రామరాజ భాషణోదితము కాంభోజీ మేళరాగమనియే స్పష్టమగుచున్నది. ఈ కాంభోజి అత్యంత ప్రాచీనమగు సంగీతరత్నాకరమున తదనంతర సంగీతశాస్త్రములందు కకుభభాషారాగముగను మాళవకౌశికా విభాషారాగముగ నుట్టంకితమై తదనంతర కాలమున భాషాంగ రాగముగగూడ ప్రవర్తితమైనది. రాగప్రక్రియా వివేచన ఎట్లున్నను రాగభావవిషయమున మాత్రము చాలవఱకు కరుణరసస్యందిగనే యిది సంగీతశాస్త్రకారుల భావపీఠిలో ధ్యానాను సంధానాదికములు నిలచినది; చతుర దామోదరుడు రాగధ్యానమున ఒసగిన—

"వనే రుదంతీ పికనాద రూనాకామోదికా కాంతమనుస్మరంతీ" యను రాగమూర్తి మోమున పటాగ్రంబొత్తి యెగ్గెత్తి ఏడ్చిన విరహ సహయైన గిరికా స్వరూప స్వభావములకు సంవాది. అట్లే నృపతి కుంభకర్ణుడు వివేచించిన "కుచే నియుక్తాం కరుణే రసేచ సంచారివర్ణ ప్రగుణాం వదంతి" యను కాంభోజీ రాగోదీరిత కరుణరస నిష్యందితవ్యము శోకరూపిణియై ఎగ్గెత్తి ఏడ్చిన గిరికా హృద్గత భావమునకే దర్పణము పట్టుచున్నది. పూర్వసంగీతకారుల భావనలో కాంభోజీ కరుణరసస్యంది యగుచుండగా అధునాతన సంగీతవిదులు ఈకాంభోజీ గంభీర రాజస గుణోత్కర్షాత్మకమగు రాగమనుచున్నారు. వీరు త్యాగరాజార్య రచితమగు "మా జానకిని చెట్టవట్టగా మహారాజు వైతివి" అను కీర్తనను మూదలగజూపి త్యాగరాజస్వామి ఆ కీర్తనమందు వ్యక్తీకరించిన గాంభీర్య భావాతిశయమును ఉట్టంకించుచున్నారు డా॥ శ్రీపాద పినాకపాణిగారు కూడ కాంభోజి కరుణరస స్యందియగు రాగమెంత మాత్రము కాజాలదని ఇది గంభీరముగ దర్పయుతముగ తీవిగ సంతరింపవలసిన సన్నివేశముల గానము చేయదగినదని ఉపాలంభనయుత భాషణమునది ప్రయుక్తమగుట కనువైనదను దృఢాభిప్రాయమును కర్నూలుకేగి నేను వీరితో సంభాషించినపుడు వ్యక్తము గావించినారు. అర్థవంతమగు వీరిభావనకు ఉపస్కారకముగ గిరికాశోకఘట్ట మును అన్వయించుకొన వచ్చును. నిస్సహాయస్థితిలో సర్వస్వమును కోల్పోయిన

రీతిలోగాక గిరిక విప్రలంభావస్థలో భవిష్యజీవితమున ప్రియసమాగమము ఆకాంక్షించియు తత్కాలికమగు ఎడబాటును ఓపలేకరోదించినది. కావున ఇది మానవిప్రలంభావస్థయగునేగాని కరుణవిప్రలంభము కాజాలదు. మహాశ్వేతయు రతిదేవియు భర్తను గోల్పోయి రోదించిన సన్నివేశము వేఱు. గిరిక సత్యాభామాదులగు ప్రబంధనాయికలు ఏడ్చిన బుడిబుడి ఏడ్పులు వేఱు. కావుననే ఇట్టి మానవిప్రలంభములందలి కరుణరసగంధితములగు సన్నివేశములందే కాంభోజియే ప్రయుక్తము కాదగియున్నది. రామరాజభూషణుని గిరిక కాంభోజీమేళ వివంచికారవ సుధాపూరంబు తోరంబుగా ఎడ్చినతీరు నచ్చి మెచ్చి కీ.శే. పద్మశ్రీ స్థానం నరసింహారావుగారు సత్యభామ నిర్వేదమును వ్యక్తముచేయు సన్నివేశమునన్న "ఇకనే గీచిన గీటుదాట" నను పద్యము కాంభోజియందే గానముచేసిరి. అదే రీతిగ విపేచించిన గిరికాదేవి యిట చంద్రుడు తన సోదరుడగుట వ్యక్తము గావించి పిదప సోదరునికుండవలసిన ఆత్మీయతా వాత్సల్యాదిక భావములాతని యందు లుప్తములైనవని—

" ఈ పబ్బుండవు నీటఁబుట్టితిఁజు మీయేనంచు మోమోటపుం
ద్రోవ బ్రెవ్వఁగ సిగ్గుగాదె మఱి నీకోఁబుట్టు శ్రీదేవి లీ
లావాసంబు సిపల్ హరింతువనుచో నయ్యో కళాదుండు చే
తోవీధిన్ సహజాధనాపహరణోద్యోగంబు నెగ్గించునే"* అనుచు నుపాలంభించెను. ఇట రాగలక్ష్మియైన గిరికాదేవి తెలివిమీఱి రాగతనమునే చూపించినది. చీరలు పారెలిచ్చి తనను బుజ్జగించుటకు బదులు తన సోదరుడు ఏచుచున్నాడని పుట్టినింట మారాముచేయు అడపడుచువలె స్వంతగోడును సుంత వెళ్లబోసికొని గోముగా కాంభోజీరాగభావ సంయుతముగ ఏడ్చినది. కావుననే ఈ కాంభోజీ రాగభావమున కేవలశోకమేగాక మారాముతోకూడిన మానవిప్రలంభాదిక సన్నివేశానుగుణమగు కరుణరసభావముకూడ నిష్యందమానమగుచున్నదను కొనిన ప్రాచీనార్వాచీన సంగీతవిదుల అభిప్రాయ వైవిధ్యమునకు ఏకాభిప్రాయత కుదురును.

---

* వ. చ. iv - 34

రామరాజభూషణ ప్రోక్త కాంభోజీ రాగభావమునకు అలప్తి అమరును.

"గంధశైలములకుఁ గరపాదములలు వచ్చె
నోయని మెఱయు నాగాయుతములు
హరిణజాతికి మరున్నిరసనోద్ధతి గల్గెనో
యనఁదగ సైంధవోత్కరము
నంభోదములకుఁ బాయనిమించు లొదవెనో
యని మించు మణిమయస్యందనములు
నవలతావళికి యాన విలాస మెసఁగెనో
యనఁబొల్చు సరస కన్యాయుతంబు
లాత్మమణి హేమరజతంబులపుడ యుచిత
తనువులు వహించెనో యనఁదనురు వివిధ
శయన పాత్రాసనములు భూజాని కొసఁగె
హరికృపాలబ్ధశుభశాలి యగలమౌళి"* ఈపద్యము సంగీతరహస్యకళా విధియైన రామన్నపభూషణకవి సైంధవీ రాగవివేచన గావించుచున్నాడు. ఈ సైంధవీరాగము ప్రాచీనతమమగు సంగీతరాజరికముల వలుపోకదలలోనున్న భాషారాగముగ వరాటి ఉపాంగముగ పంచమభాషారాగముగ, భాషాంగరాగముగ భిన్నషాడ్జి భాషారాగముగ మాళవకైశికి భాషారాగముగ వివిధ విధములుగ నుట్టంకితములైనవి. ప్రాచీన తమమగు సంగీతరత్నాకరమున ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ సైంధవములను పేరులతో అసంపూర్ణరాగముగ నుగ్రాతమైనది. సంగీతదర్పణ సంగీతపారిజాతములందు సైంధవీనామకముగకూడ అసంపూర్ణ రాగమే. ఏక ప్రక్రియమాత్రముగనే ప్రోక్తమైనది. రామరాజభూషణాచార్యుండి దేదో ఒక పద్ధతికి చెందిన సైంధవీ రాగలక్షణమును వివేచించియుండును.

సంగీతదర్పణోక్తమగు సైంధవీ రాగలక్షణము.

---

* న. చ, vi, 36

"షడ్జ గ్రహాంశక న్యాసా సంపూర్ణసైంధవీ మతా
మూర్ఛనోత్తరమంద్రాద్యా కైశ్చిత్షాడ వికామ తా
రిహీనాతు భవేన్నిత్యం రసే వీరే ప్రయుజ్యతే"* ఇది.

సంగీతపారిజాతీయమగు సైంధవీరాగలక్షణమిది.

"శుద్ధమేళోద్భవః పూర్ణోధైవ తాచిక మూర్ఛనః
ఆరోహే గనివర్జ్యః స్యాద్రాగః సైంధవ నామకః
ఆమ్రేడితస్వరైరుక్తః స్ఫురితేనచ శోభితః"**

పై గ్రంథములందుక్తమైన సైంధవి సంపూర్ణస్వర సమన్వితముకాదు. సంగీతరాజమున ఉక్తమైనటక్క సైంధవీరాగమొకటి యున్నది. అది దేవరాజ ప్రియంకరమనికూడ నుట్టంకితమగుచున్నది. ఈ పద్దియములందలి సందర్భము ఇంద్రుడు వసురాజేంద్రునకు వివాహ శుభవేళాపురస్కారముగ ఉపాయనముల నొసగుట. కావున సన్నివేశానుసారము ఇందలి సైంధవీరాగమున టక్క సైంధవీరాగమై ఉండనోపుననిపించుచున్నది. అద్దాని లక్షణమే ఏవంవిధోక్తమై దేవారాజప్రియంకరమో రాగనుని తెలియుచున్నది

"షడ్జగ్రామ సముద్భూతః షాడ్జీ దైవతకోద్భవః
గ్రహాంశన్యాసషడ్జశ్చ కాకలీకలనిస్వనః
షడ్జాది మూర్ఛనః పూర్ణః తథాంతర విరాజితః
ఆరోహేవర్జ రుచిరో మంద్రాద్యంత విభూషితః
స్వల్పవంచ మని స్యాత్ రసేవీరే వియుజ్యతే
టక్క సైంధవరాగోఽయం దేవరాజ ప్రియంకరః"***

---

* సం. ద ((రా.అ) 206

** సం. పా. (రా.ప్ర)

*** స. ధా.

ఇమ్మహాకవివరుని రాగవివేకాభినందనానంతరము ఆతడుగావించిన సంగీత శాస్త్రపారిభాషిక పదజాల ప్రక్షేపణమునుగూర్చికూడ ఇట అనుశీలించుట అవసరము అందులకు ఆద్యమగు నుదాహరణమిది—

"సకలామోదక తాళవృత్తగతులన్ సంగీత సాహిత్యనా
మక విద్యాయుగళంబు పల్కుఁజెలికిం బాలిండ్లజోడై పిరుల్
ప్రకటింపన్ నఖరేఖలందు నలఘుప్రస్తారముల్ సేయు స
ర్వకలాకాంతుఁడు ప్రోచుఁదిర్మల మహారాయక్షమావల్లభున్"

ఈ పద్యమున రామరాజభూషణుడు గీతిసాహితిమూర్తిణియగు గీర్వాణికి పతియగు బ్రహ్మదేవునినుతించి ఆదంపతుల సుమానుషస్వరూపా విష్కృతిని గావించుచున్నాడు. ఈ రామన్నవభూషణుని సంగీతకళావిధిత్వము రాగవివేకముతో పాటు సంగీతశాస్త్ర పారిభాషిక పదజాల ప్రక్షేపణమునగూడ అనన్యరీతిలో తేజరిల్లినది. సంగీతశాస్త్రములన్నింటిలో ఈసంగీత పారిభాషికములు వివిధాధ్యాయములలో వివరింపబడినవి. అట్టివానిని ఈకవివరుడు పిరివిగ తన సంగీత పాండితికినిధానముగ తనకు సహజసిద్ధమగు ద్వ్యర్థఘటనా సామర్థ్యసంభావితముగ గూఢరీతిలోనీ ప్రబంధములో విక్షేపించివాడు. కన్నుగలిగి నెమకిన అయ్యవి విశేషార్థసంయుతములై తేజరిల్లును. లేనియెడల అవి సామాన్యార్థ ప్రతిపాదకములై మాటువడియుండును.

ఈపద్యమున కవి సాహిత్యకృత సౌహిత్యుడై సంగీతకళారహస్యనిధియై సరస్వతీస్తుతి వ్యాజమున అవినాభావసంబంధముతో అలరారుచున్న గీతిసాహితుల పరస్పరానుబంధమును ప్రవ్యక్తము గావించుచున్నారు.

"సంగీతమపి సాహిత్యం సరస్వత్యాః స్తనద్వయం
ఏక మాపాతమధురం అన్యమాలోచనామృతమ్" అను ఆభాణకమున సంగీతసాహిత్యోపాసనమున శిశుతుల్యులై నిరంతర స్తనంధయ ప్రాయజీవులై మాతృకరుణాకటాక్షలేశ ప్రసరణమైన చాలునని ఎడతెగక ఎదురుతెన్నులుచూచు కవిగాయక పుత్రులను ఆజగన్మాతయగు వాగ్దేవి అక్కునజేర్చుకొని తనకిరుగడల పొంగిపొరలు గీతిసాహితీ స్తన్యమును గడుపార నొసగి తనివార పరిపోషించురీతి ప్రవ్యక్తము గావింపబడినది. అద్దానినిట కేవలము శారదా తనయుడైగాక

* వ. చ. i . 3

బ్రహ్మమానసపుత్రుడు కూడనై విధాతృ స్తవవ్యాజమున ధ్వనించి రామరాజ భూషణ కవివరుడు ఈపద్యమును మలచినాడు.

సంగీతసాహిత్య నామక విద్యాయుగళము సకలామోదకము. అందు ఒకటి ఆపాతమధురము మఱియొకటి ఆలోచనామృదురము. ఆరెంటిని కడుపారగ్రోలిన కవిగాయక శిఖువు గీతిసాహితీ ప్రపంచమున తుష్టిని, పుష్టిని పొందినవాడగుట వలన అజరామరుడై ఆజానుబాహువై వర్ధిల్లును. ఆతనికి సంగీతమార్గమున తాళము, కవితాధ్వమున వృత్తము ఉపాధేయము, పాధేయముకూడనగును. అది ఆతనికి సంక్రమించిన మాతృప్రసాదము. అట్టి సిరులను ప్రకటించి గీతి సాహితులను ప్రస్తాదించు చల్లనితల్లి సర్వకళాదేవి. ఆ జగన్మాతకు తగిన భర్త విధాత ఆతడు నఖరేఖలందు అలఘుప్రస్తారములు చేయగలనేర్పరి. తిరుమల మహారాయాది కృతిభర్తలను ప్రబంధనిర్మాణ ధౌరీయులకు రామరాజ భూషణా దులగు కృతికర్తలను కాచిరక్షింపగల తీర్పరియునతడే. కావుననే అయ్యాది దంపతులకు తగిన కొమరుడై గురులఘు నిర్మాణముతో కవనమును స్వర ప్రస్తారముతో గానమును ఏకత్ర నిర్వహింపగలిగినదక్షుడును తల్లిదండ్రుల అస్థితిని సంరక్షింపగలిగిన సమర్థుడగు పుత్రుడుగను రామరాజభూషణుడిట నిలచినాడు. కావుననే ఈకవివరుడు ఆదంపతులకు తగిన బిడ్డయై ఈరాగప్రబంధ నిర్మాణధురంధరుడైనాడు. ఈ పద్యమునందలి తాళవృత్తగతులలో సంగీత పారిభాషికము తాళము. సాహితిసంబంధియగు ఛందోపద్ధతికి చెందినది వృత్తము. ఇక అలఘుప్రస్తారములలో గానశాస్త్ర సాంకేతికములు అలఘువు, లఘువు ప్రస్తారములుఅనునవి. లఘుగురుప్లుత కాకపాదాదులు తాళదశప్రాణాంతరితములగు అంగప్రాణ సంబంధులగు షడంగములు. ఇట అలఘువను దానిని లఘువు కానట్టిది గురువుఅను నర్థ ప్రతిపాదకముగ భావించుకొననగును. ప్రస్తారము అనునదికూడ తాళదశప్రాణములలోఒక్కటియే. ఇక సాహితీపరముగఆలోచించిన లఘువు, అలఘువులగు గురులఘువులు ఛందశ్శాస్త్రమున కీలకస్థానముల విలుచు నమట అందరెరిగినదే. ఇక తాళవృత్తగతులన్ అనుటలోని తాళసంబంధియగు ఆవృత్తమును గతియనుదానివికూడ సంగీతసంబంధులుగనే వ్యాఖ్యానించుకొన వచ్చును. ఈ తాళగణనమునందలి అక్షరగణనియమమును చుట్టివచ్చుకాలమును ఆవృత్తమందురు. ఇక గతియనునది స్వరాక్షరనియమమునకు సంబంధించినదై త్రిశ్రచతురస్ర ఖండమిశ్ర సంకీర్ణగతులకు చెందియుండును. ఇక ఈతమూ

అనునది సంగీతశాస్త్రమున బహువిధవిస్తృత వ్యాఖ్యానార్హము. శ్రుతిలయలు శ్రుతిర్మాతా లయఃపితా అని కీర్తితములై సంగీతమున మౌళికమగు స్థానము లందు నెగడియున్నవి. శ్రుతిగానమునకు లయతాళమునకు ముఖ్యప్రాణసమము. ఈ సువిశాల ప్రపంచమందలి ప్రత్యణువు గ్రహతారాదికముల గమనము పంచ భూతముల అవస్థితి అంతయునొక అనిర్వచనీయమగు లయాత్మికతకు లోబడి తాళబద్ధముగ మసలుచున్నది. ఈతాళమునకు తలధాత్వర్థ ప్రోక్తమగు సూత్రామాధారము.

"తాళ స్తల ప్రతిష్ఠాయామితి ధాతోర్ఘ్యణ్ప్రత్యయః" తలయనెడి ధాతువు ప్రతిష్ఠయందు ప్రవృత్తమగును. ఆ తలయనెడు ధాతువుమీద 'ఘణ' ప్రత్యయము, ఆది వృద్ధియును రాగా తాళయను రూపమేర్పడును. అద్దానికి సుప్ప్రత్యయముచేరగ "తాళః" అను శబ్దము ఏర్పడును. దీనిని వ్యుత్పత్తిని "తలంతి గీతవాద్య నృత్తానిఅత్రేతి తాళః" అని బుధులు వ్యక్తీకరించుచున్నారు. ఈ తలంతి ధాతురూపమునకు తిష్ఠంతియను పర్యాయ ధాతురూపమునుగూడ చెప్పికొనవచ్చును. ఇదేకాక "తల్యంతే ప్రకాశ్యంతే నృత్తగీతవాద్యాదయేన తాళః" అని మఱియొక వ్యుత్పత్తిసంగీతకోవిదులచే చెప్పబడుచున్నది. సంగీత రత్నాకరాంతర్గతమైన శార్ఙ్గదేవప్రోక్తమగు వ్యుత్పత్తియిది.

"తాళ స్తల ప్రతిష్ఠాయామితిధాతో ప్రయోగతః
నృత్తం గీతం తథావాద్యం యతస్తాళే ప్రతిష్ఠితః" ఇద్దానికి అర్థసమన్వయ మిది. తలప్రతిష్ఠాయాం అనుధాతుభవము తాళముగాన నృత్తగీతవాద్యములు తాళ మందే మప్రతిష్ఠములగుచున్నవని ఎఱుగనగును. అంతేకాక—

"తకారశ్శంకరః ప్రోక్తో లకారశ్శక్తిరుచ్యతే
శివశక్తిసమా యోగాత్తాళ నామాభిధీయతే" అధికూడ ప్రోక్తమై శివ శక్తిసంయోగమగు అర్ధనారీశ్వర త్వమందలి కుడియెడమలనున్న హస్తద్వయ సంయోగమున తాళస్వరూపము సముద్భవమగు చున్నదని గమ్యమానమగు చున్నది. ఈ తాళమునకు,

"కాలోమార్గో క్రియాంగాని గ్రహో జాతిః కళాలయః
యతిః ప్రస్తారకశ్చేతి తాళప్రాణాః దశస్మృతః" అని దశవిధములగు తాళ ప్రాణములున్నవి ఇట్టి తాళదశప్రాణములలో అంతరితములై నట్టివియగు లఘ్వ లఘువులు అంగప్రాణసంబంధులు. దశయనునది ప్రస్తారమనునవిగూడ ఈదశ ప్రాణములలో చేరినవియే. ఈ తాళదశప్రాణములను గురించి ఇతఃపూర్వము వివరముగ చరిగొండ ధర్మన్న సంగీతవిద్యాభిజ్ఞులనుగూర్చి చర్చించునపుడు చెప్పబడినది. ఆద్యములగు సప్తతాళములు ముప్పదియైదు తాళములు నూటొక్క తాళములీయంగ కళాచిత్రప్రాణసంభూతములు రామరాజభూషణుని కాలమునాటికి తాళసంబంధియగు పద్ధతియంతయు ప్రచలితమైయుండవచ్చును పంచత్రింశత్తాళ పద్ధతిలో ఎకోత్తర శతసంఖ్యాకతాళ పద్ధతిలో సమకళావిన్యాసము గోచరించును. ఈ సమకళకే రామరాజభూషణప్రోక్తమగు సర్వకళ పర్యాయము గానవచ్చును. కనుకనే సర్వకళాశబ్దము నిట రామరాజభూషణుడు పద్యాంతరితముగ ద్వ్యర్థ సమన్వితముగ నిక్షేపించి యుంచవచ్చును. రామరాజభూషణ కవిపరుడు సంగీత కళారహస్యనిధిగాన* లయాస్వరూపుడు జగత్పితయునైన విధాతృ స్వరూప స్వభావావిష్కృతిలో తాళపద్ధతినంతటిని ఇముడ్చినాడనిపించుచున్నది.

"రమజేయాక్ష సరాకృతింబొలుచు వర్ణశ్రేణి పీఠానులా
పముచేతం గరఁగించియుంచు విజబింబొప్పనచ్చా మృత
త్వము నాత్మప్రతిపాదకత్వమును దద్వర్ణాళియంపెల్లఁబూ
ర్ణము గావించినవాణి తిర్మలమహారాయోక్తిఁబొల్చుంగృపన్"*

"శ్రుతిర్మాతాలయః పితా" అను ఆభాణకమునకు అనుశ్రుతిగ ముందటి పద్యమున లయాస్వరూపుడునని జగత్పితమునగు ఎరించిని నుతించి ఈపద్యమున శ్రుతి స్వరూపిణియగు జగన్మాతయగు సరస్వతిని సుప్రతిష్ఠితను గావించి సమర్చింప సన్నద్ధుడగుచున్నాడిట. రామరాజభూషణ కవిచంద్రుడు. ఆ ప్రయత్నమున పీఠాపాణియైన బ్రహ్మణిదైన ఆ సాహితీసమంచితమహత్వము సమ్యక్పం స్తూయమానమైయిందు ఉపాసనాసిద్ధిని అందుకొన్నది. ఈపద్యమున

---

* వ. చ. i - 4

** శ్రుతిర్మాతాలయః పితా అనునాభాణకము జగత్ప్రసిద్ధము

రామరాజభూషణుడు ప్రస్తావించిన రీతికి ఇట్లు భాష్యము చెప్పుకొనవచ్చును. వాణీ వీణానులావనమున ఓంకారాదికమగు అక్షరత్వముతోపాటు సప్తస్వర సమన్వితమగు రాగప్రపంచముకూడ కరగినీదైనది. అయ్యది జంత్రగాత్రముల రాల్గరగించు విమలగాంధర్వ విద్యామహాత్మ్యము. దానిని రామస్వభూషణుడు వాణీవీణాలావమహాత్మ్యమున ద్రవీభూతమై అక్షరాకృతియందు ప్రతీయమానము గావించినాడు. అంతటితో ఆగక సంగీతమహాత్మ్యమున ఆర్ద్రమై అచ్ఛామృతత్వ మునొందిన అక్షరనీరమున మఱల ఆవాణీస్వరూపమే ప్రతిబింబించి ఆత్మ ప్రతిపాదకత్వము నందినదనినాడు. అనగా అచ్ఛామృతత్వమున సంగీతము ఆత్మ ప్రతిబింబమున సాహిత్యము ఏకత్రావస్థితినంది భాసించినవనుట కవ్యభిప్రేరి తార్థము. ఇందు సంగీతకళారహస్యనిధియై సాహిత్యవిధాయకుడైన రామరాజ భూషణునకు సంగీతసాహిత్యానుబంధముపైని ఆరెండింటికినున్న అవినాభావ సంబంధముపైనున్న విశ్వాసము ప్రదర్శితము. సంగీతముసాహిత్య స్ఫూర్తి నందినప్పుడు భావవ్యక్తితో రసస్వరూపమును సంతరించుకొనును. అట్లే సాహిత్యము సంగీతకరావలంబగమునంది కొనినప్పుడు రాగవిస్ఫూర్తిని పొంది భావస్ఫురణతో అలరారి రసబ్రహ్మ సాక్షాత్కారమను యోగమున సిద్ధినంది తరించును. ఇట్టి ఈగీతిసాహితుల అన్యోన్యాశ్రయత్వమును గ్రహించియే రామ రాజభూషణుడు రాగకావ్యముగ తన ప్రబంధమును మలచుటకు వలయుశక్తికై వీణాపాణియైన గీర్వాణినిట ప్రస్తుతించినాడు. కృతికర్తృత్వమున తనకేగాక కృతిభర్తృత్వద్వయమున తిరుమల రాయనికిగూడ ఆవాణీవీణాను లాపనానేపథ్యమే రక్షనొసగవలెనని భావించినాడు

ఈపద్యమున రామరాజభూషణుడు నాదస్వరూపుడైన శంకరుని స్తుతించు చున్నాడు. శివుడు 'నాదమయుడని యాజ్ఞవల్క్యస్మృతియందు యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి—

పిదప "ఆ మందాకిని చూళిఁబూని సనునర్ధాంగీ కృతంజేసి తా
వా మేల్మేలని యార్యయ్గ్రబ్రజతుండై తత్పదాంభోజయో
గామర్షంబున గంగయున్ మొదయఁజూడ భోగ సమ్యక్క్రియా
సామర్థ్యంబున వేఁడు శంభుఁడు గృతిస్వామిం గృపంబ్రోపుతన్"

"దేహమధ్యగతో జీవః
జీవమధ్యగతో ధ్వనిః
ధ్వనిమధ్యగతో నాదః
నాదమధ్యే సదాశివః" అని యుట్టంకించినాడు.

ఇందు క్తములైన నాదధ్వనులు పరస్పరపోషితములు, సంగీతసాహిత్యములకు జన్మభూములు, నాదోద్ధితమై శ్రుతిసంపన్నమగునది సంగీతము. ధ్వనిసముద్భవమై ఛందోమయమగునది సాహిత్యము. ద్వావింశతి శ్రుతులగు తీవ్ర, కుముద్వతి, మంద, ఛందోవత్యాదులు సంగీతమునకు జీవతుల్యములు. ఆర్య అనుష్టుప్, బృహతి, గాయత్ర్యాదులగు ఛందములు సాహిత్యమునకు జీవసదృశములు. ఈపద్యమున ఈరెండింటికి భర్తృత్వమును నెఱపు దక్షిణనాయకుడైన శివుడు స్తుతింపబడినాడు.

ఆ పరమశివుడు మౌళిఁబూనిన మందాకిని సంగీతసర్వస్వ శ్రుతిస్వరూపిణి. ద్వావింశతిశ్రుతులలో మందాకిని మందశ్రుతి సంబంధిగ చెప్పికొనవచ్చును. మందాకినీ శబ్దమునకు "మందం ఆకతీతి మందాకినీ" అనునది వ్యుత్పత్తి. ఆకతీతియనగ గచ్ఛతీనియని అర్థము. కావున మందశ్రుతి సమంచితముగ ప్రవ్యాప్తమగు సంగీతవిశేషమును శంకరుడు మౌళిదాల్పగా ఛందోవిశేషసంపన్నయగు ఆర్యారీతియగు సాహిత్యమిట స్పర్థనువహించి అల్గినదను చమత్కారావహమగు అర్థమును ఇక్కడ ప్రతిపాదించుచుకనువున్నది. అంతే! ఆహత, అనాహత నాదరీతులలో తీవ్రమంద కుముద్వత్యాది ద్వావింశతిస్మృతులు సామగానాన్వితానాహత నాదసంబంధులై ఉపాసనారీతిలో నుపాదేయములగును. ఇక ఆహత నాదమూర్తులు ఛందోరీతులనగు ఆర్యాదులు ఛందోబద్ధములగు ఆర్యాది ప్రబంధములు జనరంజనోద్దిష్టములై రక్తిమంతములగును. శంకరునిచే అర్ధాంగీకృతయైన ఆర్యఆహత నాదస్వరూపిణికాగా అనాహతనాదమయియగు గంగ ఆమహేశ్వరుని మౌళినెక్కి సంపూర్ణాంగీకృతిని బడసినది. కావున నాదమయుడు ధ్వనిస్వరూపుడు, శ్రుత్యాద్యర్థ్యర్చనీయుడగు దక్షిణామూర్తి ఇట దక్షిణనాయకుడై అనాహతాహతరీతులకు ప్రతీకలయిన గంగాపార్వతులిరువురిని సమముగ సమ్మానించుచున్నాడనుట గమ్యమానము. ఇట సంగీతసాహిత్యములకు

అనాహతా హతనాదరీతులకు సమప్రాధాన్యము నీకవిశేఖరుడు ప్రకల్పించి నాడనుట స్పష్టము. ఇట్టి రసమయ సన్నివేశమును సృజించి గీతిసాహితీకళా చణుడగు రామరాజభూషణుడు ఇందు మందాకినియను సంగీతక్రతుత్రిదైన విన్నాణ మును, ఆర్యయను ఛందోవిశేషమగు సాహితీరీతి నాణ్యమును ఏకత్రసంఘటించి నాడు. ఆర్యయను ఛందోరీతికాక ఆర్యయను ప్రబంధవిశేషముకూడ మఱి యొకటియున్నది. ఇట్లు కేవలము సంగీతశాస్త్రప్రవర్తకుడుగానేకాక సంగీతశాస్త్ర భాష్యకారుడుగాకూడ రామరాజభూషణ కవివరుడిట ప్రవర్తించి తన సంగీతకళా రహస్యవిధిత్వమును సార్థకము గావించుకొనినాడు.

"తరుణార్క కిరణనోద్ధతిఁజూపె నెవ్వాఁడు
రుచులచే ఘనమోహరుచులచేత
నకలంక రామముద్రికఁబూనె నెవ్వాఁడు
శయముచే హృత్కుశేశయముచేత
మున్నీరు వల్వలంబుగ దాఁచె నెవ్వాడు
జవముచే గుణగణార్ణవముచేత
గక్షశిక్షాప్రౌఢి నలరారె నెవ్వాడు
రణముచే నియమ ధారణముచేత

ధరణినెవ్వాఁడు దానవద్విరదళన
విహృతిఁదన కేసరి కిశోర వృత్తిఁదెలిపె
నతని మత్కావ్య భవ్యవాగమృత ఘటన
మంజులస్వాంతు హనుమంత మదిఁదలంతు"

ఈ పద్యమున రామరాజభూషణ కవీంద్రుడు గావించిన హనుమత్స్తుతి వలన అతనినింతటి భవ్యవాగమృత ఘటనాస్వాంతుని గావించినది ఆంజనేయో పాసనమునుగది ధ్రువపడినది. కవనరీతియందేగాక గానరీతియందు ఈమహాకవి ఆంజనేయమతానుయాయియే. హనుమానుడు సంగీతశాస్త్రవేత్తగా హనుమన్మత కర్తగా సంగీతగ్రంథమున గూర్చిన ప్రస్తావన అహోబలుని సంగీతపారిజాతము తరువాత కన్పట్టుటలేదు. అహోబలుడు తన సంగీతపారిజాతమున ప్రాచీనసంతగీ శాస్త్రకారులందఱినిగూర్చి ప్రస్తావించివారిలో మహాకవివరుడగు ఆంజనేయునిపేరు గూడ మట్టంకించి తానమ్మహాకవివరుని అనుసరింతుననినాడు. అహోబలునకు

భూషణకవికి ఏకాభిప్రాయముగల సంగీతశాస్త్ర విషయములు వసుచరిత్రమునందు కొన్నియున్నవి. ఇద్దానికి కారణము వీరిద్దఱు ఆంజనేయోపాసకులు ఁగుఁడుటేకాక విశేషించి సంగీతశాస్త్రమున ఆంజనేయ మతానుసారులగుటయే.

ఇక నీపద్యమున రామరాజభూషణుడు ఆంజనేయుని వీరోచితకృత్యములను ప్రస్తావించినాడేగాని ఆతని సంగీతపాండితీ విశేషమును తడవలేదని స్థూలదృష్టికి గోచరించును. సూక్ష్మేక్షికతో దర్శించిననేగాని అందలి సంగీత పరమార్థము అవగతముకాదు ఈ పద్యమున ఆ కపివరుని పాండితీ విశేషమును ప్రస్తుతించి అద్దానిని తనకు దయసేయుమని వేడికొనుట గోచరించును. కవనముతోపాటు గానముకూడ వాగ్విలసనమే అగునుగాని అన్యము కాజాలదు. ఈపద్యమునందు క్తమైన భవ్యవాక్కు కవనమైన వాగమృతము గానమగుటకు సంగీతవాగ్విశేషము ఆపాతమధుర మగుటయేగాక అమృతోపమానమగుటకు కారణమగుచున్నది. అందువలననే రామరాజభూషణ కవిచంద్రుడు ఇంతటి మహాప్రబంధనిర్మాణమునకు ప్రథమసంభారమైన వాగ్విశేషము అమృతధారోపమము గావలెనని ఆ మంజులధ్వనుని హనుమానుని ప్రార్థించినాడు. హనుమంతుడు మహాగాయకుడగుట జగత్ప్రసిద్ధము. మంజులధ్వనయుత సుశరీరముగాయకునకు అత్యంతావశ్యకము కావుననే మంజులధ్వను హనుమాను మదిదలంతునన్నటులే మంజులస్వాంతు హనుమంతు మదిదలంతునని ఈ కపివరుని ప్రార్థించినాడు కవివరుడు.

అంతేకాక "దానవద్విరదళన విహృతిఁదన కేసరికిశోర వృత్తిఁదెలిపె" నను పదవల్లరిలోని కేసరమనునది చతుష్పదీగీతభేదముగ భాసించుచున్నది. అందే రాగముద్రాలంకారోపస్థితినంది కేసరి, కిశోరములను రాగనామములు వివిధించుచున్నవి కేసరి రాగప్రసక్తి ప్రాచీనతమములగు సంగీతశాస్త్రగ్రంథములందు కన్పట్టదు. రామరాజభూషణునికాలమున నియ్యది నవోదితరాగమై యుండును. కావుననే సంగ్రహ చూడామణీ, సంగీతకౌముది, సంగీరస్వర ప్రస్తారసాగరాదికములగు అర్వాచీన గ్రంథములందు మాత్రమే ఇద్దాని ప్రసక్తి గోచరించుచున్నది. ఇది మారరంజనియను పంచవింశతి మేళరాగమునకు జన్యము.

ఆరోహణము : సరిగపమ పదస
సరిగమ పమద పదస

అవరోహణము : సానిదప మగరిస" దీని ఆరోహణము ద్వివిధరీతులలో గన్పట్టుచున్నది, సంగ్రహచూడామణి కారుడిద్దాని లక్షణము నుట్టంకించినాడు.*

ఇక కిన్నోర రాగమునుగూర్చిన ప్రస్తావన బృహద్ధర్మ పురాణ మలదున్నదని అది విభాసమను ప్రాచీనరాగ సంబంధియని ప్రొ॥ సాంబమూర్తి గారు ఉట్టంకించిరి.

ఇట్లీ పద్దియమున ఈ సంగీతకళారహస్యనిధి సంగీతశాస్త్రకళానిధియగు హనుమానుని ప్రస్తుతించుటలోపాటు రెండు అపూర్వరాగములనుకూడ పరిచయము గావించినాడు.

"భావంబక్కరలేక వృత్తనియమాపాయంబుఁజంతింప కెం
దేవర్తించి పదార్థవంచనలచే దీపికచ మూర్ఖాళి సం
పై పన్నెల్పచరింప దానిఁదిలకింపంబోరు ధీరోత్తముల్"**

ఈ పద్యమున సంగీతశాస్త్రకళావేత్తయైన రామరాజభూషణకవీంద్రుడు కుకవినిందతోపాటు అధమవాగ్గేయకార గాయకాధముల లక్షణములనుగూడ ధ్వనింపసజేసినాడు. ఉత్తమ వాగ్గేయకారుడు—

వాగ్మాతుచ్యతే గేయం ధాతురిత్యభిధీయతే
వాచంగేయంచ కురుతేయః సవాగ్గేయ కారకః"*** అనినట్లు బయకారుడు భయకారుఁడై ధాతుమాతునిర్మాణదక్షుడేగాక సర్వగుణగరిష్ఠుడు గావలెనని. సంగీత శాస్త్రములన్నియు నిట్లు ఘోషించినవి.

---

* "మాధరంజనీ మేళాశ్చ కేసరీరాగ ఇష్యతే - స న్యాసం సాంశకంచైవ సషడ్జ గ్రహముచ్యతే
విర్వర్జ్య వక్రమారోహే పూర్వవక్రావరోహణం - సనుగాప రిగామపాదప దాని దపామా" సంగ్రహచూడామణి - 3

** వ. చ. i - 11

***

"శబ్దాను శాసనజ్ఞానమభిధాన ప్రవీణతా
ఛన్దః ప్రభేదలేదిత్వమలంకారేషు కౌశలమ్
రసభావ పరిజ్ఞానం దేశస్థితిరస చాతురీ
....
అనుచ్ఛిష్టోక్తి నిర్బంధో నూత్నధాతు వినిర్మితిః
పరచిత్త పరిజ్ఞానం ప్రబంధేషు ప్రగల్భతా
ద్రుతగీత వినిర్మాణం పదాంతరవి దగ్ధతా
త్రిస్థాన గమకప్రౌఢి వివిధాలప్తి నైపుణమ్

అవధానం గుణైరేభిః పరో వాగ్గేయకారకః"* అనినట్లు ఇటప్రయుక్తమైన సర్వసద్గుణములు ఆయుత్తమ వాగ్గేయకారునకుండి తీరవలయును. అతని కన్ని రీతులలోను వ్యత్యస్తమైన అప్రౌఢుడు అధమ వాగ్గేయకారుడు. అతఁడు కుకవివంటివాడై కుట్టికారుడనబడును. అతడు—

"అన్యథాతౌ మాతుకర్తా కుట్టికారోఽధమో మతః"** అని చతురదామోదరులచే గర్హితుడైనాడు. అట్టి అప్రగల్భుడై తదితరావగుణానిరతుడైన అధమాధముడైన కుట్టికారునకు భూషణకవి ప్రతిపాదిత లక్షణకారుడైన కుకవి ప్రతిజోడు కాగలడనుట స్పష్టము.

సంగీతము రాగభావాశ్రితము. అదమ వాగ్గేయకారుని రచనమున ఈరాగ భావాతిశయస్వరూపము భ్రష్టము. ఇట్టి అధమాధమ గానరచనా స్థితికల్గినవాడు వాగ్గేయకారుడేకాక గాయకుడుగూడ అయినను లేక కేవల గాయకుడేయైనను ఆతని గానమున భావోద్దీపకత్వము నశింపగా అది శుష్కమై వినబొంపుగనుండకుండుటయేగాక కర్ణహింసనుగూడ గల్గించును. ఇక గానమున భావము తరువాత పరిపోషకము గావలసినది తాళము. ఈతాళ ప్రవృత్తియందు ముఖ్యమైనది సక్రమావృత్త పరిగణనాత్మక జ్ఞానము. అధమ గాయకునియందు అధమవాగ్గేయకారకునియందిది లుప్తమగును. వారు వృత్తనియమాపాయంబును చింతింపక

---

* సం. ర. ప్రతిర్ణోల్లాసః

**

ఎందే వర్తింతురు. పైపెచ్చు వారు పండితామోదమును పొందుటనుపెక్కింపరు. కుకవిప్రణీతకృతివంటి అధమాధమ రచనమునుగైకొని దానికి మాన్యతను అపాదించి పైపైవన్నియలద్దానికి పచరింతురు. ఆ పైపైవన్నియలను ధీరోత్తములు తిలకింపరు. ఇట్లు సాహితీపరముగ కుకవివిందార్థమునేగాక సంగీతరీతిలో కుట్టికారాది అధమవాగ్గేయకార గాయకాధముల లక్షణములనుగూడపై పద్దియమున గ్రహించుటకు తగిన అవకాశమును గల్పించి ఈ సంగీతవిదుడు తజ్జాలను ఇట్టి దోషయుతులగావలదని ఆదేశించినాడు.

"ఘన ఘనా ఘనలక్ష్మి నెనయుకొప్పిరుగడ
నిరుగడఁదడుణాబ్జకృత వతంస
మురుచిత్ర కాగ్నిశిఖోన్మేష మిరువంక
నిరువంకఁగుండలి స్ఫురితకర్ణ
ముడివోని మిన్కులీనెడు వేరులిరుదెస
నిరుదెసఁగమల బంధుకరంబు
నెఱిమించి చిఱుతవన్నియచేల మిరుమేన
నిరుమేన రతిమపోహార విభూతి

యమర ననోనవేషభేదా సహిష్ణు
భావ విభవంబుఁదులుపుచుఁబరమ మైత్రి
మగనిసామేన నిలిచిన యగతనూజ
ప్రశన జయమిచ్చుఁదిరుమల రాయమణికి"*

ఈ పద్యమును రామరాజభూషణ కవీంద్రుడు తన సంగీతశాస్త్రకళావిధిత్వమును సార్థకమొనరించుచు సంగీతశాస్త్రరీతులలో సానలుదీరిన జాతిరత్నముగా వెలార్చినాడు. ఈ మహాకవికి ద్వ్యర్థ ఘటనాసామర్థ్యము సహజసిద్ధము. అది గీతి సాహితీరీతులలో నిరువంకలనీ ప్రబంధమున పండి ప్రవేశమత్వమునందినది. నన్నివేళగతముగ ఈశునితో నిరుమేన ఏకత్వము సాధించి సామేననిలచిన అగ

* వ. చ. i – 6

తనూజ ఇట ప్రస్తుతింపబడినది. పద్యమున అగతనూజగ సంస్తూయమానమైన పరమేశ్వరికి పార్వతియనువదము పర్యాయము. సంగీతరాజమున పార్వతియను నామముతో ఒక రాగమున్నది. ఇందు పార్వతిగా వ్యవహృతమైన ఈరాగము రామరాజభూషణుని కాలమునాటికి తత్పర్యాయ పదములతోకూడ గుర్తింపునంది యుండును. సంగీతరాజమును రచించిన నృపతికుంభకర్ణుడు పార్వతిరాగమును ప్రేక్షకజనితమగు రాగమనినాడు. ఆతడు హిందోళమును ప్రేక్షకమని వ్యవహరించును.*

ఇట్లే పద్యమున పార్వతీభాషాలక్షణమును పర్యాయరాగనామముతో సంసూచితము గావించుటతోపాటు కొన్ని ప్రబంధనామములను మఱికొన్ని సాంకేతికపదములనుగూడ ఈ సంగీతకళారహస్యనిధి యుట్టంకించినాడు. అట్టి వివరణా పేక్షలగు సాంకేతికపదములలో ఘన, చిత్ర, కమల, రతి, మనోహర, విభూత, జయమను పదములును "ఉడివోని మిన్కులీనెడు పేరులు" అనెడి పల్కుబడియు వివరణార్హములు. రాగములలో ఘనరాగములని గ్రామరాగములని దేశ్యరాగములని రక్తిరాగములని రాగప్రభేదములున్నవి. అందొక రాగప్రక్రియా భేద సంసూచికమగు పారిభాషికము ఘనమనుసాంకేతికము. అట్లే చిత్రయను పదముకూడ సంగీతశాస్త్రాంతరితమగు పారిభాషికమే. ఇది వివిధార్థ సంయుతముగ ఏతచ్ఛాస్త్రమున పలుతావుల కొన్నిపదముల కూడలితో గోచరించుచున్నది. గ్రంథవిస్తరభీతివలన కొన్నిమాత్రమేయిట వివృతములగును. తాళాధ్యాయమున చిత్ర, చిత్రతర, చిత్రతమములను మార్గములు తాళాక్షరగణనమునందున్నవి.

ప్రబంధాధ్యాయమున చిత్రానామకమగు ఝూంబడ ప్రబంధమున్నది. అది సంగీత రాజమున చతుర్వింశతి ఝూంబడ ప్రబంధాంతరితముగ నిర్దేశితము. అద్దానిలక్షణమిది.

"చతుర్గణః క్రమాఖ్యశ్చ గదైః పంచమభిరంచితః
షడ్భిః క్రమవిలాసః స్యాచ్చిత్రః స్యాత్పత్త భిర్గజైః"*

---

* "పార్వతీ ప్రేక్షకే భాషాషడ్జన్యాస గ్రహాంసికా
సంపూర్ణా షడ్జగానార్హ గమ కాలప్తివేశలా" సం. రా. రాగోల్లాసము.
** సం. ప్రబంధోల్లాసము - 247

ఇవియేకాక చిత్రగీతి, చిత్రపదావృత్తం, చిత్రపాటం, చిత్రప్రబంధం, చిత్రకరణం, చిత్రగద్యప్రబంధం, చిత్రమండల నృత్యం, చిత్రలేఖావృత్తం, చిత్రవర్ణగద్య, చిత్రమాత్రిలా, చిత్రమూర్ఛనాతాన, చిత్రవాదకాదికములు సంగీత రాజాదికములగు సంగీత శాస్త్రములందు ఆయా ప్రకరణములందు వివృతములు.

ఇట్టి సాంకేతిక పదమంజరము వలన అట్టివానిని స్మరింపననువగునట్లు కవి ప్రయోగించినాడునుటకు ప్రయోజనమేమని ప్రశ్నింపవచ్చును. ప్రాచీనులు తమ సమకాలికములగు విజ్ఞానరీతులనన్నిటిని ఏలయించుతవలకు స్వోపజ్ఞకములగు గ్రంథరాజములందిమిడ్చినారు. ఇప్పటి విజ్ఞాన సర్వస్వములవలె ఆనాటి గ్రంథములే సమకాలిక సంస్కృతి నిక్షేపములై అలరినవి. ఇట్టి రచనములలో కొందఱు సర్వశాస్త్రపరిచితిని ప్రతిక్షేపించిరి. మఱికొందఱు సంక్షేపముగ తమ అపార వైదుష్యసమంచితములగు ఇష్టకళలను శాస్త్రములను మాత్రమే తమ కావ్యములందు ప్రతిష్ఠించిరి. ఇట్టిరీతిలో తన అభిరుచ్యనుసారముగ అపార పాండిత్యప్రకర్షతో రామరాజభూషణ కవిచంద్రుడు సంగీత జ్యోతిష విద్యా సారస్వతముల అపారనిధిని తన పదుచరిత్రమున నిక్షేపించినాడు. ఈ పద్ధతి మున్నుగ ప్రాచీనకవులగు నన్నెచోడుడు పాలుకురికి సోమన శ్రీనాథుడు కొఱవి గోపన కృష్ణరాయలు అల్లసానిపెద్దన మున్నగు కవివరులుముందే తమకవనము నందు ప్రతిష్ఠించినారు. రామరాజభూషణుడు అపారవైదుష్యముతో అనన్యశాస్త్ర విశిగీషతో వీరందరికి ప్రతిస్పర్థియై నిలచి సంగీతశాస్త్రపు లోతులు తఱచి తన పంతము నెగ్గించుకొనినాడు. ఈ కవిచంద్రునకు సంగీతకళారహస్యవిధియను బిరుదము ఇందువలననే సార్థకమైనట్లు "పదమెత్తం గలహంసలీల", అరిగా పంచమమేవగించి...." ఇత్యాది పద్యముల వివేచనమున విమర్శకులుగుర్తించిరి. పరిశోధకులు ఆమోదించిరి.

ఇక "ఉడివోని మిమ్కలీనెడి పేరుల"నెడి పల్కుబడిలో బ్రహ్మ కపాలములగూర్చిన ప్రస్తావనయున్నది. ఇది కపాలరాగములుగ సంగీతరత్నాకర సంగీత రాజాదులందు స్వరపరచి ప్రచురితములైయున్నవి. ఈ కపాల గాన ప్రసక్తి ఇతఃపూర్వము తిక్కనగాన పాండవులో ప్రస్తావితము.* ఇక కుండలి

* ప్రా. ఆం. క. సం. ప్ర. పుట్టపర్తి. పు. 77

స్ఫురితకర్ణమనువలుకుబడియందలి కుండలియనుపదము* కుండలినేనీశక్తిసంబంధిగగమనింపవలెను. సంగీతమును రాగనిధిగనాకయోగావధిగ సాధనగావించు మహర్షిప్రాయులగు గాయకులు సాధింపవలసిన మహత్తరశక్తులతో కుండలిని శక్తి ఒకటని ఇద్దాని సాధనారీతినిగూర్చి స్వరతానక సందర్భమున సంగీత రాజమున నృపతికుంభకర్ణ ప్రోక్తముగ గన్పట్టుచున్నది.*

ఇక కమలబంధకరంబగు పదస్తబకమునసున్న కమలపదసార్థక్యమును వివేకించిన ఇదియొకచో ధ్రువాప్రబంధముగ మఱియొకచో మంత్రప్రబంధముగ వివృతము. అంతేకాక కమలసంభవమనునది షోడాంబప్రబంధమని కమలా ఎర్రెలా ప్రబంధముకూడా కలదని కమలాకరమనునది ద్విపదభేదముగకూడ నున్నదని ఎఱుంగనగును.

ఇక "రీతి మనోహరవిభూతి" యను వలుకుబడిలోని మనోహరమను పదము రాగనామము - రతియనునది ఛందోభేదముగ రతికమనునది శ్రుతి ప్రభేదముగ ఆయాప్రకరణలయందు గన్పట్టుచున్నది. ఇక విభూతియనినదిగూడ ద్వావింశతి శ్రుతిప్రభేదములలో ఒకటియై యున్నది.

ఇక "ప్రధన జయమిచ్చుఁదిర్మల రాయమణికి" అను వలుకుబడిలోని జయశబ్దాంచితములగు సంగీతసాంకేతికములు కొన్నియున్నవి. జయంతమనునది కందచ్ఛందోగీతికగ ధ్రువాప్రబంధముగఁగూడ గోచరించుచున్నది. జయ, జయశ్రీ, జయమంగళ, జయరామమములు తాళాధ్యాయమున వివృతములైన తాళ ప్రభేదములు. జయమంగళమనునది తాళప్రభేదముగానేగాక ధ్రువప్రబంధ ప్రక్రియగగూడ గోచరించుచున్నది. జయప్రియయనునది యొకమంత్రప్రబంధము. జయ, చతురాభేదము జయావర్ణ్యవిశేషములు ప్రబంధ ప్రక్రియలు. జయ ఏలా

---

* "పయోర్లింగస్య చాంతర్యగ కవితం చక్రమాధారా సంజ్ఞం
తస్యాః కస్యాశ్చ శక్తేర్గృహమిహగదతం కుండలీత్యాః కవీంద్రైః
యా సాక్షాద్దేశికోక్తేః సువచన నికరైర్యోగిభిస్తత్త్వనిష్ఠైః
ఆనీతా బ్రహ్మరంధ్రావధి పరమృదుతాం మోక్షసౌఖ్యస్యదాత్రీ"

పదచేవత. జయగీతము వీరాలాపనమునందు ఉపయుక్తము. జయఘంట, జయ భేరి, జయశృంగములు యుద్ధసంబంధులగు వాద్యములు. జయ, జయవంతి, జయశ్రీ, జయమంజరి, జయంతశ్రీ, జయమనోహరి, జయమోహన, జయా నంద, జయనారాయణి; జయసింధు, జయరామ, జయశ్రీకాంత, జయసాక్షి, జయళుకాదికములు రాగనామములు. ఇట్టి విస్తృతార్థసంయుతములగు అపార సాంకేతిక పదజాలములను జ్ఞప్తికెలయించురీతిని పద్యాంతరితముగ నిక్షేపించి రామరాజభూషణుడు తన సంగీతకళారహస్యనిధిత్వమును సార్థకముగా వించి కొనుచేగాక సంగీతశాస్త్రజిజ్ఞాసువులకీ శాస్త్రపరిచితిని తల్గించి పాండితీప్రకర్షకై యత్నింపుడని ప్రోత్సహించుచున్నాడనుట నిక్కమైన నిజమేగాని అతిశయోక్తి కాజాలదు.

"వసుమతీ భారభూర్వహతనెవ్వని యుర్వ
రావరాహాంక మర్దము వహించుఁ
గరగతచక్ర విక్రమశక్తి నెవ్వాని
రామానుజత్వంబు రమణకెక్కు
జీర్ణ కర్ణాటలక్ష్మి పునస్సృష్టి నె
వ్వానిలోకేశ్వరత్వము పొసంగు
జటుల శార్వరమగ్న సర్వవర్ణోద్ధార
పటిమనెవ్వని రాజభావ మెసంగు

వతఁడు వీరప్రతాప రాజాధిరాజ
రాజపరమేశ్వరాష్ట దిగ్రాజకుల మ
నో భయంకర బిరుద సన్నుతజయాభి
రామగుణహారి తిరుమల రాయశౌరి"* ఇది కృతిభర్త గుణగుణాదికముల నభివర్ణించు పట్టు. ఇట్టిదికూడ సంగీతమున కాటపట్టగుట సవిశేషము. పద్య మందలి ప్రథమపాదమునఁగన్పట్టి వసుమతియను పదము భూదేవికి పర్యాయ మగుడయేగాక మాత్రైలా ప్రక్రియయగుట ఇట గమనార్హము. ఈ మాత్రైలా

* వ. చ. i . 13

లక్షణము "మాత్రాగతైర్యా రచితా సామాత్రైలా ప్రకీర్తికా" అని చెప్పబడినది. ఇట్టి మాత్రైలా ప్రక్రియలు నాలుగని అవి "మాత్రాసంఖ్యా పరిజ్ఞప్తా మాత్రైలా స్యాచ్చతుర్విధా, త....ద్వేందుమతీ జ్యోతిర్మతీ చైవ నభస్వతీ, తతో వసుమతీ త్యేతాశ్చతస్రో నందిగోదితా" అని సంగీతరాజప్రోక్తము.

అట్లే "కరగత చక్ర విక్రమశక్తి" అను వలుకుబడిలో గానవచ్చు చక్ర పదము రాజలాంఛనమగుటయేగాక సంగీతప్రక్రియా లాంఛనాయుతమగుట సవిశేషము. చక్రానామక ఆర్యాప్రబంధమొకటి యున్నది. చక్రాళవాళమనునది ఆక్రమ ప్రబంధమని చక్రేశ్వరము అనునది ఏరయోంబడ ప్రబంధప్రభేదమని తెలియుచున్నది. అట్లే రామ, రమణ యనుపదములుకూడ ప్రబంధనామములగుట గమనార్హము. రామ అనునది వానపీయోంబడ ప్రబంధప్రభేదము. రామక్రియ అనునది క్రియాంగ రాగవిశేషము. ఇక రమణపదముకూడ రమణీశబ్దవ్యవహృతమగు వర్ణైలప్రబంధనామముగ గోచరించుచున్నది. జయరామ అనునది తాళప్రభేదమనీ ఇతఃపూర్వము ప్రోక్తము. ఇక జయ, రామములను వేర్వేరు నామములతో ప్రబంధములున్నవి. ఇక తరువాత గానవచ్చు కర్ణాట, లోకేశ్వర, శార్వర, ప్రతాపములు రాగనామములుగ వినవచ్చుచున్నవి.

ఇట్లే పద్దియమున సంగీతకళారహస్యవేదియగునీ కవిచంద్రుడు తన గాన కళానిధియందు కొన్ని ప్రబంధనామములు మఱికొన్ని రాగనామములు నిక్షిప్తము గావించుట ముదావహమగు విషయము. ఇట్లే ప్రబంధనామములను రాగనామములను గ్రంథస్థము గావింపవలసిన అవశ్యకత ఈరామరాజభూషణునికేల గల్గినదని వితర్కించిన సమాధానమునాతడే చెప్పికొనినాడు. దీనికి అద్యపగు సమాధానము తాను సంగీతకళారహస్యవిధినమట, తరువాతిది ఆతడు రాగప్రబంధ నిర్మాణ ధౌరేయుడగుట. సాహితీప్రక్రియలగు ప్రబంధములనేగాక సంగీతప్రక్రియా విశేషములగు గానప్రబంధ సహస్రనిర్మాణదక్షుడై రామరాయతిరుమలరాయాది

ప్రభువులచే సన్మానితుడైనాడట. దీనికి మూదలలగు ఆతని వాఙ్మాలములవంటి ఈపద్ధియములే యున్నవి.*

"పదమెత్తం గలహంసలీల యధరస్పందంబు సేయన్ శుభా
స్పదమౌ రాగకదంబకంబు శ్రుతిచూపన్ శ్రీవిలాసంబు కే
ల్గదలింపన్ సుకుమారపల్లవనవైలా లక్ష్మి వీక్షింప ష
ట్పదియుం బొల్చుఁదరంబె కన్నెఁగానియాడెన్ గేయవాక్ప్రౌఢిమన్" **

ఈ పద్యము ఆద్యముగ రామరాజభూషణ కవనమార్గమగు గానప్రబంధ రాగతాళనామాదిక నిక్షేపణమును గ్రంథస్థము గావించురీతిని వెలుగులోనికి తెచ్చినది. సంగీతశాస్త్రకోవిదులగు సాహితీరసజ్ఞులు కొందఱు. ఈ పద్యాంతరితముగ నున్న ప్రబంధనామములను కొన్నిటిని గుర్తించినారు. ప్రబంధనామములను

---

* "నను శ్రీరామపదారవింద భజనానందున్ జగత్ప్రాణ సం
దన కారుణ్య కటాక్షలబ్ధకవితా ధారాసుధారాశి సం
జనితైకైక దిన ప్రబంధ ఘటికా సద్యశ్శత గ్రంథ క
ల్పను సంగీతకళారహస్యనిధిఁ బిల్వంబంచి పల్కెంగృపన్" i.16

"శ్రీరామ క్షితిపున్మదగ్రజు జయశ్రీలోలు నానాకళా
పారీణున్ బహుసంస్కృతాంధ్ర కృతులం బల్మాఱు మెప్పించి త
త్కారుణ్యంబున రత్నహారహయ వేదండాగ్రహారాది స
త్కారంబందితి రామభూషణకవీ ధన్యుండువీవన్యిటన్" i – 17

ఇట రామక్షితిపుడు జయశ్రీలోలుడై అలరుట సంగర సంగీతసాహితీ రంగముల మూడింటియందు అనుకొనవచ్చును. ఇట గోచరించిన బహుసంస్కృతాంధ్రకృతులందు సంగీతప్రక్రియా విశేషమగు జయశ్రీ యను గాన ప్రబంధముకూడ నున్నదని భావింపవచ్చును. రామనృపుడు సహజ జయశ్రీలోలుడుగాన ఆతనిని జయశ్రీ ప్రబంధ విశేషరచనమున రామరాజభూషణుడు మెప్పించి సమృతినంది యుండవచ్చును.

** వ. చ. iii – 59

గుర్తించినవారు ఇందంతరితమైయున్న రాగతాళ నామములను గుర్తించలేదు. లేదు. 'విద్వజ్జనరంజని' నామక వసుచరిత్ర ప్రఖ్యాత వ్యాఖ్యానమును ప్రతిపాదించిన సోమకవి యంతటివాడుగూడ ఈపద్యాంతరితమును రాగతాళప్రబంధ రీతిని గమనింపకపోవుట శోచనీయము. మొత్తముమీద వీరందరు అన్నిటిని గాకపోయినను కొన్నిటినయినను గుర్తింపగలుగుట ఇట ముదావహమగు విషయమెగాని అన్యముగాదు. నా పరిశోధనమున కందినంతమటుకు కలహంసమను పదమున కలహంసమను ప్రబంధము రాగనామము హంసలీలయను తాళనామము గోచరించుచున్నది. అట్లే రాగకదంబకమనుదికూడ ఒక ప్రబంధనామమే యగుచున్నది. ఇక శుభాస్పదములగు తదితరరాగములలోగూర్చిన రాగమాలికలో నలరు ప్రబంధవిశేషమగు రాగకదంబముతోపాటు శ్రీవిలాసమను నామముతో మఱియొక ప్రబంధవిశేషముకూడ గన్పట్టుచున్నది. అందు రాగవిలాసముకూడ యున్నదని తోచుచున్నది. ఇక సుకుమార పల్లవనవైలా లక్ష్మియను పదవల్లరిలో సుకుమారమైన పల్లవితో సంయుతమగు ఏలాప్రబంధసంపద గమ్యమానమగుచున్నది. ఇక షట్పదియను పదమునకు గాథాప్రబంధముగ ధ్రువాభేదముగ ప్రకీర్ణ ప్రబంధముగాకూడ ప్రబంధవిశేషములనిట ప్రతిపాదింపవచ్చును. ఇట పీఠింప షట్పదియనుటలో గోచరించు షట్పది ప్రబంధమిదియే. ఈ పద్యమందలి కలహంహమను పదమునకు రాగనామమనికూడ గుర్తింపున్నది గాన నీకలహంస రాగలక్షణమునుగూడ ఇట వివేచించుట ఆవశ్యకమేయగును.

యాగప్రియ మేళముగ కటపయాదిమా సంఖ్యాగణన సౌలభ్యాదికములకై నామపరివర్తనమందినప్పుడు కలహంస మేళముగ నుదీరితమైన రాగలక్షణము ఇందు వివృతము కాదగును. ఈ కలహంసము యాగప్రియకు నామాంతరముగ సంగ్రహచూడామణియందు దృష్టము. ఈకలహంస రాగము సంగీతరాజ, పారిజాత, సంగీతదర్పణములందు ఉక్తముకాకపోయినను రామరాజభూషణుడు పలుమారులు కలహంసమును ప్రబంధవిశేషముగ రాగనామముగూడ ఎడనెడ స్మరించినట్లు తేటపడుచున్నదిగాననిది ఈతని కాలమునాటికే యాగప్రియనుండి కలహంసముగ ప్రవర్తితమై యుండవోపును. ఈ కలహంసమేళ లక్షణము సంగ్రహచూడామణియందు ఇట్లున్నది.

"షట్ శ్రుత్యృషభయుక్తాఽంతర గాంధారేతరశుద్ధయుక్
పూర్ణారోహావరోహేచ షడ్జన్యాసాగ్రహాంశకః
వాయుబీజాక్షరవతీ శాంతస్వర కదంబినీ
యాగప్రియేతి కథితా హ్యశ్వమేధాధ్వరోదితా

సంగీతపండితైరేక త్రింశోఽయమధికారకః"* అని గోవిందపండితుడిద్దానిని నిర్వచించినాడు. అట్టియెడ రామరాజభూషణుడు తనకు పూర్వము సంగీతశాస్త్ర గ్రంథములందు ప్రోక్తముగాని ఈ కలహంస రాగలక్షణమునెట్లు పద్యాంతరితముగ నిక్షేపించినాడో అరయవలయును. ఇది షడ్జమునే.... సగ్రహాంశ స్వరముగగూడ గలిగియున్నది. మంత్ర శాస్త్రోపయుక్తరీతిలో నిది వాయు బీజాక్షరసమన్వితము. అంతియేకాక ఇది అశ్వమేధయాగమునందు గానముచేయ దగినది కావుననే దీనికి యాగప్రియ అను రాగము అన్వర్థమై వైదికగానమున నెలకొని తదనంతకాలమునందిది లౌకిక గానమునందు వయుక్తమైయుండనోపును.

ఇందు షట్శ్రుతి ఋషభము అంతరగాంధారము ప్రయుక్తముగాగ మిగిలినవి శుద్ధస్వరములైయుండును. ఇది సప్తస్వరపూర్ణమైన సంపూర్ణరాగము. కావుననే ప్రప్రథమున వీరాగము అశ్వమేధక్రతుగానోపయోగియైనదిగాన శాశ్వత స్వర్గావాస సౌఖ్యధమనుజ తేటతెల్లము కావుననే గిరికాకరావలంబనమునందిన పృథ్వీపతి అశ్వమేధాది క్రతువులవనిగట్టుకొని ఒనర్పకపోయినను తత్క్రతు ఫలమగు స్వర్గసౌఖ్యమును భువియందే చవిచూడగలడని ఆమె పదమెత్తి అడుగు పెట్టి మెట్టినచోటు స్వర్గతుల్యమగునని కవియిట సంసూచించినాడు.

ఇక ఆమె శ్రుతిచూపిన అనగా శ్రుతికలిపిన దాంపత్యగానము శుభాస్పదమై శ్రీరాగభావ లక్షణాసంయుతముగ విరాజిల్లు ననుటకుకూడ రామరాజభూషణ కవిచంద్రుడే ఇట సంసూచించినాడు.

కావుననే మొత్తముమీద ఇన్నిమాటలనవలసిన పనిలేదు. గిరిక శుభాస్పదస్వరూప స్వభావరీతిని కొనియాడు వ్యాజమున]ఇందలి గీతిసాహితీ ప్రక్రియాసుశీలనముగావించుట గేయవాక్పౌఢిమతోగూడ పరమౌనట్టిది కాదనకు

---

* సం. చూ. 62

రామరాజభూషణుడు సంగీతకళారహస్యవేదియయ్యును మరికొన్ని గీతిసాహితీ రీతులను పాఠకులవివేచనకే వదలినాడనిపించుచున్నది.

కావుననే విమర్శకులు వివిధరీతులలో నీపద్యానుశీలనము గావించినారు. కేవల ఉపాగానముకాక ఈపద్దియమున ఉదీరితములైన ప్రబంధనామముల వివరణమును ప్రాచీన సంగీతశాస్త్ర నిర్వచనానుసారము గావించిన కీ.శే వంతుల రామచంద్రశాస్త్రిగారీ విషయములన అభినందనములు. కావుననే వారి వివేచనము భూషణ కిరణావళినుండి యథాతథముగ ఉద్ధృతమై ఇట అనునందింపబడినది. దీనికి మూదలగు శార్ఙ్గదేవప్రోక్త రత్నాకరీయ లక్షణములు అథస్సూచికలలో ఒసంగబడినవి.

గిరికా సౌందర్యపరముగను సంగీత ప్రబంధపరముగను అర్థశ్లేషముగల పద్యరత్నములను ఈ మహాకవి రచించి తన సంగీతకళావిజ్ఞానమును ప్రదర్శించెను. రామరాజభూషణుని కాలమునాటికి ఆతడుట్టంకిన ప్రబంధ విశేషముల రచన గానవిన్యాసాదికములు సాగుచుండెననుటకు మూదల ఆతని సమకాలికుడును ఆతనితో సమముగ రామభూపాలకృత సన్మానాదికములనంది స్వరమేళకళానిధి రచించిన రామయామాత్యుని వక్కణయున్నది. అట్టి విశేషార్థ సంయుతములగు పద్యములలో ఒకటైన "ఈపదమెత్తన్" అను పద్యమున రామ రాజభూషణుడు చూపిన సాహిత్యపరమైన ప్రబంధపరమైన అర్థము పఠితులవారి భావనలో విట్లు విశ్లేషింపబడినది.

"సైలా, రాగకందబమాతృక లసద్గద్యప్రబంధాచిమ
ద్వాత్రింశద్ పరసూడ కానధిగత శ్రీపంచతాశ్వరాన్
శ్రీరంగద్విపద స్వరాంక సహితాన్ స 'శ్రీవిలాసాది కాన్
త్రింశత్ భానురవి ప్రకీర్ణక మహానర్ఘ ప్రబంధాదిమాన్"
"చేతోరంజన షోడశధ్రువ ముఖానేకార్థ గంభీర షట్
చత్వారింశ దుదార పాలగ మహాసూడ ప్రబంధాన్వితాన్
అన్యాన్ వింశతిరాగ విశ్రుత తమ శ్రీపంచరత్న స్మరన్
గీతాలంకృత పాశురాలపన పర్యాయైరు వేతానపి"

వ్వ. క. ఉపోద్ఘాత ప్రకరణము – 20 – 21

గిరికాదేవి పాదమునెత్తి నడువగనే రాజహంసనడకయందలి ఒయ్యారము తోచును - ఇత్యాదికము సాహిత్యార్థము పదము+ఎత్తన్=సంగీతప్రబంధమగు కలహంసమున కంగమగు రసభావాదులలోఁగూడిన (అర్థవాచక) మాతురూప పదమును, పలుకుటకారంభింపగానే కలహంసలీల, కలహంసమను (అలిక్రమ గీత) ప్రబంధము తోచునని సంగీతపరమైన సమన్వయము. అధర స్పందంబు సేయన్=పెదవి కదుపగానే, ప్రబంధగత రాగాంగమగు స్వరముల నుచ్చరించుట కారంభింపగానే శుభస్పదమౌ=మంగళమునకు ఆశ్రయమగు రాగకదంబకంబు = రాగకదంబమను ప్రబంధమును, శ్రుతిచూపన్=స్వరమునకు అవయవమగు (కారణమగు) శ్రుతిచూపగానే, శ్రీవిలాసంబు=శ్రీవిలాసమను ప్రబంధమును, కేల్గదిలింపన్=రెండు పతాకహస్తములు మణికట్టుటయొద్ద స్వస్తికాకారముగనున్న చోనవి పల్లవహస్తమనబడును (నాట్యశాస్త్రము) పల్లవహస్తమున ప్రబంధాంగ మగు బిరుదము నభినయించుటకు చేయికదలింపగానే సకుమార పల్లవనవైలా లక్ష్మి = సుకుమారమను పదప్రాణముగల ధ్రువరూపమగు పల్లవముతో (పల్లవితో) గూడిన ఏలాప్రబంధసంపదయు, వీక్షింపన్=ప్రబంధమునకు నేత్ర రూపమగు లేన్నకము అనునంగమునుపయోగింపగానే; షట్పదియున్=షట్పదియను సంగీతప్రబంధమును, తోచున్=స్ఫురించును. కావున గానము చేయదగిన ప్రబంధావయవములగు ఉద్గ్రాహాది ధాతువుల యొక్కయు, వాగ్రూపమగు పదాదిప్రబంధాంగముల యొక్కయు నైపుణ్యమునందు కన్నెన్=కన్యకయగు గిరికాదేవిని, కొనియాడన్=పొగడుటకు, తరంబే=శక్యమా? శక్యముకాదని యర్థము. ఈ పద్యమునందలి సంగీతపరమగు నర్థమునెఱుగుటకుముందు ప్రబంధ సాధారణలక్షణములు దెలిపి కలహంస రాగకదంబకాది ప్రబంధముల విశేషలక్షణముల నెఱుగవలసియున్నది. కనుక 'సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రముల యందు ప్రవచింపఁబడిన సాధారణ విశేషలక్షణములను ఇచట సంగ్రహముగ దెలుపుదును.

ఆంధ్రభాషయందు మనుచరిత్రము వసుచరిత్రము మున్నగునవి ప్రబంధ ములని చెప్పబడును సంగీతప్రబంధములు వీనికంటె భిన్నములైయున్నవి. సంగీతశాస్త్రము ననుసరించి గానవిశేషముగల సాహిత్యము ప్రబంధమని చెప్ప బడును. చతుర్విధములగు ధాతువులతోను, షడ్విధములగు అంగములతోను

నిబంధింపబడిన రూపకము ప్రబంధమని చెప్పబడును. సంగీతమునందలి యీ ప్రబంధమునకు గేయరూపమగు ధాతువు అవయవమని చెప్పబడును. ఈ ధాతువు చాతుర్విధము. 1. ఉద్గ్రాహము 2. మేళాపకము 3. ధ్రువము 4. అభోగము అనునవి ధాతువునకు (గేయమునకు) నామములు. ధాతువునకు గేయమని పేరు గలదు. గేయమునందలి ప్రథమభాగము ఉద్గ్రాహము. ద్వితీయభాగము మేళాపకము. తృతీయ ఖండము ధ్రువము. చతుర్థఖండము అభోగము. ప్రబంధమునకు అంగములు ఆఱు. 1. పదము 2. తేన్నకము ఈ రెండును ప్రబంధపురుషునకు నేత్రములు, రసాదులతో గూడిన అర్థమును దెలుపునది పదము. తేన అనుదానికి వికృతియే తేనకము. ఇవి మాంగల్యసంపాదకము. 3. తాళము 4. స్వరము. ఇవి ప్రబంధ పురుషునకు పాదములు 5. పాఠము 6. బిరుదము. పాఠము వాద్యములందువచ్చు 'తధిగిణతోం' ఇత్యాది శబ్దస్వరూపము. ఇది హస్తాభిఘాత ప్రభవము గనుక హస్తమగుచున్నది. బిరుదము హస్తాభినయముచేత తెలుపబడినది గనుక ఇది మఱియొక హస్తమగుచున్నది.

మీది అంగములు ఆఱుకలది మేదినీజాతి ప్రబంధము.

మీది అంగములు ఐదుకలది ఆనందినీజాతి ప్రబంధము.

మీది అంగములు నాలుగుగలది దీపినీజాతి ప్రబంధము.

మీది అంగములు మూఁడుకలది పాభ్రావనీజాతి ప్రబంధము.

మీది అంగములు రెండుకలది తారావళిజాతి ప్రబంధము. షడంగయుక్తమగు శ్రుతియే జాతియని మతాంతరము.

ప్రబంధములు : సూడక్రమస్థితములు
ఆలిక్రమస్థితములు
విప్రకీర్ణములు అని త్రివిధములు.

సంగీతరత్నాకరాది శాస్త్రగ్రంథములందు వివృతములై రామరామభూషకవివిచంద్ర ప్రోక్తమగు ప్రబంధలక్షణములను కీ.శే. వణతుల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి వివరణమునను సరంచి సమ్యక్పంశోధితమై విపులమై భావించుచున్నది. కావున ఇట నుద్ధరించి ఉదాహరించుచున్నాను.

రాగకదంబకము కలహంసమనునవి సంగీతప్రబంధములు. అలిక్రమ స్థితములు. శ్రీవిలాసము షట్పది అనునవి ప్రకీర్ణప్రబంధములు, ఏలయనగ ది శుద్ధసూడక్రమస్థితమగు ప్రబంధము. ఈప్రబంధములకు వస్తువు, రూపకములను నామాంతరములున్నవి.

కలహంస లక్షణము : సంగీతరత్నాకరమునందలి ప్రబంధాధ్యాయమున ఇది వివరింపబడినది. జగతీఛందమునుండి జనించిన హంసమనువృత్తమే యిట కలహంసమని పేర్కొనబడినది. కలహంస వృత్తముచేత ప్రబంధింపబడినది కావున ఇది కలహంస ప్రబంధమాయెనని వేంకటముఖి చెప్పినాడాట.*

దీనియందు ప్రతిపాదాంతమందును స్వరప్రయోగముండును. ఝంపాది తాళముచేనిది గానము చేయబడును. ఇది గానానుగతమగును. ఛందము, తాళము నియమితమగుటవలన ఇది నిర్యుక్తమని (నిబద్ధమని) చెప్పబడును. స్వరము, పదము తాళము అను ప్రబంధాంగములు మూడుండుటవలన నిది భావనీజాతికి సంబంధించును. ఇది పద్యరూపమునను గద్యరూపముగను ఉండును. గద్య రూపమగు ప్రబంధముగూడ పద్యరూప ప్రబంధమునకు సమానమైన మాత్రలు గలిగియుండును. మొదటిది వర్ణమనియు రెండవది మాత్రికమనియు చెప్ప బడును. గద్యరూపమగు కలహంసమున ప్రతిపాదమునందును మొదట స్వరములనుపయోగించి పిదప పదములుపయోగింపవలెను. దీనియందు మొదట ప్రథమార్థమున ఉద్గ్రాహమును ఉత్తరార్ధమును ధ్రువమును (పల్లవి) ఉండును. కావుననిది త్రిధాతుకము.

రాగకదంబకము : సంధ్యావర్తము, స్వస్తికమని రాగకదంబకము ద్వివిధము సంధ్యావర్తనము నాలుగు వృత్తములును నాలుగుతాళములును-డును. ప్రతిపాదమునకు రాగము మారుచుండును. అర్ధభాగముగకాక రాగముమాఱు

---

* దీనియందు UU UIU UII UIU అనురీతిగా జరభర యను గణము ఘటిమ్చు. దీనికి భరతుని హంసవృత్తమునుగూర్చి తెలిపిన "ద్వితీయ వ్యస్త....శ్చ" అను శ్లోకము మూదల

భూషణ కవిచరిత్రము - సంగీతశాస్త్రరహస్యనిధి

చుండవలయును. అర్ధభాగమునకు ఒకరాగముండినను ఉండవచ్చును. వృత్తమున కొక రాగమైనా ఉండవలెను. ఏ వృత్తమునకేతాళము సరిపోవునచో ఆ తాళ ముండవలెను. స్వస్తికమను రాగకదంబకమున వృత్తములు ఎనిమిది. తాళములు ఎనిమిది. రాగములు ఎనిమిది యుండవలెను. వృత్తలు పదునాలు తాళములు పదునారు రాగములు పదునారనునవి అబ్జపత్రమను రాగకదంబకము దేవిపేరే అబ్జగర్భము. భ్రమరామేడితము అను రాగకదంబకమున ముప్పది రెండు వృత్తములు. ముప్పది రెండురాగములు ముప్పది రెండు తాళములుండును. ఇవి గద్యమునందుగూడ నుండును. ఇది ద్విధాతుకము మేదినీజాతి కలిగియుండును. దీనియందు పద్యమంటైనను పూర్వార్ధమున ఉద్గ్రాహము, ఉత్తరార్ధమున ధ్రువ ముండును. ఉద్గ్రాహధ్రువములు మాత్రమే ఉండుటవలన ఇది ద్విధాతుకము. ధ్రువము వల్ల వివలె ఉద్గ్రాహము అను వల్లివలె నుండును. ఇది రాగకదంబక మను మహాప్రబంధముగ చెప్పబడుచున్నది. ఇందు ఆభోగమను ధాతువు లేక పోయినను అంతిమవృత్తమున రాగయుక్తముగ గాతృనేతృప్రబంధనామములను నిలుపవలెను.

వివిధరాగములు ఇందొక స్తబకమువలె కదంబమువలె ప్రయుక్తములగును గాన దీనిని రాగకదంబకమనినారని తోచుచున్నది. నేడు మనకు కోచరించుచున్న రాగమాలికలకు మూదల ఈ రాగకదంబకమేమో అని ఊహించుటకవుచున్నది.

శ్రీవిలాసము : ఇది విప్రకీర్ణప్రబంధము సుప్రసిద్ధము. దీనియందు ఐదు తాళములు ఐదురాగములును పంచఖండములుండును. ప్రతి ఖండమునందును ఒక్కొక్క రాగమును ఒక్కొక్క రాగమును ఒక్కొక్క తాళమునుండును. ప్రతి రాగమునను స్వరప్రయోగముండును. ప్రతిఖండిక చివరను పదము లుండును. స్వరములు మున్నగునంగములుకూడ నుండవచ్చును. దీనియందు ఉద్గ్రాహాదిధాతువులు, ప్రబంధనామము, ప్రభునామము, కవినామము రాగ కదంబకమునందువలెనే యుండును. ఇది త్రిధాతుకము. ద్విధాతుకమని వేంకట మఖి చెప్పెను. సంగీతరత్నాకరమునందలి ప్రబంధాధ్యాయమున దుగల రెండువందల అరువదియైదవ శ్లోకమున శ్రీవిలాసప్రబంధలక్షణమును జూడ నగును.

నవైలా ప్రబంధలక్షణము : ఏలలు, సూడ (గీత) క్రమస్థితములగు ప్రబంధములు ఇవి శుద్ధములు (శుద్ధసూడ ప్రబంధములని) అని చెప్పబడును. ఏలయందు పదునారు పదములుండును. దీనియందు ఉద్గ్రాహము అను పల్లవియు ధ్రువము అను పల్లవియు ఆభోగమను చివరి చరణమునుండును. ఇవి గేయములని చెప్పబడు ధాతువులు. దీనిని స్వరరచనలని చెప్పవచ్చును. ఏలయందు ఉద్గ్రాహము ధ్రువము ఆభోగము అను ధాతువులు (స్వరరచనలు) మూడుండును. కనుకనిది త్రిధాతుకమగు ప్రబంధమగుచున్నది.

ఉద్గ్రాహమని చెప్పబడు అను పల్లవియందు మూడు పాదములుండును. అందు ప్రథమ పాదమునందును, ద్వితీయ పాదమందునుగూడ మొదటి రెండేసి ఖండములుండును. ఆఖండములు రెంటియందును ధాతువు (స్వరములకూర్పు) ఒకే విధముగనుండును. మాతువు అగగా సాహిత్యము పేరుగానుండును. మొదటి ఖండము, రెండవ ఖండముకూడ అనుప్రాసములతో గూడియుండును. ఈరెండు ఖండములను మొదటిపదమని చెప్పుదురు. తరువాత గమకములతో గూడినదియు అక్షరములు లేనిదియునగు ఆలప్తి (ఆలాపమను ప్రయోగము) ఉండును. ఈ ప్రయోగము ద్వితీయపదము (రెండవపదము) పిమ్మట పల్లవములను పేరుగల మూడుపదములుండును. ఇవి మూడవది నాల్గవది ఐదవదియునగు పదములు. మీద తెలుపబడిన ఐదుపదములు ప్రథమపాదమునందుండునట్లే ద్వితీయపాదమున నుండును. కాగా ప్రథమపాదమున ఐదుపదములు, ద్వితీయపాదమున ఐదు పదములు కలసిన మొత్తం పది పదములగుచున్నవి. తృతీయపాదమున పల్లవములను పేరుగల పదములు మూడునుండును. రెండే పదములుండును. ప్రథమ ద్వితీయ పాదములందువలె అనుప్రాసముతో గూడున రెండుఖండములు గలదియగు ఒక పదమును సంబోధనముతో కూడిన ఒక పదమును ఉండును. కాగా ద్వితీయాపాదమున రెండుపదములే యుండును. మొత్తము ఉద్గ్రాహమను స్వరరచనయందలి మూడుపాదములలోను పన్నెండు పదములుండును. ధ్రువమని చెప్పబడు పల్లవియందు మూడేపదములుండును. ఆభోగము (చరణము) నందు ఒకే పదముండును. ఇచట 'పదము' అని చెప్పబడినది. వాచకములగుపదముల సముదాయముగాని ఒకేపదముగాదు అని తెలియవలయును. మొత్తమువదో సముదాయరూపములగు పదములు పదునారు ఏలయందుండును. ఈపదములు

పదునారింటికిని పదునారు పేల్లుగలవు. ఈపదములకు జీవనహేతువులగు ప్రాణములు - పదియున్నవి. అందు వాసవ మనునది పదమూడవ పదమునకు నామమైయున్నది సుకుమారమను ప్రాణము వర్ణనమునందును, ధ్వనియందును మూర్ఛనయందును కోమలముగా నుండునియగు ప్రాణము. వాసవమను పేరు గల పదమూడవ పదము ధ్రువఖండమునందలి వల్లవియందలి ద్వితీయపదమగు చున్నది. ఆ పదమున ఈసుకుమారమను ప్రాణముండవలెను. అట్లుండినయెడల ధ్రువము (వల్లవి) సుకుమారముగానుండును. "సుకుమార వల్లవనవైలాలక్ష్మి" అని భూషణకవి ఈవిషయమునే దెల్పెను. వల్లవికి వల్లవమని పేరుగలదు. వల్లవి వల్లవము సమానార్థకములు. ఈమూడు పదములుగల (ధ్రువమునందే) ఏ పదమునందైనను స్తుతింపదగిన దేవతనామమునో, ప్రభునామములో వివేశింప వలెను. ఆభాగము (చివరి చరణము) నందు వాగ్గేయకార (బయకార) నామాంకితమగు పదముండవలయును. ఈ పదునారు పదములను రెండుపార్శ్వ గానముచేసి చివరను ధ్రువమును (వల్లవిని) గానముచేవి న్యాసమునొనర్పవలెను. ఏలలు గణమాత్రా వర్ణభేదయులవలన చతుర్విధములై అవి తిరుగ అవాంతర భేదములతోగూడి మూడువందల యేబదిఆఱు భేదములు గలిగియున్నది. సంకీర్ణ భేదములు అనంతములుగానున్నవి.

"షడ్పంచాశద్యుక్తం ప్రోక్తమిత్యేతానాం శతత్రయమ్" అని సంగీత రత్నాకరమునందలి ప్రబంధాధ్యాయమునందలి నూటముప్పదిరెండవ శ్లోకమున చెప్పబడెను. సంగీతరత్నాకరమునందలి ప్రబంధాధ్యాయమునందలి అరువది యాఱవ శ్లోకము మొదట నూటముప్పదిమూడవ శ్లోకము వఱకును ఏలలు తెలుప బడినవి.

ఏలలు త్రిధాతుకములు. మతాంతరమున చతుర్ధాతుకములును అగు చుండును. ఇది ఏలా సాధారణలక్షణము. నాదావతి, హంసావతి, నందివి, చిత్రిణి, రీతిరేఖ, మాలతి, మనోరమ, లలిత, భోగవతి, ప్రభావతి, సురస, కుముదిని, విద్యుల్లత, విపుల, విమల, నలిని, విశాల, సరల, తరల, స్వరలేఖిక మున్నగు రమణీయ నామములుగల ఏలలనేకములున్నవి. వానికిగల విశేష లక్షణములు అనేకములున్నవి. రేడియో అందు వినబడు లలితసంగీతమందలి

గేయములుకొన్ని వీనిని బోలియుండును. సినిమాలయందలి కొన్నిగేయములు వీనిని బోలియుండును. రామరాజభూషణుడు "నవైలాలక్ష్మి" అను పదమున నీ యేలలను పేర్కొనియుండెను. "నవైల" అను పేరుగల ఏలకూడనొకటి అనంతరములగు ఏలలలో నుండినచో నుండవచ్చును. అప్పుడీ మహాకవి దానినే పేర్కొనియుండెనని చెప్పవచ్చును. సంగీతరత్నాకరమున ప్రబంధాధ్యాయము నందలి—

"గుణాన్వితం దోషహీనం నవం రూపకముత్తమమ్" అను 365 శ్లోకము నుండి 365 శ్లోకము వఱకునుగల శ్లోకములందు సూడాది ప్రబంధములందు నవత్వమునుగూర్చును పాయము తెలుపబడియెను. అదెట్లనిన, పూర్వులచేత నేర్పరుపబడిన రూపకమునగల రాగము స్థాయాంతరములచేత నవమగునట్లు చేయుట, అట్లే మాతువును (సాహిత్యమును) గూడ ఛందోభేదముచేతను ప్రతిపాత్యమగు వస్తుభేదముచేతను శృంగారాదిరసభేదముచేతను అనుప్రాసోపమాద్యలంకారములచేతనే నూతనమగునట్లుచేయుట, పూర్వగీతగత తాళముకంటె భిన్నమగు లయగ్రహముగల తాళము నాశ్రయించుటచేత తాళము నవమగునట్లు చేయుట మున్నగు నవత్వమును గూర్చునుపాయములు పెక్కులు వివరింపబడినవి. దీనినను సరించియే ఈమహాకవి పతాకాయుక్తమగు పల్లవాభినయముచేత చేయుకదలింపగానె నవ+ఏలాలక్ష్మి=నవైలాలక్ష్మి, నూతనమగు ఏలాప్రబంధ శోభతోచునని తెలిపెను. ఏలాసంపద అనంతముగాన ఏలాలక్ష్మియని వాకొనెను. షట్పది : దీనియందు ఆఱుపాదములుండును గావుననే దీనికి పేరుకలిగెను. ఇది విప్రకీర్ణ ప్రబంధములయందున్నది. దీనియందలి మూడవ పాదమునందును

సంగీతరత్నాకరోక్తమగు ప్రబంధలక్షణములివి.

కలహంస : "ఛందసః కలహంసెన్య.... దైరంతైస్స్వరాన్వితైః॥
కలహంసః స్వరే న్యాసే గేయోయుంపాది తాళతః॥
వర్జతో మాత్రికశ్చేతి కలహంసో ద్విధామతః
గద్యాత్మాచేత్ స్వరాన్ గీత్వాతతః పాద నివేశనమ్"

వ్యవహారకుంభకర్ణుడుకూడా సంగీతరాజమున

ఆఱవ పాదమునందున మూడేసి గణములుండును. మూడేసి గణములగలవియగు మూడు, ఆఱు పాదములలో రెండేసి మన్మథగణములు (మూడవ ఛందమున బుట్టిన మగణాదులు) ఒక్కొక్క బాణగణము నుండును. (నాలుగవ ఛందమున బుట్టినవి బాణగణములు) మిగిలిన చరణములయందలి వన్నియును మన్మథ గణములే యగును.

"ఛందసా కలహంసేన తాళైః ఝంపాదిభిశ్చయః
నిబధ్యతే ప్రబంధేఽసౌ కలహంసః స చద్విధః
గద్యవద్యోపాది వశాత్ తత్రస్యాత్ గద్యదే విధిః
మాత్రాభవో వర్ణజస్య ప్రత్యేక తావుభౌద్విధ
ఆదౌగీత్వా స్వరాన్ పశ్చాత్ పాదానాం స్యాన్నివేశనమ్
పద్యజీతుపదం పూర్వం గీత్వాపశ్చాత్ స్వరావళిః
పదైరన్యైః స్వరాంతైః స్యాదత్రాభోగ చతుష్వపి
తథా చతుష్వ ప్యేతేషు స్వరైరన్యై యశ్చేవిధీయతే"

రాగకదంబకప్రబంధః

సంధ్యావర్తతః స్వస్తికశ్చ ద్విధారాగ కదంబకః
చతుర్వృత్తస్చతుస్తాళో రాగరాజి విరాజితః
సంధ్యావర్తో భవేత్తస్య తాళమానద్వమేసవా
ఉద్గ్రాహేణాధవన్యాసో గద్యే నయనం వరేజగుః
తాళేనైకేన కేచిత్ స్వస్తికో దిగుణస్తతః
అబ్జపత్రోఽబ్జగర్భశ్చ భ్రమరామేడితే మతే
కేషాంచిత్ పూర్వపూర్వస్యాద్ద్విగుణః స్యాత్ పరంపరః

శ్రీవిలాస ప్రబంధః

"స్వరాంతః శ్రీవిలాసః స్యాత్ తాళైః రాగైశ్చవంతిః"

స్థాయిస్వరమును సరిగ ఇత్యాది స్వరసంజ్ఞలతో నుచ్చరింపక నాద రూపమున నుచ్చరించి న్యాసము (ముగింపు) నొనర్పవలెను. ఇందు మూడు పాదములలో ఉద్గ్రాహవము (అనువల్లవి) యుండును. తరువాత ధ్రువము (పల్లవి) యుండును. తదువరి ఆభోగముండును. కనుక ఇది మూడుధాతువులు కలిదిగనున్నది. పదము, స్వరము అను రెండంగములుండుట వలనవిది తారావళి జాతికి చెందినది అగుచున్నది. దీనియందు తాళము లేకున్నను గణభాషనియమ ముండ్నదిగనుకనిది బద్ధము) అని చెప్పబడును.

ఏతాప్రబంధః

"అంఘ్రౌ ఖండద్వయం సానుప్రాసమేకేనధాతునా
తతః ప్రమోగ స్తదను వల్లవాఖ్యం పదత్రయం
ద్వేస్తో విలంబితే తత్ర తృతీయం ద్రుతమానతః
ఏవం పాదత్రయం గేయం ఉద్గ్రాహేతుల్య ధాతుకమ్
కేవలంతు తృతీయాంఘ్రౌ సంబోధన పదాన్వితః
ప్రయోగోఽన్యో విధాతవ్యో న వల్లవపదస్థితిః
అముం ప్రయోగం మేళాపం ప్రాహుః సోమేశ్వరాదయః
స్తుత్యనామాంకితో మధ్యసిక్షుంబిత పదత్రయః
ధ్రువ స్తత స్తత్ర పూర్వమేకధాతు పదదయ్యాం
భిన్నధాతు తృతీయం స్యాదాభోగ స్తదంతరమ్
గేయో వాగ్గేయకారేణ స్వాభిధాన విభూషితః
పునర్గీత్వాధ్రువే త్యాగో గృహస్తు విషయేభవేత్
ఏలా సామానలక్ష్మీః తత్ పూర్వాచార్యైరుదీరితమ్"

ఏలాపదప్రాణాః

సమానోమధురః సాంద్రః కాంతోదీప్తిః సమాహితః
అగ్రామ్యః సుకుమారశ్చ ప్రసన్నో జస్వినా విధి
మాంధాత్రాది పదేషుస్యుః ప్రాణాదశాదశాప్మిమే
సమానోఽల్పాల్పాక్షరధ్వనో మధురః స్వల్పనాదయ
అల్ప మూర్ఛనయాయుక్తః సాంద్రస్తునిబిడాక్షరః
....
సుకుమారో వర్ణనాద మూర్ఛనా
ప్రసన్నః స్యాత్ పదస్థాన స్వరాదీనాం ప్రసాదతః

షట్పదీప్రబంధః

షష్ఠ తృతీయత్రిగణాః వృధగ్ద్విద్విగణాః పరా
చత్వారశ్చర బాసాణ ప్రాంతాషష్ఠ తృతీయకా

"అకుటిల సౌమ్యమాన నిలయస్ఫురణంబును నాతిమాత్రతా --
రకపరివర్తనంబు శుభరాగ మిళత్పర పల్లవాంకము
ద్రికయును బెంపుమీఱ నిజదృష్టుల బోలిన సింధుకన్యకా
ప్రకట వివాహగీతికలు పాడిరి పుణ్యపురంధ్రికామణుల్"

ఈపద్యముకూడ భూషణుని సంగీతకళాచణత్వమును పలువురు విమర్శకుల దృష్టిలోనికి తెచ్చినది. ప్రఖ్యాత వ్యాఖ్యాకారుడగు సోమకవి ఈపద్యమందలి విషాద స్వరస్థితిని "అకుటిల సౌమ్యమాన నిలయ స్ఫురణంబున" అతిశయము గాని ఉచ్చైస్స్వర సంచారమును నాతిమాత్రతారక పరివర్తనమున కొంతవఱకు గుర్తించినాడు. కాని సమగ్రవ్యాఖ్యానము గావింపలేదాయెను. ఇందలి సింధు కన్యకా ప్రకట వివాహగీతికలను పలుకుబడినిబట్టి ఇందు సైంధవీ రాగచ్ఛాయను ప్రఖ్యాత విమర్శకాగ్రేసరులగు శారదాపుత్ర శ్రీపుటవర్తి నారాయణాచార్యుల వారును వారిశిష్యవరేణ్యులగు రాజన్నకవిగారును ఇందు సైంధవీ రాగచ్ఛాయ ననుమానించిరి. నా పరిశీలమున నిందున్నది సింధునామక రాగమని గుర్తింప బడినది. పణతులవారు ఇందు లక్ష్మీ వివాహగీతికా గానము వెలయింపబడినది గావున ఇద్దానిని భోట్టరాగప్రభవమగు మాంగళీ రాగమున గానముచేయదగుననను ఇందంతరితమైయున్న మంగళాచార ప్రబంధలక్షణమును వివరించినాడు అ ప్రబంధ విశేష వివేచనమిట వారు వివరించిన లక్షణానుసారముగ అనుసంధా. నింపబడుచున్నది.

శేషస్తు మన్మథగణాం యస్యాం సాషట్పదీ మాతా
కర్ణాట భాషయా తాళవర్జితనాదముక్తికా
భేద వేద్యత్రేవద్యాదే ఛందోలక్షణిభూరయః"

ఈపద్యమున ఈ మహాకవి పేర్కొన్న వివాహగీతికలుకూడ సంగీత ప్రబంధ విశేషములేయగుచున్నవి.

దీనియందు పుణ్యస్త్రీరత్నములు లక్ష్మి (గిరిక) వివాహగీతికలు పాడినట్లు చెప్పబడినది. "ఆ వివాహగీతికలు తమ దృష్టుల వలెనున్నవి" అవి నిజ దృష్టులకును వివాహగీతికలకును అర్థశబ్దశేషములచేత సామ్యము ప్రకటింపబడి

నది. దృష్టివరమగునర్థము మొదటిది. ఆ పుణ్యస్త్రీల దృష్టులు కుటిలతలేక సౌమ్యములై అభిమానమే ఆలయముగాగలవి. వానికి సంబంధించిన కనీనికలు (దృష్టికి హేతువులగు నల్లగ్రుడ్లు) ఒయ్యారుల కనీనికలవలె విశేషించిచలింపక ఇంచుక కదలిక కలిగియుండునది. ఆ పుణ్యాంగనలు లజ్జాకలితలు గనుక నిజ శీర్షములవంచి కెంజిగుళ్లవంటి తమ పాదములయందే దృష్టులను ప్రసరించు చుండిరి. కనుకనవి పదవల్లవాంకముద్రగలవి యుగుచున్నవి. పుణ్యస్త్రీల దృష్టులవంటివిగా చెప్పబడిన గీతికావరమైన అర్థము నిట్లెఱుగునది. శుభవివాహ గీతికలు (పుణ్యస్త్రీల దృష్టులవలెనే) సరళములు (తిన్నవి) సౌమ్యములు (లలితములు) ప్రమాణగతి యుక్తముగు నిషాదాంత్యములగు స్వరముల యొక్కయు స్ఫురణముగలవియు తారస్థాయియందు ఎక్కువగా సంచరింప విడియు (ఉచ్చైస్స్వర సంచారములేనివి) శుభప్రదములగు రాగవిశేషములతో గూడినవియు శుభవాచక పదములను దేవతాంక ముద్రికయుగలవి ప్రసిద్ధము లయినవి.

మీద తెలుపబడిన శుభవివాహగీతికలు అకుటిలములు (సరళములు) సౌమ్యములు (లలితములు) మానవిలయములు ప్రమాణగతి నాశ్రయించునది అగు విషాదము చివరిదిగాగల స్వరములు గలదిగా చెప్పబడినది గనుక, అవి శుద్ధ గీతినాశ్రయించినవిగ నూహింపవలసియున్నది. మీది పద్యమునందలి విశేషములు శుద్ధగతియందున్నవి.

"గీయతః పంచశుద్ధాచ - శుద్ధాస్యాదవక్రైః లలితైః స్వరై,
భిన్నా వక్రైః....." " సం. ర. రాగవివేకాధ్యాయము 2 - 3.

గీతులు శుద్ధభిన్నాది జాతులచే పంచవిధములగుచున్నవి. అందు శుద్ధగీతి వక్రములు (కుటిలములు) కాని లలితములగు స్వరములతో గూడియుండును. భిన్నగీతి వక్రములగు స్వరములతో గూడియుండును. కనుక వివాహగీతికలు అకుటిలములు లలితములు. పరియగు (సమమగు) ప్రమాణముగలవిగు శుద్ధ గీతి స్వరములతో గూడియుండునవి. ఊహింపవలసియున్నది. ఇందు విషాదమ

చివరిదిగాల స్వరములన్నియు శుద్ధగీతి నాశ్రయించి యుండునని చెప్పదగి యున్నది.

శుద్ధగీతి స్వరముల నాశ్రయించి పాడదగిన వివాహగీతికలు సంగీత ప్రబంధములలో ఏ ప్రబంధముచేత, ఏ శుభరాగములచేత పాడదగినవి అను విషయముమీది పద్యమున వాచ్యముగా జెప్పబడుటలేదు. కాని స్ఫురింపజేయబడి నది. కనుక మహాకవి అభిప్రాయమునిట ఊహింపవలసియున్నది.

విప్రకీర్ణ ప్రబంధములలో చివరిదియగు మంగళప్రబంధమున ఆపుణ్య స్త్రీలు వివాహగీతికలను పాడిరని చెప్పవలసియుండును. దీనియందు ధ్రువమనగా పల్లవముండును. ఉద్గ్రాహము (అనుపల్లవము) ఉండును. ఆ భోగము (చివరి చరణము) నందు అంకముద్రికగా దేవతానామాదికముండును. ఈ సంగీత ప్రబంధమును శుద్ధపంచరాగమునకు సంబంధించిన భాషారాగమగు కైశికీరాగ మునగాని భోట్టరాగమునగాని గానము చేయవలయును అని చెప్పబడినది.

మంగళాచార ప్రబంధలక్షణములతోఁగూడిన మంగళప్రబంధ లక్షణము నిట్లెఱుఁగునది. మంగళవాచకములగు ఖండ చక్రాదివదములతో గూడియుండు లఘుద్రుతాదులగు నంగములతోగూడిన తాళము దీనికావశ్యకముగాదు. తాళాంత రానువర్తియగు లయయే చెప్పబడినది. భోట్టరాగము ఉత్సవములందు పాడదగి నది. సప్తస్వరములును గలది. దీనికి గ్రహము అంశము, వ : న్యాసము, మ : కాకలి, ముఖ్యముగానుండును. పగటిలో నాలుగవజామున గానముచేయ బడును. గాంధార ప్రయోగమల్పయుగ నుండును. (సం.ర. రాగ.వి. అ. 50, 51, 52) తారాస్థాయియందు మధ్యమమువఱకు మాత్రమే పాడదగినది. హాస్య శృంగారములయందు వినియోగింపబడును. ఈ భోట్టరాగమునుండి జనించిన 'మాంగలి' రాగమునగూడ దీనిని పాడదగును. ఈ మంగళప్రబంధమును మంగళవృత్తము చేతగూడ గానము చేయవచ్చును

"పంచ తకారగణాః ప్రతిపాదగతిశ్చేత్।
మంగళమాహురిదం సుధియః ఖలువృత్తమ్॥"

మీది శ్లోకము మంగళవృత్తమునకు లక్షణమును లక్ష్యమునుగూడ నగు చున్నది. దీనియందుగూడ పదాంతమునందుగాని అర్థాంతమునందుగాని స్వరముల నుపయోగింపవచ్చును. ఇది భావనీజాతికి చెంది త్రిధాతుకమైయున్నది.

"అకుటిల సౌమ్యమాః నిలయము, నాతిమాత్రతారక పరివర్తనము శుభ రాగశిశత్వద, వల్లవాంకముద్రిక" అని ఈ కళానిధి యుద్దేశించిన ప్రబంధ మిదియేయగునని యూహింతును.

ఇట్లీ ప్రబంధాకావ్యయుడు ఎడనెడ గావించిన ప్రబంధలక్షణ వివేచనమును స్థాలీపులాక న్యాయమున నాకుతోచిన రీతిలో గావించితిని. పిదప నీమహాకవీంద్రుడు సంగీతకళారహస్యవిధియై తేజరిల్లుటకు నీతని రాగవివేకాన్వితమగు రాగరహస్య నిక్షేపణము గూఢరీతిలో గావించుట ప్రథమార్హతయై భాసిల్లగా సంగీతమాహాత్మ్యాభినందనము ద్వితీయము నద్వితీయముకూడ నగు చున్నది. ఈ రాగవివేకమునీతడు తన అపార సంగీతశాస్త్ర పాండితీవిశేషముచే మెఱుగులుదిద్ది తన గ్రంథమున తనకు సహజమగు ద్వ్యర్థఘటనావిశేషమున ప్రదర్శించినాడు. ఇది సామాన్యదృష్టికి సాహిత్యపరమగునర్థముతో ప్రస్తుతార్థము వలె నన్నివేగతముగ గోచరించును. సూక్ష్మేక్షికతో నిందలి రాగనిక్షేపణాత్మక గూఢరీతిని నెమకినవారికి ఇందలి సంగీతపరమార్థము అప్రస్తుతార్థ సంయుతమై చమత్కారావహమగు రీతిలో గోచరించుట ఇతఃపూర్వము వివృతము.

గ్రంథ విస్తరభీతివలన రామరాజభూషణ కవివరుని సంగీతరహస్య నిధిత్వమును ప్రత్యేక గ్రంథముగ వెలయించునుద్దేశముతోడను నేను కొన్ని రాగరహస్యముల మాత్రమే ఇట నిక్షేపించినాను. శాస్త్రాభిజ్ఞతకు మూదలలైన కొన్నిటిని మాత్రమే ఉపలక్షించినాను. ఇట్టి సంగీతకళారహస్యనిధి కవనాంతరిత సంగీతరీతిని ఆతడు రాగవివేకమున శాస్త్రాభిజ్ఞతయందు సంగీతామాన మహాత్మ్యాభినందనములందు గాంచవచ్చునుగాన ఇంతదనుక స్థాలీపులాక న్యాయముగ ఈతని రాగవివేక శాస్త్రాభిజ్ఞతానుశీలనము గావింపబడినది. ఇక మిగిలినది ఈ కవివరుని సంగీతమహాత్మ్యాభినందనరీతి,

"సంగీత సాహిత్య కళాభిజ్ఞః
సాక్షాత్పశుః పుచ్ఛవిషాణహీనః" అను ఆభాణకము జగత్ప్రసిద్ధము అందలి ఉపాలంభమునెఱిగియు సంగీతాభినందనము నెఱుంగని అరసిక శిఖామణు లెందరో యున్నారు. అట్టివారు కొందఱు తాము సంగీతప్రియులమని చెప్పి కొనుచు తమ రజజ్ఞతకొక అలంకారమని భావించి సంగీతసమారోహములకేగి అభినందనార్హమగు సంగీత సంగతిగలిగినపుడు చెప్పిన చప్పట్లు కొట్టగల మందురు. వారిసంగీతరసిక హృదయమట్టిది. అట్టియెడవారిని సాక్షాత్పరబ్రహ్మయే కొనిపోయి బ్రహ్మణియొద్ద సంగీతము చదివించి మార్చలేడనుచు విజయము సంగీత హృదయము సహజసిద్ధమై వాసనాసంయుతమై జన్మతః రావలయునుగాని చెప్పిన అబ్బెడి విద్యగాదు. మన ప్రాచీనాంధ్ర కవులలో నూటికి తొంబదిమంది సంగీతమునకు దగ్గరివారేగాని దూరపు బంధువులుగారు. వారిలో పెద్దన్నగారి స్థానము పెద్దదైన కవిగాయక సోదరమధ్యముడు కృష్ణరాయలుకాగా కడగొట్టు గారాబు తనయుడు రామరాజభూషణుడగు చున్నాడు. తల్లికి కడగొట్టు చంటిబిడ్డ వలె ఈ కవివరుడు ఆచదువుల యమ్మకు సంగీతసరస్వతికి ముద్దులబిడ్డడై స్తనంధయ శిశువై ప్రతిపద్యమును తానప్పుడే కడుపారద్రాగిన గీతిసాహితీ స్తన్యమునందలి అమృతత్వమును అరిగించుకొని త్రేంచినాడు. అందులకే ఆతని కవనమున ఆ సంగీతామృతపు రుచి వేయివిధముల అభినందితమైనది. ఈసంగీత కళారహస్యనిధి గావించిన సంగీతమాహాత్మ్యాభినందనమునగూడ సంగీతసమగ్ర స్వరూపమైన తౌర్యత్రికరీతిగ గీతవాద్యనృత్య కుతపరీతులు వ్యక్తమగుట గమనార్హము. ఈ కవివరుని గానాభినందనమునకు ప్రత్యేక ప్రతీకగా "అనవిని కేళీకానచివుడు" అను పద్యమునందలి నాటరాగాభినందనము ప్రథమో దాహరణమగుచున్నది. అటు పిమ్మట "అరిగా పంచమమేవగించి" "ఇది సంధింపగ వేళయంచు" మున్నగు పద్యములు ఉదాహృతములగుటకు రాగ వివేకమేగాక గానాభినందనముగూడ కారణమగుచున్నది.

---

1) వి. చ. సోమకవి వ్యాఖ్య. ii - 30. 2) భూషణకిరణావళి. పం.రా. 3) సంగీతకళారహస్యనిధి. 4) వ. చ సాహితీ సౌరభము - పుటవ ర్తి 5) నాట్యకళ. డిసెంబరు 1970. ఎల్లాప్రగడ వెంకట నారాయణశర్మ.

ఇక తరువాతియగు ఇమ్మహాకవివరుని వాద్యాభినందనమునకు "వలుద గుబ్బలు ప్రవేపకవృత్తి" అను పద్యము, "ఒక చాయనపాయ" అను పద్యము బృందగానరీతికి వాద్యసమ్మేళనమునకు "పైణిక పల్లకీశ్రేణి నిమ్ముల మీఁదె" నను పద్యము చక్కని సంకేతములగుచున్నవి. ఈ రెండు పద్యములలో వసుచరిత్ర వ్యాఖ్యాకారుడగు సోమకవికూడ సంగీతపరమైన సమగ్రవ్యాఖ్యను సంతరింపగ మిగిలిన పద్యములకు పణతుల రామచంద్రయ్యగారు, పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులవారు, ఎల్లాప్రగడ వేంకట నారాయణశర్మగారు సమ్యక్పంశోధితభాష్యమును వచరించిరి. వీరిందరింతగ చెప్పినమీదట నేనింకను చెప్పబూనుట ఆంజనేయునిముందు కుప్పిగంతులువేయుట. అందువలన సమగ్ర పరిశోధనము జరిగిన పద్యములగూర్చి నేనింకను చెప్పి గ్రంథమును పెంచుట అనావశ్యకతను కొనుచున్నాడు. కావున ఇమ్మహాకవివరుని నాట్యశాస్త్రపరిచితినిగూర్చి ఆ మహామహులు ఎక్కువగా చెప్పలేదు గాన నేనావిషయమునుగూర్చి అనుశీలించదలచితిని. కవి సంగీతకళారహస్య నిధియగుటవలన "గీతం వాద్యంచ నృత్యంచత్రయం సంగీతముచ్యతే" అని తజ్ఞులు వక్కాణించుటవలన ఈకవివరునకు తౌర్యత్రిక ప్రజ్ఞయుంట యుండవలయుననుకొనుట పొజము. గ్రంథాంతరిత ప్రస్తావనలనుబట్టి వివేచించిన రాపన్నప భూషణునకు గీత వాద్యముల మీదనున్నంత అభిమానము నాట్యశాస్త్రమీద లేదనిపించెడివి. అట్లని ఈతడు సంపూర్ణముగ నాట్యవిషయమున పరాఙ్ముఖుడు. ఇమ్మహాకవి తనకు నచ్చిన తామెచ్చిన నాట్యమునకు శాశ్వతత్వము గల్గింపదలచి ఆ నాట్యరీతిని వసుచరిత్రాంతస్థము గావించిన పట్టులు రెండేరెండున్నవి. ఒకటి పురవర్ణనముసందలి నాట్యశాలాభివర్ణనము. రెండవది ప్రకృతివర్ణనాంతరితమైన చంద్రోదయ వర్ణనలో నిమిడ్చిన భామాకలాప నాట్యహేవాకము.

అందు ప్రథమమగును నాట్యశాలాభివర్ణనమున తన నాయికలు నాట్య ప్రావీణ్యమున అప్సరాంగనల నధః కరింపవలెననెడి కవి కామన ప్రవ్యక్తము గావింపబడినది. గానము వాద్యసంయుతమై నృత్యానుగతమైనప్పుడు తిర్యగ్జడ జంతుజాలములలోని మయూరములనేకాక దివ్యయోషిత్తులనుకూడకూడ వరవశింప జేయు అవశత్వస్థితిని కలిగించి సజీవచిత్రములుగా నొనరించునను నిత్యసత్యమునిట

ఉద్ఘోషించి రామరాజభూషణ కవివరుడు తన సంగీతకళావేత్తృత్వమును నాట్యకళావిలాసమునుగూడ మరియొకసారి ధ్రువీకరించుచున్నాడు.

"అన్నగర నాట్యశాలలఁ
జెన్నగు మురజముల రవళిచేనటియించున్
గన్నియలకన్న మిన్నగఁ
బన్నగభుక్తులు దృష్టిపాత్రములగుచున్"

"చందనగంధులిందుమణి సౌధతలంబుల గొంట్లి సల్పగా
నందలి దివ్య చిత్రములయందొకరైయని మేషభామినుల్
కందళితాద్భుతస్వరణఁగన్గొని తన్నటనాంత గీతని
ష్యంద సజీవచిత్రముల నందడి నేఁగుదురప్పురంబునన్"

ఇక రెండవది ఈకవివరుడు చంద్రోదయ వ్యాజమున ప్రతిపాదించిన భామాకలాప నాట్యరీతి. ఈ భామాకలాప నాట్యరీతియందు సత్యభామావేషమును దాల్చిన శైలూషి రంగప్రవేశము గావించురీతియందొక వైలక్షణ్యమున్నది. సహజముగ అటుప్రక్కనుండి ఇట ప్రక్కకులాగు యవనిక రంగస్థలమున నవతరించుట యవనుల సంప్రదాయమని అద్దానిని మనమువారియొద్దనేనేర్పితిమని నాటకకళావిదులు కొందఱనుచున్నారు. కాని ఏది యెట్లైనను ఈయవనికారీతిని తదితర నాట్యనాటక విశేషముల ననుసరించుచున్నను భామాకలాపమువమాత్రమే అవద్ధతి అనుసరింపబడుటలేదు. భామవేషమునుదాల్చి వచ్చిన 'నాట్యకత్తియ' కాని, నాట్యకారుడుగాని రంగస్థలమును ప్రవేశించినపుడు ఇరువురు హంగు దారులు ఆపాత్రమునకు నిలువెత్తు తెరను పట్టియుంతురు. అపుడు ప్రథమముగ భామవేసికొనిన పెద్దపూలజడ ముందు తెరపైనుండి వెలువలకు వేయబడి ప్రేక్షకులకు దర్శనీయమగును. ఆపాత్రము ధరించిన పూలజడలో కుట్టిన వివిధ వర్ణసుమముల సంఖ్య ఆశైలూషి నేర్చిన నాట్యప్రభేదములు పరిగణనప్రదర్శకమగు నీవద్ధతి దరిదాపుల ఏబది సంవత్సరములకు పూర్వము గావింపబడిన నాట్యప్రదర్శనము ఆ సిద్ధేంద్రయోగి రచనముగా ప్రసిద్ధమగుటకు ముందే దేశ్య నాట్యరీతులలోకూడ ఉండియుండవచ్చును. అది పక్రమమైన రూపురేఖలు

దిద్దుకొని సర్వాంగ సుందరముగ దేశీనాట్యహేవాకముగ ప్రదర్శితమగుట రామరాజభూషణాచార్యుని కంటబడియుండవచ్చును. దానికా సంగీతవేది పరవశించి గ్రంథోపస్థితిని కలిగించియుండును.

ఈ భామాకలాపనాట్యమున తెరదించు పద్ధతి. ఇటు ప్రక్క నుండి అటు ప్రక్కకు లాగుటకాకపైనుండి మెల్లమెల్లగ దింపబడగ అలలాటపాదమై విలక్షణమై శోభించును. హంగుదారులు తెరనుదించు పద్ధతిలో ఆనాట్యపాత్ర పుహాహార్యము అభినయముకూడ క్రమపద్ధతిలో ప్రవ్యక్తమగును. ఆరీతిని రామరామభూషణుడు ముఖవర్యంతముగ సంసూచించు ముఖజాభినయ రీతిని ధ్వనించి తన్నాట్యహేలా దర్శనమును పాఠకుల మనోరంగమునందిట్లు అవతరింపజేసినాడు.

"హరిదంభోరుహలోచనల్గగన రంగాభోగ రంగత్తమో
భరనేవధ్యము నొయ్యనొయ్య నడలింపన్ రాత్రిశైలూషికిన్
వరుసన్ మౌక్తికపట్టమునీ నిటలమున్ వక్త్రింబునుందోంచెవా
హరిణాంకాకృతి వాల్చెరేకయి సగంబై బింబమై తూర్పునన్"*

ఇందు వర్ణితమైన మౌక్తికపట్టముతో నందగించిన నిటల ప్రస్తావనమున లలాటసౌందర్యము. భ్రూవిన్యాసము గమ్యమానము. అట్లీ వక్త్రప్రవక్తిపంన నాసా నేత్రోష్ఠ సౌందర్యముతోపాటు ముఖజాభినయాంతరితమగు నేత్రాభినయనము నాసికాచలనము ఓష్ఠచాలనము సంవేద్యమగును. ఇట వర్ణితమైనది హరిణాంకాకృతిగాన ఆ చంద్రునిలోని చల్లదనమున సాత్వికాభినయనము ఆ చంద్రహాసమున శైలూషి ప్రదర్శించిన మందహాసముకూడ ఊహింపగలిగిన రసజ్ఞుల కవగతమగును.

ఈ మహాకవి గావించిన సంగీతాభినందనమునకు నుదాహరణములు నిచ్చుచుపోయిన బాచికంతుండదు. గ్రంథమంతయును నుదాహరింపవలసి యుండును. కావున సర్వాతిశాయియై సంగీతమాహాత్మ్య వివేదికమైన చిన్ని నవ్యమున ఈ మహాసంగీతకళా వేదిదైన నాదబ్రహ్మోపాసనమును గమనింప వచ్చును.

* వ. చ. iv - 17

"పీనులవిందై యమృతపు
సోనల పొందై యమంద సుమచలదళినీ
గానముక్రందై యాస్వన
మానంద బ్రహ్మమైన నధిపతి వల్కెన్"*

కవి యింతటి నాదోపాసకుడు గావుననే గానామృత మహత్త్వమును వసు చరిత్రమున నింతగచాటి కృతకృత్యుడైనాడు. ఆతనితోపాటు తనకృతి సంగీత గౌరవమున అనూనమై అపారమై అనితరసాధ్యమై అనన్యమై ధన్యమై కృత కృత్యతాభావము నొందినది.

ఇక ఇద్దాని అనుశీలనమును సమగ్రముగ సాధించి సంగీత విశేషములను సంపూర్ణముగ పెలయించి కృతార్థత్వమునొంది ఏకైక విమర్శకాగ్రేసరత్వముతో విలువ గలిగినవారు మాత్రమై ఇంతవఱకు ఒక్కరును బయల్పడలేదు. నేను కూడ నావేర్చినంతమట్టుకు కొందవఱకు ఇందలి సంగీతరహస్యాన్వేషణమును రెండదశాబ్దులపై బడిన కృషి గావించితిని. పరిశోధక వ్యాసనమగ్రరచనమున నంతర్భాగముగ ఒక ప్రకరణము మాత్రమే యిట అను శీలింపవలసినదగుట వలన గ్రంథవిస్తరభీతిలో ఇంతవఱకు విషయ నివేదమిందు నిక్షేపించితిని. మజ్జనని గురుకుల సంప్రదాయరీతిలో సాధనగావించి స్వీయవీణానాదనాను లాలనము వినదించిన వసుచరిత్రాంతరిత పద్యములను కొన్నింటివి స్వరపరిచి యిచ్చినది. వానిని అదేరీతిలో అనూచానపద్ధతిలో ఆమె స్వరపరచిన మఱికొన్ని మనుచరిత్ర పద్యములనుకూడ కలిపి అనుబంధమునందను సంధించితిని. దీని వలన ప్రాచార్యవర్యులు కీర్తిశేషులు పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారు మాకొసగిన ఆదేశము అనుసరణీయమైనది.

ఈపరిశోధన వ్యాసరచనాంతరము సమగ్ర సంగీతానుసరణనాత్మకముగ రామరాజభూషణుని సంగీతరహస్యకళావిధిని వెలయింపవలెనని నిశ్చయించు కొంటిని. ఈశ్వరేచ్ఛ, గురుకృపాకటాక్షము రామరాజభూషణ కవివరుని కవితావేశము సన్నివేశమందు వియమించి కృతకృత్యత నొసంగునుగాక.

---

* వ. చ. ii - 14

చంద్రికా పరిణయ గానము

సంగీతకళారహస్యవిధియైన తామరాజభూషణ కవీంద్రుని సమకాలికులై సంగీతాభిరుచివి ప్రబంధముల ప్రదర్శించిన కవివరులలో సురభిమాధవరాయలు చెప్పికొనదగినవాడు. ఈకవి ఎన్నుకొనిన కథాగమనమునందే సంగీతము నెరపుటకు అవకాశముండుట విశేషము.

మంగళాశాసన పద్యము శ్రీరాగాంచితముగా తెలుపుటయేకాక ఆశ్వాసాది పద్యములలో చాలవఱకు రాగనామములను రాగముద్రాలంకార ఫణితిలో నీకవి పద్యము నిక్షేపించినాడు.

కథాగమనము ననుసరించి వచ్చిన సంగీతప్రస్తావనలలో ఆద్యము హేమ కూటవర్ణనము. ఇందు గీతవాద్యోపయుతముగ సంగీత ప్రసక్తియుండుట గమనీయము.

---

* "శ్రీవక్షోజధర ... సమస్తలోకముల కామోదప్రదబియ్యెడిన్"

చం. వ. I - 1

"విలస త్కమలా వదయుగ
లలితా సువమాన దివ్యలాక్షి లక్ష్మీ
జ్వలతర కౌస్తుభమణి పి
చ్ఛిల రుచి వక్షోవిశాల! శ్రీగోపాలా!"

చం. వ iii - 1. లలితకౌస్తుభ విశాలశ్రీలు రాగనామములు.

"కమలా కుచకలశ తటీ
విమలాంచిత మృగమదాభివిలస న్ముద్రా
కమలాపతి కృల్లాంఛన!
విమలా లవ రిపు విభేదవిభ! గోపాలా!" చం. వ. iv — 1

"సుభగంభావుక ఘనకా
స్తుభ పాథ్వభన సహకృత్య దుర్దమ చక్రా!
ప్రభవాసుర సర్వంకష
విభవమ్మన్య ప్రతావవృత! గోపాలా!" చం వరి. v — 1

"అలపతికాంచెఁ ఘన హైమమహాగృహవాసి కిన్నరీ
కులవాణివల్లకీ సమనుకూల మనోహర గీత్యుపాంగము
బ్జ్వల సురజాల సుమవల్లవికావిచరవ్మిళిందని
ర్మల రవభగ్న పాంథజన మానికవాటము హేమకూటమున్"*

ఆ పిదప చెప్పికొనదగినదేకాక మెచ్చుకొనదగినదిగాగనువట్టు తౌర్యత్రిక ప్రస్తావనము చిత్రరేఖావృత్తాంతము" నున్నది. ఇందు వసంతమునిని మోహింప నేతెంచిన చిత్రరేఖ స్వరూపమునందే సంగీతవిభవము వెల్లివిరియింపజేసిన కవి సంగీతాభిరుచి ప్రశంసార్హము.

"ఘనమార్గ విభవంబు వనితవేణినెగాదు
శ్రుతిపర్వరాగ సంతతి నెసంగె
సమతాళవిస్ఫూర్తి సరిగుబ్బలనెకాదు
నవ్య గీతప్రతానములు నెనసెఁ
గలహంస వైఖరి చెలిగతులనె కాదు
సరస ప్రబంధ పుంజమునఁదోఁచెఁ
బల్లవంబుల పెంపు పడతికేలనె గాదు
భోగనైన వదపాళి పొంపుపూనె

ననను వనదేవతా జనంబభినుతింప
రక్తివిధమును దేశీయరాగ గతియు
జిత్రతరమంద్ర రాగజశ్రీలు వెలయ
వింతముని చెంత వీణవాయించెనంత"**

మాధవార్యుడు ఘనమార్గరాగవిభజనమును సమతాళవిస్ఫూర్తిని కలహంస రాగతాళవైఖరిని, గీతప్రబంధ ప్రక్రియారీతిని, వల్లవ వదపాళిపొంపును నాయికా సౌందర్యవర్ణనమందే గాక సంగీతశాస్త్రరీతిలోకూడ పొందువరచినాడు. ఇది ప్రశంసనీయము.

---

* చం. వ. i _ 167

** చం. వ. ii 97

ఇక తరువాత ఈకవి వాద్యాభినందనమును గావించుచు గౌళరాగమును, పంతువరాళి రీతినిగూడ కిన్నెరపై ఆకన్నియపలికించిన తీరును స్వరాన్వితముగా ప్రవ్యక్తము గావించినాడు. తరువాత ఆయోషామణి ప్రదర్శించిన ఆపురీతిని, పదాళికాభినయనమునుకూడ కవి వర్ణించి తనదైన గానాభిరుచిని వ్యక్తము గావించెను.

*"సరసత్వంబున గేలనూని యల యోషామౌళి చక్కన్ రిరి
మ్మరి గా మారియబంచు రిప్ప నిమగా మమ్మారియం చున్విభా
స్వర నానానవరక్తిదానతతి మించన్ గౌళివాయించి ని
బ్బరపున్ వేడుకఁజేయు వంతు విధమున్ వల్కించెనప్పట్టునన్"

"బళిరే పైరి సిరితీర్పు నిల్కడలు సేబాసయ్యవే పేరజీ
కలసంజీర పదాళికాభినయనైర్యంబు మజ్జాడెనో
పులవైచిత్రి యహో కరాబ్జాత విన్యాస సమం
చలవేణుల్ విసుతింప నల్పెనటసంబా కొమ్మ తత్సన్నిధిన్"

"తాన చామరి కద్భుతముఁదాల్చు పోలిక
వరమణి పుత్రికల్ శిరములూప
ఘన గానసుధఁగ్రోవిత వొంది బయలూన్చు
గతిశిలాతతిజలౌ ఘమ్ముఁగురియ
యతిలయశ్రుతుల విస్మృతి తత్త్వమూనిన
చాయనాళులు వినిశ్చలతఁదాల్చ
చిరరక్తిలో నిండి పట్టుఁజాలక వెలు
వడి దారివల్లికల్ కడుఁజి గుర్చ

వసుచరిత్రమున నాయకుడు నాయికా గాన సమాకృష్టుడై ప్రణయోన్మత్తుడైనట్లుకనే ఈ చంద్రికాపథణయమునఁగూడ నాయికా నాయకుల సమాగమసమునకు సంగీతమే నేపథ్యమును సంతరించినది గిరికవలనే చంద్రికగూడ వివంచికావాదన చతురయగుట సవిశేషము.

చం. వ. ఆ. ii – 99, చం. వ. ఆ. ii – 100, చం. ప. ఆ. iii – 44

హరివసు పీఠికాసీనయై విపంచి
గలసి గానము సేయు భూకాంతపుత్రిఁ
గనకనిభగాత్రిఁగాంచియయ్యినకులుండు
బాలనాశ్చర్య జలరాశిఁదేలెనపుఁడు"

కవి యసాధారణ రాగవివేకస్వాంతుడనుటకు మూడలగ ఒకపన్ని వేళమున నాతఁడు రాగముద్రాలంకారోపస్థితముగ పొదివిన రాగనామములను గమనింప వచ్చును.

"అనుపమ రాజహంస భరణాదరణాత్మతఁ తత్సరోవరం
బున నలరాజహంస సుతబోటులు మించిరి పూర్వవైరముల్
నన భృతరాజహంసత నెనంగు దివాక్షణదాధి చేవులా
నని వనరాజహంస నమనాళిమనంబున నన్నుతింపగన్"

"వాసంతి యనఘాళి వరరసంబునఁగప్పి
వాసంతియన సముజ్జ్వలతఁబోల్చె
సారంగియన పాయ జలజాంబు తతి నావి
సారంగియనఁ జాల సంభ్రమించె
శశిరేఖయన సారచక్రాళి నలయించి
శశిలేఖయన శుభచ్ఛాయదోఁచె
చక్రాంగియనవద్య చారూర్మికల నూగి
చక్రాంగి యన హృద్య చర్యమనలె

చూత కళికయనర్ఘ్యరజో వృత్తిఁగని
చూత కళికయనంగడుఁ జూడనొప్పె
హరిణియన రాళకములైక పరిచితిఁగతి
హరిణియన నవ్వనాస్థానినప్పు డలరె"*

ఈపద్యములందలి రాజహంస, హంస, వనరాజ, హంస, వాసంతి, సారంగి, శశిరేఖ, ఊర్మిక, చూతకలిక, హరిణి, కమల మొదలైనవి రాగ

* చం. వ. iv — 74, iv — 75

నామములు. చక్రాంగి, ఆస్పానియనునవి చక్రవాక, రాజధానులను రాగములకు పర్యాయములు. రాగనామములను రాగముద్రాలంకారములుగ పరిశీలించుట, పర్యాయ పదములుగ ధ్వనించుట రామరాజభూషణాచార్యుని కవితయందు సహజము. ఇది ఈకవియందు క్వాచిత్కమునైన గోచరించుట ఈతని రాగ వివేకమునకు సంగీతాభిరుచికి తార్కాణము.

వివాహమంగళ కౌతుకమున కొన్ని గీతికానామములు, రాగనామములు కవిత యందు చోటు చేసికొన్నవి.

"యువతులు పాటఁటాడఁగ నవోత్కలికన్ శుభమంత్ర జాలకం
బవని సురాళికల్దెలుప....."*

"కనకాంగి మణియాత్మ దృగ్రివు మహాకంజావళిమెట్టు తీరు"**

"వనజాక్షన్ ధవళంబుఁ బాడఁగ మహావాదిత్ర నాదంబుబోరన్"***

ఇందలి ఉత్కళిక ధవళములనునవి గీతిప్రభేదములు కనకాంగి రాగ నామము. వాదిత్రనాదము గీతవాద్య నృత్యవిశేషాన్వితము.

మొత్తముమీద ఈ సురభిమాధవార్యుని సంగీతాభిరుచి ప్రశంసార్హమగుట యేగాక ఈతడు రామరాజభూషణుని సమకాలికుడగుటయు గమనార్హము.

---

* చం. వ. vi — 61
** ,, vi — 65
*** ,, vi — 66

చరికొండ ధర్మన్న సంగీతాభిజ్ఞత

ఈ ధర్మనార్యుడు తనసగూర్చి సర్వవిద్యాభిజ్ఞుడనని తానే చెప్పికొనిన మాట దబ్బరకాకుండ ఈ చిత్రభారతమున సకల విద్యలతోపాటు ఆతని సంగీతాభిజ్ఞత వెల్లడి అయెను. ఈకవి యీగ్రంథమును మానభూపాల చిత్తాబుఖానుని మంత్రియైన ఎనుమలపల్లి పెద్దయామాత్యునకు కృతియొసంగినాడు. చిత్రభారత కృతిపతియు, పాండురంగమాహాత్మ్య కృతిపతియు సమకాలికులైనట్లు ఏక గురుశిష్యత్వమునందినట్లు తేటపడినందున ఈకవి తెనాలి రామకృష్ణకవికి సమకాలికుడని వ్యక్తము.

పీఠికలోని ఏకశిలానగర వర్ణనయందు ఆద్యముగ నీకవి నృత్యప్రీతిని ఇట్లు ప్రకటిత మొనరించినాడు.

"సంతతోత్సవ తోషిత శంభులింగ
సమ్ముఖేందు శిలానంద చారుమంద
వస్థలి నృత్యచంగనా పాదరణిత
నూపురంబగు నేకశిలాపురంబు"*

ఈ సకలకళాభిజ్ఞుడు తనను సర్వవిద్యాభిజ్ఞుడవని గారవించి కృతినిమ్మని అడిగిన నృపతినిట్లు వర్ణించినాడు.

"లలిత శాస్త్రాభినయామాలంకార నాటక వ్యాఖ్యాన దక్షవిద్వజ్జనంబులు,
అత్యంత మధురవాక్య ప్రౌఢి కావ్యనిర్మాణ బంధుర కవి గ్రామణులును,
శ్రవణ
సమ్మోద సంజనకానన హృద్య గానవిద్యాభిజ్ఞగాయకులును, దత్తిల
భరతమతంగాది మునికృత నాట్యకళాప్రాజ్ఞన ర్తకులును...."**

గొల్వగ విమూత్న చంద్రకాంత శిలానద్ధసౌధరత్న పీఠికాపీఠమై కూర్చొనియున్నట్లు కృతిభర్త వర్ణింపబడినాడు. ఆతడు మంత్రివర్యుడైనను

---

* చి. భా. i - పీఠిక. 10
** ,, i - ,, 16

ఏకాదువలేదు. ఆతని అంతికమున కవులతోపాటు గాయకులు, నర్తకులుకూడ పరిపేష్ఠించియున్నారని తెలుపుటతోనే సంగీతరసికత గోచరించును. కావుననే అంతటి సంగీతరసికుని మనము పల్లవింప భవ్యభారత రచనమున సంగీతమునకు ఆద్యమగు స్థానము లభించినది. కథాగతిలో రతుల్యుడను యోగీశ్వరుని తపము చెరువ ధరణికి పొమ్మని ఇంద్రుడు రంభను మదనసహాయగ నొనర్చినాడు. అప్పుడారంభాద్యప్సరోఙంగనలు అటకేగి "కరతాళగతులకనురూపముగమలగుచు రాయంచలగతి చిరించిరని"* నాడు కవి. అనగ ఆనాటి రాయంచలు సయితము కరతాళగతుల కనురూపముగ నడువగలిగిన లయాత్మికతను అలవరచుకొనెడివి కాబోలు.

"ఇంతులు తమలో నేలలుపాడుచు తగునయ్యాలలు గాఁజేసి
యా గరితముద మొదవన్"**

ఏలలు ఉయ్యాలలూగుచు పాడుట ఆనాటి అలవాటు. ఈ ఏల దేశీరీతిగా గన్పట్టినను సంగీతలక్షణగ్రంథములందు సలక్షణముగ మార్గిగ లక్షితమైన ప్రక్రియయైనది. ఇంద్రుని మోసమున రంభ ఆయోగివరుని తపముచెడుపగాసము నారంభించినదని వర్ణించుపట్టున కవిచేసిన వర్ణన ఆతని వీణావాదన పరిచితినిట్లు వ్యక్తపఱచుచున్నది.

"చెలియదెచ్చిన వీణఁగెంజేతనంది
కొని మెఱుఁగు గవియగ గవిపెన యెడుల్చి
తీగెలు బిగించి పారలుదిద్ది శ్రుతులు
గూర్చి యుత్తరతుంబికఁగుచము జేర్చి"***

ఇచ్చట వీణ వర్ణనమునుబట్టి ఆనాటి వీణాస్వరూపమునకు అవగతమగు చున్నది. పెద్దనార్యుడు వర్ణించిన వరూధిని వీణ, రాయలవారు వర్ణించిన

---

* చి. భా. ii . 123
** చి. భా. ii . 143
*** చి. భా. iii . 33

అముక్తమూల్యద వీణయునిట్టివే. ఆనాటి వీణకు రెండుతుంబికలుండునవి రెండును తుంబీఫల నిర్మితములని తెలియుచున్నది. నేటి వీణెకు ఒక కుండికదాయ నిర్మితమై యుండగ రెండవది మాత్రము తుంబీఫల నిర్మితమైయుండును. శ్రుతిచేయునపుడు తీగెలుబిగించి పారెలుసర్ది. వీణావాదనము గావింపనప్పుడు వీణియకుగవిసెన గప్పియుంచుటయనునది ఆనాటి వీణావాదనకారులుందరు అనునరించెడి వారు గావుననే గవిసెన యెడల్చియని కవులు ప్రత్యేకించి చెప్పియుందురేమో!

ఇక ఆతరువాతి పీసములోని సహజములగు కవి సమయములలోకూడ గానమాహాత్మ్యమును వర్ణించినాడు ధర్మనార్యుడు.

"తన భూషణంబుల తనరెడు మాణిక్య
గణములొక్కుమ్మడిఁగరఁగి పాడ
నీ రసాకృతిఁబోల్చు విస్ఫురస్థాణువుల్
భాసుర లీలఁగ్రొమ్మోసులెత్త
నా సమీపంబున నల్లల్లఁజరియించు
మృగపక్షి జాతంబుమేతలుడుగఁ

జైతన్యమొంది వస్త్రంబులఁగనువట్టు
చిత్రరూపంబులు శిరము లూచ....
నొళవు చెమరింప దివ్య పంకజనేత్ర
గ్రామములు మూఁడు నిఖిల మూర్ఛనల తెఱఁగు
మంద్రమధ్యమ తారకంబు మెఱయఁ
బాడె రెండవ శారద భంగిఁబొంగి"*

గ్రామము, మూర్ఛన, మంద్ర, మధ్యతారక్రమంబులు ఇవియన్నియు సంగీతశాస్త్ర సిద్ధములైన పరిభాషలు. ఇవి యన్నియు ఇతఃపూర్వము వివృతము లైనను మఱింతవిపులముగ కైలాసవర్ణనా సందర్భమున వివరింపబడును.

---

* చి. భా. iii . 34

యోగీశ్వరుని తపముచెరుప యత్నించి విఫలమనోరథయై శాపోపహత యైన రంభ అశ్వయై ఒక నృపాలునకు తత్తడి వారువమైనది. ఒకనాడు ఆవారువము నృపాలుని మోచుకొని ఆకాశమునకెగిరి సకలలోకములు చూపించు నందర్భమున ప్రవృత్తమైన ఇంద్రలోక వర్ణనము సంగీతమయముగ విట్లు గోచరించుచున్నది.

"గాత్రమున్ పూనిన గాత్రనిద్యలనంగ
గంధర్వకాంతులు గదిసి పాడ
నంగంబుఁదాల్చిన శృంగార రసమున
నూర్వశి నటనలను అభినందించుచునట"*

ఇంద్రుడు నిండు కొలువున్నాడట. ఇంద్రుని కొలువు నిండుగ అప్సరోంగ నల గీతావాద్యవర్ణనము సాగుటయే ఇట సవిశేషమై గోచరించినది.

"భూషణ మాణిక్యములు నీరమైపారఁ
గిన్నరుల్ మోహన క్రీడఁబాడఁ
బాలనంఘ ప్రభేదంబుల గతులచే
యక్షకామినులు నాట్యంబులాడ"**

పెద్దకొలువున మాణిక్యపీఠియందుచితవైభవ మేర్పడి కిన్నరేశ్వరుండుండ అశ్వాధిష్ఠితుడైన ఆనృపుడు ఆతనిని గాంచినాడుట. ఇక్కడకూడ సంగీతమునకే ప్రాధాన్యతయొసంగబడుట గమనార్హము.

ఇక కైలాసవర్ణనమున ధర్మన్నకవి తన సంగీతశాస్త్రపాండితి విభవమునే విక్షేపించినాడనుటకు ఇదియ తార్కాణము. "ఇవ్విధంబున గరుడ గంధర్వ కిన్నర కింపురుషాదులు కొలువంబేరోలగంబున్న వన్నాగాభరణుండగు అప్పరమేశ్వరుండు మనంబున మెచ్చునట్లుగా మణికుండల హయగ్రీవులు కుంభినపరాశుమాదులు సదంచిత స్వయంభూస్వరామోదలగు వరివాదినుల ధరించి సమ్మో

* చి. భా. iv - 59

** చి. భా. iv - 50

నంబుచేసి .... షడ్జ గాంధార మధ్యమ నామంబులం ప్రసిద్ధంబులగు గ్రామత్రయ బుధులు* స్థాయారోహావరోహి సంచారి భేదంబులనొనరు నలంకార విధంబులు నవది మూడును 2) జనసమ్మోహనకారులగు మూర్ఛనాలైలున్నలువదియు, తచ్చతుర్గజితంబులగు క్షుద్రంబులిరువదివేలు న్నూటరువదియు ననేకంబులగు కూటతానంబులును(3) ద్వావింశతి శ్రుతిభేదంబులుగల షడ్జాది సప్తస్వరంబులందనరు సప్తగ్రహ విశేషంబులం జెన్నొందు షాడవౌడవ సంపూర్ణంబులనంబరగు రాగంబులు మున్నూటరువది నాల్గు దత్తన్మిత్ర సంయుక్తంబుగా నప్పరమేశ్వరు ప్రబంధంబులు పాడ చిత్ర సేన మణిపూరులను గాంధర్వనాయకులు తాళంబులు ధరించి(4) త్రుటిక్షణలవ కాష్ఠానిమేష కళాచతుర్భాగాను ద్రుతాద్రుత లఘుగురు ప్లుతంబులను కాల భేదంబులను(5) ద్రుతచిత్ర వార్తిక దక్షిణ చిత్రతరంబులను మార్గచమష్ట యంబును(6) విక్షేప ప్రవేశనిష్క్రమాది క్రియాభేదంబులును(7) ద్రుతలఘు గురుప్లుత కాకపాదికంబులగు షడంగములు(8) అతీతానాగత సమంబులగు గ్రహంబులును 9) చతురస్రత్ర్యస్ర మిశ్రఖండ సంకీర్ణ జాతులును(10) చతుర్విధంబులంబరగు కళలును(11) ద్రుత విలంబితాదులగు లయలును(12) గోపుచ్ఛ స్రోతోవాహపిపీలి కాయవాది భేదంబులగు యతులును(13) తత్తత్ప్రస్తారంబులు ప్రాణదళకంబునందనరు(14) చంచత్పుట చాచపుట షట్పితాపుత్రక సంవద్వేష్టానోద్ఘట్టాది తాళదర్పణంబులు మొదలగు నూటొక్క తాళములనొత్త భృంగీశ్వరుండు పతాకాత్రి పతాకార్ధ చంద్రకటకా ముఖ్యాద్వసంయుత హస్తంబు లిరువదినాల్గును* స్వస్తిక గజదంతాది సంయుత హస్తంబులు ఏడుమూడును** స్థాయిసంచారి వ్యభిచారి భేదంబులందనరు దృష్టులు ముప్పది తొమ్మిదియు*** గుంచితావనత కంపిత సమంబులనం బొల్చు కరోభేదంబులను**** వృశ్చికఛిద్ర మయూర మండలాది కరణంబులు*****జక్రాది భ్రమణ విశేషంబులుగల తాండవంబు బహువిధ గతులంజూపెడు.

---

* "క్రమాత్స్వరాణాం సప్త నామారోహాత్పావ రోహణంచ మూర్ఛనే త్యుచ్యతేబుధైః"

(సం. ర. గ్రామమూర్ఛనా క్రమాతానాః) 204 పు. ....

ఇట ధర్మనార్యుడు సంగీతశాస్త్ర సంబంధియగు సాంకేతిక పదజాల సమంచితపాండితిని ప్రదర్శించినాడు అవియన్నియు ప్రత్యేక వివరణాపేక్షలు. వర్ణగాథరణుని మెప్పించ కుంభీనస రాజకుమారులు గానము చేయనారంభించిరి. వారు గానమునకు శ్రుత్యుత్కర్షను ప్రకల్పించ ఆలాపిన్యాదులగు వరవాదినుల ధ్వనించిరి వారి గానమున షడ్జ, గాంధార, మధ్యమ, గ్రామములుమూడును ప్రవృత్తములైనవట. కుంభీనస రాజకుమారులు దివ్యత్య సమంచితప్రభావులు గాన దేవలోక విశ్రుతమాత్రమైన గాంధార గ్రామమునుగూడ నెణవగలిగిన వారు కవిత్వమునందలి శబ్దాలంకారములవలె సంగీతమునందు స్వరాలంకారములున్నవి. ఈ స్వరాలంకారములు ఇతఃపూర్వము పోతనార్యాదుల కవనవిశేషములందు ఉట్టంకితములు మూర్ఛనయనునది శ్రోతృచిత్తమునకు శ్రవణమాత్రమున ఈ ఆశేషమగు స్వీయానుభూతిని ప్రకల్పించుచు ఆవశమగు సమ్మోహస్థితిని ప్రతిపాదించు సంగీతరీతి* ఇదియు ఇతఃపూర్వము వివృతము. తానము, తన్నుస్తరణే అనుధాత్వర్థానీతమగు వ్యుత్పత్తినొంది సమాయాతమగును. ఇది రాగాలాప మూర్ఛనాతాన సంఖ్యావరిగణనము సంగీతశాస్త్రవిదులకు పరిచితమైన విషయము. సంగీతశాస్త్రములలో రాగప్రక్రియా విశేషములు ఇరువది రెండని చెప్పబడినవి. సప్తస్వరసంపూర్ణమగు ఆరోహణావరోహణములతో సమరినవి సంపూర్ణ రాగములని, షట్స్వర సంపుటిని మాత్రమే కల్గినవి షాడవరాగములని పంచ స్వర ప్రవృత్తిని మాత్రమే కల్గినవి ఔడవరాగములని వ్యవహృతములగును. ఇవి మున్నూట అరువదినాల్గని ధర్మనార్యుడు లెక్కించినాడు.

ధర్మనార్యుడుట్టంకించిన సాంకేతిక పదజాల వివరణము :

"యోయం ధ్వని విశేషస్తు స్వరవర్ణ విభూషితః
రంజకో జన చిత్తానాం సరాగః కథితో బుధైః"

సంగీత పారిభాషికములు వివరణాత్మక శ్లోకములు :

సం. స్వ. ప్ర. సా. పుట 120 - 134
సం. వి ద పుట 12 - 24
గా. క. ప్ర. పుట 1 - 12

రాగమనగా స్వరవర్ణములచే అలంకరింపబడినది. జనుల చిత్తమును ఆనందింపజేయునట్టి ధ్వనివిశేషము రాగమనంబడును.

"స్థాయ్యారోహ్యవరోహీచ సంచారీత్యథ లక్షణమ్
స్థిత్వా స్థిత్వాప్రయోగః స్యాదేకైకస్య స్వరస్యయః"
"స్థాయీవర్ణః సవిజ్ఞేయః పరాదస్వర్థనామకౌ
ఏతత్పమ్మిశ్రణాద్వర్ణ స్సంచారీ పరికీర్తితః"

రాగము స్థాయి, ఆరోహి, అవరోహి, సంచారి అని నాలుగు విధములు. అందు ఒక్కొక్క స్వరస్వరూపమునబముగా నిలిచి పాడుట స్థాయి అనబడును. స్వరములు 'సరిగమపదనిస' యని క్రమముగా హెచ్చుట ఆరోహియనంబడును. 'సనిధపమగరిస' యని క్రమముగా తగ్గుట అవరోహి యనబడును ఈ మూడింటియొక్క చేరిక సంచారి యనంబడును.

"షాడవౌడవ సంపూర్ణ భేదాద్రాగస్త్రిధా మతః
ఔడవః పంచభిః ప్రోక్తస్స్వరై ష్షడ్భిస్తు షాడవః
సంపూర్ణ సప్తభిః జ్ఞేయః ఏవం రాగస్త్రిధామతః"

రాగములు షాడవము, ఔడవము, సంపూర్ణము అని మూడు విధములు. అందు ఔడవము ఐదు స్వరములును, షాడవము ఆఱు స్వరములును సంపూర్ణము సప్తస్వరములును గలిగియుండును.

శ్రుతి లక్షణము

ప్రథమశ్రవణాత్ శబ్దః శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః
సాశ్రుతి స్సపరిజ్ఞేయా స్వరావయవ లక్షణా
శ్రుతిభ్యశ్చ స్వరాషడ్జఋషభ గాంధార మధ్యమాః
పంచమోధైవతశ్చాథ నిషాద ఇతి సప్తతే
శ్రుతిభ్యఃన్యః స్వరాస్సర్వే స్వరేభ్యో గ్రామసంభవః
గ్రామేభ్యో జాతయో జాతః జాతిభ్యో రాగసంభవః

ప్రథమ శ్రవణమున శబ్దము స్వల్పముగా వినబడును షడ్జము మొదలగు స్వరావయవ లక్షణముగల హ్రస్వమాత్రక శబ్దవిశేషము శ్రుతి యనంబడును. అట్టి శ్రుతులవలన షడ్జము, రిషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదములను సప్తస్వరములు గలికెను. ఈ సప్తస్వరముల వలన గ్రామములవలన జాతులు జాతులవలన రాగములు బుట్టుచున్నది.

స్వరోత్పత్తిప్రధాన శ్రుతులు

"దీప్తాయతా చ కరుణా మృదుర్మధ్యేతి జాతయః
శ్రుతీనాం పంచ తాసాం చసర్వేష్వేవం వ్యవస్థితిః"

దీప్త, ఆయత, కరుణ, మృదు, మధ్య అని శ్రుతి ఐదుజాతులు గలది యగుచున్నది. ఆ జాతులు ఇరువదిరెండు భేదములై సప్తస్వరములయందు వ్యవస్థితి కలిగియుండును.

ద్వావింశతి శ్రుతులు

"చతుశ్చతు శ్చతుశ్చైవ షడ్జమధ్యమ పంచమాః
ద్వేద్వే నిషాద గాంధారః త్రీరితిఋషభ ధైవతాః"

షడ్జమునకు నాలుగు శ్రుతులును, ఋషభమునకు మూడుశ్రుతులును, గాంధారమునకు రెండుశ్రుతులును, మధ్యమమునకు నాలుగు శ్రుతులును, పంచమమునకు నాలుగు శ్రుతులును ధైవతమునకు మూడుశ్రుతులును, నిషాదమునకు రెండు శ్రుతులును ఇవ్విధమున స్వరములేడింటికి శ్రుతులు ఇరువది రెండు కలిగి యుండును.

ద్వావింశతి శ్రుతులు పేర్లు

"తీవ్రా కుముద్వతీ మందా చందోవత్యస్తు షడ్జగాః
దయావతీ రంజనీచ రతికా ఋషభే స్థితాః
రౌద్రీ, క్రోధీ చ గాంధారౌ వజ్రికాథప్రసారిణీ
ప్రీతిశ్చ మార్జవిత్యేతాః శ్రుతయో మధ్యమాస్థితాః

"క్షితి రక్తా నందీపిన్యాలాపిన్యపి పంచమమ్
మందతి రోహిణీ రమ్యేత్యేతాస్థి స్రస్తుధైవతేః"
"ఉగ్రాచ క్షోభిణితిద్వే నిషాదే వనతః శ్రుతి
ఇత్యేతావత్యసుప్రోక్తా సర్వేమ శ్రుతయోబుధైః"

షడ్జమునకు తీవ్ర, కుముద్వతి, మంద, ఛందోవతియను నాలుగు శ్రుతులును, రిషభమునకు దయావతి, రంజని, రతికయను మూడు శ్రుతులును, గాంధారమునకు, రౌద్రి, క్రోధియను రెండును, మధ్యమమునకు వజ్రిక, ప్రసారిణి, ప్రీతి, మార్జని యను నాలుగు శ్రుతులును, ధైవతమునకు మదంతి, రోహిణి, రమ్యయను మూడుశ్రుతులును, నిషాదమునకు ఉగ్రక్షోభిణియను రెండు శ్రుతులును కలిగియుండును.

శ్రుతిజాతి భేదములు

"దీప్తాయతా మృదుర్మధ్యేషడ్జస్యా ఋషభే పునః
సంస్థితా కరుణా మధ్యేమృదుర్గాంధారకే పునః
దీప్తాయతా మధ్యమేచ మృదుర్మధ్యేచ సంస్థితే
మృదుర్మధ్యాయతేఖ్యాతా కరుణా పంచమే స్థితాః
కరుణాచ యతారా మధ్యధైవతే సప్తమే పునః
దీప్తామధ్యేతి తాసాంచశ్రుతీనాం బ్రూమహేభిదామ్"

షడ్జమునకు దీప్త, ఆయత, మృదు, మధ్యజాతులందును, ఋషభమునకు కరుణ, మధ్య, మృదు జాతులందును, గాంధారమునకు దీప్త, ఆయత, జాతులయందును, మధ్యమమునకు దీప్త, ఆయత, మృదు, మధ్యజాతులందును, పంచమమునకు మృదు, మధ్య, ఆయత, కరుణ జాతులందును, ధైవతమునకు కరుణ, ఆయత, మధ్యజాతులయందును, నిషాదమునకు దీప్త మధ్యజాతులందుశ్రుతులు గలిగియుండును. ఈపదునేను సంగీతసాంకేతికముల విపుల వివరణము అధోయానమందు గావింపబడినది. ఈవివరమంతయు సంగీత విద్యాదర్పణోద్ధృతము.

గ్రామమూర్ఛనల లక్షణము

"గ్రామః స్వరసమూహస్య మూర్ఛనాదేస్సమాశ్రయః
షడ్జగ్రామ భవేదాదౌ మధ్యమ గ్రామ ఏవచ"

"గాంధార గ్రామ ఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమ్
షడ్జమధ్య మానామానౌ గ్రామౌగాయంతి మానవాః
నతు గాంధార నామానం సంఖ్యో దేవయోవిధి.
గాంధారగ్రామ మాచష్టత ధాతారం నారదోమునిః
ప్రవర్తతే స్వర్గలోకే గ్రామో నౌసమహీతలే
క్రమాత్స్వరాణాంచస సప్తానాం ఆరోహశ్చావరోహణమ్
మూర్ఛనేత్యుచ్యతే గ్రామద్వయోతాస్స ప్త సప్తచ
క్రమాద్గ్రామత్రయే దేవ బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః
హేమంతగ్రీష్మ వర్షానుగతవ్యాపై యదాక్రమమ్"

స్వరసమూహ మూర్ఛనలతో కలిగియున్నది గ్రామమని తెలియును. అది షడ్జగ్రామమనియు, మధ్యమ గ్రామమనియు, గాంధారగ్రామమనియు మూడు విధములు. అందులో షడ్జమధ్యములు జనుల వాడుకయందున్నవి. గాంధార గ్రామమును నారదుడు అభ్యసించి దేవతలకుపదేశించెను. అందువలన గాంధార గ్రామము స్వర్గలోకమునందేగాని భూతలమందు వాడుకలోలేదు. సప్తస్వరముల ఆరోహణ అవరోహణము మూర్ఛన. అటువంటి మూర్ఛనలు ఏడుచేరి గ్రామ మగును. ఒక్కొక్క గ్రామమునకు ఏడేసి మూర్ఛనలుండును. కావున షడ్జమధ్య ములకు మొత్తము పదునాలుగు మూర్ఛనలుండును ఈ షడ్జమధ్యమ గాంధార ములకు బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులు అధిదేవతలు. అవి హేమంత గ్రీష్మ వసంతములందు పాడదగినవి. వీని గ్రామగణనము సంఖ్యానిర్ణయము సంగీత శాస్త్రవిదులకుకూడ నేడు అవశ్యకముగాదు. ఇవన్నియు నేడు అపరిచితములు.

తాళము

"కాలో మార్గక్రియాంగాని గ్రహేజాతిః కళాలయః
యతిః ప్రస్తార కశ్చేతి తాళ ప్రాణా దశస్మృతాః

తాళమునకు కాలాదులు పది ప్రాణములు. ఇందు కాలప్రాణమునకు క్షణలవత్రుటివికుహ కళాద్రుతానుద్రుత లఘు గురు ప్లుతాదికములు అవాంతర భేదములు. ఇందు ఇవి వివృతములు.

"ఉషర్యుపరి సన్యస్య సర్వ పద్మపత్ర శతం సకృత్
యః కాలః సూచిసంభేదాత్ క్షణ చ పరికీర్తితః
లవ క్షణైరష్టభిః స్యాత్ కాష్ఠో హ్యష్టలవాత్మకైః
అష్ట కాష్ఠనిమేషస్స్యాత్ నిమేషైః అష్టభిః కళాః
కళాభ్యాంతు చతుర్భాగో చతుర్భాగమను ద్రుతమ్
అనుద్రుతాచ బిందుస్స్యాత్ బిందుభ్యాం చలఘుర్భవేత్
లఘుద్వయం గురుశ్చైవ త్రిలఘుప్లుత ముచ్యతే
చాతుర్లఘుంచ కాకపాదం ఇత్యేతత్కాల లక్షణమ్"

ఘాలు తామరరేకులను ఒకటిమీద ఒకటి చొప్పున దొంతరగాచేర్చి సూదిచే పొడవగా రేకులన్నియు తెగినంతకాలము పేరుక్షణమనబడును. అట్టి క్షణములు ఎనిమిదియైనచో ఒకలవమని పేరు. లవములు ఎనిమిదియైనచో ఒక కాష్ఠము. ఆకాష్ఠములు ఎనిమిదియైనచో ఒక నిమిషము. ఆనిమిషములు ఎనిమిది యైనచో ఒక కళ. ఆకళలు రెండైనచో ఒక చతుర్భాగము. ఆచతుర్భాగములు రెండైనచో ఒక అనుద్రుతము. అట్టి అనుద్రుతములు రెండైనచో ఒక లఘువు. ఆ లఘువులు రెండైనచో ఒక గురువు. ఆ లఘువులు మూడైనచో ప్లుతము. నాలుగైనచో కాకపాదము. వీని చేత తాళము నిర్ణయింపబడును. మఱి ఇప్పుడు అనుద్రుతము మొదలుగాగల అణుఅంగములు మాత్రము వాడుకయందున్నవి. కొందఱు చతుర్భాగమును ఏడవ అంగమునుసహా వాడుచున్నారు. ఇది కాల ప్రాణము. ఈ కాలప్రాణము తాళముతో ప్రత్యక్షసంబంధమును కలిగియుండును. ఇది తాళమునకు నిర్వాహకమగును.

మార్గప్రాణ లక్షణము

దక్షిణో వార్తికశ్చిత్ర స్తత్ర చిత్రతరస్మృతః
తథా చిత్రతమశ్చస్యాదతి చిత్రతమోమతః
షడేవం కథితా మార్గాస్తత్స్వరూపం నిరూప్యతే

దక్షిణము, వార్తికము, చిత్రము, చిత్రతరము, చిత్రతమము, అతి చిత్రతమము అని మార్గములు ఆఱు విధములు.

"తత్ర దక్షిణమార్గస్య మాత్రాష్టక ముదాహృతమ్
వార్తికేతు చతుర్మాత్రా శ్చిత్రమార్గో విద్విమాత్రకః
ఏకమాత్ర శ్చిత్రతరో ద్రుతశ్చిత్రతమే మతః
అతిచిత్రతమే మార్గేసుద్రత వరికీర్తిః"

దక్షిణ మార్గము : ఏ తాళమునకైనను తాళాక్షరకాలమునకు ఎనిమిది మాత్ర కాలము నడుచునది.

వార్తికము : తాళాక్షరకాలమునకు నాలుగుమాత్రల కాలము నడుచునది.

చిత్రమార్గము : తాళాక్షరకాలమునకు రెండుమాత్రల కాలము నడుచునది.

చిత్రతరము : తాళాక్షరకాలమునకు ఒకమాత్రా కాలము నడుచునది.

చిత్రతమము : తాళాక్షరకాలమునకు ద్రుతకాలము నడుచునది. ద్రుత కాలమనగా రెండక్షరముల కాలము.

అతి చిత్రతమము : తాళాక్షరకాలమునకు అనుద్రుత కాలము నడుచునది. అను ద్రుతకాలమనగా అక్షరకాలము. ఇటుల ఏతాళమునకైనను ఒక్కొక్క తాళాక్షరమునకు పై చెప్పబడిన ప్రకారము అక్షరము మొదట మఱియొక అక్షరమువఱకు ఉరుగుకాల దీర్ఘమునకు మార్గములని చెప్పబడుచున్నవి. ఇది మార్గమనెడి ప్రాణము. ఈ మార్గమనెడి ప్రాణము తాళజ్ఞాపకమైన క్రియానము డాయమునకు ఆశ్రయమగుటచేతను, తాళసంబంధియైన క్రియతో సంబంధించెను గానమార్గముకూడ తాళమునకు ముఖ్యప్రాణమని తెలిసికొనునది.

క్రియా ప్రాణలక్షణమునిట్లు తెలిసికొనసగును.

క్రియాప్రాణ లక్షణము

"మార్గదేశిగతత్వేన తత్రాద్యస్య క్రియాద్విధా
నిశ్శబ్దాశబ్దయుక్తాచ నిశ్శబ్దాతు కళోచ్యతే"

క్రియలు మార్గక్రియలని దేశ్యక్రియలని రెండువిధములు. ఆ మార్గక్రియలు నిశ్శబ్దక్రియలని శబ్దక్రియలని రెండు విధములు. అందు నిశ్శబ్దక్రియకు కళయను పేరు చెల్లునుగనుక అనిశ్శబ్దక్రియలు చెప్పబడుచున్నవి.

నిశ్శబ్ద క్రియలు

"తత్రవాపో ధనిష్క్రామో విక్షేపశ్చప్రవేశనమ్
చతుర్విధాశ్చ విజ్ఞేయో నిశ్శబ్దాశ్చ క్రియాబుధైః"

"ఆవాపము, నిష్క్రామము, విక్షేపము, ప్రవేశము" అనునీ నాలుగు నిశ్శబ్దక్రియలు.

నిశ్శబ్దక్రియల లక్షణము

"ఆపావస్తత్ర హస్తస్యోత్తానస్యాంగుళి కుంచనమ్
నిష్క్రామోధస్తలస్య స్యాదంగుళీనాం ప్రస్తారణమ్
తస్యదక్షిణ విక్షేపో విక్షేప ఇతి కథ్యతే
వివర్తనంచ హస్తస్య ప్రవేశోఽథోమాఖస్యచ"

ఆవాపము : వెల్లికలగా ఎత్తబడిన పతాకహస్తముయొక్క తర్జన మొదలగు వ్రేళ్లను ముడుచుట.

నిష్క్రామము : ఆముడిచిన వ్రేళ్లను విప్పుట.

విక్షేపము : ఆ హస్తమును వెలుపలికుడి పార్శ్వమునకు విదిలించుట.

ప్రవేశము : ఆహస్తమును అప్రదక్షిణముగ క్రిందుగా ముందరికిరావిచ్చుట.
ఈ నాలుగును నిశ్శబ్దమార్గక్రియలు.

సశబ్ద క్రియలు

"ధ్రువో శయ్యశ్చ తాళశ్చ సన్నిపాత ఇతిస్మృతః
ఇతి శబ్దేన సంయుక్తో విజ్ఞేయశ్చ చతుర్విధమ్"

"ధ్రువము, శయ్యము, తాళము, సన్నిపాతము" అనునీ నాలుగు సశబ్ద క్రియలు.

సశబ్దక్రియల లక్షణములు

"ధ్రువో హస్తస్య పాతః స్యాత్ చుటికాశబ్దపూర్వకః
శయ్యో వామనిపాతస్తు తాళోదక్షిణమాతకః
ఉభయోర్హస్తయోర్ఘాత సన్నిపాత ఇతిస్మృతః
ఏతా మార్గక్రియాశ్చైవ కథితా భరతజ్ఞకైః"

ధ్రువము : శబ్దపూర్వకముగ చిటికవేయుట.

శయ్య : కుడిహస్తమందు ఎడమచేతి ఘాత వేయుట.

తాళము : ఎడమ హస్తమందు కుడిచేతి ఘాత వేయుట.

సన్నిపాతము : అభిముఖముగా నిలిపిన రెండు హస్తములచే సమముగా ఘాత వేయుట.

అంగప్రాణ లక్షణము

"అనుద్రుతోద్రుతశ్చైవ లఘుర్గురు ప్లుతస్తథా
కాకపాదం తథా ప్రోక్తం తాళాంగాని చ షడ్విధమ్"

తాళసంఖ్యను తెలియుటకు సాధనమగు సంజ్ఞా విశేషము అంగము. అనుద్రుతము, ద్రుతము, లఘువు, గురువు, ప్లుతము కాకపాదము అని అంగములు ఆరువిధములు.

అంగముల స్వరూపము

"అనుద్రుతస్య రూపంచ అర్ధచంద్రకళాత్మకమ్
ద్రుతస్తు వలయాకారో లఘురర్ధశరాకృతి
గురుర్వక్ర ధనుర్జ్ఞేయం పుతస్తు శిఖరోగురుః
ఊర్ధ్వరేఖాచ తిర్యంచో కాకపాదః ప్రకీర్తితః"

అనుద్రుతము అర్ధచంద్రునివలె చుండును. "U"
ద్రుతము వలయాకారముగ నుండును. "O"
లఘువు అర్ధబిందువువలె నుండవలెను.
గరువు ఎక్కుపెట్టిన విల్లువలె నుండవలెను.
ప్లుతము
కాకపాదము.

అతీతానాగత సమములగు గ్రహములగూర్చికూడ కవియిట తడవినారు.

గ్రహమనునది గానసంబంధియైన ఎత్తుగడ. గానము తాళానుగతమగు నపుడు తాళముతో సమముగ గానపుఎత్తుగడ పాగినఎడల అది సమగ్రహమగును.

గ్రహముల వివరణము :

"గీతా తీతేత్వ తీతస్యాత్తాళాతీ తేత్వనాగతః
గీతాయా తాళసంయుక్తో సమప్రగ్రహమితీరితమ్
ఆద్యంత యోకనియమో విషయశ్చ ప్రకీర్తితః
మాత్రాధిక్యంచ తస్యైవ క్వచిత్కేచిత్ప్రచక్షతే"

గీతము నడచిన పిమ్మట తాళమునడచుట అతీతమనబడును. తాళము నడచిన పిదప గీతము నడచుట అనాగతమనబడును. తాళగీతములు సమముగా నడుచుట సమమనబడును. ఈ మూడువిధములుగాక నడచునది విషమగ్రహమన్న బడును. మఱియు గీతాదులకన్నను తాళమాత్రలు రెండుగాని మూడుగాని నాలుగు గాని అతీతమైనచో అది అతీతగ్రహమనియు ఈమాత్రమే అనాగతమైనచో అది అనాగత గ్రహమనియు, కాలము. 5, 6, 7 మాత్రలు గీతముకంటె అతీత మైనను అనాగతమైనను అది విషమ గ్రహంబనబడును. ఇటుల రంగరాజభట్టు మొదలైన భరతభాష్య వ్యాఖ్యాకారులు నిర్ణయించినారు.

తాళమునకు ముందు వెనుకలుగా గానపుపెత్తుగడ ప్రవృత్తమగుట అతీతానాగత గ్రహంబులనంబడును. ఇక స్వర సంఖ్యాగణనమునుబట్టి జాతులు ఏర్పడు చున్నవి. నాలుగు అక్షరముల కాలవ్యవధిలో నడదునది చతురస్ర జాతియని మూడుక్షరముల కాలవ్యవధిగలదు త్రిస్రమని ఏడు, ఐదు, తొమ్మిది, అక్షరముల గడింపునొందిన ఎడల అది మిశ్రఖండ సంకీర్ణజాతులకు చేరినదగును. తాళగతి యందలి ప్రచండ వేగాన్వితత్వమును, సామాన్యవేగమును, సమాహితమై విలంబనమునొందిన వేగాన్వితత్వమును ద్రుత, మధ్య విలంబితగతులని వ్యవ హరింతురు.

జాతిప్రాణ లక్షణము

"అను గాయాయతే ధర్మం కారణం జాతియచ్యతే"

అనుగత బుద్ధికి కారణమైన ధర్మము జాతియనబడును. అనగా లోకమందు అనేక మనుష్యులందు వీడు మనుష్యుడనెడి అనుగత బుద్ధిచేత మనుష్యత్వ మనెడి జాతిసిద్ధించెను అ తీయుననే అనేక తాళములయందు నిదియును తాళమనెడి అనుగత బుద్ధిచేత తాళత్వమనెడి జాతికద్దని తెలిసికొనునది. ఇప్పుడు సకల మనుష్యులయందును మనుష్యత్వమనెడి ఒక జాతియున్నను అమనుష్యులయందు బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్య శూద్రావాంతరజాతులు గలిగినట్లు సకల తాళములయందును తాళత్వమనెడి వ్యాపకజాతి యుండియున్నను చతురస్ర త్రిశ్ర మొదలైన అవాంతరజాతులు మతభేదములచేతకలవని చెప్పబడెను.

జాతుల వివరణము

"చతురస్ర త్రిస్ర మిశ్రాఖండ స్సంకీర్ణక స్తథా
పంచధా జాతయః సర్వే తత్స్వరూపం నిరూప్యతే"

కళాప్రాణ లక్షణము

ఏక కళాచద్వికళా త్రికళా చ చతుః కళా
ఏవం విధాచ విజ్ఞేయం తాళలక్షణ కోవిదైః
ఏకస్యాంచ కళాయాంతు లఘుః కళేతి కీర్తితః
ద్వికళాయాం గురుశ్చైన త్రికళాప్లుతముచ్యతే
నిశ్శబ్ద చతుష్కంచ కళాచతుష్కాభిదే

"ఏకకళ, ద్వికళ, త్రికళ, చతుష్కళ" అని కళలు నాలుగుగలవు. అందు లఘువునకు ఒక కళయు, గురువునకు రెండు కళలును, ప్లుతమునకు మూడు కళలును, కాకపాదమునకు నాలుగు కళలును గలిగియుండును. చచ్చతిత్పుట, చాచత్పుట, షట్పితాపుత్రిక, సంపద్వేష్ట ఉద్ఘట్టములనునీ ఐదు తాళములు కళలనబడును.

లయప్రాణ లక్షణము

"కళాంత రాళవ ర్తీయః కాలోసౌలయ నామకః
ద్రుత మధ్యవిళంబాశ్చ భవేయస్త్రి విధాలయాః
ద్రుతోమధ్య విళంబాశ్చ ద్రుత శ్శీఘ్రతమోమతః
ద్విగుణా ద్విగుణోజ్ఞేయో తస్మాన్మ ధ్యవిళంబితే"

తాళము నడుమ నడిచెడి కాలము లయయనంబడును. అది అతిద్రుతము, మధ్యము, విళంబితము అని త్రివిధము. అందు మిక్కిలి శీఘ్రమైనది ద్రుతము. దానిని ఇనుమడించిన మధ్యము. దానిని ఇనుమడించిన విళంబితము.

ద్రుతలయ : పాడుటకు ఎంత త్వరగా తాళముపేసికొని పాడనగునో అట్లు తాళము వేసికొని పాడుట.

మధ్యలయ : ద్రుతలయకు రెట్టింపు విళంబము చేయుట.

విళంబితము : మధ్యలయకంటె రెట్టింపు విళంబము చేయుట.

"గీత తాళాదీనాం ఏకత్ర విరమోలయః" అనియు,

"శ్రుతిః మాతాః పితాలయః" అనియు చెప్పియుండుటచేత లయ ముఖ్యప్రాణమని తెలియవలెను.

యతిప్రాణ లక్షణము

"లయః ప్రవృత్తి నియమో యతి ఇత్యభిధీయతే
సమస్రోతోవహాఖ్యాతా గోపుచ్ఛచ పిపీలికా
మృదంగీకాచ విషమో షడ్విధాయతిరుచ్యతే"

లయ ప్రవృత్తియొక్క నియమము యతి. అది సమయతి, స్రోతోవహ యతి, గోపుచ్ఛయతి, పిపీలికయతి, మృదంగయతి, విషమయతి అని యతులు ఆఱు విధములు.

తాళాంగములగు గురులఘు ప్లుతద్రుతాను ద్రుత కాకపాదములగు షడంగముల విశేషణము సమన్వితితో సాగినయెడల అది పిపీలికయతి యగును. చీమల బారువలె ఒకదానివెనుక అట్టిదే మరియొక అంగము సాగిపోవుట యిందు గానమగును.

ఉదా॥ UUUU లేక IIII

గోపుచ్ఛయతి యందు తాళాంగవిక్షేపమున క్రమానుసారిగ తగ్గుదల గోచరించుచుండును. ౭౭ - I. OU =

"త్యాగరాజయోగ వైభవమ్
అగ రాజయోగవైభవమ్
రాజయోగ వైభవమ్
యోగ వైభవమ్
భవమ్
వమ్" అనునీ ముత్తుస్వామి దీక్షితుని ఆనందభైరవి రాగమందని కృతిలో కాననగు పదవల్లరి ఈగోపుచ్ఛయతికి చక్కని లక్ష్యము.

ఇక గోపుచ్ఛయతికి స్రోతోవహయతియనునది చరిజతమగు స్వరూపము. ఇందు తాళాంగములు మొదట అల్పముగ గోచరించి చివరకు అనల్పముగ పరిణతమగును.

ఉదా : UOI+౭+

దీనికి లక్ష్యము ముత్తుస్వాము దీక్షిత ప్రణీతమనిపైని చెప్పిన కృతియందే ఇట్లు కాననగును.

స్వ
ప్రకాశమ్
స్వరూప ప్రకాశమ్
తత్త్వ స్వరూప ప్రకాశమ్
సకల తత్త్వ స్వరూప ప్రకాశమ్
శివశక్త్యాది సకల తత్త్వ స్వరూప ప్రకాశమ్

డమరుయతి : ఇందు డమరమునందు ఇరుప్రక్కల అనల్పముగనుండి మధ్య అల్పపరిణామము గోచరించునట్లే తాళాంగపరిణామము గోచరించును. (విక్షిప్తముగా)

ఉదా : ee|OUO|ee = సా,నీ,దా,పా, ని,పా,దా,నీ,సా, =

తరిగొప్పుల మల్లనార్యుని యొప్పారిన వీణాసాధన

సంగీతసాధనావిష్కృతియే ప్రధానధ్యేయముగ తరిగొప్పుల మల్లనార్యుడు వెలయించిన కావ్యరాజము చంద్రభానుచరితము. కవికి సంగీతోపజ్ఞతయుండుటయే కాక ఈకావ్యమున కథాగతముగఁగూడ సంగీతరీతికి అత్యంత ప్రాధాన్యమున్నది. సంగీతవిషయికమైన అత్యంత ప్రాముఖ్యమైన అనంతమగు స్పర్ధ శ్రద్ధ ఈకావ్యమున గురుశిష్యులగు నారదప్రద్యుమ్నుల ప్రాముఖ్యతతో ఇట ప్రవ్యక్తము గావింపబడినది.

దత్తాత్రేయుని కృతిభక్తిగ నొనరించి కవి దైవాంకితముగ నీకృతిని రచించుటవలన ఇద్దానిరచనమునసున్న పరమ ప్రయోజనము కళావిలసితమేగాని అన్యముగాదని తేటతెల్లమగుచున్నది.

కావ్యాదిలో గావింపబడిన దేవతాస్తుతులలోని వాణీస్తవమునందే కవివరుడు గీతిసాహితీసమంచితరీతి తన కావ్యగతమై భాసించుట ప్రవ్యక్తము గావించినాడు.* కావ్యమున కథయంతయు సంగీతప్రధానముగనే నడుచుటకై నారదుడు సంగీతాచార్యుడేగాక సూత్రధారుడై కథను నడిపించినాడు "స్పర్ధయా వర్ధతే విద్యా" యను సూక్తి యిందు ప్రద్యుమ్న చంద్రభానుల సంగీతాభ్యసన స్పర్ధలో సారకమైనది.

ప్రప్రథమమున ఏతెంచిన నారదుడు కృష్ణునిజూచి పరస్పర కుశల ప్రసంగానంతరము—

"జనార్దనా! ఇప్పుడేను నవనవగా నేర్చిన పాటయొక్క గీతమును వినిపించెదనంచు చేతి వీణచెలంగన్—...

---

* పరమప్రౌఢి నశేష వర్ణ రచనా పారీణుఁడౌ భక్తహృ
త్పరణిందాయదునేనయౌనయను నోజన్ వర్ణసంధాన భా
స్వర వృత్తిన్నవమూర్తులై మొరయు నాసంగీత సాహిత్యబం
ధుర వక్షోజములూను తల్లినిభజింతు తత్ప్రసాదాప్తికిన్

భం. భా. చ. I. 4

"సరిగమవధని సమాఖ్య
స్వర సందర్భంబు మెఱయ సారెలమీఁదం
గరమిడి గమకము లేర్పడ
మొరయించుచుఁ గొన్ని గీతములు పలికించె"* నట చం.భా.చ. I.124.
దశవిధములగు గమకములందలివి కంపిత, ఆందోళితాదులు. అలంకార గీతాదులు సంగీతప్రక్రియలు. గౌళినాట వరాళికాదులు ఘనరాగ వంచకమందలివి.

ఆ వీణాముని గానసైపుణ్యమునకు అపుడటనున్న "పూర్ణేందుముఖులు సహితము ఆశ్చర్యవశరవ సాంత్వలైనారట". హరియు ఆ తపోధనుని మహతీరవామృతమును కన్నులుగూడ చెవులుచేసికొని ఆలకించెనట. దీనినిబట్టిచూడ ఏకాగ్రభావనలో మనసును లయించుకొని కన్నులనుగూడ చెవులు చేసికొని వినవిదే అది సమ్యక్సంగీతాభినందనము కాదనుట కవి భావనయనిపించును.

ఇక తరువాత ప్రవృత్తమైన శ్రీకృష్ణుని నారదగానాభినందనములో మల్లనార్యుని సంగీతాభిజ్ఞత ప్రదర్శితమైనది.* అదివట్టి ఆహా ఓహాలతో కాక సంగీతశాస్త్రసారమును తరచి చూచిన ప్రజ్ఞతో సాగిన గీతవాద్యస్ఫూర్తితో మొరసినది. అపుడు హృద్యతర వివంచికా వాద్యవిద్య నభ్యసింప మనః కూతూహలముపూనిన తన పైదర్శికూర్మిసుతుని, సత్యాతనూభవుని చూపివారలను శిష్యులుగా పరిగ్రహింపుమని నారదుని కోరినాడు హరి. దానికి నారదముని అంగీకరించి సంగీతాభ్యసనైక తత్పరులైన ఆయిద్దఱిని దగ్గరకుపిల్చి మంగళాచరణంబొనరించి వీణలగూర్చి పాఠము ప్రారంభించినాడట.

---

* "ఔరామీటు బళిరె కంపిత మహాయాందోళిత స్ఫూర్తియో
హోరే మూర్ఛన బావురే శ్రుతులు మేలుల్లాపితప్రౌఢి మ
ఙ్ఞారే లీనము బాగురే స్మరితమున్ శాబానుధాలంచున
త్యారూఢ ప్రమదోన్నతి స్మరహరుండాలించి వర్ణించుచున్" I.127

"సప్తస్వరముల మూర్ఛనలు తప్పకయుండ
గుఱుతు పట్టుటకు కొన్నినాళ్లు
సూళాది తాళములోగి సలంకార
గుంఫ వంబొసగూర్పఁ గొన్నినాళ్లు
ప్రాగ్గేయ కారవిరచిత గీతంబులు
గ్రుక్కపట్టుటకునై కొన్నినాళ్లు
గౌళి నాట వరాళి కాముఖ్యరాగముల్
కొదలేక పలికింపఁ గొన్నినాళ్లు

వన్నియు ప్రబంధములు మీటఁ గోన్నినాళ్లు
గోరి గాయంబు లొదలింపఁ గొన్నినాళ్లు
గాఁగవారల కాజిగ రాగత పసి
నిరుపమ విపంచికాప్రౌఢి నేర్పియపుడు"*

మున్ను రుక్మిణీ సత్యలకు పారిజాతమునకై కల్పించిన కలహాగ్నుల మెల్లమెల్లగా శమించి అరిపోయినట్లుండుటగమనించి మఱల దానిని ఎగఁనత్రోసి తద్వార తన జాతరజ్వాలా శాంతి గావించుకొననెంచి అబ్బాలుట ఇమ్మగువల సుతులొట ఎంచినాడట. ఆ హరి సూనులిద్దరు సంతతోత్సవములోన ఒందొరుల చందము మెచ్చక వల్లకీకళాదోహలులై చెలగగని వారికి విద్యాస్పర్థను గల్పించి వాదులెట్టగ నూహించి మరునొక్కని (ప్రద్యుమ్నుని) పెద్దజేసి వీణనేర్ప మొఱలిడి చంద్రభానుని (సత్యాసుతుని) తక్కువచూపు చూచినాడట.

సారెలు బెళకినఁజక్కఁ జేయుమటన్న
ఇదెవత్తు నిలుమని నదికినేగుఁ
దంత్రులూడిన తుమి తగఁగట్టియిమ్మన్న
భవవేళయనుమ విశ్వలతనొందు
క్రుతుబెల్లడిగ్గిలోఁగూర్చి యిమ్మన్న
దేవపూజావిధిఁ దీర్చెదనను

* చం. భా. పు. 1, 131

నాలావర్తికి మేళవింపుమటన్న
ధ్యానవేళ యొకింత తాళుమనును

మఱియు నేమాట యడిగిన మమతలేక
చెంగి చెంగి చరించు నాచెష్టలెల్ల
మౌనివరు పక్షపాతంబుగా నెఱింగి
చంద్రభానుడ సూయా విచారుండగుచు"* అనలు కీలుగుర్తెఱిగినాడట. గురుదేవుడు లతాంతసాయకుని పట్టె వల్లకీవాద్యములు నిర్నిద్రస్థితిం దెల్పక తనను సయ్యాటంబుల నిద్రపుచ్చినాడని వాపోయి తనకుగూడ ఏతత్సంగీతశాస్త్రకళా రహస్యములు చెల్పుమటంచు ప్రార్థియడినాడట. ఆనాడు సంగీతశాస్త్ర విషయమున రహస్యములను కొన్నింటిని గుప్తముగగొందరు మంత్ర రహస్యములవలె కాపాడియుందురు కావుననే మల్లనార్యునకించుక ప్రాచీనుడైన రామరాజభూషణుడు సగర్వముగ తననుగూర్చితాను సంగీతకళారహస్యవిధినని చెప్పుకొన్నాడేమో!

అట్టి చంద్రభానుని ప్రార్థనను కలహాశనముని ధూర్త స్వభావముక్రింద జనకట్టి తనయత్నము కడుఫలించెనని యలరి రిత్తబొమముడిగొని తెచ్చికోలు కోపముతో సమాధానమిచ్చినాడట. నారదుడిట చంద్రభానుని ప్రశ్నకువిచ్చిన ఉత్తరముకూడ 'సంగీతబాణి' లోనే సాగి సంగీతరీతికత్యంత ప్రాధాన్యమునొడ గూర్చినది.

"తగునయ్యాననునిట్లు వల్కుటకు సత్యానంద నానీవు ము
న్నుగ నీవీణియ మీటి యీశ్రుతుల సంధూల్గూర్చి యీశుద్ధసా
గళ భేదంబుతెఱింగి యీ సకలమేళ ప్రాప్తముల్నేర్చియుం
దెగదా పెక్కులు వల్కనేల బళిరే నీశిష్యతల్ చేకురెన్"**

---

* చం. భా. చ. i - 135

** ,, i - 141

"చెల్లఁబో నీచేతి వల్లకీరత్నదం
డముదాల్ప యోకదండంబెమాకు
నయ్యయో నీచేతి యనమువివంచిక
గవిసెన ల్కాషాయకములెమాకు
నక్కట నీచేతి యల పరివాదినీ
తంత్రీలతలు జన్నిదము లెమాకుఁ
గటకటా నీచేతికప్పు వీణియకాయ
సలిలపూరిత కమండలులెమాకు"* అని నారదుడు శ్రుతిమీఱి చిలికిన పని లేని పాటకు కటకటపడి సత్యభామ పుత్రుడు ఇట్లు ప్రతీకారము పెదుకుకొనినాడు

"అరయన్వీణకుఁదానె బ్రహ్మకొడుకే హుంకారముల్గాక తుం
బురు విశ్వావసు కంబళాశ్వతరులుదామ ప్రభావోన్నతు
ల్ప రికింపం దనుఁబోల వీరె యిఁకనేలా యీవితా జోలియే
పెరనైనంగని కాంతు చిందొకరిచే వీణాప్రవీణత్వమున్"** అనుచు చంద్రభానుడు ఇల్లువెడలి సంగీతవిద్యార్జనోత్సాహియై తుంబురునియొద్ద విద్య నేర్వవలయునని ఏగినేడు.

చంద్రరేఖయను అప్సరస రుక్మబాహూత్మజ చక్రేశ కుమార్తెగాగ ఆమెకు శుభగీతులు నేర్పగ విబుధనాథుడు తుంబురుని నియోగించినాడని ఎఱింగికొని అతనియొద్ద సంగీతరహస్యములు రాగప్రౌఢిమీర గీతములుగానేర్వ వేడ్కవడి నాడట సత్యాసుతుడు. నాటికి నేటికిగూడ నిజమైన రాగప్రౌఢిమ గీతబాహుళ్యాభ్యసనమువలనే అలవడును కావుననే అప్రక్రియలను రాగగీతములందురను సంగీత సంప్రదాయము ఇట కవిముఖతః వెలువడినది.

ఈకావ్యేతివృత్తిమందలి మలుపులన్నియు గానానూన విచిత్రవిలాసములను సంతరించుకొనియే తిరుగుట గమనార్హము. తుంబురునియొద్ద విద్యనేర్చిన చంద్రరేఖయను అప్సరస జన్మాంతరము కుముదినియై నాయకుడగు చంద్ర

* చం. భా. చ. i – 143
** ,, i – 147

భానుని చూచుటకుగూడ సంగీతమునే కారణము గావించుట కవిగావించిన ఒక అపూర్వకథనము.

"కాంచియచటం దదీయసమాంచలి సంచరణ చంచదళి గాసకళా
వంచన చంచు వివంచీవంచమ నాదంబు చెవుల వందువు సేయన్"*

"ఇది నాయన్న వివంచీ నాదమగుఁజుమ్మీ మెచ్చిలతా
సదనంబుల్రతి నాదమూనఁడొడంగెఁ జర్చింతమే" అంచు మొదట సహోదరుని గానరతుఁగావించి ఆతని యువకంఠక్షోణిలో

"మేలు సంగతి గేయసౌరవాహిని మూఁడు
తెగలాయె నవఁగఁదంత్రికలు మెఱయ
స్వరదేవతారోహ సమావరోహ క్షోణి
నట్టు మెట్టికలునా మెట్టులమరఁ
గరిపె ఫణంబుగా గానలోలిత దాయు
చిలువ రాజన పెండి మొళవుమీటు
శ్రుతితంత్రికా సౌహృతికి నేతెంచిన
కవజక్కవలు నాగఁగాయ లొలయఁ
దనరు వీణియఁజేఁబూని తంత్రిమీటి
బిరడలు బిగించి శ్రుతిగూర్చి కళివెనివిరి
జారుగామీటి సారెలు చక్కనొత్తి
సారెఁచిలకించు సత్యాకుమారుగనియె"**

కథానుగతముగ ఇట కుముదినికి సత్యాకుమారుని చూపించుటతోపాటు మల్లనార్యుడు సంగీతాభిమానులకు ఆనాటి వివంచీ స్వరూపమునిట చూపించినాడు. వీణియ, వల్లకి, వివంచికలు మూటిని ఆనాడు వాద్య వినోదమున ఉపయోగించినట్లు గోచరించుచున్నది.

---

* చం. భా. చ. iii - 115
** ,, iii - 118

ఇది వృత్తానుసారము నాయికానాయకులు ప్రథమ దర్శనమునకు వారి యిరువురి ప్రేమవృద్ధిబొందుటకు మఱల మఱల వారిరువురు పరస్పరము చూచి కొనుటకుకూడ సంగీతమే ఇట సాయపడినది.

"ఎరదలు బిగియించుకరణి నెమ్మొగ మెత్తి
చొక్కుతోఁ గ్రేగంటఁ జూచి చూచి
క్రుతిమీటి యాలకించు తెరంగుతో ముద్దు
దనరు మాటకుఁజెవిఁదార్చి తార్చి
ధాలు పల్కిన మెచ్చు లీలరూపమునకు
నుడివోని తమిఁదలయూచియూచి
యలసతచే నూరుపురవుచ్చు తీరునఁ
గ్రొమ్మించు మేత్తావిఁగ్రోలి గోలి ప్రియ
సఖి చెంగటనున్కి విశ్చలుని రీతిఁ
గొంత పైరించి యాయదు కుంజరుండు"*

"తన వీణ ప్రతిఫలించిన వనజాననఁజూచి సౌఖ్యవారిధిలోఁదె
ప్పునఁదేలి యాత్మగతమున న్వినుతి యొనర్చి" నాడట.**

ఇట సత్యాసుతుడు నాయిక ప్రతిఫలితమును జూడ కల్పించుకొనిన వీణా వాదన వ్యాజమును ఏమాత్రము వీణావాదనమునైన ఎఱుగని కవి తెల్పజాలడు. కావున ఈమల్లనార్యుడు గానలోలుడేకాక వీణావాదన చతురుడనియు ఘంటా పథముగ చెప్పవచ్చును.

ఇక కథాంతమున శుభ ప్రసంగమగు వివాహాయత్నమున "మృదంగ కాహళ .... నాదములెసంగ సతుల్కవగూడి పాడగన్" అనియును "కువలయలోచనల్పవికకుంగొని తెచ్చిరి పెంట నైదువల్ ధవళముపాడ భోజ వసుధావర తమాజ నత్తరిన్" అనియు గాయక నర్తకాదులు హితములు గరపెరవి ఇత్యాది సంగీత ప్రసక్తులు దొరలినవి.

---

* చం. భా. చ. iii - 129

** ,, iii - 130

కథను సుఖాంతము గావించుటకై భరతవాక్యమును పలుకునపుడుగూడ. ఏతత్కథా బీజమైన గానానూన స్పర్ధ కృతార్థత్వమును పొందిన ప్రసక్తియే ఇట ప్రవృత్తమైనది. "శిష్యాదిచ్ఛేత్ పరాజయమ్ము" నునది ఆచార్యుడు ఆకాంక్షింప వలసిన స్వర్ణావకాశమను సూక్తియిట సార్థకమైనది. తనయొద్దనేగాక తన ప్రత్యర్థివలనగూడ పరిశిష్టమగు విద్యనభ్యసించి గురువునుమించిన శిష్యుడై తనను చేరవచ్చిన అంతేవాసిని ఆచార్యుడభినందింప వలయునను విశాలభావమును మల్లనార్యుడిట ఈపద్యమున వేనోళ్ల జాటినాడు.

"భామానందను డొక్కనాఁడు హరియున్ ప్రద్యుమ్నుఁడు న్మేచ్ఛవీ
ణా మౌనిం బరిచించి తుంబురు నివల్లంగన్న గాంధర్వవిం
ద్యామాహాత్మముఁజూపి తద్వినుతుఁడై తాల్చెం గృతార్థత్వమున్"*

ఇట్లు కవి కథానుగతమగు సంగీతకరీతినేగాక సన్నివేశవర్ణనమునందు కూడ తౌర్యత్రికరీతిని జొప్పించి తన సంగీతాభిరుచిని వెలయించినాడు. చంద్రభానుడు వేటకేగిన సందర్భములో ప్రచోదనార్థము ఘన, సుషిరానద్ధ వాద్య ప్రభేదముల పేర్పేర్వరునన పటహ, ఢక్క, జయకాహళ, భేరీ, పణవ, శంఖ, హుడుక్కాదులుగా భయదార్భటిలో మ్రోగించుట యిట్టిదే.

ఇక కావేరీనదీ వర్ణనమున తీరమున వ్రాలిన హంసలతీరును నాటక ప్రయోగరీతిగా అభివర్ణించుటలోనే నేపథ్య వైభవము ఇట్లు ప్రవ్యక్తము.

"తెరసంధించి ప్రవ్లు హల్లకళికాదీవచ్ఛటల్నించిలోఁ
గరమర్థిన్ జలమానుషీ ప్రతిమలంగైనేసి యీసింధునుం
దరి గంగావతరణ ప్రసంగ కథానాట్యంబు సూపన్పురలే
సరవిన్ వైచు నొసంగులో యనఁగనంచల్ వ్రాలెడింజూచితే"**

ఇంకొకచో ఆనాటి రంగమండపముల కేళికా ప్రదర్శనము సాగుచుండగ తత్ప్రదర్శనాదిదృక్షులై ఏతెంచిన ప్రేక్షకుల అవిరళోత్సాహము శ్రీరంగపుర వర్ణనమున ఇట్లు ప్రస్తావితము.

---

* చం. భా. చ. v - 206

** ,, ii - 99

"వీణావేణు మృదంగనాదముల నువ్విళ్లూరుచున్మండవ
స్థాణుల్ ప్రాఁకియు మెట్టులెక్కియును నచ్చోఁగేళికల్పల్పున
య్యేణీనేత్రలఁ జుట్టువారుకొని కంటే కాంచుచున్నారు గ్రామీణుల్"

కావ్యకథాగతమగు ప్రసక్తులనుబట్టి చంద్రభానునికి ప్రద్యుమ్నునితోను నారదునకు తుంబురునితోను సంగీత విద్యాస్పర్థయున్నట్లు అనుమానించుట కాస్కారమేకాక చంద్రభానునకు ఆ విద్యార్జనమునందు నారదతుంబురుల వచరించి వారిమన్ననలనంది కృతార్థత్వమునందు కామనయున్నట్లు గోచరించును. అదే రీతిగ ఈ తరిగొప్పుల మల్లనకు తన సమకాలిక కవులైన దామెర్ల వేంగళ భూపాలుని, మట్ల అనంతభూపాలుని, చరిగొండ ధర్మనార్యుని, సురభి మాధవ రాయని కావ్యాంతరితముగ నిక్షేపింపదగిన సంగీతపాటవమున మించవలెనని ఆకాంక్షయు, గురుతుల్యులైన పెద్దన, భట్టుమూర్తుల సంగీతపాండితిని ఆరాధించి ఆచరింపవలయుననెడి ఆశయము ఉన్నట్లు ఈ చంద్రభాను చరిత్రంపులోతులు తడవి చూచిన వ్యక్తమగును.

పింగళి సూరనార్యుని సంగీత కళాప్రపూర్ణత

పింగళి సూరనార్యుని కళాపూర్ణోదయ కథాసంవిధానము సంగీత కళా ప్రపూర్ణము. ఇందు కథానాయికయగు కలభాషిణీ నాయకుడగు మణికంధరుడు వైణిక గాయకశేఖరుడగు నారదునియొద్ద సంగీత విద్యాభ్యాసము గావించుటయే కాక నారదుడును నాయికయుగూడ శ్రీకృష్ణుని అష్టమహిషులతో గానకళాచతుర యైన జాంబవతీదేవియొద్ద సంగీత విద్యాభ్యాసము గావించినారని కథాగతమగు నొక కల్పనము గావించినాడు. అట్టియెడ నారదుని గొంపోయి శ్రీకృష్ణుడు తన నతియగు జాంబవతి—

"గాన చాతురిఁ దానుగడుఁ బ్రోడ యయ్యుఁడుం
బురు మీఁది మత్సరంబునను జేసి
.... విద్యసాధింతునని పూనినాడిది
యొందు నెవ్వరు మున్నెఱుఁగ కునికిఁ
గావున విశేషములు నీకుఁగలవి పరునఁ
దెలిపి నీనేర్చినట్లెల్ల దిద్దుమనుచు" అప్పగించినాడు. అట్టియెడ నంతటి గురుతర బాధ్యతను స్వీకరింపబోవు జాంబవతి తనదైన సంగీతపాండితిని శ్రీకృష్ణపరమాత్మునకు మచ్చుతునకగా జూపనది.* ఆమె గానచాతురి వీణాను గతమై సంగీత శాస్త్రోదీరిత రీతిలో నొప్పగొందినది. ఇందలి సంగీత సాంకేతికములు ఇతఃపూర్వము వివృతములే.

సూరనార్యుడేగాక కృతిపతిగూడ గానచతురుడగుటన విశేషము. విశ్వావసు తుంబురు నారదాంజనేయ భరతమాతంగ కోహల దత్తిల ప్రభృతి గాంధర్వకౌశల గౌరవస్మరణ కారణ గాన మాధురీధురీణలో ప్రీణితబుధ శ్రేణికులగు వైణికులును ... పరివేష్టించిన సభాస్థానమున నున్నారనుటవలన కృతిభర్త సంగీతాభిమానము వ్యక్తము.

---

* "ప్రౌఢిలో పరిగమపదని స్వరంబుల - ప్రతివియాత శ్రుతిక్రమము లెఱిఁగి
రాగభేదముల వర్జ్యములు దొలగించి - లయతాళ శుద్ధినెంతయుఁదలర్ప
గ్రామ విశేషమూర్ఛన లేరువడ...." క. పూ. ii - 34.

కలభాషిణి పాత్రచిత్రణమును గావించుచోకవి ఆయన—
"కీర్తన పాత్రచిత్ర మృదుగీత కళాకుశల ప్రవీణతన్
నర్తన నైపుణీ విలసనంబుల పెంపున నృత్యపూర్వ" రీతిలో ప్రవర్ధమానయగుచున్నటుల వర్ణించినాడు.

మణిస్తంభుడు కలభాషిణితో సంభాషించిన తీరులోగూడ సంగీతకళే ప్రధానాంశమై భాసిల్లినది.* ఈ సంభాషణమున గానవిద్యామహత్వము ప్రస్తుతింపబడి అది మోక్షదాయకమనిగూడ వ్యక్తమైనది.**

కథారీతి వచేళిమత్వము నాచికొని రసవత్పాకమున పడిన సన్నివేశములగు మాయారంభాసల కూబరాదుల వృత్తమున, ఒక్కచో అప్సరసల వనవిహారమున కవిదైన రాగవివేకము ప్రవ్యక్తము. ఇందు సంగీత సమయోచితమగు వసంత

---

* "తడవులనుండియుఁ దవము సేయఁగఁబూని
మణికంధరుడు పాటమానియునికి
నువవాన ఖేదంబునవనయింపఁగ లేక
ప్రేగుచున్నవి నాదు పీనులిపుడు
వీణె వాయింపుమో వెలది యింకైనఁదు
ష్టిగ విని పారణ సేయుఁగావి" ii - 55

"నీ సంగీత విశేషా
ఖ్యానము సఫలముగ విష్ణున
ధ్యానక్తి తోడఁబాడుచు
వేనరక భజింపుమెల్ల వేళలయిందున్" ii - 61

** "ఆ దేవున కెంతయుఁ బ్రియ
మై దురితవినాశ హేతువగు నిదియనియే
నాదరమున నామోక్ష
పాదితన్ వీణియ ధరించి పాడుదునెపుడున్" ii - 62

"బృహతి సమాఖ్యతోఁబెంపు మీతెడు వీణె
ఫర్పితంబగాకేది యేమవి వాదింతు" ii - 63

హిందోళ రాగప్రసక్తి రాగప్రవృత్తికి రాగ ఋతువేళా సమంచితమై దోహదము నొడగూర్చినది.* కలభాషిణితో మణిస్తంభుడు సంగీతకవిషయ ప్రస్తావనము గావించినట్లే కలభాషిణితో ఆమెసహాధ్యాయి వీణాజీవన సహచరుడు గాఁదగిన వాడైన మణికంధరుడుగూడ సంగీతవిషయకముగనే సంభాషణమును సాగించి నాడు. ఆతని స్వరూపవర్ణనమునందాతడు వీణాయుతుడుగా చిత్రింపబడుట నవిశేషము.**

---

* చిగురాకుఁబోఁడి.... ....

"నను వలుకువెంతయును హాహాళిఁ జెలంగ
రహివసంత హిందో రాగకలిత
గానములు మీఱ భూషణ మమర
నమర కాంతులు విహరించునవసరమున" iii - 18

** "బంధుర వీణా సహిత
స్కంధముతో రత్నమాలికా ... జటా
బంధముతో నంత మణి
కంధరుఁడచ్చటికి వచ్చె గంభీరగతిన్" iii - 135

"మన వీణియ లడంచుకొని భ్రమయించున్
.... బోవిపుడు కలదె" iii - 139

"సంగీతవిద్యా ప్రసంగంబునందైన
మముఁదలంతువో లేదో మనమునందు
దనుజారికే నొనర్చిన దండకంబున్
ఎందైన మతినెల యించితొక్కొ
యిప్పుడు నారదుండప్పుడప్పురికివ
చ్చునొ రాదో ....
విడిచిపెట్టితి వీణపై వేడ్కలెల్ల"

ఈ ప్రబంధమునందు జంటగానున్న ప్రతి రెండు పాత్రలలో ఒక్కరికి గాని ఇరువురికిగాని సంగీతాభిజ్ఞతనొడగూర్చుట విశేషము. కలభాషిణీ మణి కంధరులు, నారదతుంబురులు, జాంబవతీ కృష్ణులు, అభినవకౌముదీ మధుర లాలసలు ఇట్టి జంటలు. సుగాత్రీశాలీనుల జంటలో మణిస్తంభుఁడుగా పరిణతి చెందిన సిద్ధుడు గానాభిమానమును ప్రకటించి కలభాషిణిని ఆకర్షించినాడు.

ఇక మణికంధరుడు కళాపూర్ణుడుగా కలభాషిణి మధురలాలసగా అవ తరించిన పిదపసాగిన కథలోకూడా గానామానస్పర్ధ సవత్నీస్పర్ధకు దోహదము గావించుట గమనార్హము. ఇందు కళాపూర్ణుడు అభినవ క్షిముదీ వీణానుగత గానము వినుచు మధురలాలసనుగూడ ఆవీణను పుచ్చుకొని గానము గావింపుమని యడుగును.

"అడుగుటయున్ విపంచి సమంచిత శ్రుతి
ప్రకాండములకు జగతీతలేంద్ర
మామకస్వర పటిమ సమానమగునొ
కాదొయని యెడుశంక యొకటి జవించె"*

"నా వినియందులకేమి స్వ
భావ గతింబాడు మనిన భామిని గాన
ప్రావీణ్యముఁ జూపెను గడు
నావీణయ శ్రుతులగతులున ధరితములుగాన్"**

"విభుఁడపుడా కంఠస్వర
విభవమునకు నేరుపునకు వెఱగొందెఁగడుం
త్రిభువన దుర్లభమిది యని
యభినవ కౌముదియు మిగులనద్భుతమొందెన్"***

---

* క. పూ. vii - 192

** క. పూ. vii - 193

అపుడు పేదినీనాథుడు మధురతాలనను చూచి—

"నీ వాయించు విపంచికఁ
దేవలయున్ దాని కొలఁది డెలియుదమ"నగా ఆమె

"మత్ప్రరోదీరణ మెత్తికోలునకు నీడుగఁబల్కెడు వీణలేద" నినదట ఈవిధముగ సూరనార్యుడు కథానుగతముగ ప్రస్తావించిన వీణా శ్రుత్యుత్కర్ష యందలి న్యూనతాధిక్యములనుబట్టి చూచిన ఈకవి వీణావాదన చతురుడో వీణా ధ్వానతత్త్వజ్ఞుడో అయియుండవలెనన తోచెడిని.

కళాపూర్ణోదయేతి వృత్తము కవి స్వకపోలకల్పిత మగుటవలన అందు లోని ప్రతి అవాంతర కథావిధానము నందునుగల సంగీతప్రస్తావనము కవివరుని అపార సంగీతాభిరుచికి, అతని సంగీతశాస్త్రాభిజ్ఞతకు నికషోపలమైనది.

ఈ కవివరునిదే మఱియొక ప్రబంధము ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్నము. కథానుసారిగ ఈ కావ్యమునగూడ సంగీతమునకు ప్రాధాన్యతయున్నది. భద్రనటుని రూపులోనున్న ప్రద్యుమ్నుడు వజ్రనాభుని పురికి వైణిక .... జనాది నాట్యసామగ్రి సహితముగ వెడలెను. అతడట తన నట్టువాంగముతో కలసి వజ్రనాభునకు వినోదముగల్పింప గంగావతరణాది నాటకముల నాడినడట.*

---

* "సం విహితరంగ మంగళాచారుఁడగుచు
సురహితముగ మాయానాట్య సూత్రధార
వృత్తిగైకొని శంకరద్వేషి యొనరెఁ
బూర్వరంగ ప్రవర్తన పొందుసరువ" ప్ర. ప్ర. iv - 96

"గాంధార ప్రముఖ శ్రుతికళా గంభీరతారాంగనా
గాంధర్వంబు ఘన స్వనంబుతతవిక్వాణంబు వంశాది సం
బంధి స్వాన పరంపరా మహిమమున్ మద్దెళ్ల ధింధిం దిమిం
దీంధోదిక్కి ధిమిక్కిశబ్దభవమున్ దీపింపనా పూర్ణతన్"
ప్ర. ప్ర. iv - 98

అట్టియెడ ప్రవర్తిలిన సంగీతప్రస్తావనము తౌర్యత్రికరీతి సమన్వితమగుటయే కాక దృశ్యకావ్య లక్షణానుశీలనము గావించుట గమనార్హము. ఇట్టియెడ కవి వరుడు నాట్యప్రయోగాదికములందు చతురుడని తేటపడుచున్నది.

ఈ సందర్భమునందీ కవి ఆనట ప్రముఖులొవరించిన సంగీతకమునందలి తాళప్రభేదములను ప్రక్రియాభేదములను వ్యక్తీకరించి తన అపార సంగీత వైదుష్యమునే ప్రదర్శించినాడు. ఇందు సంగీతకమున క్లిష్టతరములగు తాళములు, అత్యంత సత్కృత్ప్రవర్తితములగు మర్దళ గీతభేదములు, ప్రబంధ విశేషములు కూడ ప్రస్తావితములు. దీనినిబట్టి సూరనార్యుని సంగీతప్రతిపత్తి ప్రశస్తమని చెప్పుటలో అతిశయోక్తిలేదు.

"సరవిఁ జం చత్పుట చాపపుటోద్ఘట్ట
షట్పితాపుత్రక సంజ్ఞలమర
పెలయు చుండెడునపు విషమ తాళప్రవృ
త్తులునాల్గు ప్రస్తారకలన వలనఁ
గలుగునా నా తాళములు యథోక్తస్ఫూర్తిఁ
బరగునేలాది ప్రబంధచయముఁ
దత్తపర్జస్థాన దత్తపదాక్షర బిరుదాదికాంగ
బిరుదాదికాంగ విస్ఫురణఁదనర

క్షితి చతుర్దశమాదిక గీతభేద
మలుదు రావముఖంబు వర్తిలెనవియును
నిఖిల కళలునుగల రౌక్మిణీయు శిక్ష
వలనఁదన్నాట్య కర్మ ప్రవర్తనమున" ప్ర. ప్ర. iv - 99

"ఆ వసతాక్షనందనుఁడు నంతటనాంది తగం బఠించి యిం
పావహిలం బ్రరోచనమునా ముఖముందనరాకనొప్పు ప్ర.
స్తావనతో ముఖాదులగు సంధులు పాంగతఁబెంపు మీఱగం
గావతరణాది నాట్యములాడె ననేకములద్భుతంబుగన్" ప్ర.ప్ర. iv - 100

ఎడపాటి ఎల్లన నృత్యసంగీత భావన

ఈ ఎల్లనకవి శృంగారమల్లాణ చరిత్రమును కృష్ణరాయని కాలముననే రచించి ఏలనోదానినా రాజకవికి అంకితమీక చుండి కాళమంత్రి కద్దానిని అంకితమిచ్చెను. ఈ కాళమంత్రియు సంగీతకోవిదుడను విషయమును ఆతని స్వభావర్ణనమే చాటుచున్నది.* సాహితిని పార్శ్వమున ఆసీనునుగావించి గీతిని అగ్రభాగమున విలుపుకొనినాడను కవివక్కణచే కృతికర్తతోపాటు కృతిభర్త కూడ తమ ఆదరణమున గీతిసాహితులిద్దరిమధ్య అహమహమికతో స్పర్ధను రవళించినాడనునది కావ్యమున రూఢికెక్కినది.

అందులకే ఆశ్వాసాదిలో మంగళాశాసన పద్యపుటెత్తుగడలోనే ఈ కవి రాగముద్రాలంకారోపస్థితముగ శ్రీ, లలిత, గౌరీరాగములనుంచి కృతియంతటిని ఇట్లే రాగమయము గావింతునని బాస చేసినాడనిపించుచున్నది.**

ఈ కవి తాను సరస కవితాచతురుడనని చెప్పుకొనినాడు. ఆతని కవితా చాతుర్యము సరసముగా సంగీతరసనమంచితముగా నిర్వహింపబడుట ముదావహ మగు విషయము. ఇందలి ఇతివృత్తము శివమాహాత్మ్య ప్రతిపాదకమై సుప్రఖ్యాత గీర్వాణ కవిచంద్రుడగు మల్లాణుని కథగ పండితారాధ్య చరిత్రమున నుట్టంకితము.

---

* "కవిగురు శేషవాక్కాం తాధిపులబోలు - సత్కవీశ్వరులు
పార్శ్వములఁ జెలగ
తుంబురు నారదాదుల గెల్వజాలిన - గాయకుల్గ భాగముల మెఱయ"
శృ. మ. చ. i - 6

** "శ్రీలలితంబు పానునయసీతగుణంబును జారుపాద
....
బోలును గౌరి తండ్రి బడిఁబుట్టిన దంచు హసించుశంభుడే
వేళని జూరడి కాఱునకు వేడుకనీవుతకాము తార్థముల్"
శృ. మ. చ. i - 1

ఈ కావ్యనాయిక సహజసౌందర్య సమంచితయు గీతిసాహితీ పారీణయు శీలవతియునై వేశ్యాకుల సంభవయగుట సవిశేషము. కథానాయకుడగు మల్లాణుడును నాయికయగు పుష్పగంధియు సంగీత సాహిత్యాభ్యసనమున సహపాఠులగుట వలన కథాంతరితముగనే ఎల్లనార్యునకు గీతిసాహితీ ప్రజ్ఞను ప్రదర్శించుట కనువుచిక్కినది. మల్లాణుని మెప్పింప పుష్పగంధి గావించిన విద్యాభ్యాసమున సంగీతనాట్యములే ప్రధానములై ఇట్లు భాసించినవి.

"మొగవరి కట్టడు మొనవుకోలాటంబు
చొక్కంపు మురువులు చిక్కిణీలు
దరుపు బారబడు దేశిబహుళరూపు
బంధురగీత ప్రబంధ వితతి
పరుస పద్యదేశీబంగాళకంబు కంచి
కొరుతి కట్టడ చిందు కొఱియకాఁడు
పరుశురాముడు వీరభద్రుండు కల్యాణి
చౌపదంబు నెకతాళ శద్దమాది

దేశి శుద్ధాంగంబులయందుఁ దీగఁబోఁడి
పటుతరంబుగ నిజపాద కటకయుగళి
కఖిల పాత్రమ్ములును బొమ్మలగుచు వ్రేలఁ
బూన్కి వహియింప బొగడంగ పుష్పగంధి"

"నభియ రేపును మాపును సాముసేయు
పగలు రేయును చదువుపైఁబాళినుండు
పెలయు సంగీతసాహిత్య విద్యలందుఁ
గమలలోచన నిస్సీమగానెఱింగె"*

---

*. శృ. మ. చ. i - 3

ఈ నాట్యప్రక్రియల వివరణము పుష్పగంధి ఆలయమందు గావించిన రంగప్రవేశ నృత్యసందర్భమున వివరింపవడును.

ఇందు మొగవరి, కష్టిడ, కోలాటము, జక్కిణి, చిందు, బహురూపము మున్నగు దేశాశుద్ధాంగ నాట్యములు ప్రసక్తములైనవి. ఈ నాట్య ప్రక్రియలు ఇతఃపూర్వము నృత్తరత్నావళ్యాదుల ఆధారముల వివృతములే. నాట్యసంగీత పాధనను కేవలము పుష్పగంధియేకాక మల్లాణుడు పుష్పగంధియుగూడి మాడి సహచరులై కావించినారనికూడ కవి ఇట్లు వివరించినాడు.

"స్వరమండలంబును జంత్రంబు నొకవేళ
వింపు మీఱంగ వాయించుచుండ్రు
కిన్నెర వీణయుఁగేళిమై నొకవేళ
ముట్టి చూతురు జగన్మోహనముగ
పొంపుగా దండెలు శ్రుతిఁగూర్చి యొకవేళ
పదములుఁ జిందులుఁ బాడుకొండ్రు
గీతప్రబంధముల్ కేళి జక్కిణివంతు
లను కొందురొక వేళ మనములలర

నార్యహస్తంబును జూ.... కావళియును
మక్కువరలంగ రాణింతురొక్కవేళ
మంజరులను, ద్విపదలును సమంజవముగ
చదువుకొను చుందురొకవేళ సరసలీల"*

ఇట స్వరమండలమను తంత్రీవాద్యమునుగూర్చిన ప్రస్తావన వినవచ్చినది. ఈ స్వరమండలమునకు ఆంగ్లేయుల 'హార్ప్' అను వాద్యమునకు కొన్ని పోలికలు ఉన్నవందురు. దీని తంత్రులనే రాగానుపారిగ ఆయా స్వరములకు మేళవింతురు. దీనిని శ్రుతివాద్యముగ, రాగానుసారిగ మేళవించి గానమునకను గతముగ మ్రోయించుచుందురు. 'కిన్నర, వీణ' అను వాద్యములుకూడ ఈ వద్యమున వేర్వేరుగా చెప్పబడినవి. నాయికా నాయకులు దండెలను శ్రుతిగూర్చి కొనెడి వారనియు నుక్తమైనవి. దండెయనగా తంబురవంటి శ్రుతివాద్యమను

* కృ. మ. చ. i.

కావచ్చును. ఆలాపినియు, చాండాలికయు ఇటువంటివే. ఈ దండెనుగూర్చి కృష్ణరాయలు తన ఆముక్తమాల్యదయందు మాలదాసరి కథలో ప్రస్తావించినాడు.

ఇక కథానుసారిగ ఒకచో సంగీతావిర్భావమును వర్ణింపవలసినచోట సంగీతక తౌర్యత్రిక సమగ్ర విలసనమునకుగూడ అవకాశమిట్లు లభించినది.

"అలి ... .
కలరవ హంసకేకిరవ కాహళ మర్దళమండి తధ్వనుల్
చెలఁగగ గ్రాడు నర్తనము చేయఁగఁబుప్పొడి రంగవల్లికల్
వొలచిన నాబ్యశాలలనఁబోత్యగఁబూఁ బొదరిండ్ల నొంపునన్"*

ఇట్లు వసంతాగమనముతోపాటు కథానాయికకు యౌవనోదయమైనది. ఆమెకు కన్నెతీకము గావింప సమకట్టినదామెతల్లి. కావున ఆమె,

"తొలు వినికిన భవుముందట
నలికుంతల పుష్పగంధియాడెడు ననుచున్
గలయంగఁ బురములోపలఁ
మెలతుక చాటించె దిశలు భోరునఁగలగన్"**

అపుడామె పిలుపున—

"బావికా మధురికా పావకాహళ ముఖ
తుండి కాళంఖాది తూర్యవిదులు
డమరుక ఝల్లికా ఢక్కళ మర్దళ
ఝల్లరీ ఝంకార చతురమతులు
చిత్ర వీణావిపంచీ మత్తకోకిల
లాదైన కిన్నరలాక్షణికులు
మంటికా జయమంటికా క్రమమున తాళ
సప్తవద్యాది ప్రస్తార చణులు

---

* శృ. మ. చ. ii — 1
** ,, ii — 2

సకలవాచాభినయ కళాప్రకటనటులు
గాయకులు నంకనులు నాదిగాఁగలుగు
మేళముల వారిఁగూడి సమేళ మొనఁగ
శంభునగరికి వేంచేసి సంభ్రమమున"* సన్నద్ధులై విలచిరట.

శ్రుతులకు నింపుగా శ్రుతికదంబముఁజేసి
లీలనా రావముల్ మేళవించి
మంద్ర మధ్యమ తారమానంబులడరంగ
గమకించి నిఖిల తాయములు ముట్టి
షాడవౌదవ శుద్ధ సంకీర్ణములు చూపి
వివిధ రాగంబుల వేళనెఱపి
యాహత ప్రత్యాహతాదుల సమకొల్పి
స్థానమానంబులు సరజివిల్పి

తాళమడరంగ నర్థంబుఁ దప్పకుండ
నొప్పిరంజిల్ల రసములు నుప్పతిల్ల
వయసలేర్పడ నన్నింట వన్నెగలుగఁ
జతుర గతులను పాడంగ శంభునెదర"** నిలిచి పుష్పాంజలులు ఇచ్చు ముఖనాతుర్యములు నటించి....

"ఇందు ధరుండు మెచ్చఁదరలేక్షణ పుష్పసుగంధి నల్పె వే
డ్కందగు నృత్యముల్ మురజకాహళ మర్దళడిండిమధ్వనులు
గ్రందుగ నెల్లవారలకుఁ గౌతుకమీనఁ బదాంబుజద్వయం
బందెలు గల్లుగల్లన విటాపళి గుంధెలు జల్లుజల్లనన్"***

---

* శృం. మ. చ. ii — 62

** శృ. మ. చ.

*** శృ. మ. చ. ii 63 ష

"చారణ చాగడ చర్చరీ బహురూప
దండ లాసాదిక భాండికములు
కందుక కోలాటిక నాట్యతానవి....
ప్రేరణ కుండలీ ప్రేక్షణములు
శూళముల్ కుహుండక శుద్ధపద్ధతి చిత్ర
వద్ధతీఘన దేశ వద్ధతులును
కైలోట లంబిక కరణైక తాళికో
ల్లాసాది గీత హల్లీసకములు

నాదిగాగల్గు నృత్య నృత్యైక ముఖ్య
నాట్యవిధములు సూచించినయ మెలర్ప
జనులకెల్లను లోచనోత్సవముగాఁగ
నాడెనా యిందుముఖి కొనియాడె జగము"***

ఈ పద్యములలో సంగీతక తౌర్యత్రిక సమగ్ర స్వరూపమె ఈరూపముగ బహురూప నృత్యమును సల్పినది. పుష్పగంధి గావించిన రంగప్రవేశ నృత్యమున తత, ఘన, సుషిరానద్ధాది సకల విధవాద్యములగు వావిక, మథురిక, కాహళ, తుండిక, శంఖ, డమరుక, ఝల్లిక, ఢక్కుళ, మర్దళ, ఝల్లరి, ఝంకార, చిత్రవీణ, వివంచి, మత్తకోకిల, కిన్నర, ఘంట, జయఘంట, ఘన తాళ, సప్తవద్యాది వాద్యములన్నియు ఒక్కవరి ఆ నట్టువాంగమున వాద్య సమ్మేళనమునొంది మొరసినవి. ఈవాద్య ధ్వనమంతయు ప్రవర్తితమైన పిదప గీతమారంభమైనది. గానమునకు ప్రాణభూతము శ్రుతి. ఆ శ్రుతిని శ్రుతులగు వేదములకే ఇంపుగొలుపునట్లు వారుగూర్చిరట. ఇట "సామవేదాదిదంగీతం సంజగ్రాహ పితామహః" అను సంగీతరత్నాకర సూక్తి స్మరింపదగినది. ఇక శ్రుతిని శ్రుతికదంబముగగూర్చి మంద్రమధ్యతారమానములలో ఆరావములను మేళవించిరట. అనఁగా మంద్రములో క్రింది షడ్జమును, మధ్యస్థాయిలో పంచమమును, తారాస్థాయిలో పైషధ్యమును ముట్టిచూచియుందురు. ఆపద్ధతి ఆనాడే

* శృం. మ. చ. ii — 64 పు.

కాదు ఈనాడుకూడ ప్రతి సంగీత సభాప్రారంభమున గాయకులు సాపా సాపాసా పట్టి శ్రుతి చూచుకొని వాద్యములను తదనుగతములుగ శ్రుతి చేసికొనెడి రీతిగ నేటికిని సాగుచునేయున్నది.

పిదప నట్టువాంగమువారు గమకములను పలికించి నిఖిల తాయములను స్వరస్థానములను స్పృశించిరనికూడ కవి అనినాడు.* ఆ పిదప వివిధరాగముల వేళలనెఱపి అనగ ఆయావేళల ననుసరించి పాడదగిన ఆలాపములనుగూడ వారు గావించిరట.

ఆ పిదప వారు ఆహత ప్రత్యాహతాముల ననుసరించినట్లుగాకూడ ప్రస్తావించబడినది.** అనగా ఆహత, అనాహత, సమగ్రహములగు గీతాంగపు పెత్తుకోలునకు సంబంధించిన తాళదశ ప్రమాణములలో ఒక్కటియగు గ్రహ ప్రాణరీతిని అనుసరించిరని అనుకొనవలయును. అనగా స్వరస్థానమును, తాళ మానమును వానిసరణిని విల్పి నిర్వహించుట అక్కడ జరిగినదని తెలుసుకొన నగును. కావుననే గానము "తాళమదరంగ అర్థంబు తప్పకుండ" ప్రవర్తితమై యొప్పి భావోద్దీపకమైన సంగీతరీతి అబరంజిల్లినదనినాడు కవి. ఇంత శాస్త్రోక్తరీతిలో నిర్వహింపబడిన ఆగానమున ఆసాంతముగ రసములుప్పతిల వరుసలేర్పడి అన్నింట వన్నెగలిగిదనుటలో అతిశయోక్తి ఏమున్నది? ఇట్లా గాయకులు చతురగతిని పాడినపిదప ఆపుష్పగంధి శంఖునెదుటనిల్పి పుష్పాంజలి యొసగుటలో నాట్యము ప్రారంభమైనది. అఖిల దేవతలకు అలరులతోడ పుష్పాంజలియొసగి నాట్యమును ప్రారంభించుటయనునది దేశ్యనాట్యపద్ధతి.***

---

* రాగవేళానిర్ణయము — చూ. ప్రౌఢకవి మల్లన. పు.
"అధవక్ష్యామీహ....వరరాత్రౌదిన్ దినే"

** తాళదశ ప్రాణముల వివరణము - చూ. 'చరిగొండ ధర్మన్న' పు.
"గీతాతాతేత్వ తీత....."

*** చూ. శ్రీనాథకర్ణాటరీతి. పుట -
"కేసచిచ్చి త్రవాద్యన.... పుష్పాంజలి రితి స్ఫుటమ్"
పృ. ర. vii - 74 - 75

పుష్పాంజలి నొసగు దేశివద్ధతిని జాలూపసేనాని నృత్తరత్నావళియందు వివరించి నాడు. దేశివిద్యావిశారదులు పుటిలముతో పుష్పాంజలి గావింపవలెనవిరిగాన దీనికి లోకవ్యవహారమున పుష్పాంజలి యనుపేరు ఔపచారికముగ అన్వర్థ మైనదట. ఇట్లు పుష్పాంజలినొసగిన పిదప ఆనాయిక ముఖచాతుర్యములు అనగా ప్రథమమున పుష్పాంజలియిచ్చుతీరులో స్థానకస్థితిలోనిలిచి అంజలించిన పిదపముఖ మందు మందహాసమునుచిందించి కనులను త్రిప్పుచు నేత్రాభినయనము గావించుచు మెడను కదలించుచు గ్రీవాభంగమును అభినయించుట గావించినది అని తెలిసి కొనదగును. ఇట్టి పద్ధతినేటికిని నాట్యప్రారంభమున నట్టువరాండ్రు గావించుచునే యున్నారు. ఇట్టి సుకుమారలాస్య ప్రభేదములగు ముఖజాభినయనాదుల ముగించిన పిదప తతఘన ఆనద్ధ వాద్యములు ఒక్కపరి భోరున మొరపినదట. అప్పుడా పుష్పగంధి ఇందుధరుండు మెచ్చుతీరులో మాహేశు లొనరించు తాండవరీతిలో పదాంబుజ ద్వయమందున్న అందెలు ఘల్లుఘల్లుమన నృత్యము గావించినదట.

అటుపిమ్మట ఆపుష్పగంధి ప్రదర్శించిన నాట్యహేహాకములలో ప్రక్రియా వైవిధ్యము ప్రకటితమైనది. ఆనాడు వాడుకలోనున్న నాట్యవైవిధములనన్నింటిని

---

* ఈనృత్తములలో కోల్లాటనర్తనము, ప్రేరణి, ప్రేక్షణములు ప్రా. ఆం.క.సం.ప్ర. భా - 1 నాచనసోముని నాట్యవినోదమున వివరింపబడినది. పుట. 157 - 161. భాండిక, కందుక, దండలాస్యములు పినవీరభద్రుని సంగీతభద్రకలో వివృతములు భా. 1 ప్రా.ఆం.క.సం.ప్ర.

ఇక చారణనృత్తము :

"నానామ ప్రాసమధురాన్ దోహకాన్ రసనిర్భరాన్
రపోచితేన రాగేణ గాయంతో దేశకాకుభిః
వాద్యావి కరణైః వక్త్రిధవైః (భీభూ) కృతోత్తరైః
ఉద్ధతైః పాదవిన్యాసైః భ్రమరైరపి భూషితైః
హస్తాభ్యాం బహుభంగీభిః తాపైః చందమనోహరైః
యత్రభిసౌరాష్ట్ర దేశీయాః చరణాః లలితోద్ధతమ్
ప్రీయశ్చే దంతరీయాణాం పల్లవైరవగుంఠితాః
నృత్యంతి మందలావృత్యా తత్స్యాత్ చారణనర్తనమ్"
వృ.ర. vii - 135 - 138 చూ. చిందునృత్య వివరణము. 11 పు

ఇట ఎల్లనార్యుడు అనుభవసాక్షికముగా నుట్టంకించియుండును. కాని వానిలో కొన్ని నేడు వాడుకలో కానబడనందున వాని నామములే అంతుబట్టకున్నవి. వీనిలో సుప్రసిద్ధములైన చారణ, బహురూప, దండలాస్య, భాండిక, కందుక, కోలాట, ప్రేరణి, కుండల, ప్రేక్షణికల లక్షణములు నృత్తరత్నావళ్యాది గ్రంథములలోనున్నవి. వీనిలో అచ్చుతప్పులో, లేఖకప్రమాదములో అనుకొన

అథబహురూప నృత్తమ్ :

బహురూపస్య లోకస్య తత్తద్రూప ప్రదర్శనాత్
వేష చేష్టిత భాషాభిః బహురూపం నిరూప్యతే
సర్వ (చీవ - చిది) రవాదేదిం.... సువగమ్ (ప్రకల్పకః)
రంజకోమంజు వాగ్వాగ్మికల్యః కైవారకోవిదః
సురేఖో రసికో రూపభాజనం భావతో యువా
౩ (వాయవేనేనితంవో) నాత్యుచ్చో నాతివామనః
సంస్కృతాదిషు భాషాసు నానాదేశోద్భవాసుచ
దక్షః సదస్యతాభిజ్ఞః బలవాన్ విజితక్రమః
ఆశువేషాంతర గ్రాహే ప్రస్థానోచిత పాఠకః
స్వ తుల్యాను చరైర్యుక్తో మండిత త్మశ్రు మూర్ధజః
మధురధ్వని శారీరో బహురూపి విగద్యతే
గుణైరేభిః యతాత్రీవా మతా ముండన వర్జితైః
త్రివిధాభినయే నాధ్యం లోకధర్మముపేయుషా
సాత్త్వికేన పరిత్యక్తం హావభావైరలంకృతమ్
ద్వి చతుశ్చరణాపాద సంజీవాభినయాంచితమ్
ప్రథమమం ప్రవిశేత్ పాత్రం సకలా లోద్యసంయుతం
వాద్య ప్రవర్తితైః (పాటైః?) నృత్తైరపి మనోహరమ్
నృప వంతేన వా లోకప్రసిద్ధ చరితేన వా
యన్నాట్య (వర్జితం)ఽ పాఠిత్ తత్కార్యాదత్ర కృత్రిమమ్
అత్యంత గ్రామ్యభాషాఢ్యమనిష్టం యత్ సభాసదామ్
.... ౩ యచ్చ బహురూపం న తన్మతమ్"

దగినవి రెండున్నవి.. అవి చాగడ, దండలాసకములు. వీనికి దగ్గరివైన పదములున్న నాట్యపద్ధతులు నృత్తారత్నావళియందు కలవు. చాగడకు బదులు చావడగ, దండలాసకమునకు బదులు దండరాసకముగ గోచరించుచున్నవి. అట్లే నాట్యతానమును నాట్యరాసకమని యనుకొనవచ్చును. ఇందలి చర్చరీసూళములును నవి గీతప్రబంధ భేదములు. చర్చరీ నాట్యవినోదమన్నదికూడ పేఱుగానున్నది. ఇక శుద్ధపద్ధతి, చిత్రపద్ధతి, ఘనదేశ్యపద్ధతులు, మార్గిదేశిపద్ధతులు కలగలుపగు శ్రీనాథుని కర్ణాటబాణీపద్ధతి ప్రవర్తిలిన నాట్యప్రభేదములై యుండవచ్చును. ఇట్టివి ఆదిగాగలుగు ముఖ్యనాట్య విధములను అపుష్పగంధి ప్రదర్శించి సభాసదులను మెప్పించినదట. ఇవికాక ఎల్లనకు అముఖ్యనాటకములుకూడ కొన్ని తెలిసియుండును. వానినన్నిటిని పేర్పేర వచనన చెప్పలేదు. చెప్పినవానిలో కొన్ని వివరణమునకు అవకాశము లేకుండయున్నవి.

ప్రథమాశ్వాసమున పుష్పగంధి నాట్యసాధనగా నేర్చినవి .... మొగ, వరి కట్టడ మొనవు ముయగును, బారబడు, కొరుతిపుహుకడ, హల్లీసక ప్రక్రియల స్వరూప స్వభావమంతు పట్టుబడలేదు. ఈ హల్లీసకమును శ్రీనాథుడు కూడ భీమేశ్వర పురాణమున స్మరించినాడు. వీనిలో కొన్నింటిని మాత్రమే నేడు వాడుకలోనున్నవానికి దగ్గరగా ఊహించుటకు అనువగువడుచున్నది. ఆ ఊహ ఇదమిత్థమని నిర్ణయింప పరమార్థమని చెప్పలేము చిక్కి, దరువు, బంగాళకము, కంచి, పరశురాముడు, వీరభద్రుడు, కల్యాణి, చౌపదము, ఎకతాళి, కైలాట, అంబిక కరణాదికములట్టివి. వీనితో చిక్కిణియనునది యక్షిణి, జక్కిణి, చిక్రిణియని జక్కుల పురంధ్రులాడెడు నాట్యప్రభేదములైయుండును. ఇక దరువు అనునది నేటి హరికథారచనమున గానబడెడి దఱువనుదానికి అద్యమగు నాట్యసంగీత రూపమైయుండవచ్చును. బంగాళకంబను దానిని వంగ దేశాయాత మగు నాట్యప్రభేదరీతిగా ఊహించుటకనువున్నది. కంచియనునది తమిళ దేశపు కట్టుబాట్లుతోకూడిన నాట్యరీతిగావచ్చును. కొరియకాడనునది దక్షిణాంధ్ర సాహిత్యమున గానబడు కొరవంజి నాట్యప్రక్రియ ఏమో! పరశురాముడు వీర భద్రుడు అనునవి ఆనాట్యసుందరీ పురుషవేషములు ధరించినటించిన తాండవ ప్రభేదములు గావచ్చును. కల్యాణి చౌపదమను కల్యాణి రాగమునగూర్చిన

నాలుగు చరణముల పదరీతియగు చతుష్పది (పదచాళిక) యైయుండవచ్చును. ఎకతాళియనునది ఉద్గ్రాహధ్రువములను రెండింటిని పాడి ఆభోగధ్రువముల రెండింటిని గానముచేసి సమాప్తము చేయవలసిన ప్రబంధప్రకియ యిది. ఏకతాళోపస్థితివలన *దేసకి (దేశికకు ప్రాకృతిభాషా రూపము) ఎకతాళి - అను నామముతలిగెనదుంరు. ఇక కైలాటమనునది కోల్హాట నృత్తభేదముగావచ్చును.* లంబకమనునదిగూడ ప్రతంభకమను నామాంతరముగల ప్రబంధవిశేషమే.**

ఉద్గ్రాహమును తాళరహితముగ రాగాలాపనమువలె పాడి ధ్రువ స్థానోద్గ్రాహమై పిదప ప్రథమోద్గ్రాహములోని మాతువును అన్యధాతు బంధము వలె పాడవలెను. ఇందు భాగలంభము, లంభవదము, అనులంభము, ఉప లంభము, అనాభోగము విలంభము అను ప్రభేదములు ఎనిమిది రీతులలోనున్నవి. ఇది తారావళిజాతికి చెందినది.

కరుణప్రబంధము : ఇది స్వరాద్యము, పాట పూర్వకము, బంధాదిమము, పదాద్యమము, తేనాద్యము, బిరుదాదిమము, చిత్రాద్యము, మిశ్రకరణము అని యివి ఎనిమిది విధములు. ఉద్గ్రాహధ్రువములు సాంద్రసరబద్ధములు రాన తాళమున ధృతలయయందు ఇది నడుచును. ఈ నాట్యప్రభేదములనన్నింటిని పేర్కొనుటనుబట్టి ఎల్లనార్యునిదైన నృత్యసంగీతప్రజ్ఞమన కవగతమగుచున్నది.

ఎల్లనార్యుడు ఈగ్రంథమును శృంగారమల్లాణ చరిత్రమనినాడుకాన ఏత ద్రసోపస్థితకై కొన్నియెడల కామశాస్త్ర ప్రసంగముల గావించినాడు. కాని ఒక చోట మాత్రము సురతమును తాండవముగ నుత్ప్రేక్షించి తద్రీతిని నాట్య ప్రక్రియవలె తానే ప్రయోక్తయైనట్లు ప్రకటించినాడు. కాని ఇట నన్నెచోడుడు గావించిన ఇట్టి వర్ణనమే స్మరింపదగినదైనది.***

---

* దేశికకు ప్రాకృత భాషారూపము.

* కోల్హాట నర్తన వివరణము. చూ. వాచనసోమన నాట్యవినోదము బా. 1. పుట - 157

** ఏకతాళి, కరణ, లంబ ప్రబకధముల వివరణములకు ఆధారము శ్రీ రజనీ కాంతరావుగారి ఆంధ్ర వాగ్గేయకార చరిత్రము పు. 63 - 64.

*** ప్రా.ఆం క.సం.ప్ర భా - 1. "నన్నెచోడుడు" పుట. 70.

"కరమణి కంకణ క్వణము
కంఠరవంబులు కాంచి కానము
కరమణి కింకిణీధ్వని ప
దద్వయ నూపురరావ మింపుగ
సురతనవీన తాండవముఁ
జూచి మరుండనునొజ్జ వ్రేయుపెన్
దరువన వేణి వీపునసను
దార్కొనె నాట్యపు బొమ్మయోయునన్"

ఇది శృంగార మల్లాణచరిత్రమగుట వలన శృంగారము లొణికిసలాడినట్లు రచితము కావలెనుగాన ఏతద్రసోద్దీపకమై సంగీత తౌర్యత్రిక సమగ్రస్వరూపము ఎల్లయెడల ఎల్లనార్యువి రచనలో భాసించినది. ఈ కవివరుని నాట్యసంగీత భావన రాగరంజితమై రసోద్దీపితమైనది.

చిందు నృత్యమ్ :

తాలచ్ఛందానుగైః పాదైర్యతి ప్రహరణాదిభిః
కరతాల తరోపేతైః వాద్యవక్త్రభవై స్సహ
పాదైర్లలిత సాల్యాంగైః చారీభిః గతిభి స్తథా
శ్రవ్యైః ద్రవిడ దేశీయైః క్లప్తైః తత్కాకు రీతిభిః
గీతార్థాభినయోపేతైః ద్విపదైః చింతు సంజ్ఞకైః
ప్రయోగైర్నాటకైః కిత్తు ప్రచురైః సులభై ర్మహః
నృత్యయః ప్రమదాయత్ర ఘుపేషాః నవయౌవనాః
సు కలాసంవి తస్వాంత్యః వత్యుర్మధ్యేమనోహరమ్ .
చింతు నృత్తమితి ప్రోక్తమిదం ద్రవిడ వల్లభమ్"

నృ. ర. iiv - 1114 - 117.

దామర్ల వెంగళ భూపాలుని తౌర్యత్రిక ప్రజ్ఞ

కాళహస్తి ప్రభు వరంపరలోనివాడై బహుగ్రాన్థచరిత్ర రచయితయైన ఈకవి తన ప్రబంధాశ్వాసాంతగద్యలలో తాను సరస సంగీతసాహిత్య సకల కళావిచక్షణ సమాశ్రిత విద్వత్కవిరక్షణదక్ష వీక్షణుడనని చెప్పికొనినాడు. తాను చెప్పికొనినమాట దబ్బరగాకూడ కావ్యాంతరితముగ సంగీతాదిక కళావైలక్షణ్యమును ప్రదర్శించినాడు. ఈతడు సాహిత్యకృతసౌహిత్యుడై సరససంగీత సహృదయుడై తన తౌర్యత్రికరీతిని కావ్యరచనమున ఇష్టదేవతా స్తుతినుండి గ్రంథాంతము వఱకును ప్రదర్శించుచునేయున్నాడు. ప్రప్రథమముననున్న మంగళాచరణ పద్యమును శ్రీరాగాంచితముగావిట్లు కూర్చినాడు.

"శ్రీమద్భూమి తనూభవాకబర భూసీమంత సీతాలలం
తీ ముక్తామణి పేరి విత్తువకు జ్యోత్స్నికాంత కాంతిచ్ఛటా
భూమంబుంబయిఁజిల్కు తళుకు నునుఁజూపుల్చూచు శ్రీరాముఁడీ
దామర్లాన్వయ వేంకటాద్రి విభునిన్ ధన్యాత్ముఁగాఁజేయుతన్"*

ఆ పిదప గౌరీస్తుతియందు రాగముద్రాలంరోపస్థితముగా సింధు గౌరి రాగము నిక్షేపించి రాగమాలికనే యిట్లు గూర్చినాడు.

"అమరినదీ సమేత కమలాప్త భవారుచి శీతభూధరో
త్తమ రమణీయనీలజదద్యుతి వైఖరి వెల్లదీనిపై
నమరిన సింధురాజ తనయాధిప దీపిత దీప్తిమీఱుచున్
రమణుని యర్ధదేహమున రంజిలుగౌరి శుభంబులీవుతన్"**

ఇక చతురాస్యుని స్తుతించుటయందును, వాణీపతియందును తనకుగల వీణావాదనాభిరుచిని సాహితీ సరసత్వముతో మేళవించి ఆవాణీ బ్రహ్మాణీశుల అన్యోన్య దాంపత్యజీవనమునకే ఒక చక్కని ఊహాచిత్రమును సంగీతసహ

---

* బ. చ i - 1

** బ. చ. i - 4

కృతితో నిర్మించినాడు. చిత్రకారుడై తన "సరస సంగీతసాహిత్య సకల కళావిచక్షణ" బిరుదమునకు సార్థకమునొందగూర్చి కొననాడు.

"వాణిపాణి వివంచికాకల కలక్వాణాప్తికిం జొక్కి వా
క్పాణిజేశుండె వీణ కాయకుచ విభ్రాంతి న్నఖంబొత్తి బ్ర
హ్మాణి హానముఁగాంచి కచ్ఛపి సమాఖ్యందానిపై వ్రాయు గీ
ర్వాణజ్యేష్ఠుఁడు ప్రోచు వేంకటనృప ప్రద్యుమ్ను నెల్లప్పుడున్"*

"జగములెచ్చ వివంచి మీటితివి నీ సంగీతసాహిత్యము
ల్పొగడ నేర్చునె యొక్కరుండు కతినంబుల్తత్పరీ పాకము
ల్మగఁడొక్కింత యెఱుంగ నేర్చునమ బ్రహ్మాణీశు నర్మోక్తికి
న్నగుచుంబయ్యెదఁ జక్కఁ జెక్కికొను వీణాపాణిఁబార్థిరచెదన్"**

తనకుగల సంగీతప్రీతి చందురునకుగూడ ప్రకల్పించి ఒక సన్నివేశమును నగరవర్ణనమునందు ఇట్లుగూర్చినాడు.

"నగరీ సౌధశిఖావధూ మధురగాన శ్రీద్రవద్రత్నసౌ
రగణంబాత్మ శిలా గృహంబవియ గీర్వాణీ తతుల్వానక్రిం
దుగృహాథో గతుఁడించుఁడైందవ శిలాతోయంబుగాఁద స్ఫురించ్చి
గి గణించున్పరిగూడుమే తనరు చక్కంబాడున క్కామ్మలన్"***

అంతటితోనాగక ఈసంగీత సరసహృదయుడు ఉపేంద్రుని అంతిపురీ రహస్యమువిట్లు చిత్రీకరించి దానిరీతిగ రాగమయము గావించినాడు. మునివరులుకూడా శ్రీకృష్ణుని లక్షణవీణాకళావాంధసనున్నదోయని ఊహింతురని తెలుపుచు తన భావనలో శ్రీహరివిలాసమువిట్లు చిత్రించినాడు.

---

* బ. చ. i – 5

** ,, i – 6

*** ,, i – 84

"వీణావాద్యము గద్యపద్య కవితా విద్యావినోదంబు క
ల్యాణీ కన్నడ పారసీ ముఖముఖాలాపంబులా నద్ధక
ల్యాణీ భూత విచిత్రలాస్యము ప్రశంస్యాంభోరు హాస్యామణుల్
త్రాణంజూప మురాపహారి హరియుద్యానోర్వి నుండెం దగన్"*

ఇక చతుర్థాశ్వాసమున ప్రవృత్తమైన పెండ్లి వేడుకలో ఈ సరస సంగీత సాహిత్య సకలకళా విచక్షణునకు తగినంత అవకాశము లభించినది. తౌర్యత్రిక ప్రఘోషణాయుత సంరంభముతో ప్రహ్మాండమే విండిపోయినది.

"వింజామర.... బిరుదులున్ బ్రహ్మాండమున్నిండగన్
ధక్కానినాద భేరిహుడుక్కా పటహచ్ఛటావటు ధ్వనులును న
మ్యక్కాహళ కారవములు దిక్కాండము ప్రక్కలించె దిక్కార
మునన్"**

రణరంగధీరుడైన ఈరాజకవి ప్రచోదనాయుత ప్రచండభేరీ ఝాంకార రవములనేగాక లాలనాసంయుతమైన లలనా గానమునందలి మొడుపులను గూడ బాగుగా నెఱిగినవాడనుటకు ఈపద్యము తార్కాణము.

"జవరాండ్రుగారొకతెగా యనిపించినయైక కంఠిచే
నవమొక యింత వత్తుమను సామజయానలయాన నాబ్జముల్
ధవళరుచుల్ గనందమకు దైవత యౌవతమీడు జోడుగా
ధవళము వాడిరిద్దఱు సుధాకర బింబముఖీ శిఖామణుల్"***

ఇట పెండ్లిలో ధవళము పాడుటయను దేశిక గానరీతిని వ్యక్తముచేయుచు యుగళగీతిని గానము చేయునపుడు ఇరువురి కంఠములు సమశ్రుతిలో మేళవింప బడి ఒకరే పాడుచున్నారన్న భ్రాంతిని శ్రవణసుఖమును కల్గించవలెనను సంగీత

---

* బ. చ. ii - 73
** ,, iv - 82
*** ,, iv - 78

కాప్తవ్యాయమును వెంగళభూపాలుడు సంగీత సరసహృదయుడై వ్యక్తము చేయు చున్నాడు.

"ఆ కల్యాణంబున గౌ
రీ కల్యాణంబుల రఘు హరింబొగడిరినా
నా కల్యాణులు కోకిల
కాకల్యాణ పదకంతకక్రమ ధ్వనులన్"* పచారించుచు ముత్తైదువులు పాడిన రఘురామ, గౌరీ, లక్ష్మీ కల్యాణగీతికలను పాడినతీరును వ్యక్తీకరించి కల్యాణము వేడుకలను ముగించినాడు.

ఇక పంచమాశ్వాసము వెంగళనాథునకు అభీష్టకళయైన నాట్యవినోదమును ప్రవృత్తము గావించుటతో సంపన్నమైనది. మణిమంజరి యనునొక నర్తకి నాట్యము : వివర్ణించుటలో వెంగళ భూపాలుడు తన నాట్యకళాభిజ్ఞతనంతటిని ప్రదర్శించినాడు.

"కెం జిగురుటాకు పదవింజిదుమ వాదపద కంజ మదనీల మణులం
జూఱుకుఁ గెంపుల్
పింజి గొమనూపురము మంజుల ఝుళం ఝుళలకుం జొరఁగరాజ్ఞమవరంజి
చిఱుగంట
రంజిలెడు మేఖల వయింజఱచి మంజుతర శింజిత ఝుణంఝుణల పుంజి
గనుపింపన్
లంజెల శిరోమణియనంబెలఁగు లోకళుకతంజరి కపాసమణి మంజరి
నటించెన్"**

"అలతి యేలంతఁ దీర్చికొననంత వసంత పికాను లాపికా
వలికి మఱుంగుఁగోరి మఱువల్పులకోరి గతింధురీలు న
వ్వెలువడెఁ డళమంటి తన విల్కడకోపు నయంబురేఖయు
న్నెత కొమఱంపు పొంపెసఁగ బిత్తరి పాదరసంబు కైవడిన్"***

---

* బ. చ. iv - 97
** ,, v - 69
*** ,, v - 70

"తిగుడుత తత్తరత్తకిట ధిక్కిట ధిక్కిట ధిక్కతో తధుం
జగ జగ ధుక్కు ధుక్కు కిణ ధుంకిణ యంచులతాంగి రంగముం
వగఁ జొరఁబాణికై మొరఁబదఱుఁగదల్చె వతత్పదోద్ధత
న్నిగళముఁద్రెంచుకొన్న రతినేత్ర మహోగ్ర మదావళంబనన్"*

"అర్ధాభినయవేళ నంగరేఖా రూడి
గల్లగిల్ల విజాతి గానికోపు
కడకట్లరెడు తత్తకార గౌరవము
మొరయుగ్గడించుచో ముద్దుఁబలుకు
లయగలు కొనుచోటి లాస్య హావప్రౌఢి
యాదిగూడిన చోటి యందగింపు
జతి యెత్తికొలుచో జతగన్న పొదలిక
తీరు మానముచోటి తేటసొంపు

కాంక్షఁగనువారి నీరుగాఁగరఁచి వైచె
నన్నునన్నాట్యపాట నంబుండనిమ్ము
పాట లామోద మొకపాటఁబాటపాడ
మాటకమ్మరో మ్రోటుమన్ తేటలొత్తె"**

"చరణానుచిత వాద్యమురజి నెఱ్ఱఁగఁజూచు
వాల్జూపు మరుతూపు వాఁడిదిద్దిఁ
దెత్తెయ్యటంచు ధాత్రికిఁ జూపువడ ఘాత
నెత నైష్ఠికుండైన నెదకుఁగోర"***

---

* బ. చ. v - 71
** ,, v - 73
*** ,, v - 74

"పదవాక్య దృక్పూర్వ బహాభినయ లీలఁ
దముఁబిల్చుటయెగాఁగ క్రమములెంచ
కదలెనో కదలదో సుదతి పుటాలమే
శపురంచుఁ బ్రదచూడ్కి కవుఁగలింప
కేటికాళయ కాటికానద గళితల
లత తాళానసానొల్ల లత్క పొల
ధన్మజ జకణ కైంకర్య ...."*

ఇట వేంగళ భూపాలుడు నాట్యశాస్త్రవేత్తగానేగాక నాట్యప్రయోక్తగ సరస సమంచిత నాద్యాభినయ రిరంసువుగ గోచరించుచున్న మణిమంజరీ నాట్య ప్రదర్శనమును నిర్వహించినాడు. తన యాస్థానమున తానుగాంచిన వివిధ నాట్య ప్రదర్శనములయందలి నిగ్గునుదేల్చి మణిమంజరీ నాట్యముగకూర్చి ఇట ప్రదర్శించి కృతార్థుడైనాడు కవి. ఈ నాట్యాభినయాభినందనమును తన మాటలలోగాక ఆనాటి సామాజికుల ప్రశంసా వరంపరలలోగూర్చి నాట్యసన్నివేశమును రసానంద పారవశ్యప్లావితము గావించినాడు. దానికీ పద్యము తార్కాణము.

"విలచిన నిల్కడెల్ల గణనీయము చూపిన చూపులన్నియుం
దొలకరి మించులించుక మనుం దళుకిచ్చగఁజూచు చూడ్కియుం
గలువల కోరికోల కడకట్లను మెట్లపై యెత్తు శబ్దమ
వ్వల జగజెట్టి పాత్ర తలవంపని మెచ్చిరి జాణలచ్చెలిన్"**

ఇట్లా సుందరి నాట్యమును మెచ్చిన సభికులలో ఒక వైశ్యయువకుడు ఆమెను కామించి తన ధనమంతయు ఆమెకు ధారపోయుటకు సన్నద్ధుడైనాడు. అతడాయంటికేగగా ఆమె ఆతనిముందు వీణ వాయించినదట. ఈ వీణవర్ణనలో వెంగళ భూపాలుని నాటికి ఇప్పటి వీణ స్వరూపమునకు దగ్గరగా పరిణతిచెందిన వీణారీతి వ్యక్తము.

---

*

** బ. చ. v — 70

"కవచె మెఱుంగు కొప్పనగకాయలు కాయల కొప్పు దండముం
జొప్పుడు దండమట్లు రహింజూపిన మేరువు మేరువుంబలెం
దప్పని మెట్ల మెట్లకొకదారిగ నేర్పడు శిల్ప తంత్రులుం
జెప్పగ రాని వీజెఁదన చేతికిఁదమ్ముఁడు తెచ్చియిచ్చినన్"

"కోమటి చూడఁగాంత యొకకొంత వదంబొక కొంత వల్లవిం
జొమెర వళ్లుచూపి గురుచెంతకు వీణియఁజేర్చి దీనిపా
టే మహిపాలకుండెఱుఁగునే యని వైళ్యని కాన్కగన్గొన
న్వేమఱుఁగాంచి యమ్మఁబిలువేయుని చేటిని బిల్చినంతటన్"

ఇట్లు వెంగళ భూపాలుడు సన్నివేశగతముగ తౌర్యత్రిక ప్రజ్ఞను ప్రదర్శించిన రీతినిబట్టి ఈతనికి గీతవాద్యములకన్న నృత్యముపైని మక్కువ ఎక్కువయని భావింపక తప్పదు. రాజైన ఈకవి సంగీత సరసహృదయుడని వాద్యప్రియుడని నాట్యవినోదకల్పిత మానసోల్లాసుడని బహుశాశ్వచరిత్రము చాటుచున్నది.

మట్ల అనంత భూపాలుని సంగీతపరచితి

దామర్ల వేంకట భూపాలునకు స్థావత్యాది కళావిలసనములందు ప్రతిస్పర్థిగా నిలచిన సమకాలికుడు మట్ల అనంత భూపాలుడు. ఈతడు ఆలయనిర్మాణాదిక శిల్పకళాసృష్టిలో వేంగళ భూపాలుని మించినను కావ్యనిర్మాణ దక్షతయందును సంగీతాదిక కళావిలాస వ్యక్తీకరణమునందును దామర్ల భూపాలుని మించలేదు. ఇతని కతుర్థ్స విజయమున ఒకటి రెండు సంగీతప్రసక్తులున్నవి. అవియును యదాలాపముగ, ఆలవోకగా దొరలినవి మాత్రమే అని చెప్పవచ్చును. ప్రథమాశ్వాసమున తననుగురించిన ఆస్థానుల భావనలను వ్యక్తీకరించు సందర్భమున—

"కరుణాగరిష్ఠులు కమలాక్షుఁడనియును
వీరాగ్రగణ్యులు విజయుఁడనియు
....
భోగసంపన్నులు పురుహూతుఁడనియు
వైణికాగ్రే సరుల్వాణి యనియు
....
....
నెనరఁగొనియాడఁగాఁ బురం బుండునేమొ
దయయు శౌర్యంబు నీగి సత్యవ్రతంబు
విభవ సంగీతపాండిత్య విష్ణుభక్తి
లనఁగ దనరుఁగుమారుఁడనంత విభుఁడు"* అని చెప్పుకొనినాడు. కాని ఆ సంగీతపాండితిని కావ్యమునందెచ్చుటను ఓహో యనునట్లు ప్రదర్శించలేదు.

కథసాగిన పిదప రంగశాయి రంగధామమునుజేరిన శుభవేళలో దివిజకోటి భువికేతెంచినపుడు వనమయూరము—

---

* క. వి. i . 23

"అత్తరిని దివ్యమురజానకుల ధింధిం
ధిత్తిమికిఁ జిత్తము దేలనల నృత్తా
యత్తమగు మెచ్చునకు నచ్చరలతోడన్
బొత్తుగలపెన్ నృప తపోవనమయూరుల్"* అనుచు అనాహత సంగీత రీతిని ప్రస్తావించినాడేగాని అవకాశమును వినియోగించుకొని తన సంగీత పాండిత్యమును ప్రవక్తకము గావింపలేదు. అట్లే మఱియొక్కచో

"శ్రీమద్గ్రింగ విమానమావిత శిరశ్శృంగారుఁడా రాజయో
ధ్యామార్గంబున వచ్చె దుందభి మృదంగారావముం గాహళ
గ్రామారావము దిక్కుడుంగ జనితారావం సేవింప రం
డో ముందోడక వచ్చె రంగవతి యంచుద్దండమై"** అనుచు. రంగనాథసేవార్థుల ఆహ్వానించు సందర్భమున ప్రవర్తిలిన వద్యమున సుషిరావద్ధ వాద్య గ్రామారావమునుగూర్చి ప్రస్తావించినాడేగాని అద్దానిని తన సంగీతపాండితీ సహకృతిలో సమన్వయింప యత్నించనేలేదు.

ఇంకొకచో రంగధామ నిర్మాణసందర్భమున అమరశిల్పాచార్యుడు ఒక ప్రదక్షిణవిధినుభయ నాట్యంబుల మేళంబులకుఁ జంద్రశాలలునిచి నాడనినాడేకాని నాట్యప్రదర్శనా వైవిధ్యమును మాత్రము వెల్లడించలేదు. అలవోకగ—

"బలియఁగ మద్దెల తాళము
వెలగగ నాణజము మెరయ సేవావేళం
గెలఁకుల బొమ్మల కొమ్మల
కొల కొలమను క్రందుగ్రిందు కోవెలయందున్"***

ఈ మాటలను వలికి ఆస్వామి అంగరంగవైభవము దెలిపినాడు. మఱుకనో నారదమౌనిని సుకుమారుడు కలపికొని పరామర్శించి పన్నివేళమున అమహర్షి చేతివివంచీలతనందుకొని అతనిని—

---

* క. వి. i — 218
** ,, ii — 5
*** ,, ii — 16

"తివిచి చూడలేదె గవిసనయెన్నండు
నొళవు దుమ్ము గప్పియొప్పుడాఁగి
తంత్రులూడి వినసఁదన మొందెనిదియేమి
మహతియినయువికి మౌనిచంద్ర"*

అని కుశలప్రశ్నము గావించినాడనినాడు. సంగీతపాండితీ విశేషస్వాంత డగునీకవి రణరంగధీరుడైన బహుకార్యవ్యాపృతుడైన రాజకీయగుట వలన తన సంగీతసాధనకుగూడ అట్టిస్థితినే ప్రవర్తింపుచుకొని స్వీయానుభవ సంవాది మద్దమునిట చిత్రించినాడెమో అనిపించుచున్నది. కావుననే కొన్నినాళ్లు గావించిన అవిరళ సంగీతసాధనాంతరము ఆద్దానిని మఱచిన వైణికుని చేతివీణాస్థితి ఇట సాజముగ వ్యక్తీకరింపబడినదేమో! తిరుపతియందలి గోవిందరాజస్వామి ఆలయ నిర్మాణమునీ మట్ల అనంతభూపాలుడే గావించినాడు.** అట నిర్మింపబడిన ఈ ఆలయనిర్మాత ప్రతిమలలో ఒకదానియందీతడు వీణాధారియై గోచరించుటనుబట్టి ఈతడు వైణికుడని వీణానాదానుగతమగు గానమునకు మర్దళానాద సహకృతిని ఈతడభిమానించునని అలవోకగా అనిన మాటలనుబట్టి భావింపవచ్చును. ఈ కవివరుని సంగీతపాండితి అంతర్నిహితమై ఒదిగియుండి కావ్యముఖమున బహిర్గతము కాకుండుట విచారణీయము.

---

* క. వి. ii — 46

** ఈ విషయము నాకెరింగించినవారు మాగురుదేవి ప్రముఖ చరిత్రా పరిశోధకురాలు కుమారి డా॥ వై. పద్మావతి MA. Ph.D. గారు, (Principal K.V.R. Govt. College Kurnool).

కాచవిభుని మల్లారెడ్డి సంగీతరీతి

ఈ మల్లారెడ్డి షట్చక్రవర్తి చరిత్రా ప్రబంధ నిర్మాత. ఈతడు సంగీత పరిజ్ఞానమును వీణావాదనా పటుత్వము కలిగినవాడని కావ్యాంతరిత సంగీత ప్రసక్తులనుబట్టి నిర్ణయించుట కనువున్నది. ఈ షట్చక్రవర్తి చరిత్రమును సుజనరంజనీ ముద్రాక్షరశాలవారు వేర్వఱుగా ఆఱుగురు రాజులకథలను 1899 లోనే ముద్రించినారు కాబోలు. అందు హరిశ్చంద్రుని చరిత్ర నలమహారాజు చరిత్రములు క్రిమిదష్టములై కొంతగమాత్రమే లభ్యములైనవి. ప్రథమాశ్వాసము అవతారిక మున్నగునవి లభ్యములయిన ఎడల మఱింతగనీతని సంగీతపరిచితినను శీలించుట కవకాశముండెడిది.

దొరికినంతలో గావించిన పరిశోధనలో హరిశ్చంద్రునిగాథలో మతంగ కన్యలు ప్రదర్శించిన సంగీతశాస్త్రంపు విన్నాణము ఈతని సంగీతశాస్త్ర పాండితికి తార్కాణమై నిలచియున్నది.

"జీవాళి బొందించి జిగిచేసి తంత్రులు
శ్రుతుల కనురణన సంగతిగూర్చి
వేళలు పరికించి యాలాపములకును
జాలుగా సారెలు మేళవించి
ముప్పది రెండ్రాగముల్ వాని మిత్రముల్
తద్భేదముల్ సమస్తము నెఱింగి
సరిగమపదని యన్పంజ్ఞా స్వరంబుల
జంత్ర గాత్రము కొక్కచాయఁదనర

బహు చూడాది గీతప్రబంధ తతులు
నఖ శిఖాంకుర ముఖరీతి నైపుణముల
రంగు వినఁగ రాలు గరగంగ పట్టి
మ్రాకు లిగురింపఁబాడి రమ్మగు పలపుడు"*

---

* ఇందుకొన్ని యెడల పద్యసంఖ్యాదికములు కీట దష్టములు. ఈ ప్రతులు నెల్లూరు పురమందిర గ్రంథాలయమున జీర్ణస్థితిలో లభ్యములు
ష. చ. ii . 131

ఇందు వీణావాదన వైఖరితోపాటు రాగరాగిణీలక్షణములు వేళావేళల గీత ప్రబంధాదులుగు ప్రక్రియలు స్మరింపబడుటనుబట్టి ఈకవికి సంగీతశాస్త్రముతో నున్న పరిచితి వ్యక్తము. ఆపిదప సాగిన కాశికాపురీవర్ణనమున ప్రవృత్తమైన ఈసీసమున ఈకవి రాగవివేకస్వాంతుడై రాగముద్రాలంకార సహకృతితో కొన్ని రాగనామములుంచుట ప్రశంసార్హము.

"మహితయై కాంభోజి మాలికా విస్ఫూర్తి
నలలిత చామరచ్ఛత్ర పటలి
ద్విజవారాళి స్ఫురద్వేద ఘోషార్భటి
కాశికాగరు ధూపగంధపాళి
భాసుర శ్రీరాగ పంచవాద్య ధ్వని
భూరి ఘంటారవ స్ఫుట నిరూఢి
యతులిత నీరాజనాభి రామక్రియ
ప్రకట మోహన వృషభధ్వజంబు

నడుచుఁ జిత్రంబైన.... నహరహంబు
కుజ్యయంబైన రాగభోగోత్సవములు
నింపుదళు కొత్తుచున్న విశ్వేశరునగరు
జేరి దండప్రణామముల్ చేసి నిలచి"*

ఇక కాంభోజి, లలిత, ద్విజవరాళి, శ్రీరాగ, ఘంటారవ, రామక్రియ మోహన మున్నగు రాగములు ప్రసక్తాను ప్రసక్తములుగా పద్యాంతరితములై నిక్షిప్తలైనవి.

....ఆ పిదప చతుర్థాశ్వాసమున నలమహారాజు కథలభ్యమైనది. ఇందు వసంత వర్ణనమున సంగీతమునకవకాశము లభించినది.

"అళిగానంబు నరస్తరంగ వాద్యధ్వానముల్మఱఁగా
వలయ గ్రామ మరున్నటుండు మలయన్ మాకందవాటిన్ లతా
లల నల్పాంగ నాట్యము ల్పలువనుల్లాపించి పైపై చెదఁద
ద్విల సత్కోరక తారహారములు తీవిన్ మాధవుండెం తయున్"*

అట్టియెడ "నాడుంగొమ్మల పాండురచ్ఛదము రాన్వయముతోడుల్చి నాఁడట గాడ్పు దుండుగపు మన్నెడు" అపుడు చిత్తములకు మత్తుగొల్ప జూచిన మత్తాళులు పాడుచున్న సమయమున ఒక పాండువనపాలుని విధంబున జన పాలుని కడకేతెంచి ఉద్యానవిహారమును చేయరమ్మని ఇట్లాహ్వానించినాఁడట.

"ఆరామాభిరాను విశేషంబు కలకంఠ నాదమేదురంబు, కలహంసయాన విరాజమానంబును మదాళ్యాన్యేక గీతవినోదంబును" గావున "మున్నెవిరి జన్యజనకమే కంబంచు" ఈపలుకుబడులలో దొరలిన కలకంఠ కలహంసములను పదములు రాగనామములును అగుట గమనార్హము.

ఇందు వీణావాదన వైఖరితోపాటు రాగరాగిణీలక్షణములు వేళావేళల గీత ప్రబంధాదులుగు ప్రక్రియలు స్మరింపబడుటనుబట్టి ఈకవికి సంగీతశాస్త్రముతో నున్న పరిచితి వ్యక్తము. ఆపిదప సాగిన కాశికాపురీవర్ణనమున ప్రవృత్తమైన ఈసీసమున ఈకవి రాగవివేకస్వాంతుడై రాగముద్రాలంకార సహకృతితో కొన్ని రాగనామములుంచుట ప్రశంసార్హము.

"మహితయై కాంభోజి మాలికా విస్ఫూర్తి
నలలిత చామరచ్ఛత్ర పటలి
ద్విజవారాళి స్ఫురద్వేద ఘోషార్భటి
కాశికాగరు ధూపగంధపాళి
భాసుర శ్రీరాగ పంచవాద్య ధ్వని
భూరి ఘంటారవ స్ఫుట నిరూఢి
యతులిత నీరాజనాభి రామక్రియ
ప్రకట మోహన వృషభధ్వజంబు

నడుచుఁ జిత్రంబైన.... నహరహంబు
కుజ్యయంబైన రాగభోగోత్సవములు
నింపుదళ కొత్తుచున్న విశ్వేశరునగరు
జేరి దండప్రణామముల్ చేసి నిలచి"*

ఇక కాంభోజి, లలిత, ద్విజవరాళి, శ్రీరాగ, ఘంటారవ, రామక్రియ మోహన మున్నగు రాగములు ప్రసక్తాను ప్రసక్తములుగా పద్యాంతరితములై విక్షిప్తలైనవి.

ఆ పిదప చతుర్థాశ్వాసమున నలమహారాజు కథలభ్యమైనది. ఇందు వసంత వర్ణనమున పంగీతమునకవకాశము లభించినది.

"అళిగానంబు సరస్తరంగ వాద్యధ్వానముల్మీఱఁగా
వలయ గ్రామ మరున్నటుండు మలయన్ మాకందవాటిన్ లతా
లల నల్పాంగ నాట్యము ల్పలువనుల్లాపించి పైపై చెదఁద
ద్విల సత్కోరక తారహారములు తీవిన్ మాధవుండెం తయున్"*

అట్టియెడ "నాడుంగొమ్మల పాండురచ్ఛదము రాన్వయముతోడుల్చి నాఁడట గాడ్పు దుండుగపు మన్నేడు" అపుడు చిత్తములకు మత్తుగొల్ప జూచిన మత్తాళులు పాడుచున్న సమయమున ఒక పాండువనపాలువి విధంబున జన పాలువి కడకేతెంచి ఉద్యానవిహారమును చేయరమ్మని ఇట్లాహ్వానించినాఁడట.

"ఆరామాభిరాను విశేషంబు కలకంఠ నాదమేదురంబు, కలహంసయాన విరాజమానంబును మదాళ్యాన్యేక గీతవినోదంబును" గావున "మున్నెవిరి జన్యజనకమే కంబంచు" ఈపలుకుబడులలో దొరలిన కలకంఠ కలహంసములను పదములు రాగనామములును అగుట గమనార్హము.

ఇక భోజభూజాని గావించిన విలాసాది వినోదములలో రంభాద్యప్సర కామినీ నాట్యరామణీయకంబులకు విద్యుంబులగు వారాంగనా విచిత్ర తౌర్యత్రికా వధానంబులో నారదతుంబురు గానధిక్కారులగు గానవిశేషంబును ప్రవర్తిల్లి నవట.** ఇక నలదమయంతుల కేళీగృహము కూడ యాతాయత వాతాహత వల్లకీసంగీత భంగీతరంగిత యగుట విశేషము.*** ప్రాతఃకాలమున నలదమ యంతులకు మేలుకొలుపులుపాడు సందర్భములోకూడ సంగీతము రాగాంచితమై ప్రవర్తిల్లుట కవిదైన రాగవివేకమునకే తార్కాణమగుచున్నది.

"భూపాలాధిప మేలు కొమ్మమచు నేర్పుల్మీఱఁగాఁ బాతకు
ల్భూపాలాది దినాదిరాగముల నింపుల్మంపగాఁబాడ నా
జ్ఞ్మ పశ్రేష్ఠుఁడులేచి తేర్చె శుచియై కాల్యోచిత ప్రక్రియల్"****

---

* ష. చ. iv - 15
** ష. చ. v - 73
*** ష. చ. v - 82
**** ష. చ. v - 87

దమయంతి తన ప్రాణేశ్వరుడైన నలునకు—

"ఒక కొన్ని దినములు ప్రకట వీణాగాన
తాన మానములఁ జిత్తములఁగఱచి

వలచి వలపించుకొనె" నని* వర్ణించుటలో కవికిగల వీణావాదనాభిరుచి తాళమాన ప్రకల్పనారిదంసయే యిట ధ్వనించిదనుకొన వచ్చును.... మొత్తము మీద దొరికినంతవఱకు ఈ షట్చక్రవర్తి చరిత్రమునుబట్టి మల్లారెడ్డి సంగీతశాస్త్ర కోవిదుడని వీణావాదనాభిరుచి కలవాడని నిర్ణయించుటకు తగినంత అవకాశ మున్నది.

---

* ష. చ. ౪ . ౨౨.

ప్రౌఢకవి మల్లన సుదృఢ గానసాధన

ప్రౌఢకవి మల్లనార్యవిరచితము ఏకాదశీమాహాత్మ్యము. దీనిని 1862 లో ఆది విద్యావిలాస ముద్రాక్షరశాలవారు ముద్రించిరి. ఇది బహు పురాతన ప్రతి యగుటవలన ఉత్పన్నమై ప్రథమాశ్వాసాంత షష్ఠ్యంతముల నుండియున్నది మాత్రమే లభ్యమైనది ఈ గ్రంథము దైవాంకితము. కృతిభర్త దాక్షారామ భీమేశ్వరుడు. ఈ భీమనాథేశ్వరేశ్వర స్వామిమూర్తి శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని ఇలవేల్పుగాన ఆస్వామికే కృతినొసంగిన ఈ మల్లనార్యుని వాణిలోకూడ శ్రీనాథునివాణి ఎడనెడ గోచరించుచున్నది.

"తరుణీ విరచిత నవీనతరగానకళాసరస నవలాస్య కేళీవరమానందునకున్
అతి మహోత్సవ సమయప్రమదాజన వాద్యమానపటు మురజ ధిమింధిమి
మేఘనాదనర్తిత సమదమయూరునకున్"*

ఈ షష్ఠ్యంతమున తరుణీవిరచిత నవీన గానకళా లాస్యకేళియందు మార్గి దేశిరీతులకు మధ్యేమార్గమున నడచు కర్ణాట నృత్యరీతి గోచరముకాగా దానికను వైన ప్రమదాజన వాద్యమానపటు మురజ ధిమింధిమి ధ్వానముగూడ అనుగత మగుటలో గీతవాద్య నృత్యత్రయీ స్వరూపమే యొక్కటో దర్శన మొనగినది.

ఇక కథానుగతముగ సాగిన రుక్మాంగదుని కొలువుతీరులో "కవి గాయ కార్థిమాగధ సంఘశోభితమ"ని అతని పురమున రాగాతిశయ వికారము గాయకు లందే గోచరించునని వర్ణితము.** అట్టి రుక్మాంగద ప్రభునివలచి వలపించనే తెంచిన చతురాననుని నిజపుత్రియైన మోహినీ వ్యీయసామర్థ్యము సంగీతప్రభావ ప్రభావితమగుట గీతికి విజయపతాక నెత్తినట్లైనది.

"వీణారవంబుచే వేడ్కలు నిగుడించి
మధురగా నంబుల మర్మములగ (అచి)
....

---

* ఏ. మా. i — పుట - 5

** ,, i — పుట - 8

వటు తరమగు మద్వీణాస్ఫుట మధురవం
బుచెవుల పోకిన మాత్రన్....
విట రాయఁడైనగానిఘట దానుఁడు గాఁడె
రెండు ఘడియల లోనన్.... ..."* అని జగన్మోహిని వంత గించినదట. పిదప "నా మోహినీ కన్య తనచేతిరత్న వీణంచి మ్రోయించుచు షడ్జ మధ్యమ పంచమస్వరంబున ననేక రాగతాళ సంకీర్తనమున** సూళాది*** గీతము బాడుచుండె"నట.

ఆమె పాడిన సూళాది గీతములలో సంకీర్తనములలో రాగతాళ వైవిధ్యమును ప్రదర్శించినదనుట గమనీయము. ఇట ప్రక్రియా వైవిధ్యమునేగాక ఆమె గానప్రదర్శనమున శ్రుతివైచిత్రివిగూడ గనుపర్చుచు మంద్రమున షడ్జశ్రుతిని మధ్యమమున మధ్యమశ్రుతిని అతితారమున పంచమశ్రుతినిగూడ ఆధారము గావించుకొని పాడుటవలన ఆగానము అత్యంతసాధనా ప్రయుక్తము, అనితర సాధ్యమునగుటవలన ప్రశంశపాత్రమగుచు మల్లనార్యుని శ్రుతిజ్ఞానమునకు నికషోపలమగుచున్నది.

---

* ఏ. మా. ii పు - 33

** సంకీర్తనము : నుతికీర్తన అని నేడు పిలువబడుచున్న సంగీత రచనకు అన్నమాచార్యులనాడు పదమని సంకీర్తనమని వాడుక.

"పదముల యర్థము పల్లవి
పదలక యన్నిటికి నేక వాక్యతచేతన్
గురిగ్రుచ్చినట్లు తగులై
పదము తగిన మరియు మరియు పల్లవియమురున్" సంకీర్త
నతత్వ. తాళ్లపాకచిన్నన

*** సూళాదిగీతము : సూడోపి త్రివిధః శుద్ధమిశ్రసాలగభేదతః -
అ.... క్రమతః తేషాం.... కృష్ణభూభుజాః" సం. రా.

"అష్టభాషావదైర్యుక్తం అద్యం అపదైర్యుక్తం
స్వరరాగైః ప్రగాయంతి గీతమిత్యభిధీయతే"

"..... వీక్షించి వక్షోరుహంబు గదియ
రత్నవల్లకి నిలిపి ప్రయత్నమలర
తంత్రులు నూనెచేఁదగ బిగించి జీవాళి
పొందించి సారెలు పొందువఱచి
సరిగమపదని స్వరసప్త భేదసం
గతులకు లక్ష్యలక్షణము లెఱింగి
మంద్రమధ్యమతార మధురిమ శ్రుతులెత్తి
గరిమశ్రీ పురుషరాగము తెలిపి
భావసం కీర్ణవేళావేళ వీక్షించి
జంత్ర గ్రాతములొక్క నరణిఁదనర

వీణె మ్రోయించి వరివరి విధములందు
నాలతులసేసి మృదురీతి నాలపించి
యమృతహరి ప్రకారంబులతిశయిల్ల
బాడె నమ్మోహినీ కాంతభవుని మ్రోల"*

"శంకరుని శుద్ధసాగళ సంకీర్ణ ప్లుతలయప్రసారణలీలన్, వీణాదండము మిగుర్పఁగ రాణను నడువడియునాల్గు రాగంబులు సప్రాణములైన త్రంపగా నేణంబులు నొగియనామృగేక్షణ పాడె"ను.**

ఈ సన్నివేశమున మల్లనార్యుడు గాయకుడేగాక వీణావాదనారీతివి ఎఱిగిన వాడని తోచుచున్నది. తంత్రులను బిగించి వీణకు శ్రుతిచేయవలెనని అపుడు తైలమునట పొందించువద్ధతి నేడునున్నది. ఇక జీవాళిని పొందువరచి సారెలు నిల్పుట నాటివీణెకు అవసరముగాని నేటి వీణెకక్కరలేదు. ఇక తరువాతి పాదములలో సం . . . . . కేతిక వదములుకొన్ని వినవచ్చినది. సప్తస్వర సంహితనుబట్టి ఏక్వసర ప్రస్తారమున మూర్ఛనలను భావములను వింగడించుట సంగీతశాస్త్రింతరితమగునొక గొప్పప్రక్రియ. దీనికై మూర్ఛన భావకూట

---

* ఏ. మా.

** ,, iii - పు. 48

తానాదిక ప్రకరణమని సంగీతశాస్త్రములందు ఒక ప్రత్యేక ప్రకరణమున్నది. అది ఈనాటి సంగీతవిదులకే అర్థముగాని గందరగోళము గానదానినిట వివరించుట అనావశ్యము. ఇక మంద్రమధ్యమ తారములనెరుగుట వానికవాంతరములను అను మంద్ర అతితారములను పంచవిధస్థాయి భేదములను గ్రహించుట యనునది గూడ సంగీతశాస్త్ర విదితప్రక్రియయే. ఈ నాదభేదములు ద్వావింశతి శ్రుతులు స్వరజాతి స్థితులకు మూలములైనవి. స్వరములు ఆయాస్థానములలో విలచి గానార్హములగుటలోనే జాతులు. జాతులనుండి రాగములు, ఆరాగములలో శుద్ధచ్ఛాయాలగ (సాగళ) సంకీర్ణరాగములు వాని అవాంతర భేదములైన సంపూర్ణ షాడవ ఔడవ రాగరీతులేర్పడినవి ఒక్కొక్క రాగమునకొక్కొక్క వద్దలిలో సప్తస్వర విశేషములందలి స్థానవైవిధ్యమును పురస్కరించుకొనిన స్వరములు ప్రయుక్తములగును. ఆ స్వరస్థానములు షడ్జము, శుద్ధఋషభము చతుశ్శ్రుతి ఋషభము, సాధారణ గాంధారము, అంతరగాంధారము, శుద్ధ మధ్యమము, ప్రతిమధ్యమము, పంచమము, శుద్ధదైవతము, చతుశ్శ్రుతి దైవతము, కైశికినిషాదము, కాకలినిషాదము అను స్వరములలోనే ఏదోయొక రీతికి చెందిన స్వరములు ఆయారాగలక్షణములనుబట్టి ఏడుగనో ఆరుగనో ఐదుగనో ప్రయుక్తములగును. ఇవిగాక షట్శ్రుతి ఋషభ చ్యుతపంచమాదిక వికృతి స్వరములు క్వాచిత్కములుగా ప్రయుక్తములగును నాట రాగమున షట్శ్రుతి ఋషభము వసంతరాగమున చ్యుతపంచమము ఈషత్స్పృష్టముగ విన వచ్చుట ఒక ప్రత్యేకత. ఇట్లు రాగరీతులు రూపుదిద్దుకొనిన పిదప ఆద్యములగు సంగీతశాస్త్రములలోనివి స్త్రీపుంనపుంసక రాగములని. ఆ పిమ్మట వికంతిరాగ శేషములని విభక్తములైనవి. భరతాచార్యులు చెప్పిన ఆద్యములగు ఈ స్త్రీపుం నపుంసకరాగములను రాగతాళ చింతామణియందు పోలూరి గోవిందామాత్యుడు గుర్తు పరించినాడు. ఈ రాగతాళ చింతామణి తెలుగున రచితమైన ఏకైకమగు సంగీతశాస్త్ర విషయకమగు పద్యసంహిత.

ఈ పోలూరి గోవిందామాత్యుడు రాగములకు లింగవివక్ష తెల్పినాడు.

వానికి భార్యాభర్తృ సంధానానుగత కుటుంబసభ్యరీతి భరతాచార్యోవ బ్బం హితము * దీని నాధారము గావించుకొని గోవిందామాత్యుడు వెలయించినరీతి యిది.

---

* ప్రియ మొప్పఁబురుష రాగంబులు స్త్రీరాగ
ములు నపుంసకరాగములు నెఱుంగ
వలయును వినిపింతు వరుసతో వినవయ్య
భైరవి రాగ భూపాలరాగ
ములను శ్రీరాగంబు ముగుపైన రాగంబు
ఫల మంజిరనామరాగ వసంతరాగ
మాళవరాగ బంగాళక రాగము
నాట రాగంబుననంగనిట్లు
పురుష రాగములెనిమిది పొసఁగియుండు
ననుచు భరతుపైన మహాత్ములండు" రా.తా.చిం. iv - 151.

"అట్టి పురుషరాగంబులకు స్త్రీరాగంబు లెవ్వియనిన
మేఘరంజి కురంజి మేలుదేవక్రియ
ముగురుభైరవి రాగమునకు పతులు
మఱియు బలాహరి మలహరి జాతియు
భామలు ముగురు భూపాలమునకు
దేవగాంధారియు దిరమొప్ప బిలహరి
సావేరి శ్రీరాగ జాతులరయ
లినపొంచు దేశాక్షి లలితము పొందియు
రమణులు ఫలమంజరమున నెపుడు
శుద్ధ రామక్రియాఖ్యము శుద్ధణము
ఘనవరాళియు మంగళకైశి కియనఁ
గాంతఁలు ముగురు శుద్ధవసంతమునకు
రామభూపాల జగదేక రమ్యశీల" రా. తా. చిం. iv - 153.

ఇంతటి సంగీతశాస్త్రచోదిత వివరణాపేక్షులైన పలుకుబడులను ఒకటి రెండు పద్యములలో నిమిడించిన కవి మల్లన ప్రౌఢకవియేగాక ప్రౌఢిమాఢ్యక మానసుడగు సంగీతశాస్త్రజ్ఞుడుగూడ నగుచున్నాడు. ఈకవి పైని చెప్పినవేగాక భావసంకీర్ణ వేళావేళలను గూర్చి పలికిన పలుకుబడులుకూడ వివరణార్థములే ఆ రాగములుకొన్ని వేళావేళలనుబట్టి గేయార్హములగుట కాకుండుటకూడ విహిత మైనది.

"ధన్యాసియు, ముఖారితగు మాళవశ్రీయు
మాళవ గౌళకు నువిదలిట్లు
నెనమంద్రు పురుషుల నెన్నవొక్కొరి
ముయ్యార్గు లెనయుకతన

అథవక్ష్యామి హే... తాత కాలరాగాను క్రమాత్
దేశాక్షీ దేవగాంధారీ భాండీ ధన్యాసి మురువాః॥
దేవక్రియాచ బంగాళగౌరీ భూపాలపీవచ।
స్వస్వరైశ్చ ప్రవర్తంతే ప్రాతః కాలే దినేదినే॥
కురంజీ సాహుళీ ఘంటారావ రామక్రియా తథా
బిలహరీ మలహరీ ముఖారీ యమునా తథా
రేగుప్తీ భైరవశ్చైవ వర్తంతే సంగమేదినే
మేఘరంజీ చ సారంగా భల్లాతీ మధ్యమావతీ
దేశీ నీలాంబరీ చైవ తథా మంగళదేశికా
శ్రీరాగశ్చతుః మధ్యాహ్నే వర్తంతేను
మోహనాచైవ కల్యాణి కావే ఘూర్జరికా తథా
శంకరాభరణా పూర్వీ వసంతశ్చవరేదినే
నారాయణేచ హిందోళ సౌరాష్ట్రాతోడి రాఘవీ
జీవరాళివంతు ఉపే నీమాళవస్తథా
ప్రవర్తంతే లలితా చతథైవచ
కాంభోజీ సావేరీ బేగడ తథా

ఆ పిదప మోహినీ కన్యక శుద్ధసాళగ సంకీర్ణ రాగరీతులలో ఆలతులు అనగా ఆలప్తులు నిర్వహించుట ప్రస్తావింపబడినది. వానితోపాటు ప్లుతలయ ప్రసారణలీలను లయాత్మికతను నిర్వహించినట్లుకూడ ఉక్తమైనది తాళదశ ప్రాణములలోని షడంగములగు ద్రుత, అనుద్రుత, లఘు, ప్లుతకాకపాదములలో నివి యివి. దీనినిగూర్చిన వివరణ యింతకుముందు చరికొండ ధర్మనార్యుని సంగీతభిజ్ఞతనుగూర్చి వివరించినపుడు చెప్పబడినది. ఇక ఈపాదములలో చివరివియగు అరువదినాల్గురాగంబులు సంప్రాణములై నర్తించుట అనుబలుకుబడి

పూర్వరాత్రౌ ప్రవర్తంతే పున్నాగో నాటకాదయే
గుండక్రియా మనోహరీ తథామంగళ కైశికీ
కేదార్యాహిర్య సావేర్యః బంగాళో జౌళికా తథా
ఏతేరాగాః ప్రవర్తంతే మధ్యరాత్రే దినేదినే
జోగినీ చిత్రవేళా చ కర్ణాట సూరటా తథా
మంజరీ చ ప్రవర్తంతే పరరాత్రౌ దినేదినే"

సం. వి. ద. రా. వ. iv - 287 - 88.

"రాగమేళములలో రహికెక్కి మొదటిదై
యాముఖారి మేళమమర నవల
మాళవ గౌళక మేళమనఁగ శ్రీ
రాగమేళంబు సారంగనాట
మేళము హిందోళ మేళము శుద్ధరా
మక్రియా మేళంబు మఱియు నవల
దేశాక్షి మేళంబుఁ దిన్నని కన్నడ
గౌళమేళంబును ఘనతఁగాంచు

శుద్ధ నాటయు మేళమై పొదగుమీఱు
నాహిరీ మేళమనఁగఁ జెల్వొందునిట్లు
మేళన శకంబు విలసిల్లు మీనరముగ
లాలితౌదార్య రామభూపాలవర్య" రా. తా. చిం. iv - 4.

ఆలప్తి - నన్నెచోడుడు ప్రా. ఆం. క. సం. ప్ర. పుట.

ఇంతటి సంగీతశాస్త్రచోదిత వివరణాపేక్షులైన పలుకుబడులను ఒకటి రెండు పద్యములలో నిమిడించిన కవి మల్లన ప్రౌఢకవియేగాక ప్రౌఢిమాఢ్యక మానసుడగు సంగీతశాస్త్రజ్ఞుడుగూడ నగుచున్నాడు. ఈకవి పైని చెప్పినవేగాక భావసంకీర్ణ వేళావేళలను గూర్చి పలికిన పలుకుబడులుకూడ వివరణార్థములే ఆ రాగములుకొన్ని వేళావేళలనుబట్టి గేయార్హములగుట కాకుండుటకూడ విహిత మైనది.

"ధన్యాసియు, ముఖారితగు మాళవశ్రీయు
మాళవ గౌళకు నువిదలిట్లు
నెనమంద్రు పురుషుల నెన్ననొక్కొరి
ముయ్యూర్గు లెనయుకతన

అథవక్ష్యామి హే... తాత కాలరాగాను క్రమాత్
దేశాక్షీ దేవగాంధారీ భాండీ ధన్యాసి మురువా॥
దేవక్రియాచ బంగాళగౌరీ భూపాలఏవచ।
స్వస్వరైశ్చ ప్రవర్తంతే ప్రాతః కాలే దినేదినే॥
కురంజీ సాహుళీ ఘంటారావ రామక్రియా తథా
బిలహరీ మలహరీ ముఖారీ యమునా తథా
రేగుప్తీ భైరవశ్చైవ వర్తంతే సంగమేదినే
మేఘరంజీ చ సారంగా భల్లాతీ మధ్యమావతీ
దేశీ నీలాంబరీ చైవ తథా మంగళదేశికా
శ్రీరాగశ్చతుః మధ్యాహ్నే వర్తంతేను
మోహనాచైవ కల్యాణి కావే ఘూర్జరికా తథా
శంకరాభరణా పూర్వీ వసంతశ్చవరేదినే
నారాయణేచ హిందోళ సౌరాష్ట్రాతోడి రాఘళీ
గౌరీవరాళివంతు ఉపే నీమాళవస్తథా
సాయంకాలే ప్రవర్తంతే లలితా చతధైవచ
మేళావళీచ కాంభోజీ సావేరీ బేగడ తథా

ఆ పిదప మోహినీ కన్యక శుద్ధసాళగ సంకీర్ణ రాగరీతులలో ఆలతులు అనగా ఆలప్తులు నిర్వహించుట ప్రస్తావింపబడినది. వానితోపాటు ప్లుతలయ ప్రసారణలీలను లయాత్మికతను నిర్వహించినట్లుకూడ ఉక్తమైనది తాళదళ ప్రాణములలోని షడంగములగు ద్రుత, అనుద్రుత, లఘు, ప్లుతకాకపాదములలో నివి యివి. దీనినిగూర్చిన వివరణ యింతకుముందు భరికొండ ధర్మనార్యుని సంగీతభిజ్ఞతనుగూర్చి వివరించినపుడు చెప్పబడినది. ఇక ఈపాదములలో చివరివియగు అరువదినాల్గురాగంబులు సంప్రాణములై నర్తించుట అనుబలుకుబడి

పూర్వరాత్రౌ ప్రవర్తంతే పున్నాగో నాటకాదయే
గుండక్రియా మనోహరీ తథామంగళ కైశికీ
కేదార్యాహిర్య సావేర్యః బంగాళో జోళికా తథా
ఏతేరాగాః ప్రవర్తంతే మధ్యరాత్రే దినేదినే
జోగినీ చిత్రవేళా చ కర్ణాట సూరటా తథా
మంజరీ చ ప్రవర్తంతే పరరాత్రౌ దినేదినే"

సం. వి. ద. రా. వ. iv - 287 - 88.

"రాగమేళములలో రహికెక్కి మొదటిదై
యాముఖారి మేళమమర నవల
మాళవ గౌళక మేళమనఁగ శ్రీ
రాగమేళంబు సారంగనాట
మేళము హిందోళ మేళము శుద్ధరా
మక్రియా మేళంబు మఱియు నవల
దేశాక్షి మేళంబుఁ దిన్నవి కన్నడ
గౌళమేళంబును ఘనతఁగాంచు

శుద్ధ నాటయు మేళమై సొబగుమీఱు
నాహిరీ మేళమనఁగఁ జెల్వొందునిట్లు
మేళన శకంబు విలసిల్లు మీసరముగ
లాలితౌదార్య రామభూపాలవర్య" రా. తా. చిం. iv - 4.

ఆలప్తి - నన్నెచోడుడు ప్రా. ఆం. క. సం. ద్వ. పుట.

వివరణాపేక్షయై నెగడుచున్నది. ఈ కవులకు అర్వాచీనుడైన రఘునాథ నాయకుని గురుపుత్రుడైన వేంకట మఖి జనకరాగములను డెబ్బదిరెండు మేళ కర్తలుగా విభజించి జనక జన్యరాగపద్ధతిని స్థిరీకరించినాడు. అంతకు పూర్వములగు సంగీతశాస్త్ర గ్రంథములలో వింశతి రాగమేళములు ఉదీరితములు. వాని ననుసరించి తెలుగులో సంగీతశాస్త్రము రచించిన పోలూరు గోవిందామాత్యుడుకూడ వింశతి రాగమేళములనే గైకొనినాడు.

"నాద నామక్రియా నవమేళ శుద్ధవ
రాళి కామేళములోలి మెరయు
లలినొప్పు రీతి గౌళవసంత
భైరవిమేళ కేదార గౌళ
మేళ హిజబ్జికామేళ సామవరాళి
కామేళములు చాలఁగ్రాలు నవ్వ
లను రేవగుప్తిమేళంబు సామంతమే
శంబు కాంభోజి మేళంబు వెలయుఁ

బదియు మేళంబులిట్టయ్యెఁబదియు నవియ
నివియు గూడగ మేళము లిరువదయ్యె
వరుస వీరాగ మేళాళివలనఁ గలిగె
రాగవర్గము రామభూరమణలినుము" రా. తా. చిం. iv - 5.

వెండియునిట్లు వింశతిమేళంబులయందు జన్మించిన రాగసమూహంబులోన మత్తమ మధ్యమాధమ రాగంబుల నేర్పఱచి తేలిపెద ఆకర్షింపుము.

"అదియందు ముఖారియను శుద్ధనాటయు
మాళవ గౌళము మహితమైన
శుద్ధవరాళియు శ్రీరాగంబు గుజ్జరి
[illegible]బులితమైన

మొత్తముమీద గోవిందామాత్యులు మొదలగు సంగీతశాస్త్రజ్ఞుల పరిగణమును కలిపిగణించిన ఇరువది+పదునేను+పదునెనిమిది+పదమూడు కలిపికూడిన అరువదియారు రాగములగుచున్నవి. వీనిలో ఒకటి రెండు రాగములు అటు నిటుగాకూడ నుండవచ్చును. కావున గురికి బెత్తడు దూరముగాకపోయినను దరిదాపులుగానైనను ఈకవి సంఖ్యాగణనమున లక్ష్యశుద్ధి సాధించినాడనియే అనవలయును. ఏది యెట్లుయినచు కవియైనవాడు సంగీతశాస్త్రజ్ఞుడు కూడానై రాగ

శుద్ధ రామక్రియ శుద్ధ వసంతంబు
భైరవి హిందోళ భవ్యరాగ
మవల శ్రీరాగాఖ్యమనగఁగన్నడ గౌళ
రాగంబు సామంత రాగమనగఁ

బరగు దేశాక్షి ధన్యాసి గౌళికయును
నహిరీ రాగమన మలసారి యనంగ
రమ్య మాళవశ్రీయు సారంగనాట
లమరు నిరువది రాగముల్ రామభూప" రా. తా. చిం. iv - 54.

"క్రమమెప్ప కేదార గౌళాఖ్య కాంభోజి
కన్నడ బంగాళకములనంగ
మఱియు బేలాహరి మధ్యమాగధియు నాలా
యణి యనంగ రీతి గౌళయనంగ
నాద నామక్రియ నలుపైన బౌళియ
భూపాల రేవగుప్తులును మఱియు
గుండక్రియా హెజ్జిజ్జి నొనరు వసంతంబై
రవియును సామవరాళియనఁగ

నిట్లు పదియేను విధముల నెసగునట్టి
మధ్యమాహ్వయరాగముల్ మహిని వెలయు
నతుల గీతప్రబంధ - యార్హమగుచు
రామ భూపాల మహనీయ రమ్యశీల"

మఱియు నధమ రాగంబులెన్నియనిన—

"సౌరాష్ట్ర భౌళిమేచక రాగమునుచ్చ
యాగౌళియు కురంజియనగ సింధు
రామక్రియము గౌడరాగంబందివిరాగా
మంగళ కైశికి మహిపూర్వ
గౌళలు సామరాగంబు నాందోళియు
కలమంజరీ రాగ భవ్యశంక
రాభరణాఖ్యంబు లాదేవగాంధారి
యాదీపకనట నారాయణములు
చక్కని శుద్ధభైరవి భిన్న షడ్జమనఁగా
నిట్లు పదియునెన్మిది చూడ నెన్నఁదగిన
నధమ రాగములనుచు మహాత్ములైన
గీతవిదులంద్రు రామభూమహీతలేంద్రా"

"క్రమముగ కుంతలాఖ్య వరాళియనగ సా
రంగభైరవి యవరంగు గల్గి
శుద్ధబంగాళంబు సొబగుమీఱు నాగధ్వనీ
ఘంటారవాఖ్య రాగంబు మార్గ
హిందోళకాఖ్యచే నెనఁగు రాగంబు ధా
యానాట దేవక్రియాఖ్యమవల
నారాయణీగౌళ చారు తోఁట వరాళి
యనగ దురక తోడియనగ మఱియుఁ

జెలఁగు సావేరి యార్ద్రదేశియు ననంగ
నిట్లు వదమూడు రాగములనియు మొదలు
గల్గి రాగంబుల ధమరాగంబులంద్రు
రామభూపాల జగదేక రమ్యశీల" రా. చిం. v - 59.

ఇట్లు వదమూడు ఇంపైన లెక్కచే నమరిన యధమ రాగములాయెనవినాడు పోలూరి గోవిందామాత్యుడు.

లక్షణాదికములనుడువుట ప్రశంసార్హమగు విషయమేగాక అన్యముగాదు. అందు వలన ఈ మల్లనార్యుని సంగీతపాండితి కేవలము శ్రుతపాండిత్యమునుటకు వీలు లేదు. పైపెచ్చు "శ్రుతంచ బహువిర్మలమ్మ"ని నట్లు ఈప్రౌఢకవి మల్లనార్యుని సంగీతపాండితి విగ్గుదేలిన శ్రుతమని సోపపత్తికముగానొక్కి వక్కాణింప వచ్చును.

బాణాల శంభుదాసుని సారంగ కావ్యరాగ వైచిత్రి

ఈ శంభుదాసుడు ద్విపదకావ్యముగ సారంగధర చరిత్రను రచించినాడు. అందరివలె ద్విపదలను కావ్యరీతిలో కథానుసారిగ రచించుటగాక వానికి రాగ ప్రకల్పనముతానే గావించుట ఈకవిదైన ప్రత్యేకత.

రాజుల సమక్షమున కాటలో ప్రదర్శింపదగిన సంస్కృతనాటకములవలె పేటలోని ప్రజకు చవులూరించు రీతిలో ప్రదర్శించు తీరును కల్పింపదలచి కవి యిందలి ద్విపదలకు రాగప్రకల్పనము జేసియుండ వచ్చుననిపించుచున్నది.

ఈకవి ద్విపదలకు రాగములు గూర్పుటలో అనూచానముగ అనుసరింప బడుచున్న రాగగానపద్ధతిని ఇమ్మంతైనను అనుసరింపలేదు. సంస్కృత నాటకములందు వైతమునాందిని నాటయందు గానముచేసి భరతవాక్యమును మధ్య మావతిలో పాడి నాటకమును పద్ధతియున్నది. కాని యీకవి కావ్యాంతమున ప్రకల్పించు మధ్యమావధిని కావ్యపారంభమున మధ్యలోకూడ ప్రతిపాదించి నాడు. కావ్యాదిలో గానము చేయవలసిన నాటను కావ్యాంతమున బాడించినాడు. ఈ కవిగూర్చిన రాగములు వరుసక్రమములో నీతీతిగనున్నవి. 1. మధ్యమావతి 2. కేదారగౌళ 3. సారంగ 4. మధ్యమావతి 5. బేగడ 6. సావేరి 7. కేదారగౌళ 8. తోడి 9. నాట.

ఇలకొకచో చిత్రాంగి విరాళిలో ఆమె మనోవ్యాధిని వర్ణించువట్ల రాగము కూర్చలేదు. ఇట్లు రాగప్రకల్పనము గావించునపుడు ఈకవి పరంపరాపద్ధతిని ఎందులకు పమ్ముచేసినాడో మధ్యమావతిని కావ్యాదిలో నాటనుకావ్యాంతమున ఎందులకుంచినాడో అంతుబట్టుటలేదు. అదియే ఈకావ్యమందలి ప్రత్యేకత, వైచిత్రి అనుకొనవలెనేమో! ఇంతగా రాగరీతిని తారుమారుచేసిన ఈకావ్యమును పేరము వేంకట రాయశాస్త్రి కవివర్యులభిమానించి తమ స్వీయముద్రణాలయమున ముద్రించుట ఈ బాణాల శంభుదాసుని రచనా విన్యాసమునందలి ప్రత్యేకాకర్షణమై

యుండవచ్చును. సంగీత విషయమునందు మాత్రము ఈతడొక క్రొత్త పుంతను త్రొక్కి నాడనుట మాత్రము స్పష్టము. ఈతనికి చాల సంవత్సరముల పిదప శ్రీకృష్ణహరిజాతమును (యక్షగానము) రచించిన తరిగొండ వెంకమాంబ యను రచయిత్రిగూడ ఆదియందు మంగళాచరణమును మధ్యమావతియందే గావించుట ఈ శంభుదాసుని ఒరవడియే కారణమైనదేమో! ఏది యెట్లైనను ఈసారంగ కావ్యవైచిత్రి చిత్రాతిచిత్రముగానే నిలిచిపోవుచున్నది.

అప్పప్పకవి బొడ్డుచర్ల తమ్మయ్య ఘట్టు ప్రభువుల సంగీతాభిమానము

అప్పప్పకవి శశిరేఖాపరిణయము :

ఈకవి తండ్రి సంగీతవిదుడని ఆతనితోపాటు మఱికొందరు ఈతని వంశకర్తలు సంగీతము నెఱిగినవారున్నారని ఈ కవి రచించిన శశిరేఖా పరిణయావతారికవలన వ్యక్తమైనది. ఈతని కావ్యమున కవియే చెప్పుకొనిన తాతలనాటి సంగీతప్రజ్ఞయేగాని కవిదైన స్వకీయసంగీతప్రజ్ఞ ఏమియు వ్యక్తము కాలేదు. ఈ కవికి ఇంటి విద్యగ సంగీతమున్నను పెరటిమందుగానది వంటపట్టలేదు. కావ్యమున ఒకటి రెండు ప్రకరణములలో తప్ప మిగిలిన కావ్యమునందెక్కడ సంగీతప్రస్తావన లేనేలేదు. అందు మొదటి పద్యమగు చతురానన స్తుతియిది.

"వెలయగ భారతీయువతి వీణెఁగు చంబులఁజేర్చి హాయిగా
సలలిత రాగవైఖరులఁజక్కగ గానము సేయ వేగమే
వలపుల గౌగిటఁదిగిచి వాణి మనమలరారఁ జేయునా
జలజభవుండు మాకెపుడు సత్కృపతోడఁజిరాయు వీవుతన్"*

ఆ పిదప తన జనకునిగూర్చి ఇట్లు చెప్పినాడు.

"భట్టుమూర్తికి సరియనఁబరగు నతడు
ఆంజనేయుఁడు వీర హన్మప్పమఱియు
హనుమదాసను ....
.... మదీయ జనకులు కీర్తించి" రనుచు,

"ఇలలోన నాంజనేయుల వాచకస్ఫూర్తి
మంజుల స్ఫురణతో మధురమగుచు
నేయే రసంబుననే రాగంబొప్పిన నా
రాగమున రసంబమరఁ జదివి

---

* శ. రే. వ. i - 4

యాలకించిన వారి నానందాబ్ధిలో
మగ్నుల గావించి మరులుకొలిపి
బంధు జనాళి నాభరణ భావంబునఁ
గన్నాకుగానెక్కి ఘనతకెక్కి"*

ఈపద్యములలో అప్పప్పకవిదైన సంగీతప్రజ్ఞ మనకేమి కన్పించదు. కాని, రామరాజభూషణునిపైని అర్వాచీనులకున్న అభిమానము, ఆతని సంగీత ప్రజ్ఞపైనన్ను ఆరాధన వసుచరిత్ర పద్యముల నాయారాగముల చదివిని హాయి గూర్చునను అభీప్సితమును ఇట వ్యక్తమైనది. ఏది యెట్లున్నను ఈ అప్పప్ప కవి సంగీతమున పండితపుత్రుడేగాని పండితుఁడగు పుత్రుఁడు గాడనుట అసహజముగాజాలదు.

బొడ్డుచర్ల తమ్మయ ప్రసన్న రాఘవ నాట్యప్రబంధము :

ఇది నాటకపద్ధతిలో వ్రాయబడిన ప్రబంధమయినను గానప్రసన్నత ఉండ వలసినంతగలేదు. ప్రథమాంకమున కృతినాయకుని నుతి సందర్భమున నాతడు,

"సంగీత సాహిత్య సంగరాంగణ సార్వ
భౌమవిశ్వంకాంక బంధురుండు
....
దీప్తి జనరాజునందేల తిమ్మరాజు" అని నుతింపబడినాడు.

ఇక ప్రస్తావనలో ఒకచో మమ్మని ఒకనాదము వినవచ్చినది.

"ఇది యెట్టుర గగనంబున
విదితంబయ్యెన్ ప్రవీణ వీణాధ్వని నీ
రదము గాబోలుఁ బ్రియం
బొదవ మదాచార్యుఁబరమ యోగీంద్రుఁ గనెన్"**

---

* శ. రే. వ. i – 7

** ప్ర. రా. నా. ప్ర. i – 157

"…. నీనినదము మహతీ
జనిత క్వాణంబుగాదు చదలంబొదలన్"*

"తుమ్మెదలు మ్రోయుచున్నవి
ఝుమ్మని యివేరెండు కుసుమసాయకు జయ గీ
తమ్ములు వాడెడు గతి….
నమ్మాధురి చెవులగ్రోల సాశ్చర్యంబై"**

ఈ పద్యములలోని ఇందిందిరాద్వయధ్వానము వీణా నినాదముతో నుపమింపబడినవి.

ఇక శివధనుర్భంగ సమయవర్ణనమున కొలదిగ నిట్లు సంగీత ప్రస్తావన యున్నది.

"హరి నిద్రందోలు చుంబాయఇ భుజగ ధరశౌర్యంబు గూర్కింపుచున్
…. …. …. …. …. కూర్మ రాజున్
తిరుగల్ గావింపుచున్ ధింధిమిధిమియని వాదిత్రమున్ ముజ్జగంబుల్
మొరయన్ జృంభించెఁబెల్చం బురమథన ధనుర్ముఖ్య భంగోత్థగర్జల్"***

ఇక పరశురామగర్వాపహరణ సందర్భమున—

"సంగీతభంగీకృత విసుతయశః ….సమమై రఘురాముశరము నిలు పాపిన"దని వర్ణితమైనది. ఇట్టివి ఒకటిరెండు సంగీతప్రసక్తులు తప్ప పేరుమ బట్టి నాట్యప్రబంధమైనను ఇందు సంగీతము ప్రముఖస్థానమాక్రమించలేదు.

---

* ప్ర. రా. నా. ప్ర. i — 156
** ,,
*** ,, iii — 158
****

ఘట్టుప్రభువు కుచేలోపాఖ్యానము :

ఈ గ్రంథము చాలచిన్నది. అందునను సంగీతప్రసక్తులు స్వల్పము, కృష్ణుడు మురళీరవగాన విమోహరవుండని స్తుతింపబడుటయు, శ్రీకృష్ణుని పురమున నేచెంత చూచిన నిందుబింబాన్యలు నటించు రంగస్థలములేయువ్వ వనుటయు గనవచ్చును. భేరీమృదంగ కాహళనాదంబులట మొరయుచుండునని శ్రీకృష్ణుడు సాళ్వయవనాదుల జయించిన విజయముల నుట్టంకించు జయ గీతములట వినవచ్చునని కవి అనుటకంటె (వావిళ్ల ప్రతి. ii - 36, 37, పు.) చెప్పుకొనదగిన సంగీత ప్రసక్తులే ఈగ్రంథమున లేవు.

సారంగ తమ్మయామాత్యుని వైజయంతీగానము

విష్ణునారాయణ చరిత్రమును ఇతివృత్తముగాఁగైకొని సారంగు తమ్మయామాత్యుడు వైజయంతీ విలాసమును రచించినాడు. ఈ వైజయంతీ విలాస తౌర్యత్రిక విలసనము కథాగతముగ సహజసిద్ధము. కావ్యనాయిక ఆటపాటల నేర్పరియై మురిపింగలుగుట ఇందలి విశేషము.

కవికి సంగీతమనిన ప్రాణప్రదముగ చూచికొనవలసిన విద్యయను భావమున్నది. దానికి మూదలగ అతడు వాణీస్తుతి వ్యాజమున గూర్చిన పద్యము నిల్చును *

కథానాయికయగు దేవదేవి అక్క "బహునృత్య గీతవాద్య కళల పెన్నిధి" యట. అట్టియెడ,

"అర్థినయ్యక్కయును జెలియలును నృత్త
గీతవాద్య నిరూఢిఁబ్రఖ్యాతమైన
మేళమొనరించు నిజప్రౌఢి మెఱసిచోళ
విభుని విభుతాధిపతిఁగాంచు వేడ్కనరిగి" ** అనుటతో వైజయంతీ విలాసమున నృత్యగానకళావిలాసము ఆరంభమైనది. అక్కచెల్లెండ్రు ఇరువురు గావించిన సభాస్థాన నృత్యమున గీతవాద్య నృత్యత్రయియైన తౌర్యత్రిక విన్యాసము విజృంభించి ఆనందతాండవ మొనరించినది. ఇద్దానికి నాందిగా ఆరాజబింబాననలు గావించినకైవారమే "వసంతసమయ వికస్వరపికస్వర

---

* "వీణాపుత్రి లసద్గుణంబులు ముదావిర్భావముం జేయఁగాఁ
ప్రాణంబున్నలె ఱొమ్ముడించక సుధాప్రాయానులాపంబులం
బాణింగూర్చుచు సారెపారెకు రుచుల్వాదింపఁ బల్కించున
వ్వాణీ దేవినటించు మద్విమల జిహ్వారంగ మధ్యంబునన్"

వై. వి I - 8. పుట. 4

** వై. వి. i - 2

మాధురీరమాధుర్య నిరాఘాట.... వాగ్వైఖరీ సుధాపానంబునఁదోరంబైన సభ నలరించినది. ఆ పిదప దేవదేవియు ఆమె అక్కయు నెఱపిన వాద్యానుగతి గాన విన్యాస వర్ణనమున కవిదైన గీతవాద్య ప్రతిభయే ప్రవ్యక్తము.

"సవరని వీణెఁగైకొని భుజంబుననొందొక కాయమున్నిజాం
కవసతి నొక్క కాయముఁదగం బొసంగించిన రెంటి నందు నం
గువలయ పత్రనేత్రకుచ కుంభము పోల్చి ధృతోత్తరీయమై
గవిసెన తోడికాయ గమకంబునఁ దత్పదృగోజ్జ్వలా కృతిన్"

ఆ యక్కచెల్లెండ్రు అట అధివసించి గావించిన వీణావాద్యానుగత సంగీతక రీతియందు కవివరుని సంగీత ప్రావీణ్యమే సంభావితమైనది. ఇంత

"శ్రవణ సంకుమదంబు సంధించి మునివ్రేల
మృదురీతిఁబైతీఁగె మెఱుఁగు సేయుఁ
శ్రుతులు విజ్ఞుండైనచోఁ దంతి బిగువుగాఁ
బీడించి గిటగిట బిరుడ ద్రిప్పు
గోట నూనంబుగాఁబాట లోవలఁదేల్పి
చిటివ్రేలఁ దాళిసంఘటన నడుపుఁ
బివగించు నప్పటప్పటికిని గద్దెపై
గెంటసంబైన క్రీగంటి చూపుఁ

బొసగనిడి హస్తములను నింపొలయఁ జిత్ర
భంగి వినిపించు గీతప్రబంధతతులు
చేతనా చేతనములు సంప్రీతిఁ గరఁగఁ
జంచలేక్షణ వీణె వాయించునపుడు" వై.వి. I - 1. పుట. 27 - 28.

"వీణాయుతలోచన స - ప్రాణాయవచిత్ర గాత్రపాంచాలికయై
వాణియ ఈరూపోయన - వీణియ వాయించెనొగిఁబ్రవీణత మెఱయన్"

నర్తన సన్నాహంబునఁ దదనుకూలంబైన మేళంబుతోఁ జమదెంచి నృపాలునింగాంచి విశోచితస్థానంబున విలచిన—

వఱకు వాద్యానుగత గానవిద్యావిన్యాసము సంపన్నమైన పిదప బృందగాన విన్యాసముతో నాట్యవిన్యాసహేవాకము మాపున ప్రారంభణమందినది. అందు ప్రదర్శితమైన వాద్యప్రతిభ, కవివరుని స్వీయబృంద విన్యాసప్రతిభను వికసింపలము.

తరువాత ఏతద్వాద్యానుగతముగ దేవదేవి గావించిన నృత్యప్రాశస్త్యమభి వర్ణితము. ఇందు వివిధాభినయ రీతులు ఉదీరితము. ఇయమ గావించిన భుజంగినీ నృత్యపు సొరుమ కవి ప్రదర్శించుటలో ఆతని నృత్యశాస్త్రపాండితిప్రవ్యక్తము.

"అరుదుగ వాద్య విద్యబిరుదందిన వాయిద కారుల త్తఱిం
గరములు రెండు నొక్కసరిగా మురజంబులు ముట్టిదెమ్మున
న్మొరయఁగఁ జేసి కాంస్యరవముల్చెలఁగన్నియ తావధానులై
సరి వినిపించి రుక్తగతి జంపె ధృవాద్యట ముఖ్యతాళముల్"

అంత,

"రంజిత పదమంజీరక — శింజితము చెలంగ రంగశీమ నిలచి పు
ష్పాంజలియు వసుమతీపతి — కంజలియు నొనర్చె సభికులభినుతిసేయన్"
"లోలసమీరు కిశోరక — లాలస విహృతి క్రియాచలాచల దీప
జ్వాలిక పోలిక నిలిచెన్ — బాలిక నృత్యాదిఁదత్పభాగారమున్"

ఇట్లు నిలిచి,

మహాస్రగ్ధర :

"తవణింపన్ ముమ్మరంబై తవణీమలహారున్ దాకి తాండవస్ఫూ
ర్తి విజృంభింపంగ రంగోర్విని బిరుదు వహరించి యచ్చాటుకారున్
హావుదప్పా పాత్ర రామాయహాహజళిబళీ యంచుఁబెల్లెచ్చరింపన్
రవలి న్నర్తించెఁ గాంస్యారవమురజ ముఖారావ భావానువృత్తిన్"

"నాగస్వరంబు గానము భుజంగియుఁబోలె
గీతమంగమున సంగీకరించి
హస్త విన్యాస విభ్రమములు
వయసెప్పు వర్ణభావమునుఁజూపి

మొత్తముమీద పర్యాలోచించిన సారంగు తమ్మయార్యుడు తౌర్యత్రికరీతి యందభిజ్ఞుడనుట మాత్రము కల్పనకాదు.

వివిధవీక్షణ విలాస విచిత్రనటనలఁ
బాటించి భావంబు తేటవఱిచి
చరణ నూపుర యుణంయుణ నినాదంబులఁ
దాళమానము దీపితంబు జేసి

లాస్యమొనరించె నక్కమలాస్యయపుడు
కోపునోపున ధారలెల్ల దోఁపులొసఁగ
నాయకుఁడు మెచ్చి బిళిబాపురే యటంచుఁ
గట్నముల పైడి కొర బాగాయినంవ"

"సవ్య హస్తం బర్ధచంద్రాభినయముతో
గానంటి కటితటిఁ గదియఁజేర్చి
కొనగోళ్ల నుదుటఁగ్రమ్మిన లేఁజెమట మీటి
మాటికిదిఁ దిగిచితో మీటికొనుచుఁ
జమ కట్టు విప్పఁ జూడ్చును ఘనస్తన కాంతి
చల్లించి యురఘుపై వెల్లివిరియఁ
గోప ఘూర్ణితమైన కొదమ నాగమువోలె
నలఁత విడ్చూర్చి లందందవిసుట

నలస పళితంబులైన కటాక్షవీక్ష
ణాంచలంబులు యువ ధైర్యకంచుకములు
ఛించి ఛీకాకువఱచి వినంచుఁజేసె
రామ నర్తన కేళివిరామమేళ" వై. ఖి. పుట. 30. వ. 2.

చదలవాడ మల్లయ గానాభిమానము

ఈ మల్లయకవి రచన విప్రనారాయణ చరిత్రము. ఇందీ కవి సరస్వతీ నమస్కృతి సందర్భముననే తగినట్లుగ సంగీతకప్రసక్తిని కల్పించుటలోనే ఈతని గానాభిమానము ప్రవ్యక్తమైనది.

"తాయిం బద్మభవావదానముల పాటల్ తేటలుప్పొంగ జం
దోయిం గచ్ఛపిఁజేర్చి గోర్మొనల కాంతుల్ వింతలై వెన్నెలల్
గాయం దంతులు మీటి తాలు గరగంగా గానముంజేయు భా
షాయోషామణి తత్కృతీశ్వరునకున్ సంధించు వాగ్వైఖరుల్"*

ఇక శ్రీరంగపురమందలి నిసర్గప్రకృత్యభిరామ వర్ణనమునఁగూడ సమగ్ర సంగీతస్వరూపమే ఇట్లు భావించినది.

"మృదంగంబులఁ బెల్లెగయు ధింధిమిధ్వానంబులకును, చంచరీక గానంబులకును, బహువిధావధానంబులఁ గమలహస్తాభినయనంబులతోడ నాడు పడ్మినీవికరంబులంగవి భక్తియందు మునిగియున్న విప్రనారాయణుని రక్తి యందుఁదేలించుటకు దేవదేవి గానసహకారమునే ఇట్లు వినియోగించుకొనినదట.

"విద్దురరాదు విష్ణుగాధావద లీలలన్ గడిపెదనని కోకిలధ్వనియెంతయు వింతసేయగ నాలాపము"** సేయ నారంభించినదట. దేవదేవి చేసిన ఆలాపనమున మాటవరుసకనినను కోకిలధ్వనిరాగమే రాగముద్రాలంకారభావితమై ధ్వనించుట ఇందొక సొగసైనది.

తన తల్లి విప్రనారాయణుడంపిన బింగరుగిన్నెనందుకొనిన వెనుక అతనివి పిల్వనంగవ అతడు వచ్చునంతలోనే దేవదేవి వాసకసజ్జికయై "తాన మాన సంపన్న నవీన గానరసమాధురి వీనులవిందుసేయ తంబురమీటుచుండి వరికించుచు భావికులావతంసమును విరీక్షించిన"దట.

---

* వి. వా. చ. i - 6

** ,, iii - 83

ఇక విప్రనారాయణునితో గడిపిన రాత్రి—

"ఇమ్ముల శంఖదుందుభి సమీహితమంజుల ఘోషముల్" ధ్వనించు చుండగ నేగినదట.

ఈ చదలవాడ మల్లయ సంగీతానుకూల్యతగల కథనుచేపట్టికూడ శ్రోతగ సంగీతాభిమానమును ఎడనెడ ప్రదర్శించినాడేగాని ఏతచ్ఛాస్త్ర ప్రవచనమును మిగిలిన కవులవలె జేయుటకు బూనుకొనలేదు. కావుననే కవికి సంగీతకళయందు అభిమానమేగాని అభిజ్ఞత లేదనిపించెడిని.

అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుని తౌర్యత్రిక ప్రీతి

ఈకవి రచించిన గ్రంథము హంసవింశతి. ఈ గ్రంథమందలి మొదటి సంగీతప్రవన క్తి వివిధ వాద్యనామములనేకరువుపెట్టిన రీతిలోనిట్లున్నది. ఇందలి వాద్యనామములేకానివాని ఆకారవికారముల కొకరములుకూడ కొన్నింటికి లేవు.

*"డమరువు, రభీష్ట, మరుసహచర, భయదధక్కా, హుడుక్కా.... కలహవటహ, తమ్మట, మురజ, నిస్సాణ, యుల్లరీ, మర్దళ.... తుత్తుంభక, జర్ఝరీపాళ. క్రోశక్రోలు, మోరీభేరులును, దోలు, గేరుగుమ్మె, తమ్మెట, వీరణ, యురమ, వంచి, జుముడిక, తప్పెట, గిడివడి, తుడుముచుక్క, చుయ్యంకియును యళమహ త్తాళంబులును, జేగంట, చిటితాళములు, చిటికెలు, ముఖవీణ, శుంభకాంస్య, శృంగకాహళంబులును, సన్నగాళె, నఫీరు, కరకొమ్ము, నాగకేసరమును, సుతి, చెంగు, చేసన్నాయి, సింగినాదము, పిల్లన గ్రోవి, మ్రోయిబీకలును, పీణె, మనోహరవీణ,నారదవీణ, బాణవీణ, సరస్వతి వీణె, స్వరమండలంబు తంబుర రావణహ స్తంబు, రవాలు, కిన్నర, తిపిరి కెన్నెర, శుద్ధకిన్నర దండె మున్నగు హృద్యానవద్య వాద్యవిశేషంబులు దిక్కులు పిక్కటిల్ల మొరసిన" వని నాడు కవి.

** ఆ పిదప రతిసేన కథలో ఆమె సంగీతవైదుష్యమును కవి యిట్లు వ్రశంపించినాడు. ఆమె భావడంబును శుద్ధవద్ధతి బహురూపలక్షణంబులు, దండలాస్యములును, జక్కిణివద్ధతి, ఫేరణావద్ధతి, కుండలీవృత్తంబు, ఖాండికమురాసకాఖ్యము, నాట్యరాసనంబు, చిత్రవద్ధతియును, దేశవద్ధతియును, చర్చరీ, కందుక, బానరి, కోలాటమునాదిగ తగుజేల్లగలుగునట్టి నృత్తంబుల చొఱవలెఱిగి సరవిచంచుపుటంబును, చాచపుటంబును, ధ్రువము, మధ్యమము, రూపక, త్రిపుట, ఝంపె, ఏకతాళ, ఆటతాళాదులెల్ల నెఱిగి.... భైరవి, మాళవ, బంగాళ, హిందోళ, రాగమంజరియు, శ్రీరాగ, గౌళ, భూపాళములను ఎన్మిది పురుషరాగంబులు, దేశాక్షి, ఘూర్జరి, తోడి, దేవక్రియ, ఆందోళి, దేవ

---

* హం. వి. 29

** ,, ii - 122 - 126

గాంధారియు, గౌళగుండక్రియ, ఆహిరి, లలిత, బిలాహరి, కురంజి, ధన్యాసి, పూర్వగౌళ, వరాళినాట, భల్లాతకి, మలహరులును, సారంగనామక్రియలుననంగ గన్నడమనంగ, మంగళకైశికి యనవెలయు నారాయణియన చతుర్వింశతి విధముల తనరారు స్త్రీరాగములును మఱియు కాంభోజి, కేదారగౌళ, శోకవరాళి, పున్నాగ, గుమ్మ కాంభోజి, కేదారగౌళ, శంకరాభరణము, మేఘరంజితోడి, వరాళి, నాదనామక్రియ, నాట, రీతిగౌళ, రామక్రియ, మేళరామక్రియ, గౌళ, నారాయణగౌళ, మధ్యమావతియు, ముఖారి, మలహరి, దేశాక్షి, శ్రీవరాళి, మాళవియుఁబాడి సింహరామక్రియము వసంతసామంత శుద్ధవసంత, గుజ్జరియు, హెజ్జజ్జి, నీలాంబరియు ననంగబొనగు ముప్పదిరెండు నపుంసకములు మాళవ శ్రీయనంగమ మలహరియన దేవమలహరి రేగుప్తిదిరము కుంద మల, హరసనైదు మిత్రములు మర్మమరసి షడ్జగాంధార మధ్య, మర్షభనిషాద, పంచమ, దైవతాఖ్య సప్తస్వరములు మంద్రమధ్యమతారక మహిమ లెఱిగియాడఁబాడఁగ నేర్చు నయ్యబల నెఱింగి".

"స్వరమండలంబులు కిన్నెరలు, రుబాబులు, దండవీణలు, రుబాయి, తల్వార, రావణహస్తంబులు, మఱితంత్రులు, తంబురలు సమస్తముగావియెన్ అని వివిధములైన నృత్యరీతులు రాగనామములు సంగీతశాస్త్ర వ్యవదేశిత రీతిలో ప్రస్తావించిన ఈ అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు సంగీతవేదికయని విదిత మగుచున్నది.

—o—

కవన గానాభినయ సార్వభౌమ యుగము
రఘునాథ నిర్మిత తౌర్యత్రిక వేణి

"విధి విధానమున విద్యానగరేంది రానుగతయై వలస వచ్చిన
తెలుగు శారద వాడరించి తంజపుర నృత్యమంది రస్థనౌనర్చి
క్రమతౌర్యత్రికారాధనమున దేర్చి కవన సుమన సమస్రజంబుల
జస్రంబు సమర్చించి అర్పించిన రఘునాథయుగవాణి! నీకునాజోత"

రఘునాథనాయక యుగాంతరితులగు మహాకవుల సంగీత ప్రతిపత్తి

1. రఘునాథ నాయక గీతిసాహితీ సుధామాధురి.
2. చేమకూరి వేంకటకవి గానవరీపాకము
3. రంగాజమ్మ ఉషానురాగరమ్యత.
4. చెంగాల్వకాళకవి గానకళాభిమానము.
5. పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుని గానసమీరము.
6. గణపవరపు వేంకటకవివరుని వేంకటేశ్వర విలాసగానము.
7. ముద్దుపళని సంగీతకవు ముచ్చట.
8. కాళిందీ కన్యాపరిణయ గానము.
9. రాఘునాథ తొండమానుని సంగీతలక్ష్యలక్షణ పరిజ్ఞానము

రఘునాథ నాయకి గీతిసాహితీ సుధామాధురి

విజయనగర సామ్రాజ్యపతనానంతరము సాహితీవిహాయస వధమున చీకటులలముకొన్నది. కవివర గాయకులు గూడులేని పక్షులవలె ఎవరినెవరినో ఆశ్రయించి జీవనము సాగించిరి అట్టియెడల కవితావనితకూడ నిరాశ్రయయై అరవగడ్డ నడిబొడ్డుననున్న తంజపురమునకు రఘునాథ నాయక కవిరాజ కరావలంబనమునొంది వలసపోయినది. కవితతోపాటు గీతియు అవినాభావ సంబంధముతో నలరుసుగాన ఆమెనే అనుగమించినది.

అట్టియెడ సాహిత్యాంబరమున నలముకొన్న గాఢాంధకారమును తొలగించి సంగీతసుధాకరుడై సాహిత్యాంబరమున తరపి వెన్నెలలు ఒలికించిన రఘునాథనృపశేఖరుడు కవిరాజై కవిపరులకు, గాయకశేఖరులకు బాసటయైనిలచినాడు. ఈరాజకవిరచనలుగ "రఘునాథ రామాయణము, వాల్మీకిచరిత్ర, శృంగారసావిత్రి" అను మూడు కావ్యగ్రంథములు మాత్రమే లభ్యములు.

అపార సంగీతపాండితి ఈ కవిపరుని కవనమున సహజరీతిలో పర్యవసించినది. తెలుగు కవితలో రాగసంప్రదాయ నిక్షేపణము నన్నయ తిక్కనార్యుల కవనపద్ధతియందుగూడ కొంబగొంది. శ్రీగౌరీ రాగాదిస్మరణముగ నుట్టంకితమగుట తదనంతరార్వాచీన కవులనుసరించుట రఘునాథరాయాదులకు కూడ పరిపాటియైనది. కావుననే దక్షిణాంధ్రకవి మండలికి నాయకమణియైన ఈ రఘునాథభూపుడు ఆ సంప్రదాయమునుకూడ విడ ప్రస్తావించినాడు. అందువలననే ఈతని రామాయణకావ్య మంగళాచరణమున శ్రీలలితాకల్యాణాగ్రహము సంశోభించినది.*

---

* "శ్రీ సీతా లలితాంగి యంకమున రంజిల్లంగ నం గాంగలీ
లాసంగంబునఁ జెంగలించుచును గల్ప ద్రుమస్ఫుర్చ్ఛాయమ
ద్భాపి ప్రోన్నతరత్న పీఠమున వెల్గ్రక్కొప్పఁగా మంత్రువా
కౌనల్యా సుతుఁడిచ్చు మాకు నెపుడుం గల్యాణ సాకల్యమున్"

ర. రా. i – 1

శ్రీరాగము శుభప్రదమగు పురుషరాగము. లలితము సురుచిర మనోజ్ఞ స్వరూపిణియగు రాగిణి. కావుననే శ్రీలలితరాగముల రెంటినిగూర్చి నాయికా నాయకి భావమును సంగీతకళారహస్యవిధియగు రామరాజభూషణుడు వసు చరిత్రాదిలో సంఘటించినాడు. రాగవిదుడై సంగీతసుధయను శాస్త్రగ్రంథ రచనమున ఒప్పారిన ఈ గాయక కవి ఆరెండు రాగములకు కల్యాణమునుగూడ బోడించినాడు. ఈ రాజకవికి అనుయాయియై ఆరాధకుడై చెలగిన చేమకూర కవివరుడుకూడ శ్రీరాగ స్వరూప స్వభావావిష్కృతిని శ్రీరామచంద్ర ప్రార్థన మున ప్రతిపాదించినాడు.

తన కవనము గానరీతినేగాక నాట్యశోభనుగూడ సంతరించుకొనవలెనను నాకాంక్షను కవిప్రవ్యక్తము చేసిన తీరులోనె అద్దాని వచోముత్వమునుగూడ ప్రవ్యక్తముగావించుట ప్రశంసార్హము.

సాహితీ ప్రపంచమున పార్వతీపరమేశ్వరులు మాతాపితరులుగ సంభా వితులైనట్లే సంగీతజగతిలో వాణీబ్రహ్మలు శ్రుతిలయలకు ప్రతీకలుగ తల్లి దండ్రులై వించినారు. "శ్రుతిర్మాతా లయః పితా" అను నాభాణకము ఇద్దానికి మూదల శ్రుతిముఖ ప్రతిపాదకమగు వీణాలాపమును వాణిచేపట్టగా లయాత్మికతా సర్వస్వమగు మృదంగ ధ్వనమును బ్రహ్మ మొరయించుననియు కవితయంద ఛందమై అందగించిన లయవిన్యాసమే బ్రహ్మస్వరూపమగుటయు జగత్ప్ర సిద్ధము. ఆదియందు అన్యోన్యాశ్రయమై పొదగొంది అనంతరము అవినాభావము వాచికొని ఆ పిమ్మట అద్వితీయమై భిన్నత్వమునధిగమించి ఏకత్వమునమించిన ఉత్తమోత్తమ ధర్మమునుద్ఘోషించునది దాంపత్య జీవనము. అట్టి దాంపత్య ధర్మమున కృతార్థతనొందిన దంపతులు వారువీరుగా అరితేరుట సాహజమ్ము అభిలషణీయము కూడ. కావుననే ఆ బంగారుకలను వండించి రఘునాథభూపుడు

"పదమంజీర యుగంయుగార్భటి జటాబంధామృతాంధ స్తటి
న్యుదయద్భంగ ఘమంఘమ స్వనము త్యడూ ద్యన్మృదంగ ధ్వనిం
ధొదలింపంగ నటించునాఁటి నటుఁడింపుల్మీఱ నాడించుఁగా
తదయన్మద్రవనాగ్ర రంగమున వాగ్దాటీ నటిన్మాటికిన్" ర. రా. i - 4

అయ్యాదిమదంపతుల దాంపత్య ధర్మమును వీణానులాపనావ్యాజమున ఈరెండు పద్యములందిమిడ్చినాడు.*

ఇందు వీణాంచితసామగానమందలి యోరలను వాణికి బదులుగ బ్రహ్మ దిద్దుట దివ్యమునులతో శాస్త్రార్థచర్చను గావించి యొద్దికలనుసర్ది విరించి స్థానమును శారద యధిష్ఠించుట దాంపత్య భావమునందలి తాదాత్మ్యమునకు ఉపస్కారకముగనుండుట గమనార్హము.

---

* వదనాంభోజ విహారి వాగ్వరత తనూ ద్యావల్గదంఘ్రి ద్వయాం
గదనాదంబుల భంగి వేదములు వక్కాణించుచుంబ్రేమ నా
రదవీణాంచిత సామగానముల యోరల్దద్దు పెన్వేల్పుభా
రిదయన్మాకుఁ జిరాయురభ్యుదయ సుశ్రీ సంభ్రమంబీవుతన్"
ర. రా. i – 6

"చదివిన యాకులంజిలుక చక్కగ ముక్కునడిగ్గఁ ద్రోయఁగాఁ
బొదలు సువర్ణ శోభఁదగు పుస్తకముంగమనీయశయ్య చేఁ
జదువుచు దివ్యమౌనులకు శాస్త్రములన్నియు నర్థనంపదం
బదరక తెల్పు భారతి యభంగుర వాఙ్మయభంగులీవుతన్" ర.రా. i-7.

"వారు సత్వరంబుగ మదన తంత్ర సిద్ధాంతమణి పేటియగు దళవాటికింజని
యచ్చోట హాటకమయంబులగు శ్రీమ కూటంబులు మణిఘటిత తులాకోటి
రణితంబులగు
మృదంగ ధింధిమధ్వానంబులతో సంబంధింపఁబసిఁడియంచు కాపెలు ప్రకాశింప
మేళకం
బులుగూడ వివిధ తాళంబుల మత్తనృత్తంబులు పలుపువారును మణికంకణ
క్వణంబులు
రాణింప వీణలు వలికించువారును దిపిరిదండియలు గైకొని గాణదండి మెఱయ
మంద్రమధ్యమ తారస్వరంబులు సుధారసంబులుగురియ గానంబులు పేయువారున్"
ర, రా. ii . 105

ఇక తదనంతర పురవర్ణనమునందలి నాటకశాలలనభివర్ణించునపుడు అట "నగర "నగరవధూటి కోటి తులాకోటి ధ్వనిమాటికి గుబ్బతిల మబ్బులతోన బర్వు"నని అద్దాని సార్థక్యమును ఋష్యశృంగ చరిత్రమున వర్ణించినారు. తన నాటి వారాంగనా సముదాయ శౌర్యత్రిక పాండితినే అలనాటి రీతిగా మలచినారు. వారలు ఋష్యశృంగుని కొనితేరనరుగు నపుడుకూడ

"బంగరు వల్లకులెక్కి మృ
దంగ హుడుక్కాదికంబులగు వాద్యంబుల్
ముంగల మొరయఁగ నభినవ
శృంగారము మెఱయఁజనిరి చెలువలు వేడ్కన్" బయలు వెడలిరనినారు. ఇట వల్యంకికాది రాజలాంఛనములను బిరుదు వాద్యములను

"గాంధర్వ నర్వ స్వకళఁగళంకము లేక
తాణలొ జగజెట్టిగాణలుకును
దత్తిల భరత మతంగాది మతముల
వఱలెడి నాట్యతత్త్వజ్ఞులకును" ప్రౌఢిమించిన కవిరాజులకును ఈయవచ్చునను సాంఘిక మర్యాదను జనవాక్యముగ వెలార్చినాడు.

ఋష్యశృంగుని గనిన పిదపవారలు ఆతనిని తమ గానంబు చేతఁజొక్కఁగ జేసి యిట్టట్టుఁజనకుండ చేసెదమని పంతంబులాడిరనియు అనినారు. ఈ రామాయణకావ్యము ఆ సమగ్రముగాన కొంతవట్టు మాత్రమే సంగీతకరీతి ప్రస్తావితమై ఉపలభ్యమైనది.

వాల్మీకి చరితమునందుగూడ మంగళాశాసనము శ్రీరాగ రాగాంచితమై భాసిల్లుచున్నది.* తరువాత విరించి స్తుతికూడ వాద్యాంచిత రాగప్రపంచనమున

---

* ** ర. రా. ii - 122 - 125

* "శ్రీవైదేహి యురోజ పూర్ణకలశ శృంగం బులిం బల్లవ
శ్రీ విన్యాసముచూపు హస్తములచేఁ బ్రే మంబ్రకాశంబుగా
శ్రీవిద్యల్ వతకోటికిచ్చు నలరాజీవాక్షుఁడిచ్చెకు వంశా
శా విర్భూత మహార్ఘరత్నము మదీయాభీష్టముల్ సేయుతన్"
నా. చ. i - 1

కనువై యొప్పుచున్నది * కథాక్రమమున వర్ణితుడైన తత్త్వబోధ విశారదుడగు నారదుడు "నారాయణుని దివ్యనామావళును పల్కు మహాతిఁదామూఁపునరహి వహింప వెఁపువహించునని వర్ణితుడైనాడు.

** పిదప కథానుగతముగ వాల్మీకి చరిత్రమును వర్ణించునపుడు ఆతడు విరక్తుడై పిదప తపశ్శాలియై యున్నపుడు ఆతని మరల్ప అలుబిడ్డలు కులము వారు యత్నించిన తీరుతో సంగీతకము చోటు చేసికొనినది.

తృతీయాశ్వాసమున రఘునాథుడు తన సంగీతాభిమానమును, నృత్త పాండితినిగూడ చాటినాడు. దానికనువుగ రంభోర్వశుల విద్యాస్పర్ధను ఇట కల్పించినాడు.

*** "రంభసచ్చుత నాట్య సంరంభమగుచు
ఝుళ ఝుళం ఝూళనాదహళ హళితంబైన
బిరుదు వజ్రపుజల్ల పెండె మమర
నమరవల్లభు కొలువున కరుగుదెంచి" న దనినాడు.

**. "వంచినరీల రాగము ప్రవంచితమై చెలఁగన్ వివంచివా
యించి తనున్నగించి యెలయించిన ప్రేయసి వల్లదించి మో
దించి ప్రవీణవాదని నుతించి కవులగిట నుంచి ప్రేమయూ
రించి వరించి మించిన విరించి మమం గరుణించి బ్రోవుతన్"
వా. చ. i - 7

* "బోయ మిటారి గుబ్బెతలు పున్నమ వెన్నెలబైట నీవయిం
బాయని బాళి కిన్నరలు మాటికి మీటుచు నీప్రతాపమున్
హాయని చొక్కిపాడ వినవా కనవా మనవారిఁబాపి నీ
వీయెడ నొంటినుండఁదగవే చనుదెమ్ము వీటికిన్"
వా. చ. ii - 4. పు. 72

** వా. చ. iii - పుట 82. వ. 3

* "శృంగార ఫణి శతాభంగిఁ దయేతుచుట్లఁ
గమ్పు మీతెడు పామగొమ్పు దనర....
నెమ్మేని జిగి దొలంక నృత్తదేషంబు మిగుల నర్తింపవచ్చె" ఆ ఊర్వశిని వర్ణించుటలో కవివరుడు ఊర్వశిరూపులో, చేతలోగూడ గీతవాద్య నృత్యత్రయియైన సంగీతపరిజ్ఞానమును ప్రదర్శించినాడు.

ఆ పిదప కవివరుడు ఊర్వశి మాటలో వ్యక్తీకరించిన స్వీయనాట్య ప్రతిభకు ఈపద్యము మూదల—

"శివుఁడొక్కనాడు దేశికిమెచ్చి నాకిచ్చెఁ
బెద్ద వజ్రపుఁగమ్చు బిరుదు పీఠె
నాతండ్రి హరి యభినయము వేళనిచ్చె
హరినీలముల కడియాల జోడు
చతురాననుడు సరస్వతియు గానము మెచ్చి
యొసఁగి రంచలయంచుఁబసిఁడి కాపె
విత్తాధిపతి తాళవిజ్ఞాన మరసి ప్రే
మఁజెలంగి యుభయ చామరములిచ్చె

నెన్నియేవియుఁగలవని యెన్ని చూడఁ
బెట్టిఁబెట్టెఁడు బిరుదులు గట్టి పెట్టి
యున్నయవి వానినే చూడ నొక్కనాఁడు
బిరుదులేటికి విద్యయే బిరుదుగాదె"*

రంభ ఊర్వశితో వన్నిదము సరచినట్లు వినిపింపుమని కోరినదట. అందులో రఘునాథుని యపారసంగీతపాండితి తాళాధ్యాయముగ వెల్లివిరిపినది.

"ఆది తాళము ద్వితీయకమంతర క్రీడ
జయమంగళమ్మును జంపెలీల

* వా. చ. iii - 88 పుట వ. 2

** వా. చ. iii - పు 88

చాచపుటంబు చచ్చత్పుటంబును షట్పి
తాపుత్రకంబు విద్యాధరంబు
రతిహంసలీల శ్రీరంగంబు రంగంబు
కంకాళఖండ కాకాధములును
కోకిల ప్రియము విలోకింతంబు కుడుక్క
డెంకి త్రిభంగి మట్టిగ విజయము

నందినందన జయసింహ నందనములు
మొదలుగాఁగల తాళముల్ మొనసినున్న
గూడి కవచట్టముగఁ గొవియాడి తేవి
బిరుదులిదియిత్తు నీకునే బిరుదంచు"*

"పేరణి దండలాస్యమును బెక్కణి కుండలి నాఁజతుర్విధో
దారములైన నాట్యముల యందము నెల్లనెఱింగి యందునే
పాచుచునండ ముందు విధులాఱనై తగు నంగహారముల్
రా రసభావ దృష్టులలరన్ నటియించదె మాటలేటికిన్"**

"సంయుతా సంయుత సంజీవ హస్తముల్
పదమూఁడు నొక యిరువదియునాల్గు
త్రింశద్గణంబున నృత్తహస్తంబులు
నైదువక్షంబులు నైదుఘటలు
స్కంధంబులాఱును గంధరల్తొమ్మిది
జానువులేడు పార్శ్వంబులేఁడు
మొత్త మంగంబులేకోన వింశతిదళ
బహుల్ త్రికుక్షులుఁ బదములాఱు

---

* వా. చ.

** వా. చ. iii - 92

స్థాయి దృష్టులెనిమిది సంచారిభావ
దృష్టులిరువది రసదృష్టులెనిమిదియును
బొంకముగఁ జూపి వింతకోపులు పెలంగ
నాడఁగలిగినఁ గలహించఁ బాడినీకు"*

రంభోర్వశులిరువురు వాల్మీకి తపము చెరువ యత్నించుటలోకూడ నాట్య సంగీతపరిజ్ఞానము ప్రస్ఫుటమైనది.

"వీణియలు, దండియలును దాళములేఱు వాద్యములు, నార జంబులు, ముఖవీణ, తానకములు, స్వరమండలములు, మద్దెలలు, మున్నుగా సాపామంచు తరుణీమణి యొకర్తు తంబూరా మొరయించుచు వచ్చె" నట**

"వెలదియొక్కతె ముఖవీణయూన
సరసిజాక్షి యొకర్తు స్వరమండలము....
బోఁటి యొక్కతె దండ మీటి పాడ
విమలాంగి యొకర్తు వీణియ పలికించఁ
గలికి యొక్కతె యుపాంగమ్ము పూనఁ
గి సలయాధర యొర్తు కిన్నర మీటంగ
లోలలోచనయొర్తు తాళమెత్త
మఱియుఁగొందరు సుదతులు మద్దెలయుమ
నాదజము మొదలైన వాద్యములువట్టి
శ్రుతులు ఘుమ్మని హవణించెనతివ దేశి
నృత్తవైఖరి చూపె మునీంద్రునెదుట
ఇటుల మిగుల నేర్పు ఘటిల్లఁజూపి
నృత్తగీత వాద్య నిపుణమార్గ
పటిమ చెవిటిమోలఁబాడిన సంకునా
ఫలములేక పోవ బిదవరంభో***

* వా. చ. iii - 93

** వా. చ.

*** వా. చ.

ఇట ఊర్వశి సంగీతవిద్యతో తన వాద్యపరిజ్ఞానమును కవి వెల్లివిరియింప జేసినాడు.

తళుకు నీలపు దట్టములు వోలె నీడలు
గానంగఁదగు గుబ్బకాయలమర
రతనాల పూసల రాజిల్లెడు సితాజి
పగడంపు మెట్టుల జిగి దొలంకఁ
బ్రచురరాగ లతాంకురములఁ బ్రాకినలీల
మెఱుఁగారు తంత్రుల మీటు చూప
ఘమ ఘమధ్వని నించు క్రొల్విన యవరంజి
కళుకుల యమ్మవుల మోళుకుదనర

జీవ రత్నంపు మేరువు చిఱ్ఱ పెంపు
చిరమలును గరుడ పచ్చల కరివెజీని
వ్రాత హుంబట్టు గవిపెన రాణదనరు
వీణె నానయించి....."*

"గవిపెన నడలించి కరవంక ఆద్యుతి
గడులువోఁజీని పావడలు దుడిచి
చిలతం.... మెఱుఁగు గుచ్చల మీఁదిఁదల్పిమ
మ్మన నఖంబులు క్రుతిలంటి మీటి
జవ్వాదిఁబదవిచ్చ సారణుల్పారించి
నరసతఁబిరడలు చక్కనొత్తి
మంద్రమధ్యమ తారమహిమ మీఱంగఁద్రి
స్థానంబులును ముట్టి తాళగతుల

* వా. చ.

నతుల కంకణ ఝణఝణత....తులు పెలగ
మాయురే యనరాగము లాలాయములును
గీతములు ప్రబంధములు రక్తిఁగనుపించ
వీణె మీటెను నా నీలవేణియపుడు"*

"ఔరా! రాగము బాపురే యొదుగు తాయంబుల్ బళిస్థాయి సం
చారీ ప్రాపులు లెస్స కంపితముమై చా....హా మేలమ్మయ
య్యారె మీటు కొలంబు పాడఁదగు నాహారక్తియంచున్ సభా
స్తారుర్లేరిట మెచ్చ నీజడుఁడు మెచ్చన్ నేర్చునే గానమున్"**

ఇట్టి గీతవాద్య నాట్యవిశేషకప్రజ్ఞను చూపించుటవలన రఘునాథుఁడు సమ్యక్ తౌర్యత్రిక పాండితీవిశేషస్వాంతుడని వెల్లడియగుచున్నది. వీణావాదన మందీ కవి ఆరితేరినవాడివి రఘునాథమేళ వీణాప్రకల్పనమున వ్యక్తమగుట జగత్ప్రసిద్ధము.

ఇక మిగిలినది శృంగారసావిత్రి. ఇందు రఘునాథుని గానపాండితి కావ్యాంతరిత పాత్రలవలన వ్యక్తము. కవి కావలెనని నృత్య సంగీతపాండితీ సహకృతరీతిని వెలయింపవలెనని మేనకానారదాది పాత్రములనిందు ప్రవేశ పెట్టినారు.

మేనక విశ్వామిత్రునితో తనకుగూర్చి చెప్పికొనిన మాటలివి.

నలువ దానెక్కు నందలమంపి పిలిపించి
వీణియ నాచేత విన్నమాట
హరుఁడు నేవినిపించు దురు పదానకు మెచ్చి
తొడమీద కూర్చుండు ఘనినమాట

---

* వా. వ. iii - పుట. 117

** ,, iii - 118 పుట

హరిపిల్చి నాచేత నభినయంబును జూచి
తనయొద్ద కొలువుండుమనిన మాట
నారద పార్వతుల్ పోరితన్ లయకోస
మై తార తమ్యములడుగుమాట
మున్ను విని యుందురేకదా ననునేను
పొగడుకోరాదు.... అమరనాథుడు జూచు పాత్రములకెల్ల గుండెలో గాల మనిపించుకొంటి నేను. తంబురలో తుంబురుడే అట నేలెంచి గోటివాద్యమే లేకయుండి మఱియున్ మఱియున్ వినిపించి వింతగా (గోటివాద్య మేనేమో!)*

"మనమును రక్తియుందొలఁకఁగాఁదగు గీతములచించి ఛందముల్ మునుపుగ రాగముల్ పదములుంచియు మీటుచు జంత్రగాత్ర" సమ్మిళితముగా గానము చేసినాడట. ఆతనిని మనమున మెచ్చినను మేనకపైకి తలయూచనేలేదట. దానితో నీవెంతని నీవెంతని దేవేంద్రుని సమ్ముఖములో మేనకకు తుంబురునకు గానవాగ్వివాదము తీరనిపోరై పరిణమించినదట. దానితో తుంబురుడేతగ్గి మేనక యింటికివచ్చి నన్ను నీవంటి రసజ్ఞురాలివి దివంబునగానవి కేల నన్నునీబంటుగ నేలుకొమ్మని రాజీపడి గాయకుడవుటను అన్నింటను గాయకుడై ఆ అప్సరవను కళలతో కరిగించినాడట.

* శృంగారసావిత్రిలో సావిత్రికడకుతె నారదుంచినపుడు ఆదేతనిచేతిలో వీణెను సావిత్రియంతకుముందు పర్వతుని దగ్గర చూచినట్లు అందలి పలుకుమెచ్చినట్లు గుర్తుపట్టినదట. ఎవ్వరి వీణాప్రత్యేకత వారికుండుట ఆనాటి ఒక వైచిత్రి. అప్పుడు నారదుడు ఎదురు వీణెలుపూని వాయించునపుడు మావీణెలు మాపు పడినవనినాడట.

నారదుడు కల్పించికొని సత్యవంతుని పరిచయము చేయవలయును గావున "సత్యవంతుడల వీణను బ్రహ్మయిచ్చు నెంతయు అంతకుమించి నేర్పితివి సరస్వతిదేయని మెచ్చుకొని తన చేతివీణె యెసంగి వాయింపుమ"న్నాడట.

---

* శృం. సా. పుట. 15 - 19

** శృ. సా. పుట. 60

సావిత్రి వీణావాదనలోని పటిమను శ్రుతిచేయుట మొదల్గొని వర్ణించినాడు కవి. కాని యిందు సారెలు మెట్లుసరిచేయుట చూపలేదు. అందులోనే రఘునాథ మేళ వీణవలె కన్పట్టినది. ఇందు వరూధిన్యాదుల వీణారీతి కానరాక ఒకేవరి 24 మెట్ల రఘునాథ మేళవీణ అమరిక యిందు గోచరించుట గమనార్హము.

సావిత్రి ఎత్తికోలులోనే వీణను,

"తళుకేలంగొని మున్ను నుద్గ్రహము మీఁదన్ స్థాయినంచారముల్
శ్రమ మొర్వన్ ఘ్నరి తంబు కంపితముడాల్ గ్రామంబులున్ మూర్ఛలం
దముగా నొడవ షాడవంబులు తగన్ రాగాది గీతప్రబం
ధములిం బొందంగ గాత్రమింబొదుగనంతన్ వీణవాయించినన్"

"మేలు లతాంగి భాలనిను మెచ్చగవచ్చును నత్యవంతుఁడే
మేళముగూర్చి మర్వళుని మేలిమి చూడఁగ జూపంబంపెమున్
వేళలెఱింగి తీవపుర నీమది వాని మనంబునొక్క పై"న
ప్రోలిక ఆతనికిఁదెల్పవలెనని అనినాడట

"గీతము పూత్రము మేమళనికిన్ మడినేర్పుట. ఈ కవిత్వమాతనిచే గ్రహించితిమి. అందునగాదె ప్రబంధములైతము చేయగోరితిమి ఛాయకపోక స్వతంత్రరీతిదన్" అని సత్యవంతుని సాహితీచణత్వమును, గీతవిన్నాణమును గూడ మెచ్చుకొనినాడు. ఇక్కడ ప్రబంధమునకు గీతప్రబంధమని, ఛాయకు రాగచ్ఛాయయనికూడ అర్థము చెప్పుకొనవచ్చును.

సరస్వతికి బ్రహ్మకు వీణావాదనమున వాదుగలికి నారదుని పిలిపించిరట. అది రఘునాథనాయకుని కథాగతిలో చోటుచేసికొనినది.

ఇట్టిది రఘునాథనాయకుని గీతిసాహితి సుధామాధురిగ విలసిల్లినది.

చేమకూరి వేంకటకవి గానపరిపాకము

రఘునాథ రాయని ఆస్థానకవియై అలరిన చేమకూర వేంకటకవి "సారంగధర చరిత్ర, విజయవిలాసము" అను గ్రంథములను రచించెను. ప్రథమకావ్యమైన సారంగధర చరిత్రమున చేమకూర గానాభిమానమును చూపలేదు. చేమకూరకు మహాకవియశస్సును ఆర్జించిపెట్టినది విజయవిలాసము. అందులో ఈతని సకలకళావిలాసములతోపాటు సంగీతకళ కూడ చోటు చేసికొన్నది.

ఈ మహాకవి రఘునాథనాయకుని ఆశ్రయదాతగాకాక ఆరాధ్యదైవముగ భావించి సేవించి తరించినాడు. కావుననే మంగళాశాసనముగావించిన తొలి పద్యమున రామమూర్తిని ధ్యానించి రఘునాథమూర్తికి ఆవాహనము గావించి శ్రీరాగధ్యానమూర్తిగ నాతనినే ప్రదర్శించినాడు.

వసుచరిత్రకారుడు ఈ వేంకటకవికి కవనరీతియందు గురుతుల్యుడు. ఆతనివలెనె ఈకవియును గ్రంథాదిలో శ్రీరామచంద్రునిలో శ్రీరాగ స్వరూప స్వభావావిష్కృతిని గావించినాడు. శ్రీరాగము కావ్యప్రపంచమున నాటరాగము నాట్యకళారంగమున ప్రప్రథమమున వినదించు నర్హత నాచికొనినవని ఇతః పూర్వము వివృతము ఏతద్రీత్యనుసారిగ మన ప్రాచీనాంధ్ర కవులందఱును శ్రీకారముచుట్టియే కావ్యప్రాంరభణము గావించినారు. వారట కావ్యాదిలోవిలిపిన శ్రీకారమునుబట్టి పౌరాణికులు, కావ్యరసికులు శ్రీరాగాన్వితముగ శ్రీవ్యకావ్య వతనమును ప్రారంభించుట అలవాటు చేసికొనినారు. రాగవిదులైన కొందఱు కవులు శ్రీకారముచుట్టి శ్రీరాగముద్ర నిట నిక్షేపించుటతోపాటు శ్రీరాగభావా విష్కృతిని ఆది ఘనరాగము, శుభప్రదము, సంపదుద్దామముఅను లక్షణములను బట్టి యిచ్చు పదముల పద్యాంతరితముగ నుట్టంకించిరి. ఇక సంగీతకాష్ఠపు లోతులు తడివిన మహామహులగువారు మాత్రమే పద్యమందలి ఉపాస్యమూర్తికి అభేదాధ్యవసాయమును సాధించిరి. ఇట్టి రీతిలో శ్రీరామమూర్తికి శ్రీరాగధ్యాన మూర్తికి అభేదాధ్యవసాయమును మొట్టమొదటిగ మహాసంగీత కళారహస్య వేదియైన రామరాజభూషణు గావించినాడు. ఆతనికి అన్నిట అనుయాయియు, అంతేవాసియునైన చేమకూర కవికూడ ఇట అట్టిరీతినే ప్రదర్శించినాడు.

ఈ పద్యమున చేమకూర వేంకటకవికి ఉపాస్యమూర్తిగ రఘునాథ నాయకునకు ఆరాధ్యస్ఫూర్తిగ నిలచిన రఘురాముడు సీతాలక్ష్మణ సహితుడై విల్పాని నిలచియున్నాడు గాన ఈతడు—

"అష్టాదశాబ్దః స్మరచారుమూర్తిః ధీరోల్లసత్పల్లవ కర్ణపూరః
షడ్జాదిసేవ్యోఽరుణవస్త్రధారి శ్రీరాగరాజః క్షితిపాలమూర్తిః"

అను చతుర దామోదరకృత సంగీతదర్పణాంతరిత శ్రీరాగధ్యానమూర్తికి దర్పణ ప్రతిబింబమగుచున్నాడు. అట శ్రీరామచంద్రుడు సీతాలక్ష్మణ సేవ్యుడైన ఇట శ్రీరాగమూర్తి షడ్జాది సేవ్యుడగుచు రాగరాజై రామభూపాలునివలె క్షితిపాల మూర్తియై దర్శనమొసగుచున్నాడు.

ఇక తరువాత సంగీతప్రసక్తులు విజయవిలాసమున క్వాచిత్కముగనే కన్పట్టును. నిక్కమైన మంచినీలము ఒక్కటి చాలదా! తబ్బెడు తళుకుబెళుకు రాలైలభింపక పోయినను ఆయున్నవి మాత్రము సంగీతశాస్త్ర సంబంధులై వేంకటకవివరుని సంగీతశాస్త్రపరిచితికి నికషోపలమగుచున్నవనుట దబ్బరకాదు.

ఉలూచీ విజయవిలాస సన్నివేశమున ఉలూచి విజయునితో వాదునకుదిగి అతనిని—

"విను గీతిసాహితీ మోహనజాణలు పెపులు వట్టియాడింపగాఁ
గనియుండి "కాముకుఁడఁ గానవి" వల్కిన నాకునచ్చి కౌనెన్నృపాలా!"*

అని హెచ్చరించినది.

ఆ హెచ్చరికలో పార్థుడు గీతిసాహితీ చణుడనియేగాక ఆ విజయుని రూపువావహించుకొనిన రఘునాథనాయకుడు "గీతి మధురవాణీ సమంచితమోహన రూపుడను విషయము వ్యక్తము.. ఇందలి మోహనయన పదము మోహన రాగనామ సంసూచికము. గీతి, రీతి నాకళించుకొనిన నీకవి తన ఈవద్యమును మోహనరాగమున గానము చేయవలయునని ఆదేశించినాడనుకొనుటకు ఇద్దానిని మోహనరాగమున గానము చేసికొనియో, వినియో అనుభూతిసాక్షికముగ

* వి. వి. i - 155

అనుభవైక వేద్యముగా నిర్ణయించుకొనవచ్చును. రఘునాథనాయకుని నాటికి 'రేగుప్తి'* యను ప్రాచీననామమునుండి పరివర్తనమై మోహనసమ్మోహన జనకమై భాసిల్లుచుండినదనుట నిర్వివాదము.

"ఆ యెలనాగవేణి మెఱుఁగారుకటారికి మావటీఁడగుం
బోయనవచ్చు నమ్మెఱుఁగుఁబోఁడి పిఱుందు సమస్త భూమికిన్
రాయలసంగవచ్చు నలరాజనిభాస్య యెలుంగు గట్టివా
కోయిల కంచు కుత్తికలకున్ బయకాఁడనవచ్చు నెచ్చెలీ!"**

ఈ పద్యమున కవివరుడు "గట్టివా కోయిల కంచుకుత్తికలకున్ బయకాఁడనవచ్చు" ననుచు ధాతుమాతువులను ఉభయప్రక్రియా రచనమునొక్కచో కూర్చి ఉభయకారకుడగు వాగ్గేయకారుని స్మరించినాడు.

"నలుగడ హృద్యవాద్య నటనంమెలయంగపురం పుటారతుల్
నెలయ ద్విజశ్రుతుల్ చెలఁగ విప్రవధూ శుభగానలీల శో
భిలఁగ వివాహవేదికకుఁబెండ్లి కుమారుడు వచ్చె విట్లులా
వల నల పెండ్లికూతురును వచ్చెరణచ్చరణాంగ దంబులనీ"**

ఈ పద్దియమున హృదవాద్యరీతితోపాటు ఆరతియను ప్రబంధవిశేష స్మరణము వినబడినది. అట్లే

"నీకు కల్యాణమౌ రమణీయరూప
నీకు వంశాభివృద్ధియౌ నృపకలాప
నీకు జయమగు సాహస నీతిభరిత
నీకు సామ్రాజ్యమౌ మహనీయ చరిత"***

అట్లే ఈపద్యమున కల్యాణీరాగనామము వినిపించుచున్నది. ఇంకొకచో "ఎదుట గౌపెన వేయకిడినారు. తెమ్మని వీణె యిపుడె మేళవించవలె" ఇందు ప్రసక్తమైన వీణ రఘునాథుని మేళ వీణెయే అయి వుండనోపును. ఇట్లు ఇందు సంగీతప్రసక్తులు కొందిగనున్నను కవి సంగీతాభిజ్ఞుడమటకివి చాలును

---

* మోహనరాగము ప్రాచీన తమ సంగీతశాస్త్రములందు రేవ్యప్తి వ్యవహృతమైనదని ఆచార్య సాంబమూర్తిగారు సోపపత్తికముగ నిర్ధారించిరి.

** వి.వి. i—187. *** వి.వి. ii—15 **** వి.వి. ii—74.

రంగాజమ్మ ఉషానురాగ రాగరమ్యత

ఈ కవయిత్రి తన పతియు, కృతిపతియునైన విజయరాఘవ నాయకుని సంగీతసాహితీప్రియుడని స్తుతియించి అతని చెంగట శృంగారవతులు రంగు రత్తులుమీఱ సంగీతమేళంబు గావింప అతని సభాభవనము చెన్నుమీఱునని వర్ణించినది. ఈమె తననుగూర్చి శృంగార రసతరంగితవద కవిత్వమహనీయమతి స్ఫూర్తినని చెప్పుకొన్నది. ఈమె రచనావిశేషమున భాసించిన నదకవిత్వము శృంగార సంకీర్తనమువంటిదై సంగీతరస తరంగితమై కాంతిల్లినదనుట చెప్పక చెప్పినట్లయినది.

కథసాగిన పిదప పార్వతీవరమున జనించిన కథానాయిక ఉషాకన్య బాల్యమునందే "మృదుకోకిలాలాపనరణి మీఱ" "వీణ వాయించు చెవులకు విందుగాగ" అని నుట్టంకించినది.

ఇక ద్వితీయాశ్వాసమున విరహాసహాయగు ఉషకు మానసోల్లాసము గలిగింప ఆమె చెలులు,

"దండె తంబుర స్వరమండలంబురబాబు
వేణు గజ్జెలు ముఖవీణధక్క
చెంగుకామాచి యుపాంగంబు కిన్నెర
వీణె తాళంబునుఁ బిల్లఁగోవి
చిటితాళము రమయు శేషనాదంబు రా
వణహస్తమును జంద్రవలయములును
మురజంబు వావజంబును మొదలుగఁగల్గు
కమనీయ వాద్యముల్ గరిమెఁదాల్చి" సంగీతకము నెఱపిరట.

ఇక ద్వారకలో అనిరుద్ధునంతఃపురమున అతని పరిపేష్టించిన సుదతులలో "రమణియొకతె బహురాగ భేదంబుల నింపుగా వీణవాయింపుచుండి" చిత్రరేఖ కాంక్షిస్తదట.

తృతీయాశ్వాసమున శోణపురమున ఉషానిరుద్ధులు కలసికొనిరని ఎఱుగక ద్వారకాపురమున అనిరుద్ధుని మేల్కొలుప నేతెంచిన అంతఃపురస్త్రీలు ఉదయ గానమునిట్లు గావించినారట.

"అరుణోదయంబున హరి పౌత్రుమేల్కొల్ప
నెప్పటి క్రమమున విందుముఖులు
వడక యింటికివచ్చి బాగుగా నెంతయుఁ
దంబురల్ క్రుతిఁగూర్చి తనరువేడ్క
దేవగాంధారియు దేశాక్షి మలహరి
గుండక్రియ లలిత గుజ్జరియును
మొదలుగాఁగలయట్టి యుదయరాగంబులు
వినుతింపఁ గోఁరఱ వింతవగల"*

ఈ రంగాజమ్మ రసతరంగిత పదకవిత్వ మహనీయమతిస్ఫూర్తి యగుట వలన గీతిసాహితీ సర్వంకషమనీషా విశేషశారదయైయుండుట నిర్వివాదమగు విషయము. ఈమె సంగీతశాస్త్రాన్విత రాగవివేక ప్వాంతయగుటవలననే దేవ గాంధారి, దేశాక్షి, మలహరి, గుండక్రియ మున్నగునవి ఉదయరాగములని చెప్ప గలిగినది.

"దేశాక్షి దేవగాంధారీ, భాండీ, ధన్యాసీ మతువా
దేవక్రియాచ మందాళిర్గౌరీ భూపాల ఏవచ
స్వ స్వరైశ్చ ప్రవర్తంతే ప్రాతఃకాలేదినేదినే" అను సంగీతదర్పణము నందు నుట్టంకితమగు కాహళోక్తి ఇట రాగవేళా నిర్ణయమున మూదలగాగైగొన దగుచున్నది.

తంజాపుర సరస్వతీమహల్ ప్రచురణముగా వెలువడిన ఈ ఉషా పరిణయమున. నాలుగాశ్వాసములు మాత్రమేయున్నవి. మిగిలిన కథ గ్రంథ పాతమై లుప్తమైయుండును దొరికినంతమట్టుకు లభించిన సంగీతప్రస్తావనము నందే గీతవాద్యములకు సంబంధించిన బహుళమైన ప్రవక్తిలభించి అది ఈ కవయిత్రి సంగీతాభిజ్ఞతకు చెరగనిముద్రయై రాణించుచున్నది.

---

* ఉ. వ. iii - 100. ఉ. వ.

చెంగల్వ కాళకవి గానకళాభిమానము

కాళకవి విజయరాఘవుని ఆస్థానకవి. ఆయాస్థానము సంగీతసాహిత్యాదిక కళావిలాసములన్నింటికి ఆటపట్టు. కావుననే ఈకవి తన రాజగోపాల విలాసకావ్యమున తననాటి నృత్యసంగీత కళావిశేషములను నిక్షేపించినాడు. కవి సంగీతవేదియని రాగరస భావరంజిత హృదయుడని విశేషించినాట్యకళా విలాస తోషితచిత్తుడని పీఠికయందలి ఎత్తుగడయందే వ్యక్తము.

ఈకవి మంగళాచరణమునందు శ్రీలలితారాగమననము గావింబుట ఈకవి రాగాభిమానము ప్రదర్శితము.* విజయరాఘవభూపుని సభానాట్యవర్ణనమును ప్రత్యేకించి ఈకాళకవి తన కావ్యమున నిక్షేపించినాడు అందువలన అనట్టువ రాంధ్రు ఆ మహాకవి కొలువున మని చనినవారయ్యను ఈ మహాకవిరాజు కావ్యమున చిరస్థాయిగా నిలచిపోయినారు.**

---

* శ్రీలలితాంగియున్ ధరయుఁజెంగటవే మెలఁగంగ నున్న గో
పాలుఁడ నన్నమాటకు నపార ధనంబు లొసంగి రాజగో
పాలుని చేపెనీతఁడవి భావము లోవల నుబ్బుశౌరి హే
రాలపు భాగ్యముల్ విజయరాఘవ శౌరికి నిచ్చుఁగావుతన్"

రా. గో. వి. I - 1

** "భరత సంగీతసాహితీ ప్రముఖవిద్య - లాకృతుగన్న చందాననబ్జ ముఖులు
నరనము క్తాతపత్ర చామరములలర - వివిధ బిరుదాంక వాద్యముల్ వెలయనిల్వ"

"తీగె మెఱుంగులు తీరుననిరుగడ - వరస బంగారు పావడలు మెఱయ
....
నముఖమునవిల్చి యాముద్దు చంద్రరేఖ - వివిధ విద్యలు వింత యనఁగ" I - 22

ఆ నర్తకీమణుల వెనుక ఆనాడు ఆడువారే సకలవాద్యముల మొఱయించి దిట్టలై తేజరిల్లిరి.* ఆ వాద్యబృంద విన్యాసమందలి వివిధధ్వానమును మన మనోకుహరమ్ము ప్రతిధ్వనులీనినవి.

అందలి వివిధవాద్య ప్రభేదానుగతముగ ఒక రాజకీరవాణి పాడిన రాగ ప్రబంధగీత తాయములు శాశ్వతముగ అటధ్వనించి ధన్యములైనవి. కథసాగిన వెనుక నాయికావిభ్రమ విలాసముల వర్ణించువట్టున ఒకచో దేశ్యగీతికా విన్యాస ములగు నేలలు చందమామ పదములు వినిపించినవి.** ఇంతకుమించి ఈ కావ్యమున చెప్పుకొనదగిన సంగీత ప్రసక్తులేమియు కన్పట్టుటలేదు. ఈసంగీతిక విన్యాసమే చాలును కాళకవివరుని సంగీతకళా వేత్తృత్వమును చాటుటకు.

"చౌపదకేలికఁ రూపవతిఁ కాంత - శబ్ద చూడామణి 'చంపకాఖ్య'
చెలువగు జక్కణి చెలువ 'మూర్తివధూటి' - కొరవు 'కోమలవల్లి'
గురునితంబ నవపదంబులు లోకనాయికా లోలాక్షి - యనిదేశి 'శశిరేఖ' కాబ్జనయన
దరుపదంబులు 'రత్నగిరి' నితంబినియును - పేరణివిధము 'భాగీరథి' యును
మదనపద దూత్య నవరత్న మాలికాది - బహువిధలక్ష్య నాట్య ప్రపంచ మెల్ల
ఘనత విలసిల్ల తక్కిన కాంతలెల్ల - నభినయించిరి తమ నేర్పులతి శయిల్ల" రా. గో. వి. I - 22

* వీణ వాయించెను శోణఁధర యొకరై — కిన్నరఁబలికించె కన్నె యొకతె
చపలలోచనయొర్తు ద్విపదలు చదివెను — తత్ప్రపంగము చేసె తరుణి యొర్తు
ముఖవీణచేనొక్క ముదిత రాగమునిపె — కొమ్మయొక్కెతె పిల్లఁగ్రోవి యూఁదె
తంబురా మొరయించె ధవళాక్షియొక్కరై — స్వరమండలము మీఁటె సతి యొకర్తు

యక్షగానంబు రావణహస్తముడుకు — దండెమీటులు చెంగులు తాళ
ములును
జోలసువ్వాల ధవళంబులేలలనుర — కొందఅతివలు వినిపించిరంద
ముగను" రా. గో. వి. I - 24

"విద్యామూర్తి మలాగులెత్తు విధముల్ విద్యాధరుల్మెచ్చఁగా
విద్యుద్వల్లులు మింటనుండి విని యుర్విన్ డిగ్గిమేలైన యా
విద్యల్తామును నభ్యసింపరమణీ వేషంబులం చూనె నా
వాద్యంబుల్ మెఱయంగఁదక్కిన సతుల్ వర్తిల్లరాలాగునన్"
రా. గో. వి. I - 24

** "దండె మీటుచు భళిగాణ దండియనఁగ
నొడుగు గమకంబు రక్తియుఁబొదివి కొనఁగ
గీతముంబాడె నొక రాజకీరవాణి" రా. గో. వి. I - 26

*** "ఏలలు వాడుచో విపుడేటికో చందమామమీది వదాలుమానినార
ధికంబుగాఁగూర్చిరది యేమొ?" రా. గో. వి. iii - 66

పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుని గానసమీరము

పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుని రచనము 'సమీరకుమార విజయము'ను ప్రబంధము. కథానాయకుడగు ఆంజనేయుడు సంగీతాచార్యులలో ఆద్యుడు, ప్రపూజ్యుడు అందువలన సంగీతశాస్త్రచర్చ ఇందావశ్యకమైనది. అద్దానికి ఆంజనేయుడు కృష్ణుని వనువున తుంబుర నారదుల గానవిద్యాస్పర్థా విషయకముగ మాధ్యస్థము వహించుట కవకాశము లభించినది.

శ్రీకృష్ణుడు ఆంజనేయునుగాంచి,

"ఓయనిలాత్మ జన్మ మమునుల్లము లోవలనెల్ల వేళలం
బాయక చింతసేయుచుఁదవంబు నెపంబునున్న నిన్నునేఁ
డీయతి చంద్రగాయకుల యిద్దఱి పాటలు మేలుదెల్పఁగా
నాయెదనెంచి వక్షికులనాథునిఁ బంచితిఁదోడి తేరఁగన్"*

అనగా ఆంజనేయుడు మహావిద్వాంసుడయ్యును పరమవినీతుడై ఆపర మాత్మునకు ....

"..... వతి సన్నంబాద పీఠంబు చెం
త వినీతిన్ వసియించి తుంబురుని వీణామాని వీక్షించుచున్"**

"గాయక చంద్రులార త్రిగన్నుత తావకహృద్యగాన
ద్యాయత తారతమ్య గతులారయ శక్యమెయైన జానకీ
నాయకు దివ్యపాదనలినద్వయ సన్నిధిఁదేరు విర్దఱున్
తాయిగనొక్క రాగమనఁడావరి వాదివినున్న వారలున్"***

---

* స. కు. వి. vi — 195

** ,, vi — 198

*** ,, vi — 199

"గవిసెనల్ సడలించి కవపీఠెలూని తం
త్రులుదీటి మఱి బిరడలు బిగించి
యను రాగమున రాగమున కనుసారిక
గాత్రుతులొనఁగూర్చి కవిలె నివిరి
జాఱువాటుగ నొక్కసారిమీటి యొకింత
సరస సప్తస్వర సందర్భ విస్ఫూర్తి
మీఱఁగా గమకంబు వేఱుపడఁగ

సారెమొ రయించి తగునలంకార సరణిఁ
గొన్ని గీతప్రబంధముల్ గులుకతేనె
లొలుకఁబలికించి తాయంబు లొదవఁదాన
మానములు రాగముల రక్తిగానుపింప"*

"స్వర సందర్భమయారె మేల్ త్రుతులు మజ్జారయ్య తాయంబుబా
పురె యాలాపస్థాయమౌర గమకంబుల్ మమ్ముగీతంబుల
ద్ధిర ముక్తాయము బాగురెయని మదుద్దేవాత్మ జన్ముండు తుం
బురు దేవర్షుల మెచ్చె గానరస మింపున్ పొంపు గావింపఁగన్"**

అమ్మహా కవివరుఁడు నారదతుంబురుల గానముమెచ్చి తనదైన గానరీతిని కొంత వరహాత్ముని కెఱిగింతునని—

"దేవర్షి చేత వల్లకిఁ
దావినయమునంగ్రహించి తంత్రులు మొరయన్
జీవాళిఁగూర్చి రక్తిగఁ
బావని పలికింప పారెంబరమ ప్రౌఢిన్"***

"క్రమమొంద నాభజావళి — గమకముగా శుద్ధ సాళగములును సంకీ
ర్ణములొగి పుంజింపఁగ మంద్రము మధ్యతార యత్యుదారతమీఱన్"****

---

* వి. కు. వి. vi — 200
** ,, iv — 201
*** ,, vi — 204
**** ,, vi — 205

"ఘనవిధ మురక్తి విధమునఁ
దనరఁగ్రియా సావధాన తానంబులచేఁ
గనిపిం పనింపు సరళియు
మునుగొన వారి కొన్ని గీతముల్ పలికింపన్"*

"శ్రుతుల బెరయుట స్వరముల చొప్పువిడక
ఘన విధము గాన షడ్జతఁగలసి మెలసి
సాల శుద్ధతఁగనుట దోసములఁబాసి
వానం స్వామిగానమ సూనమయ్యె"**

అయ్యనూన ఘనసౌఘరంజక మేఘరంజి మంజులానూన బహుతాన మానములను మెచ్చిన పరమాత్ముడు భామతోగూడి ఇట్లభినుతింపనారంభించినాడు.

"మేటి.... మజ్జారె మీటుమీటు వహించె
నింపయ్యె నయ్యారె కంపితంబు
నానంద ముందించె నాందోళి తంబౌర!
బళిబళి మూర్ఛన బాగుమీఱె
శ్రుతులగతుల్మమ్మ శ్రుతుల హితవయ్యె
మేలుడాలు విరాళిఁగీటు కొలివెఁ
జిల్లినె యోహానె? యుల్లాపిత మొనంగె
స్ఫురిత విస్ఫూర్తి బాపురెస్ఫురింబె"***

ఆ పిదప అట అయ్యనిలసుతుడు త్రిలోక మోహనముగాగ మేఘరంజి మొరయింప ఆమేయ తానలహరితో చెంగటి గండోపలముల గరగెనట. ఆ పిమ్మట.

---

* స. కు. వి. vi — 206

** ,, vi — 208

*** ,, vi —

"చండింపక తాళంబులఁ
దండెని కొనికరఁగు రాతిమెడినిడి ప్రౌఢిన్
గుండు క్రియంగావించిన
గండోవల మెప్పటట్ల కతినంబయ్యెన్* ఇట్లు అఘటనాఘటనా పటుడగు పటుడు రాగరసంబందించి మరుజ్జట్టి చేతికి పల్లకి ఎప్పటి పటిమనొసగి

"ఈ గుండు కరగిపోవక రాగంబని తాళములు గొనంగలవారొపో గాన విద్యకునధికులు నాగ విజృంభించి యనడు"అనినాడు. అప్పుడు నారదుడు "మనవిధము వంజరంబును బెనగొన బలికింప మఱియబిగి యుండదొడగెన్"నట అరాయి. అపుడు తుంబురుడు తన కాప్తియైన తానములని యనియును పసగాన లేకపోయెనట. ఆ పిమ్మటా ప్రతిస్పర్థులిరువురు ఆంజనేయుని గ్రావములు గరిగింపనోపిన కల్యాణసంగీత విద్యాస్ఫూర్తిని, రారూపులు నీరుసేయగల గాన రూఢిని ప్రస్తుతించి గుండక్రియా రాగాలాపమున కతినముగావించిన యువలమున చిక్కిన తమ తాళములప్పింపుమని వేడుకొనినారు. అపుడా మహాగాయకశ్రేష్ఠుడు

కవిప్రయోగించిన సంగీత పారిభాషికములందు కొన్ని :

అనుసారిక : వీణపై రాగానుగుణముగ ననుసంధించు పారిక (మెట్లు).

జీవవాటు మీటు : వీణావాదనమున ఒక స్వరమునుండి మఱియొక స్వరమును జారువాటుగా చేతిని కదలించి మీటురీతి.

అలంకార నరజి : చూ. 'ప్రా. అం. క. సం. ప్ర' పుట.

గీతప్రబంధము : చూ.

తాయము : ఆలాపము (ఆలప్తి) తానము.

ముక్తాయము : తాళవింత ప్రక్రియ

గమకము : చూ. చరిగొండ ధర్మన్న. పు.

జీవాళి : చూ. 'ప్రా. అం. క. సం. ప్ర' పుట.

కంపితము, ఆందోళితము, మూర్ఛన, డాలు, యుల్లాసితము, స్ఫురితము
మేఘరంజి రాగలక్షణము
గుండుక్రియ రాగలక్షణము } చూ. సంగీతపారిజాతము రాగప్రకరణము.

వారిని కరుణించి ఆయువలమును మేఘరంజితో మఱల కరగించి మరితాళములు నిపుణత పుచ్చియిచ్చినాడు. ఆపిదప ఆకపినేత గానప్రౌఢిని సమఖ్యాతిని ప్రవర్తిల్లియు హీనాధిక్యములు ఎంచుకొనుచున్న ఆ ప్రతిస్పర్థుల మందలించి నాడట. నారదతుంబురుల గానవిద్యాస్పర్థతో ప్రారంభమునొందిన యీ కథా భాగము గానానూన మహాత్వాభినందనముతో ముగిసి తిమ్మనార్యుని సంగీతశాస్త్ర ప్రౌఢిమను ప్రవ్యక్తము గావించినది.

ఈ ప్రకరణమున తిమ్మనార్యుడు సంగీత పారిభాషికములనెన్నిటినో యుగ్గడించినాడు. వీనిలో జాలమట్టుకన్నియు నితఃపూర్వము వివృతములగుట వలన వానినన్నింటిని వివరింప పూనుకొనలేదు.

గణపవరపు వేంకట కవివరుని వేంకటేశ్వర విలాసగానము

రఘునాథనాయకుని యుగాంతరవర్తియై తేజరిల్లిన వేంకట కవివరుడు సంగీతవిదుడుగ గోచరించుచున్నాడు. అతని రచనమగు ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయవిలాసము వివిధ కళావిలాసములతోసాటు సంగీతకళా వినోదమునకుకూడ ఆస్కారమైయున్నది.

ఈ కవి ప్రథమముననే ప్రబంధమున వేంకటేశుని సమ్ముఖమున ఒక సంగీత సభావిధానమును ప్రకల్పించినాడు. ఆద్యముగ జతినిన్యాసముతో కొను గోలు నడిపించి వాద్యబృంద విలాసముతో సంగీతకవిశేషమును ప్రతిపాదించి నాడు. ఆపిదప కవివరుడు వారలుగావించిన రాగప్రభేదములను వానిలక్షణములను వ్యక్తముగావించి తనదైన రాగవివేకమును ప్రకటితము గావించుకొనెను.

---

* "సంగీతపు మేళపుజత - సంగతి తాళములు నాగసరములు ఢక్కీల్ చెంగులు ముఖవీణియలును - పొంగము తప్పెటలు గజ్జలందుక చేరన్"

** "ఏక తాళంబున వీర మర్దళరవంబేగంబు గానట్టువుల్
ధికతోంత త్తక ఝుంకు ఝుంకుకిణ తాందిత్తాంకియలోథికు
ద్ధితు తెత్తెయ్య ధిమిక్కు ధిగుతాంధి త్తాత్త తాళంబులన్
గకుబంతంబులు మాఱుఁబల్కు కొనుగోల్పట్ట నప్పట్టునన్"

"భైరవ శ్రీరాగ బంగాళ హిందోళ - మాళవులును రాగమంజరియును
భూపాళ గౌళల స్పురుషరాగాష్టకం - బాహిరి లలిత బిలాహరులును
గుజ్జరీ మలహరి గుండక్రియ వరాళి - దేవగాంధారియు దేశతోడి
దేవక్రియ కురంజి దేశాక్షీరామక్రి — యాంధాళి నాటధన్యాసి పూర్వ
గౌళసారంగ మంగళ కౌశికములును — కన్నడయును చాయగౌళకడు నపూర్వ
మైన భల్లాతకియును నారాయణియును — గ్రమత నిరువది నాల్గు శ్రీరాగ ములును"

గణపవరపు వేంకట కవివరుడు చర్చించిన సంగీతశాస్త్ర విషయముల అతని ప్రాండితీప్రకర్షకు నిధానమై భాసించుచున్నది. సంగీతవాద్యములందేకాక ఈ కవి నాట్యపాండితియందుకూడ అందెవేసిన చేయి. ఈ నాట్యవిన్యాసమున ముఖరాగనేత్రాభినయ హస్తప్రభేదములెన్నిటినో చూపినాడు.

"కాంభోజియును గుమ్మకాంభోజియును విందు — రామక్రియయు నాద
నామక్రియయు
రామక్రియయు మేళరామక్రియ వసంత — పామంత శుద్ధవసంత మధ్య
మాదులు సామంత మలహరులును చెంచు - మలహరి ముఖారిమాళవియును
గౌళనారాయణ గౌళవసంత వరాళి పున్నాగ వరాళి శంక
రాభరణమును శోక వరాళి మేఘ — రంజి గుజ్జరి వంతు వరాళినాట
టౌళి దేశాక్షితోడి వరాళి శ్రావ — రాళి హెజ్జజ్జ కేదార గౌళిపాడి"

"రీతి గౌళము నీలాంబరియును ఘనము
దనరుహంవీర నాటయునని నపుంన
కములు ముప్పది రెండు రాగములు మఱియు
దేవ మలహరి సాహరి రేవగుప్తి"

"మాళవ శ్రీయు సాకొండు మలహరియును
కోనమలహరి నాసైదుగూర్చి వంతు
లాదిగాఁగల మిశ్రంబులన్ని మదికి
నరిది గన్పట్ట వినికి సేయంగఁదెలిపి"

"గానంబునకుఁ బ్రతిగాన మెందునఁజతు - ర్దళ రాగదోషముల్ రహివివిడిచి
సరవి ముప్పది రెండు సంచారము లెఱింగి - వదునాస్గ మూర్ఛనల్ వరి
హరించి
దైవత షడ్జగాంధార నిషాద సం - చమ మధ్యమ ఋషభస్వర గణముల
క్రమముతో మంద్రమధ్యమ తారకంఠుల - మేఱయంపుచును శత్రు
మిత్రరాగ

ఇందీకవి వ్యక్తపర్చిన నర్తనవిలాసములు ఈతని నాట్యశాస్త్ర కుశలతను ప్రకటితము గావించుచున్నది. ఈ నాట్యమునకు నేపథ్యమున మొరసిన నట్టువాంగము, వాద్యవిన్యాసముగూడ నిరుపమానము.

విధములను వేళలను జతుర్విధ సులక్ష — ణముల భరతము ఛందః
క్రమమును దెలిసి
పోసఁగఁ జంచత్పుటము చూచిపుటముఖముల - మేరమాటొక్క తాళంబు
వేఱువఱచి"

"ఘుమఘుమ మధుర నిర్ఘోషంబు రాణింప — ననురాగమున మైత్రులను
సరింప
స్థాయిక్రమ గ్రామసరణి నిరూపించి - ఘనదేశ్య శుద్ధవైఖరి నటించి
సమయోచిత ప్రాణ సంవిధాన మెఱింగి - యంగ చేష్టా గోషమపనయించి
పవనజయవ్యాప్తి భావంబు సమకూర్చి - ముఖవికాసారూఢి మొనయఁజేసి
ఛత్ర కత్ర జోధారణి ఝంకెసరళి - పాట పైసిక యువఝంకెమీటు కంపి
తాహతంబులు హుళియఁ బత్యాహతమును - స్ఫురితములు వాద్యముల
నయ సరణిమీఱి"

"సొలపుగ నిర్వదైదు విడిచూపులు నాల్గు మొగంబు త్రివ్రుతీ
దల వడ బొమ్మనన్నలొక యర్వదినాలుగు హస్త చేష్టలున్
వలనుగ కెకిహంస వృషవారణ కేసరి శుద్ధంగతుల్
వెలయుచు ముట్టనేర్చి సరిలేమలలో బిరుదంది పొందికన్"

"తన్రమోల డిండిమధ్వని మ్రోయ నలుగడ
బెళుకు చూపుల భుజంగులను గాదఁ
గులుకు నెన్నడల రాగిలుకుటందెల నద్దు
నటుల కాది మతావటిమఁజూపఁ
జెలులకు సరోక్తిఁదెలుపుచు చేయుకేల్
కదలిక తచ్ఛాత్ర గరిమ నెఱప
నీటు సంగారవు నెమ్మేనిమై సరి
విరివింటి దొరనైన మరులు కొలుపఁ

బట్టు చాలని అరివిక చన్గట్టు దెగడు
బిగువు సిబ్బెపు గుబ్బచన్నుఁగవయు బిగి
పైఁట జార్పఁగ నుడిగపుఁబడతి దిద్ద
మురువుగ నెసంగె నొక జగన్మోహనాంగి"

"…. …. వారపు
నెఱికలు కొనఁగోరఁదీర్చి నీలాంబుద భా
సుర చంచలయసఁ దనరుచుఁ
దెరలోన న్నర్తనాధి దేవత లీలన్"

విలచిన,

"మునుమున్ను భువన మోహనరంగ మర్దళ
ధీర స్వరమ్ముల ధిమ్మనియె
నా వెంబడిగను గాయనగాయనీమణి
గానమ్ము ఘుమ్మున గ్రమ్ము కొనియె
నావెంటనె విచిత్ర యనినికాగ్ర వసంత
కుసుమముల్ ఝల్లన ముసురుచూపె
నావెనుక నటి పదాంగుష్ఠ విన్యాస
మున గజ్జియలు ఘల్లుమనుచు మ్రోపె
నంతఁగను పట్టెఁగల్ప శాఖాగ్రకి సల
నవ్యమణి ముద్రికా కంకణ ప్రదీప్త
కోమల కరాంగుళీ కటకాముఖైక
చతుర లీలాభినయము విస్మయముగాఁగ"

"తెరయించుక వంచినఁ జం
దురుకావిరు మూలమునుఁగుతో నింటి మొగఁ
బరతోఁచ నపుడు తళతళ
మెఱుపుందీఁగె యనఁగాను మేపిరి యమరన్"

"సొగసు తెలివాలు నును సోఁగ సొంపు తళుకు
వెలుకు చికిలి యొయారంపుఁబేరెముదుటు
సొలఁ విడియంబు దేలింపు చుఱుకు హోర
కలికి బెదరెచ్చు చూపుల కలికిఁజూచి"

"హరుని మున్నేయ మఱచిన యరిది శరము
మరుఁడు సమ్మోహ మంత్రాభి మంత్రితముగ
నేసెనో యనఁదెరమోరఁజేసి వెడలెఁ
దన్మయావస్థ జనుల చిత్తముల ముంప"

"లయకోపు దృష్టియును నభి
నయ ముదుటుదరమ్ము మోడిన యమున్నతిరే
క యును ప్రమాణము హరునన్
మెయిసిరి యవళఘము ముసువు మెలకువ యమరున్"

"దిర దిరఁజక్రంబు దిరుగు చందంబున
లగువు గన్పడ నడ్డలాగు లెత్తి
కడలినీటను పెంటికరుడు బొర్లువిధాన
కుఱుచగా ముంగలి మెరుమవైచి
కీల్పొమ్మరము జాట గిఱ్ఱున ద్రిమ్మరు
తెఱఁగున పీడెపు తెరువుగట్టి
నేల యురుమురుము లీల పేరిణి వగ
పదఘాతమున శబ్ద మొదవఁజేసి

యొరపుగాళిదీగె మెరుసాని మెఱయ కరణి
కోపు పొదలిక విడుదల కోపుదీటి
తమ్మి చరువలిగదలు విధానమే నొ
కింత యిటునటు బెళికించి యిరిత మఱియు"

ఆ పిదప మరియొకచోట ఈకవి స్వీయానుభవ సంవేదులుగా వివిధగీతి ప్రభేదముల కొన్నిటిని రాగాన్వితములుగను మఱికొన్నిటిని తాళాన్వితములుగను మలచినాడు అందు 1. బహువిధ తాళవృత్తము, 2. ధవళము, 3 శోభనము, 4 హారతి, 5. త్రిపుటరేకులు, 6. యుంపెగీతిక, 7. అర్ధచంద్రిక, 8. సువ్వాలి, 9. లాలి, 10 ఏల, 11. మంజరి, 12. సమతా డిండిమ తాళవృత్తములనునవి తాళాన్విత ప్రభేదములు, 13. ఇక ఆహిరీరాగదరువు, 14. ముఖారిరాగదరువు, 15. ఎఱుకల 16. కాంభోజి, 17. రాగదరువు, 18. కాంభోజీరాగదరువు, 19 కన్నడరాగదరువు, రేవగుప్తదరువు, సావేరీరాగదరువు, బిలహరిరాగ దరువులు తాళములనుగూడ గూర్చబడుట సవిశేషము.

బహువిధ తాళకృత్తము అష్టకము ధవళము శోభనహారతియనగా నారా త్రికము జంపె త్రిపుటరేకులు అర్ధచంద్రికసువ్వాల లాలి ఏల మంజరి సమతా డిండిమ తాళవృత్తము ఆహిరీ రాగదరువు ముఖారి రాగదరువుఎఱుకల కాంభోది రాగదరువు - రూపకతాళము కాంభోది రాగసమవదదరువు కిన్నెర రాగసాంగత్య దరువు వదము కొరవంజి దళ రేవగుప్తరాగసమవదదరువు సావేరి రాగైకతాళ దరువు బిలహరి రాగతాళసమవదదరువు ఆయా తాళములనుగూడ గూర్చబడుట సవిశేషము. మొత్తముమీద ఈ గణపువరపు కవివరుడు నాట్యశాస్త్రజ్ఞుడై గీతి సాహితులరెంటిలో నిష్ణాతుడగుటముదావహము.

"కయ్యెడ కట్టిన క్రమములు విసుషించి
దేశి శుద్ధాంగముల్ దేటపఱచి
తొలుత సూళాదుల కొలనణి మెప్పించి
జక్కిణి గతుల నొసంగులందు
కుంధల నృత్త సంభ్రమ సంగతులు చూపి
చిందుల వందమందంద నెరపి
తిరువుల లాగుల తరితీపు గల్పించి
దళ చంచుగతుల బిత్తరము మెరసి
దండపాద వినోదావధాన కరణి
విభ్రమములన నాయాస విధము దాల్చి
మూయురే యనినాడె రంభా తిలోత్త
మా ఘృతాచి ముఖుల కవమాన మొదవె" ప్ర. శే. ఏ. 106 - 110

ముద్దు పళని సంగీతకవు ముచ్చట

ఈ కవయిత్రి సంగీత సాహిత్యభరతశాస్త్రాది విద్యాపారంగతయని ఆమెదైన ఆశ్వాసాంతగద్యయే ప్రమాణముగా నిల్పుచున్నది.* ఆమె గావించిన మంగళాశాసనమునందు రాగముద్రాలంకార పద్ధతినంది శ్రీ, మోహన రాగములు గలవు.**

ముద్దుపళనియేకాక ఆమె మేనత్తయగు తంజనాయకికూడ సాహిత్యము నందు, గీతవాద్య నృత్యత్రయమునందు ప్రౌఢయని కవయిత్రియే ఇట్లు ప్రశంసించినది.

"వీణవాయించెనా వివిధ చిత్రాద్భుత - ప్రతిమలెల్లను తలల్ పరఁగనూచు
తీవి నటించెనా దేవలోకపురంభ - కొంచక మొదల్వంచుకొనును
గానంబు వినిపింపఁబూనెనా యామహా — గిరిరాజియైనను గరఁగి పోవు
సభలమాటాడెనా చల్లగాఁబన్నీరు - చిలికిన తేవను జెలువుమీఱు
నని.... దొరలెన్నఁగా ఘనతకెక్కి - ప్రౌఢ చేడెలలో నీడుజోడులేక
తత సుగుణపేటి దివ్యసౌందర్యవాటి - యతనుమద ఘోటి తంజనాయకి
వధూటి"

ఆమె చిన్నికృష్ణుని స్వప్నముగాంచి ఆతనికి తన కృతినంకితమీగోరి వీరరాఘవ దేశిక సార్వభౌమునకా ఉదంతము విన్నవించిన ఆతడు మెచ్చి ఆమె గుణములను—

"ఘటియింపనేర్తువు కవన జాతులెఱింగి - పలుకులకల్కి వెల్వవెలఁబార
....
నటియింప నేర్తువు నవరసంబులనంటి - తగరంభ యనిమిషత్వము
వహింప" అని శ్లాఘించినాడట.

---

* ఇది చిన్నికృష్ణ కరుణాకటాక్షవీక్షణ క్షణప్రవర్ధమానానూన శృంగార రస ప్రధాన సంగీతసాహిత్య భరతశాస్త్రాది విద్యాపారంగత....

** శ్రీలఁజెలంగు రాధికను జెల్వరో నిన్నిల రూపురేఖలన్ - పోలుదురే
పడంతులన మోహపుటాలిని నిప్పుడెన్నదో"

*** రా. పా. i – 20. (పీఠిక)

ఇక కథాక్రమానుగతముగ కావించిన వ్రేపల్లెవాడ వర్ణనమునగూడ ఈ కవయిత్రి అందలి వనితాజనంబులు సంగీతసాహిత్య ప్రవీణలని పలికినది.*

తరువాత ఇళాదేవిని రాధాదేవి సకల విద్యామహనీయ నొనరించు పట్టుల నామెను సంగీత సాహిత్యప్రవీణను గావించినదని తెల్పుచు నిట్టులనినది.

"పాడించు నొకవేళ బహుదేశ్యరాగము - ల్పాగించునొకవేళ జంత్రవాద్య
మెఱిగించు నొకవేళ భరతశాస్త్రప్రౌఢిఁ బట్టించునొకవేళ భావరసము
నెగడించునొకవేళనెరి కావ్యసంగమ - ల్గనిపించు నొకవేళఁగవనరీతి
బోధించు నొకవేళఁబూవిత్తు శాస్త్రంబుఁ - జదివించునొకవేళ శయ్యలోని
నూఱిపోయు మఱొకవేళ నారజంబు - వచ్చెననిపించునొక వేళ వాద్య
విధము
నెపుడు జూతునొ యిదె శౌరి ననుచు - దయనపుడు పొంగి యిళకు
రాధలతాంగి"**

ఆ పిదప ద్వితీయా శ్వాసమున వర్ణింపబడిన రాధాదేవి ..... ఆమె చెలులేకాక యంత్రపాంచాలికలుగూడ వీణెలు, మఱిరాగములు పలికింపగల వ్రత్యేకతగలవని కవయిత్రి పలికినది. ఆపిదప గోపాలబాలుడు ఇళారాధాతుల్యుల ..... అమర సంగీతరసికుడై నృత్యగాన వినోదముల మురిపినాడట. ఈ సందర్భమున ప్రవృత్తమైన సభాస్థాన నృత్యములివి.

---

* ఏవంకఁజూచిన వేణీవిలోననాచనారీతి కూఱితావిర్భవ రావచయము
ఏ చాయఁజూచిన విందుబింబనగా - నవల్లకీ వాదన వైభవంబు
లేతావు చూచిన నిభరాజగామినీ - సంగీతసాహితీ సంభ్రమంబు
ఏదిక్కు చూచిన నింద్రనీలాలకా - భరతశాస్త్రోక్త భావాభినయము
వ్రేపల్లెవాడ"

** రా. సా. i - 59

"తంబురమీటి గీతంబుపాడుచు నొక్క - మధురోష్ఠి సరిగమపథని యనగ
జగ్గు చేకట్లునుగ్గడింపుచునొక్క - చక్కెరబొమ్మ తద్ధిక్కుడనగ
గుజరాతి జక్కిణి.... లాడుచునొక్క - భామిని జీవుసల్లామనంగ
బిరుదులై వాదము పేర్మి పేయుచునొక్క — సరసిజానన జయజయ
యనఁగఁ
జంద్రబింబాస్య యొకతె హెచ్చరిక తెలుపఁజెలియ యొక్కతె సందడిఁ
దొలగఁజేయు
నందఱకు నన్నివగల నానంద మిడుచు — నిందుకొలువుండె యదువంశ
మండనుండు"*

దక్షిణాంధ్రయుగమున సంగీతమున మార్గిపద్ధతికున్న దేశీరీతి మిన్నయను నభిప్రాయము రసికులకు కలిగినది. అయ్యది గీతనృత్యముల బహుళంగుల నమరినది. జిన్నచేకట్లు, గుజరాతి జక్కిణీకోపులు, బిరుదైవార నృత్యములు, హెచ్చరికలు ఇవన్నియు అనాటి నృత్యగాన విశేషములలో దేశీయరీతులవి వ్యక్తము. ఇట్లు.... కథ రుచిమించి పాకానబడిన పిదప రాధ విరహాసహయై చిలుకతో రాయబారంమంపి అది దడవుసేయగా గోపాలబాలునిగూర్చి పలవరించిన కలవరింతలలోగూడ సంగీతకమే చోటుచేసికొనుట కవయిత్రి సంగీతాభిమానము చాటును.

"గళుకుహారంగు పెండమము ఘల్లున నాయొడలెల్ల ఝల్లనన్
దులదుల శౌరి వచ్చిగతి దోఁచియుఁ దోఁచకయున్నదేలకో"

అంతేకాదు నవతిపైఁబూనిన ఈర్ష్యాసూయలలోకూడ సంగీతకమే చోటు చేసికొన్నది.

"తెలియదో నాచేతి దేశ్యంపు గుజరాతి
వీత మెఱింగిన నాఁటి వేఁడుకోళ్లు
ఎంచదో నాచేత నిలజత్ర గాత్రంబు
లభ్యసించన నాఁటి యణకులెల్ల"

* రా. పా. ii — 15

ఇళ ఇట్లు రాధవలన సకల విద్యలను సంగీతముతోపాటు నేర్చి ప్రవీణయై గురువునకే నామము పెట్ట సాహసించిన జాణయై రాధను విడనాడుమని కృష్ణుని ప్రార్థించి పట్టుకూడ వేయించుకొనినది. అది చాటుగామాటుగా చూచివచ్చిన చిలుక రాధతో చెప్పనే చెప్పినది.

ఆశుకవిత్వంబులల్లి తేనే సరా
చిత్ర ప్రబంధములల్పెయ వలదె
గోటి చేతను వీణె మీటి తేనేసరా
కొంచక రాల్గరఁగించ వలదె
పదచాళి రాగముల్పాడితేనే సరా
హితపొప్ప వర్ణంబు లెత్తవలదె
అల నాట్యభేదంబు లాడితేనే సరా
నవరసంబునంటి నడువవలదె"*

సంగీత సాహిత్యములలోని నిగ్గులుదేల్చి ఆనాటి విమృశ్యకారిత్వమును చాటినది. ఆ సవతి మాత్సర్యములో దొరలిన దేశ్యములు, సామెతలు, జాతి వార్తాచమత్కృతులు కొన్నిటి నిట ఉదాహరింతును.

"ఈఁక తోకలేని శ్రీకృష్ణమాటలు పొలతినమ్మి నాసబ్రోసికొనియె"
"కుమ్మరికిఁజూడ కొకయేడు గుదియకు నొక్కి పెట్టెటన్నట్లు"
"అత్తనెత్తిఁ జేతురంగడిలోఁగన్నులు"

మగరాల కంబాల నొడి యంత్రపాంచాలి - కలు మీటి వీణెలగులుకురాగ
ముల నొక్కి తలఁచు జిలుఁగు బంగరుసీమ - పాత్ర చిత్తరు బొమ్మలను
గిఁచితిని" ii – 12

"కిలకిల నవ్వుచుం దివిరి కిన్నర మీటుచుఁబాట పాడుచున్
జిలుగు రుమాల చెంగు నెనుభేరక డుప్పటికింతఁజాఱగాఁ
గళుకు హారింగు పెండియము ఘల్లన నాయొడలెల్ల ఝల్లనన్
దులదుల శౌరివచ్చు గతిదోఁ చియుఁ దోఁచకం...." ii – 107

* రా. సా. iii - 14

సంగీతప్రసక్తి నిజముగా యళముల్ మొరయించి మేళమై వినదించినది చూడుడు.

"తగులు డాకను మేళమగవడ్డఁ దాళముల్"* ఇట్లాడి పోసికొని ప్రాణములపైని ఆశదిగనాడి చావునకుగూడ సిద్ధమై తన వీణకొఱకు అరాటపడినది. సంగీతముతో ఆనాటివారికంతటి ప్రాణాలతో లంకె కాబోలు.

"ఏయెడ నాతొమ్మఁబాయని వీణనే
పాట లాధరగాట మీటు నొక్క"**

ఇంతలో ఆశారికే రాధపై గాలిమళ్లినది. అణచిన తలపులు తిరుగబడినవి. దాచిన వలపులు వడ్డికి బారినవి. తన రాధ తనయందెంతటి అనురక్తయో ఆ ముచ్చటలు దూర్తగోపాలునకు జ్ఞాపకము వచ్చినవి. అపుడుగూడ సంగీతమే ఆతని అంతరాంతరములలో వీణాప్రక్వాణ ప్రక్వణ వినదమై మాఱు మ్రోగినది—

"వినఁగ నొల్లదు రుద్రవీణారవంబైనఁ
గలికి నాగరవంబులినె కాని" అని వేణుగానలోలుడు వీణారవంబును పెద్దచేసి మన్నించినాడు. అలనాడు పాల్కురికి సోమన పలికించిన రుద్రవీణానాదము ముద్దుపళని కావ్యములలోగూడ ప్రతిధ్వనించినది. అంతేకాదు రాధ మాధవుని దృష్టిలో కుసుమాస్త్రచేధకయట. ఆశ్వాసాంత గద్యలలో కూడ పళని పవిగొని తననుగూర్చితానే "సంగీతసాహిత్య భరతశాస్త్రాది విద్యా పారంగతనని" చెప్పికొనినదియేచాలును ఆమె సంగీతప్రతిపత్తి చాటుటకు.

---

* రా. సా. iii - 30

** ,, iii - 61

అహోబలుని కాళిందీ కన్యాపరిణయ గానరిరంస

ఈ కాళిందీ కన్యాపరిణయ ప్రబంధము అభినవ నన్నపార్య బిరుదాంచితుడైన అహోబలపతి రచనము. సంగీతపారిజాతకర్త అహోబలపతి ఆతడు ఆంధ్రుడని ప్రతీతి. వీరిద్దరును ఒక్కరేనేమో! ఈ గ్రంథమందు లభ్యమైన ప్రథమ భాగమునుబట్టి ఈకవి సంగీతాభిజ్ఞుడని చెప్పవచ్చును. అంతేకాక వ్యాకరణ జ్యోతిషములందుగూడ మేటియని చెప్పవచ్చును.

"సంగీతమపి సాహిత్యం సరస్వత్యాస్తన ద్వయమ్
ఏకమాపాతమధురం అన్యదాలోచనామృతమ్" అను సుప్రసిద్ధాభాణకమును రామరాజభూషణాది కవులెందరో చమత్కరించిరి. వారివలె నీకవియు ఆ శ్లోకసంవాదిగా అభావమును విధాతృస్తవమున నిక్షేపించినాడు.

"కనదతి చిత్రతన్మృదుల గాత్రము నందొకగుబ్బ కర్కశం
బన దృఢ సాహితీమయత నందుట మార్దవవాసగీతమై
తనరెడుగుబ్బ రెండవది దాల్చెదృఢత్వము చాల (వింతయౌ)
ననుచును మాటబోటి కుచమంబెడు నల్వమదిందలంచెదన్"*

పురవర్ణనమున ఈకవి "గొంట్లిసేయు తరుణుల దివ్యగానము ముదంబున వించుఁ పయోజ బాంధవరధాయత దృక్చ్ఛతిరళ్ళులు చలింపకుండినట్లు,** ఇందు మణివేదికలయందొనరి ఇందు ముఖులందమగు గానముల ఇందుమణులెల్ల బొందుగు కరగినట్లు వర్ణించెను *** అచటి లీలావనములు అంగీకృతస్వాన సంగీతమత్త సారంగయుత సరోవిరాజితములైనట్లు వర్ణించెను ఇందు కవి సంగీతాభిరుచి ఎంతేని వ్యక్తము.

---

* కా. క. వ. I. పుట. 2
** ,, I. ,, 10
*** ,, I ,, 11

ఈకవి వీణావాద్యమందలి వివిధాంగములను బాగుగ నెఱిగినవాడని ఆతడు గావించిన వీణానుగతమగు ఆపురి గాయనుల గానమువలన వ్యక్తము.* అంతే కాక పురవర్ణనమందు శ్లేషధోరణులుగలిగిన పట్టులగూడ రాగరాగిణీ విధానోక్త సంగీతరీతి చోటుచేసికొనుట నవిశేషము. అట్టి ద్వారవతీనగరమును కళాన్వర సహితమైన గాంధర్వవిద్యంగరిపించుచు అస్తోక హస్తలక్షణ మధురంబై..... పురుషోత్తముడు పరిపాలించుచున్నాడట.

ఇట నాయికయగు కాళిందీకన్యయు సకల విద్యలతోపాటు సంగీత శాస్త్రాభ్యసనము గావించినదనుచు ఆమెకు సాక్షాద్గీర్వాణియే సంగీతసాహిత్యముల మర్మముల నెఱిగించినదవినాడు.**

ఈకవి రామరాజభూషణుని ఒరవడిలో ఈసందర్భమున కొన్ని పద్దియములలో రాగముద్రాలంకారముల నిక్షేపించినాడు.

కవి కాళిందీకన్యను సరస్వతికే అంతేవానిని గావించి సంగీతపాండిత్య నిధినొనరిలచిన పిదప ఒకనాడామెచే తండ్రి సమక్షమున ఒక సంగీత సభాకార్య క్రమమును నిర్వహింపజేసినాడు. కాని సరిగా ఈసన్నివేశముననే కొంత గ్రంథ పాతము జరిగియుండుటచే కవిదైన సంగీతాభిజ్ఞత తేటపడవలసిన పట్టున లుప్తమైనది.

జగడంబుకూటి జడదారి తదనూన వీణాగానామృతంబు కర్ణకూపంబుల నిండారనబ్బురపడి చేతివీణియ వదలి కదలక మైమఱచి ఆగీతములందలి లెక్కింపగరావి మాధురీగుణమును వినుతించి సూర్యునకు కృష్ణుదేవుని గుణముల విన్పించి, కాళింది మనసును కృష్ణపరమాత్మయందు ఘటించినాడు.***

---

* నానాట.... మదన, అనుపమ, లతిక, లావణ్య.... క్రొమ్మెఱుంగు, లలిత, మోహన, కళానిధి (బాలశశి) రాగనామములు. పుట. 27

** కా. క. వ. పుట. 35, 37

*** ,, పుట.

"కృష్ణునందు సరాగత గీలుకొన్న
యింతి కపరాగ సాంగత్యమెట్లు పొసఁగు
నెన్నఁగఁబరాగ మెపుడు సహించునింతి
కిపుడు దాని సహించుట యెంత అరుదు"*. అను పలుకుబడులలో కాన వచ్చిన సరాగావరాగములలో సంగీతవిషయకమగు రాగదోషణ. రాగసాంకర్యములను సదసత్సంప్రదాయవద్ధతులు వ్యక్తములు.

విరహాసహయైన కాళింది పలవించుచు నిఖిల గాయనగాయనీ దుర్లభంబైన ఇంపులపాట....."** దీనినిబట్టి కవి తన నాయికయగు కాళింది తదితర గాయన గాయకులగు నారదతుంబుర మణికంధరాదుల. అను భావనను వ్యక్తము గావించనట్లగపడుచున్నది.

మొత్తముమీద ఈకాళిందీ కన్యాపరిణయకర్త లభ్యమైన గ్రంథభాగమును బట్టియే సంగీతాభిరుచి కల్గిన కవియని ఘంటాపథముగ చెప్పవచ్చును

---

* కా. క. వ. 20 - 21
** ,, పుట. 53

రఘునాథ తొండమానుని సంగీతలక్ష్యలక్షణపరిజ్ఞానము

ఈ రఘునాథ తొండమానుడు దక్షిణాంధ్ర కవియగుటయేకాక రాజకవి యగుటవలనకూడ గీతిసాహితీరీతులందు ఈతనికి రఘునాథ క్షితిపుడు ఆదర్శ ప్రాయుడగుట గమనింపదగిన విషయము. ఈకవి కవనమందేకాక వ్యాకరణ జ్యోతిషసంగీతములందు కూడ సిద్ధహస్తుడు. ఎడనెడ ఈతడు గావించిన సంగీత ప్రసక్తులు ఈతనికి సంగీతమందున్న లక్ష్యలక్షణ పరిజ్ఞానమును, వివిధ వాద్య రీతులను వెలయించుచున్నవి.

వివాహానంతరము ఏకాసనస్థితులై వేడుకలగాంచునప్పు శర్వాణీశర్వులతో రంభ చదురున నాచే నటనమునఁజూడఁగావలె ద్రుటికాలమటంచు—

"స్థానకమ్ములు హంగ జాతములు మ్రోసి
గ్రమ్మమంచు నఖండ నాదమ్ము గ్రమ్మ
దృక్పరో భేదముల నెల్లఁదెలియఁజేసి
నవరసస్ఫూర్తి వెలయించి యవలమఱియు
తిరుగుడుల లాగులను మైసరిచేసంద
మగు కోపు సాదులనెల్లన్
దురుకసును బరుసు జెలంగఁగ మతిమతి
యగ్గలికఁబట్టి మల్లియు విడవన్
శంభో! పాలయమాం శంభో యనుచు
వల్లవి వెత్తుకొని"* అభినయించినదట.

ఆపిదప సప్తతాళేశ్వరంబను జతియొకఁడు మూడుకాలాల నమలోమమును తదన్యమును ఒకింతగ వివిపింతునని—

"తకతధుం ధురితరిత తరిత తధిమిక మితవచో బహుశాస్త్ర
శాస్త్రగ్రంథపారంగత పధీమతధీనుత తధిన్నాను తకతక తకిటతధుతధు
ధుకు తధుంతాది తకాంపు సరోజ సేవానియత మానస సుజన తద్ధిత"

---

* పా. వ. పుట. ఉత్పన్నము

అను జతిని సప్తతాళములతో బట్టి బరదులిమ్మని వేడుకొనినదట. ఆరంభకు వత్తానుగా "ఒపగవచ్చు అర్హంబని ధనదసుతుడు నొక్కి పక్కాణించినాడట. ఆ యిద్దరి మాటలను విని ఊర్వశి స్పర్ధను వహించి—

"తకిట తకతక యనంచని యొకజతి యేడక్షరాలనున్నది యాదికి సరివడ నటింపుము గోరికైన బిరుదుగొన మావెక్కన్" అని హెచ్చరింప ఆ రంభ అజ్ఞతను తన సంగీతపాండితిని ప్రదర్శించుచు ఇట్లాక్షేపించినదట.

"పదమతీత గ్రహప్రాప్త పల్లవమయ్యు - శమమని యాడిన చానయెవతె
షట్పితా పుత్రంపు జతులకాడుమటన్న - నుద్ఘట్టితంబెత్తునువిద యెవతె
....స్వరాలు చిత్రతరాన నడువంగ - వార్తికంబనియాడు వనితయెవతె
అట తాళశాపున నటుడుగ్గడింపరూపక - శాపుననాడు పడతియెవతె"

అనును పైపెచ్చు ఎట్లువేడెదు బిరుదులిమ్మంచునని రంభతోవాదునకు చొచ్చినదట. ఈ సందర్భమున దొరలిన ఆది, షట్పితాపుత్రము, ఉద్ఘట్టితము, అట తాళశాపు (చాపు) రూపకశాపు చాపు) అనునవి తాళనామములు. అతీతగ్రహము, సమగ్రహము అనునవి తాళదశప్రాణమునందలి మార్గప్రాణ ప్రభేదములు. ఇవి చరిగొండ ధర్మనాట్యుని సంగీతప్రజ్ఞను ప్రదర్శించుతజి వివృతములు. ఇవియే కాక మఱికొన్ని సంగీత సాంకేతికములుగూడ ఊర్వశి గావించిన రంభను గూర్చిన అధిక్షేపణముననే ఇట్లు దొరలినవి.

గ్రామంబులెన్నని కలసినేనడుగంగ
నూళ్ల పేళ్లన్న వ్రేళ్లయందు
మూర్ఛనలెన్నని మొనపినే నడుగంగ
తొలుఁగవే యొక్కప్రొదులనటంచు
శ్రుతులెన్నియని నేను సూటిగానడు
గంగఁజెప్పవే రెండవి జెవులఁబట్టి
గమకము లెట్లంచుఁగలసినే నడుగంగఁ
బలుకవాయవి మన బ్రతుకులనుచుఁ

బాట యెఱుఁగని.... వడుచు నభల

నెట్లు వదచాలి వివిధించునేటిమాట" అది అమరకున్న నావలమఱిమాట తనగ నదివింతె దొమ్మరి గంతులంతె. ఊర్వశి వచ్చి యీ చదురునుండఁగ కన్గొని యేలయంటి వీగర్వపుమాట ... అనుచు దృక్పర్వముగా ఊర్వశి నటి యింప సభాసదులెల్లరు మేలుమేలు వానివాని యనినారట. ఈ సందర్భమున చౌరలిన గ్రామము, మూర్ఛన, శ్రుతి, గమకములనునవికూడ సంగీతపారి భాషికములే. ఇవి ఇతఃపూర్వము వివృతములు.

ఇక్కడ చిరివగా చెప్పుకొనదగిన సంగీతపుముచ్చట శివపార్వతుల ఏకాంతమునవారి సర్మసంభాషణమున వివిపించి మురిపించున్నది.

"శ్రుతులంగూడుక రాగముల్ దెలుపవే శుద్ధంబుగాఁ గంఠమా
గతిఁగన్నుగవ యొప్పెను మమతనొఁగా తాళజాత్యంగ సం
గతి దప్పించి బదాల దారిఁజనుతేరీతిన్.....

ఇందలి శ్రుతులంగూడం రాగములు శుద్ధంబుగా బాడవలయుననుట సంగీత సంప్రదాయము. తాళజాత్యంగ సంగతి తాళదశాంగములకు సంబంధించినది.

ప్రతి అసమగ్రముగానున్నది. సమగ్రముగానున్న ప్రతిలో మఱికొన్ని సంగీతప్రసక్తులుండవచ్చును. మొత్తముమీద ఈ రఘునాథ కొండమానుడు కవియేకాక గాయకుడును, సంగీత శాస్త్రవిజ్ఞుడునుకూడ అయి ఉండుట ముదావహము.

—o—

మను వసుచరిత్రాంతరిత పద్యస్వర రాగ సుధా రసధుని

"ఎబది యేండ్లనాడు సంగీతసభలయందెల్ల నెడల
వీణాగానమున వీనుల విందొనర్చిన
మను వసుచరిత్రాంతరిత రాగమయ పద్యరీతి
మనియుంటివా జీర్ణవృక్షంబు భాతి
అజ్ఞాత సరస్వతివై అణగియుందు వదేల
అందుకొనుమమ్మ మా సంపూజనమ్ము
మఱల రావమ్మ సవరింపుమమ్మ శ్రుతిని అలరింపుమమ్మ
మమ్ము మఱలనీ అమృతగానమ్ము పల్లవింప"

పేను చరిత్రము - రాగానుబంధము

1. శ్రీరాగము. 22 మేళకర్త. ఆరో : సరిమపదనిస
అవ : సనిదపని పమరిగారిస

రిమపా పాపా మమపా మాపమమపా పనిసాస నినిసానిసా
శ్రీపక్షో జాఁ కురంగ నాభమెదపై జెన్నొంద విశ్వంభరా
రీగరిసా రీరీసరీ రిసాససాస రీరిసరీ రీగరీరీ రీ రీగరి
దేవిన్ తత్కమలా సమీపమున బ్రీతిన్ నిల్పినా, డో యనం
రీసరీ సారీసస నీనీపానీపా రిమపానీ పానిపదని పాపమ రీగారి
గాఁఁ వందారు సనందనాది నిజభక్త శ్రేణికిన్, దోఁచు రా
నిసా రీగరి రిసారి రీగరి రీసరీమామా పాపమామ రీరి గారిగ
జీవా ఉండు కృతార్థు జేయు శుభదృష్టిన్ కృష్ణరాయా ఁధి పున్

సారి నీసపా పానిమాపా మారీ
రిమపనీ పీపానీపాడా నీపా
మారి గారిసా

2. వరాళిరాగము : 4.39. మేళకర్త. ఆరో : సరిగమపదనిస
అవ : సనిధపమగారిస

పానిద పాప మాపాప నీసస పానిద పాప మపా మాప
ఉల్లము నందు నక్కటిక మూనుట మీకుల మందుఁ గంటి మం
దనిస నీసపాసస నినిసాసస సానిసారీ పాప మమమ
చల్లన మేలమాడు, నచలాత్మజ మా, టకు లేఁత నవ్వున
పాపా నిదాప నీపా సనినిసరి నిపానిధపా పాపా నిపా
ధిల్లఁ గిరీటిఁ బాళు వతదివ్య, శరాధ్యునిజే యుశాం భరీ
నీసనిదపా పానిదా పపమ పాప పాపపమ పానిదాపామాగారీపా
ఖిల్లఁడు,, కృష్ణరా యలక భీష్ట శుభప్రతి పాదిగాశుతన్ ,,
సనిధప నిదప దపమపమ గాగారీరీసా

3. అరభిరాగము : 29 మేళకర్త. (శంకరాభరణము) ఆరో : సరిమపధస
అవ : సనిదపమగరిస

దాసద పాదపా ,, మమప ముపమ పాపమపా దసాస రీ
నాలుగు మోముల న్నిగమ నాదము లుప్పతిలం బ్రచండ వాతా
రీరీ మాగరీ రిసాస దదపాస వ మపాపప ముపమాగరి
తులా హతిం జనించు రొదతో, డి గుహావళి నొప్పుమేరుపుం
రీసా మపాధ సాసా ధనదధపా దదదస దాద పాప దాధ
బోలెఁ బయోజ పీఠి మునిముఖ్యులు గొల్వఁగ వాణి గూడి పేరో
సాస రీరి మాగరి పాప మాగరీ రీసని దాప మాగరీసా
లగ మున్న ధాత, విభ వోజ్జ్వలుఁ జేయుతఁ గృష్ణ రాయనిన్

4. గౌళరాగము : 15 మేళకర్త. (౭) ఆరో : సరిమపనిస
అవ : సనిపమరిగమరిప

రీపమ రీరిస రీరిస నిసా రిమపనిసా రీరీసాసా సా
అంకము జేరి శైలత నయా స్తనదుగ్ధము లానువేళ బా
సాసా రీరీరి సాసరీరీ నీసరి సరిసా నినిసా సారి రీ
ల్యాంక విచేష్ట తొండమున వ్వలి చన్గ బళింపన బోయి యా
సనిపా పరిరీ పాపమరీ రీరిసప పారిస సానిపా మరీ
పంక కుచంబు గానకహి పల్లకు హారము గాంచివే మృతా
సాసన రిరిమమ పపపపా మమమరీ సనీమప రిగమరిసా
శాంకుర శంకనం బెడుగజా న్యునిగొల్తు నభీష్టసి ద్ధికిన్,,

5. సింధూ రాగము : 29 మేళకర్త. ఆరో : సరిగరిమపస
అవ : సనిధపనిధపమగరిస

మాపపాపపా నినిదా నినిధాపమ గారిసా
(i) చేర్పుక్కఁగా విద్ధ చిన్నిజాజిల్లి చే,,

సరిగా గగరీ మమపాపా హనిదాపా నిదాపామాగరిసా
సింధూర,, తిలకంబు చెమ్మగిల్ల ,, ,,

వసంతరాగము 15 మేళకర్త. ఆరో : సరిగమవదనిస
అవ : సనిదమగరిస

(ii) మగమామ దమదాది సనిసాస సనిదామ
నవతంస కుసుమంబు నందున్న యెలదేఁటి
మమధామ దానిస దనిసరీరి— సానిదామానీ
రుతికించి దంచిత క్రుతులనీస .....

హిందోళరాగము : 20 మేళకర్త. ఆరో : శమగమవదనిస
అవ : సనిధమగస

(iii) దనిసాస సని సాసా మగమామ గాసాస
ఘనమైన రా, రాపు చనుదోయి రాయిరీఁ
నినిసాస నినిసనిదా సానిదమా గాగాసా
తుంభీ, ఫలంబులు తుందుడుకుఁ జెంద
నీసాదానీసాసాసా నీదామాగా

శ్యామరాగము : 28 మేళకర్త. ఆరో : సరిమవదస
అవ : సదపమగరిస

(iv) దదసాస రీరీరి దాసపరి రీరీరీ
తరుణాంగు శిచ్ఛాయ దంతపుస రకట్టు
రిరిరిమాగరీ పసరీ పాదా పామా గారీరీపా
లింగిలీకపు వింత రంగు లీన .....

వరస్వతిరాగము : 64 మేళకర్త. ఆరో : సరిమవదస
అవ : సనిదపమరిస

(v) మమప మమప దాదసా సీదసాసా
సువని షత్తులు బోటులై యోలగింపఁ
రీమమమ పాపావప దాదసాసా రిరిమ
బుండరీ కాసనమునఁ గూర్చుండి మదికి
మామరిసా నసనావిదా దాదసాసా సానిదపా
నించు , వేడుక,, వీణవాయిం చు చెలువ
మమమపాప పపామరీ రిరిరి సాసా
నలువరాణి మదాత్మలో వెలయు గాతఁ
సరి మామమ మావద సావిద దపమరీసా

కేదారరాగము : ఆరో : సమగమమపనిస
అవ : సనివమగరిస

పాపా సపాపా సనిపామగా గమపపా సానినిపామగా సానిపాపా
కేదా ,రేశు భుజించితిన్ శిరమునన్ గీలించితిన్ హింగుళా
గాగమగా సనిపా పాసానిపా మగాసా పాసాసనాసనాసా సాని పామా
పాదాంభో రుహముల్ ప్రయాగ, విలయుం బద్మాక్షుపేవించి తిన్ .....
సాపాసాస సనానిపావ గమపాసా పామగా గామగాసా
యాదోనాథ మతాకళత్రు బదరీనా రాయణుం గంటినీ

సాపా సాపా పనిపాపా సాపాసా సనాహ నిపామగా రీసాసాసా సమగమ....
యా దేశంబువనేలా చూచితి సమస్తాశావకాశం బులన్ , వనపాపా

సారంగరాగము : ఆరో : సరిగమపదనిప
అవ : సనిదపమరిగమరిస

సనధా పపపమాపమరీరీ నసనా పాపామ రీరీసాసా
గంగా స్వచ్ఛతరంగిభంగి కయుశో గాథచ్ఛ విచ్ఛన్నాసా
పాపాసానిద పాపపాపపమరీ మామాపపా మారీరీరీసా
రంగాంకని రంకుశప్రతికళా ప్రౌఢిప్రియం భావుకా,,

మామమా పావప సానిదావమా రిసా పాపామరీరీ సాసాసా
గాంగే యాచల చాపనూపుర వచో గాంభీర్యలీ లాస్పదా

బంగాళరాగము : ఆరో : సరిగమపమరిపస
అవ : సనిపమరిగరిస

పపసా రీరీరీ సరిమాగ సరిససా నిసమరీ రీగరిసా
బంగా ళాంగ కళింగభూ పసుభటా భ్రశ్రేణి యుఇరూనిలా
సరిగమ పమ రిపసా సానీపమారీ గరీసా

కుంతల వరాళిరాగము : 28 మేళకర్త. త్రిస్రజాతి ఏకతాళము
ఆరో : సమపధనిధస
అవ : సనిధపమప

సస్స మామ పధనిపామ దానిదాద పాపమా
కుకురు కాళ కురుకరూళ కోసలాంధ్ర సింధు బా
ధస దపాప సాసస్సాస దానిదాదా పాపమా
హ్లీక శకాంగ పంగసింహ శేళకన్య కామణీ
సస్స మామ మమమస్సస్స సానిసీద దాపమా
ప్రకరపాణి ఘటితరత్న, పాదుకాక లాచికా
మమమసాసని సీనిదాద సమపాదాసీదా మామమా
ముకురపీటి, కాకరండ ముఖ్యరాజ్ఞ,, లాంఛనా।

స్వా. మ. చ. i — 83.

మలయమారుత రాగము : (చక్రవాకరాగజన్యము) 16 మేళకర్త.
ఆరో : సరిగపధనిస
అవ : సనిదపగరిస

దనిసస సారిస సస్సస
మృగుమద సౌరభ విభవ,

నిదనిస సరిగాగగాగ పాగారీసాసా
ద్విగుణిత మనసారసాంధ్ర వీటిగంధ
ధనిసానిద దనిదదపా
స్థగితేతర పరిమళమై
గపధని దమ నిదధపగప గాగప గరిసా
మగువపొలుపు దెలుపునొక్క, మారుత మెలసెన్

చక్రవాకరాగము : 16 మేళకర్త. ఆరో : సరిగమపదనిస
అవ : సనిదపమగరిస

పపగారీసా గమామమా పపపపా దానీదపాప పాపాపా
అతడావాత పరంపరా పరిమళ వ్యాపారలీలన్ జనా
ధనిసాసా రీరీరీరీ గగమా పామగా గరి
న్వితమిచ్చోటని చేరబోయి కనియెన్ విద్యుల్లతా విగ్రహన్
సనీదాదప నిధపాపాప పగమగా మాపాపా దానీదదా
శతపత్రేక్షణ చంచరీక చికురన్ చంద్రాస్య చక్రస్తనిన్
దపపాప దధపా పపామపా గారీ నీదపమా గరీసా
నతనాభిన్ నవలా నొకానొక మరు న్నారీశిరోరత్నమున్

స్వా. మ. చ. ii - 25

కేదారరాగము : 29 మేళకర్త. ఆరో : సమగమపనిస
ధీరశంకరాభరణ జన్యము అవ : సనిపమగరిస

పామగమ పాపప సాసనసపసన పాపామాగా సాసాసపా
తాపున్, క్రేవఁగ జల్లుచెంగలువ కేదారంబు తీరంబునన్
పాసాసా సాదసన పాని పామ గమ పామాగారీ సాసపాసా
మావుల్ క్రోవులు, నల్లి బిల్లి గొను కాంతారంబు నందైందవ
గామా పాపప నీపాపాసన సనప సానిపామరీగారీసీ సాసన
గ్రావా కల్పిత కాయమానజటిల ద్రాక్షాగుచ్ఛంబులం,,

సాసాపా సస సగరి సాసాసాసానిపామా గా సానిపామా గారీసా ససా
బూవుం దీవెల నొప్పునొక్కభవసంబున్ , గారుడో, తీర్కర్ణమున్,,
స్వా. మ. సం. ii - 22

నాటరాగము : 36 మేళకర్త. ఆరో : సరిగమపదనిస
అవ : సనిదపమగరిస

ఆరోహణ, అవరోహణసంపూర్ణము.

మదమపా పాపాపా పనిసా,సా సనిపామా
తతనితం బాభోగ ధవళాంశు కములోని
గామపా పామ గాగ సాసా ససాససా సస
యంగద ట్టపు గావిరంగు వలస , ,,
పపపాసాప సాససాస సాపాస గాగ సా పా సా సాసా
కళి కాంత మణిపీఠి , , , జాజు వా ఱుఁగ గాయ
గాసాస సనిపాపపా మాగాగానీ సాసా
లుత్తుంగ కుచపాళి, నత్తమిల్లఁ , ,
సాగాగా మామామా పాపాప పామామగాసాసా
తరుణాంగుళీ ధూ,త తంత్రీస్వనంబుతో
నగసస సనీనిప సని ప మ మాగాసా
జిలిబిలి పా,,ట ముద్దులు, నటింప
గగా మామ పప పాప రీరీ మామా రిరి
,నా లాప గతిఁజొక్కి యర మోడ్పుఁ గను
పాసా గమపాప పాపప మమమ ససస
దోయి రతిపార వశ్యవి భ్రమము దెలుప
పాస గమపాప పామామ రీరీరీ పా స సా
ప్రౌఢిఁ బలికించు గీత ప్రబంధ ములకుఁ
గామ గమ పాపప ప పా పపాపా రిపమరి రిస
గ్రమ కర పంకరు, హ రత్న, కటకఝుణ ఝు

స గ మ పాప నీపా మామ మమ రిరిసా
ఖధ్వని స్ఫూర్తి తాళమాన ములు గొలువ
సాస గమపాప పామ రీరీరి సా సా
నింపు దళుకొత్త వీణ వాయింపుచుండి

నటభైరవి రాగజన్యము : 20 మేళకర్త.
జయంతశ్రీరాగము :

ఆరో : సగమదానిస
అవ : సనిదమపమగస

సగమ దానీ సా సాసనీనిదాదమామ గాగాగా సానిదమనీదమ
ఎక్కడి వాఁ,డో యక్షతనయేందు, జయం ।।।।।।।త

వసంతరాగము : 15 మేళకర్త

ఆరో : సగమదనిస
అవ : సనిదమగరిస

ని దామ నిసాససా
వసంత కంతులన్

ముపమ దాదదా ని సస పీనిని సాసస నిదా ద మామగాగగా
జక్కద నంబునన్ గెలువ, జాలెడు వాఁ,డు మహీ, సురాన్వయం
సాగగ దా దమా సాససాస గాగమామ గాగగ సానిదా గమా
లెక్కడ యీతనూ విభవ, మెక్కడ, యేలని బంటుగా మరం
మదా ద మ మామామా గగమా మదాదాదా దానీనిసాళసాससా
దక్కఁగొనం గరాదె యకటా నమపీఁడ, పరిగ్రహించినన్

సంపూర్ణ నాటరాగము : 36 మేళకర్త.

ఆరో : సరిగమపదనిస
అవ : సనిపమరిస

గామపాపా పమగాగ సాప గమ పపా పాసాससా పామగాసా
వాలాక్షం గొనగోళ్ల నీ పలసతన్ వాయించుచో నాటకున్

గామపాపావస మపా ప సాగ గగా పామామగా సాసపా పా
మేళంబయిన వివంచి నిన్ని మొద లున్ నీవంట మింజేసి యా
సా మమపాపా స నీ ప మ రీరి రీ సా స పామా పామాగాసా
యాలా,వంబె యవేళఁ బల్కెడుఁ బ్రభాతా యాతవాతాహతా

దేశాక్షీరాగము :

సాస ని ద ప మాగగరిస సపసా రీమాగరి సారీగవ ద స
లోలత్తంత్రుల మేళవింప, గదవే లోలాక్షి, దేశాక్షికిన్ ,
సపనిదద పపామామాగరి.

వసుచరిత్రము - రాగానుబంధము

1. శ్రీరాగము : 22 మేళకర్త. ఆరో : సరిమపనిస

అవ : సని పదని పమరిగారిస

రీపా మరీ రీ స నీసీ పనీసానిస రి రిమామామపా పపా
శ్రీ భూపుత్రి , , వివాహవేళ నిజ మంజీరాగ్ర రత్నస్వలీ
పానీ సాసస సా సరీ గ ణ రిసరీరీ రీగ రీ రీ స రీరీ
లాభి వ్యక్తిన రాంప్రిరే,ణు భవ కన్యాలీలయంచున్మదిం
రీప మరీరిరి స రిసాసపా సనిపమా నీపామదీ రీరీరీ
దా భా,వింప, శుభక్రమా కలనచేఁ దద్రత్నముం గప్పుసీ
పామాపామరీ రీమామపా రిమమపాపా పపాపపామ రీరీరీనీ
తాభామావతి ప్రోవుతం దిరుమలేంద్ర , శ్రీమహా , రాయనిన్

వ. చ. i — 1

2. నాటరాగము : 36 మేళకర్త. ఆరో : సరిగమపదపస

అవ : సనిపమరిస

పా మాపా పాపమా పామమగా గగస గామాపాపా పపాపపాపపా
నా నా , గాయస గాయనీమ ణుల గానంబుర్వి ,నాలింపమో
పాపాపా సాగాగాగగ సాసపాసపస గాముపా పాపాపాపా స
నానాటన్ పగభేది పీటగల ,, గంధర్వోవ్వరోగీత వి
మామ గగ పస గాగ పాపా పాసపా సనిపాప పనిపాపపమ
ద్యానై పుణ్యా,ముల్నెయేని వినమో యందైన నిందైన విం
మామాగాగగగ గాపాపా పమమ పమామామగా పాపాపా
దైవాదంబొన, గూర్చునే మదికి విజ్ఞానంద సంధోహమున్

వసుచరిత్ర ii — 16

3. కాంభోజిరాగము : 28 మేళకర్త జన్యము ఆరో : సరిగమపదస
అవ : సనిదపమగరిస

పాదాసా సనిదాదాదా దాపాపప పాదాసాసాస దాపాపపా
ఆజాబి ల్లివెలుంగు వెల్లికల డాయన్‌లేక రాకానిశా
దాపాపా పద సాసా దానిదపాపపప పదాసాసాసా ససస పదసానీదా
రాజశ్రీ సఖమైన మో ,, ,, మునఁ బటాగ్రంబొత్తి , , యెగ్గెత్తియా
గారీసాసస దాపప మగ పదసాసా మాగపదాసాసా సాసా
రాజీవానన యేడ్చెఁ గిన్నరవధూ రాజత్కాంభోజ కాం
రి నీదా సాసాసస నీద పదదా దాపాపసా మాగపాదాసాసా
భో, జీ మేళవించి కారవసుధా పూరంబు తో , రంబుగన్

వ. చ. iv – 52

హిందోళరాగము : ఆరో : సగమదనిస
అవ : సనిదమగస

సగమా గగమప దానిసాస సనిదాదదాదదా నినిసా ససా
అరిగా పంచమ మేవగించి సవలాలవ్వేళ హిందోళ, లై
గగ మ మాప మగ గసాస నీసనినిప నినిసగా ససస నీసనీసా
ఖిఁబూ స న్ బికజాత మాత్మరవి భంగవ్యా కులం బైపనీ
నినిసా సా ससा గగ ससस నినిసా సహస దదాదధమా
ధరనా లంబిత పల్లవ వ్రత విధుల్ దాల్పం దదీయధ్వనిన్

వసంతరాగము : ఆరో : సగమదనిస
అవ : సనిదమదురిస

సరి దామా దనిసా నిదాద దమ ససాదనిదామ గారీ రిసా
సరి గాగైకొనియెన్ వసం తము మహాసంపూర్ణ భావోన్నతిన్

రాగాన్విత ధ్యానమ్

శ్రీరాగము : ఆరో : సరిమపనిస
అవ : సనిధనిపమరి గారిస

రీగారిసా సారిమామ పాపనినిసా సనరిని
శ్రీనా టాద్యనంత రాగసహితాం స్వరపర్ణ
నస రీసరీ
సం శోభితామ్
రీసామా రీరి రిసా నిసాప సనిసా
శ్రీనాథా - ది మహా కవీంద్ర వినుతాం
దనిసా మపా రీగరిసాస
వందే సదా భారతీమ్

కల్యాణి : ఆరో : సరిగమపదనిస
అవ : సనిదప మగరిస

గాగ రిరి గగ మా పధనిసా సీరీరి సరిగాగమగా
కావ్య ప్రబంధగీత బహుళా, మాంధ్రీం కళ్యాణప్రదామ్
మాపామాగా రిగాగ గరీస పసరీ గరిగా సానిసా
వీణా వేణు మృదంగ గాన రసికాం వందే .....
నిదాద పదా మగారీసా
చృంద ప్రదాం శారదాం

మధ్యమావతి : ఆరో : సరిమపనిసా
అవ : సనిపమరిసా

పనిసా సాస రీరి పరీ రీసామ రీసా ససా
రమునాథాది కా, వ్యశ్రీ కల్హార మాలా ధరాం
రీసా నిసా నినిసా మమసా సానిసా సీసా మాపనీసా
అం బత్వా మనిశం వౌ, మి సాహితీ గీతి సంగతామ్

రాగము : సురటి
తాళము : ఆది
ఆరో : సరిమపనిస
అవ : సనిదమగమపమరీస

పల్లవి

రీమా పానీసా నీదపా
ఆం ధ్రవాణీ మంగళం
మమప పమరీ మరీ రిసా
అమృతవర్షిణీ మంగళం

అనుపల్లవి

నీదపాపా నీదనీ సాసనా
నాట్యరాజ్ఞీ నాదస్వరూపిణీ
నీదానీసరి నీదపా మమారి మామ పనీ
కాంతామణీ కమలా జగన్ మో, హినీ

చరణం

నిదపమాప మపా నిదపనీనిపా
కపనగాస నుధా కలితక్షీరదే
నిదనినీస సగసరి సానిదపామా మమపనీ
కవిగా, యక్రపి యనాదసునా ద, ప్రియే ॥ఆంధ్ర....॥

మిగిలిన చరణములన్నిటికి స్వరరచన ఇదియే. ఇటులనే పాడుకొన దగును.

పరివస్యితానంత రాగాలాపిని

"అలపించిన అనంతానంతానంత యనుచు
పల్లవించెడి రాగఝరుల భాతి
కొవగోట మీటిన శ్రుతిగూడి పల్కెడి వీణా
ప్రక్వాణ ప్రక్వణ ధ్వానలహరుల మాడ్కి
అనంతశైలాలయ గోపురస్థిత సప్తనర్వతలశముల వోలె
గ్రంథాలయౌజ్వల్యమును చాటు మదుపలాలిత
పరశ్శత సహస్ర గ్రంథరాజమ్ములారా! స్వరాక్షరమూర్తులారా
జన్మజన్మల మిమ్ము అర్చింపనిండు"

ఉపయుక్త గ్రంథసంకేతిని

గ్రంథనామము	గ్రంథ సంకేతాక్షరములు	గ్రంథకర్త నామము
1. అష్టమహిషీకల్యాణము	అ.మ.క.	తాళ్లపాక తిరువేంగళనాథుడు
2. ఆముక్తమాల్యద	ఆ మా.	శ్రీకృష్ణదేవరాయలు
3. ఇందుమతీపరిణయము	ఇం ప.	కుమారధూర్జటి
4. ఇందుమతీపరిణయము	ఇం ప.	తెనాలి రామభద్రకవి
5. ఉత్తర రామాయణము	ఉ.రా.	కంకంటి పాపరాజు
6. ఉద్భటారాధ్యచరిత్రము	ఉ.రా.చ.	తెనాలి రామకృష్ణకవి
7. ఉషాకల్యాణము	ఉ.క.	తాళ్లపాక తిరువేంగళనాథుడు
8. ఉషాపరిణయ	ఉ ప.	రంగాజమ్మ
9. ఏకదశీమాహాత్మ్యము	ఏ.మా.	ప్రౌఢకవి మల్లన
10. ఔమాపతము	ఔ.ప.	ఉమాపతి
11. కకుత్స్థ విజయము	క.వి	మట్ల అనంతభూపాలుడు
12. కళాపూర్ణోదయము	క.పూ.	పింగళి సూరన
13. కావ్యాలంకారసంగ్రహము	కా.సం.	రామరాజభూషణుడు (మూర్తి కవి)
14. కాశీఖండము	కా.ఖం.	శ్రీనాథుడు
15. కాళహస్తీరమహాత్మ్యము	కా.హ.మా.	ధూర్జటి
16. కాళిందీకన్యాపరిణయము	కా.క.ప.	అహోబలపతి
17. క్రీడాభిరామము	క్రీ.రా.	వల్లభామాత్యుడు
18. కుచేలోపాఖ్యానము	కు.పా.	ఘట్టు ప్రభువు
19. కృష్ణరాయనిజయము	కృ వి.	కుమారవిజయము
20. గానకళాప్రవేశిక	గా.క ప్ర.	ఏకా సుబ్బారావు
21. ఘటికాచలమహాత్మ్యము	ఘ మా.	తెనాలి రామకృష్ణకవి
22. చంద్రభానుచరితము	చం భా.చ.	తరిగొప్పుల మల్లన
23. చంద్రికాపరిణయము	చం ప.	సురభిమాధవరాయకవి
24. చిత్రభారతము	చి.భా.	చరిగొండ ధర్మన్న
25. జైమినీభారతము	జై.భా.	పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుడు
26. తపతీసంవరణోపాఖ్యానము	త.సం.పా	అద్దంకి గంగాధరకవి

27.	దత్తిలము	దత్తి.	దత్తిలాచార్య
28.	ద్విపదభాగవతము	ద్వి భా.	మడికి సింగన
29.	నవనాథచరిత్రము	న.చ.	గౌరన
30.	నాట్యవేదము	నా.వే	జమ్ములమడక మాధ
31.	నాట్యశాస్త్రము	నా.శా.	వరాయశర్మ
32.	నాట్యశాస్త్రము(తెనుఁగు)	నా.నా.	భరతముని పోణంగి శ్రీరామ అప్పారావు
33.	నాసికేతూపాఖ్యానము	నా.కే.పా.	దగ్గుపల్లి దుగ్గన
34.	నిరంకుశోపాఖ్యానము	ని.పా.	కందుకూరి రుద్రకవి
35.	నృత్తరత్నావళి	నృ.ర.	జాయపసేనాని
36.	పద్మపురాణము	ప.పు.	జాయపసేనాని
37.	పరమయోగివిలాసము	ప.వి.	తాళ్లపాక తిరువేంగళ నాథుడు
38.	ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము	ప్ర.ప్ర.	పింగళి సూరన
39.	ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయవిలాసము	ప్రరా.వేం.వి.వి.	గణపవరపు గంగాధరకవి
40.	ప్రబోధ చంద్రోదయము	ప్ర.చం.	నందిమల్లయ—ఘంటసింగన
41.	ప్రసన్న రాఘవ నాట్య ప్రబంధము	ప్ర.ప్ర.	బొడ్డుచర్ల తమ్మయ
42.	పల్నాటి వీరచరిత్ర	ప వీ.చ.	శ్రీనాథుడు
43.	పాండురంగమహాత్మ్యము	పాం.రం.మా.	తెనాలి రామకృష్ణుడు
44.	పార్వతీపరిణయము	పా.ప.	రఘునాథ తొండమానుడు
45.	పారిజాతాపహరణము	పా.ప.	నంది తిమ్మన
46.	బహుళాశ్వచరిత్రము	బ.చ.	దామర్ల వేంగళాపాలుడు
47.	భీమేశ్వరపురాణము	భీ.పు	శ్రీనాథుడు
48.	భోజరాజీయము	భో.రా.	అవంతుడు
49.	మనుచరిత్ర	మ.చ.	అల్లసాని పెద్దన
50.	రాగతాళచింతామణి	రా.తా.చిం.	పోలూరిగోవిందామాత్యుడు
51.	రాగవిబోధనము	రా.వి.	పోమనాథుడు
52.	రాజగోపాల విలాసము	రా.వి.	చెంగల్వకాళకవి
53.	రాజవాహనచరిత్రము	రా.వా.చ.	కాళిమావి మూర్తికవి
54.	రాజశేఖరచరిత్రము	రా.శే.చ.	మాదయగారి మల్లన

55.	రాధామాధవము	రా.మా.	చింతలపాటి ఎల్లనార్యుడు
56.	రాధికాసాంత్వనము	రా.సా.	ముద్దు పళని
57.	రామాభ్యుదయము	రామా.	అయ్యలరాజు రామభద్రుడు
58.	రామాయణము	రామా.	రఘునాథనాయకుడు
59.	రామాయణము	రామా.	మొల్ల
60.	వరాహపురాణము	వ.పు.	నందిమల్లయ ఘంట సింగయ
61.	వసుచరిత్ర	వ.చ.	రామరాజభూషణుడు
62.	వాల్మీకిచరిత్రము	వా.చ.	రఘునాథనాయకుడు
63.	విక్రమార్కచరిత్రము	వి.మా.చ.	జక్కన
64.	విజయవిలాసము	వి.వి.	చేమకూర వేంకటకవి
65.	విప్రనారాయణచరిత్ర	వి.నా.చ.	చదలవాడ మల్లయ
66.	విష్ణుపురాణము	వి.పు.	వేన్నెలకంటి సూరన
67.	వైజయంతీవిలాసము	వై.వి	సారంగు తమ్మయ
68.	శశిరేఖాపరిణయము	శ.రే.ప.	అప్పకవి
69.	శివరాత్రిమహాత్మ్యము	శి.మా.	శ్రీనాథుడు
70.	శ్రీరంగమహాత్మ్యము	శ్రీ.మా.	కవిభైరవుడు
71.	శృంగారనైషధము	శృం.నై.	శ్రీనాథుడు
72.	శృంగారశాకుంతలము	శృం.శా.	పిల్లలమర్రి పినవీరభద్రుడు
73.	శృంగారమల్లనచరిత్రము	శృం.మ.చ.	ఎడపాటి ఎల్లన
74.	శృంగార సావిత్రి	శృ.సా.	రఘునాథనాయకుడు
75.	సకల నీతికథావిధానము	స.నీ.క.వి.	ఎఱ్ఱయ
76.	సంగ్రహ చూడామణి	సం.చూ.	గోవిందార్య
77.	సంగీత శబ్దార్థచంద్రిక	సం.శ.చం.	అరిపిరాల సత్యనారాయణ
78.	సంగీతదర్పణము	సం.ద.	చతురదామోదరుడు
79.	సంగీతసంప్రదాయ ప్రదర్శిని	సం.సం.ప్ర.	సుబ్బరాయదీక్షితులు
80.	సంగీతరాజము	సం.రా.	నృపతి కుంభకర్ణ
81.	సంగీతసుధ	సం.సు.	రఘునాథనాయకుడు
82.	సంగీత స్వరప్రస్తార	సం.స్వ.ప్ర.సా.	నారదముని పండితుడు
83.	సంగీత సమయసారము	సం.స.సా.	పార్శ్వదేవుడు
84.	సంగీత విద్యాదర్పణము	సం.వి.ద.	ఏకా సుబ్బారావు

85.	సంగీత మకరంద	సం.మ.	నారదముని.
86.	సంగీత పారిజాతము	సం.పా.	అహోబలపండితుడు
87.	సంగీత చూడామణి	సం.చూ.	జగదేకమల్లు
88.	సంగీతరాజము	సం.రా.	కుంభరాణ
89.	సంగీతరత్నాకరము	సం.ర.	శార్ఙ్గదేవుడు
90.	సమీర కుమారవిజయము	స.కు.వి.	పుష్పగిరి తిమ్మన
91.	స్వరమేళ కళావిధి	స్వ.క.	రామామాత్యుడు
92.	సారంగధర చరిత్రము (ద్విపద)	సా.చ.	బాణాలశంభుదాసుడు
93.	సారంగధర చరిత్ర	సా.చ.	చేమకూర వేంకటకవి
94.	సింహాసన ద్వాత్రింశిక	సి.ద్వా.త్రి.	కొఱవి గోపన
95.	సుదక్షిణాపరిణయము	సు.ప.	తెనాలి అన్నయ్య
96.	సుగ్రీవవిజయము	సు.వి.	కందుకూరి రుద్రకవి
97.	షట్చక్రవర్తి చరిత్ర	ష.చ.	కాచవిభుని మల్లారెడ్డి
98.	షోడశ కుమారచరిత్రము	షో.కు.చ.	వెన్నలకంటి అన్నయ్య
99.	హంస వింశతి	హం.విం.	అయ్యలరాజు నారాయణామాత్యుడు
100.	హరవిలాసము	హ.వి.	శ్రీనాథుడు
101.	హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము	హ.పా	గౌరన
102.	"Universal History and music" Chow. sans, Studies Vol. xxxi.		S.M. Tagore
103.	"Hindu music from Various Authars" Vol. xiix		
104.	'Dictionary of South Indian music musicians and instruments"		
105.	History of Indian music.		Pingle

నీ రా జ న మ్

ఆంధ్రవాణీ మంగళమ్
అమృత వర్షిణీ మంగళమ్

నాట్యరాజ్ఞీ నాద స్వరూపిణీ
కాన్తామణి కమలా జగన్మోహినీ

కవన గాన సుధా కలిత క్షీరదే
కవిగాయక ప్రియనాద సునాదప్రదే

నన్నపార్య జనయిత్రీ సారమతీ నవనీతే
శ్రీనాథ సుతప్రియా హిందోళ రాగాంకితే

కృష్ణరాయకృత కవన కుతూహలా
పెద్దనార్య సంభావిత దేశాక్షీ కోలాహలా

రామరాజభూషణ రచిత వకుళాభరణే
రఘునాథ పూజిత లలితారుణచరణే

నవయుగోదిత కవిగజి బృంహిత
స్వాతంత్ర్యోద్ఘోషిత నద్గేయ సహితే

స్వరబ్రహ్మానందిత శారదా వందిత
పురుషోత్తమాను మోదిత సత్యవతీ మాత॥

ఇతి
బుధజనాత్మియా
బూదరాజు వేంకట శాస్త్ర